

๕๐๔.๖๑๐
๕/๕๕๙ ๗
๕ ๖

พุทธวิธีในการสอน : สืบค้นจากพระไตรปิฎก สุตตันตปิฎก

ปริณญาณิพนธ์

ของ

พระชยสร สมบุญมาก (สมบุญโณ)

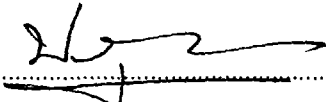
เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกการศึกษาผู้ใหญ่

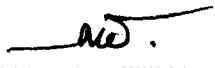
มกราคม 2543

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

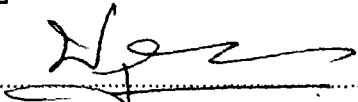
คณะกรรมการควบคุมและคณะกรรมการสอบ ได้พิจารณาปฏิญานิพนธ์ฉบับนี้แล้วเห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกการศึกษาผู้ใหญ่ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

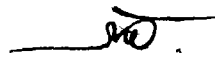
คณะกรรมการควบคุม

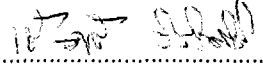

.....ประธาน
(รองศาสตราจารย์ ดร. ปฐม นิคมานนท์)

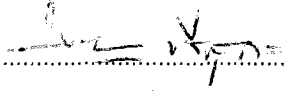

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สนั่น มีชันหมาก)

คณะกรรมการสอบ

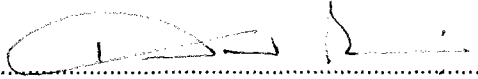

.....ประธาน
(รองศาสตราจารย์ ดร. ปฐม นิคมานนท์)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สนั่น มีชันหมาก)

.....กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(รองศาสตราจารย์ เชียรศรี วิวิธสิริ)

.....กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ วราคม ที่สุกะ)

บัณฑิตวิทยาลัยอนุมัติให้รับปฏิญานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกการศึกษาผู้ใหญ่ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(ศาสตราจารย์ ดร. เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์)

วันที่ ..๕1.. เดือน ..กุมภาพันธ์.. พ.ศ. 2543

ปริณิธานิพนธ์เล่มนี้
ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยภูมิพล
ระดับบัณฑิตศึกษา ประจำปีพุทธศักราช 2541

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ ขอถวายเป็นพระราชกุศล แด่มหามิตรสมภารเจ้าภูมิพล อดุลยเดช เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ

ขออนุโมทนาบุญขอขอบคุณมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ที่ได้จัดสรรทุนภูมิพล เพื่อสนับสนุนการวิจัยครั้งนี้

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงด้วยความอนุเคราะห์จากท่านรองศาสตราจารย์ ดร. ปฐม นิคมานนท์ ประธานควบคุมปริญญานิพนธ์ และท่านผู้ช่วยศาสตราจารย์ สนั่น มีชนหมาก กรรมการ ที่ได้กรุณาถวายความรู้อันเป็นพื้นฐาน และให้คำปรึกษา แนะนำ ตลอดจนจนความรู้ที่เป็นประโยชน์ ในการทำปริญญานิพนธ์ จนทำให้ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จบริบูรณ์ ผู้วิจัยขออนุโมทนาบุญขอบคุณ ไว้ ณ ที่นี้

ขออนุโมทนาบุญขอบคุณ กับท่านรองศาสตราจารย์เชิยศรี วิวิธสิริ และ ท่านผู้ช่วยศาสตราจารย์ วราคม ที่สุกะ ที่ให้ความกรุณาเป็นกรรมการสอบปากเปล่า และได้อนุเคราะห์ถวายสารัตถประโยชน์ ต่อการดำเนินการทำปริญญานิพนธ์เล่มนี้ จนผู้วิจัยได้รับความรู้ความสะดวกในการดำเนินงานวิจัย

ขอกราบขอบพระคุณท่านเจ้าคุณพระมงคลวุฒาจารย์ (หลวงพ่อบุญมี ขนฺติโก : ม่วงนาค) ท่านพระครูอุทัยปัญญารักษ์ (หลวงพ่อยอด มหาบุญโญ : มั่งมี) ท่านพระครูสังฆรักษ์บริหาร (พระอาจารย์ ประจักษ์ พรหมสโร : อยู่เกิด) ท่านพระอาจารย์ประจวบ ยสชาติ : จั๊ยบุญมี และคณะสงฆ์ทุกท่านที่ไม่สามารถกล่าวนามทั้งหมดในที่นี้ ที่ได้อนุเคราะห์ถวายปัจจัยสี่กับผู้วิจัยด้วยดีตลอดมา

ขออนุโมทนาบุญขอบคุณ คุณกุสละ บุญนาค คุณวรชัย ขจรคำ และครอบครัวสมบุญมากทุกท่าน ที่ได้ถวายอุปฐาก ตลอดจนเป็นกำลังใจในการทำปริญญานิพนธ์ครั้งนี้

ขออนุโมทนาบุญขอบคุณ ผู้มีอุปการะคุณทุกท่าน ที่ไม่สามารถกล่าวนามได้ทั้งหมดในที่นี้ ที่อนุเคราะห์ปัจจัยสี่ ซึ่งเป็นทุนส่วนหนึ่งในการทำปริญญานิพนธ์ฉบับนี้

ประโยชน์ คุณค่า และคุณความดีแห่งงานวิจัยครั้งนี้ ขอเป็นเครื่องบูชาคุณ คุณแม่ทองคำ คุณพ่อสุชิน สมบุญมาก และครูบาอาจารย์ทุกท่าน ที่ได้วางรากฐานทางการศึกษา และประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ จนทำให้ผู้วิจัยสามารถทำงานวิจัยนี้สำเร็จได้ตามความมุ่งหวัง

พระชยสร สมบุญมาก (สมบุญโญ)

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ.....	1
ภูมิหลัง.....	1
ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า.....	3
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า.....	3
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า.....	4
วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า.....	5
การนำเสนอข้อมูล.....	9
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	9
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	11
โครงสร้างเนื้อหาพระไตรปิฎก.....	11
โครงสร้างเนื้อหาพระสูตรตันตปิฎก.....	14
แนวคิดเกี่ยวกับพุทธวิธีในการสอน.....	16
งานการศึกษาที่เกี่ยวกับพุทธวิธีในการสอน.....	19
แนวคิดด้านเทคนิคและวิธีสอนที่เป็นสากล.....	22
ผลงานวิจัยในประเทศ.....	30
ผลงานวิจัยในต่างประเทศ.....	31
3 สรุปพระสูตรในที่มนิกาย.....	33
โครงสร้างเนื้อหาในที่มนิกาย.....	33
พระไตรปิฎกเล่มที่ 9 : สิลขันธวรรค.....	34
พระไตรปิฎกเล่มที่ 10 : มหาวรรค.....	55
พระไตรปิฎกเล่มที่ 11 : ปฏิภาณวรรค.....	79
4 สรุปพระสูตรในมัชฌิมนิกาย.....	108
โครงสร้างมัชฌิมนิกาย.....	108
พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 : มุลปัณณาสก.....	108
พระไตรปิฎกเล่มที่ 13 : มัชฌิมนปัณณาสก.....	152
พระไตรปิฎกเล่มที่ 14 : อุปรปัณณาสก.....	192

สารบัญ

บทที่	หน้า
5 ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ.....	227
ชื่อและจำนวนพระสูตรที่นำมาวิเคราะห์.....	227
สถานที่ทำการสอน หรือ แสดงธรรม.....	229
ผู้ให้การสอน หรือ ผู้แสดงธรรม.....	232
ผู้รับการสอน.....	233
สถานการณ์เริ่มต้นของการเรียนการสอน.....	238
เทคนิควิธีการสอน.....	239
ผลการสอน.....	240
6 ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงบรรยาย.....	242
ขั้นตอนของพุทธวิธีในการสอน.....	243
การรู้จักผู้เรียนเป็นการล่วงหน้าก่อนสอน.....	244
การปรับภาวะผู้เรียนให้พร้อมที่จะรับการสอน.....	247
การลงมือสอนเนื้อหาที่เหมาะสมกับผู้เรียน.....	260
7 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	281
ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า.....	281
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า.....	281
วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า.....	282
การนำเสนอผลการศึกษาค้นคว้า.....	282
ผลการศึกษาค้นคว้า.....	283
อภิปรายผล.....	287
ข้อเสนอแนะ.....	307
บรรณานุกรม.....	309
ประวัติย่อผู้วิจัย.....	317
บทคัดย่อ	

บัญชีตาราง

ตาราง

หน้า

1	จำนวนพระพระสูตรในพระสูตรตันตปิฎกที่นำมาเป็นกรณีศึกษาเพื่อวิเคราะห์ข้อมูลในการศึกษาครั้งนี้.....	6
2	ชื่อและจำนวนพระสูตรที่นำมาวิเคราะห์ในการศึกษาครั้งนี้.....	227
3	สถานที่ทำการสอนหรือแสดงพระธรรมเทศนาที่ระบุในพระสูตรต่าง ๆ.....	229
4	ผู้ให้การสอนหรือผู้แสดงธรรมในพระสูตรที่นำมาวิเคราะห์.....	232
5	ผู้เรียน หรือผู้รับการสอนที่ปรากฏในพระสูตรที่นำมาวิเคราะห์.....	233
6	สถานการณ์เริ่มต้นหรือเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดการเรียนการสอนหรือการแสดงธรรมในพระสูตรที่นำมาวิเคราะห์.....	238
7	วิธีการสอนที่ปรากฏในพระสูตรที่นำมาวิเคราะห์.....	239
8	ผลการสอนที่ปรากฏในพระสูตรที่นำมาวิเคราะห์.....	240

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ

หน้า

1	โครงสร้างเนื้อหาพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา ในพระบรมราชูปถัมภ์พุทธศักราช 2530..	13
2	ระบบการสอนตามแนวพุทธวิธี.....	16
3	โครงสร้างเนื้อหาในทีฆนิกาย.....	33
4	โครงสร้างเนื้อหาในมัชฌิมนิกาย.....	108
5	ขั้นตอนของพุทธวิธีการสอน จากการสังเคราะห์พระสูตรต่าง ๆ.....	242

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

งานวิจัยนี้เป็นการวิเคราะห์คำสอนในพระพุทธานุศาสน์ ในแง่ของกระบวนการการศึกษา ทั้งนี้เพราะกระบวนการสอนตามแนวทางของพระพุทธานุศาสน์ ก็คือกระบวนการในการพัฒนาคน เพื่อให้เป็นคนดีมีคุณภาพ เช่นเดียวกับการจัดการศึกษาโดยทั่วไป ซึ่งเมื่อวิเคราะห์ออกเป็นองค์ประกอบในกระบวนการสอน ก็สามารถจำแนกเป็นองค์ประกอบด้านผู้สอน ด้านผู้รับคำสอน ด้านเนื้อหาที่สอน และการประเมินผลการสอน เป็นต้น กระบวนการทางพระพุทธานุศาสน์ ก็สามารถแยกองค์ประกอบต่าง ๆ ดังกล่าวเช่นเดียวกันกับกระบวนการทางการศึกษา ในแนวความคิดที่เป็นสากล

ในการวิจัยนี้ได้ให้ความสนใจกับองค์ประกอบด้านการสอนและการถ่ายทอดความรู้ ซึ่งต้องสัมพันธ์กับเนื้อหาที่สอน และผู้รับการสอนด้วย กล่าวคือ เนื้อหาต่างกันจำเป็นต้องใช้วิธีสอนที่ต่างกัน และผู้รับการสอนหรือ ผู้เรียนที่มีลักษณะแตกต่างกัน ย่อมต้องใช้วิธีการสอนที่แตกต่างกัน การสอนนั้นจึงจะบรรลุผล

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ได้พระราชทานพระบรมราโชวาทอันเป็นที่ประทับใจเกี่ยวกับพุทธวิธีสอนไว้ ณ พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ เมื่อวันที่ 26 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2513 ดังนี้ (อ้างอิงใน โอภาส เสวิกุล. 2514 : 185)

...เรื่องวิธีสอนให้เข้าถึงตัวบุคคลประเภทต่าง ๆ นั้น ความจริงมีปรากฏอยู่อย่างสมบูรณ์ในคัมภีร์ (พระไตรปิฎก) มีทั้งกล่าวไว้โดยตรงและโดยอ้อม ทั้งที่กล่าวโดยสรุป และโดยละเอียดพิสดาร ซึ่งเชื่อว่าท่านทราบกันดีอยู่แล้วว่า เป็นหลักวิชาที่นำมาปฏิบัติให้ได้ผลจริง ๆ ได้อย่างแน่นอน ผู้มีปัญญาที่ปรารถนาจะช่วยเหลือผู้อื่น จะต้องพยายามศึกษาพิจารณาเลือกสรรวิธีการนั้นๆ จากตำรา นำมาสอนให้เหมาะสมแก่บุคคล แก่กาลสมัย และสถานการณ์ปัจจุบัน คนที่เรียกว่าสมัยใหม่นั้นยึดเหตุผลเป็นสำคัญ การสอนคนสมัยใหม่นั้นจะต้องนำเหตุผลที่มีอยู่ในคัมภีร์มาพิจารณา... ข้าพเจ้าขอฝากให้ที่ประชุมนำข้อคิดนี้ไปวิเคราะห์และพิจารณากันต่อไปด้วย...

เกี่ยวกับพุทธวิธีในการสอนนั้นวชิร อินทสระ (2526 : 13) ได้ให้ความหมายว่า "วิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนพุทธบริษัท คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา หรือบุคคลทั่วไป ทั้งเทวดาและมนุษย์ ตามพระนามที่ได้รับยกย่องว่า **สตถา เทวมนุสฺसान์** ทรงเป็นศาสดาของเทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย"

พุทธวิธีในการสอนตามที่ปรากฏเป็นหลักฐานในทางพระพุทธานุศาสน์นั้นมีหลายวิธี ซึ่งแต่ละวิธีที่ทรงใช้นั้นล้วนแต่มีความเหมาะสมกับผู้ทรงองค์ทรงสอน ดังจะเห็นได้จากหลักฐานเหล่านั้นว่า เมื่อจบการ

สอนหรือการสนทนาจึงมักจะได้รับผลสมความมุ่งหมาย คือผู้ฟังได้บรรลุผลในระดับต่าง ๆ บ้าง แสดงตนเป็นพุทธมามกะบ้าง สดแล้วแต่ลักษณะและความสามารถของแต่ละคน ซึ่งมีไม่เหมือนกันและไม่เท่ากัน

พระธรรมปิฎก เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่ พระเทพเวที (ประยุทธ ปยุตโต)(2532 : 158) ได้กล่าวถึงพุทธลีลาในการสอนที่เรียกว่า เทคนาวิธี 4 โดยชี้ให้เห็นว่าการสอนของพระพุทธองค์แต่ละครั้ง แม้ที่เป็นเพียงธรรมีกถา หรือสนทนาทั่วไป ซึ่งมีใช้คราวที่มีความมุ่งหมายเฉพาะพิเศษ ก็จะดำเนินไปอย่างสำเร็จผลดี โดยมีองค์ประกอบที่เป็นคุณลักษณะ 4 ประการ ดังนี้

1. สันทัดสนา - ชี้แจงให้เห็นชัด คือ จะสอนอะไรก็ชี้แจง จำแนกแยกแยะ อธิบาย และแสดงเหตุผลให้ชัดเจน จนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง เห็นจริงเห็นจัง ดังจูมมือไปจูมเห็นกับตา
2. สมาพาปนา - ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ คือ สิ่งใดควรปฏิบัติหรือตัดทำ ก็แนะนำหรือบรรยายให้ทราบซึ่งในคุณค่า เห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนบำเพ็ญจนใจยอมรับอยากลงมือทำ หรือนำไปปฏิบัติ
3. สมุตเตชนา - ระวังใจให้อาจหาญแก่กล้า คือ ปลุกเร้าใจให้กระตือรือร้นเกิดความอุตสาหะ มีกำลังใจเข้มแข็ง มั่นใจที่จะทำให้สำเร็จ ลู้งานไม่หวั่นระย่อ ไม่กลัวเหน้อย ไม่กลัวยาก
4. สัมปหังสนา - ปลอบขโลมใจให้สดชื่นร่าเริง คือ บำรุงจิตใจเข้มแข็งเบิกบานโดยชี้ให้เห็นผลดีหรือคุณประโยชน์ที่จะได้รับ และทางที่จะก้าวหน้า บรรลุผลสำเร็จยิ่งขึ้นไป ทำให้ผู้รับการสอนมีความหวังและร่าเริงเบิกบานใจ ไม่รู้สึกหดหู่ ไม่รู้สึกสิ้นหวัง

ลักษณะการสอนทั้ง 4 ประการนี้ สรุปสั้น ๆ ว่า “ชี้ให้ชัด ชวนให้ปฏิบัติ ระวังให้กล้า และปลุกให้ร่าเริง” หรือ “แจ่มแจ้ง จูงใจ แก่กล้า ร่าเริง ”

พ.ท. ประสาร ทองภักดี (2526 : 41) ได้เขียนถึง “กลวิธีการสอนตามแนวพุทธศาสตร์” ให้เห็นถึงลักษณะของพุทธวิธีในการสอนที่นำไปสู่ความสำเร็จ วิธีการสอนของพระพุทธองค์ในแต่ละครั้งปรากฏผลออกมาอย่างงดงาม สมบูรณ์ในเนื้อหา พร้อมทั้งปลุกศรัทธาและความปรีดาปราโมทย์ ให้กับผู้ฟัง ดังที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกว่า **อาทิกุลยาณํ มชฺเชกกุลยาณํ ปริโยสานกุลยาณํ สาตถํ สพฺพยฺชนํ เกวลปรีปฺพณํ ปรีสุทฺธ...** คำสอนของพระพุทธองค์ไพเราะในเบื้องต้น ไพเราะในท่ามกลาง และไพเราะในที่สุด สมบูรณ์ด้วยอรรถรส และสมบูรณ์ด้วยพยัญชนะรส บริสุทธิ์ บริบูรณ์ ทุกประการ ... ผู้เขียนคนเดียวกันได้สรุปลักษณะเด่นชัดที่สุดของพุทธวิธีการสอนว่า “วิธีสอนของพระพุทธเจ้าเน้นหนักไปในทางที่จะทำให้ทุกคนเป็นครูของตัวเองได้ สอนตนเองได้ และเป็นตัวอย่างที่ดีของผู้อื่นได้”

พุทธวิธีในการสอนแม้จะทรงใช้มานานกว่า 2542 ปีแล้วก็ตาม เป็นที่ยอมรับทั้งในหมู่นักวิชาการและนักการศึกษา ทุกยุคทุกสมัย ว่าเป็นวิธีสอนที่ชาญฉลาด ใช้ได้ทุกกาลเวลา สมควรที่จะทำการศึกษาค้นคว้าอย่างจริงจังเพื่อนำมาใช้เป็นต้นแบบในการจัดการศึกษาปัจจุบันได้

จากการสำรวจตรวจสอบข้อเขียนของผู้รู้ทั้งหลาย ที่เขียนถึงพุทธวิธีในการสอน เท่าที่มีปรากฏเป็นเพียงการยกตัวอย่างวิธีสอนเพียงบางวิธี และบางกรณีมาเพื่อเป็นตัวอย่างเท่านั้น แล้วมักจะสรุปว่า “พุทธวิธีในการสอนมีเนื้อเนกปริยายมากมายกล่าวในที่นี้เพียงเล็กน้อยพอเป็นตัวอย่าง...” (วศิน อินทสระ 2526 : 24) แรงบรรดาลใจ

ของงานวิจัยเรื่องนี้ จึงเป็นความประสงค์ ที่อยากจะศึกษาค้นคว้าถึงพุทธวิธีในการสอนทั้งหมด ที่พระพุทธรองค์ ทรงใช้สอนแก่บุคคล หรือคณะบุคคลต่าง ๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ว่ามีวิธีสอนอย่างไรบ้าง สอนแก่บุคคล เช่นไร มีลักษณะการสอนเป็นอย่างไร เพื่อจะได้นำมาเป็นแบบอย่างหรือต้นแบบในการเรียนการสอนในปัจจุบัน ทั้งในระบบและนอกระบบโรงเรียนสืบต่อไป

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ มุ่งสืบค้นพุทธวิธีในการสอน ที่ปรากฏเป็นหลักฐานจากพระไตรปิฎก โดยได้ตั้งความมุ่งหมายเฉพาะของการศึกษาค้นคว่าดังนี้

1. เพื่อสืบค้นวิธีการสอนที่พระพุทธรองค์ทรงใช้สอนหลักธรรมแก่บุคคล หรือคณะบุคคลต่าง ๆ ที่ปรากฏเป็นหลักฐานในพระไตรปิฎก พระสุตตันตปิฎก
2. เพื่อจำแนกประเภทพุทธวิธีการสอน โดยเทียบเคียงกับระเบียบวิธีสอนทั่วไป ด้วยการจัดระบบ และแจกแจงในเชิงปริมาณ พร้อมทั้งวิเคราะห์ในเชิงบรรยาย
3. เพื่อศึกษารูปแบบ ลักษณะ ข้อพึงปฏิบัติ ข้อสังเกต หรือข้อเสนอแนะต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับพุทธวิธีในการสอน

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

ผลจากการศึกษาค้นคว้าจะให้ประโยชน์ต่อการจัดการศึกษา ดังนี้

1. ประโยชน์ทางวิชาการ ทำให้ทราบรูปแบบและวิธีสอนแบบต่าง ๆ ที่ใช้ในพุทธศาสนา ว่ามีรูปแบบใดบ้าง แต่ละรูปแบบมีลักษณะอย่างไร เหมาะกับบุคคลเช่นไร ซึ่งสามารถกล่าวได้อย่างภาคภูมิใจว่าเป็นวิธีการสอนที่มีรากฐานมาจากศาสนาและวัฒนธรรมของไทยอย่างแท้จริง เป็นการเพิ่มพูนความรู้ในสาขาวิชาศึกษาศาสตร์ส่วนหนึ่ง
2. ประโยชน์ทางการปฏิบัติ สามารถนำวิธีสอนเหล่านั้นมาใช้เป็นต้นแบบในการเรียน การสอนในปัจจุบันได้ ทั้งในระบบและนอกระบบโรงเรียน ช่วยให้การเรียนการสอนมีความสอดคล้องกับพื้นฐานวัฒนธรรมไทยยิ่งขึ้น
3. ประโยชน์ในทางวิจัย การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จะได้ข้อมูลด้านการเรียนการสอนส่วนหนึ่ง เพื่อเป็นพื้นฐาน นำไปสู่การวิจัยด้านการเรียนการสอน ให้มีความลึกซึ้งและขยายวงกว้างยิ่งขึ้น

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

1. ขอบเขตด้านแหล่งสืบค้น

การศึกษาค้นคว้านี้ได้ทำการสืบค้นจากเอกสารปฐมภูมิ คือพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา ในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช 2530 ซึ่งเป็นเอกสารอ้างอิงทางพระพุทธศาสนา ฉบับภาษาไทยที่มีความสมบูรณ์ที่สุดในปัจจุบัน รวมทั้งหมด 45 เล่ม โดยแบ่งเป็น 3 คัมภีร์ หรือ 3 ปิฎก ดังนี้

1) เล่มที่ 1 ถึงเล่มที่ 8 เป็นพระวินัยปิฎก กล่าวถึงพุทธพจน์ หมวดพระวินัย คือพุทธบัญญัติเกี่ยวกับความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียม และข้อปฏิบัติ ของภิกษุสงฆ์ และภิกษุณีสงฆ์

2) เล่มที่ 9 ถึงเล่มที่ 33 เป็นพระสุตตรหรือพระสูตรตันตปิฎก กล่าวถึงพุทธพจน์ หมวดพระสูตร คือพระธรรมเทศนา คำบรรยายธรรมต่าง ๆ ที่ตรัสยกย่องให้เหมาะสมกับบุคคลและโอกาส ตลอดจนบทประพันธ์เรื่องเก่า และเรื่องราวทั้งหลาย ที่เป็นชั้นเดิมในพระพุทธศาสนา

3) เล่มที่ 34 ถึงเล่มที่ 45 เป็นอภิธรรมปิฎก กล่าวถึง พุทธพจน์หมวดอภิธรรม คือหลักธรรมและคำอธิบายที่เป็นหลักวิชาล้วน ๆ ไม่เกี่ยวกับบุคคลหรือเหตุการณ์

การศึกษาค้นคว้านี้ได้จำกัดขอบเขตของแหล่งสืบค้นเฉพาะพระสุตตร หรือ พระสูตรตันตปิฎกซึ่งมี 25 เล่ม จากเล่มที่ 9 ถึงเล่มที่ 33 ซึ่งในพระสูตรตันตปิฎกนี้เป็นประมวลการสอนที่พระพุทธองค์ ได้ทรงสอนแก่บุคคลต่าง ๆ ในโอกาสที่ต่างกัน และด้วยเนื้อหาที่ต่างกัน ซึ่งสามารถนำมาวิเคราะห์ถึงพุทธวิธีในการสอนได้ชัดเจน เนื้อหาในพระสูตรตันตปิฎกแบ่งเป็น 5 นิกายดังนี้

1) ทีฆนิกาย เล่มที่ 9 - 11 ว่าด้วยพระสุตตร หรือพระธรรมเทศนาขนาดยาว

2) มัชฌิมนิกาย เล่มที่ 12 - 14 ว่าด้วยพระสุตตร หรือพระธรรมเทศนาขนาดกลาง

3) สังยุตตนิกาย เล่มที่ 15 - 19 ว่าด้วยพระสุตตร หรือพระธรรมเทศนาอันประมวลธรรมหรือเรื่องราวไว้เป็นพวก ๆ

4) อังคุตตรนิกาย เล่มที่ 20 - 24 ว่าด้วยพระสุตตร หรือพระธรรมเทศนาเป็นข้อ ๆ จัดกลุ่มตามลำดับจำนวน

5) ขุททกนิกาย เล่มที่ 25 - 33 ว่าด้วยพระสุตตร หรือพระธรรมเทศนาเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ รวมทั้งภาพิตของพระสาวก ประวัติต่าง ๆ และชาดก

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา

เนื้อหาในสูตรตันตปิฎกทั้ง 5 นิกายที่นำมาวิเคราะห์ในครั้งนี้ จากการสำรวจในขั้นต้น (Pilot Study) ปรากฏจำนวนพระสุตตร หรือกรณีศึกษาดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) ทีฆนิกาย ชุมนุมพระสุตตร หรือพระธรรมเทศนาขนาดยาวมี 34 สูตร

2) มัชฌิมนิกาย ชุมนุมพระสุตตร หรือพระธรรมเทศนาขนาดยาวปานกลางมี 152 สูตร

3) สังยุตตนิกาย ชุมนัมพระสูตร หรือพระธรรมเทศนาอันประมวลธรรมหรือเรื่องราวไว้เป็นกลุ่ม ๆ เรียกว่าสังยุตหนึ่ง ๆ ตามเรื่องที่เนื่องกัน หรือตามหัวข้อหรือบุคคลที่เกี่ยวข้องรวม 56 สังยุตมี 2,766 พระสูตร

4) อังคุตตรนิกาย ชุมนัมพระสูตร หรือพระธรรมเทศนาเป็นข้อ ๆ จัดรวมเข้าเป็นหมวด ๆ เรียกว่า นิบาตหนึ่ง ๆ ตามลำดับหัวข้อธรรม รวม 11 นิบาต หรือ 11 หมวดธรรม มี 9,557 พระสูตร

5) ขุททกนิกาย ชุมนัมพระสูตร คาถา ภาษิตของพระสาวก ประวัติต่าง ๆ ชาดก และเรื่องราวเบ็ดเตล็ดที่จัดเข้าใน 4 นิกายแรกไม่ได้ จัดเป็น 15 เรื่อง

ในการวิจัยครั้งนี้ได้กำหนดเกณฑ์ขั้นต้น 1 สูตร พอจะเทียบได้ 1 กรณีศึกษา (Case) สรุปรวมทั้ง 5 นิกาย มีเนื้อหาที่ต้องนำมาวิเคราะห์จำนวน 12,524 พระสูตร หรือ 12,524 กรณีศึกษา

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

รูปแบบของการศึกษาครั้งนี้ ได้แก่ **การวิเคราะห์เอกสาร (Documentary analysis)** โดยการศึกษาเนื้อหาและวิธีการสอนที่ปรากฏในพระสูตรต่างๆ ในพระสูตรตันตปิฎกทั้งหมด มีลำดับขั้นดำเนินการดังนี้

1. ทำการศึกษาขั้นต้น (Pilot study)

ศึกษารูปแบบการนำเสนอเนื้อหาสาระในพระสูตรตันตปิฎกทั้ง 25 เล่ม ทำการศึกษาย่างผ่าน ๆ ว่ามีการนำเสนอพระสูตรต่าง ๆ อย่างไร ผลจากการศึกษาในขั้นนี้สรุปได้ดังนี้

1) ในพระไตรปิฎกแต่ละเล่ม ได้จัดแบ่งหน่วยย่อยของแต่ละเนื้อหาออกเป็นพระสูตรต่าง ๆ ในแต่ละพระสูตรเป็นเรื่องราวและเหตุการณ์ที่มีความสมบูรณ์ในตัว คือ ระบุสถานที่ เหตุการณ์ กิจกรรมการสอน และบุคคลที่เกี่ยวข้อง การวิจัยครั้งนี้จึงถือว่าใน 1 พระสูตร สามารถเทียบเคียงได้กับสถานการณ์การเรียนการสอน 1 กรณีศึกษา (Case) ในพระสูตรตันตปิฎก 25 เล่ม เจาะนับจำนวนพระสูตรได้ 12,524 พระสูตร เทียบเท่ากับ 12,524 กรณีศึกษา

2) พระสูตรที่บ่งบอกสถานการณ์การเรียนที่มีความสมบูรณ์ กล่าวคือ ระบุสถานที่ ผู้เรียน ผู้สอน เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เนื้อหาการสอน วิธีสอน และผลการสอนที่ครบถ้วน สามารถนำมาวิเคราะห์พุทธวิธีในการสอนได้ตามความประสงค์ของงานวิจัยนี้มีเฉพาะในทีมนิกาย และมัชฌิมนิกาย รวม 186 พระสูตร ส่วนในนิกายอื่น ๆ เป็นเนื้อหาเกี่ยวกับ พุทธพจน์ พระคาถา คำประพันธ์ และเนื้อหาธรรมโดยตรงไม่ได้แสดงถึงกิจกรรมการเรียนการสอนที่ชัดเจนเหมือน 2 นิกายแรก จึงไม่นำมาวิเคราะห์ในการศึกษาครั้งนี้

รวมพระสูตรที่นำมาวิเคราะห์ เป็นกรณีศึกษาในครั้งนี้มีจำนวน 186 พระสูตร หรือ 186 กรณีศึกษา ดังแสดงในตาราง 1 ต่อไปนี้

ตาราง 1 จำนวนพระสูตรในพระสุตตันตปิฎกที่นำมาเป็นกรณีศึกษาเพื่อการวิเคราะห์ข้อมูลในการศึกษาครั้งนี้

นิกาย	พระไตรปิฎกเล่มที่	จำนวนพระสูตร
ทีฆนิกาย (พระสูตรที่มีขนาดยาว)	เล่มที่ 9 ลีลขันธวรรค	13
	เล่มที่ 10 มหาวรรค	10
	เล่มที่ 11 ปฏิภาณวรรค	11
	รวม	34
มัชฌิมนิกาย (พระสูตรที่มีขนาดยาวปานกลาง)	เล่มที่ 12 มูลปนิณาสก	50
	เล่มที่ 13 มัชฌิมปนิณาสก	50
	เล่มที่ 14 อุปริปนิณาสก	52
	รวม	152
รวมทั้งสิ้น	6 เล่ม	186

จากตาราง 1 มีจำนวนพระสูตรที่นำมาวิเคราะห์จำนวน 186 พระสูตร เป็นพระสูตรขนาดยาวใน ทีฆนิกาย จำนวน 34 พระสูตร และพระสูตรขนาดกลางในมัชฌิมนิกาย จำนวน 152 พระสูตร รวมอยู่ในพระไตรปิฎก 6 เล่ม

2. อ่านเนื้อหาและทำสรุปย่อ

ทำการศึกษาแต่ละพระสูตรโดยละเอียด แล้วทำสรุปย่อตามแบบบันทึก ดังต่อไปนี้

แบบสรุปเนื้อหาในพระสูตร
ลำดับที่ / ชื่อพระสูตร.....
จากพระไตรปิฎกเล่มที่.....หน้า.....
เรื่องย่อ.....
.....
.....
.....
.....
หมายเหตุ.....
.....

สรุปเรื่องย่อแต่ละพระสูตร ตามแบบบันทึกข้างต้นโดยนำเสนอในบทที่ 3 และ 4 รวมทั้งสิ้น 186 พระสูตร หรือ 186 กรณีศึกษา

3. วิเคราะห์องค์ประกอบการเรียนรู้การสอน

หลังจากอ่านและสรุปเรื่องย่อในพระไตรปิฎกแต่ละเล่มจบลง ได้ทำการวิเคราะห์องค์ประกอบการเรียนรู้การสอนในแต่ละพระสูตรลงในแบบบันทึกข้อมูล โดยแยกบันทึกพระสูตรละ 1 แผ่น ดังต่อไปนี้

แบบบันทึกข้อมูล	
ลำดับที่/ชื่อพระสูตร.....	
1. สถานที่.....	
2. ผู้ให้การสอน.....	
3. ผู้รับการสอน.....	
4. สถานการณ์.....	
5. เนื้อหาที่สอน.....	
6. วิธีสอน.....	
7. ผลการสอน.....	
8. หมายเหตุ.....	

ตัวอย่างการบันทึกข้อมูล :-

แบบบันทึกข้อมูล
ลำดับที่/ชื่อพระสูตร 001/พรหมชาลสูตร
1. สถานที่ ที่หยุดพักระหว่างเดินทางจากกรุงราชคฤห์ไปยังเมืองนาลันทา
2. ผู้ให้การสอน พระพุทธเจ้า
3. ผู้รับการสอน พระภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่
4. สถานการณ์ พระภิกษุประชุมสนทนากัน และมีข้อสงสัยเรื่องสุปปิยะปริพาชกผู้เป็นอาจารย์ กับพรหมทัตตามนพ ผู้เป็นศิษย์ มีความคิดเห็นขัดแย้งกัน โดยอาจารย์ตำหนิพระพุทธศาสนา แต่ลูกศิษย์กลับชื่นชมพระพุทธศาสนา จึงนำความกราบทูลถามพระพุทธเจ้า
5. เนื้อหาที่สอน คือ 3 ระดับ และแนวทางปฏิบัติที่ถือว่าเป็นสิ่งที่ดีที่ลัทธิอื่นไม่มี
6. วิธีสอน แสดงธรรมโดย 1) แยกแยะสถานการณ์นี้ว่าเป็นอย่างไร และสาวกควรปฏิบัติอย่างไร - เมื่อถูกตำหนิก็นำมาพิจารณาว่าจริงหรือไม่ ถ้าไม่จริงก็หาวิธีชี้แจง - เมื่อถูกชมก็นำมาพิจารณา ถ้าจริงก็ยืนยัน ถ้ายังไม่สมบูรณ์ก็ชี้แจงเพิ่มเติม 2) ทรงแสดงถึงคำสอนและความเชื่อของลัทธิต่าง ๆ ในสมัยนั้น แยกแยะออกเป็น 62 ทศนะ บอกเหตุผลว่ายึดหลักอะไรจึงเชื่ออย่างนั้น 3) ชี้ให้เห็นว่าคำสอนของพระพุทธศาสนา ครอบคลุมความเชื่อเหล่านั้นทั้งหมดคือ สมบูรณ์ทุกแง่มุม 4) ชี้ข้อดีของพระพุทธศาสนา ที่สามารถเห็นประจักษ์ชัด สาวกสามารถชี้แจงและแสดงให้เห็นได้อย่างเต็มภาคภูมิ
7. ผลการสอน “ภิกษุทั้งหลายนี้มีใจชื่นชม เพลิดเพลินภาสิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า”
8. หมายเหตุ ชี้แจงแสดงเหตุผลอย่างชัดเจน พร้อมทั้งวิธีปฏิบัติ

4. ทำการแจงนับข้อมูล

หลังจากบันทึกข้อมูลตามแบบบันทึกข้อมูลครบทุกพระสูตรแล้ว ได้นำข้อมูลจากแบบบันทึกมาทำการแจงนับในเชิงปริมาณ โดยนับจำนวนความถี่ และคำนวณค่าร้อยละ โดยถือจำนวน 186 พระสูตรที่นำมาวิเคราะห์เป็นจำนวนเต็ม หรือ 100 %

ข้อมูลสามารถแจงนับได้ชัดเจน ได้แก่ข้อมูลในข้อ 1 สถานที่ ข้อ 2 ผู้ให้การสอน และข้อ 3 ผู้รับการสอน รวม 3 ข้อ ที่เหลือนั้นไม่สามารถแจงนับในเชิงปริมาณได้ เพราะมีความหลากหลาย และแต่ละองค์ประกอบจะมีหลายลักษณะผสมกัน เช่น เนื้อหาที่สอน มีหลายเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกัน วิธีสอนเป็นการแสดงธรรมโดยมีหลายเทคนิครวมกันในแต่ละพระสูตร ขึ้นอยู่กับเนื้อหา บุคคล และสถานการณ์ว่าจะใช้เทคนิคอะไร เช่น มีการถาม - ตอบ ยกเหตุการณ์ในอดีตมาเปรียบเทียบ กล่าวเชิงอุปมาอุปมัย และให้เนื้อหาโดย

ตรง เป็นต้น จึงไม่สามารถเจนจับได้ชัดเจนเหมือนใน 3 ข้อแรก การวิเคราะห์ข้อมูลในส่วนนี้จึงใช้วิธีการบรรยายโดยยกตัวอย่างประกอบ และทำการสรุปเป็นเรื่อง ๆ ไป

5. ความเที่ยงตรงในการวินิจฉัย

ผู้วิจัยทำการบันทึกข้อมูลตามแบบบันทึกทั้ง 2 ชุด จำนวน 5 พระสูตร เพื่อเป็นตัวอย่าง แล้วส่งให้อาจารย์ที่ปรึกษาตรวจสอบ เมื่อที่ปรึกษาเห็นว่าการวินิจฉัยถูกต้องและใช้ได้ แล้วจึงทำการศึกษาและบันทึกเพื่อเก็บข้อมูลต่อไป โดยเสนอให้ที่ปรึกษาตรวจสอบเป็นระยะ ๆ ภายหลังการบันทึกข้อมูลในพระไตรปิฎกจบแต่ละเล่ม

การนำเสนอข้อมูล

การนำเสนอข้อมูลแยกเป็น 3 ตอน ตามลำดับดังนี้

1. นำเสนอเรื่องย่อในแต่ละพระสูตร เพื่อให้มองเห็นสถานการณ์การเรียนการสอนที่มีความหลากหลาย
2. ทำการแจกแจงองค์ประกอบการเรียนการสอนโดยเจนจับในเชิงปริมาณ จากแบบบันทึกข้อที่ 1 - 3 เกี่ยวกับสถานที่สอน ผู้ให้การสอน และผู้รับการสอน
3. นำเสนอข้อมูลจากแบบบันทึกข้อที่ 4 - 8 ด้วยการสรุปเชิงบรรยาย โดยแบ่งเป็นหมวดหมู่ และยกตัวอย่างประกอบ

นิยามศัพท์เฉพาะ

พุทธวิธีในสอน หมายถึง กระบวนการให้การศึกษาซึ่งพระพุทธเจ้า (ลัทธิตถะโคตมะ) จัดให้แก่ผู้เรียน เกิดการเรียนรู้โดยสะดวก เหมาะสมกับภูมิปัญญา และลักษณะของผู้รับการสอนแต่ละคน ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก โดยเทียบเคียงกับระเบียบวิธีสอนทั่วไป

การวิเคราะห์ หมายถึง การพิจารณาอย่างใคร่ครวญ แยกย่อย จับประเด็น และแปลความหมายออกมาเป็นระเบียบวิธีสอนทั่วไปได้

พระไตรปิฎก หมายถึง พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนาในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช 2530

พระสูตรต้นตอปิฎก หมายถึง ประมวลพุทธพจน์หมวดพระสูตร คือพระธรรมเทศนา คำบรรยายธรรมต่าง ๆ ที่ตรัสยกย่องให้เหมาะสมกับบุคคลและโอกาส ตลอดจนเรื่องเล่า และเรื่องที่เป็นชั้นเดิมในพระพุทธศาสนา ที่กล่าวถึง เหตุการณ์ บุคคล สถานที่ เวลา และหัวข้อธรรม

ระเบียบวิธีสอนทั่วไป หมายถึง วิธีสอนที่ใช้ในการเรียนการสอนสาขาศึกษาศาสตร์ ซึ่งส่วนใหญ่จะนำมาจากประเทศตะวันตก ที่ใช้อย่างแพร่หลายมีดังนี้

1. **วิธีสอนแบบบรรยาย** หมายถึง วิธีที่ผู้สอนพูด บอกเล่า อธิบายเนื้อหาเรื่องราวต่าง ๆ ให้ผู้เรียนได้ฟังเป็นการสื่อความหมายทางเดียว

2. **วิธีสอนแบบอภิปราย** หมายถึง การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ระหว่างผู้สอน และผู้เรียนเพื่อแก้ไขปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่ง และส่งเสริมให้ผู้เรียนคิดเป็น

3. **วิธีสอนแบบสาริต** หมายถึง วิธีสอนที่ผู้สอนมีหน้าที่ในการวางแผนการเรียนการสอน โดยการแสดงหรือกระทำให้ดูเป็นตัวอย่าง ผู้เรียนจะเกิดการเรียนรู้โดยการสังเกต การฟัง การกระทำ

4. **วิธีสอนแบบทดลอง** หมายถึง วิธีการที่ทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติด้วยตนเอง

5. **วิธีสอนแบบแสดงบทบาทสมมติ** หมายถึง การสร้างสถานการณ์และบทบาทสมมติ เพื่อให้ผู้เรียนได้แสดงออกตามที่ตนคิดว่าจะเป็น และถือเอาเหตุการณ์ที่แสดงออกมาเป็นหัวข้ออภิปราย

6. **วิธีสอนแบบสถานการณ์จำลอง** หมายถึง การนำเอาสถานการณ์จริงมาจัดใหม่แต่ให้ใกล้เคียงความเป็นจริงมากที่สุด

7. **วิธีสอนแบบนิรนัย** หมายถึง การสอนที่เริ่มจากกฎหรือหลักการต่าง ๆ แล้วให้ผู้เรียนหาหลักฐาน เหตุผลมาพิสูจน์ยืนยัน ทำให้ผู้เรียนมีเหตุผลไม่เชื่ออะไรง่าย ๆ จนกว่าจะพิสูจน์ให้เห็นจริงเสียก่อน

8. **วิธีสอนแบบอุปนัย** หมายถึง การสอนจากรายละเอียดปลีกย่อย ไปหากฎเกณฑ์ หรือเป็นการสอนจากส่วนย่อยไปหาส่วนรวม หรือสอนจากตัวอย่างไปหากฎเกณฑ์ หรือจากหลักการ ข้อเท็จจริง ไปหาข้อสรุปโดยการให้ผู้เรียนทำการศึกษา สังเกต ทดลอง เปรียบเทียบแล้วพิจารณา ค้นหาองค์ประกอบที่เหมือนกัน หรือคล้ายคลึงกันจากตัวอย่างต่าง ๆ เพื่อนำมาเป็นข้อสรุป

9. **วิธีสอนแบบแบ่งกลุ่มทำกิจกรรม** หมายถึง การแบ่งกลุ่มให้ผู้เรียนทำงานร่วมกันในการศึกษาหาความรู้เรื่องต่าง ๆ

10. **วิธีสอนแบบแก้ปัญหา หรือแบบวิทยาศาสตร์** หมายถึง วิธีสอนที่ผู้สอนให้ผู้เรียนได้ศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองจนเกิดความรู้ ความเข้าใจเพื่อพิสูจน์ข้อเท็จจริง พิสูจน์สมมติฐานหรือค้นพบข้อความต่าง ๆ รู้วิธีแก้ปัญหาและสามารถแก้ปัญหาเป็นขั้นตอนได้

11. **วิธีสอนแบบสืบสวนสอบสวน** หมายถึง วิธีสอนที่ให้ผู้เรียนรู้จักค้นคว้าหาความรู้ โดยใช้กระบวนการทางความคิด หาเหตุผลจนค้นพบความรู้หรือแนวทางในการแก้ปัญหาที่ถูกต้องด้วยตนเองโดยผู้สอนตั้งคำถามประเภทกระตุ้นให้ผู้เรียนใช้ความคิดหาวิธีแก้ปัญหาได้เองและสามารถการแก้ปัญหาโดยใช้ประโยชน์ในชีวิตจริงได้

12. **วิธีสอนแบบศูนย์การเรียนรู้** หมายถึง การเรียนรู้จากการประกอบกิจกรรมของผู้เรียนเอง โดยแบ่งบทเรียนออกเป็นกลุ่ม ๆ แต่ละกลุ่มเรียกว่าศูนย์กิจกรรม

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ได้นำเสนอเป็น 6 หัวข้อ ตามลำดับดังนี้

1. โครงสร้างเนื้อหาพระไตรปิฎก
2. โครงสร้างเนื้อหาพระสุตตันตปิฎก
3. แนวคิดเกี่ยวกับพุทธวิธีในการสอน
4. งานการศึกษาที่เกี่ยวกับพุทธวิธีในการสอน
5. แนวคิดด้านเทคนิคและวิธีสอนที่เป็นสากล (ระเบียบวิธีสอนทั่วไป)
6. ผลงานวิจัยในประเทศ
7. ผลงานวิจัยในต่างประเทศ

โครงสร้างเนื้อหาพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎก เป็นคำภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา ที่บรรจุรวบรวมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อเป็นหลักฐานอ้างอิงในการศึกษาค้นคว้าและเป็นหลักปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนา มีหลักคำสอนรวมทั้งสิ้น 84,000 พระธรรมขันธ์ และได้ถูกบันทึกไว้เป็นฉบับภาษาไทย จำนวน 45 เล่ม แบ่งเป็น 3 ปิฎก ดังนี้

1. วินัยปิฎก ว่าด้วยวินัยหรือศีลของภิกษุ ภิกษุณี ปรากฏในพระไตรปิฎกเล่มที่ 1-8 แบ่งเป็น 5 ส่วนดังนี้

- 1.1 มหาวิภังค์ ว่าด้วยข้อห้ามหรือวินัยที่เป็นหลักใหญ่ ๆ ของภิกษุ
- 1.2 ภิกษุณีวิภังค์ ว่าด้วยข้อห้ามหรือวินัยของภิกษุณี
- 1.3 มหาวัคค์ ว่าด้วยพุทธประวัติตอนแรก และพิธีกรรมทางพระวินัย
- 1.4 จุลลวัคค์ ว่าด้วยพิธีกรรมทางพระวินัย และความเป็นมาของนางภิกษุณี และประวัติการ

ทำสังคายนา

- 1.5 บริวาร ว่าด้วยข้อเบ็ดเตล็ดทางพระวินัย

2. สุตตันตปิฎก ว่าด้วยพระธรรมเทศนาทั่ว ๆ ไปปรากฏในพระไตรปิฎกเล่มที่ 9-33 ประกอบด้วย 5 นิกาย ดังนี้

- 2.1 ทีฆนิกาย ว่าด้วยพระสูตร หรือพระธรรมเทศนาขนาดยาว
- 2.2 มัชฌิมนิกาย ว่าด้วยพระสูตร หรือพระธรรมเทศนาขนาดกลาง
- 2.3 สังยุตตนิกาย ว่าด้วยพระสูตร หรือพระธรรมเทศนาอันประมวลธรรมหรือเรื่องราวไว้เป็นพวก ๆ

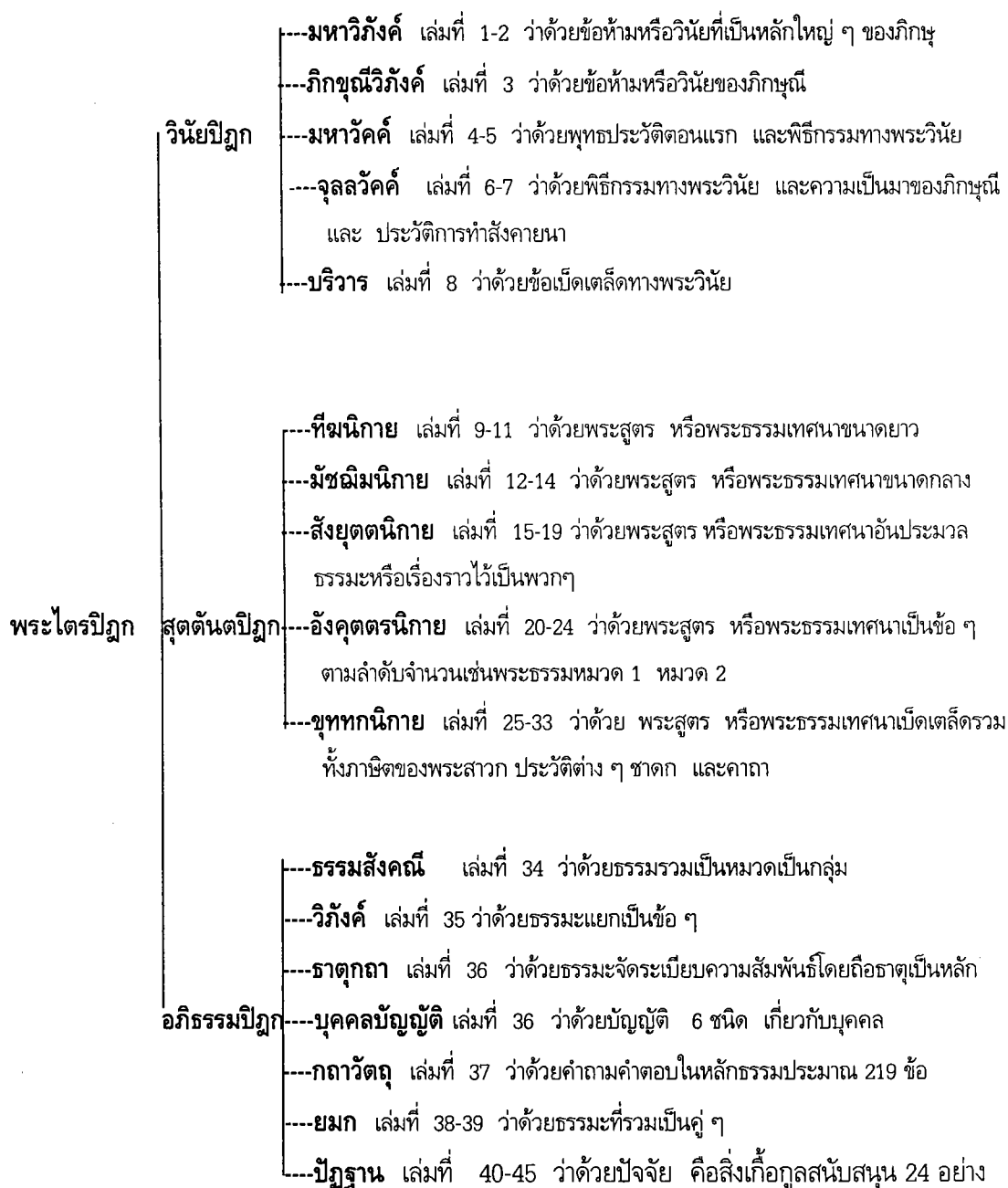
2.4 อังคุตตรนิกาย ว่าด้วยพระสูตร หรือพระธรรมเทศนาเป็นข้อ ๆ จัดกลุ่มตามลำดับจำนวน

2.5 ขุททกนิกาย ว่าด้วยพระสูตร หรือพระธรรมเทศนาเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ รวมทั้งภาษิตของพระสาวก ประวัตติต่าง ๆ และชาดก

3. อภิธรรมปิฎก เป็นเรื่องราวด้วยหลักธรรมต่าง ๆ ซึ่งอธิบายเนื้อความแท้ของธรรมอย่างตรงไปตรงมา ไม่เกี่ยวกับบุคคลหรือสถานที่หรือเหตุการณ์ใด ๆ โดยปรากฏในพระไตรปิฎก เล่มที่ 34-45 ประกอบด้วยเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

- 3.1 ชัมมสังคณี ว่าด้วยธรรมรวมเป็นหมวดเป็นกลุ่ม
- 3.2 วิภังค์ ว่าด้วยธรรมแยกเป็นข้อ ๆ
- 3.3 ธาตุกถา ว่าด้วยธรรมที่จัดระเบียบความสัมพันธ์ โดยถือธาตุเป็นหลัก
- 3.4 บุคคลบัญญัติ ว่าด้วยบัญญัติ 6 ชนิด เกี่ยวกับบุคคล
- 3.5 กถาวัตถุ ว่าด้วยคำถามคำตอบ ในหลักธรรมประมาณ 219 ข้อ
- 3.6 ยมก ว่าด้วยธรรมที่รวมเป็นคู่ ๆ
- 3.7 ปัญฐาน ว่าด้วยปัจจัยคือสิ่งเกื้อกูลสนับสนุน 24 อย่าง

สรุปโครงสร้างเนื้อหาพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา ในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช 2530
จำนวน 45 เล่ม เท่ากับจำนวนพรรษาที่พระพุทธเจ้าเสด็จสั่งสอนพระพุทธศาสนาดังภาพประกอบ 1 ดังต่อไปนี้

ภาพประกอบ 1 โครงสร้างเนื้อหาพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา ในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช 2530

โครงสร้างเนื้อหาพระสุตตันตปิฎก

พระสุตตันตปิฎกที่นำมาใช้เป็นแหล่งสืบค้นในการศึกษาครั้งนี้มีทั้งหมด 25 เล่ม แบ่งออกเป็น 5 นิกาย มีโครงสร้างเนื้อหา ดังนี้

1. ทีมนิกาย มี 3 เล่ม ดังนี้

เล่ม 9 สิลขันธวรรค มีพระสูตรขนาดยาว 13 สูตร กล่าวถึงจุลศีล มัชฌิมศีล มหาศีล

เล่ม 10 มหาวรรค มีพระสูตรยาว 10 สูตร ส่วนมากชื่อเริ่มด้วย “มหา” เช่น มหาปรินิพพานสูตร มหาสติปัฏฐานสูตร เป็นต้น

เล่ม 11 ปาฏิการวรรค มีพระสูตรยาว 11 สูตร เริ่มด้วยปาฏิกสูตร หลายสูตรที่มีชื่อเสียง เช่น จักกวัตติสูตร อัคคัณณสูตร สิงคาลกสูตร และสังคีติสูตร

2. มัชฌมินิกาย มี 3 เล่ม ดังนี้

เล่ม 12 มุลปิณณาสกั บันตัน มีพระสูตรขนาดกลาง 50 สูตร

เล่ม 13 มัชฌิมปิณณาสกั บันกลาง มีพระสูตรขนาดกลาง 50 สูตร

เล่ม 14 อุปปิณณาสกั บันปลาย มีพระสูตรขนาดกลาง 52 สูตร

3. สังยุตตนิกาย มี 5 เล่ม ดังนี้

เล่ม 15 สคาถวรรค รวมคาถาภาษิตที่ตรัสและกล่าวตอบบุคคลต่าง ๆ เช่น เทวดา มาร ภูิกษุณี พรหมณ์ กษัตริย์ เป็นต้น จัดเป็นกลุ่มเรื่องตามบุคคล และสถานที่ มี 11 สังยุต

เล่ม 16 นิทานวรรค ครึ่งเล่มว่าด้วยเหตุปัจจัย คือหลักปัจจุสมุปบาท นอกนั้น มีเรื่องชาดกการบรรลุธรรม สังสารวัฏ ลมสักการะ เป็นต้น จัดเป็น 10 สังยุต

เล่ม 17 ขันธวรรค ว่าด้วยเรื่องขันธ ในแง่มุมต่าง ๆ มีเรื่องเบ็ดเตล็ดรวมทั้งเรื่องสมาธิและทิวทัศน์ต่าง ๆ ปะปนอยู่บ้าง จัดเป็น 13 สังยุต

เล่ม 18 สฬายตนวรรค เกือบครึ่งเล่ม ว่าด้วยอายตนะ 6 ตามแนวไตรลักษณ์ เรื่องอื่นมีเบญจศีลข้อปฏิบัติให้ถึงอสังขตะ อันตคาหกทิวทัศน์ เป็นต้น จัดเป็น 10 สังยุต

เล่ม 19 มหาวารวรรค ว่าด้วยโพธิปักขิยธรรม 17 เรียงลำดับเป็นมรรค โพชฌงค์ สติปัฏฐาน อินทรีย์ สัมมปธาน พละ อิทธิบาท รวมทั้งเรื่องที่เกี่ยวข้อง เช่น นิเวศน์ สังโยชน์ อริยสัจจ์ ฌาน ตลอดจนองค์คุณของพระโสดาบัน และอานิสงส์ของการบรรลุโสดาปัตติผล จัดเป็น 12 สังยุต

4. อังคุตตรนิกาย มี 5 เล่ม ดังนี้

เล่ม 20 เอก - ทุก ดิกนิบาต ว่าด้วยธรรมหมวด 1 หมวด 2 และหมวด 3 รวมทั้งเรื่องเอตทัคคะ

เล่ม 21 จตุกกนิบาต ว่าด้วยธรรมหมวด 4

เล่ม 22 ปัญจก - ฉกกนิบาต ว่าด้วยธรรมหมวด 5 - 6

เล่ม 23 สัตตก - อัญญก - นวกนิบาต ว่าด้วยธรรมหมวด 7 - 8 - 9

เล่ม 24 ทสก - เอกาทสกนิบาต ว่าด้วยธรรมหมวด 10 - 11

5. ขุททกนิกาย มี 9 เล่ม ดังนี้

เล่ม 25 รวมคัมภีร์ย่อย คือ ขุททกปาฐะ (บทสวดย่อย ๆ) ธรรมบท (เฉพาะตัวคาถาทั้ง 423) อุทาน (พุทธอุทาน 80) อิติวุตตกะ (มี 112 สูตร) สุตตนิบาต (ชุมนุมพระสูตรชุดพิเศษ ซึ่งเป็นคาถาล้วนหรือมีความน่าเป็นร้อยแก้ว รวม 71 พระสูตร)

เล่ม 26 คัมภีร์ย่อยที่เป็นคาถาล้วน มีดังนี้คือ วิมานวัตถุ (เรื่องผู้เกิดในสวรรค์ อยู่ในวิมานเล่าการทำมาหากินของตนในอดีต ที่ทำให้ได้ไปเกิดเช่นนั้น 85 เรื่อง) เปตวัตถุ (เล่าเรื่องเปรต เล่ากรรมชั่วในอดีตของคน 51 เรื่อง) เถรคาถา (คาถาของพระอรหันตเถระ 264 รูปที่กล่าวแสดงความรู้สึกสงบ ประณีต ในการบรรลุธรรม) เถรีคาถา (คาถาของพระอรหันตเถรี 73 รูป)

เล่ม 27 ชาดก ภาค 1 รวมคาถาแสดงคติธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติ และมีคาถาภาษิตของผู้อื่นปนอยู่บ้าง ภาคแรก ตั้งแต่เรื่องที่มีคาถาเดียว (เอกนิบาต) ถึงเรื่องที่มี 40 คาถา (จัตตาสินีนิบาต) รวม 525 เรื่อง

เล่ม 28 ชาดก ภาค 2 รวมคาถาอย่างในภาค 1 แต่เป็นเรื่องอย่างยาว ตั้งแต่เรื่องมี 50 คาถา (ปัญญาสินีนิบาต) ถึงเรื่องมีคาถามากมาย (มหานิบาต) จบลงด้วยมหาเวสสันดรชาดก ซึ่งมี 1,000 คาถา รวมอีก 22 เรื่อง

เล่ม 29 มหานิเทศ ภาษิตของพระสารีบุตรอธิบายขยายความพระสูตร 16 สูตร

เล่ม 30 จุฬนิเทศ ภาษิตของพระสารีบุตรอธิบายขยายความพระสูตร 16 สูตร

เล่ม 31 ปฏิสัมภิทามรรค ภาษิตของพระสารีบุตรอธิบายข้อธรรมที่ลึกซึ้งต่าง ๆ เช่นเรื่องญาณ ทิฏฐิ อานาปาน อินทรีย์ วิโมกข์ เป็นการอธิบายอย่างพิสดาร เป็นทางแห่งปัญญาแตกฉาน

เล่ม 32 อปทาน ภาค 1 คาถาประพันธ์แสดงประวัติโดยเฉพาะในอดีตชาติ เริ่มด้วยพุทธอปทาน (ประวัติของพระพุทธเจ้า) ปัจเจกพุทธอปทาน (เรื่องราวของพระปัจเจกพุทธเจ้า) ต่อด้วยเถรอปทาน (ประวัติแห่งพระอรหันตเถระ) เรียงตามลำดับเริ่มตั้งแต่พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ พระอนุรุทธ พระปุลณณันตานีบุตร พระอุบาลี พระอัญญาโกณฑัญญะ พระปิณโฑลภารทวชะ พระขทินิยเวระตะ พระอานนท์ ต่อเรื่อยไปจนจบภาค 1 รวมพระอรหันตเถระ 410 รูป

เล่ม 33 อปทาน ภาค 2 คาถาประพันธ์แสดงอดีตประวัติพระอรหันตเถระต่ออีกจนถึงรูปที่ 550 ต่อนั้นเป็นเถรอปทาน แสดงเรื่องราวของพระอรหันตเถรี 40 เรื่อง เริ่มด้วยเรื่องราวของพระอรหันตเถรี 16 รูป ต่อด้วยพระเถรีที่สำคัญ เรียงตามลำดับคือพระมหาปชาบดีโคตมี พระเขมา พระอุบลวรรณา พระปฏาจารา พระกุนทลเกสี พระกัสีโคตมี พระธรรมทินนา พระสกุลา พระนันทา พระโสธมา พระภัททกาปิลาณี พระยโสธรา และท่านอื่น ๆ

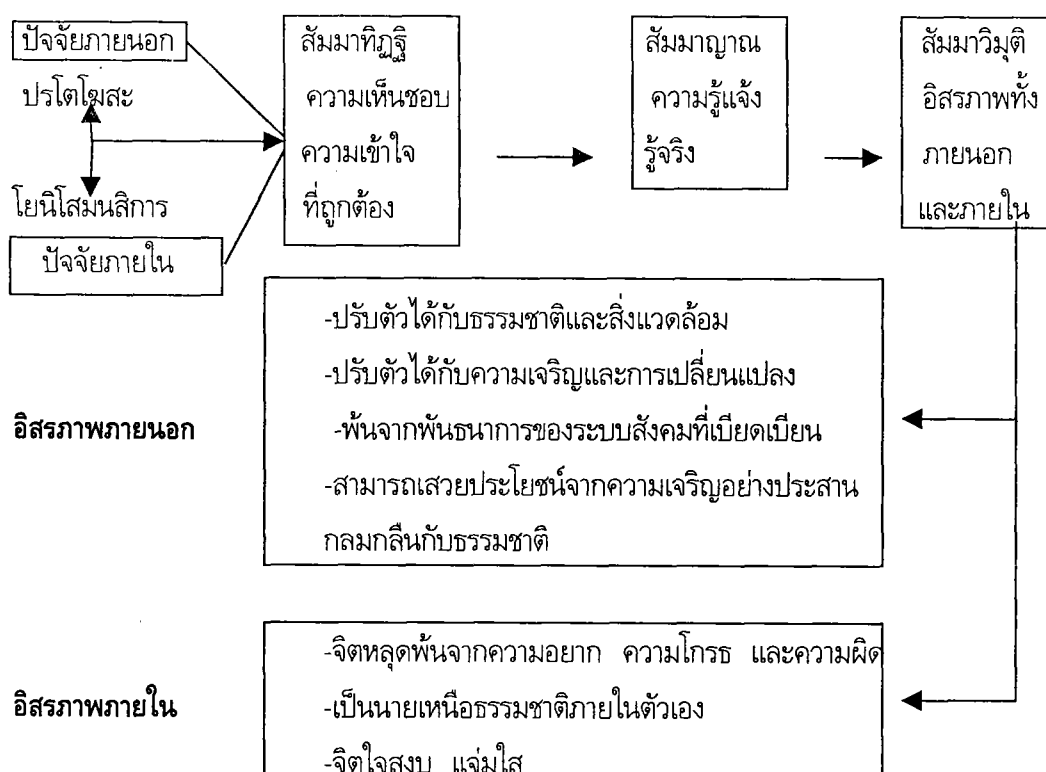
ท้ายเล่ม 33 เป็นคัมภีร์พุทธวงศ์ ประกอบด้วยคาถาประพันธ์แสดงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าในอดีต 24 พระองค์ จนถึงประวัติของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน รวมเป็น 25 พระองค์ จบแล้วมีคัมภีร์สั้น ๆ ชื่อ

จริยาปิฎก เป็นท้ายสุด แสดงพุทธจริยาในอดีตชาติ 35 เรื่องที่มีแล้วในชาดก แต่เล่าด้วยคาถาประพันธ์ใหม่ ซึ่งตัวอย่างการบำเพ็ญบารมีบางข้อ

แนวคิดเกี่ยวกับพุทธวิธีในการสอน

พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีสอนที่แยบยลและทรงใช้วิธีสอนหลายวิธี ในพระกรณียกิจชั่วพระชนม์ชีพของพระองค์ เมื่อทรงตรัสรู้แล้วทุกอย่างก้าวทรงอยู่ในพระอาการสั่งสอนมนุษย์ทั้งสิ้น วิธีการของพระองค์เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์แห่งพระองค์ทั้งสิ้น การที่พระพุทธองค์จะทรงสั่งสอนวิธีใดย่อมขึ้นอยู่กับบุคคล สภาพแวดล้อม เหตุการณ์ ภาวะปัญหาต่าง ๆ ส่วนที่มานิยาม กำหนดเรียกวิธีสอนต่าง ๆ นั้นเกิดขึ้นภายหลัง (สนั่น มีชันหมาก. 2528 : 345) ซึ่ง สุนน อมรวิวัฒน์ (อ้างอิงใน สนั่น มีชันหมาก. 2528 : 345) ได้สรุประบบการสอนตามแนวพุทธวิธีไว้ดัง ภาพประกอบ 2 ต่อไปนี้

ศรัทธา

ภาพประกอบ 2 ระบบการสอนตามแนวพุทธวิธี

โดยทั่วไปวิธีสอนของพระพุทธเจ้านั้น นักการศึกษาของไทยแบ่งออกเป็นหลายวิธี เช่น แนวคิดของพระเทพเวที. (ปยุตฺร ปยุตฺโต)(2532 : 43-47) ได้แบ่งเป็น 4 วิธีได้แก่ 1) วิธีสอนแบบกัจจนาหรือสนทนา 2) วิธีสอนแบบบรรยาย 3) วิธีสอนแบบตอบปัญหา 4) วิธีสอนแบบวางกฎ

หลักการเกี่ยวกับการสอน

หลักการเกี่ยวกับการสอนเน้นความสามารถตามอัธยาศัยของผู้เรียนเป็นสำคัญ พระพุทธองค์ทรงบรรจุธรรมวิเศษโดยการศึกษาด้วยพระองค์เอง ดังนั้นเมื่อพระองค์สั่งสอนศาสนา พระองค์จึงทรงใช้ “พุทธจิตวิทยารายบุคคล” เป็นหลักในการสอน ซึ่งก็คือการศึกษาตามอัธยาศัย (Individual Learning) นั้นเอง (ชัยยงค์ พรหมวงศ์. 2523 : 358-360)

เพื่อประโยชน์ในการสอน พระพุทธเจ้าทรงแบ่งผู้เรียนออกเป็น 4 ประเภท ตามระดับภูมิปัญญา (แสง จันทรงาม. 2524 : 26-27) 1) คือ อุคฆฏัตถัญญ์ ผู้อาจรู้ธรรมได้เมื่อยกแต่หัวข้อขึ้นแสดง 2) วิปจิตถัญญ์ ผู้รู้ธรรมต่อเมื่ออธิบายความแห่งหัวข้อนั้น 3) เนยยะ ผู้พอแนะนำได้ 4) ปทปรมะ ผู้ลำบากในการแนะนำ ผู้เรียนทั้งสี่ประเภทนี้อาจเปรียบได้กับบัวสี่เหล่า คือ พวกที่หนึ่งได้แก่บัวพ้นน้ำ พวกที่สองได้แก่บัวปรึมน้ำ พวกที่สามได้แก่บัวที่อยู่ในน้ำ และพวกที่สี่คือบัวที่อยู่ติดดิน ถ้าไม่ได้รับการเอาใจใส่ดูแล อาจจะเป็นรักษาหารของเต่าและปลา

เมื่อแบ่งผู้เรียนออกเป็นกลุ่มตามสติปัญญาแล้ว โอกาสที่พระพุทธเจ้าจะสอน พระองค์ก็จะทรงเลือกคำพูดหรือเวลาพูด เลือกสิ่งแวดล้อมในขณะที่พูด เพื่อให้คำพูดนั้นบังเกิดผลเหมาะสมกับผู้เรียนมากที่สุด จนสามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสติปัญญาของผู้เรียนได้ (พุทธทาสภิกขุ. 2519 : 311)

นอกจากนี้ จิตรกร ตั้งเกษมสุข (2525 : 124-125) ยังเห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงกระทำพระองค์ในฐานะผู้สอนให้เป็นกัลยาณมิตรที่แท้จริงของผู้เรียนอีกด้วย กล่าวคือ พระองค์ทรงประกอบองค์คุณทั้งเจ็ดประการคือ 1) น่ารัก (ปิโย) 2) น่าเคารพ (ครุ) 3) น่ายกย่องเอาอย่าง (ภาวนีโย) 4) รู้จักพูดชี้แจง (จตฺตัจ) 5) อุตุนต่อถ้อยคำ (วจนฺทโม) 6) กล่าวชี้แจงเรื่องราวที่ลึกซึ้งได้ (คัมภีรณํ กถิตฺตฺวา) และ 7) ไม่แนะนำในทางเสื่อมเสีย (โน จฏฺฐาเน นีโยชเย)

เพื่อขยายความเห็นในเรื่องนี้ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น สมบูรณ์ จ่างจิต และคนอื่น ๆ (2513 : 239-242) ได้บรรยายถึงหลักการการสอนตามพุทธวิธีว่าจะต้องดำเนินการเป็นขั้นตอนไปตามลำดับ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติดังนี้คือ

1. พระพุทธเจ้าทรงมีความรู้ ความเข้าใจอย่างแท้จริงในเรื่องที่จะสอน
2. สิ่งที่จะสอนนั้นเป็นสิ่งที่จริงและมีประโยชน์แก่ผู้เรียน
3. พระพุทธเจ้าทรงมีเมตตา และมีพระมหากรุณาธิคุณเป็นที่ตั้ง ไม่หวังผลประโยชน์ตอบแทนใดๆ
4. สิ่งที่จะสอนนั้น พระองค์ประพฤติปฏิบัติได้
5. พระองค์ทรงมีบุคลิกลักษณะที่ทำให้เกิดความศรัทธาเลื่อมใส
6. พระพุทธเจ้าทรงมีพระอัธยาศัยที่จะคอยได้ ไม่รีบร้อนเกินควร
7. พระพุทธเจ้าทรงให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจ เห็นแจ้ง เกิดความเชื่อถือ และกระทำตามจนเห็นจริงได้ด้วยตนเอง

จรรยา คุณมี (2520 : 99 -104) ได้เสนอความคิดว่า เพื่อที่จะให้บังเกิดผลในการเรียนรู้ที่ดีแก่ผู้เรียน พระพุทธเจ้าทรงมีหลักการสอนด้วยการยกย่ำถ้อยคำสำนวนถึงแก่รูปแบบด้วยกันเรียกว่า “นวัคสัตตคุณ”

1. สุตตะ สอนให้เข้าใจด้วยการฟัง
2. เคยยะ สอนด้วยร้อยแก้วก่อนแล้วแทรกด้วยบทกวีภายหลัง
3. เวยยาकरणะ สอนเป็นร้อยแก้วล้วนหรือบรรยายล้วน
4. คาถา สอนเป็นกวีล้วน
5. อุทาน สอนด้วยการเปล่งวาจาเป็นคติ
6. อิติวุตตกะ สอนโดยอ้างอิงคำพูดที่เคยกล่าวมาแล้ว
7. ชาดก สอนโดยการเล่านิทานประกอบหลักธรรม
8. อัปภูตธรรม สอนเรื่องที่น่าแปลก น่าอัศจรรย์
9. เวลเทลละ สอนเรื่องที่ใช้สติปัญญาขั้นสูงในการขบคิด

อาศัยหลักการสอนตามพุทธวิธีดังที่กล่าวมานี้ จะช่วยให้ผู้เรียนได้รับผลในการเรียนที่สำคัญ ๆ สี่ประการด้วยกันคือ (พ.ท.ประสาร ทองภักดี. 2520 : 21)

1. สันติสนา รู้แจ้งเห็นจริงด้วยใจ เหมือนตาเห็น
2. สมาทปนา เห็นคล้อยตาม
3. สมุตเตชนา ระวังใจให้อยากคิด อยากทำตามที่สอน
4. สัมปหังสนา ยอมเชื่อ ยอมรับปฏิบัติด้วยความเต็มใจ

หลักการเกี่ยวกับการเรียนรู้

ในด้านเนื้อหาการสอนนั้น สุวรรณ เพชรนิล (2520 : 239) ให้ความเห็นว่าพุทธศาสนาเน้นไตรสิกขา เป็นหลักสำคัญในการศึกษา ไม่ว่าจะเป็นศึกษาในด้านใด ๆ ก็ตามจะต้องยึด คีล สมาธิ ปัญญา เป็นหลักเสมอ กล่าวคือ **คีล** หมายถึง การพัฒนาผู้เรียนให้มีพฤติกรรมที่ถูกต้องดีงาม รู้จักควร ไม่ควร ประพฤติปฏิบัติเหมาะสม ในกิจการงานของตนเอง **สมาธิ** หมายถึง การพัฒนาให้ผู้เรียนมีสภาพจิตใจที่เข้มแข็ง สงบระบับเป็นอารมณ์เดียว คือความใส่ใจในสิ่งที่กำลังศึกษา **ปัญญา** หมายถึง การพัฒนาให้เกิดการหยั่งรู้ หรือญาณทัศนะที่แจ่มแจ้ง

ความรู้หรือปัญญาในทางพระพุทธศาสนาแบ่งเป็น 3 ประเภท (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช. 2520 : 24-25)

1. สุตมยปัญญา คือ ความรู้ที่ได้ยินได้ฟัง หรืออ่านจากตำรา หรือมีคนสั่งสอนให้ ซึ่งเป็นความรู้ขั้นต่ำสุด
2. จินตามยปัญญา คือ ความรู้ที่เกิดขึ้นจากเหตุผลของตนเอง เมื่อได้ยินหรือได้อ่านหรือมีคนสั่งสอนก็ดี หรือได้พบได้เห็นเรื่องอะไรต่าง ๆ ด้วยตนเองก็ดี แล้วนำมาพิจารณาด้วยเหตุผลของตนเองตามลำดับจนเชื่อแน่ว่าเป็นเรื่องจริงแล้วจัดเป็นความรู้ที่แน่นแฟ้นกว่าความรู้ขั้นแรก

3. ภาวนามยปัญญา คือ ความรู้ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติภาวนาด้วยตนเอง เพื่อให้ความรู้เกิดขึ้นในตัวของตัวเองอย่างแจ่มชัด ไม่ใช่เห็นด้วยตาหรือประสาทต่างๆ และไม่ใช่อำนาจเหตุผลแต่รู้ด้วยญาณ

อย่างไรก็ดี ในการศึกษาเพื่อที่จะให้เกิดความรู้นั้น ความสำคัญยังขึ้นอยู่กับผู้เรียนอีกด้วย คือผู้เรียนจะต้องมีความศรัทธาและสนใจในสิ่งที่จะศึกษาเสียก่อนเป็นเบื้องต้น (สมบุรณ์ จ่างจิต และคนอื่น ๆ. 2513 : 239) นอกจากนี้จะต้องมีองค์ประกอบสำคัญอีกสองประการคือ ต้องเสวนากับสัปบุรุษหรือกัลยาณมิตร ซึ่งจะช่วยแนะนำสั่งสอนความรู้ให้ ประการหนึ่ง และต้องมีโยนิโสมนสิการ คือ การใคร่ครวญไตร่ตรองอย่างรอบคอบด้วยตนเอง อีกประการหนึ่งด้วย (พระศรีวิสุทธิโมลี. 2514 : 19)

การมีโยนิโสมนสิการ ก็คือ การรู้จักใช้ความคิดพิจารณาไตร่ตรองสิ่งต่าง ๆ อย่างสุ่มรอบคอบด้วยตนเอง ก่อนจะปลงใจเชื่อตนเอง การพิจารณาไตร่ตรองดังที่ว่านี้จะต้องมีศรัทธาและปัญญากำกับอยู่ด้วยอย่างพอเหมาะสมกัน

อนึ่งเพื่อที่จะทำให้การเรียนรู้เกิดขึ้นได้โดยสมบูรณ์ผู้เรียนก็ต้องมีหลักปฏิบัติที่สำคัญ 5 ประการ (Saeng Chandrangam. 1973 : 21-22)

1. สุตา (*การฟัง*) หมายถึง การรับเอาหรือรับรู้ข้อเท็จจริงต่าง ๆ จากแหล่งความรู้
2. ธตา (*ทรงจำไว้*) หมายถึง เมื่อได้ยินได้ฟังแล้วต้องพยายามจดจำไว้ในใจ
3. วาสา ปริจิตา (*ท่องจำได้ด้วยปาก*) หมายถึง เมื่อจำได้ด้วยใจแล้ว ต้องท่องบ่นจนสามารถว่าด้วยปากเปล่าได้
4. มนสานุเปกขิตา (*การเพ่งด้วยใจ*) หมายถึง การพิจารณาใคร่ครวญความรู้ที่จำไว้ได้นั้นอยู่เสมอ
5. ทิฏฐิยา สุปฏิวิทธา (*การแทงตลอดด้วยทฤษฎี*) หมายถึง การรู้เห็นความเป็นจริงของความรู้ที่จดจำไว้ได้นั้น อย่างแจ่มแจ้งชัดเจนกว้างขวางยิ่งขึ้น

งานการศึกษาที่เกี่ยวกับพุทธวิธีในการสอน

ในสมัยพุทธกาล หลักการสอนตามพุทธวิธีมุ่งสอนตามระดับสติปัญญา และตามภูมิหลังของผู้เรียน ฉะนั้น จึงนิยมที่จะสอนนอกระบบชั้นเรียน เป็นการสอนเฉพาะตัวรายบุคคลมากกว่าจะสอนเป็นหมู่คณะ (สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. 2518 : 129) ด้วยเหตุนี้เราจึงพบตัวอย่างการสอนของพระพุทธเจ้าที่ปะทานแก่ผู้เรียนเป็นรายบุคคลมากมายในพระไตรปิฎก (ชัยยงค์ พรหมวงศ์. 2523 : 360) ซึ่งจะพบว่าวิธีสอนเฉพาะรายบุคคลที่ปรากฏอยู่นั้น พร้อมทั้งจะหยิบยกมาใช้ในโรงเรียนได้อย่างเหมาะสมเสมอ (สาโรช บัวศรี. 2514 : 11)

เนื่องจากเทคนิควิธีสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เป็นการสอนเฉพาะรายบุคคลเป็นส่วนใหญ่ และทรงเลือกใช้ตามความเหมาะสมแก่ผู้เรียนเป็นราย ๆ ไป ฉะนั้น เทคนิควิธีสอนของพระพุทธเจ้าจึงมีอยู่หลายวิธีด้วยกัน ซึ่ง สมทรง ปุณณฤทธิ (2521 : 11-17) ได้จำแนกพุทธวิธีการสอน ดังนี้

1. ทรงสอนโดยทำตัวอย่างให้ดู
2. ทรงสอนโดยใช้อุปกรณ์การสอน
3. ทรงสอนโดยใช้วาจาชักย่าย้ายถ้อยคำสำนวน
4. ทรงสอนโดยใช้วิธีซักถาม

5. ทรงสอนโดยใช้วิธีเปรียบเทียบ
6. ทรงสอนโดยใช้เรื่องราวที่ผู้ฟังเข้าใจดีอยู่แล้ว
7. ทรงสอนโดยการยกประวัติศาสตร์ขึ้นมาเชื่อมโยง
8. ทรงสอนเทียบเคียงกับวิชาต่าง ๆ เท่าที่มีอยู่ในสมัยนั้น ๆ
9. ทรงสอนโดยให้ใช้สติปัญญาของตนกำกับ
10. ทรงสอนโดยใช้วิธีเลื่อนความเข้าใจของผู้ฟังเป็นขั้น ๆ
11. ทรงสอนโดยดูความรู้สึกของตนเองเปรียบเทียบกับคนอื่น

สมบุรณ์ จ่างจิต และคณะ (2513 : 241) ได้สรุปลักษณะเด่นของพุทธวิธีการสอนเป็น 4 ลักษณะ ดังนี้

1. ทรงสอนตามความสนใจของผู้เรียน
2. ทรงสอนตามลำดับความลึกซึ้ง จากง่ายไปหายาก
3. ทรงสอนโดยใช้วิธีอุปมาอุปไมย เปรียบเทียบให้เห็นจริง
4. ทรงสอนโดยใช้วิธีตอบปัญหา ซึ่งแบ่งออกเป็น
 - 1) ตอบตรงทีเดียว คือ ตอบทันทีที่ถูกถาม ด้วยความรู้แจ้ง
 - 2) ย้อนถามก่อนจึงตอบ เพื่อให้ผู้ถามเข้าใจปัญหาที่ละขั้น ๆ จนเกิดความเข้าใจสูงสุด
 - 3) ไม่ตอบเลย แต่ใช้วิธีบรรยายและยกตัวอย่างต่าง ๆ จนผู้ถามเข้าใจ

สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ (2518 : 129-132) สรุปลักษณะการสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งตรงกับหลักการสอนของวิชาศึกษาศาสตร์ในปัจจุบัน หลักการเหล่านี้ล้วนมีมาแล้วในพุทธศาสนาทั้งสิ้น คือ

1. วิธีสอนโดยใช้ระดับภาษายากง่ายต่าง ๆ กันตามระดับปัญญาของผู้เรียน
2. วิธีสอนตามลำดับเนื้อหาจากง่ายไปยาก
3. วิธีสอนโดยเริ่มจากปัญหาที่ผู้เรียนกำลังสนใจ
4. วิธีสอนโดยทดสอบเพื่อวัดดูสติปัญญาของผู้เรียน

ประสาร ทองภักดี (2520 : 20-24) ได้สรุปลักษณะการสอนของพระพุทธเจ้า ดังนี้ คือ

1. สอนโดยเลือกเรื่องที่สอนให้เหมาะสมกับบุคคล
2. สอนจากรูปธรรมไปหานามธรรม
3. สอนจากสิ่งที่เห็นได้ง่ายไปหาสิ่งที่เห็นได้ยาก
4. สอนจากสิ่งที่รู้แล้วไปยังสิ่งที่ไม่รู้
5. สอนด้วยการเปรียบเทียบหรืออุปมาอุปไมย
6. สอนด้วยอุปกรณ คือ
 - 1) ใช้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นอุปกรณ
 - 2) ใช้ภาพนิมิตเหมือนฉายภาพยนตร์
 - 3) ใช้วิธีให้ทดลองด้วยตนเอง

7. สอนโดยการทำตัวอย่างให้ดู

แสง จันทรงาม (2524 : 26 - 27) ได้แบ่งวิธีสอนของพระพุทธเจ้าออกเป็น 3 วิธี เรียกว่า ปาฏิหาริย์สาม คือ

1. อิทธิปาฏิหาริย์ สิ่งอัศจรรย์คือฤทธิ์ ทรงใช้กับบุคคลประเภทปทัมมะ คือผู้ลำบากในการแนะนำ
2. อาเทศนาปาฏิหาริย์ สิ่งอัศจรรย์คือการพูดชักใจ ทรงใช้กับบุคคลประเภทอุคฆฏิตัญญ คือ ผู้อาจรู้ธรรมได้เมื่อยกหัวข้อขึ้นแสดง
3. อนุศาสน์ปาฏิหาริย์ สิ่งอัศจรรย์คือการปรา่สอน ทรงใช้กับบุคคลประเภทวิปจิตัญญ คือ ผู้อาจรู้ธรรมต่อเมื่ออธิบายความแห่งหัวข้อนั้น และบุคคลประเภทเนยยะ คือผู้พออนุญาตได้

ชัยวัฒน์ อัดพัฒน (2524 : 78-79) ได้สรุปวิธีสอนของพระพุทธเจ้ารวมเป็น 4 วิธีด้วยกันคือ

1. วิธีสนทนา เป็นการแลกเปลี่ยนทัศนะระหว่างผู้สอนและผู้เรียน เป็นวิธีที่สัมฤทธิ์ผลโดยตรง
2. วิธีบรรยาย ใช้ในกรณีที่มีผู้ฟังมาก เป็นการสะดวกและประหยัดเวลา
3. วิธีตั้งปัญหา ให้ผู้เรียนตอบไปตามลำดับ จนผู้เรียนสามารถหาคำตอบหรือข้อสรุปด้วยตนเอง
4. วิธีสอนด้วยการวางกฎเกณฑ์ ใช้ในกรณีที่มีปัญหา โดยกำหนดแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสมกับสถานการณ์นั้น ๆ

น.อ. แย้ม ประพัฒน์ทอง (2514 : 214 - 216) ได้สรุปวิธีสอนของพระพุทธเจ้าเป็น 3 ลักษณะ

1. โอวาท คือ พระดำรัส ตรัสกับบุคคลหนึ่งบุคคลใดหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ทรงแสดงไปตามเหตุและผลให้ผู้ฟังพิจารณาเอง
2. อนุศาสน์ คือ ตรัสเทศนาและมีข้อซักซ้อมสอบถามอยู่ด้วย หรือตรัสเป็นวิธีการชักใช้ไล่เลียงสอบสวนนั่นเอง
3. ลิกขาปะนะ คือ วิธีสอนให้ผู้เรียนได้ฝึกฝนเพื่อให้เกิดความรู้เช่นบำเพ็ญกรรมฐาน ทศนคึกษา หรือ ให้หาเหตุผลสรุปเอาเอง เป็นต้น

สิทธิ บุตรอินทร์ (Siddhi Butr-Indr. 1979 : 199-205) สรุปวิธีสอนที่สำคัญของพระพุทธเจ้าไว้เป็น 5 ลักษณะด้วยกันคือ

1. วิธีสอนที่ละน้อยให้เหมาะสมกับอัธยาศัยของผู้เรียน
2. วิธีสอนโดยการปรับเนื้อหาที่สอนให้เข้ากับสถานการณ์
3. วิธีสอนโดยการอธิบายยกตัวอย่างประกอบ
4. วิธีสอนโดยให้ผู้เรียนวิเคราะห์แล้วอภิปรายโต้แย้งกัน
5. วิธีสอนโดยการทดลองตามหลักอริสัจหรือกาลามสูตร

แนวคิดด้านเทคนิคและวิธีสอนที่เป็นสากล

เทคนิคและวิธีสอนเป็นการนำเอาจิตวิทยาและพฤติกรรมการเรียนรู้มาประสานสัมพันธ์กับบทเรียน เพื่อทำให้ผู้เรียนได้รับความรู้และความพอใจ ด้วยในการดำเนินการสอนนั้น ครูจะต้องวินิจฉัยว่าดำเนินการอย่างไรกับสถานการณ์ต่าง ๆ จึงเหมาะสม ในเรื่องนี้ ปราวิน แกลงพล และคณะ (2534 : 27) ได้กล่าวว่า “วิธีการสอน คือ กุศโลบาย หรือ วิธีการ และแนวทางในการจัดการเรียนการสอนที่ทำให้การเรียนการสอนบังเกิดผลดีที่สุด เป็นเสมือนสื่อระหว่างผู้เรียนและผู้สอน” ศรีนวล โกมลวนิช (2528 : 222-223) ได้เสนอว่าในการสอนนั้นมีกฎเกณฑ์บางข้อซึ่งเป็นแนวแนะให้แก่ครู **ประการแรก** คือ ความเข้าใจนักเรียน **ประการที่สอง** คือ ครูต้องรู้ว่าตนจะสอนอะไร และนักเรียนต้องรู้ว่าตนจะเรียนอะไรหรือรู้อะไรให้ได้ **ประการที่สาม** คือ ครูต้องรู้วิธีที่ดีที่สุดที่จะสอนบทเรียนใดบทเรียนหนึ่ง ประการสุดท้าย ครูจะต้องมีความรู้อย่างดีเกี่ยวกับอุปกรณ์การสอน และเครื่องมือต่าง ๆ ที่จะเป็นเครื่องช่วยการสอนได้เป็นอย่างดี

วิธีสอนและเทคนิคการสอนมักใช้ควบคู่กันไปในทางปฏิบัติ ดังเช่น สงัด อุทรานันท์ (2526 : 65) กล่าวว่า การเลือกเทคนิควิธีสอนนั้น ผู้สอนจำเป็นต้องเลือกเทคนิควิธีสอนให้เหมาะสมกับธรรมชาติของเนื้อหาวิชาต่าง ๆ และในขณะเดียวกัน ต้องคำนึงความเหมาะสมกับความสนใจและวัยของผู้เรียนด้วย ซึ่งเลือกใช้เทคนิควิธีสอนที่เห็นว่าตนเองสามารถจึงจะทำให้ผู้เรียนมีความรู้ ความเข้าใจ มีทักษะ และเจตคติที่ดีได้มากที่สุด สำหรับในทัศนะของ คามิลอน (Camilon. 1961 อ้างใน สุชาติ ศิริสุขไพบูรณ์. 2527 : 55) ที่ได้เสนอว่าวิธีการสอนนั้นแตกต่างจากเทคนิคการสอนดังนี้ วิธีการสอน หมายถึงกระบวนการอย่างมีระบบแบบแผน ซึ่งผู้สอนจะใช้เป็นวิธีการในการถ่ายทอดเนื้อหาความรู้ ส่วนเทคนิคการสอน หมายถึง กลยุทธ์ที่ผู้สอนจะใช้เพื่อที่จะช่วยให้วิธีการสอนของตนมีประสิทธิภาพมากขึ้น เช่น การแสดงให้เห็นจริง (Illustration)

แม้ว่าวิธีการสอนและเทคนิคการสอนจะแตกต่างกันไปบ้างในความหมายและวิธีการ แต่ในทางปฏิบัติแล้วทั้งวิธีการสอนและเทคนิคการสอนจะต้องปฏิบัติควบคู่กันไปเพื่อให้การสอนบรรลุวัตถุประสงค์

อัญชลี แจ่มเจริญ และคณะ (2526 : 208) ได้กล่าวถึงเทคนิควิธีสอนในแนวเดียวกันว่า วิธีสอนมีหลายวิธี ไม่สามารถบ่งชี้ได้ว่าวิธีสอนแบบใดดีที่สุด ครูที่ดีจะต้องรู้จักเลือกให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ เนื้อหาของบทเรียน เวลา ระดับชั้น และในการสอนบางเรื่องจะต้องใช้วิธีการสอนหลายวิธีประกอบกัน จึงจะทำให้ให้นักเรียนได้รับความรู้โดยสมบูรณ์ จากการวิจัยของ รัตน นฤภัทร (2524 : จ) เรื่องเปรียบเทียบผลการสอนทักษะ การทวนซ้ำด้วยวิธีสอน 3 แบบคือ การบรรยาย การให้ตัวแบบ และบทบาทสมมุติ ผลการวิจัยพบว่า วิธีสอนแบบบทบาทสมมุติเป็นวิธีสอนที่ให้ผลสัมฤทธิ์สูงสุด รองลงมาเป็นวิธีสอนแบบให้ตัวอย่าง และแบบบรรยาย ตามลำดับ

เทคนิคและวิธีการสอนแบบบรรยาย

รัตนภรณ์ มหาศรานนท์ และวิมล เศวตกนิษฐ์ (2527 : 66) ได้กล่าวถึงเทคนิคการสอนแบบบรรยายไว้ว่า วิธีสอนแบบบรรยาย หมายถึง การที่ครูเป็นผู้ที่ศึกษาหาความรู้แล้วระบายและบอกความรู้ให้แก่ผู้เรียนส่วน ผู้เรียนเป็นผู้ฟังและจดบันทึก มีขั้นตอนของการสอนแบบบรรยายดังนี้

1. ขั้นเตรียมการ
 - 1) ครูศึกษาหาความรู้จากตำราหลาย ๆ เล่ม
 - 2) ครูรวบรวมความรู้เป็นหมวดหมู่อย่างมีระเบียบ
 - 3) ครูจัดทำ รวบรวม หรือสร้างสื่อการสอน ประกอบการบรรยาย
 - 4) ครูเตรียมเทคนิคและกิจกรรมต่าง ๆ ประกอบคำบรรยาย
2. ขั้นสอน
 - 1) ครูนำเข้าสู่บทเรียน
 - 2) ครูบรรยายโดยใช้เทคนิคและกิจกรรมประกอบ
 - 3) ครูให้ผู้เรียนซักถามข้อสงสัย
3. ขั้นสรุปผล
 - 1) ครูตั้งคำถามให้ผู้เรียนสรุปใจความสำคัญ
 - 2) ตรวจสอบการสรุปใจความสำคัญในสมุดของผู้เรียน

การสอนแบบบรรยายมีส่วนดีหลายอย่าง เช่น ประหยัดเวลาในการสอน ใช้กับผู้เรียนจำนวนมากได้ เป็นต้น แต่ก็ยังมีข้อจำกัด ถ้าครูไม่สามารถนำไปใช้ให้เหมาะสมกับเนื้อหาวิชาที่สอนและตัวผู้เรียนหรือนำไปใช้มากเกินไป ดังเช่นการวิจัยของพนอ เนตรพะไล (2523 : 3) ซึ่งได้วิจัยเรื่องความสัมพันธ์ระหว่าง สัมฤทธิ์ผลในการเรียนกับสมรรถภาพในการสอนนักศึกษาที่ออกฝึกสอนโดยการบรรยาย ทำให้มีสมรรถภาพในการสอนน้อย ทั้งๆ ที่นักศึกษาเหล่านั้นมีความตั้งใจดี มีความรับผิดชอบดี และมีทัศนคติที่ดีต่อความเป็นครู

เทคนิคและวิธีการสอนแบบอภิปราย

ปรีชา เศรษฐีธร (2527 : 89) ได้เสนอวิธีสอนแบบอภิปรายไว้ว่า การสอนแบบอภิปราย เป็นวิธีสอนการให้นักเรียนได้มีส่วนร่วมในการศึกษาหาความรู้ โดยการแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็น ทำให้ความคิดเห็นของนักเรียนกว้างออกไป

การสอนโดยการอภิปราย ส่วนมากเริ่มต้นด้วยการตั้งหัวข้อเรื่องให้นักเรียนไปค้นคว้าแล้ว มาอภิปราย โดยครูเป็นผู้นำอภิปราย หรือมอบหมายให้นักเรียนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งดำเนินการอภิปราย ให้มีผู้นำอภิปราย และมีผู้ร่วมอภิปราย เมื่ออภิปรายจบแล้วเปิดโอกาสให้ผู้ฟังได้ซักถาม ซึ่งมีขั้นตอนในการสอนแบบอภิปรายดังนี้

1. ขั้นเตรียม ได้แก่การหาหัวข้อเรื่องที่จะให้อภิปราย เตรียมหาข้อเท็จจริงจากแหล่งต่าง ๆ เช่น หนังสือ เอกสาร วารสาร ฯลฯ ใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงในการอภิปราย ตลอดจนเตรียมอุปกรณ์ต่าง ๆ สำหรับประกอบการอภิปราย และการจัดเตรียมสถานที่
2. ขั้นดำเนินการอภิปราย เริ่มตั้งแต่ผู้อภิปรายเข้าประจำที่ ผู้ดำเนินการอภิปรายกล่าวนำเรื่องที่ จะอภิปรายและแนะนำสมาชิกผู้ร่วมการอภิปราย ผู้ดำเนินการเป็นผู้ร่วมอภิปรายแสดงความคิดเห็นสนับสนุน หรือคัดค้านแต่ละประเด็น แล้วดำเนินการอภิปรายสรุปข้อคิดเห็นที่ละประเด็น
3. ขั้นดำเนินการซักถาม เมื่ออภิปรายจบแล้ว ผู้ดำเนินการอภิปรายควรเปิดโอกาสให้มีการซักถามได้ และผู้ดำเนินการอภิปรายเชิญให้ผู้ฟังได้ซักถามเชิญผู้ร่วมอภิปรายตอบเชิญผู้ฟังร่วมแสดงความคิดเห็น
4. ขั้นสรุป ครูควรสรุปใจความสำคัญให้ หรือนักเรียนสรุปใจความสำคัญ
5. ขั้นประเมินผล สังเกตดูว่าการอภิปรายได้ก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเพียงใด หรืออาจให้ทำข้อทดสอบ หรือตรวจจากบันทึกของผู้ฟัง

เทคนิคและวิธีการสอนแบบสาธิต

หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู (2526 : 47) ได้กล่าวถึงวิธีสอนแบบสาธิตว่า วิธีสอนแบบสาธิตเป็นวิธีสอนที่ครู หรือวิทยากรเป็นผู้แสดงให้นักเรียนดูตามลำดับขั้น เพื่อช่วยให้นักเรียนเกิดการเรียนรู้ และเข้าใจเนื้อหาวิชานั้นเป็นอย่างดี การสอนแบบสาธิตนี้ ผู้ที่สามารถจะใช้วิธีการแสดงประกอบคำบรรยาย ในกรณีที่ต้องการให้เห็นตัวอย่าง หรือขั้นตอนที่ถูกต้องชัดเจนซึ่งมีขั้นตอนของการสอนแบบสาธิตดังนี้

1. ขั้นนำเข้าสู่บทเรียน ครูจะต้องเร้าความสนใจ และแนะนำวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ประกอบการสาธิต
2. ขั้นสาธิต ครูหรือวิทยากรลงมือแสดงให้นักเรียนดูพร้อมทั้งบรรยายประกอบ เปิดโอกาสให้นักเรียนซักถามข้อสงสัยได้
3. ขั้นสรุป ครูทบทวนขั้นต่าง ๆ ที่ครูได้แสดงให้เห็นแล้วให้นักเรียนลงมือปฏิบัติ

เทคนิคและวิธีสอนแบบทดลอง

พันทิพา อุทัยสุข และสิริวรรณ ศรีพหล (2526 : 5) ได้กล่าวถึงวิธีสอนแบบทดลองว่า วิธีสอนแบบทดลอง เป็นวิธีการที่ทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติด้วยตนเอง ซึ่งมีขั้นตอนของการสอนแบบทดลอง ดังนี้

1. ขั้นเตรียมการทดลอง ทั้งผู้สอนและผู้เรียนจะต้องอภิปรายและกำหนดเรื่องที่จะทำการทดลองจนเข้าใจเป็นอย่างดี ผู้เรียนจะต้องศึกษาโครงการทดลองและขั้นตอนการทดลองโดยละเอียด ผู้สอนจะต้องเตรียมอุปกรณ์ เตรียมการบันทึกผลการทดลอง และตรวจสอบขั้นตอนต่าง ๆ ถ้าเห็นว่าจะเป็นอันตรายแก่ผู้เรียนต้องให้คำตักเตือนแนะนำ

2. ขั้นตอนการทดลอง ในขณะที่ดำเนินการทดลอง ผู้สอนจะต้องสังเกต ช่วยเหลือ และให้คำแนะนำเมื่อผู้เรียนมีปัญหา และคอยดูแลให้ผู้เรียนดำเนินการทดลองไปตามขั้นตอนที่กำหนดไว้
3. ขั้นตอนผลการทดลอง เมื่อเสร็จสิ้นการทดลองแล้วผู้เรียนแต่ละคนหรือแต่ละกลุ่มจะต้องเสนอผลการทดลองของตนพร้อมรายละเอียดประกอบ เช่น โครงการทดลอง การเตรียมการ ขั้นตอนต่าง ๆ และผลที่ได้จากการทดลอง
4. ขั้นอภิปรายสรุปผล ในขั้นนี้ผู้เรียนจะได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ที่ตนได้รับ เช่น บางกลุ่มอาจได้ผลการทดลองที่คลาดเคลื่อน ก็จะได้ช่วยกันวิเคราะห์หาสาเหตุว่าผิดพลาดที่ขั้นตอนใด และมีแนวทางในการแก้ปัญหาอย่างไร ในขั้นนี้ผู้สอนจะมีบทบาทในการให้ความคิดเห็นเพิ่มเติมเพื่อให้เห็นผลการทดลองเด่นชัดยิ่งขึ้น

เทคนิคและวิธีการสอนแบบแสดงบทบาทสมมติ

ทศนา เขมมณี (2519 : 4) ได้ให้ความหมายของการแสดงบทบาทสมมติว่า การแสดงบทบาทสมมติเป็นการสร้างสถานการณ์ และสมมุติบทบาทขึ้น เพื่อให้ผู้เรียนได้แสดงออกตามที่ตนคิดว่าควรจะเป็น และถือเอาการแสดงออกทั้งทางความรู้ และพฤติกรรมของผู้แสดง มาเป็นหัวข้อสำหรับอภิปรายในการเรียนรู้ ซึ่งมีขั้นตอนของการสอนโดยใช้บทบาทสมมติ ดังนี้

1. ขั้นเตรียมการ หมายถึงการเตรียมการของครู แบ่งออกเป็น 2 ตอน คือ
 - 1) การแจกแจงและกำหนดขอบเขตของปัญหา
 - 2) กำหนดสถานการณ์และบทบาทสมมติ
2. ขั้นแสดง แบ่งออกเป็น 7 ตอน คือ
 - 1) การอุ่นเครื่อง คือ การปูพื้นฐานให้ผู้เรียนมีความเข้าใจตรงกันในเรื่องที่จะเรียน
 - 2) การเลือกตัวผู้แสดง
 - 3) การจัดฉากแสดง
 - 4) การเตรียมผู้สังเกตการณ์ เพื่อให้รู้จักสังเกต และวิเคราะห์เหตุการณ์ได้ด้วย
 - 5) การเตรียมพร้อมก่อนแสดง คือการวางแผนการแสดงอย่างคร่าว ๆ
 - 6) การแสดง ให้ผู้แสดงแสดงเป็นไปตามธรรมชาติ
 - 7) การตัดบท เมื่อผู้แสดงแสดงได้เป็นที่พอใจแล้ว หรือผู้แสดงออกนอกเรื่อง
3. ขั้นวิเคราะห์ และอภิปรายผล เป็นขั้นตอนที่สำคัญมาก เพราะผู้แสดง และผู้ชมร่วมกันอภิปรายว่า แสดงได้ตามวัตถุประสงค์ของเรื่องนั้น ๆ หรือไม่ นับได้ว่าเป็นขั้นตอนที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้หลายอย่างจากการอภิปราย
4. ขั้นแสดงเพิ่มเติม ถ้าการแสดงครั้งแรกยังไม่เป็นที่พอใจ
5. ขั้นแลกเปลี่ยนประสบการณ์และสรุป

เทคนิคและวิธีการสอนแบบสร้างสถานการณ์จำลอง

พันทิพา อุทัยสุข (2526 : 112-115) ได้กล่าวถึง การสอนแบบสร้างสถานการณ์จำลองว่า การสอนโดยการสร้างสถานการณ์จำลอง คือการนำเอาสถานการณ์จริงมาจัดใหม่ แต่พยายามให้มีสภาพใกล้เคียงกับความเป็นจริงมากที่สุด แล้วให้ผู้เรียนอยู่ในสถานการณ์นั้นๆ ว่าผู้เรียนจะแก้ปัญหาได้อย่างไร

หาญชัย สงวนให้ และวิจิตร กาญจนรัตน์ (2524 : 112-124) ได้กล่าวถึงการใช้สถานการณ์จำลองไว้ว่า การใช้สถานการณ์จำลองเป็นวิธีการที่ผู้สอนสร้างสถานการณ์อันจะนำมาซึ่งปัญหา ให้ผู้เรียนได้คิดแก้ปัญหาจากสถานการณ์ด้วยตนเอง ซึ่งจะทำให้ผู้เรียนเข้ามามีส่วนร่วม หรือมีบทบาทในเรื่องนั้นๆ ราวกับว่าสิ่งนั้นเกิดขึ้นกับเขาเองโดยเฉพาะ ซึ่งมีขั้นตอนของการสอนโดยใช้สถานการณ์จำลองดังนี้

1. ครูนำเสนอสถานการณ์ที่จะนำมาซึ่งปัญหา
2. นักเรียนศึกษาปัญหา แนวทางที่จะตัดสินใจปัญหาตามขั้นตอน จะได้คำตอบของการแก้ปัญหา
3. นักเรียนร่วมแสดงและอภิปราย เสนอแนะแนวทางในการแก้ปัญหา
4. นักเรียนและครู ร่วมกันสรุปแนวความคิดในการแก้ปัญหา

เทคนิคและวิธีการสอนแบบนิรนัย (Deductive technique)

วิไลฐู ทองแสง (2515 : 65-66) ได้กล่าวถึงวิธีสอนแบบนิรนัย หรือ แบบอนุมานว่าวิธีสอนแบบนิรนัย คือวิธีสอนให้นักเรียนรู้จักกฎเกณฑ์ และหลักความจริงต่าง ๆ เสียก่อน จากนั้นจึงจะนำมาจำแนกข้อปลีกย่อยต่าง ๆ ให้เห็นจริง กล่าวคือ เมื่อเรียนรู้หลักเกณฑ์ต่าง ๆ แล้วนำเอาหลักเกณฑ์ต่าง ๆ นั้นมาอธิบายให้นักเรียนเข้าใจว่า ทำไมจึงเป็นอย่างนั้น ซึ่งมีขั้นตอนการสอนแบบนิรนัย ดังนี้

1. ขั้นตั้งปัญหา ระบุสิ่งที่สอนในแง่ของปัญหา เพื่อยั่วให้ผู้เรียนเกิดความสนใจที่จะหาคำตอบ
 2. ขั้นแสดงหลักการ นำหลักการที่สรุปไว้แล้วมาแสดง เช่น ในหนังสือใช้สูตรใด แต่เราจะพิสูจน์
- ในขั้นที่ 3 และ 4 เสียก่อนที่จะยอมรับ
3. ขั้นอธิบาย เป็นการอธิบายความเป็นมาของหลักการ โดยใช้ข้อเท็จจริง กฎต่าง ๆ ผู้เรียนอาจต้องลองผิดลองถูกในการใช้กฎนั้น
 4. ขั้นตรวจสอบ เป็นการทดสอบหลักการอีกครั้ง เพื่อดูความสมเหตุสมผลของการอธิบายในขั้นที่ 3 อาจทำได้ด้วยการปรึกษาครู ค้นคว้าจากตำรา หรือวิธีอื่นๆ

เทคนิคและวิธีการสอนแบบอุปนัย (Inductive technique)

วิธีสอนแบบอุปนัย หรืออุปมาน คือการสอนที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ใช้ความคิด การสังเกต พิจารณาสืบค้นต่าง ๆ แล้วสรุปตั้งกฎเกณฑ์ขึ้นใหม่ (น้อมฤดี จงพยุหะ และจงใจ บุญยทัต. 2518 : 44) วิธีสอนแบบอุปนัยคือวิธีสอนที่ให้นักเรียนรู้จักส่วนย่อยไปหาส่วนรวม หรือสอนจากตัวอย่างแล้วสรุปเป็นกฎเกณฑ์หรือหลักทั่วไป ซึ่งมีขั้นตอนแบบอุปนัย ดังนี้ (ลออ การุญยะวนิช และคณะ. 2518 : 67-68)

1. **ขั้นเตรียม** คือ การเตรียมผู้เรียน ได้แก่ การทบทวนความจำ การให้แรงจูงใจ โดยกำหนดจุดประสงค์ของการเรียนให้ชัดเจน
2. **ขั้นแสดง** คือ การให้ตัวอย่างแก่ผู้เรียนหลาย ๆ ตัวอย่าง เพื่อให้ผู้เรียนมาสามารถเปรียบเทียบสรุปกฎเกณฑ์ได้
3. **ขั้นเปรียบเทียบและค้นหา** คือ การที่ผู้เรียนได้มีโอกาสพิจารณา ความคล้ายคลึงกันขององค์ประกอบในตัวอย่าง เพื่อสรุปกฎเกณฑ์
4. **ขั้นสรุปกฎเกณฑ์** คือ การนำข้อเสนอดัง ๆ จากตัวอย่างมาสรุปเป็นหลักการด้วยตัวของผู้เรียนเอง
5. **ขั้นนำไปใช้** คือ ขั้นทดสอบของผู้เรียน จากหลักการที่พัฒนาขึ้นโดยให้ผู้เรียนนำหลักการไปใช้ในการแก้ปัญหา หรือทำแบบฝึกหัด

เทคนิคและวิธีการสอนแบบแบ่งกลุ่มทำกิจกรรม

อรุณวรรณ เกตุอร่าม (2526 : 70) ได้กล่าวถึงวิธีสอนแบบแบ่งกลุ่มทำกิจกรรมว่า เป็นวิธีสอนที่แบ่งกลุ่มให้นักเรียนทำงานร่วมกันในการศึกษาหาความรู้เรื่องต่าง ๆ เกี่ยวกับเนื้อหาวิชาที่เรียน ตามหัวข้อที่ครูกำหนด ซึ่งอาจศึกษาเรื่องเดียวกันหรือคนละเรื่องก็ได้ มีขั้นตอนการสอนแบบแบ่งกลุ่มทำกิจกรรมดังนี้

1. **ขั้นนำเข้าสู่บทเรียน** เป็นการสร้างความสนใจนักเรียนด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อนำเข้าสู่เรื่อง หรือปัญหาที่ครูเตรียมไว้ และเป็นการสร้างปัญหา กำหนดปัญหาในการศึกษาหรือทำงานกลุ่ม
2. **ขั้นปฏิบัติกิจกรรม** ขณะที่นักเรียนปฏิบัติกิจกรรมครูควรดูแลอย่างใกล้ชิด ให้คำแนะนำเมื่อนักเรียนต้องการความช่วยเหลือ พยายามกระตุ้นให้นักเรียนทำงานให้สำเร็จตามจุดมุ่งหมาย
3. **ขั้นรวบรวมผลงานและเสนอผลงาน** เมื่องานเสร็จแล้วให้ทุกกลุ่มเสนอผลงาน เช่น รายงานปากเปล่า เสนอผลงานที่พิกซ์ขึ้น ส่งรายงานข้อเขียน
4. **ขั้นสรุป สรุปบทเรียน** โดยการใช้วิธีการต่าง ๆ เช่น อภิปราย แสดงบทบาทสมมติ ร้องเพลง ฯลฯ และครูช่วยเพิ่มเติมให้ความรู้ที่สมบูรณ์ ถ้าครูเห็นว่ายังไม่สมบูรณ์

เทคนิคและวิธีการสอนแบบแก้ปัญหา หรือแบบวิทยาศาสตร์

การสอนแบบแก้ปัญหา (กรมวิชาการ. 2521 : 41) เป็นวิธีสอนที่เน้นให้ผู้เรียนได้แก้ปัญหาด้วยตนเอง เพื่อให้คิดเป็น และแก้ปัญหาเป็น การสอนดังกล่าวได้นำเอาวิธีการทางวิทยาศาสตร์มาใช้ จนบางครั้งมีผู้เรียกวิธีสอนนี้ว่า การสอนแบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งมีขั้นตอนของการสอนแบบแก้ปัญหา ดังนี้

1. **การกำหนดปัญหา** ผู้สอนหรือผู้เรียนอาจร่วมกันหยิบยกปัญหาหรือประเด็นที่น่าสนใจมาเสนอต่อกลุ่มผู้เรียน ปัญหาที่จะนำมาศึกษานั้น อาจมาจากแหล่งต่าง ๆ เช่น ความสนใจของผู้เรียนเอง ปัญหาที่มาจากบทเรียน ปัญหาที่เกี่ยวกับสังคม ปัญหาจากประสบการณ์ของผู้เรียน และปัญหาที่ผู้สอนกำหนดขึ้น

2. การตั้งสมมุติฐาน ผู้เรียนใช้ความรู้ ประสบการณ์ที่ได้เรียนมา แล้วมาตั้งเป็นคำทำนาย ให้คำตอบไว้ก่อน แล้วจึงหาทางพิสูจน์ว่า คำตอบที่ทำนายไว้นั้นถูกต้องหรือไม่
3. การเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อเป็นการพิสูจน์ว่า สมมุติฐานที่ตั้งไว้ถูกต้องหรือไม่ ผู้แก้ปัญหาต้องเก็บข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ เช่น ห้องสมุด ตำราเรียน จากการสังเกต การทดลอง การสัมภาษณ์ จากงานวิจัย เป็นต้น
4. การวิเคราะห์ข้อมูล เมื่อเก็บข้อมูลมาแล้วก็นำข้อมูลนั้นมาพิจารณาว่า น่าเชื่อถือหรือไม่เพียงใด เพื่อนำข้อมูลนั้นไปพิสูจน์ข้อสมมุติฐานที่ตั้งไว้
5. การสรุปผล จากข้อมูลที่วิเคราะห์และทดสอบสมมุติฐานแล้วว่าตรงกับสมมุติฐาน จึงสรุปเป็นหลักการ หรือหลักการต่อไป

เทคนิคการสอนแบบสืบสวนสอบสวน (Inquiry method)

การสอนแบบสืบสวนสอบสวน เป็นการสอนโดยอาศัยหลักการ และวิธีการทางวิทยาศาสตร์ เป็นการสอนที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองอย่างมีระบบ สามารถพัฒนาความสามารถในการใช้สติปัญญาของผู้เรียนได้มาก เฟนตัน (Fenton. 1974 : 20-24) ได้เสนอรูปแบบของการสอนแบบสืบสวนสอบสวน โดยแบ่งเป็น 6 ขั้นตอนด้วยกัน ดังนี้

1. การกำหนดปัญหา โดยพิจารณาจากข้อมูล
2. การกำหนดสมมุติฐาน เพื่อเป็นแนวทางแห่งการพิสูจน์คำตอบ
3. การพิจารณาข้อสมมุติฐานที่กำหนดไว้ ว่ามีความถูกต้องสมเหตุ สมผลเพียงใด
4. การรวบรวมข้อมูล โดยกำหนดว่าข้อมูลใดที่จำเป็นสำหรับการพิสูจน์สมมุติฐาน และลงมือเก็บข้อมูลที่เกี่ยวข้อง
5. การวิเคราะห์ประเมินและแปลความข้อมูล โดยพิจารณาว่าข้อมูลนั้น ๆ มีความเกี่ยวข้องกับปัญหาที่จะตอบหรือไม่ ข้อมูลนั้นมีความทันสมัยน่าเชื่อถือมากน้อยเพียงใด
6. การทดสอบข้อสมมุติฐานจากข้อมูลที่หามาได้ มาทดสอบกับข้อสมมุติฐานว่าถูกต้องหรือไม่ แล้วสรุปคำตอบในลักษณะที่เป็นหลักการทั่วไป

เทคนิคและวิธีการสอนแบบศูนย์การเรียนรู้

ชัยยงค์ พรหมวงศ์ (2523 : 33-52) ได้กล่าวถึงการสอนแบบศูนย์การเรียนรู้ว่า การสอนแบบศูนย์การเรียนรู้ เป็นการเรียนรู้จากการประกอบกิจกรรมของผู้เรียนเอง โดยแบ่งบทเรียนออกเป็นกลุ่ม ๆ แต่ละกลุ่มเรียกว่า ศูนย์กิจกรรมหรือศูนย์การเรียนรู้ แต่ละศูนย์จะมีกิจกรรมแตกต่างกันไปตามเนื้อหาที่กำหนดไว้ ผู้เรียนแต่ละกลุ่มจะใช้เวลาประกอบกิจกรรมประมาณ 15-20 นาที แล้วหมุนเวียนเปลี่ยนไปจนกว่าผู้เรียนทุกคนจะได้ทำกิจกรรมครบทุกศูนย์ ผู้สอนจะเป็นผู้คอยแนะนำช่วยเหลือ เนื้อหาวิชาที่ผู้เรียนนั้นไม่ได้มาจาก

แหล่งเดียว แต่ทว่ามาจากสื่อการเรียนหลายประเภท เรียกว่า สื่อประสม สื่อการเรียนจะรวมอยู่ในช่องประจำ ศูนย์กิจกรรม ช่องทั้งหมดจะรวมอยู่ในกล่องที่เรียกว่า ชุดการสอน

องค์ประกอบของชุดการสอนแบบศูนย์การเรียนรู้ จะเสนอเนื้อหาสาระในรูปของสื่อประสม ประกอบด้วย วัสดุอุปกรณ์ และวิธีการ ชุดการสอนแต่ละชุดจะประกอบด้วย

1. คู่มือครู
2. แบบฝึกปฏิบัติสำหรับผู้เรียน
3. สื่อการเรียน
4. แบบทดสอบก่อนเรียน และหลังเรียน

กิจกรรมการสอนแบบศูนย์การเรียนรู้ แบ่งออกเป็น 5 ขั้นตอน ดังนี้

1. การทดสอบก่อนเรียนเป็นการทดสอบเพื่อวัดพื้นฐานความรู้เดิมของผู้เรียน ว่ามีความรู้ ความเข้าใจในเรื่องที่เรียนอย่างไร

2. การนำเข้าสู่บทเรียน เพื่อดึงดูดความสนใจของผู้เรียนให้มีส่วนร่วม ใช้เวลาประมาณ 10-15 นาทีนำเข้าสู่บทเรียน ทำได้หลายวิธี เช่น เล่านิทาน เล่นเกม แสดงบทบาทสมมติ เป็นต้น หลังจากนั้นผู้สอนจะอธิบายให้ผู้เรียนทราบว่า จะต้องทำกิจกรรมในแต่ละศูนย์การเรียนรู้อย่างไร

3. การประกอบกิจกรรมการเรียนรู้เริ่มต้น

1) การแบ่งกลุ่มของผู้เรียน ควรจะแบ่งแบบคละกัน คือในแต่ละกลุ่มให้มีทั้งเด็กเรียนเก่ง ปานกลาง และเด็กเรียนอ่อน เพื่อให้ผู้เรียนได้ช่วยเหลือกันทำกิจกรรม

2) เมื่อแบ่งกลุ่มแล้ว ผู้เรียนจะอ่านบัตรคำสั่ง และปฏิบัติตามกิจกรรมตามลำดับขั้น แต่ละกลุ่มใช้เวลา 15-20 นาที เมื่อประกอบกิจกรรมตามที่ได้รับมอบหมายแล้วก็เตรียมเปลี่ยนกลุ่มปฏิบัติตามกิจกรรมต่อไป

3) การเปลี่ยนกลุ่มกิจกรรม ผู้สอนจะให้ผู้เรียนเปลี่ยนกลุ่ม เพื่อให้ทุกกลุ่มได้ประกอบกิจกรรมทุกอย่างจนครบถ้วน

4. การสรุปบทเรียน เมื่อผู้เรียนประกอบกิจกรรมครบทุกศูนย์กิจกรรมแล้ว ผู้สอนจะต้องสรุปบทเรียนอีกครั้งเพื่อให้ผู้เรียนเข้าใจได้กระจ่างชัดยิ่งขึ้น

5. การประเมินผลการเรียน ผู้สอนจะให้ผู้เรียนทำการทดสอบหลังเรียน เพื่อจะดูว่าผู้เรียนมีความก้าวหน้าในการเรียนเพียงใด โดยนำไปเปรียบเทียบกับคะแนนที่ได้จากการทำแบบทดสอบก่อนเรียน

สำหรับกิจกรรมที่ผู้เรียนได้ทำ กิจกรรมในแต่ละศูนย์กิจกรรม ผู้สอนควรประเมินผลด้วยเพื่อดูว่า การเรียนรู้ของผู้เรียนมีประสิทธิภาพเพียงใด

การใช้ชุดการสอนแบบศูนย์การเรียนรู้ นี้ นับว่าเป็นนวัตกรรมทางการศึกษาอย่างหนึ่ง ที่ครูนำมาใช้สอนโดยมีวัตถุประสงค์ให้นักเรียนได้เกิดการเรียนรู้จากการทำ กิจกรรมร่วมกัน และการใช้ชุดการสอนแบบศูนย์การเรียนรู้ก็ยังทำให้มีสัมฤทธิ์ผลทางการเรียนสูงด้วย ซึ่ง พลอย เจริญสุข (2524 : จ) ได้วิจัยเปรียบเทียบการสอนโดยแบบใช้ชุดการสอน กับการสอนปกติกับนักศึกษาในระดับ ป.กศ. ชั้นสูง ในวิทยาลัยครูอุดรดิตถ์

พบว่า ผู้เรียนที่เรียนด้วยการสอนแบบใช้ชุดการสอนมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงกว่าผู้เรียนด้วยการสอนปกติ และจากการวิจัยของพงษ์ศักดิ์ สอนสังข์ (2518 : 58) พบว่า นักศึกษาระดับ ป.กศ.ชั้นสูง ที่เรียนโดยใช้ชุดการสอนมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนอยู่ในเกณฑ์ค่อนข้างสูง

การวิจัยภายในประเทศ

การวิจัยเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอน และการเรียนรู้ ด้วยวิธีสอนของพระพุทธเจ้า ในประเทศไทยยังไม่มี การวิจัยที่เป็นจริงเป็นจังเท่าที่ควร เมื่อพุทธศักราช 2513 โรจน์ สุวรรณสิทธิ และคณะ (2517 : 28-57) ได้ ร่วมกันทำวิจัยเรื่อง “สมาธิช่วยในการศึกษาเพียงใด” อันเป็นการวิจัยที่อยู่บนพื้นฐานความเชื่อเรื่องหลักการ เรียนโดยการทำสมาธิ ซึ่งเป็นวิธีการอย่างหนึ่งในเรื่องปัญญาศึกษา คือให้ผู้เรียนเกิดปัญญาในระดับโลกุตระ ปัญญาด้วยการปฏิบัติภาวนาที่เรียกว่าภาวนามยปัญญานั่นเอง การวิจัยครั้งนี้มีสมมุติฐานว่า การปฏิบัติสมาธิ เป็นการฝึกจิตให้สงบระงับอยู่ในอารมณ์เดียวจะช่วยให้นักศึกษาแพทย์เล่าเรียนได้ดี ทำการงานอย่างมี สติสัมปชัญญะ การวิจัยนี้ทำกับนักศึกษาแพทย์ชั้นปีที่1 จำนวน 32 คน เป็นชาย 19 คน หญิง 13 คน อายุระหว่าง 19 ถึง 23 ปี ก่อนการอบรมนักศึกษาแพทย์ทั้งหมดจะได้รับการตรวจร่างกายและจิตใจโดย จิตแพทย์ ตรวจคลื่นสมอง และสอบความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับความรู้พื้นฐานทางพุทธศาสนา การอบรมใช้เวลา 20 สัปดาห์ เท่ากับ 100 ชั่วโมง หักวันหยุดภาคเรียน วันหยุดราชการ และวันที่นักศึกษาสอบออกเสีย 19 ชั่วโมง คงเหลือเวลาอบรม 81 ชั่วโมง การปฏิบัติสมาธิภาวนาใช้อานาปานสติภาวนาเป็นหลัก มีการ บรรยายสั้น ๆ ประกอบบ้าง เมื่อครบ 20 สัปดาห์ได้สรุปผลการวิจัย ดังนี้

1. ผลทางด้านการเรียน

1) โดยวิธีการสอบถาม การอบรมสมาธิทำให้นักศึกษาตั้งใจเรียนมากขึ้นกว่าเดิมร้อยละ 62 รักการเรียนมากขึ้นร้อยละ 31 เบื่อการเรียนร้อยละ 6 มีประโยชน์ต่อการเรียนร้อยละ 65 ของผู้เข้ารับการอบรมสมาธิทั้งหมด

2) โดยดูผลของคะแนนสอบเป็นรายบุคคลในวิชากายวิภาคศาสตร์ พบว่า นักศึกษาที่อบรมสมาธิเรียนดีขึ้นมากกว่านักศึกษาที่ไม่ได้อบรมร้อยละ 15.62 ส่วนวิชาสรีรวิทยาก็ดีกว่านักศึกษาที่ไม่ได้รับการอบรมเล็กน้อย

3) โดยวิธีทดสอบสัญลักษณ์ตัวเลข (digit symbol test) พบว่านักศึกษาหมู่ที่ได้รับการอบรมสมาธิมีความจำและความคล่องแคล่วในการทำงานดีกว่านักศึกษาที่ไม่ได้รับการอบรมอย่างชัดเจน

2. ผลทางด้านจิตใจ

1) โดยวิธีสอบถาม ความหงุดหงิด จุนเจียว โกรธง่าย น้อยลง ร้อยละ 85 จิตสงบเบา สบาย ร้อยละ 50

2) การตรวจคลื่นสมอง ปรากฏว่า คลื่นสมองในขณะทำสมาธิมีความราบเรียบแตกต่างกับ คลื่นสมองในขณะตื่นและนอนหลับ แต่ไม่สามารถแปลผลออกมาได้

3) คณะผู้อบรมมีความเห็นว่าการอบรมสมาธิ มีประโยชน์ต่อการศึกษาทั้งในด้านการเรียน การทำงาน และคุณธรรม เป็นอย่างยิ่ง

การวิจัยในต่างประเทศ

การวิจัยในต่างประเทศเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนและการเรียนรู้ ด้วยวิธีสอนของพระพุทธเจ้า เป็นการวิจัยโดยนักการศึกษาไทยในสหรัฐอเมริกาเป็นส่วนใหญ่ กล่าวคือ ในพุทธศักราช 2510 อำนวย ทะพิงค์แก ได้ทำการวิจัยในระดับดุษฎีบัณฑิต ที่มหาวิทยาลัยวอชิงตัน เรื่องการศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาแบบจิตนิยมของอเมริกากับพุทธศาสนาเถรวาท (A Comparative Study of Educational Philosophies of American Idealism and Theravada Buddhism) โดยมีข้อเสนอถึงวิธีสอนของพระพุทธเจ้าว่าตลอดระยะเวลา 45 ปีของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ทรงใช้วิธีสอนแบบต่าง ๆ เพื่อพัฒนาและปลูกฝังแนวความคิดใหม่และหักล้างแนวความเชื่อถือเดิม เช่น การใช้คำพูดสั่งสอนให้เหมาะสมกับระดับของผู้ฟัง การอภิปราย การบรรยาย การพรรณนา การถกเถียง การโต้แย้ง เป็นต้น การสอนนั้นจะต้องตรงกับความสนใจของผู้เรียน สอดคล้องกับความสามารถในการรับฟังของผู้เรียน และเกี่ยวข้องกับชีวิตจริงของผู้เรียน รูปแบบวิธีสอนของพระพุทธเจ้าที่ผู้วิจัยเน้นเป็นพิเศษอีกประการหนึ่งก็คือ หลังจากที่บรรยายเสร็จสิ้นแล้วผู้เรียนจะต้องแบ่งออกเป็นกลุ่มย่อยเพื่ออภิปรายถกเถียงถึงปัญหาต่าง ๆ ที่ตนยังไม่เข้าใจหรือสนใจเป็นพิเศษด้วย ด้วยเหตุนี้จึงอาจจะกล่าวได้ว่า การศึกษาตามพุทธวิธีเป็นการศึกษาตามเอกัตภาพนั่นเอง (Aumnuay Tapirgkhae. 1973 : 14-18)

ในปีพุทธศักราช 2520 ปฐม นิคมานนท์ (Patom Nikamanon. 1977) ได้เสนอผลงานวิจัยในการศึกษาสาขาการศึกษาผู้ใหญ่ ที่มหาวิทยาลัยแมนเชสเตอร์ ประเทศอังกฤษ เรื่องการนำแนวความคิดและการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาใช้ทางการศึกษาผู้ใหญ่ในประเทศไทย (The Implications of Buddhist Thoughts and Practices for Adult Education : Focus on Thailand) ได้ชี้ให้เห็นว่า กระบวนการทางพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องของการศึกษา นั่นคือ การพัฒนาบุคคลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านดี เนื้อหาหลักได้แก่ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องชีวิตและการแก้ปัญหาของชีวิต วิธีการหลักได้แก่อริยสัจ 4 โดยเริ่มต้นจากการวิเคราะห์ปัญหา การพิจารณาหาสาเหตุของปัญหา การกำหนดเป้าหมาย และการปฏิบัติเพื่อการบรรลุเป้าหมายนั้น วิธีการดังกล่าวมีความสอดคล้องกับวิธีวิทยาศาสตร์ ที่ใช้เป็นวิธีการหลักในทางตะวันตกในปัจจุบัน

ต่อมาเมื่อพุทธศักราช 2521 ศักดา ปรังค์ประทานพร (Sakda Prangpatanpon. 1978 : 91-97) เสนอวิทยานิพนธ์ระดับดุษฎีบัณฑิตที่มหาวิทยาลัยบอสตัน เรื่องพุทธปรัชญาการศึกษาและความเกี่ยวข้องกับการศึกษาของไทย (A Buddhist Philosophy of Education : With Implications for Education in Thailand) โดยกล่าวถึงวิธีสอนของพระพุทธเจ้าว่าในพระไตรปิฎกโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสูตรต้นตปิฎก ที่ฉนิกาย มีเรื่องเกี่ยวกับเทคนิควิธีสอนของพระพุทธเจ้า และพฤติกรรมตอบสนองของผู้เรียนมากมาย ซึ่งแม้ว่าจะนำมาเปรียบเทียบกับหลักวิชาศึกษาศาสตร์ในปัจจุบันนี้ก็สามารพพูดได้อย่างเต็มภาคภูมิว่า วิธีสอนของ

พระพุทธเจ้ายังคงทันสมัยและใช้ได้เหมาะสมในหลายสถานการณ์ด้วยกัน วิธีสอนของพระพุทธเจ้าขึ้นอยู่กับผู้เรียนเป็นใหญ่เพราะผู้เรียนนั้นมีความแตกต่างกัน ผู้สอนจึงควรจะทราบถึงความต้องการและความแตกต่างทั้งหลายเหล่านั้นของผู้เรียน แล้วจึงจัดการเรียนการสอนให้เหมาะสมแก่ผู้เรียนเป็นรายบุคคล

ในปีพุทธศักราช 2521 เช่นกัน ที่มหาวิทยาลัยอิลลินอยส์เหนือ โสรี โพธิ์แก้ว (Soree Pokaeo. 1978 : 46-48) เขียนวิทยานิพนธ์ ระดับดุษฎีบัณฑิต เรื่องความเข้าใจเรื่องปัญญาสองระดับในทางพุทธศาสนา ที่ใช้เป็นแนวความคิดสำหรับปฏิบัติการให้คำปรึกษา (Comprehension of the Buddhist Two Planes of Knowledge as a Conceptual Scheme for the Practice of Counseling) มีสาระสำคัญส่วนหนึ่งเกี่ยวกับวิธีสอนของพระพุทธเจ้า โดยกล่าวว่า พระพุทธเจ้าทรงแบ่งปัญญาออกเป็นสองระดับด้วยกัน คือ โลกียปัญญา ซึ่งเป็นปัญญาทางโลกระดับหนึ่ง และโลกุตระปัญญา ซึ่งเป็นปัญญาทางธรรมอีกระดับหนึ่ง วิธีที่จะทำให้เกิดปัญญาขึ้นได้นั้นเรียกว่า มรรค ซึ่งประกอบด้วยองค์แปด คือ 1) สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ 2) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ 3) สัมมาวาจา เจรจาชอบ 4) สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ 5) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ 6) สัมมาวายามะ พยายามชอบ 7) สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบ 8) สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ

มรรคมรรคแปดนี้ ถ้าจัดเป็นกลุ่มแล้วจะได้สามกลุ่มเรียกว่า ไตรสิกขา ซึ่งได้แก่ ศีลสิกขา (สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ) สมาธิสิกขา (สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ) ปัญญาสมาธิ (สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ)

หลักไตรสิกขาโดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญญาสิกขาจัดเป็นวิธีสอนที่สำคัญอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ผู้ที่อยู่ในอาชีพครูจะต้องมีการวางจุดประสงค์การเรียนรู้ เลือกกิจกรรมให้สอดคล้องกับเนื้อหาและจุดประสงค์ ตลอดจนปรับปรุงเปลี่ยนแปลงกิจกรรมให้เหมาะสมกับสถานการณ์ และผู้เรียน ประการสำคัญคือจะต้องรับกับความถนัดของผู้สอนด้วย

บทที่ 3

สรุปพระสูตรในทีฆนิกาย

โครงสร้างเนื้อหาในทีฆนิกาย

พระบาลีสถิตตันตปิฎกทีฆนิกาย เป็นการรวมพระสูตรหรือพระธรรมเทศนาที่มีขนาดยาว นำมาจัดไว้เป็นหมวดหมู่ตามเนื้อหาคำสอน แบ่งออกเป็น 3 วรรค คือ สิลขันธวรรคมี 13 สูตร มหาวรรคมี 10 สูตร และปาฏิกวรรคมี 11 สูตร แต่ละวรรคตั้งชื่อตามเนื้อหาในสูตรบ้าง ตามชื่อของสูตรบ้าง คือในสิลขันธวรรค สูตรแรกมีเรื่องศีล จึงตั้งชื่อสิลขันธวรรค ในมหาวรรค สูตรแรกชื่อมहाปทานสูตร จึงตั้งชื่อมหาวรรค ในปาฏิกวรรค สูตรแรกชื่อปาฏิกสูตร จึงตั้งชื่อปาฏิกวรรค พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกายนี้มี 3 เล่ม เล่มละวรรค ตามชื่อที่กล่าวมาแล้ว รวมทั้งสิ้น 34 สูตร มีโครงสร้างดังภาพประกอบ 3 ต่อไปนี้

ทีฆนิกาย		
เล่มที่ 9 สิลขันธวรรค มี 13 สูตร	เล่มที่ 10 มหาวรรค มี 10 สูตร	เล่มที่ 11 ปาฏิกวรรค มี 11 สูตร
1. พรหมชาลสูตร	1. มหาปทานสูตร	1. ปาฏิกสูตร
2. สามัญญผลสูตร	2. มหานิทานสูตร	2. อุทุมพริกสูตร
3. อัมพัลลสูตร	3. มหาปรินิพพานสูตร	3. จักกวัตติสูตร
4. โสณทัณตสูตร	4. มหาสุทฺถสนสูตร	4. อัคคัณฺณสูตร
5. ภูทันทตสูตร	5. ชนวสภสูตร	5. สัมปสาหนียสูตร
6. มหาสิสูตร	6. มหาโควินทสูตร	6. ปาสาทิกสูตร
7. ชาลยสูตร	7. มหาสมยสูตร	7. ลักษณะสูตร
8. มหาสิหนาทสูตร	8. ลักกปัญฺหสูตร	8. สิงคาลกสูตร
9. โปฏฐปาทสูตร	9. มหาสติปัญฺฐานสูตร	9. อาฆานาภยสูตร
10. สุภสูตร	10. ปายาสีราชญฺยสูตร	10. สังคิตฺติสูตร
11. เกวัญญสูตร		11. ทสฺตตรสูตร
12. โลหิจจสูตร		
13. เติวชฺชสูตร		

ภาพประกอบ 3 โครงสร้างเนื้อหาในทีฆนิกาย

พระไตรปิฎกเล่มที่ 9 : สิลขันธวรรค

ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 9 คือสิลขันธวรรค เป็นคำสอนเรื่องศีล 3 ระดับ คือ **จุลศีล** ศีลระดับต้น **มัชฌิมศีล** ศีลระดับกลาง และ **มหาศีล** ศีลระดับสูง และสอนการปฏิบัติตามแนวทางพุทธศาสนาเพื่อความหลุดพ้น แต่ละสูตรสอนบุคคลต่างกัน ในโอกาสต่างกัน มีทั้งหมด 13 สูตร ดังเรื่องย่อต่อไปนี้

1. พรหมชาลสูตร : เรื่องลัทธิ 62 และศีล 3 ระดับ

พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุประมาณ 500 รูป ออกเดินทางไกลระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทา ขณะเดียวกันมีนักบวชนอกศาสนา ชื่อ **สุปปิยะปริพาชก** พร้อมด้วยศิษย์ ชื่อ **พรหมทัตมานพ** เดินทางหลงไปด้วย อาจารย์กับศิษย์คู่นี้มีความเห็นไม่ตรงกัน ถกเถียงกันไปตลอดทาง คืออาจารย์ตำหนิ ดิเตือนพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ส่วนลูกศิษย์กลับชื่นชมยกย่องพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เมื่อถึงที่พักเหล่าพุทธสาวก ได้ยกเรื่องความขัดแย้งระหว่างอาจารย์กับศิษย์คู่นี้ขึ้นปรารภ และกราบทูลขอคำอธิบายจากพระพุทธองค์

พระพุทธองค์ตรัสอธิบายดังนี้

1. เมื่อมีใครชมหรือติพวกเรา อย่าได้มีอารมณ์ดีใจหรือโกรธเคืองไปกับเรื่องนั้น แต่ควรพิจารณา ถ้าคำติเตือนนั้นไม่จริงก็ควรชี้แจงว่าที่จริงเป็นอย่างไร และถ้าคำชมนั้นเป็นเรื่องจริง ก็ควรยืนยันให้เห็นว่าเป็นจริงอย่างไร

2. พระพุทธองค์ตรัสถึงข้อดีของพระองค์และเหล่าสาวกที่ประจักษ์ชัดเรื่องหนึ่ง คือ ศีล ได้แก่การละเว้นจากสิ่งที่ไม่ควรทำ แบ่งเป็น 3 ระดับ คือ

จุลศีล คือศีลระดับต้น แม้คนทั่วไปก็ควรละเว้น มี 26 ข้อ เช่น เว้นจากการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ ประพฤติผิดทางกาม การกล่าวคำเท็จ เป็นต้น

มัชฌิมศีล ศีลระดับกลาง ในหมู่สงฆ์ไม่ควรทำ มี 7 ข้อ เช่น เว้นจากการทำลายพืชทุกชนิด เว้นการสะสมอาหาร เว้นการดูการละเล่น เป็นต้น

มหาศีล ศีลชั้นละเอียดขึ้นไป ได้แก่ เว้นการเลี้ยงชีพด้วยเดรัจฉานวิชา ซึ่งพระสงฆ์ไม่ควรทำ มี 7 ข้อ เช่น การเป็นหมอดู การทำนายลักษณะต่าง ๆ การบวงสรวงเซ่นไหว้ การทำเสน่ห์เวทย์มนต์คาถา การให้ฤกษ์ยาม เป็นต้น

3. พระพุทธองค์ทรงอธิบายถึงคำสอนหรือความเชื่อในลัทธิต่าง ๆ ที่มีในสมัยนั้น จำแนกเป็น 62 แนวคิด เรียกว่า ทิฏฐิ 62 อธิบายให้เห็นว่าแต่ละแนวความคิดยึดถืออะไรเป็นสำคัญ และแนวความคิดเหล่านั้นไม่ได้ทำให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ไม่เหมือนแนวทางในพุทธศาสนา ซึ่งเมื่อบำเพ็ญตามแนวทางจนถึงที่สุดแล้วก็จะถึงความหลุดพ้นอย่างแท้จริง

เมื่อตรัสจบ พระอานนท์กราบทูลว่า “นำอรรถจารย์พระเจ้าข้า” นำแปลกใจพระเจ้าข้า พระธรรมบรรยายนี้ชื่ออะไร พระเจ้าข้า”

พระพุทธองค์ตรัสว่า อานนท์ เธอจงจำธรรมบรรยายบทนี้ “ว่าอรรถชาละ ก็ได้ ธรรมชาละ ก็ได้ ว่าพรหมชาละ ก็ได้ ว่าพิชัยสงคราม อันยอดเยี่ยมก็ได้”

ครั้งพระพุทธเจ้าตรัสพระสูตรนี้จบ “ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นมีใจชื่นชม เพลิดเพลินภาวนิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า และเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไวยากรณ์ภาวนิตอยู่ หมั่นโลกธาตุได้หวั่นไหวแล้วแล”

2. สามัญญผลสูตร : เรื่องผลจากการบวชเป็นสมณะ

พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ สวนอัมพวัน ในนครราชคฤห์ **พระเจ้าอชาตศัตรู** ผู้ครองแผ่นดินมคธ ได้มากราบทูลถามปัญหาเรื่อง **สามัญญผล** คือ ผลที่ได้จากการบวชเป็นสมณะนั้นมีอะไรบ้าง ได้เสาะถามคำถามนี้กับเจ้าสำนักถึง 6 แห่ง ที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้น กลับไม่ได้รับคำตอบที่น่าพอใจ จึงนำคำถามนั้นทูลถามพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าย้อนถามว่า เมื่อไปถามเจ้าสำนักทั้ง 6 แห่งแล้ว ได้คำตอบว่าอย่างไร พระเจ้าอชาตศัตรูได้เล่ากราบทูลว่า ไม่ได้รับคำตอบที่ต้องการ มีแต่เงไปพูดเรื่องอื่นทั้งสิ้น เหมือนกับ “ถามเรื่องขนุนก็ไปตอบเรื่องมะม่วง แต่พอถามเรื่องมะม่วงก็เงไปตอบเรื่องขนุน หรือเรื่องอื่นเสีย” จึงได้มาทูลถามพระพุทธเจ้าในคำถามเดียวกัน

พระพุทธเจ้าไม่ตอบโดยตรง แต่กลับย้อนถามโดยยกเป็นกรณี เช่น เมื่อมีทาสกรรมกรของพระองค์มาบวชเป็นภิกษุ แล้วพระองค์จะปฏิบัติต่อทาสคนนั้นอย่างไร ได้รับคำตอบว่า พระองค์จะไม่ถือว่ายังเป็นทาสอยู่ แต่ “ควรจะให้ไว้เขา ควรจะลูกรับเขา ควรจะเชื่อเชิญให้เขานั่ง ควรจะบำรุงเขาด้วยจีวรวิภังษาบาตรเสนาสนะ และคิลานเภสัชบริวาร ควรจัดการรักษาป้องกันคุ้มครองเขาอย่างเป็นธรรม”

พระพุทธเจ้ายกกรณีบุคคลในฐานะและอาชีพอื่น ๆ ออกบวชอีก ว่าพระเจ้าอชาตศัตรูจะปฏิบัติต่อเขาเหล่านั้นอย่างไร ก็ได้รับคำตอบเหมือนเดิม สรุปว่า ผลข้อแรกคือ พื้นฐานเดิม กลายเป็นภิกษุที่ควรให้การให้ไว้กราบ และให้การต้อนรับ

พระเจ้าอชาตศัตรูทูลถามถึงผลที่มีมากกว่านั้นไปอีก พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมถึงข้อปฏิบัติของพระสงฆ์ที่บวชในพระธรรมวินัย แล้วตั้งใจปฏิบัติเพื่อยกระดับจิตใจของตนให้สูงขึ้น เป็นลำดับ จนถึงขั้นบรรลุมรรคผล พ้นการเวียนว่ายตายเกิด โดยมีเนื้อหาและข้อธรรม ดังนี้

1. ปฏิบัติกายใจให้ถึงพร้อมด้วย **ศีล** มีจุลศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล
2. **อินทรียสังวร** คือ สำรวมระวังการรับรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ
3. **สติสัมปชัญญะ** คือ การทำความรู้สึกตัวทั่วพร้อมในทุกอิริยาบถ
4. **ถือสันโดษ** ทั้งการอยู่และการบริโภค
5. ละจาก**นิวรณ์ทั้ง 5** ซึ่งเป็นเครื่องฉุดรั้งต่อการบำเพ็ญเพียรทางใจ
6. บำเพ็ญภาวนา จนสามารถยกจิตเข้าสู่ภาวะความสงบ ถึงระดับ**ฌาน**ทั้ง 4

7. บำเพ็ญจิตให้เกิดปัญญาได้ญาณทั้ง 8 จนถึง**อาสวักขญาณ** คือ สามารถทำจิตให้ปลอดจากกิเลสทั้งปวง จนเข้าสู่พระนิพพาน พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดโดยสิ้นเชิง

พระพุทธองค์ทรงสรุปผลจากการบวชเป็น 14 ข้อ รวมเป็น 3 หมวด คือ

1. **พ้นจากฐานะเดิม** คือ พ้นจากความเป็นทาสกรรมกร พ้นจากความเป็นชาวนา ได้รับการปฏิบัติดีจากทุกคน แม้จากพระมหากษัตริย์

2. เมื่อปฏิบัติตนตามพระธรรมวินัย อบรมจิตจนเป็นสมาธิ เป็นเหตุให้**บรรลุญาณ**ที่ 1 - 2 - 3 - 4

3. บำเพ็ญเพียรภาวนาจนได้**วิชชา 8** คือ วิปัสสนาญาณ มโนเมยทธิ (ฤทธิ์ทางใจ) อิทธิวิธี (แสดงฤทธิ์) ทิพย์โสต (หูทิพย์) เจโตปริยญาณ (กำหนดรู้ใจผู้อื่น) บุพเพนิวาสานุสติญาณ (ระลึกชาติได้) ทิพพจักขุญาณ (ตาทิพย์) และอาสวักขญาณ (ทำอาสวะให้สิ้นไป)

เมื่อจบการแสดงธรรม พระเจ้าอชาตศัตรูมีความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง ได้ถวายตัวเป็นผู้อุปถัมภ์พระศาสนาตลอดไป

3. อัมพัฏฐสูตร : ความเห็นเกี่ยวกับวรรณะ

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พร้อมภิกษุประมาณ 500 รูป พำนักอยู่ ณ ราวป่า **อิจฉานังควัน** ในเขต **แคว้นโกศล**

มีพราหมณ์ชื่อ **โปกขรสาติ** เป็นผู้ปกครอง **นครอุกกัฏฐะ** อยากจะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า แต่ด้วยทิฐิที่ตนเองเป็นพราหมณ์ เป็นเจ้าเมือง มีอำนาจและลูกศิษย์ลูกหามาก เกรงเสียเกียรติ จึงให้ศิษย์สำคัญชื่อ **อัมพัฏฐมาณพ** นำคณะไปเข้าเฝ้าแทน โดยใช้ให้ไปสืบดูว่าพระพุทธองค์มีคุณลักษณะที่เป็นเลิศสมคำเล่าลือจริงหรือไม่ และถึงพร้อมด้วยลักษณะมหาบุรุษ 32 ประการจริงหรือไม่

อัมพัฏฐมาณพ เกิดในวรรณะพราหมณ์ ซึ่งถือว่าเป็นวรรณะสูงสุด ที่วรรณะอื่นให้การยกย่อง ประกอบกับเป็นผู้เฉลียวฉลาด ความรู้ดี แดกฉานในไตรเพท เชี่ยวชาญในศิลปวิทยาแขนงต่าง ๆ รวมทั้งเชี่ยวชาญในการดูบุคลิกลักษณะของคนโดยเฉพาะอย่างยิ่งการดูหาบุริสลักษณะ 32 ประการ

อัมพัฏฐมาณพ เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ด้วยอาการเย่อหยิ่งทะนงตัว แสดงอาการไม่สุภาพ ยืนพูดเดินพูด ในขณะที่พระพุทธองค์ประทับนั่งอยู่ท่ามกลางสาวก

พระพุทธองค์ตรัสถามเป็นการเตือนสติว่า “อัมพัฏฐะ เธอเคยสนทนากับพวกพราหมณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้เป็นอาจารย์และปราชญ์ เหมือนดังเธอเดินบังยืมบัง สนทนาปราศรัยกับเราผู้นั่งอยู่เช่นนี้หรือ”

อัมพัฏฐะ ตอบด้วยความทรมานว่าตนจะให้ความเคารพเฉพาะพราหมณ์ที่ถือว่าเป็นวรรณะชั้นสูงแต่ไม่นับถือนักบวชผู้ไกลหัว (ประเพณีสมัยนั้นถือว่าผู้ไกลหัวเป็นพวกที่ถูกลงโทษ ถือเป็นคนชั้นต่ำสุด)

พระพุทธองค์ตรัสว่า “อัมพัฏฐะ ก็เธอมีฐานะอะไรจึงได้มาที่นี่ ก็พวกเธอมาเพื่อประโยชน์อันใดแลพึงใส่ใจถึงประโยชน์นั้นแหละไว้ให้ดี ก็อัมพัฏฐะยังไม่ได้การศึกษาเลย สำคัญตัวว่าได้รับการศึกษาดีแล้วจะมีอะไรอีกเล่า นอกจากไม่ได้การศึกษา”

อัมพัฏฐมานพ รู้สึกโกรธเคือง ได้ตอบว่า ศากยวงศ์ของพระพุทธองค์นั้นเป็นเพียงคฤหบดี ควรจะต้องเคารพพราหมณ์ อ่อนน้อมต่อพราหมณ์จึงจะถูก พร้อมทั้งกล่าวตำหนิที่ศากยวงศ์ของพระพุทธองค์ไม่ให้เกียรติและไม่อ่อนน้อมต่อพราหมณ์ ไม่บูชาพราหมณ์ เพราะ “... 3 วรณะ คือ กษัตริย์ แพศย์ ชูทร เป็นคนบำเรอของพราหมณ์พวกเดียวโดยแท้...” ยิ่งกว่านั้นยังกล่าวตู่ถูกศากยวงศ์ว่าเป็นวรรณะชั้นต่ำ แต่สกุลของตนสืบเชื้อสายมาจาก **กัณหาณโคตร** ซึ่งเป็นตระกูลพราหมณ์ผู้ใหญ่ มีชื่อเสียง และมีผู้นับถือมาก

พระพุทธองค์ได้ตรัสเล่าความเป็นมาของศากยวงศ์ของพระองค์ว่า เป็นวรรณะกษัตริย์ที่มีสายเลือดบริสุทธิ์สืบต่อกันมา ส่วนต้นตระกูลของ **กัณหาณโคตร** นั้น เริ่มต้นจากพราหมณ์ **กัณหา** บุตรนางทิสา ซึ่งเป็นทาสีของพระเจ้าโอกากกราชผู้เป็นต้นตระกูลศากยวงศ์ **กัณหา** แปลว่า “คนดำ” เป็นชื่อที่คนอื่นเรียกโดยเปรียบกับคนดำช้า หรือปีศาจ แต่ด้วยความมานะของ **กัณหา** จึงได้รำเรียนและฝึกฝนตนเองจนเป็นฤาษีคนสำคัญ ที่ประชาชนให้ความนิยมนยกย่อง

อัมพัฏฐะ ยอมรับในที่ประชุมว่า ที่พระพุทธองค์ตรัสมาเป็นความจริงทั้งสิ้น พรพของอัมพัฏฐะต่างสงสัยอ้ออึ้งว่า อัมพัฏฐะหลอกลวงพวกตนมาตลอด แท้จริงแล้วเขา...” มีโชติบุตรมีสกุล เป็นลูกทาสีของพวกศากยะ” คนเหล่านั้นรู้สึกตำหนิและเหยียดหยามอัมพัฏฐะมานพ

พระพุทธองค์ช่วยแก้ไขสถานการณ์ เพื่อไม่ให้อัมพัฏฐะถูกตู่ถูกเหยียดหยาม โดยตรัสว่า “ดูก่อนมานพ พวกเธออย่าพูดเหยียดหยามอัมพัฏฐะมานพอย่างรุนแรงว่าเป็นลูกทาสี เพราะ**กัณหา** นั้นได้เป็นฤาษีคนสำคัญ เธอไปยังทักขิณชาชนบทเรียนมนต์อันประเสริฐ แล้วเข้าไปเฝ้าพระเจ้าโอกากกราช ทูลขอพระราชธิดาชื่อว่า **มัททรี**... (พระเจ้าโอกากกราช)...จึงได้พระราชทาน **พระนางมัททรี** ราชธิดาแก่ฤาษี ดูก่อนมานพ พวกเธออย่าพูดเหยียดหยามอัมพัฏฐะมานพรุนแรงคิดว่าเป็นลูกทาสี เพราะ **กัณหา** ได้เป็นฤาษีคนสำคัญมาแล้ว”

หลังจากนั้นพระพุทธองค์ตรัสถาม ให้อัมพัฏฐะตอบ เกี่ยวกับการจัดลำดับวรรณะ ว่าวรรณะใดสูงกว่าวรรณะใดตามความเชื่อของพราหมณ์ ซึ่งสรุปว่า “วรรณะกษัตริย์ย่อมสูงกว่า” แล้วพระพุทธองค์ได้ยกคาถาที่ **สนังกุมารพรหม** เคยขับร้องไว้ว่า “กษัตริย์นับว่าประเสริฐที่สุดในหมู่นมนุษย์ถือโคตรเป็นใหญ่ ส่วน**ท้าวผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรรยา** เป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่เทวดาและมนุษย์” พระพุทธองค์ก็เห็นด้วยกับสุภาษิตนี้

อัมพัฏฐะสนใจใคร่รู้ จึงกราบทูลถามว่า “ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ก็จรรยาเป็นไฉน วิชาเป็นไฉน”

พระพุทธองค์ทรงย้ำว่า “ในวิชาสมบัติและจรรยาสมบัติเป็นคุณยอดเยี่ยมนั้นจะไม่อ้างถึงชาติสกุล การจะทำให้แจ้งซึ่งวิชาและจรรยาสมบัติจะต้องละเรื่องชาติเรื่องสกุล เป็นการกระทำเฉพาะตัวบุคคล”อัมพัฏฐะยิ่งอยากรู้ ได้ทูลถามเป็นครั้งที่สอง พระพุทธองค์จึงทรงอธิบายถึงคุณสมบัติของพระอรหันต์ ซึ่งมีอยู่ในพระองค์ทุกประการ (**วิชาและจรรยา** หมายถึง รู้อะไร ดำเนินอย่างไร)

โดยสรุป พระองค์ได้กล่าวว่า การถึงพร้อมด้วยวิชาและจรรยา ต้อง**ถึงพร้อมด้วยศีล** คือ จุลศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล **มีอินทรีย์สังวร ละนิวรณ์ 5** บำเพ็ญสมาธิจนได้**รูปฌาน 4** บำเพ็ญภาวนาจนได้**วิชา 8** คือ วิปัสสนาญาณ มโนยิทธิญาณ อิทธิวิธญาณ ทิพโสตธาตุญาณ เจโตปริยญาณ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ จุตูปปาตญาณ และอาสวักขยญาณ

ภิกษุผู้ปฏิบัติได้ตามลำดับที่กล่าวมา เรียกว่า “ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาบ้าง ผู้ถึงพร้อมด้วยจรณะบ้าง ผู้ถึงพร้อมด้วยทั้งวิชาและจรณะบ้าง อันวิชาสมบัติและจรณะสมบัติอย่างอื่น ซึ่งจะดีกว่า หรือสำคัญกว่านี้ ไม่มีเลย”

ต่อจากนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงถึง **ทางเสื่อมวิชาและจรณะ 4 ประการ** โดยสรุปได้แก่ ผู้ที่ยังไม่ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ พยายามบำเพ็ญเพียรให้เป็นฤาษี แต่ยังห่วงเรื่องการกินการอยู่ ก็ยังไม่สามารถบรรลุถึงธรรมขั้นสูงสุดได้

พระพุทธองค์ตรัสถามถึงผลการปฏิบัติของอัมพพัฏฐะกับอาจารย์ ว่าปฏิบัติไปถึงไหนแล้ว อัมพพัฏฐะตอบว่า “ข้าพเจ้ากับอาจารย์ปฏิบัติไปทางหนึ่ง วิชาสมบัติและจรณะสมบัติ อันเป็นคุณยอดเยี่ยมนั้น อยู่อีกทางหนึ่ง ข้าพเจ้ากับอาจารย์ยังห่างไกลจากวิชาสมบัติและจรณะสมบัติอันเป็นคุณยอดเยี่ยมนั้น”

พระพุทธองค์ขอให้อัมพพัฏฐะนึกย้อนดูความเชื่อเดิมของตน เกี่ยวกับเรื่องวรรณะ เรื่องสมณะไลน์ และเรื่องอื่น ๆ ทำให้อัมพพัฏฐะ ตระหนักอย่างชัดเจนว่า ความรู้ความเข้าใจแต่เดิมของตน และของอาจารย์เป็นเรื่องผิดทั้งสิ้น

สิ่งที่อัมพพัฏฐะยังข้องใจ ได้แก่เรื่องมหาปริสลักษณะ 32 ประการ ของพระพุทธเจ้า ซึ่งยังขาด 2 ประการที่ยังไม่สามารถตรวจสอบได้ คือ **พระคุษะซ่อนเร้นอยู่ในฝัก** กับ **พระชีวหาใหญ่** พระพุทธองค์ทราบความประสงค์นี้ “จึงทรงบันดาลอิทธิปาฏิหาริย์ ให้อัมพพัฏฐะมาพบได้เห็นพระคุษะซ่อนเร้นอยู่ในฝัก และทรงแลพระชีวหาสอดเข้าช่องพระกรรณทั้ง 2 กลับไปมา สอดเข้าช่องพระนาสิกทั้ง 2 กลับไปมา แผลปิดจนปิดมณฑลพระนลาฏ” ทั้ง 2 ประการนี้อัมพพัฏฐะได้รู้เห็นเพียงคนเดียว เลิกเคลือบแคลงสงสัยในพระพุทธองค์ จึงทูลลากลับไปเล่าเรื่องทั้งหมดให้พระอาจารย์ **โปกขรสาติ** ฟังทุกประการ

พราหมณ์ **โปกขรสาติ** จึงได้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ได้รับฟังคำสอนและการปฏิบัติเช่นเดียวกันกับอัมพพัฏฐะ ได้เกิดความเลื่อมใสอย่างไม่เคลือบแคลงใจ พระองค์ตรัสสอนธรรมะที่สูงขึ้น ยกอริยสัจสี่ ขึ้นแสดงจนพราหมณ์โปกขรสาติได้ดวงตาเห็นธรรม และประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดไป

4. โสณทัณฑสูตร : เรื่องคุณสมบัติของพราหมณ์

สมัยหนึ่ง สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จจาริกไปในอังคชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ประมาณ 500 รูป ประทับอยู่ใกล้ขอบสระโปกขรณิคคครา ในนครจัมปา ซึ่งมีพราหมณ์โสณทัณฑะเป็นผู้ปกครองนคร

พราหมณ์ และประชาชนชาวนครจัมปาได้ข่าวการเสด็จของพระพุทธองค์ จึงพากันเดินทางไปเข้าเฝ้ายังสถานที่ประทับ พราหมณ์โสณทัณฑะทราบเรื่องก็ตั้งใจจะเดินทางไปเข้าเฝ้าด้วย

ในครั้งนั้น มีพวพราหมณ์ต่างเมืองประมาณ 500 คน ได้เดินทางมาอยู่ในนครจัมปาด้วยกรณียกิจบางอย่าง ทราบว่า พราหมณ์โสณทัณฑะ จะไปเฝ้าพระพุทธองค์ จึงได้คัดค้านเพราะจะเป็นการเสียเกียรติ “ท่านไม่ควรไปเฝ้าพระสมณโคดม ถ้าท่านไป ท่านจะเสียเกียรติยศ เกียรติยศของพระสมณโคดมจักรุ่งเรืองด้วยเหตุนี้แหละ ท่านจึงไม่ควรไป พระสมณโคดมต่างหากควรจะเสด็จมาหาท่าน”

เหตุผลที่พราหมณ์ 500 คน ยกขึ้นมาคัดค้าน ได้แก่ โสณทัณฑะมีชาติกำเนิดสูง มีฐานะดี มีความรู้ดี มีรูปร่างงาม มีศีล มีวาจาไพเราะ มีฐานะเป็นครูสอนศิษย์จำนวนมาก มีวัชฎี พราหมณ์ไปกราบผู้ที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้นก็ให้ความเคารพนับถือ พระเจ้าแผ่นดินมคธให้ความเคารพนับถือ และยังเป็นผู้ครองนครจัมปาที่มีความมั่งคั่งบริบูรณ์

พราหมณ์โสณทัณฑะอธิบายว่าคุณสมบัติที่ยกมาทั้งหมดนั้น พระพุทธรองค์มีเหนือตนทุกประการ และยังมีคุณสมบัติอื่นที่มากกว่านี้อีกมากมาย จึงสมควรไปเข้าเฝ้า พราหมณ์ทั้ง 500 จึงร่วมสมทบไปเฝ้าด้วย

พราหมณ์โสณทัณฑะเกิดปริวิตก เกรงว่าจะยกข้อคำถามที่ไม่ค่อยฉลาดถามพระพุทธรองค์ หรือถ้าพระพุทธรองค์ถามมาแล้วตอบไม่ได้ ก็จะเป็นที่ดูหมิ่นดูแคลน เสียเกียรติ เสียชื่อเสียงเสียได้

พระพุทธรองค์ทราบปัญหาความวิตกของพราหมณ์โสณทัณฑะ “พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความคิดในใจของพราหมณ์โสณทัณฑะด้วยพระหฤทัย แล้วทรงดำริว่า พราหมณ์โสณทัณฑะนี้ลำบากใจตัวเองอยู่ถ้ากระไร เราพึงถามปัญหาเขาในเรื่องไตรภพอันเป็นของอาจารย์เขา” คือถามคำถามที่สำนักของเขารู้หรือ เชื่อว่าเขาอยู่

พระพุทธรองค์ตรัสถามว่า “ดูก่อนพราหมณ์ บุคคลผู้ประกอบด้วยองค์เท่าไร พวกพราหมณ์จึงบัญญัติว่าเป็นพราหมณ์ และเมื่อเขาจะกล่าวว่าเราเป็นพราหมณ์ ก็พึงกล่าวได้โดยชอบ ทั้งไม่เป็นมุสาวาทด้วย”

พราหมณ์โสณทัณฑะรู้สึกเบาใจ เพราะพระพุทธรองค์ถามคำถามที่ตนรู้ จึงอธิบายด้วยความมั่นใจว่าคุณสมบัติของผู้เป็นพราหมณ์ ประกอบด้วยองค์ 5 ประการ (1) มีชาติกำเนิดดีไม่เป็นที่ตำหนิ (2) เป็นผู้คงแก่เรียนทรงจำนรด รู้จบไตรเพท รู้วิชาอื่น ๆ (3) มีรูปร่าง น่ายินดีเลื่อมใส (4) เป็นผู้มั่งคิล และ (5) เป็นบัณฑิต คือ มีปัญญาเป็นเลิศในหมู่คณะ

พระพุทธรองค์ถามว่า ถ้าคุณสมบัตินั้นขาดไปสักข้อ จะยังถือเป็นพราหมณ์หรือไม่ ได้รับคำตอบว่า ถ้าขาดข้อ 3 คือ เรื่องรูปร่างไป 1 ข้อ เหลือเพียง 4 ข้อ ก็ยังมีคุณสมบัติของพราหมณ์ครบถ้วน

พระองค์ถามต่อว่า ใน 4 ข้อนั้น จะขาดไปข้อใดข้อหนึ่งได้ไหม พราหมณ์ตอบว่า ถ้าขาดข้อ 2 คือ จดจำนรดคาถาไม่ได้ เหลือ 3 ข้อ ก็ยังถือเป็นพราหมณ์

พระองค์ถามต่อว่า ถ้าหากขาดไปอีก 1 เหลือเพียง 2 จะเป็นอย่างไร พราหมณ์ตอบว่า ถ้าขาดข้อแรก คือ เรื่องชาติกำเนิดดี ยังเหลือ 2 ข้อ คือ (1) เป็นผู้มั่งคิล และ (2) เป็นบัณฑิต ก็ยังมีคุณสมบัติแห่งการเป็นพราหมณ์อย่างสมบูรณ์

พราหมณ์โสณทัณฑะถูกคัดค้านจากพราหมณ์ทั้ง 500 ว่า “ท่านโสณทัณฑะอย่าได้กล่าวอย่างนั้นเลย ท่านโสณทัณฑะกล่าวลบลหู่วระณะ กล่าวลบลหู่มนต์ กล่าวลบลหู่ชาติ กล่าวคล้อยตามวาตะของพระสมณโคดมฝ่ายเดียวเท่านั้น”

พราหมณ์โสณทัณฑะได้อธิบายพร้อมยกตัวอย่างจนกระทั่งพราหมณ์ทั้ง 500 ยอมจำนน และเห็นด้วยว่า **องค์ 2** เป็นคุณสมบัติที่สำคัญของพราหมณ์

พระพุทธรองค์ถามต่อไปว่า ใน 2 ข้อนั้น ยกเว้นข้อใดข้อหนึ่งได้หรือไม่ พราหมณ์โสณทัณฑะทูลว่า “ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้อนี้ไม่ได้ เพราะว่าปัญญาต้องมีศีลช่วยชำระให้บริสุทธิ์ และศีลก็ต้องมีปัญญาช่วย

ชำระให้บริสุทธิ์ มีศีลในบุคคลใด ปัญญาก็มีในบุคคลนั้น ปัญญามีในบุคคลใด ศีลก็มีในบุคคลนั้น ปัญญาเป็นของบุคคลผู้มีศีล ศีลก็เป็นของบุคคลผู้มีปัญญา และนักปราชญ์ย่อมกล่าวศีลกับปัญญาว่า เป็นยอดในโลกเหมือนบุคคลล้างมือด้วยมือ หรือล้างเท้าด้วยเท้าจะนั้น”

พระพุทธองค์กล่าวสนับสนุนความเห็นของพราหมณ์โสณทัณฑะว่าถูกต้องแล้ว แล้วถามต่อไปว่า “ดูก่อนพราหมณ์ ศีลนั้นเป็นไฉน ปัญญานั้นเป็นไฉน”

พราหมณ์โสณทัณฑะทูลว่าพวกตนยังเข้าใจเรื่องนี้ไม่แจ่มแจ้ง ขอฟังคำอธิบายจากพระพุทธองค์

พระพุทธองค์ทรงอธิบายถึงคุณลักษณะของพระอรหันต์ (คือบุคคลในอุดมคติตามแนวพระพุทธศาสนา) ว่าเป็นอย่างไร การจะเป็นบุคคลเช่นนั้นได้นั้น เพศบรรพชิตจะทำได้ง่ายกว่าการเป็นฆราวาสผู้ครองเรือน บรรพชิตจะต้องสำรวมระวังในพระปาติโมกข์ มีข้ออันควรปฏิบัติดี “...ประกอบด้วยอินทริยสังวร มีอาชีวะบริสุทธิ์ เป็นผู้สันโดษ...

ศีล อธิบายถึง จุลศีล...มัชฌิมศีล...มหาศีล (ศีลสังวร)

ปัญญา บำเพ็ญวิปัสสนาจนได้วิชา 8 มี วิปัสสนาญาณ...มโนยทธานุญาณ...อิทธิวิธานุญาณ...ทิพโสตธานุญาณ...ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ...จุตูปปาตญาณ...อาสวักขยญาณ

พราหมณ์โสณทัณฑะเข้าใจคำสอนอย่างแจ่มแจ้ง ได้ประกาศตนเป็นอุบาสก ณ สถานที่นั้น

5. ภูฏันทนสูตร : เรื่องการบูชามหาโย

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในนครชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ 500 รูป ประทับอยู่ในสวนอัมพลวัฏฏิกา ใกล้บ้านขานมัตต์ เป็นชุมชนที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีพราหมณ์ภูฏันทนตะเป็นผู้ปกครองชุมชนนั้น

พราหมณ์และประชาชนทั้งหลายได้ยินกิตติศัพท์ของพระพุทธเจ้า ต่างก็เดินทางไปเข้าเฝ้า ทำให้พราหมณ์ภูฏันทนตะสนใจจะไปเข้าเฝ้าด้วย

ในช่วงนั้นพราหมณ์ภูฏันทนตะ ได้เตรียมการบูชาโย เรียกว่า มหาโย โดยเตรียมโคผู้ โคเมีย ลูกโคผู้ ลูกโคเมีย แพะ และแกะ อย่างละ 700 ตัว ผูกไว้ที่หลักเพื่อรอการบูชาโย พราหมณ์ภูฏันทนตะต้องการทราบว่าการบูชาโยให้ประโยชน์อะไรอย่างไร...” ก็เราได้สดับข่าวนี้มาว่า พระสมณโคดมทรงทราบ ยัญสมบัติ 3 ประการ ซึ่งมีบริวาร 16 แต่เราไม่ทราบ และเราก็ปรารถนาจะบูชามหาโย มิฉะนั้นเราควรเข้าไปเฝ้าพระสมณโคดม ทูลถามยัญสมบัติ 3 ประการ ซึ่งมีบริวาร 16”

พราหมณ์หลายร้อยคนที่พักในบ้านขานมัตต์ ทราบข่าว จึงพากันไปหัดทานไม่ให้ภูฏันทนตะไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เกรงจะเสื่อมเสียเกียรติแก่พราหมณ์ เพราะพราหมณ์ภูฏันทนตะเป็นผู้เกิดในตระกูลสูง มีความร่ำรวย เป็นผู้คงแก่เรียน มีรูปงาม มีศีล มีวาจาไพเราะ มีลูกศิษย์มาก มีวิทยุติ พระเจ้าแผ่นดินคือพระเจ้าพิมพิสารทรงสักการะเคารพ พราหมณ์ผู้ใหญ่สักการะเคารพ และยังเป็นผู้ปกครองบ้านเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์อีกด้วย สมควรที่จะให้พระพุทธองค์เข้ามาหาจึงจะถูก

พราหมณ์ภูฏันตะขี้แจงพราหมณ์ทั้งหลายว่า คุณสมบัติต่าง ๆ ที่กล่าวมา พระพุทธรองค์เคยมีหมดทุกข้อ และพระองค์ก็ละทิ้งสิ่งเหล่านั้นหมดแล้ว เขาจึงควรเป็นฝ่ายเข้าหาพระพุทธเจ้า เพื่อจะทูลถามปัญหาเกี่ยวกับ “ยัญสมบัติ 3 ประการ ซึ่งมีบริวาร 16” ว่าเป็นอย่างไร... ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้สดับมาว่า พระสมณโคตมทรงทราบยัญสมบัติ 3 ประการ ซึ่งมีบริวาร 16 ส่วนข้าพระองค์ไม่ทราบ แต่ปรารถนาจะบูชามหาญาณ ขอประทานพระวโรกาส ขอพระโคตมผู้เจริญโปรดแสดงยัญสมบัติ 3 ประการ ซึ่งมีบริวาร 16 แก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด พระเจ้าข้า”

“ดูก่อนพราหมณ์ ถ้าเช่นนั้นท่านจงฟัง จงตั้งใจให้ดี เราจักกล่าว”

พระพุทธองค์ทรงยกเหตุการณ์ในอดีตขึ้นมาเล่า “เรื่องเคยมีมาแล้ว พระเจ้ามหาวิชิตราชเป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มาก...ได้เกิดพระปริวิตกอย่างนี้ว่าเราได้ครอบครองสมบัติมนุษย์อย่างไพบูลย์ แล้วได้ชำระปกครองดินแดนมากมาย ถ้ากระไร เราพึงบูชามหาญาณที่เป็นประโยชน์และความสุขแก่เราตลอดกาล”

พราหมณ์โรหิตทัดทานว่า ขณะนี้บ้านเมืองยังไม่สงบสุข มีการปล้น ฆ่า และความวุ่นวายมากยังไม่สมควร “ฟื้นฟูพิธีกรรม” ดังกล่าว อีกประการหนึ่งการมุ่งปราบปรามเพียงอย่างเดียวก็ไม่สามารถทำให้บ้านเมืองสงบราบคาบได้ แต่ควรทำดังนี้ (1) ส่งเสริมการเกษตร (2) สนับสนุนพาณิชย์กรรม และ(3) สนับสนุนข้าราชการที่ทำงานดี พระเจ้าวิชิตราชทรงทำตาม ทำให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุขตามต้องการ

พราหมณ์โรหิตทูลแนะนำให้พระเจ้ามหาวิชิตราช เชิญเจ้าผู้ครองนครต่าง ๆ และพราหมณ์มหาศาลที่อยู่ในอาณาจักรของพระองค์มาขอคำปรึกษาและขอความร่วมมือในการประกอบพิธีมหาบูชาญาณ “เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่เราตลอดกาลนาน” พระองค์ทรงทำตามคำแนะนำ ที่ประชุมเห็นด้วยว่าถึงเวลาสมควร ที่พระเจ้าวิชิตราชสมควรประกอบพิธีมหาบูชาญาณได้ แต่ควรเรียก คฤหบดีผู้มั่งคั่งในเมืองนั้นมาปรึกษา เหล่าคฤหบดีก็เห็นด้วยและให้ความร่วมมือ

พระพุทธองค์ ได้เล่าถึงลักษณะของมหาบูชาญาณ ที่พระเจ้ามหาวิชิตราชทรงประกอบ มีดังนี้

1. องค์ 8 ประการของพระเจ้ามหาวิชิตราช ได้แก่ มีชาติตระกูลสูง มีพระรูปร่าง มีทรัพย์มาก มีอำนาจ มีเมตตา มีการศึกษาดี เข้าใจสิ่งที่ศึกษาอย่างดี และทรงเป็นบัณฑิตมีปัญญา

2. องค์ 4 ประการของพราหมณ์โรหิต คือ มีชาติตระกูล เป็นผู้คงแก่เรียน เป็นผู้มั่งคั่ง และเป็นบัณฑิตมีปัญญา

3. ยัญวิธี 3 ประการ คือ เมื่อทรงบูชามหาญาณจะต้องไม่หวังว่าทรัพย์จะต้องหมดเปลือง ขณะทำพิธีก็ไม่ควรหวังว่าทรัพย์กำลังหมดเปลืองไป และเมื่อทำพิธีแล้วก็ไม่เสียดายทรัพย์ที่ใช้ไปแล้ว

4. อาการ 10 ประการ ก่อนทรงบูชาญาณ คือ เจาะจงเลือกทำเฉพาะบุคคลที่ดเว้นจากปาณาติบาต พวกที่ดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ พวกที่ดเว้นจากการประพฤติดิฉินในกามทั้งหลาย พวกที่ดเว้นจากการกล่าวคำเท็จ พวกที่ดเว้นจากการกล่าวคำส่อเสียด พวกที่ดเว้นจากการกล่าวคำหยาบ พวกที่ดเว้นจากการกล่าวคำเพ้อเจ้อ พวกที่ไม่โลภอยากได้ของผู้อื่น พวกที่มีจิตใจไม่พยายาทำ พวกที่เป็นสัมมาทิวฐิ (คุณสมบัติของผู้รับทานในพิธีบูชาญาณ)

5. อาการ 16 ประการที่ทรงบูชายัญ คือ ไม่มีเจ้าผู้ครองนครคนใดคัดค้าน ไม่มีอำมาตย์ราชบริพารคนใดคัดค้าน ไม่มีพราหมณ์มหาศาลคัดค้าน ไม่มีคฤหบดีผู้มั่งคั่งคนใดคัดค้าน พระองค์เองมีชาติตระกูลมีรูปร่างงาม มีทรัพย์มั่งคั่ง เป็นกษัตริย์ที่มีอำนาจ มีใจเมตตา คงแก่เรียน เข้าใจสิ่งที่เรียน ทรงเป็นบัณฑิต พราหมณ์ปุโรหิตของพระองค์มีชาติตระกูล เป็นผู้คงแก่เรียน เป็นผู้มีศีลและเป็นบัณฑิต

ในพิธีบูชายัญครั้งนั้น “ไม่ต้องฆ่าโค แพะ แกะ ไก่ สุกร และสัตว์นานาชนิด ไม่ต้องตัดต้นไม้มาทำเป็นหลักยัญ ไม่ต้องเกี่ยวหญ้ามาเพื่อเบียดเบียนสัตว์อื่น...” ไม่ทำให้ใครเดือดร้อน และ “...ยัญนั้นได้สำเร็จแล้วด้วยลำพังเพียงเนยใส น้ำมัน เนยข้น เปรียง น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เท่านั้น”

ในพิธีบูชายัญนั้น ได้รับความร่วมมือจากประชาชนทุกหมู่เหล่า และงานสำเร็จเรียบร้อยเป็นอย่างดี ไม่มีข้อบกพร่อง ไม่มีข้อตำหนิใด ๆ ทำสมบูรณ์ทุกอย่าง พราหมณ์ที่อยู่ในที่ประชุมต่างแซ่ซ้อง “พราหมณ์เหล่านั้นส่งเสียงอื้ออึงเกรียวกราวว่า โอัยัญ โอัยัญสมบัติ” ยกเว้นพราหมณ์กฏทันตะเจ้าของคำถามยังคงนั่งนิ่งอยู่ เพราะเห็นว่าเป็นเรื่องธรรมดา ผู้ทำย้อมได้บุญมหาศาล ย่อมเข้าสู่สุคติโลกสวรรค์แน่นอน

กฏทันตะทูลถามต่อไปว่า “ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ก็ยัญอย่างอื่นซึ่งใช้ทรัพย์น้อยกว่ามีการตระเตรียมน้อยกว่า แต่มีผลมากกว่า มีอานิสงส์มากกว่า กว้ายัญสมบัติ 3 ประการ ซึ่งมีบริวาร 16 นี้ มีอยู่หรือ”

พระพุทธองค์ตอบชัดเจนว่า “มีอยู่” ได้แก่ “นิตยทาน อันเป็นยัญที่ทำสืบ ๆ กันมาอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่บุคคลถวายเจาะจงพวกบรรพชิตผู้มีศีล...มีอานิสงส์มากกว่า...” กฏทันตะทูลถามต่อว่า “อะไรเป็นเหตุอะไรเป็นปัจจัยให้นิตยทาน...นั้น...มีผลมากกว่า” เหตุผลคือ “เพราะในยัญนั้นปรากฏว่า มีการประหารด้วยท่อนไม้บ้าง จับใส่ดอกกันบ้าง ฉะนั้นพระอรหันต์ก็ดี ท่านที่บรรลอรหัตตมรรคก็ดี ย่อมไม่เข้าไปสู่ยัญเช่นนั้น... ส่วนนิตยทาน อันเป็นยัญที่ทำสืบ ๆ กันมา อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่บุคคลถวายเจาะจงพวกบรรพชิตผู้มีศีล พระอรหันต์ก็ดี ท่านที่บรรลอรหัตตมรรคก็ดี ย่อมเข้าไปสู่ยัญเช่นนั้นโดยแท้...”

พราหมณ์กฏทันตะทูลถามต่อว่า ยังมียัญที่มีผลมากกว่านิตยทานอยู่อีกหรือไม่ พระองค์ชี้ว่า ได้แก่ “การสร้างวิหารอุทิศพระสงฆ์ ผู้มาจากทิศทั้ง 4” หรือ “วิหารทาน” กฏทันตะพราหมณ์ก็ทูลถามถึงยัญที่สูงกว่านั้นไปเรื่อย ๆ พระองค์ตอบว่าทำให้ผลสูงกว่าวิหารทาน ได้แก่ “ยัญของบุคคลที่มีจิตเลื่อมใสถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ” หรือ “ไตรสรณคมน์” สูงต่อไปคือ **การรักษาศีล** และถามต่อไปว่า ยัญที่สูงกว่านี้เป็นไหน

พระพุทธองค์ทรงอธิบายแนวทางปฏิบัติเช่นเดียวกับพระสูตรต้น ๆ คือ การใช้ชีวิตบรรพชิต การรักษาศีล - จุลศีล - มัชฌิมศีล - มหาศีล บำเพ็ญสมณวิปัสสนาจนบรรลุวิชชา 8 จนกระทั่งตัดอาสวะกิเลสหมดลงโดยสิ้นเชิงทั้งหมดนี้ลงทุนด้านทรัพย์ (ใช้ทรัพย์) น้อยกว่า ตระเตรียมน้อยกว่า แต่มีผลมากกว่า มีอานิสงส์มากกว่ายัญก่อน ๆ (ทุกชนิด) ไม่มียัญใดที่ให้ผลสูงกว่านี้ได้

พราหมณ์กฏทันตะซาบซึ้งในคำเทศนา ประกาศตนเป็นอุบาสก “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพเจ้านี้ขอถึงพระโคตมผู้เจริญ พร้อมทั้งพระธรรมและพระภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอพระโคตมผู้เจริญจงทรงจำข้าพเจ้าว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพเจ้านี้ได้ปล่อย

โคผู้ 700 โคเมีย 700 ลูกโคผู้ 700 ลูกโคเมีย 700 แพะ 700 แกะ 700 ได้ให้ชีวิตแก่สัตว์เหล่านั้น ขอสัตว์เหล่านั้นจงได้กินหญ้าเขียวสด จงได้ดื่มน้ำเย็น ขอลมเย็น ๆ จงพัดถูสัตว์เหล่านั้น”

“ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสอนุพพิกาแก่พราหมณ์กฏทันตะ คือ ทรงประกาศทานกถา สีสกถา ลักคกถา โทษของกามที่ต่ำช้าเศร้าหมอง และอานิสงส์ในการออกจากกาม เมื่อทรงทราบว่พราหมณ์กฏทันตะ มีจิตควร (บรรลุธรรม) มีจิตอ่อน มีจิตปราศจากนิวรณ์ ว่าเรึงผ่องใส จึงทรงประกาศพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงยกขึ้นแสดงด้วยพระองค์เอง คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ไบรต พราหมณ์กฏทันตะเปรียบเสมือนผ้าที่สะอาดปราศจากสีด่า คว้ารับน้ำย้อมได้เป็นอย่างดีฉฉินใด พราหมณ์กฏทันตะก็ฉฉินนั้น **ได้ดวงตาเห็นธรรม** อันปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน ว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา ณ ที่นั้นนั่นเอง” (บรรลุปุสตาปัตติผล)

“พราหมณ์กฏทันตะเห็นธรรมแล้ว บรรลุธรรมแล้ว รู้ธรรมแล้ว หยั่งทราบธรรมทั่วถึงแล้ว ข้ามพ้นความสงสัย หมดความเคลือบแคลงแล้ว มีความแก่กล้า ไม่ต้องเชื่อคำสอนศาสนาอื่น”

6. มหาลิสสูตร : เรื่องนิมิตที่เป็นเสียงและรูป

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลาในป่ามหาวัน เมืองเวสาลี มีพราหมณ์ทูตชาวโกศลรัฐ และพราหมณ์ทูตชาวมคธรัฐจำนวนมาก พักที่เมืองเวสาลีด้วยกิจธุระบางประการ ได้ยินกิตติศัพท์ของพระพุทธองค์จึงต้องการเข้าเฝ้า ในขณะที่เดียวกันนั้นฝ่ายเจ้าโอรุฑฐลิจฉวี (เจ้ามหาลิ) ก็พาสมัครพรรคพวกมาขอเข้าเฝ้าพระพุทธองค์เช่นเดียวกัน

เจ้ามหาลิกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วันก่อน ๆ สุนัขขัตติลจฉวีบุตร เข้าไปหาข้าพระองค์แล้วบอกว่า มหาลิ ตลอดเวลาที่ข้าพเจ้าอาศัยพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ไม่ทันถึง 3 ปี ข้าพเจ้าก็ได้เห็นรูปที่พิยอันน่ารักประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด แต่มิได้ยินเสียงที่พิยอันไพเราะประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เสียงที่พิยอันไพเราะประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ที่สุนัขขัตติลจฉวีบุตรมิได้ยิน มีอยู่จริงหรือไม่”

พระพุทธองค์ตรัสตอบยืนยันว่า “มิ มหาลิ มิใช่ไม่มี” แล้วมหาลิก็ได้ทูลถาม “อะไรเล่าเป็นเหตุเป็นปัจจัย” พระพุทธองค์ทรงอธิบายถึง “สมาธิที่บำเพ็ญเฉพาะส่วน” ในกรณีและในทิศทางต่าง ๆ โดยละเอียดครบถ้วน รวมไปถึงการบำเพ็ญสมาธิจนเห็นทั้งเสียงและรูป

มหาลิ “โอ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภาณูทั้งหลายเห็นจะประพัตติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อเหตุจะทำให้แจ้ง ซึ่งสมาธิภาวนาเหล่านั้นเท่านั้น”

พระพุทธเจ้า “ดูก่อนมหาลิ มิใช่ภาณูทั้งหลายจะประพัตติพรหมจรรย์ในเรา เพื่อเหตุจะทำให้แจ้งซึ่งสมาธิภาวนาเหล่านั้นเท่านั้น ดูก่อนมหาลิ ธรรมเหล่านั้นที่ภาณูประพัตติพรหมจรรย์ในเรา เพื่อเหตุจะทำให้แจ้งที่ดีกว่าและสำคัญกว่ายังมีอยู่”

มหาลิถามต่อ “...ที่ดีกว่าและสำคัญกว่านั้นเป็นไฉน”

พระพุทธองค์เทศน์โปรดในเรื่อง **อริยผล 4** คือ

1. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็น **โสดาบัน** “มีความเป็นผู้ไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ที่จะ ตรัสรู้ ในภายหน้า เพราะสัจญ์ 3 หดสิ้นไป...”
2. สูงขึ้นไปเป็น **สกทาคามี** มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เพราะสัจญ์ 3 หดสิ้นไป และเพราะระคะ โทสะ โมหะ เบาบางไป
3. ภิกษุไปเกิดในภพสูง ปรินิพพานในภพนั้น ไม่ต้องเวียนกลับมาจากโลกนั้น เพราะสัจญ์เบื้องต่ำ 5 ประการหมดสิ้นไป
4. ภิกษุทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง บรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะเพราะสิ้นอาสวะ อยู่ในปัจจุบัน

มหาเถรียากรู้ต่ออีก ทูลถามว่า “มรรคมีอยู่หรือ ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งธรรมเหล่านั้นมีอยู่หรือ” พระพุทธองค์ตอบว่ามี มหาเถรียากรู้ต่อ “ก็มรรคเป็นไฉน ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งธรรมเหล่านั้นเป็นไฉน”

พระองค์แสดงธรรม “มรรคมีองค์ 8 อันประเสริฐนี้แหละ คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ เจรจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีพชอบ ความเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจชอบ ดูก่อนมหาเถรียากรู้ นั้แล คือ มรรค นั้แล คือปฏิบัติ เพื่อให้แจ้งธรรมเหล่านั้น”

ต่อจากนั้นพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมถึงแนวทางปฏิบัติเพื่อให้รู้แจ้งแห่งธรรมตามแนวทางแห่ง พระพุทธศาสนา โดยยกเรื่องบรรพชิต 2 รูป ซึ่งเป็นนักบวชนอกศาสนา (ปริพาชก) ชื่อ มถฺกยิยะ กับ ชาลียะ เข้าเฝ้าพระพุทธองค์เมื่อครั้งประทับอยู่ที่โฆสิทาราม ใกล้เมืองโกสัมพี ถามคำถามว่า “ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น หรือว่าชีพอย่างหนึ่ง สรีระก็อย่างหนึ่ง”

พระพุทธองค์ตอบว่า “ถ้าเช่นนั้น ท่านทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักบอก” พระองค์บอกถึง พุทธคุณ แล้วบอกถึงแนวทางปฏิบัติเพื่อให้บรรลุคุณลักษณะนั้นตามแนวทางในพระสูตรข้างต้น คือ “...ออกบวชเป็นบรรพชิต - สำรวมระวังในปาฏิโมกข์ - ถึงพร้อมด้วยมารยาท และโคจร - มีปกติเห็นภัยในโทษ แม้เพียงเล็กน้อย - สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย - ประกอบด้วยกายกรรมวจีกรรมที่เป็นกุศล มีอาชีวะ บริสุทธี ถึงพร้อมด้วยศีล คุ้มครองทวารในอินทริยทั้งหลาย ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ เป็นผู้สันโดษ”

“ดูก่อนผู้มีอายุ อย่างไร ภิกษุจึงชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล” พระองค์แสดงธรรมเกี่ยวกับ จุลศีล - มัชฌิมศีล - มหาศีล รูปฉน 4 วิชชา 8 ภิกษุทั้ง 2 เห็นว่า เมื่อถึงขั้นนี้แล้วบุคคลผู้นั้นก็ไม่ถามคำถามเกี่ยวกับเรื่องชีพและสรีระว่าเป็นอย่างเดียวกันหรือไม่

เมื่อแสดงพระธรรมเทศนาจบ เจ้าโอรุฏฐทลิจฉนวิ ยินดีชื่นชมภาสิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วแล

7. ชาลียสูตร : เรื่องบรรพชิต 2 รูป

สมัยที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม เมืองโกสัมพี ได้มีนักบวชนอกศาสนา (ปริพาชก) 2 รูป ชื่อ มณฑิยะ กับ ชาลียะ ได้เข้าเฝ้าเพื่อทูลถามพระพุทธองค์ว่า “ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น หรือว่าชีพอย่างหนึ่ง สรีระก็อย่างหนึ่ง” (หมายความว่า กาย กับจิตเป็นสิ่งเดียวกันหรือไม่)

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “ดูก่อนผู้มีอายุ ถ้าเช่นนั้นท่านทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว”

พระพุทธองค์ตรัสให้ฟังถึง พุทธคุณ ว่าการเป็นพระพุทธเจ้ามีคุณสมบัติอะไรบ้าง ผู้จะมีคุณสมบัติอย่างนั้นได้ เริ่มจากการได้ฟังธรรมแล้วมีความศรัทธา แล้วเห็นตระหนักรู้ว่า เพศฆราวาสย่อมลำบากที่จะประพฤติเช่นนั้นได้ การถือเพศบรรพชิตเป็นหนทางที่สะดวกกว่า เมื่อบวชแล้วต้อง “สำรวมระวังในพระปาติโมกข์อยู่ ถึงพร้อมด้วยมารยาทและโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในศีลสิกขาบททั้งหลาย ประกอบด้วย กายกรรม วาจกรรม ที่เป็นกุศล มีอาชีวะบริสุทธิ์ ถึงพร้อมด้วยศีล คัมภีร ทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ เป็นผู้สันโดษ”

ต่อจากนั้นพระพุทธองค์แสดงธรรมเกี่ยวกับ จุลศีล - มัชฌิมศีล - มหาศีล การบำเพ็ญสมาธิภาวนาจนได้รูปฌาน 4 ได้วิชชา 8 จนบรรลุอรหัตผล ภิกษุได้รู้อย่างนี้เห็นอย่างนี้... ก็จะสิ้นสงสัยเกี่ยวกับเรื่องชีพและสรีระว่าเป็นสิ่งเดียวกันหรือไม่ “นักบวชนอกศาสนา 2 รูปนั้นยินดีชื่นชมภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วแล

8. มหาสีหนาทสูตร : เรื่องการบำเพ็ญตบะ

พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ กัณณกถลมิคทายวัน อุชฺฐญาณคร มีนักบวชขอเจลก (ชีเปลือย) ชื่อ กัสสป เข้าเฝ้า ทูลถามเกี่ยวกับเรื่อง **ตบะ** “ข้าพเจ้าได้สดับมาว่า พระสมณโคดมทรงตบะทุกอย่าง ทรงคัดค้านกล่าวโทษผู้ประพฤติตบะทั้งปวง ว่าเป็นผู้มีอาชีวะเศร้าหมองโดยส่วนเดียว” นั้น จริงหรือไม่อย่างไร

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า คำกล่าวเช่นนั้น... “ไม่ถือว่าเป็นการกล่าวตามเรา และไม่ถือว่าเป็นการกล่าวดูเรา ด้วยคำที่ไม่มีจริงไม่เป็นจริง” เพราะด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ของพระองค์ “เราเห็นบุคคลผู้ประพฤติตบะมีอาชีวะเศร้าหมองบางคนในโลกนี้ หลังจากตายแล้วเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก...ก็มี...บางคนยอมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์...ก็มี” “เราเห็นบุคคลผู้ประพฤติตบะบางคนในโลกนี้อยู่เป็นทุกข์เพราะบุญน้อย หลังจากตายแล้วย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก...ก็มี...ตายแล้วย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์...ก็มี เราผู้การมา การไป จุตติและอุปบัติ ของบุคคลผู้ประพฤติตบะเหล่านี้ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ เหตุไรเล่าเรাজักตบะทุกอย่าง จักคัดค้านกล่าวโทษบุคคลผู้ประพฤติตบะทั้งปวง ว่าเป็นผู้มีอาชีวะเศร้าหมองโดยส่วนเดียว”

พระพุทธองค์อธิบายว่า ความเห็นของสมณพราหมณ์บางกลุ่มบางพวกนั้น บางเรื่องก็เห็นตรงกับพระพุทธองค์ บางเรื่องก็ไม่ตรงกัน... มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง เป็นบัณฑิต มีปัญญาละเอียด ทำการโต้เถียงผู้อื่น มีท่าทางเหมือนคนแมนธนู เขาน่าจะเที่ยวทำลายทิวทัศน์ทั้งหลายด้วยปัญญา สมณพราหมณ์พวกนั้นย่อม

ลงกับเราในฐานะบางอย่าง ไม่ลงกับเราในฐานะบางอย่าง บางอย่างที่เขาบอกว่าดี แม้เราก็กล่าวว่าดี บางอย่างที่เขาบอกว่าไม่ดี แม้เราก็กล่าวว่าไม่ดี...”

พระพุทธองค์กล่าวถึง วิธีการชักใช้ไล่เลียงสอบสวน โดยการนำมาเปรียบเทียบกันให้ “วิญญูชนจงชักใช้ไล่เลียงสอบสวน เปรียบเทียบครุกับครุ เปรียบเทียบหมูกับหมู ว่าธรรมของท่านพวกนี้เหล่าใดที่เป็นกุศล ก็จัดให้เป็นฝ่ายกุศล เหล่าใดที่มีโทษก็จัดเป็นฝ่ายมีโทษ ที่ไม่ควรเสพ ก็จัดอยู่ในฝ่ายไม่ควรเสพ ที่ไม่เป็นธรรมประเสริฐ ก็จัดอยู่ในฝ่ายไม่เป็นธรรมประเสริฐ และที่เป็นฝ่ายดำ ก็จัดอยู่ในฝ่ายดำ” ดูว่าฝ่ายพระสมณโคดม หรือคณาจารย์เหล่าอื่นกันแน่ - เมื่อทำตามนี้แล้ว “วิญญูชนในโลกนี้ เมื่อชักใช้ไล่เลียงสอบสวน ดังนี้ โดยมากพากันสรรเสริญพวกเราพวกเดียวเท่านั้น”

วิธีการเปรียบเทียบอีกข้อ คือ ใครสมทานกุศลได้ครบถ้วน ใครละธรรมที่เป็นอกุศลได้ โดยมากก็ “พากันสรรเสริญพวกเราพวกเดียวเท่านั้น”

(สรุป : ชี้ให้เห็นว่า ธรรมในพระพุทธศาสนาเหนือกว่าของสมณะกลุ่มอื่นแน่นอน - ทุกด้าน)

อริยมรรคมีองค์ 8

“ดูก่อนกัสสป มรรคามีอยู่ ปฏิปทาก็มีอยู่ บุคคลปฏิบัติตามแล้ว จักรู้เองจักเห็นเองว่า พระสมณโคดมกล่าวตามกาล กล่าวคำจริง อิงอรรถ อิงธรรม อิงวินัย ดูก่อนกัสสป มรรคเป็นไฉน ปฏิปทาเป็นไฉน ที่บุคคลปฏิบัติแล้ว จักรู้เองจักเห็นเองว่าพระสมณโคดมกล่าวตามกาล กล่าวคำจริง อิงอรรถ อิงธรรม อิงวินัย มรรคประกอบด้วยองค์ 8 อันประเสริฐนี้ คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ เจรจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีพชอบ พยายามชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ ดูก่อนกัสสป นี้แลคือมรรค นี้แลคือปฏิปทา ที่บุคคลปฏิบัติตามแล้ว จักรู้เอง จักเห็นเองว่าพระสมณโคดมกล่าวตามกาล กล่าวคำจริง อิงอรรถ อิงธรรม อิงวินัย”

การหลีกบาปด้วยตบะ

อเจลกัสสป ได้กราบทูลพระองค์ถึงการบำเพ็ญตบะของสมณพราหมณ์ต่าง ๆ ว่าเป็นการทําย่างยิ่งยวด เช่น ประพฤติตนเป็นคนเปลือย ไม่รับอาหารคนอื่นให้ ไม่กินปลา ไม่กินเนื้อ กินผัก กินหญ้า กินอาหารบูด อดอาหาร กินโคมัย (มูลวัว) บริโภคคูตรมูถ ทรมานร่างกายด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น ไม่ยอมนั่ง - ยืนตลอด ยืนเขย่ง นอนบนหนาม...วิธีการต่าง ๆ เหล่านี้เป็นการบำเพ็ญเพื่อการหลีกบาปทั้งสิ้น

พระพุทธองค์ตอบว่า การกระทำเช่นนั้น... “สัสสัมปทา จิตตัสสัมปทา หรือปัญญาสัมปทานี้ ก็ยังไม่เป็นอันสมณพราหมณ์นั้นอบรมแล้ว กระทำให้แจ้งแล้ว ที่แท้เขายังห่างจากสามัญคุณและพรหมัญคุณ ต่อเมื่อภิกษุเจริญเมตตาจิตอันไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง บรรลุได้อยู่ในปัจจุบัน ภิกษุนี้เราเรียกว่า สมณบ้าง พราหมณ์บ้าง นะกัสสป”

อเจลกัสสป ทูลว่า ตามที่พระองค์แสดงธรรมมาเห็นว่าสามัญคุณทำได้ยาก พรหมัญคุณก็ทำได้ยาก หลังจากสนทนาได้ตอบประเด็นต่าง ๆ แล้ว อเจลกัสสปได้ทูลว่า “ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ก็ศีลสัมปทา จิตตสัมปทา และปัญญาสัมปทานั้นเป็นไฉน”

จากนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรม เริ่มที่พุทธคุณ - การออกบวช - (ศีลสัมปทา) คือ จุลศีล มัชฌิมศีล มหาศีล - อินทรีย์สังวร - สติสัมปชัญญะ - สันโดษ - จิตตสัมปทา (ญาณ 4) - และปัญญาสัมปทา (วิชชา 8) บรรลุถึงพระอรหันต์ หมดกิเลส พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด

ว่าด้วยตัตถิยปริวาส

พระพุทธองค์ทรงเล่าถึง เมื่อสมัยพระองค์พำนักที่กุเชาภิษณภูม กรุงราชคฤห์ เพื่อนร่วมพรหมจรรย์คนหนึ่งของกัสสป ชื่อ นิโครธปริพาชก ได้เคยถามปัญหาใน “ตบะอันเป็นทางกีดกันกิเลสได้อย่างไร” “เราถูกถามแล้ว ได้พยากรณ์แก่เขา เมื่อเราพยากรณ์แล้ว เขาลืมใจเหลือเกิน”

กัสสป ทราบซึ่งคำสอนของพระพุทธองค์ เกิดศรัทธา ขอบวชในสำนักของพระองค์

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ผู้ใดเคยเป็นอัญญเดียรฉิย หวังบรรพชา หวังอุปสมบทในธรรมวินัยนี้ ผู้นั้นจะต้องอยู่ปริวาสสี่เดือน ต่อล่วงสี่เดือน ภิกษุทั้งหลายเต็มใจแล้ว จึงให้บรรพชาให้อุปสมบทเพื่อความ เป็นภิกษุ ก็แต่ว่าเรารู้ธรรมาภัยอันต่างกันแห่งบุคคลในข้อนี้”

กัสสป “ข้าพระองค์จักอยู่ปริวาสสี่ปี ต่อล่วงสี่ปี ภิกษุทั้งหลายเต็มใจแล้ว จึงให้บรรพชาให้อุปสมบทเพื่อความเป็นภิกษุ”

อเจลกกัสสปได้บรรพชาในสำนักพระพุทธเจ้า แล้วได้บำเพ็ญเพียรจนกระทั่งบรรลุเป็นพระอรหันต์ “ท่านกัสสปได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย ฉะนี้แล”

9. โปฏฐาปาทสูตร : เรื่องการเกิดดับสัญญาด้วยการศึกษา

สมัยเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี ในพระนครสวตถิ ได้มีนักบวชนอกศาสนา คือ **โปฏฐาปาทปริพาชก** พร้อมคณะประมาณ 3,000 คน อาศัยอยู่ในมัลลิการาม ซึ่งเป็นศาลาใหญ่หลังเดียว สถานที่นั้นเป็นที่จัดให้มีการโต้ลัทธิประจำพระนคร

ในเวลาเช้า พระพุทธองค์เสด็จออกบิณฑบาตเข้าไปยังพระนคร เห็นว่ายังเช้าอยู่ จึงแวะเข้าไปหาโปฏฐาปาทปริพาชก พบว่า คณะปริพาชกหมู่ใหญ่กำลังสนทนาโต้ตอบด้วยเรื่องต่าง ๆ ด้วยเสียงดังเอ็ดอึง พอเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปจึงขอให้ทุกคนลดเสียงลง และเชื้อเชิญพระพุทธองค์เข้าไปยังศาลา เชิญประทับนั่งยังอาสนะที่เขาจัดเตรียมไว้ พระพุทธองค์กล่าวทักทายว่าคุยกันด้วยเรื่องอะไรอยู่

ฝ่ายโปฏฐาปาทกราบทูลว่า คุยกันหลายเรื่อง ของดไว้ก่อน อยากจะกราบทูลถามพระองค์ว่า “วันก่อน ๆ พวกสมณพราหมณ์ผู้มีลัทธิแตกต่างกัน ประชุมกันในโกตุหลศาลา (ศาลาถกเถียง) ได้สนทนากันในเรื่อง **อภิสิทธิ์ญาณิโรธ** ว่า ท่านทั้งหลายอภิสิทธิ์ญาณิโรธเป็นไฉน”

ความเห็นแต่ละสำนักแตกต่างกัน พราหมณ์พวกหนึ่งเห็นว่า สัญญาของคนไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัยเกิดขึ้นเอง และดับไปเอง พวกที่สองเห็นว่า สัญญาเป็นอัตตาของบุรุษ เข้ามาก็มี ไม่เข้ามาก็มี เมื่ออัตตาเข้ามา ก็ถือว่ามิสัญญญา เมื่ออัตตาออกไปก็ถือว่าไม่มีสัญญญา พวกที่สาม เห็นว่า สัญญาเป็นการดลบันดาลของสมณ

พรหมณ์ที่มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก พวกที่สี่ เห็นว่า เกิดจากการดลบันดาลของเทวดาที่มีฤทธิ์ เมื่อความเห็นไม่ตรงกันจึงขอกราบทูลถามพระพุทธองค์

พระพุทธองค์โปรดชี้แจงว่า การที่เหล่าสมณพรหมณ์เชื่อว่า สัญญาของคนไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย เกิดขึ้นเองแล้วก็ดับไปเองนั้น ถือเป็นการเข้าใจที่ผิด “เพราะสัญญาของคนมีเหตุมีปัจจัย เกิดขึ้นก็มี ดับไปก็มี สัญญาอย่างหนึ่ง **เกิดขึ้นเพราะการศึกษา** ก็มี สัญญาอย่างหนึ่งย่อมดับไปเพราะการศึกษาก็มี”

“ก็ข้อที่พึงศึกษาเป็นไฉน” พระพุทธเจ้าตรัสยกตัวอย่างกรณีของพระองค์ว่า การที่พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ และมีคุณสมบัติที่เยี่ยมของมนุษย์ได้นั้น ก็เพราะการพากเพียรศึกษาอบรมด้วยพระองค์เอง บุคคลทั่วไปสามารถปฏิบัติประพฤติตามได้ เริ่มต้นที่การได้ฟังพระธรรม มีจิตศรัทธา แล้วออกบวช เพราะการบวชมีโอกาสฝึกปฏิบัติได้ดีกว่าฆราวาสผู้ครองเรือน ซึ่งมีห่วงมากกว่า “เมื่อบวชแล้วสำรวมระวังในพระปาติโมกข์อยู่ ถึงพร้อมด้วยมรยาตและโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อย สมาทานสิกขาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ประกอบด้วยกายกรรมวจีกรรมที่เป็นกุศล มีอาชีวะบริสุทธิ์ ถึงพร้อมด้วยศีล คัมภีรทวารอินทรีทั้งหลาย ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ เป็นผู้สันโดษ”

ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับจุลศีล 26 ข้อ มัชฌิมศีล 7 ข้อ มหาศีล 7 ข้อ อินทรียสังวร - สติสัมปชัญญะ - สันโดษ - การละนิวรณ์ 5 ได้บำเพ็ญเพียรทางใจจนถึงความสงบ บรรลุปฐมฌาน - ทุติยฌาน - ตติยฌาน - จตุตถฌาน คือ ฌาน 4

จากลำดับขั้นทั้งหมดเราจะรู้ด้วยตนเองว่า “สัญญาอย่างหนึ่งย่อมเกิดขึ้นเพราะการศึกษา สัญญาอย่างหนึ่งย่อมดับไปเพราะการศึกษา ด้วยประการอย่างนี้ แม้นี้ ก็เป็นข้อที่พึงศึกษาอย่างหนึ่ง” หมายความว่า สัญญาที่เคยมีจะดับไป มีสัญญาละเอียดยกเกิดขึ้นมา สัญญาหายที่ดับไปแล้วจะไม่เกิดขึ้น สัญญาเกิด ดับไปเรื่อย ๆ ตามลำดับ “สัญญาหายเหล่านี้ก็ไม่เกิดขึ้น เธอก็ได้บรรลุนิโรธ”

“ดูก่อนโกฎุปาทะ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน การที่ภิกษุผู้มีสัมปชัญญะเข้าอนิสังนิโรธโดยลำดับเช่นนี้ เมื่อก่อนนี้เธอเคยได้ยินบ้างหรือไม่”

“ไม่เคยได้ยินเลยพระเจ้าข้า ข้าพระองค์เพิ่งรู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วเดี๋ยวนี้เอง”

หลังจากนั้นโกฎุปาทะได้ทูลถามข้อข้องใจอีกหลายคำถาม ซึ่งพระองค์ทรงโปรดเมตตาอธิบายเป็นเปลาะ ๆ ไป เมื่อพระพุทธองค์เสด็จกลับแล้วเหล่าบริพาชกก็มากลุ่มรวมต่อว่าโกฎุปาทะเห็นดีเห็นงามกับพระพุทธองค์เพียงคนเดียว คนอื่น ๆ ไม่เข้าใจข้อสนทนาเหล่านั้น

ต่อมาอีก 2 - 3 วัน โกฎุปาทบริพาชก กับ จิตตหัตติสารีบุตร ได้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ได้กราบทูลถามปัญหาข้อธรรมะและแนวทางปฏิบัติหลายประการ จนทั้ง 2 คนเข้าใจแจ่มแจ้ง ฝ่ายโกฎุปาทบริพาชกปฏิญาณตนเป็นอุบาสก ผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต ตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นไป

ฝ่ายจิตตหัตติสารีบุตร ได้ขอบรรพชาอุปสมบทในสำนักพระพุทธเจ้า แล้วปลีกลงไปบำเพ็ญเพียรผู้เดียว ใช้เวลาไม่นานก็บรรลุตรัสรู้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่งในสมัยนั้น

10. สุกสูตร : เรื่องสุกมานพ

เรื่องนี้เกิดขึ้นหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วไม่นาน เมื่อพระอานนท์พำนักที่พระวิหารเชตวัน พระนครสาวัตถี **สุกมานพ โดทยยบุตร** ได้ใช้ให้คนของเขาไปนิมนต์พระอานนท์เข้าไปยังบ้านของตน พระอานนท์รับคำนิมนต์ แต่ขอผัดเป็นวันรุ่งขึ้น “... เวลาไม่เหมาะสมแล้วพ่อก่อนพ เพณียวันนี้ จันดีมีมาถ่าย ถ้ากระไรไว้พรุ่งนี้เถิด ได้เวลาแล้ว ฉันจะเข้าไปหา”

รุ่งเช้าพระอานนท์ได้ไปยังบ้านของสุกมานพตามคำนิมนต์ และได้รับการต้อนรับตามมารยาทที่ดีของเจ้าของบ้าน สุกมานพเฝ้าธรรมที่พระพุทธเจ้าสอน จึงเรียนถามพระอานนท์ว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านพระโคตม ได้ตรัสสรรเสริญคุณแห่งธรรมเหล่าไหน และทรงยังประชุมชนนี้ ให้สมาทานตั้งมั่นดำรงอยู่ในธรรมเหล่าไหน”

ท่านพระอานนท์ตอบว่า “ดูก่อนมานพ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสรรเสริญ ชั้น 3 และทรงยังประชุมชนนี้ ให้สมาทานตั้งมั่นดำรงอยู่ในชั้น 3 นี้ ชั้น 3 เป็นโณ คือ คีลขันธ สมာธิขันธ และปัญญาขันธ อันเป็นอริยะ...”

สุกมานพขอทราบรายละเอียดและแนวทางปฏิบัติเพื่อให้ถึง คีล สมာธิ ปัญญา หรือชั้น 3 ดังกล่าว

พระอานนท์ได้แสดงธรรมถึงคิล 3 ระดับ คือ จุลคิล มัชฌิมคิล และมหาคิล ในคิลขันธ แล้วสรุปว่า “ดูก่อนมานพ คีลขันธอันเป็นอริยะนี้แล ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสรรเสริญ และทรงยังประชุมชนนี้ ให้สมาทานตั้งมั่น ดำรงอยู่ หนึ่งในพระธรรมวินัยนี้ ยังมีกรณียกิจที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไปอยู่อีก”

สุกมานพขอทราบกรณียกิจที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป “พระอานนท์ได้แสดงถึง สมာธิขันธ จนได้ฌาน 4 ต่อไปก็บรรยายถึงปัญญาขันธ จนได้ฌาน 8 หรือ วิชชา 8

สุกมานพเข้าใจพระธรรมเทศนาอย่างแจ่มแจ้ง ปวารณาตนเป็นอุบาสก ยึดถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่งตลอดชีวิต

11. เกวัญสูตร : เรื่องการแสดงฤทธิ์

สมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ สวนมะม่วงของปาวาริกเศรษฐี เมืองนาลันทานัน ได้มีชายหนุ่มชื่อ เกวัญ เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ถึงที่ประทับ กราบทูลพระพุทธองค์ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมืองนาลันทานัน เป็นเมืองมั่งคั่งสมบูรณ์ มีผู้คนมากมายคับคั่ง ล้วนแต่เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นอย่างยิ่ง ขอประทานโอกาสเถิดพระเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า โปรดบัญชาให้ภิกษุสักรูปหนึ่ง พอที่จักกระทำอิทธิปาฏิหาริย์อันเป็นธรรมที่ยิ่งยวดของมนุษย์ได้ ก็จะทำให้ชาวเมืองนาลันทานันพากันเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นอย่างยิ่ง สุดที่จะประมาณ”

พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนเกวัญ เรามีได้แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายอย่างนี้ว่า มาเถิดภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงกระทำอิทธิปาฏิหาริย์อันเป็นธรรมที่ยิ่งยวดของมนุษย์แก่ฤๅษณ์ผู้หนึ่งชาวทมิฬชาวดังนี้”

แก้วมุกกราบทูลขอถึง 3 ครั้ง พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนแก้วมุก ปาฏิหาริย์ 3 อย่างนี้ เราทำให้แจ้งด้วยปัญญอันยังแล้วจึงได้ประกาศให้รู้ ปาฏิหาริย์ 3 อย่างไหน คือ อิทธิปาฏิหาริย์ 1 อาเทศนาปาฏิหาริย์ 1 อนุสาสนีปาฏิหาริย์ 1 ...”

อิทธิปาฏิหาริย์ คือ การแสดงฤทธิ์ ภิกษุในธรรมวินัย แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง เช่น “คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ทำให้ปรากฏก็ได้ ทำให้หายไปก็ได้ ทะลุผากำแพงไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นดั่งลมในแผ่นดินเหมือนในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำไม่แตกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ เเหาะไปในอากาศเหมือนนกก็ได้ ลูบคลำพระจันทร์พระอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มีอำนาจมากด้วยฝ่ามือก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้” ...ถ้าพระภิกษุทำเช่นนี้ คนที่ไม่รู้ คิดว่าพระมีวิชาชื่อ **คันธาริ** ซึ่งเป็นการเข้าใจผิด เกิดการเสียหายได้

อาเทศนาปาฏิหาริย์ คือ ความสามารถในการหายใจ รู้ใจอื่น ๆ ... “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมหายใจหายความรู้สึกในใจ หายความนึกคิด หายความตริตrong ของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นได้วาใจ ใจของท่านเป็นอย่างนี้ ใจของท่านเป็นไปโดยอาการนี้ จิตของท่านเป็นดังนี้”...ถ้าพระภิกษุทำเช่นนี้คนอื่นจะเข้าใจว่าพระมีวิชาชื่อ **มณิกา** ทำให้เสียหายได้

อนุสาสนีปาฏิหาริย์ ความสามารถในการสอน “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพาสอนอย่างนี้ว่า ท่านจงตรีกอย่างนี้ อย่าตรีกอย่างนั้น จงทำในใจอย่างนี้ อย่าทำในใจอย่างนั้น จงละสิ่งนี้ จงเข้าถึงสิ่งนี้อยู่เถิด นี่เรียกอนุสาสนีปาฏิหาริย์”

ข้อสำคัญคือพระพุทธองค์ได้บำเพ็ญเพียรจนตรัสรู้เอง แล้วสอนบุคคลอื่นให้รู้ตาม โดยเริ่มจากการออกบวช เพราะปฏิบัติได้ง่ายกว่าฆราวาส เมื่อบวชแล้ว “สำรวมระวังในพระปาฏิโมกข์อยู่ ถึงพร้อมด้วยจรรยาและโคจร มีปกติเห็นโทษภัยแม้เพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ประกอบด้วยกายกรรมวจีกรรมที่เป็นกุศล มีอาชีวะบริสุทธิ์ ถึงพร้อมด้วยศีล คัมภีรทรงทวารอินทรีย์ทั้งหลาย ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ เป็นผู้สันโดษ”

ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงรายละเอียดเกี่ยวกับ จุลศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล ว่าประกอบด้วยข้อละเว้นอะไรบ้าง - แสดงถึงอินทรีย์สังวร - การละนิวรรณ์ 5 - การทำสมถกรรมฐานจนได้ฌาน 4 - การบำเพ็ญเพียรทางวิปัสสนา จนได้วิชชา 8 มี วิปัสสนาญาณ มโนยิทธิญาณ อิทธิวิธญาณ ทิพโสตธาตุญาณ เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ และอาสวักขยญาณ

ปาฏิหาริย์ทั้ง 3 อย่าง พระพุทธองค์ได้ทำให้แจ้งด้วยปัญญอันยังเองแล้ว จึงประกาศให้รู้

ลำดับต่อมาพระพุทธองค์ได้ยก “เรื่อง **ภิกษุแสวงหาความดับมหายาคูตรูป**” โดยเล่าเรื่องในอดีตว่ามีภิกษุรูปหนึ่ง ได้เกิดข้อสงสัยว่า “มหายาคูตรูปทั้ง 4 คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ เหล่านี้ย่อมดับไม่มีเหลือในที่ไหนหนอ” จึงได้ทำสมาธิจนจิตตั้งมั่น สงัดไปจากเวทดา เหล่าเวทดาก็ตอบไม่ได้ แนะนำให้ไปถามเวทดาอื่นที่อยู่เหนือขึ้นไปเรื่อย ๆ ถามจนถึงพรหมโลก ถามท้าวมหาพรหมที่เป็นใหญ่ที่สุดก็ตอบไม่ได้ จึงแนะนำให้กลับมาทูลถามพระพุทธเจ้า

ภิกษุนั้นได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ด้วยคำถามดังกล่าว พระพุทธองค์ทรงอธิบายโดยยก “อุปมาด้วยนกคูฝ่ง” โดยยกเรื่องพวกพ่อค้าเดินทะเล ย่อมนำนกทิวาสี (นกคูฝ่ง) ลงเรือไปด้วย เมื่อมองไม่เห็นฝั่ง เขาจะปล่อยนกให้บินออกไปตามทิศต่าง ๆ ถ้านกมองเห็นฝั่งอยู่รอบ ๆ มันจะบินเลยไป ถ้านกไม่เห็นฝั่ง มันจะบินกลับมายังเรือนั้นอีก... ดูก่อนภิกษุ เธอก็ฉันนั้นแล เทียบแสวงหาจนถึงพรหมโลก ก็ไม่ได้รับพยากรณ์ ปัญหาในที่ที่สุดก็ค่อยกลับมายังสำนักเรอยุติในทันใดละ ปัญหาข้อนี้เธอมีความหมายอย่างนั้น

แต่ความหมายดังนี้

ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในที่ไหน อุปาทายรูปที่ยาวและสั้น ละเอียดและหยาบ ทั้งงามและไม่งาม ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในที่ไหน นามและรูปดับไปแล้วไปที่ไหน ดังนี้

ในปัญหานี้ มีพยากรณ์ดังต่อไปนี้

ธรรมชาติเป็นเครื่องรู้แจ้ง ไม่มีใครชี้ได้ ไม่มีที่สุด แต่แจ่มใสโดยประการทั้งปวง ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในธรรมชาตินี้

อุปาทายรูปที่ยาวและสั้น ละเอียดและหยาบ ทั้งงามและไม่งาม ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในธรรมชาตินี้ นามและรูปย่อมดับไม่มีเหลือในธรรมชาตินี้

เพราะวิญญานดับ นามและรูปนั้นย่อมดับไม่มีเหลือในธรรมชาตินี้ ดังนี้

เมื่อพระพุทธองค์ตรัสจบแล้ว เกวัญญ์ “มีใจชื่นชมยินดี ภาสิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้แล”

12. โลหิจจสูตร : เรื่องโลหิจจพราหมณ์

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในโกศลชนบท พร้อมด้วยหมู่สงฆ์ประมาณ 500 รูป เสด็จถึงบ้าน **สาละวตिका** ซึ่งมี **โลหิจจพราหมณ์** เป็นผู้ปกครองหมู่บ้าน

โลหิจจพราหมณ์ มีความคิดเห็นว่า “สมณหรือพราหมณ์ในโลกนี้ ควรบรรลुकุศลธรรม ครั้นบรรลุแล้วไม่ควรบอกผู้อื่น เพราะผู้อื่นจักทำอะไรให้แก่ผู้อื่นได้...”

โลหิจจพราหมณ์ ได้ใช้ให้ **โรสิกะ** ช่างกลบ (ช่างตัดผม) ไปกราบทูลพระพุทธองค์พร้อมทั้งสาวกให้มารับอาหารบิณฑบาตที่บ้านของตนในตอนเช้าวันรุ่งขึ้น พระพุทธองค์รับนิมนต์ พอถึงตอนเช้าช่างกลบได้ไปกราบทูลพระพุทธองค์ว่าอาหารพร้อมแล้ว ในระหว่างเดินไปบ้านโลหิจจพราหมณ์ ช่างกลบได้กราบทูลพระพุทธองค์เกี่ยวกับความคิดของเจ้าของบ้าน ที่เห็นว่าถ้าบรรลुकุศลธรรมแล้วไม่ควรบอกผู้อื่น ซึ่งแสดงถึงความโลภอยู่ในใจ ขอพระพุทธองค์ช่วยโปรดให้โลหิจจพราหมณ์เปลี่ยนความคิดนี้ด้วย พระพุทธองค์ตรัสว่า “เป็นหน้าที่ของเรา โรสิกะ เป็นหน้าที่ของเราโรสิกะ”

เมื่อสำเร็จภคตกิจแล้ว พระพุทธองค์ได้ตรัสถามโลหิจจพราหมณ์ว่า มีความคิดเห็นอย่างไรถ้าใครบรรลุธรรมแล้วไม่ควรสอนผู้อื่น จริงหรือไม่ โลหิจจพราหมณ์กราบทูลว่าเป็นความจริงอย่างนั้น

พระพุทธองค์ยกอุปมาเป็นการถาม - ตอบ ดังนี้

ภ. “ดูก่อนโลหิจจะ เธอสำคัญความข้อนี้เป็นไฉน ท่านปกครองบ้านสาละวติกานี้มีใช้หรือ”

ล. “ใช่ พระโคตมผู้เจริญ”

ภ. “ดูก่อนโสดิจะ เราขอถามท่าน ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า โสดิจจพราหมณ์ปกครองบ้านสาละติกา อยู่ โสดิจจพราหมณ์ควรใช้สอยผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นในบ้านสาละติกาขึ้นแต่ผู้เดียว ไม่ควรให้ผู้อื่นใช้สอย ดังนี้ ผู้ที่กล่าวอย่างนี้ จะชื่อว่าทำความเดือดร้อนแก่ชนที่อาศัยท่านเลี้ยงชีพอยู่ใช่หรือไม่”

ล. “ใช่ พระโคตมผู้เจริญ”

ภ. “เมื่อทำความเดือดร้อนให้ จะชื่อว่าหวังประโยชน์เหล่านั้นหรือไม่”

ล. “ชื่อว่าไม่หวังประโยชน์ พระโคตมผู้เจริญ”

ภ. “ผู้ที่ไม่หวังประโยชน์ต่อผู้อื่น จะชื่อว่าเข้าไปตั้งจิตเมตตาไว้ในชนเหล่านั้นหรือจะชื่อว่าตั้งจิตเป็นศัตรู”

ล. “ชื่อว่าตั้งจิตเป็นศัตรู พระโคตมผู้เจริญ”

ภ. “เมื่อตั้งจิตเป็นศัตรู จะชื่อว่าปณิธานปฏิญญาหรือปณิธานสัมมาปฏิญญา”

ล. “ชื่อว่าปณิธานปฏิญญา พระโคตมผู้เจริญ”

ภ. “ดูก่อนโสดิจะ ผู้เป็นปณิธานปฏิญญากล่าวว่ามีคติเป็น 2 คือ นรก หรือกำเนิดดิรัจฉาน อย่างใดอย่างหนึ่ง”

พระพุทธองค์ทรงยกตัวอย่างให้กว้างออกไปถึงพระเจ้าปเสนทิโกศล ซึ่งปกครองแคว้นกาสิและโกศล ถ้าพระองค์ทรงใช้สอยผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นในแคว้นทั้ง 2 แต่ล้าพวงพระองค์เดียว โดยไม่เผื่อแผ่ไปถึงผู้อื่น จะเป็นอย่างไร ทรงถามให้โสดิจจพราหมณ์ตอบ และได้ข้อสรุปเช่นเดียวกันว่า เป็นความคิดที่ไม่ถูกต้อง

ลำดับนั้น พระพุทธองค์ทรงยกกรณีนี้ที่ “**ศาสดาควรแก่การท้วง 3 จำพวก**” คือ (1) ศาสดาบางคน ออกบวชเป็นบรรพชิต ยังไม่บรรลุนิพพาน แต่กลับแสดงธรรมบอกให้ “ประโยชน์ของท่านทั้งหลาย เพื่อความสุขของท่านทั้งหลาย” สาวกไม่ตั้งใจฟังคำสอนนี้ แล้วหนีไปอยู่กับศาสดาองค์อื่น การสอนนั้นจึงเหมือน บุรุษที่ติดตามเข้าหาสตรีที่กำลังถอยหลังหนี (2) ศาสดาที่ออกบวช เขายังไม่ได้บรรลุ กลับแสดงธรรมสั่งสอนว่าเพื่อประโยชน์ของศิษย์ เพื่อความสุขของศิษย์ สาวกยอมตั้งใจฟัง ไม่หลีกเลี่ยงหนีไป ศาสดาเช่นนั้นเหมือน “บุคคลละเลยนาของตนแล้ว ลำคตญูเห็นนาของคนอื่นว่าเป็นที่อันควรบำรุง” (3) ศาสดาที่บรรลุนิพพานแล้วแสดงธรรมสอนสาวก แต่สาวกไม่ยอมฟัง - ไม่ตั้งใจฟัง ไม่ทำตาม เหมือน “บุคคลตัดเครื่องจองจำเก่าได้แล้ว กลับสร้างเครื่องจองจำขึ้นใหม่” ศาสดาทั้ง 3 จำพวกนี้ควรได้รับการทักท้วง

ล. ถามถึง **ศาสดาที่ไม่ควรทักท้วง** นั้นเป็นอย่างไร พระพุทธองค์ยกคุณลักษณะของพระพุทธองค์ (ตามคำสวดสรรเสริญพุทธคุณ) - พระองค์ได้ตรัสรู้แล้วสอนหมู่สัตว์ให้รู้ตาม ทำให้ผู้ศรัทธาออกบวช “เมื่อบวชแล้วสำรวมระวังในพระปาติโมกข์อยู่ ถึงพร้อมด้วยมรยาตและโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ประกอบด้วยกายกรรม วาจากรรมที่เป็นกุศล มีอาชีวะบริสุทธิ์ ถึงพร้อมด้วยศีล คมคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ เป็นผู้สิ้นโศข”

ต่อจากนั้นพระองค์ทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับ จุลศีล มัชฌิมศีล มหาศีล - อินทรีย์สังวร - สติสัมปชัญญะ - สันโดษ - อูปมานีวรรณ์ 5 - รูปฌาน - วิชชา 8

เมื่อพระพุทธองค์แสดงธรรมจบ โลหิจจพราหมณ์รู้สึกทราบบ้าง กราบทูลว่า “ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ บุรุษคนหนึ่งฟังคำของบุรุษอีกคนหนึ่งซึ่งกำลังจะตกเหว แล้วจุดขึ้นให้ยืนจนพ้นปากเหวฉันใด ข้าพระองค์ก็กำลังจะตกไปสู่เหวคืออนรก พระโคตมผู้เจริญได้ช่วยจุดให้พ้นปากเหว ก็ฉันนั้นเหมือนกัน” แล้ว โลหิจจพราหมณ์ได้แสดงตนเป็นอุบาสก ผู้ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะตลอดชีวิต

13. เติวชสูตร : เรื่องวิธีการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงพรหมมัน หรือพระพรหม

พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกไปในโกศลชนบท พร้อมด้วยภิกษุประมาณ 500 รูป เสด็จถึงที่อยู่ของพราหมณ์ ชื่อว่า **มนสาคตะ** เสด็จประทับอยู่ ณ อัมพวัน ใกล้ฝั่งแม่น้ำจรวดี ทิศเหนือแห่ง **มนสาคตคาม**

ที่ **มนสาคตคาม** เป็นที่อยู่ของพราหมณ์ที่มีชื่อเสียงหลายคน ขณะนั้นมีพราหมณ์ 2 คน ชื่อ **วาเสฏฐมาณพ** กับ **ภารทวาชมาณพ** มีความคิดขัดแย้งกันอยู่ คนแรกบอกว่า “ทางที่ท่านไปขอขรสาติพราหมณ์ บอกไว้แน่แท้ เป็นทางตรง เป็นเส้นทางเดิน เป็นทางนำออก นำผู้ดำเนินไปตามทางนั้นให้เป็นสหายแห่งพรหมได้” อีกคนก็ว่า ทางที่ท่าน **दारुขพราหมณ์** บอกต่างหากเป็นทางตรง ทั้งสองตกลงกันไม่ได้จึงได้นำความนี้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่าคำของใครเป็นทางถูก และของใครไม่ถูก (ว่าด้วยเรื่องทางและมีไ้ทาง) รวมทั้งพราหมณ์คนอื่น ๆ ก็ว่าคำสอนของตน ของสำนักตนเป็นทางถูก ของคนอื่นผิดทั้งสิ้น (คือ เสมือนไปหมู่บ้านเดียวกัน แต่กลับบอกไปคนละทาง คล้ายกับทุกทางไปที่เดียวกันทั้งนั้น)

พระพุทธองค์อธิบายโดยใช้วิธีถาม - ตอบ เริ่มด้วยการยืนยันว่า พราหมณ์ที่เป็นอาจารย์ของแต่ละคนบอกว่าทางตรงที่จะไปสู่พรหมนั้นจริง พระพุทธองค์ ถามว่า อาจารย์นั้นที่ว่าเคยเห็นพรหมไหม อาจารย์ของพราหมณ์เหล่านั้นเคยเห็นพรหมไหม สืบไปเจ็ดชั่วอาจารย์มีใครเคยเห็นพรหมพอจะอ้างเป็นพยานได้หรือไม่ พราหมณ์ทั้ง 2 ตอบว่า ไม่มีใครเคยเห็นพรหม แต่สอนวิธีไปสู่พรหม

พระองค์ยกอุปมาต่อว่า พราหมณ์ทั้งหลายเห็นพระอาทิตย์ พระจันทร์ เหมือนกันทุกคนเห็นแล้วพากันอ้อนวอน ชื่นชม ประณมมือ นอบน้อม เดินเวียนรอบ บอกว่านั่นเป็นทางไปอยู่ร่วมกับพระจันทร์และพระอาทิตย์ แล้วคนสอนอย่างนั้นไปถึงพระจันทร์พระอาทิตย์ได้จริงไหม

ขนาดพระจันทร์ พระอาทิตย์ เป็นสิ่งที่มองเห็นได้ คนสอนวิธีไปถึงยังไปไม่ถึง แล้ว **พรหม** ซึ่งไม่มีใครเคยเห็นจะไปได้ถึงอย่างไร

พระพุทธองค์ยกอุปมาขึ้นถามหลายประการ เช่น

- เหมือนชายรักหญิงสาวชาวชนบท แต่ไม่รู้ว่านางชื่ออะไร อยู่ที่ไหน รูปร่างอย่างไร มีผิวพรรณลักษณะอย่างไร แล้วจะทราบได้อย่างไร มิเป็นการเลื่อนลอยหรือ

- เหมือนคนพยายามสร้างบันไดขึ้นปราสาท แต่ไม่รู้ว่าปราสาทอยู่ที่ใด แต่บอกว่าบันไดนั้นเป็นทางตรงขึ้นปราสาท

- เหมือนคนจะข้ามฝั่งแม่น้ำจรวดี แต่ไม่ลงมือข้าม ยืนอยู่ฝั่งหนึ่ง แล้วร้องเรียก อ้อนวอนให้อีกฝั่งมาหาตน (เช่นเดียวกับอ้อนวอนให้พระพรหมมาหาตน)

- เหมือนคนจะข้ามฝั่งแม่น้ำจิวติ แต่ไม่ลงมือข้าม กลับเอาเชือกมาผูกมัดตนเองไว้ นั่นคือติดใน
กามคุณ 5, หรือ กลับนอนคลุมโปงอยู่ นั่นคือ มินิวน 5 (เครื่องท่วงเหนี่ยว)

จากอุปมาทั้งหมดบุคคลไม่สามารถไปถึงฝั่ง (พรหม) ได้

ลำดับต่อมาพระพุทธองค์ถามให้ตอบ เกี่ยวกับคุณลักษณะของพรหมกับคุณลักษณะของพราหมณ์
ผู้ใดได้ไตรเพท ว่าเหมือนหรือต่างกันอย่างไร ได้รับคำตอบว่า ลักษณะของพรหม ได้แก่ ไม่มีเครื่องเกาะเกี่ยว
ไม่มีจิตคิดจองเวร ไม่มีจิตคิดเบียดเบียน ไม่มีจิตเศร้าหมอง และบังคับจิตให้อยู่ในอำนาจได้ แต่พราหมณ์ผู้
ได้ ไตรเพทกลับมีลักษณะตรงข้ามกับพรหม คือ มีกามเป็นเครื่องเกาะเกี่ยว มีจิตคิดจองเวร มีจิตเบียดเบียน
มีจิตเศร้าหมอง และบังคับจิตให้อยู่ในอำนาจไม่ได้ ได้ข้อสรุปว่า เมื่อการกระทำของพราหมณ์ผู้ใดได้ไตรเพท
มีลักษณะตรงข้ามกับพรหม แล้วจะเข้าถึงพรหมได้อย่างไร

หลังจากนั้นพระพุทธองค์ได้ “แสดงทางไปพรหมโลก” โดยบอกถึงคุณสมบัติของพระอรหันต์
และทางที่จะไปถึงได้ โดยเริ่มที่การออกบวชเพราะไม่ได้สะดวกกว่าฆราวาส “เมื่อบวชแล้วสำรวมระวังใน
พระปาติโมกข์อยู่ ถึงพร้อมด้วยมรยาตและโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อย สมาทานศีลหาอยู่
ในสิกขาบททั้งหลาย ประกอบด้วยกายกรรม วจีกรรม ที่เป็นกุศล มีอาชีวะบริสุทธิ์ ถึงพร้อมด้วยศีล คัมภีร
ทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะเป็นผู้สันโดษ”

หลังจากนั้นได้แสดงรายละเอียดเรื่อง จุลศีล มัชฌิมศีล มหาศีล - อินทรีย์สังวร สติสัมปชัญญะ
สันโดษ - อุปมานิวน 5 - อัปปมัญญา 4 คือ ภาวะมีลักษณะแห่งพรหม ได้แก่ มีเมตตา กรุณา มุทิตา
อุเบกขา ไม่มีกามเป็นเครื่องเกาะเกี่ยว ไม่มีจิตจองเวร ไม่มีจิตเบียดเบียน ไม่มีจิตเศร้าหมอง บังคับจิตให้อยู่
ในอำนาจได้ เหล่านี้คือลักษณะแห่งพรหม จึงสามารถเทียบกับพรหมได้

วาเสฏฐมาณพ กับภราทวาชมาณพ เลื่อมใสศรัทธาในคำสอนของพระพุทธองค์ ได้แสดงตนเป็น
อุบาสก ขอถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะตลอดชีวิต

พระไตรปิฎกเล่มที่ 10 มหาวรรค

ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 10 คือพระบาลีสถิตตันตปิฎก ที่ฌนิกาย มหาวรรคมี 10 สูตร ดังต่อไปนี้

1. มหาปทานสูตร : เรื่องเกี่ยวกับพระประวัติพระพุทธเจ้า 7 พระองค์

เป็นพระสูตรที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเล่าเรื่องเกี่ยวกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอดีตตั้งแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าชื่อ วิปัสสี พระสิขี พระเวสสกุ จนมาถึงยุคปัจจุบัน คือ ภัททกัป มีพระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ และสมณโคตมพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน

เหตุการณ์เกิดในสมัยที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ ภูฏีใกล้แม่น้ำ ในพระวิหารเชตวัน พระนครสาวัตถี ในช่วงหลังจากทำมัตถกในตอนเช้า เหล่าภิกษุสาวกประชุมสนทนาธรรมกันอยู่ด้วย **เรื่องบุพเพนิวาส** คือ เรื่องราวในอดีตของพระศาสนา พระพุทธองค์ทรงทราบด้วยพระทิพยโสตธาตุอันบริสุทธิ์ ว่าเหล่าพระสาวกกำลังสนทนากันด้วยเรื่องอะไร จึงเสด็จเข้าไปยังที่ประชุมนั้น แล้วทรงเล่าเรื่องพระพุทธเจ้าในอดีต (เป็นการเล่าติดต่อกัน 3 วัน) ดังนี้

นับย้อนหลังไป 91 กัป พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า **พระวิปัสสี** เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ย้อนหลังไป 31 กัป **พระสิขี** เสด็จอุบัติขึ้น และในกัปที่ 31 นั้นเอง **พระเวสสกุ** ก็เสด็จอุบัติขึ้นมา ใน**ภัททกัป**ในปัจจุบัน มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแล้ว 3 พระองค์ รวมทั้งพระองค์ท่านด้วยเป็นองค์ที่ 4 มีดังนี้คือ **พระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ และพระสมณโคตม**

พระวิปัสสี พระสิขี และพระเวสสกุ เกิดในตระกูลกษัตริย์ สกุลโกณฑัญญะ เหมือนกัน พระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ และพระกัสสปะ เกิดในตระกูลพราหมณ์ สกุลกัสสปะ ส่วนพระสมณโคตม เกิดในตระกูลกษัตริย์ สกุลโคตมะ

พระชนมายุของพระวิปัสสี ยืนยาวประมาณ 80,000 ปี พระสิขี ประมาณ 70,000 ปี พระเวสสกุ ประมาณ 60,000 ปี พระกกุสันธะ ประมาณ 40,000 ปี พระโกนาคมนะ ประมาณ 30,000 ปี พระกัสสปะ ประมาณ 20,000 ปี และพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันมีเพียงน้อยนิดประมาณ 100 ปี

พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ตรัสรู้ในป่า ใต้ต้นไม้เช่นเดียวกัน แต่ไม่ต่างชนิดกัน มีเหตุการณ์เป็นไปในพระศาสนาเช่นเดียวกัน เช่น เรื่องราวการประสูติ การประกาศศาสนา การประชุมพระอรหันตสาวก เป็นต้น

พระวิปัสสี ตรัสรู้ที่ควงไม้แฉฝอย มี**พระขันทะ** กับ **พระติสสะ** เป็นพระอัครสาวก มี**พระอโสกะ** เป็นพระอัครอุปัฏฐาก มีการประชุมพระอรหันตสาวก 3 ครั้ง มีพระเข้าร่วมประชุมหกล้านแปดแสนรูป แสนรูป และแปดหมื่นรูป ตามลำดับ

พระสิขี ตรัสรู้ที่ควงไม้กุ่มบก (มะม่วงป่า) มี**พระอภิกุ** กับ **พระสัมภะ** เป็นพระอัครสาวก **พระเขมังก** เป็นพระอัครอุปัฏฐาก มีการประชุมพระอรหันตสาวก 3 ครั้ง มีพระเข้าร่วมประชุมแสนรูป แปดหมื่นรูป และเจ็ดหมื่นรูป ตามลำดับ

พระเวสสฏฺ ตรีสรูที่ควงไม้สาละ มีพระโสณะ กับ พระอุตตระ เป็นพระอัครสาวกพระอุปสันตะ เป็นพระอัครอุปัฏฐาก มีการประชุมพระอรหันตสาวก 3 ครั้ง มีพระสาวกเข้าร่วมประชุมแปดหมื่นรูป เจ็ดหมื่นรูป และหกหมื่นรูป ตามลำดับ

พระกกุสันธะ ตรีสรูที่ควงไม้ซึก มีพระอัครสาวกชื่อพระวิรุระ กับ พระสัณฺฑีชีวะ มีพระอัครอุปัฏฐาก ชื่อพระวุฑฺฒิระ มีการประชุมพระอรหันตสาวก 1 ครั้ง มีพระสาวกเข้าร่วมประชุมสี่หมื่นรูป

พระโกณฑกนิยะ ตรีสรูที่ควงไม้มะเดื่อ มีพระอัครสาวกชื่อพระภิกขุโยสะ กับ พระอุตตระ มีพระอัครอุปัฏฐากชื่อพระโสติสสะ มีการประชุมพระอรหันตสาวกครั้งเดียว มีพระร่วมประชุมสามหมื่นรูป

พระกัสสปะ ตรีสรูที่ควงไม้ไทร มีพระอัครสาวกชื่อ พระติสสะ กับ พระภาระทวาชะ มีพระอัครอุปัฏฐากชื่อ พระสัพพมิตตะ มีการประชุมพระอรหันตสาวกครั้งเดียว มีพระร่วมประชุมสองหมื่นรูป

พระสมณโคตม ตรีสรูที่ควงไม้ไผ่สัตตะ (ไม้ไผ่) มีพระอัครสาวกชื่อพระสารีบุตร กับ พระโมคคัลลานะ มีพระอัครอุปัฏฐากชื่อพระอานนท์ ประชุมพระอรหันตสาวก 1 ครั้ง มีพระร่วมประชุม 1,250 รูป

ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ทรงเล่าเรื่องของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ชื่อพระวิปัสสีซึ่งอุบัติขึ้นเมื่อ 91 กัปที่ผ่านมา มีเหตุการณ์ตามลำดับ ดังนี้

1. เหตุการณ์เมื่อพระโพธิสัตว์วิปัสสีจุติจากชั้นดุสิต เสด็จลงสู่ครรภ์ของพระมารดา และประสูติ
2. คุณลักษณะของมหาบุริสลักษณะ 32 ประการ ของผู้ที่จะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และคำทำนายว่ามีทางเป็นไป 2 ทางเท่านั้น คือ ถ้าเป็นฆราวาสจะได้เป็นพระมหาจักรพรรดิ และถ้าออกบวชจะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
3. การได้รับการทะนุบำรุงเลี้ยงดูอย่างดีเยี่ยมในสมัยเยาว์วัย เพื่อป้องกันไม่ให้ออกบวช แต่ได้เห็นคนแก่ คนเจ็บ และคนตาย เกิดความสลดใจ จึงเสด็จออกบวชเพื่อหาทางพ้นทุกข์ให้มนุษย์
4. เหตุการณ์หลังการตรัสรู้ มีท้าวมหาพรหมทูลอาราธนาให้เผยแผ่ธรรมะเพื่อให้ประชาชนได้รู้ตาม
5. เหตุการณ์เกี่ยวกับพระอัครสาวก การประกาศพระศาสนา ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ การเสด็จเยี่ยมพรหมชั้นสุทธาวาส

เมื่อจบพระธรรมเทศนา “ภิกษุเหล่านั้นยินดีชื่นชมภษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วแล”

2. มหานิทานสูตร : เรื่องว่าด้วยปฏิจจสมุปบาท

สมัยที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ในแคว้นกुरु พระอานนท์ได้เข้าเฝ้ายังที่ประทับ ได้กราบทูลพระองค์เกี่ยวกับเรื่องปฏิจจสมุปบาทว่า “ปฏิจจสมุปบาทนี้ลึกซึ้งสุดประมาณ และปรากฏเป็นของลึก ก็แหละถึงจะเป็นเช่นนั้น ก็ยังบังเกิดแก่ข้าพระองค์ เหมือนเป็นของตื้นนัก”

พระพุทธองค์ตรัสว่า “เธออย่าพูดอย่างนั้น อานนท์ ปฏิจจสมุปบาทนี้ลึกซึ้งสุดประมาณและปรากฏเป็นของลึก ดูก่อนอานนท์ เพราะรู้ไม่จริง เพราะไม่แทงตลอดซึ่งธรรมอันนี้ หมูสัตว์นี้จึงเกิดเป็นผู้งุ่ม ประดุจ

ด้ายของช่างผูก เกิดเป็นปมประหนึ่งกระจุกด้าย เป็นผู้เกิดมาเหมือนหม้ายมุงกระต่าย และหม้ายปล้อง จึงไม่
พันอบาย ทุกคติ วินิบาต สงสาร”

ลำดับนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับปัจจุสมุปบาท ได้แก่ การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึง
เกิดมีขึ้น โดยสรุปได้แก่

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย	สังขารจึงมี
เพราะสังขารเป็นปัจจัย	วิญญาณจึงมี
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย	นามรูปจึงมี
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย	สฬายตนะจึงมี
เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย	ผัสสะจึงมี
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย	เวทนาจึงมี
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย	ตัณหาจึงมี
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย	อุปาทานจึงมี
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย	ภพจึงมี
เพราะภพเป็นปัจจัย	ชาติจึงมี
เพราะชาติเป็นปัจจัย	ชรามรณะจึงมี

ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส และความคับแค้นใจ ก็มีพร้อม ทั้ง 12 องค์ประกอบนี้
เป็นปัจจัยต่อเนื่องกันไป หมุนเวียนเป็นวงจร ไม่มีต้นไม่มีปลาย เรียกว่า ภวัจักร วงล้อ หรือวงจรแห่งภพ

3. มหาปรินิพพานสูตร : ว่าด้วยตอนพระพุทธองค์เสด็จปรินิพพาน

3.1 พระเจ้าอชาตศัตรูดำรงปราชญ์แคว้นวัชชี และอธิปหานิยธรรม 7

ในสมัยนั้น พระพุทธองค์ประทับบน **เขาคิชฌกูฏ** ในเขต**พระนครราชคฤห์** พระเจ้าแผ่นดินมคธ พระ
นามว่า **อชาตศัตรู** มีความปรารถนาจะยกทัพไปปราบแคว้นวัชชี จึงใช้ให้ **วัสสการพราหมณ์** อำมาตย์ผู้ใหญ่ไป
กราบทูลฟังความเห็นจากพระพุทธองค์

วัสสการพราหมณ์ ได้เข้าเฝ้าและกราบทูลเรื่องราวการจะยกทัพไปปราบแคว้นวัชชี ในขณะนั้น
พระอานนท์อยู่ถวายนานอุปัฏฐาก ณ ที่นั้น พระพุทธองค์ไม่ได้ตรัสตอบวัสสการพราหมณ์โดยตรง แต่ตรัสถาม
พระอานนท์ถึงการปฏิบัติของชาวแคว้นวัชชีว่า ยังคงปฏิบัติตามหลัก **อธิปหานิยธรรมทั้ง 7 ประการ** ตามที่
พระพุทธองค์เคยเทศนาสั่งสอนไว้หรือไม่ พระอานนท์ก็กราบทูลว่า ยังคงประพฤติ ปฏิบัติครบทั้ง 7 ประการ
เป็นอย่างดี

อธิปหานิยธรรม 7 แปลว่า **ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม** เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว
เป็นหลักปฏิบัติสำหรับหมู่ชนและผู้บริหารบ้านเมือง มีดังนี้

1. หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์
2. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจพึงทำ
3. ไม่บัญญัติสิ่งที่มีบัญญัติไว้ (อันขัดกับหลักการเดิม) ไม่ลบล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ (ตามหลักการเดิม) ถือปฏิบัติมั่นตามวัชชีธรรมที่วางไว้แต่เดิม

4. ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววัชชี เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง

5. บรรดากุลสตรี กุลกุมารทั้งหลาย ให้อยู่ดีโดยมิถูกข่มเหง หรือจู้จี้รำคาญใจ
6. เคารพหลักการบูชาเจดีย์ของวัชชีทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอก ไม่ปล่อยให้ธรรมิกพลีที่เคยให้เคยทำแก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรมไป

7. จัดให้ความอารักขา ค้ำครอง ป้องกัน อันชอบธรรม แก่พระอรหันต์ทั้งหลาย

อปริทานิยธรรม 7 นี้ พระพุทธองค์ได้ตรัสแสดงแก่เจ้าวัชชีทั้งหลายผู้ปกครองรัฐโดยรอบสามัคคีธรรม

เมื่อวัชชีการพราหมณ์ทราบดังนั้นก็แล้ว เห็นว่า เมื่อชาววัชชียังปฏิบัติยึดมั่นตามหลักอปริทานิยธรรมอยู่ ไม่มีใครจะเอาชนะด้วยการรบได้ นอกจากจะคิดหากลอุบายให้แตกความสามัคคีกัน คิดดังนี้แล้วก็กราบล่าพระพุทธเจ้าไป

พระพุทธองค์ได้ตรัสสั่งให้พระอานนท์เรียกประชุมพระภิกษุทุกรูปที่อยู่ในนครราชคฤห์ ในโอกาสนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับอปริทานิยธรรมของภิกษุ ดังนี้

1. หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์
2. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่สงฆ์พึงทำ
3. ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงบัญญัติ ไม่ลบล้างสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายตามที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้

4. ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ เป็นสังฆบิดา เป็นสังฆปริณายก เคารพนับถือภิกษุเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านเป็นสิ่งอันควรรับฟัง

5. ไม่ล่ออำนาจตณหา คือความอยากที่เกิดขึ้น
6. ยินดีในเสนาสนะป่า
7. ตั้งสติระลึกรู้ในใจว่า เพื่อนพราหมณ์ทั้งหลายผู้มีศีลงาม ซึ่งยังไม่มาขอให้มา ที่มาแล้วขอให้อยู่อย่างผาสุก

ถ้าหลักอปริทานิยธรรมนี้มีในภิกษุเหล่าใดหมู่ภิกษุนั้นพึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อมต่อนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงอปริทานิยธรรม 7 ของภิกษุอีกหมวดหนึ่ง ดังนี้

1. ไม่มัวเพลินการงาน คือ ไม่หลงเพลิดเพลินหมกมุ่นวุ่นวายอยู่กับงานต่าง ๆ จนเสื่อมเสียการเล่าเรียนศึกษาบำเพ็ญสมณธรรม

2. ไม่มัวเพลินการพูดคุย
3. ไม่มัวเพลินการหลับนอน
4. ไม่มัวเพลินการคลุกคลีหมู่คณะ
5. ไม่เป็นผู้มีความปรารถนาสามก ไม่ตกอยู่ในอำนาจความปรารถนาสามก
6. ไม่เป็นผู้มีมิตรชั่ว ไม่คบคนชั่ว
7. ไม่ถึงความพอใจในระหว่าง ด้วยการบรรลุคุณวิเศษเพียงขั้นต้น ๆ

ถ้าอภิธานิธรรมทั้ง 7 นี้ มีในหมู่ภิกษุ ฟังหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียวไม่มีทางเสื่อมเพียงนั้น ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงอภิธานิธรรมของพระภิกษุอีกหมวดหนึ่ง คือ 1. พวกภิกษุจักมีศรัทธา 2. มีใจประกอบด้วยหิริ 3. มีโอตตัมปะ 4. เป็นพหูสูต 5. ปราบภวความเพียร 6. มีสติตั้งมั่น และ 7. เป็นผู้มียปัญญา ถ้ามีสิ่งเหล่านี้ครบถ้วนฟังหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีทางเสื่อม

อภิธานิธรรม 7 หมวดต่อไปที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่เหล่าภิกษุ ได้แก่ 1. พวกภิกษุจักเจริญสติสัมโพชฌงค์ 2. ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ 3. วิริยสัมโพชฌงค์ 4. ปิติสัมโพชฌงค์ 5. ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ 6. สมานิสัมโพชฌงค์ และ 7. อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ถ้าเจริญคุณธรรมเหล่านี้อยู่เพียงใด ฟังหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีทางเสื่อมเพียงนั้น

อภิธานิธรรม 7 หมวดต่อไป ได้แก่ 1. พวกภิกษุจักเจริญ อนิจจสัญญา 2. อนัตตสัญญา 3. อสุภสัญญา 4. อาทีนวสัญญา 5. ปหานสัญญา 6. วิราคสัญญา และ 7. นิโรธสัญญา

อภิธานิธรรม 6 อีกหมวดหนึ่งที่พระองค์ทรงแสดงแก่พระภิกษุ ได้แก่

1. พวกภิกษุเข้าไปตั้งกายกรรม ประกอบด้วยเมตตา ในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย
2. ตั้งวจีกรรมประกอบด้วยเมตตา ในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย
3. ตั้งมโนกรรมประกอบด้วยเมตตา ในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย
4. แบ่งปันลาภอันเป็นธรรมที่ได้มาโดยธรรม
5. มีศีลเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย
6. เป็นผู้มียกฐิเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย

สิกขา 3 ในระหว่างที่พระองค์ประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ ส่วนใหญ่พระองค์ทรงสอนภิกษุในเรื่องศีล สมาธิ และปัญญา ว่า “อย่างนี้ศีล อย่างนี้สมาธิ อย่างนี้ปัญญา สมาธิอันศีลอบรมแล้วย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ ปัญญาอันสมาธิอบรมแล้วย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ จิตอันปัญญาอบรมแล้ว ย่อมหลุดพ้น อาสวะโดยชอบ คือ กามาสวะ ภาวาสวะ อวิชชาสวะ

จากนั้นพระพุทธองค์พร้อมพระภิกษุ เสด็จไปประทับที่ **อัมพลัญจิรา** อยู่ระยะหนึ่ง ส่วนใหญ่จะสอนเรื่องศีล สมาธิ และปัญญา ต่อจากนั้นก็เสด็จต่อไปยัง **บ้านนาพันทาม** แล้วประทับอยู่ใน **ป่าวาทิกอัมพวัน**

3.2 พระสารีบุตรบันลือลีลนาท

พระสารีบุตร ได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ถึงที่ประทับ กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้อื่น ซึ่งจะรู้เกินไปกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าใน ทางสัมโพธิญาณ มิได้มีอีกแล้ว จักไม่มี และไม่มีอยู่ในบัดนี้”

พระพุทธองค์ตรัสถามพระสารีบุตรว่า เคยกำหนดดูด้วยใจแล้วหรือไม่ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทุกพระ องค์ในอดีตนั้นท่านเป็นอย่างไร ท่านมีศีลอย่างไร มีธรรมอย่างไร มีวิหิตธรรมอย่างไร พระสารีบุตรตอบว่าไม่เคย พระพุทธองค์ทรงถามถึงการกำหนดรู้ถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต รวมทั้งในปัจจุบันด้วยหรือไม่

พระสารีบุตรตอบว่าไม่เคยเช่นกัน เพราะท่านไม่มีญาณเพื่อกำหนดรู้ใจของพระอรหันตสัมมา สัมพุทธเจ้าทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน รู้เพียงแนวธรรมปฏิบัติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ว่า ได้ละนิวรณ์ทั้ง 5 ทำปัญญาให้รู้แจ้ง มีพระทัยตั้งมั่นในสติปัฏฐาน 4 เจริญโพชฌงค์ 7 ตามความเป็นจริง และ ตรัสรู้ พระอนุตรสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วทุกพระองค์

ในช่วงที่ประทับที่ **ปาวาทิกอัมพวัน** ในบ้าน **นาพันทคาม** นั้นส่วนใหญ่พระพุทธองค์ได้ทรงอบรม เรื่องศีล สมาธิ และปัญญา ให้กับเหล่าภิกษุสาวก

3.3 โทษของคนผู้ทุศีล และอานิสงส์ของคนผู้มีศีล

ออกจากราพันทคาม พระพุทธองค์เสด็จไปประทับที่**ปาฏลิกคาม** พวกอุบาสกชาวปาฏลิกคามได้พากัน เข้าเฝ้า อาราธนาพระพุทธองค์พร้อมทั้งพระสาวกไปรับภัตตาหารยังบ้านเรือนของพวกตน พระพุทธองค์ได้ทรง แสดงธรรมโปรดชาวปาฏลิกคามเรื่อง “ศีลวัตรของคนทุศีล 5 ประการ” ดังนี้

1. เข้าถึงความเสื่อมแห่งโคะอย่างใหญ่ อันมีความประมาทเป็นเหตุ
2. เกียรติศัพท์อันชั่วของคนทุศีลย่อมกระฉ่อนไป
3. จะเข้าไปสู่บริษัทใด ๆ ย่อมครั่นคร้าม ก่อเขิน
4. ย่อมหลงกระทำกาล
5. เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงอบาย

ต่อจากนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดง “อานิสงส์แห่งศีลสมบัติของคนมีศีล 5 ประการ” ดังนี้

1. ย่อมได้รับกองโคะใหญ่ อันมีความไม่ประมาทเป็นเหตุ
2. เกียรติศักดิ์อันงามของคนมีศีล ถึงพร้อมด้วยศีล ย่อมขจรไป
3. จะเข้าสู่บริษัทใด ๆ ย่อมมองอาจ ไม่ก่อกเขิน
4. ย่อมไม่หลงทำกาล
5. เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

พระพุทธองค์ทรงสอนพวกอุบาสกชาวปาฏลิกคาม “ให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้รื่นเริง ด้วยธรรมีกถา ตลอดราตรี” เมื่อชาวปาฏลิกคามลากลับไปแล้วพระองค์ก็เสด็จเข้าไปสู่สุญญาคาร

3.4 ว่าด้วยการสร้างเมืองที่ปาฏลิกาม

ในสมัยนั้น **สุนีระ** และ **วัสสการะ** อำมาตย์ผู้ใหญ่ในมครรัฐ อยู่ในระหว่างสร้างเมืองในปาฏลิกาม เพื่อป้องกันพวกเจ้าวัชชี

พระพุทธรองค์เสด็จลุกขึ้นในเวลาเช้ามีด ตรัสเรียกพระอานนท์มาถามว่า ใครจะสร้างเมืองในปาฏลิกาม ได้รับคำตอบว่า **สุนีระ** และ **วัสสการะ** พระพุทธรองค์ทรงพยากรณ์ว่า “ที่นี่จักเป็นที่อยู่อันประเสริฐ เป็นทางค้าขาย เป็นนครอันเลิศ ชื่อว่าปาฏลีนุตร เป็นที่แก้ห่อภันตะ นครปาฏลีนุตรจักมีอันตราย 3 ประการ คือ ไฟ น้ำ หรือการยุให้แตกพวก”

สุนีระและวัสสการะ ได้เข้าเฝ้าพระพุทธรองค์ และอาราธนาให้ไปรับภัตตาหารยังสถานที่ของตนในตอนเช้า พระพุทธรองค์รับนิมนต์ หลังเสร็จจกตกิจแล้ว พระพุทธรองค์ทรงอนุโมทนาด้วยพระคาถาว่า

“บัณฑิตยชาติสำเร็จการอยู่ในประเทศใด ย่อมเชื่อเชิญท่านผู้มีศีล ผู้สำรวม แล้วประพจน์พิรหมจรรย์ ไพบริโกคในประเทศนั้น ได้อุทิศทักษิณาทน ให้แก่เทวดาที่อยู่ ณ ที่นั้น เทวดาเหล่านั้นได้รับบูชาแล้วย่อมบูชาตอบเขา ได้รับความนับถือแล้วย่อม นับถือตอบเขา แต่นั้นย่อมอนุเคราะห์เขา เหมือนมารดาอนุเคราะห์บุตรซึ่งเกิดแต่อกจะนั้น บุรุษผู้นั้นเทวดาอนุเคราะห์แล้ว ย่อมเห็นความเจริญทุกเมื่อ”

ครั้นสำเร็จกตกิจ พระพุทธรองค์พาสาวกไปยังฝั่งแม่น้ำคงคา แล้วข้ามไปยังฝั่งตรงข้ามในเวลาชั่วพริบตา ต่างจากประชาชนทั่วไปต้องเที่ยวหาเรือ หาแพ ผู้ก่นต่าง ๆ พระองค์ทรงเปล่งพระอุทานว่า

“เหล่าชนที่จะข้ามสระ คือ ตัดหนามอันแว้งว้าง ต้องสร้างสะพาน คือ (อริยมรรค) พันเปือกตม ก็และขณะที่ชนกำลังผูกท่อนอยู่ หมู่ชนผู้มีปัญญาข้ามได้แล้ว”

(จบภาณวารที่ 1)

3.5 จตุราริยสังจเทศนา

พระพุทธรองค์เสด็จพร้อมพระสาวกไปประทับที่ **โกฏิกาม** พระองค์ได้รับสั่งกับพระภิกษุทั้งหลาย เกี่ยวกับอริยสัง 4 มีเนื้อความโดยสรุปว่า

“เพราะไม่เห็นอริยสัง 4 ตามเป็นจริง เราและพวกเธอจึงท่องเที่ยวไปในชาตินั้น ๆ ลี้กกาลนาน เราได้เห็นอริยสัง 4 เหล่านั้นแล้ว เราถอนตัณหา อันจะนำไปสู่ภพเสียได้แล้ว มูลแห่งทุกข์เราตัดได้ขาดแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มีดังนี้” ในช่วงที่ประทับอยู่ ณ **โกฏิกาม** พระองค์ทรงสอนสาวกเกี่ยวกับเรื่อง ศีล สมาธิ และปัญญา

3.6 ทรงพยากรณ์คดีของสาวก และธรรมปริยายเรื่องธรรมาทาส

พระพุทธรองค์เสด็จไปประทับยัง **นาทิกาม** พระอานนท์ ได้เข้าเฝ้าถึงที่ประทับ ได้ทูลถามพระพุทธรองค์เกี่ยวกับ พระภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา และผู้นับถือพระพุทธศาสนาที่ถึงแก่กรรมในเมืองนาทิกามแล้ว “ภพเบื้องหน้าของเขาเป็นไหน”

พระองค์ทรงพยากรณ์ถึงที่ไปของแต่ละคนที่ถูกระบุชื่อ โดยสรุป ดังนี้

ภิกษุนามว่า **สาฬหะ** กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาก่อนยิ่งของตนเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่

ภิกษุอื่นนามว่า **นันทา** เพราะสังโยชน์ 5 ล้นไป เป็นโอบปาติกะ ปรีณิพพานในภพนั้น มีอันไม่กลับมาจากโลกนั้นเป็นธรรมดา

อุบาสกนามว่า **สุทัตตะ** เพราะสังโยชน์ 3 ล้นไป และเพราะระคะ โทสะ โมหะ เบาลงเป็น **พระสกทาคามี** กลับมายังโลกนี้คราวเดียวเท่านั้น แล้วจักทำที่สุดแห่งทุกข์

อุบาสิกานามว่า **สุชาดา** เพราะสังโยชน์ 3 ล้นไป เป็น **พระโสดาบัน** มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง มีอันจะตรัสรู้ในภพหน้า”

ฯลฯ ทรงพยากรณ์สาวกคนอื่น ๆ อีก

หลังจากนั้นพระพุทธองค์ทรงตรัสกับพระอานนทว่า สาวกมักจะชอบถามให้พระองค์พยากรณ์อยู่เสมอว่าเมื่อคนตายแล้วจะไปไหน เป็นคำถามที่ทำความรำคาญใจพอสมควร ดังนั้น พระพุทธองค์จึงทรงแสดงธรรมชื่อ **ธรรมาทาส** สำหรับสาวกจะได้ใช้พยากรณ์ตนเองได้ว่า หลังจากตายแล้วจะไปไหน โดยสรุป มีดังนี้

อริยสาวกในธรรมวินัย ที่มีความเลื่อมใสมั่นคงในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม และในพระสงฆ์ ซึ่งได้ชื่อว่าธรรมาทาสแล้ว สามารถพยากรณ์ด้วยตนเองได้ว่า “เรามีพรสิ้นแล้ว มีกำเนิดแห่งสัตว์ดิรัจฉานสิ้นแล้ว มีเปรมติวสยสิ้นแล้ว มีอบาย ทุกคติ วินิบาตสิ้นแล้ว เราเป็นพระโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง มีอันจะตรัสรู้ในภพหน้า”

ในช่วงที่ประทับอยู่ที่ **นาทิกคาม** นั้น พระองค์ตรัสสอนเหล่าสาวกเกี่ยวกับเรื่อง ศีล สมาธิ และปัญญา

3.7 ว่าด้วยสติปัฏฐาน 4

พระพุทธองค์เสด็จต่อไปยัง **เมืองเวสาลี** พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประทับอยู่ที่ **อัมพปาลีวัน** พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโปรดภิกษุทั้งหลายในเรื่อง **สติปัฏฐาน 4** ดังนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอยู่ นี่เป็นอนุสาสนีของเรา สำหรับเธอ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างไรก็ตามภิกษุจึงจะชื่อว่า **เป็นผู้มีสติ** ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ เป็นผู้มีเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกอย่างนี้แล ภิกษุจึงจะชื่อว่า **เป็นผู้มีสติ** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างไรก็ตาม ภิกษุจึงจะชื่อว่า **เป็นผู้ประกอบด้วยสัมปชัญญะ** ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้กระทำความรู้ตัวในการก้าว ในการถอย ในการแล ในการเหลียว ในการคู้เข้า ในการเหยียดออก ในการทรงสังขาภิ บาตร และจีวร ในการฉน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม ในการถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ ย่อมทำความรู้สึกรู้ตัวในการเดิน การยืน การนั่ง การหลับ การตื่น การพูด การนิ่ง อย่างนี้แล ภิกษุจึงจะชื่อว่า **เป็นผู้ประกอบด้วย สัมปชัญญะ** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอยู่ นี่เป็นอนุสาสนีของเราสำหรับเธอ”

3.8 เรื่องนางอัมพาลีศคณิกา - เจ้าลิจจวี

นางอัมพาลีศคณิกา ได้ทราบข่าวการเสด็จของพระพุทธองค์มาประทับในเมืองเวสาลี จึงได้เข้าไปอาราธนาพระพุทธองค์พร้อมทั้งพระสาวกไปรับภัตตาหารที่บ้านของนางในเช้าวันรุ่งขึ้น พระพุทธองค์ทรงรับนิมนต์ นางยินดีมากจึงได้กราบลาพระพุทธองค์กลับไป

ระหว่างทางกลับ นางได้สวนทางกับ **พวกเจ้าลิจจวี** ซึ่งกำลังมุ่งหน้าไปอาราธนาพระพุทธองค์ให้ไปรับอาหารในสถานที่ของตนในเช้าวันรุ่งขึ้นเช่นกัน เมื่อทราบว่านางอัมพาลีศคณิกานิมนต์ไปก่อน จึงขอแลกการนิมนต์ด้วยทรัพย์สินราคาหนึ่งแสน แต่นางอัมพาลีศคณิกาไม่ยอมแม้จะแลกด้วยอาณาจักรเวสาลีที่เจ้าลิจจวีครอบครองทั้งหมดนางก็ไม่ยอม

พวกเจ้าลิจจวีจึงมุ่งหน้าไปนิมนต์พระพุทธองค์ แต่พระพุทธองค์ไม่สามารถรับนิมนต์ซ้อนได้ เนื่องจากรับนิมนต์นางอัมพาลีศคณิกาไว้ก่อนแล้ว

วันรุ่งขึ้น พระพุทธองค์พร้อมทั้งเหล่าสาวก ได้มารับภัตตาหารยังบ้านของนางอัมพาลีศคณิกา หลังจากนั้นนางได้ถวาย **อัมพปาลิวัน** ให้เป็นอารามที่พำนัก พระพุทธองค์ทรงรับไว้ และพำนักอยู่ ณ สถานที่แห่งนั้นช่วงระยะเวลาหนึ่ง

ในช่วงที่ประทับอยู่ ณ อัมพปาลิวัน พระองค์ทรงสอนสาวกเกี่ยวกับเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา และทางปฏิบัติเพื่อการหลุดพ้น

3.9 เสด็จเข้าเวฬุคาม

พระพุทธองค์เสด็จต่อไปยัง **เวฬุคาม** พำนักจำพรรษาอยู่ ณ ที่นั้น และบอกให้เหล่าสาวกแยกย้ายกันจำพรรษารอบเมืองเวสาลีตามสถานที่ที่เหมาะสม ในพรรษานั้น พระพุทธองค์ “ทรงประชวรอย่างหนัก เกิดเวทนาอย่างร้ายแรงถึงใกล้จะปรินิพพาน” แต่พระองค์ทรงใช้ความเพียรและความอดทนขับไล่อาพาธนั้น แม้จะอาพาธหนักก็ทรงอยู่ในอาการที่สงบ พระอานนท์รู้สึกเป็นทุกข์กับอาการประชวรของพระพุทธองค์

พระพุทธองค์กล่าวกับพระอานนท์ถึงสุขภาพร่างกายของพระองค์ว่า “ดูก่อนอานนท์ บัดนี้ เราแก่ เฒ่าเป็นผู้ใหญ่ล่วงกาลผ่านวัยมาโดยลำดับแล้ว วัยของเราเป็นมาถึง 80 ปีแล้ว เกวียนเก่ายังใช้ไปได้เพราะการซ่อมแซมด้วยไม้ไผ่ แม้ฉันใด กายของตถาคต ฉันนั้นเหมือนกัน ยังเป็นไปได้อีกคล้ายกับเกวียนเก่าที่ซ่อมแซมด้วยไม้ไผ่”

ทรงแสดงธรรมเรื่องฟังตน - ฟังธรรม ดังนี้ “ดูก่อนอานนท์ ผู้ใดผู้หนึ่ง ในบัดนี้เกิด โดยที่เราล่วงไปแล้วก็ดี จักเป็นผู้มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง มิใช่สิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือ มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง มิใช่สิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ ภิกษุของเราที่เป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษากิจปรกฏอยู่ในความเป็นยอดเยี่ยม”

(จบคามกัณฑ์ ในมหาปรินิพพานสูตร จปภาณวารที่ 2)

3.10 ทรงปลงอายุสังขาร

เวลาเช้าหลังจากพระพุทธองค์เสด็จออกบิณฑบาตและเสร็จภารกิจแล้วได้เสด็จเข้าไปยัง**ป่าवालเจตีย์** ประทับนั่งบนอาสนะที่พระอานนท์ปูถวาย พระพุทธองค์รับสั่งเป็นนัยกับพระอานนท์ว่า

“ดูก่อนอานนท์ เมืองเวสาลีนี้ร่ำรวย อุเทนเจตีย์ โคตมเจตีย์ สัตตัมพเจตีย์ พุทฺตเจตีย์ สารันทเจตีย์ ปาवालเจตีย์ ต่างร่ำรวย อธิปไตยทั้ง 4 อันผู้ใดผู้หนึ่งเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว กระทำให้เป็นอุทยาน กระทำให้เป็นดุจพื้น ให้ตั้งมั่นแล้ว สิ่งสมแล้ว ปราภวดีแล้ว ผู้ที่เมื่อจำนงอยู่ พึงดำรงอยู่ได้ ตลอดกับ หรือเกินกว่ากับ ดูก่อนอานนท์ อธิปไตยทั้ง 4 ตถาคตเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว กระทำให้เป็นอุทยาน กระทำให้เป็นดุจพื้น ให้ตั้งมั่นแล้ว สิ่งสมแล้ว ปราภวดีแล้ว **ตถาคตนั้น เมื่อจำนงอยู่ จะพึงดำรงอยู่ได้ตลอดกับ หรือเกินกว่ากับ**”

พระองค์ตรัสเช่นนี้ถึง 3 ครั้ง พระอานนท์ก็มีอาวัจจะ เพราะถูกมารเข้าดลใจ “จึงมิได้ทูลวิงวอน พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงดำรงอยู่ตลอดกับ ขอพระสุคตจงทรงดำรงอยู่ตลอดกับ เพื่อประโยชน์ของชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขของชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขของมนุษย์และเทวดาทั้งหลาย ดังนี้”

พระอานนท์กราบลาพระพุทธองค์ออกไปนั่ง ณ โคนไม้แห่งหนึ่งในที่ไม้ไผ่ เมื่อพระอานนท์ออกไปแล้ว “มารผู้มีบาป” ก็เข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ แล้วกราบทูลให้พระองค์ทรงปริณิพพานว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงปริณิพพานในบัดนี้เถิด ขอพระสุคตจงปริณิพพานในบัดนี้เถิด บัดนี้เป็นเวลาปริณิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า”

มารได้ให้เหตุผลว่า ตอนนี้นะพระพุทธองค์ได้ทรงสั่งสอนสาวกให้รู้ธรรมจ๋า นานมากมาย สามารถอบรมสั่งสอนประชาชนแทนพระองค์ได้แล้ว ดังนั้น พระองค์จึงสมควรปริณิพพานได้แล้ว

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบว่า “ดูก่อนมารผู้มีบาป ท่านจงมีความชวนชวายน้อยเถิด ความปริณิพพานแห่งคฤคาคฤคามีไม่ช้า โดย **ล่วงไปอีกสามเดือนแต่นี้ตถาคตจักปริณิพพาน**”

ลำดับนั้น พระพุทธองค์ได้ทรงปลงอายุสังขาร ณ ปาवालเจตีย์ ทันใดนั้น “ได้เกิดแผ่นดินไหวใหญ่ และชนพองสยองเกล้าน่าสยองกลัว ทั้งกลองทิพย์ก็บันลือลั่น”

พระอานนท์ประหลาดใจจึงเข้าไปกราบทูลพระพุทธองค์กับเหตุที่ทำให้แผ่นดินไหว พระพุทธองค์ตรัสว่า มีเหตุ 8 ประการ (1) เมื่อเกิดลมใหญ่พัด (2) เกิดจากการกระทำของผู้มีฤทธิ์ (3) พระโพธิสัตว์จุติจากชั้นดุสิตสู่พระกรรมมารดา (4) พระโพธิสัตว์ประสูติจากครรภ์พระมารดา (5) พระตถาคตตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ (6) พระตถาคตให้อนุตรธรรมจักรเป็นไป (7) เมื่อพระตถาคตทรงปลงอายุสังขาร และ (8) เมื่อพระตถาคตปริณิพพานด้วยอนุภาทิเสสนิพพานธาตุ

พระพุทธองค์ทรงเล่าเรื่องมารทูลขอให้พระองค์ทรงปริณิพพานให้พระอานนท์ฟัง พร้อมทั้งบอกว่า พระองค์ปลงอายุสังขารแล้วที่ปาवालเจตีย์เมื่อสักครู่นี้เอง พระอานนท์ได้กราบทูลอาราธนาให้พระองค์ดำรงอยู่ตลอดกับ พระองค์ตรัสว่า “เรื่องนี้เป็นความผิดพลาดของเธอผู้เดียว เพราะว่า เมื่อตถาคตทำนิมิตอันหยาบ ทำ

โอกาสอันหายากอย่างนี้เธอมีอาจรู้ทัน จึงมิได้วิงวอนตาคดว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงดำรงอยู่ตลอดกับ ถ้าเธอวิงวอนตาคด ตาคดจะพึงห้ามวาจาเธอเสียสองครั้งเท่านั้น ครั้นครั้งที่สาม ตาคดพึงรับ เพราะฉะนั้นแหละ อานนท์ เรื่องนี้จึงเป็นความผิดพลาดของเธอผู้เดียว”

พระพุทธองค์เคยบอกพระอานนท์หลายครั้งเกี่ยวกับเรื่องนี้ ครั้งแรกที่ภูเขาคิชฌกูฏ ต่อมาเมื่ออยู่ในเขตพระนครราชคฤห์ เคยบอกเมื่ออยู่ที่โคตมนิโครธ ที่เวทังโจร ที่ถ้ำสัตตบรรณคูหาข้างภูเขาเวภารบรรพต ที่กาฬสิลาข้างภูเขาสิลิสี ที่เมืองช้อลัปปโสณคิก ณ สีทัน ที่ตโปทาราม ที่ชีวกัมพวัน และที่มัททกุจฉิมมฤคทายวัน ที่เขตเมืองเวสาลีก็เคยบอกหลายครั้ง คือ ที่อุเทนเจดีย์ ที่โคตมกเจดีย์ ที่สัตตัมพเจดีย์ ที่พทุตตเจดีย์ ที่สาร์นทเจดีย์ แม้กระทั่งวันนี้ที่ปาวาลเจดีย์ พระอานนท์ก็รู้ไม่ทัน และไม่ได้ทูลขอให้พระองค์ดำรงอยู่ตลอดกับ ถือเป็นความผิดพลาดของพระอานนท์

“ดูก่อนอานนท์ เราได้บอกเธอไว้ก่อนแล้วไม่ใช่หรือว่า ความเป็นต่าง ๆ ความพลัดพราก ความเป็นอย่างอื่นจากของรักของชอบใจทั้งสิ้นต้องมี เพราะฉะนั้นจะพึงได้ในของรักของชอบใจนี้แต่ที่ไหน สิ่งใดเกิดแล้วมีแล้ว บังคับปรุงแต่งแล้วมีความทำลายเป็นธรรมดา การปรารภว่า ขอสิ่งนั้นอย่าทำลายไปเลย ดังนี้ มิใช่ฐานะจะมีได้ ก็สิ่งใดที่ตาคดสละแล้ว ตายแล้ว ปล่อยแล้ว ละแล้ว วางแล้ว อายุสังขารตาคดปลงแล้ว วาจาที่ตาคดกล่าวไว้โดยเด็ดขาดว่า ความปรินิพพานแห่งตาคดจะกลับคืนยังสิ่งนั้น เพราะเหตุแห่งชีวิต ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้”

พระพุทธองค์ชวนพระอานนท์เข้าไปยังกุฎาคารศาลาปามหาวัน รับสั่งให้พระอานนท์เรียกประชุมสงฆ์ทุกรูปเท่าที่อาศัยอยู่ในเมืองเวสาลี พระองค์ตรัสกับภิกษุเหล่านั้นว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่าใดที่เราแสดงแล้วเพื่อความรู้ ธรรมเหล่านั้นพวกเธอเรียนแล้ว ฟังข้อเสพ ฟังให้เจริญ ฟังกระทำให้มากด้วยดี โดยประการที่พรหมจรรย์นี้จะพึงยั่งยืน ดำรงอยู่ได้นาน เพื่อประโยชน์ของชนเป็นอันมาก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ก็ธรรมที่เราแสดงแล้ว เพื่อความรู้...เหล่านั้นเป็นไฉน คือ สติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 มรรคมรรค 8 ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านั้นที่เราแสดงแล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง”

ต่อจากนั้น พระพุทธองค์ตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนพวกเธอสังขารทั้งหลายมีความเสื่อมเป็นธรรมดา พวกเธอจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม ความปรินิพพานแห่งตาคดจักมีในไม่ช้า โดยล่วงไปอีกสามเดือนแต่นี้ ตาคดก็จักปรินิพพาน”

จากนั้นพระพุทธองค์ได้ตรัสพระคาถาประพันธ์ว่า

“คนเหล่าใด ทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ทั้งพาลทั้งบัณฑิต ทั้งมั่งมีทั้งขัดสน ล้วนมีความตายเป็นเบื้องหน้า ภาชนะดินที่นางช่างหม้อกระทำแล้ว ทั้งเล็กทั้งใหญ่ ทั้งสูงทั้งตบ ทุกชนิด มีความแตกเป็นที่สุดฉันใด ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายก็ฉันนั้น”

พระพุทธองค์ได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

“วัยของเราแก่ห่มแล้ว ชีวิตของเราเป็นของน้อย เราจักละพวกเธอไป เรากระทำที่พึงแก่ตนแล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเป็นผู้ไม่ประมาท มีสติ มีศีล อันดีเกิด จงเป็นผู้มีความดำริตั้งมั่นดีแล้ว ตาม รัชชาติของตนเถิด ผู้ใดจักเป็นผู้ไม่ประมาทอยู่ในธรรมวินัยนี้ ผู้นั้น จักละชาติสังสาร แล้วกระทำที่สุดแห่ง ทุกข์ได้” ดังนี้

(จบภาณวารที่ 3)

3.11 ทรงเลี้ยวดูเมืองเวสาลีเป็นนาคาโลก ทรงแสดงอริยธรรม 4

ครั้นเวลาเช้า พระพุทธรองค์เสด็จกลับจากบิณฑบาต ทอดพระเนตรเมืองเวสาลีแล้วรับสั่งกับ พระอานนท์ว่า “ดูก่อนอานนท์ การเห็นเมืองเวสาลีของตถาคตครั้งนี้ จักเป็นครั้งสุดท้าย” แล้วพาสาวกออกเดิน ทางไปยัง **บ้านภัณฑุคาม** ประทับ ณ ที่นั้น

ณ ที่นี้ พระพุทธรองค์รับสั่งกับพระภิกษุทั้งหลายว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอด 4 ประการ เราและพวกเธอจึงเร่ร่อนท่องเที่ยวไปสิ้นกาลนานอย่างนี้ 4 ประการเป็นไฉน เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอด **ศีล** อันเป็นอริยะ เราและพวกเธอจึงเร่ร่อนท่องเที่ยวไปสิ้นกาลนาน เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอด **สมาธิ** อันเป็น อริยะ **ปัญญา** อันเป็นอริยะ **วิมุตติ** อันเป็นอริยะ เราและพวกเธอจึงเร่ร่อนท่องเที่ยวไปสิ้นกาลนานอย่างนี้”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราได้รู้แจ้งแทงตลอดศีลอันเป็นอริยะ สมาธิอันเป็นอริยะ ปัญญาอันเป็น อริยะ วิมุตติอันเป็นอริยะแล้ว ตถาในพาเรดอนเสียแล้ว ตถาอันจะนำไปสู่ภพสิ้นแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มี”

พระองค์ได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า “ธรรมเหล่านี้ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติอันยอดเยี่ยม อันพระโคตมผู้มียศตรัสรู้แล้ว ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสบอกธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายเพื่อความรู้อย่าง พระ ศาสดาผู้กระทำซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ มีพระจักขุ บริณิพพานแล้ว”

ช่วงที่ประทับ ณ บ้านภัณฑุคาม พระองค์ทรงสอนสาวกเกี่ยวกับเรื่อง ศีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติ

3.12 ว่าด้วยมหาปเทศ 4

พระพุทธรองค์พร้อมทั้งภิกษุสาวก ออกจากบ้านภัณฑุคาม ผ่านไปยังบ้านหัตถิคาม อัมพคาม ชัมพูคาม ไปพำนักที่ **อาณันทเจดีย์** ใน **โกคนคร** ณ สถานที่นั้นพระพุทธรองค์แสดงธรรมเรื่อง **มหาปเทศ 4** โปรดพระภิกษุสาวก โดยการพิจารณาสิ่งที่ได้ยินมาใน 4 กรณี ดังนี้

1. เรื่องที่มีผู้เล่าว่า “ข้อนี้ข้าพเจ้าได้ฟังมา ได้รับมาเฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า นี่ เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นคำสอนของพระศาสดา”
2. ถ้ามีผู้กล่าวอย่างนี้ว่า “สงฆ์พร้อมทั้งพระเถระ พร้อมทั้งปาวโกณ อยู่ภายในอาวาสนั้น ข้าพเจ้าได้ ฟังมา ได้รับมาเฉพาะหน้าสงฆ์นั้นว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นคำสั่งสอนของพระศาสดา”

3. ถ้ามีผู้กล่าวอ้างว่า “ภิกษุผู้เป็นเถระมากรูปอยู่ในอาวาสโน้น เป็นพหูสูตร มีอาคมอันมาถึงแล้ว เป็นผู้ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมัตติกา ข้าพเจ้าได้ฟังมา รับเฉพาะหน้าพระเถระเหล่านั้นว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นคำสั่งสอนของพระศาสดา”

4. มีผู้บอกว่า “ภิกษุผู้เป็นเถระอยู่ในอาวาสโน้น เป็นพหูสูตร มีอาคมอันมาถึงแล้ว เป็นผู้ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมัตติกา ข้าพเจ้าได้ฟังมา ได้รับมาเฉพาะหน้าพระเถระเหล่านั้นว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นคำสั่งสอนของพระศาสดา”

ทั้ง 4 กรณีนี้ ถ้าสาวกสามารถวินิจฉัยดังนี้ “พวกเธอไม่ฟังขึ้นชม ไม่ฟังคัดค้านคำกล่าวของภิกษุโน้น ครั้นแล้ว ฟังเรียนบทและพยัญชนะเหล่านั้นให้ดี แล้วสอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย ถ้าเมื่อสอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัยลงในพระสูตรไม่ได้ ลงในพระวินัยไม่ได้ ถึงความตกลงในข้อนี้ว่า นี่มีใช้คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าแน่นอน และพระเถระนั้นจำมาผิดแล้ว ดังนั้น พวกเธอฟังทั้งคำกล่าวนั้นเสีย ถ้าเมื่อสอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย ลงในพระสูตรได้ เทียบเคียงในพระวินัยได้ ฟังถึงความตกลงในข้อนี้ว่า นี่เป็นคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าแน่นอน และพระเถระนั้นจำมาถูกต้องแล้ว

ในช่วงที่พำนักที่อนันตเจดีย์ พระองค์ทรงสอนสาวกเกี่ยวกับเรื่องศีล สมาธิ และปัญญา และแนวทางการปฏิบัติเพื่อหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย

3.13 เรื่องนายจุนทกัมมารบุตร

พระพุทธองค์ประทับอยู่ในโกศนครนพอสมควร แล้วเสด็จต่อไปยัง **เมืองปาวา** พร้อมพระสาวกหมู่ใหญ่ เสด็จประทับยัง **อัมพวัน** ของ **นายจุนทกัมมารบุตร** ในเมืองปาวานั้น

นายจุนทกัมมารบุตร มีความยินดีมาก ได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ อาราธนาให้พระพุทธองค์พร้อมทั้งสาวกรับภัตตาหารของตนในวันรุ่งขึ้น พระพุทธองค์ทรงรับ แล้วนายจุนทะได้ไปจัดเตรียมภัตตาหาร “นายจุนทกัมมารบุตรให้ตระเตรียมของเคี้ยวอันประณีต และ **สุกรมัททวะ** เป็นอันมาก ในนิเวศของตน”

รุ่งเช้านายจุนทะได้นำอาหารที่เตรียมไว้มาถวาย พระองค์ตรัสว่า “ดูก่อนนายจุนทะ ท่านจงอังคาสเราด้วยสุกรมัททวะที่ท่านตระเตรียมไว้ จงอังคาสภิกษุสงฆ์ด้วยของเคี้ยวของฉัน อย่างอื่นที่ท่านตระเตรียมไว้” หลังจากนั้นให้นายจุนทะนำอาหารที่เหลือไปจัดการฝังทั้งหมดโดยตรัสว่า “ดูก่อนนายจุนทะ ท่านจงฝังสุกรมัททวะที่ยังเหลือเสียในหลุม เรายังไม่เห็นบุคคลใดในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ซึ่งบริโภคสุกรมัททวะนั้นแล้ว จึงพึงให้ย่อยไปด้วยดีได้ นอกจากตถาคต” นายจุนทะนำอาหารที่เหลือไปฝังตามพระดำรัสของพระพุทธเจ้า”

หลังจากพระพุทธองค์เสวยภัตตาหารของนายจุนทะแล้ว “ก็เกิดอาพาธอย่างร้ายแรง มีเวทนาถ้ำ เกิดแต่การประชวรลงพระโลหิต ไกลละนิพพาน” พระพุทธองค์ทรงอดกลั้นเวทนาเหล่านั้นไว้ มิได้ทรงพรันพรึง แล้วตรัสเรียกพระอานนท์มารับสั่งว่า พระองค์จะเสด็จต่อไปยัง**เมืองกุสินารา**ต่อไป

ในระหว่างทางเสด็จ พระพุทธองค์เสด็จและไปหยุดพักที่โคนไม้ต้นหนึ่ง รับสั่งกับพระอานนท์ว่า “เธอจงช่วยปูผ้าสังฆาฏิซ้อนกันเป็นสี่ชั้นให้เรา เราเหน็ดเหนื่อยนักจักนั่ง” เมื่อประทับนั่งลงแล้วได้รับสั่งให้พระอานนท์นำน้ำดื่มมาถวายพระองค์เดี๋ยวนั้น แต่พระอานนท์ทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อคืนนี้เกี่ยวนประมาณ 500 เล่ม ข้ามไปแล้ว น้ำนั้นน้อย ถูกล้อเกวียนบดแล้ว ชุ่มัวไหลไปอยู่ แม่น้ำกุกุธานที่น้อยไม่ไกล มีน้ำใส จืด เย็น ขาว มีท่าราบเรียบ น้ำรื่นรมย์ พระผู้มีพระภาคเจ้าจักทรงดื่มน้ำในแม่น้ำนี้และจักทรงสร่งสนานพระองค์” พระพุทธองค์ตรัสอย่างเดิมเป็นครั้งที่สาม พระอานนท์จึงถือบาตรไปตักน้ำยังแม่น้ำนั้น รู้สึกอัศจรรย์มาก ทั้ง ๆ ที่เกี่ยวน 500 เล่ม พึ่งข้ามน้ำผ่านไป พระอานนท์กลับเห็นน้ำในแม่น้ำยังใสสะอาด ไม่ชุ่มมัวตามที่น่าจะเป็น จึงตักน้ำไปถวายแล้วพระพุทธองค์ทรงเสวยน้ำนั้น

ในช่วงนั้น โอรสเจ้ามัลละ นามว่า **ปุกกุสะ** เป็นสาวกของอาฬารดาบสกาลามโคตร เดินทางจากเมืองกุสินารา มายังเมืองปาวา พบพระพุทธองค์เสด็จประทับที่โคนต้นไม้ จึงได้เข้าเฝ้าได้กราบทูลพระพุทธองค์เกี่ยวกับเรื่องมหัศจรรย์ที่ตนได้พบเห็นว่า “พวกบรรพชิต ย่อมอยู่ด้วยวิหิตธรรมอันสงบ” ดังเรื่องเกิดขึ้นขณะที่อาฬารดาบสกาลามโคตรเดินทางไกล และพักกลางวันใต้โคนต้นไม้ มีขบวนเกวียน 500 เล่มผ่านไปใกล้ๆ นั้น ท่านอาฬารดาบส กลับไม่เห็นและไม่ได้ยินเสียง นามมหัศจรรย์มาก

พระพุทธองค์ทรงถาม**ปุกกุสะ** ว่าเหตุการณ์ที่พระอาฬารดาบสไม่เห็นไม่ได้ยินเสียงเกวียน 500 เล่มผ่านไป กับเหตุการณ์ที่มีฝนกำลังตกอย่างหนัก ฟ่ำร้อง ฟ่ำผ่าลั่นอยู่ มีผู้ไม่ได้ยินไม่ได้เห็นเหตุการณ์นั้นถามว่าทั้ง 2 กรณี อะไรเกิดขึ้นได้ยากกว่า ปุกกุสะตอบว่า กรณีหลัง คือไม่รู้ ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ขณะที่ฟ้าฝนกำลังคะนอง พระพุทธองค์ได้เล่าว่า มีอยู่ครั้งหนึ่งพระพุทธองค์พำนักอยู่ในโรงกระเดื่อง ก็ไม่ได้รับรู้เหตุการณ์ฟ้าฝนที่เกิดขึ้นอย่างรุนแรงนั้น ทั้ง ๆ ที่ไม่ได้หลับ ยังมีสติอยู่ตามปกติ ทำให้ผู้พบเห็นรู้สึกมหัศจรรย์มาก

ปุกกุสะ ทรงเลื่อมใสพระพุทธองค์มาก ได้ประกาศตนเป็นพุทธมามกะไปตลอดชีวิต และได้นำผ้าเนื้อละเอียดมีสีดังทองคำของตนจำนวน 2 ผืน น้อมถวายพระพุทธองค์ พระพุทธองค์บอกว่า พระองค์รับไว้ผืนหนึ่ง และมอบให้พระอานนท์ผืนหนึ่ง เมื่อปุกกุสะทูลลาจากไปแล้ว พระองค์ทรงครองผ้าผืนนั้น ผ้าผืนนั้นดูปรากฏ “ดังถ่านไฟที่ปราศจากเปลวฉะนั้น” ทำให้ “พระฉวีวรรณของพระตถาคตบริสุทธิ์ผุดผ่องยิ่งนัก”

พระพุทธองค์ตรัสกับพระอานนท์ว่า โอกาสที่กายของพระองค์ผุดผ่องยิ่งนัก เกิดขึ้น 2 ครั้ง คือ “ในราตรีที่ตถาคตตรัสรู้อนัตตสัจจสัมมาสัมโพธิญาณ 1” และ “ในราตรีที่ตถาคตปรินิพพาน ด้วยอนุปาทิเสสนิพพาน 1” แล้วพระพุทธองค์ทรงตรัสต่อไปว่า “ดูก่อนอานนท์ ในปัจฉิมยามแห่งราตรีวันนี้แล ความปรินิพพานของตถาคต จักมีในระหว่างไม้สาละคู่ ในสาละวันอันเป็นที่เวะพักของมัลลกษัตริย์ทั้งหลาย ในเมืองกุสินารา” ตรัสแล้วก็เสด็จไปยัง **แม่น้ำกุกุธาน** ณ บัดนั้น

เมื่อเสด็จถึงแม่น้ำกุกุธานที่ ทรงสร่งแล้ว เสวยแล้ว เสด็จขึ้นไปยังอัมพวัน ตรัสเรียกพระจุนทกะมารับสั่งว่า “ดูก่อนจุนทกะ เธอช่วยปูผ้าสังฆาฏิซ้อนกันเป็นสี่ชั้นให้เรา เราเหน็ดเหนื่อยนักจักนอนพัก” ลำดับนั้น “พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสำเร็จสัพพัญญู โดยพระปรินิพพานแล้ว ทรงซ้อนพระบาทเหนือพระบาท มีพระสติสัมปชัญญะ ทรงมณสิการอุฏฐานสัญญา” ส่วนท่านจุนทกะนั่งเฝ้าอยู่เบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าในที่นั้น

พระพุทธองค์ตรัสเรียกพระอานนท์มารับสั่งว่า บางทีใคร ๆ อาจตำหนินายจุนทะ ว่าเป็นผู้ถวายอาหารบิณฑบาตซึ่งเป็นเหตุให้พระพุทธองค์เสด็จปรินิพพาน จึงให้พระอานนท์ได้ชี้แจงเรื่องนี้ให้นายจุนทะคลายใจว่า “ดูก่อน นายจุนทะเป็นลาภของท่าน ท่านได้ดีแล้ว ที่พระตถาคตเสวยบิณฑบาตของท่านเป็นครั้งสุดท้าย เสด็จปรินิพพานแล้ว เรื่องนี้เราได้ฟังมา ได้รับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า บิณฑบาตสองคราวนี้ มีผลเสมอ ๆ กัน มีวิบากเสมอ ๆ กัน มีผลใหญ่กว่า มีอานิสงส์ใหญ่กว่าบิณฑบาตอื่น ๆ ยิ่งนัก บิณฑบาตสองคราวเป็นไฉน คือ ตถาคตเสวยบิณฑบาตแล้วตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณอย่างหนึ่ง ตถาคตเสวยบิณฑบาตแล้วเสด็จปรินิพพาน ด้วยอนุภาติเสสนิพพานธาตุอย่างหนึ่ง บิณฑบาตสองคราวนี้ มีผลเสมอ ๆ กัน มีวิบากเสมอ ๆ กัน มีผลใหญ่กว่า มีอานิสงส์ใหญ่กว่าบิณฑบาตอื่น ๆ ยิ่งนัก กรรมที่นายจุนทะกัมมามรุต ก่อสร้างแล้ว เป็นไปเพื่ออายุ... เป็นไปเพื่อวรรณะ... เป็นไปเพื่อความสุข... เป็นไปเพื่อยศ...เป็นไปเพื่อสวรรค์... เป็นไปเพื่อความใหญ่ยิ่ง ดูก่อนอานนท์ เธอพึงช่วยบรรเทาความร้อนใจของนายจุนทะกัมมามรุต เสียดังประการดังนี้”

(จบภาณวารที่ 4)

3.14 เสด็จสู่สาลวันเมืองกุสินารา

พระพุทธองค์เสด็จข้ามแม่น้ำหิรัญวดี ไปยังฝั่ง **เมืองกุสินารา** พร้อมพระสงฆ์หมู่ใหญ่ ประทับที่ **สาลวัน** อันเป็นที่แหว่งพักของพวกเจ้ามัลละ รับสั่งกับพระอานนท์ว่า “ดูก่อนอานนท์เธอจงช่วยตั้งเตียงให้เราหันศีรษะไปทางทิศอุดร ระหว่างไม้สาละทั้งคู่ เราเหน็ดเหนื่อยแล้วจักนอน” พระพุทธองค์ทรงสำเร็จสี่ไสยาโดยพระปรารภเมืองชาว ทรงซ้อนพระบาทเหลื่อมพระบาท มีพระสติสัมปชัญญะ”

ในระหว่างนั้น ไม้สาละทั้งคู่ ได้ออกดอกสะพรั่งนอกฤดูกาล ร่วงหล่นโปรยปรายลงยังพระสรีระพระพุทธองค์เพื่อบูชา รวมทั้งดอกไม้ทิพย์ก็ร่วงหล่นลงมาเป็นการบูชาพระพุทธองค์ พระพุทธองค์ตรัสกับพระอานนท์ว่า สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นไปเพื่อพุทธบูชา แต่การบูชาที่เป็นยอดนั้นเป็นการปฏิบัติบูชา “ผู้ใดแลจะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกาก็ตาม เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรมอยู่ ผู้นั้นย่อมชื่อว่าสักการะ เคารพนับถือ บูชาตถาคตด้วยการบูชาอย่างยอด เพราะเหตุนี้แหละอานนท์พวกเธอพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรมอยู่ ดังนี้

พระพุทธองค์รับสั่งให้ท่าน **พระอุปัฏฐาก** ที่ยืนถวายงานพัดอยู่ออกไป พระอานนท์ทูลถามว่าทำไมจึงต้องให้พระอุปัฏฐากต้องออกไปด้วย พระองค์ตรัสว่าจะมีเทวดาจำนวนมากมาเข้าเฝ้า เดี๋ยวพระอุปัฏฐากจะยืนบัง ทำให้เหล่าเทวดาไม่สามารถเห็นพระองค์เป็นครั้งสุดท้าย

ว่าด้วยสังเขปสถาน 4 ตำบล พระอานนท์กราบทูลว่า เมื่อพระพุทธองค์ยังอยู่ เหล่าภิกษุที่จำพรรษาอยู่ที่ต่าง ๆ ได้มีโอกาสมาเฝ้าต่อหน้าพระพักตร์ เมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้วจะเข้าเฝ้าได้ที่ใด พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนอานนท์ สังเขปสถาน 4 แห่งเหล่านี้ เป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธา สังเขปสถาน 4 แห่ง เป็นไฉน คือ

1. สังฆนียสถานอันเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธาด้วยมาตามระลึกว่า **พระคณาตประสูติในที่นี้**
2. สังฆนียสถานอันเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธาด้วยมาตามระลึกว่า **พระคณาตตรัสรู้**
พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้
3. สังฆนียสถานอันเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธาด้วยมาตามระลึกว่า **พระคณาตทรงยัง**
อนุตรธรรมจักร ให้เป็นไปในที่นี้

4. สังฆนียสถานอันเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธาด้วยมาตามระลึกว่า **พระตถาคตเสด็จ**
ปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาทิสันนิพพานธาตุ ในที่นี้

สังฆนียสถาน 4 แห่งนี้แล เป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธา

การปฏิบัติในมัทคาม

พระอานนท์ทูลถามว่า “พวกข้าพระองค์จะพึงปฏิบัติในมัทคาม (สตรีเพศ) อย่างไร พระองค์ตอบ
ว่า ปฏิบัติด้วย **การไม่เห็น** ถ้าเห็นก็ปฏิบัติด้วย **การไม่เจรจา** ถ้าต้องเจรจาพึง **ตั้งสติไว้**

การปฏิบัติในพุทธสรีระ

พระอานนท์ทูลถามการปฏิบัติต่อพุทธสรีระ พระพุทธองค์ตรัสให้เฝ้าเช่นเดียวกับการปฏิบัติในพระ
สรีระ พระเจ้าจักรพรรดิทั้งหลาย

ว่าด้วยอุปรหบุคคล 4

พระพุทธองค์ตรัสกับพระอานนท์ว่า บุคคลผู้ที่สมควรจักสร้างสกุญ เป็นที่เคารพบูชา ได้แก่บุคคล
4 จำพวก คือ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า สาวกของพระตถาคต และพระเจ้า
จักรพรรดิ

3.15 ธรรมที่น่าอัศจรรย์ในพระอานนท์

เมื่อเห็นว่าพระพุทธเจ้าจะปรินิพพานในคืนนั้น พระอานนท์กลับความเศร้าโศกไม่ไหวจึงหลบไปยืน
ร้องไห้อยู่ว่า “เราเป็นเสขบุคคลมีกิจที่จะต้องทำอยู่ แต่พระศาสดาของเราซึ่งเป็นผู้อนุเคราะห์เรา ก็จัก
ปรินิพพานเสีย” พระพุทธองค์รับสั่งให้หาพระอานนท์ แล้วตรัสเตือนสติพระอานนท์ว่า

“อย่าเลยอานนท์ เธออย่าเศร้าโศกร่ำไรไปเลย เราได้บอกไว้ก่อนแล้วไม่ใช่หรือว่า ความเป็นต่าง ๆ
ความพลัดพราก ความเป็นอย่างอื่นจากของรักของชอบใจทั้งสิ้นต้องมี เพราะฉะนั้น จะพึงได้ในของรักของ
ชอบใจนี้แต่ที่ไหน สิ่งใดเกิดแล้ว มีแล้ว บัณฑิตปรุ้งแต่งแล้วมีความทำลายเป็นธรรมดา การปรารถนาว่า ของสิ่ง
นั้นอย่าทำลายไปเลย ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้ ดูก่อนอานนท์ เธอได้อุปัฏฐากตถาคตด้วยกายกรรม วชิกรรม
มโนกรรม อันประกอบด้วยเมตตา ซึ่งเป็นประโยชน์เกื้อกูล เป็นความสุข ไม่มีสอง หาประมาณมิได้มาช้านาน
เธอได้กระทำบุญไว้แล้วอานนท์ จงประกอบความเพียรเถิด เธอจักเป็นผู้ไม่มีอาสวะโดยฉับพลัน”

พระอานนท์กราบทูลพระพุทธองค์ให้ไปปรินิพพานที่เมืองอื่นที่ใหญ่กว่ากุสินารา เพราะมีทุกสิ่งทุก
อย่างพร้อมมากกว่า พระพุทธองค์ได้เล่าเรื่องราวของเมืองกุสินาราให้ฟังว่า ในอดีตเมืองนี้ยิ่งใหญ่มา มีชื่อว่า

กุสาวดี เป็นราชธานีของ พระเจ้ามหาสุทนต์แล้วตรัสสั่งให้พระอานนท์เข้าไปในเมือง แจ้งข่าวการปริณิพพานของพระพุทธองค์ให้กับพวกเจ้ามัลลหาราว่า พระพุทธองค์จักปริณิพพานในปัจฉิมยามในคืนนั้น ทำให้พวกเจ้ามัลลสะโศกสลดเป็นอันมากกับการได้รับข่าวนี้ พระอานนท์จัดให้พวกเจ้ามัลลสะเข้ากราบทูลพระพุทธองค์ตามลำดับสกุล โดยให้เข้าเฝ้าเฉพาะในปฐมยามเท่านั้น

3.16 เรื่องสุภัททปริพาชก

มีนักบวชนอกศาสนา (ปริพาชก) ชื่อว่า **สุภัททะ** อาศัยอยู่ในเมืองกุสินารา ได้ข่าวถึงการจะเสด็จดับขันธปริณิพพานของพระพุทธองค์ จึงต้องการเข้าเฝ้าเพื่อทูลถามข้อสงสัยในธรรมบางประการ จึงได้เข้าไปหาพระอานนท์ ขอโอกาสเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ พระอานนท์ไม่อนุญาต เพราะเป็นการรบกวนพระองค์

พระพุทธเจ้าได้ยินเสียงเจรจากัน จึงบอกให้พระอานนท์ยอมให้สุภัททปริพาชก เข้าเฝ้าได้ สุภัททะได้ถามคำถามเกี่ยวกับผลการปฏิบัติของเจ้าลัทธิต่าง ๆ ที่มีชื่อเสียงหลายคน แต่พระพุทธองค์ห้ามไว้ โดยตรัสว่า “อย่าเลย สุภัททะ ข้อที่ถามนั้นดลเสียเถิด ดูก่อนสุภัททะ เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน ท่านจงตั้งใจฟังธรรมนั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว...” แล้วชี้แจงหลักอริยมรรคประกอบด้วยองค์ 8 ในธรรมวินัยให้ฟัง และบอกว่า ภิคุชปฏิบัติตามธรรมวินัยแล้ว โลกไม่พึงว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย

สุภัททะปลาบปลื้มยินดีมาก ขอบรรพชาในศาสนาของพระพุทธองค์ แต่เขาเป็นอัญญเดียรถีย์มาก่อน ถ้าจะบวชต้องอยู่ปริวาส 4 เดือน ถ้าภิคุชทั้งหลายไม่ขัดข้อง ก็อนุญาตให้บวชได้ สุภัททะขออยู่ปริวาสถึง 4 ปี เมื่อภิคุชรับรองแล้วก็จะขอบรรพชาอุปสมบทต่อไป สุภัททะจึงได้บวชในสำนักพระพุทธเจ้า จัดเป็นภิคุษองค์สุดท้ายที่บวชต่อหน้าพระพักตร์ หลังจากบวชแล้วไม่นานได้ปลีกตัวไปบำเพ็ญเพียรอยู่ผู้เดียว และได้ตรัสรู้ เป็นพระอรหันต์ในเวลาต่อมา

(จบภาณวารที่ 5)

3.17 ปัจฉิมโอวาท และพุทธปริณิพพาน

พระพุทธองค์เรียกพระอานนท์มารับสั่งว่า หลังจากที่พระองค์ปริณิพพานแล้ว ไม่มีศาสดาที่จะสืบต่อ แต่ให้ถือธรรมวินัยเป็นหลัก “ธรรมและวินัยอันใด เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่พวกเธอ ธรรมและวินัยนั้น จักเป็นศาสดาของพวกเธอ” โดยกาลล่วงไปแห่งเรา”

ต่อจากนั้นพระองค์ตรัสเรียกภิคุชทั้งหลายมาประชุม ถ้าใครมีข้อสงสัยใด ๆ ในธรรมขอให้ทูลถามพระพุทธองค์ได้ แต่ไม่มีพระภิคุษผู้ใดมีข้อสงสัย พระพุทธองค์ตรัสว่าที่ไม่มีข้อเคลือบแคลงสงสัยเพราะ “บรรดาภิคุษ 500 รูปนี้ ภิคุษรูปที่ต่ำที่สุดก็ได้เป็นโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงอันจะตรัสรู้ในภายหลัง” ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ทรงรับสั่งกับภิคุชทั้งหลายเป็นปัจฉิมโอวาทความว่า

“ดูก่อนภิคุชทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนพวกเธอว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พวกเธอจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด นี่เป็นพระปัจฉิมวาจาของพระตถาคต”

ลำดับนั้นพระพุทธองค์ทรงเข้ามา ณ จากปฐมฌาน สู่ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌานตามลำดับ แล้วทรงเข้าอาภาสญาณายตนะ วิญญานญาณายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ แล้วทรงเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ

ลำดับต่อจากนั้นถอยฌานออกมาตามลำดับ จนถึงปฐมฌาน แล้วกลับเข้าทุติยฌานใหม่ เข้าตติยฌาน แล้วจตุตถฌาน ออกจากจตุตถฌานแล้ว เสด็จปรินิพพานในลำดับนั้น

ทันใดนั้นได้เกิดแผ่นดินไหวใหญ่ เกิดความขนพองสยองเกล้าน่าสะพรึงกลัว ทั้งกลองทิพย์ก็บันลือขึ้น ท้าวสหัมบดีพรหมได้ตรัสคาถา ความว่า

“สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง จักต้องทอดทิ้งร่างกายไว้ในโลก แต่พระตถาคตผู้เป็นศาสดาเช่นนั้น หากบุคคลจะเปรียบเทียบกับได้ในโลก เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงมีพระกำลัง ยังเสด็จปรินิพพาน”

ท้าวสักกะจอมเทพได้ตรัสพระคาถา ความว่า

“สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา บังเกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไป ความเข้าไปสงบสังขารเหล่านั้นเป็นสุข”

ท่านพระอนุรุธะได้กล่าวคาถา ความว่า

“ลมอัสสาสะปัสสาสะ ของพระมุนีผู้มีพระทัยตั้งมั่น คงที่ ไม่หวั่นไหว ทรงปรารภสันติ ทรงทำกาละมิได้มีแล้ว พระองค์มีพระทัยไม่หวั่นไหว ทรงอดกลั้นเวทนาได้แล้ว ความพ้นแห่งจิตได้มีแล้ว เหมือนดวงประทีปดับไป ฉะนั้น”

เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว บรรดาภิกษุที่ยังไม่หมดกิเลสต่างร้องไห้คร่ำครวญเสียใจ และรำพันต่าง ๆ นานา ว่าพระพุทธองค์ไม่น่ารีบด่วนเสด็จปรินิพพานเลย ส่วนภิกษุที่หมดกิเลสแล้วต่างมีสติสัมปชัญญะอดกลั้น โดยธรรมสังเวชว่า “สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ เพราะฉะนั้น เหล่าสัตว์จะพึงได้ในสังขารนี้แต่ไหน”

ชาวพุทธปรินิพพานได้แพร่กระจายไป ทางเจ้ามัลลกะชัตริย์ได้เตรียมการถวายพระเพลิง พระสรีระพระตถาคต ตามประเพณีอย่างการปฏิบัติต่อพระศพของพระมหากษัตริย์ ทางบ้านเมืองได้เก็บพระสรีระของพระองค์ไว้ 7 วัน พอถึงพิธีถวายพระเพลิง มัลลปะโมกข์ 4 องค์ นำไปขึ้นเผายังจิตกาธาน แต่ไฟไม่อาจติดได้ ต้องรอให้พระมหากัสสปะ และพระสาวก 500 รูป ได้ถวายบังคมที่พระบาททั้งสอง เสร็จแล้วไฟก็ลุกไหม้ขึ้นเอง และเมื่อพระสรีระไหม้แล้วก็มิมีน้ำไหลมาจากอากาศดับจิตกาธานลงไปเอง

เมื่อกษัตริย์แคว้นต่าง ๆ ทราบข่าวการปรินิพพาน ก็ยกทัพมาเพื่อขอส่วนแบ่งพระสรีระธาตุของพระพุทธเจ้า แต่พวกเจ้ามัลละเมืองกุสินาราไม่ยอมแบ่งให้ โดยอ้างว่าพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน ในเขตของพวกเขา ทำให้โทณพราหมณ์เข้ามาช่วยเจรจา ตกลงให้แบ่งพระสรีระธาตุออกเป็น 8 ส่วนเท่า ๆ กัน แต่ละแคว้นรับไปคนละส่วน ฝ่ายโทณพราหมณ์ขอรับเอาตุ้มพะ (ทะนาน) ที่ใช้ตวงนั้นไปไว้สักการะบูชา

หลังจากการแบ่งพระสรีระธาตุเสร็จแล้ว พระเจ้าโมริยะเมืองปิณฑลวัน ได้ทราบข่าวก็ได้มาขอส่วนแบ่งด้วย จึงได้แต่พระอังคารไป

หลังจากแต่ละเมืองกลับไปแล้ว ต่างก็ได้สร้างพระสถูปบรรจุพระสรีรธาตุที่เมืองของตนรวม 8 แห่ง พระสถูปบรรจุพระอังคารธาตุ 1 แห่ง และพระสถูปบรรจุพระนันทวงพระสรีรธาตุอีก 1 แห่ง รวมทั้งหมด 10 แห่งด้วยกัน “พระสรีระของพระพุทธเจ้าผู้มีพระจักขุ แปรทะนนาน เจ็ดทะนนานบูชากันอยู่ในชมพูทวีป ส่วนพระสรีระอีกทะนนานหนึ่งของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นบุรุษที่ประเสริฐอันสูงสุด พวกนาคราชบูชากันในรามคาม พระเขี้ยวองค์หนึ่งเทวดาชาวไตรทิพย์บูชาแล้ว ส่วนอีกองค์หนึ่งบูชากันในคันธารบุรี อีกองค์หนึ่งบูชากันในแคว้นของพระเจ้ากาลิงคะ อีกองค์หนึ่งพระยานาคบูชากันอยู่ ด้วยพระเดชแห่งพระสรีระพระพุทธเจ้านั้นแหละ แผ่นดินนี้ชื่อว่าทรงไว้ซึ่งแก้วประดับแล้วด้วยนักพรตผู้ประเสริฐที่สุด พระสรีระของพระพุทธเจ้าผู้มีจักขุนี้ ชื่อว่าอันหาผู้สักการะ สักการะดีแล้ว พระพุทธเจ้าพระองค์ได้อันจอมเทพ จอมนาคและจอมนระบูชาแล้ว อันจอมมนุษย์ผู้ประเสริฐสุดบูชาแล้วเหมือนกัน ขอท่านทั้งหลายจงประนมมือถวายบังคมพระสรีระนั้น ๆ ของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายหาได้ยากโดยร้อยแห่งกับ

พระทนต์ 40 องค์ ปริภุณฺฑ พระเกศา และพระโลมาทั้งหมด พวกเทวดานำไปองค์ละองค์ ๆ โดยนำต่อ ๆ กันไปในจักรวาล ดังนี้แล ฯ

(จบมหาปริณิพพานสูตร ที่ 3)

4. มหาสุทฺธสฺสนสูตร : พระเจ้าจักรพรรดิมหาสุทฺธสฺสนะเมืองกุสาวดี

พระอนันท์ได้เล่าถึงเมื่อพระองค์ใกล้จะเสด็จปรินิพพาน พระอนันท์ได้ทูลขอให้พระองค์ไปปรินิพพานที่เมืองอื่นที่ใหญ่กว่ากุสินาราซึ่งเป็นเมืองเล็ก พระพุทธองค์ทรงตั้งใจจะปรินิพพานที่กุสินารา เพราะเคยเป็นเมืองใหญ่ในอดีต มีพระมหาสุทฺธสฺสนะเป็นกษัตริย์ และพระมหาสุทฺธสฺสนะก็คือพระพุทธองค์ในอดีตชาตินั่นเอง

ในพระสูตรนี้พระพุทธองค์เล่าถึงความรุ่งเรืองของเมืองกุสินารา หรือเมืองกุสาวดีในอดีต และเรื่องราวของพระมหาสุทฺธสฺสนะ

แก้วเจ็ดประการ พระเจ้ามหาสุทฺธสฺสนะ สมบูรณ์ด้วยแก้ว 7 ประการ และด้วยฤทธิ์ 4 ประการ แก้วเจ็ดประการ ได้แก่ จักรรัตนะ (จักรแก้ว) หัตถีรัตนะ (ช้างแก้ว) อัสนีรัตนะ (ม้าแก้ว) มณีรัตนะ (แก้วมณี) อิตถีรัตนะ (นางแก้ว) คฤหบดีรัตนะ (คฤหบดีแก้ว) ปริณายกรัตนะ (ปริณายกแก้ว)

ว่าด้วยฤทธิ์ 4 พระเจ้ามหาสุทฺธสฺสนะ ทรงประกอบด้วยฤทธิ์ 4 ประการ คือ

1. มีพระรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส
2. เป็นผู้ที่มีพระชนม์มียืนดำรงอยู่สิ้นกาลนานกว่ามนุษย์เหล่าอื่นยิ่งนัก
3. ทรงมีพระโรคพาธน้อย มีทุกข์น้อย
4. เป็นที่รักใคร่ เป็นที่ชอบใจของพวกพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย

พระเจ้ามหาสุทฺธสฺสนะ เป็นพระมหาจักรพรรดิพร้อมพร้อมทุกสิ่งทุกอย่าง ดำรงอยู่ในศีลในธรรม ปกครองไพร่ฟ้าประชาชนให้อยู่เย็นเป็นสุข เมื่อสิ้นพระชนม์แล้วได้เสด็จสู่พรหมโลก

5. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงได้พระเสขะผู้ดำรงอยู่ในปฏิปทา และพระชีนาสพผู้อยู่จบพรหมจรรย์ เป็นสหาย เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเบาพระทัย ประกอบความเป็นผู้ยินดีอยู่พระองค์เดียว
6. ลาก ความสรรเสริญ ย่อมเกิดแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เห็นจะตลอดถึงกษัตริย์ทั้งหลายที่ยินดีอยู่ แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นปราศจากความเมาในการเสวยพระกระยาหาร
7. พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น มีปกติตรัสอย่างใดทำอย่างนั้น ทำอย่างใดตรัสอย่างนั้น
8. พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นทรงข้ามความสงสัยได้แล้ว ปราศจากความคลงแคลง มีความดำริถึงที่สุด ด้วยพระอริยาศัยเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์

เมื่อเหล่าเทวดาได้ฟัง ต่างก็ปลื้มใจเบิกบาน เกิดปีติและโสมนัสยิ่งกว่าประมาณ

หลังจากนั้น **สังกุมารพรหม** ได้ปรากฏขึ้นในที่ประชุมและได้รับทราบเกี่ยวกับพระคุณ 8 ประการของพระผู้มีพระภาคเจ้า เช่นเดียวกันกับที่เหล่าเทพทั้งหลายได้รับฟังมาแล้ว

สังกุมารพรหม ได้เล่าเรื่อง **โควินทพราหมณ์** ในอดีตให้เหล่าเทวดาฟังว่า ในอดีตในสมัยของพระราชูปถัมภ์ **ทิสัมบดี** มีคน 8 คนเป็นสหายกัน คือ พระราชโอรสชื่อ **เรณู**, **โชติปาลมาณพ** บุตรของโควินทพราหมณ์ (โควินทเป็นบุตรของปุโรหิตของพระเจ้าทิสัมบดี) กับกษัตริย์อื่นอีก 6 องค์

ต่อมาโควินทพราหมณ์ถึงแก่กรรม พระเจ้าทิสัมบดีจึงได้แต่งตั้ง **โชติปาลมาณพ** ดำรงตำแหน่งแทนบิดา เป็นปุโรหิตในตำแหน่ง **มหาโควินทพราหมณ์** ซึ่งเขาปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างดี ในตอนหลัง มหาโควินทพราหมณ์ได้สละ ลาภ ยศ และความสุขทุกอย่างออกบวช ทำให้สหายทั้ง 7 องค์ พราหมณ์มหาศาล 7 คน เหล่าข้าราชบริพาร 700 คน ภรรยา 40 คน เจ้าหลายพัน พราหมณ์หลายพัน คฤหบดีหลายพัน นางสนมหลายพัน ออกบวชตามด้วย ต่างก็สำเร็จมรรคผลตามบุญบารมีของแต่ละคน

มหาโควินทพราหมณ์ในชาตินั้น ก็เป็นชาติหนึ่งของพระพุทธองค์นั่นเอง...

7. มหาสมยสูตร : เรื่องเวทสันนิบาต

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ป่ามทวัน พระนครกบิลพัสดุ์ ในลัทธิชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ประมาณ 500 รูป ล้วนเป็นพระอรหันต์ มีพวกเทวดาจากโลกธาตุทั้ง 10 มาประชุมกันเพื่อทักทายพระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุสงฆ์

เหล่าเทวดาได้กล่าวคาถาเป็นการชื่นชมศรัทธาพระพุทธเจ้า เช่น “ชนเหล่าใด เหล่าหนึ่ง ถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะ เขาก็ไม่ไปบายนุมิ ละกายมุนะแล้วจักยังเทวกายให้บริบูรณ์”

พระพุทธองค์ตรัสเรียกภิกษุ แล้วทรงประกาศนามเทวดาทั้งหลายให้ภิกษุได้ทราบ ตรัสว่า เหตุการณ์ที่เหล่าเทวดามาประชุมกันเพื่อทักทายพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์เช่นนี้ ในอดีตก็เคยมี และในอนาคตก็จะมีเหตุการณ์เช่นนี้เหมือนกัน

พระพุทธองค์ได้ประกาศเหล่ายักษ์ทั้งหลาย ท้าวจุลโลกบาล บ่าวของท้าวโลกบาล เหล่านาค เอรಾವัน เทพบุตร ปักษีวิชาติผู้เป็นทิพย์ พวกอสูรอาศัยสมุทรรอยู่ เทวดาเหล่าต่างๆ พระอินทร์ พระพรหมทั้งหมดนั้น ก็มาด้วย

การประชุมครั้งนี้ ต่างได้กล่าวคาถาคณลลบท แสดงความประพฤติชอบของพระสงฆ์ และได้ประกาศเข้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะตลอดไป

8. สักกะปัญหสูตร : เรื่องว่าด้วยท้าวสักกะทูลถามปัญหา

ท้าวสักกะจอมเทพ ได้ทูลถามปัญหาจากพระพุทธเจ้าว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กัมมัญญปฏิบัติอย่างไร จึงจะชื่อว่าปฏิบัติแล้วเพื่อความสำเร็จในปาฏิโมกข์” พระพุทธองค์ทรงอธิบาย โดยแยกกายสมาจารเป็น 2 คือ ที่ควรเสพ กับไม่ควรเสพ แยกวจีสมาจารเป็น 2 คือ ที่ควรเสพ และไม่ควรเสพ กับแยกการแสวงหาเป็น 2 เช่นกัน คือ ที่ควรเสพกับไม่ควรเสพ ที่ว่าควรเสพคือ เมื่อเสพแล้ว “อกุศลธรรมเสื่อม และกุศลธรรมเจริญขึ้น” ส่วนที่ไม่ควรเสพนั้น เมื่อเสพแล้ว “อกุศลธรรมเจริญขึ้น และกุศลธรรมเสื่อม”

ท้าวสักกะจอมเทพได้ทูลถามเรื่องอินทรีย์สังวรว่า “กัมมัญญปฏิบัติอย่างไร จึงจะชื่อว่าปฏิบัติแล้วเพื่อความสำเร็จอินทรีย์” พระพุทธองค์ทรงอธิบายเกี่ยวกับหลักเกณฑ์พิจารณาว่าอะไรควรเสพ กับไม่ควรเสพในอินทรีย์ทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น ผิวกาย และใจ

ท้าวสักกะจอมเทพได้ทูลถามปัญหา และสนทนารวมกับพระพุทธองค์หลายประการ ทำให้หมดความสงสัย และชื่นชมศรัทธาพระพุทธรูปอย่างสูง พร้อมทั้งเหล่าเทพเทวดาที่มาประชุมก็ได้เข้าเฝ้าธรรม และชื่นชมศรัทธาต่อพระพุทธรูปอย่างมากด้วย

9. มหาสติปัฏฐานสูตร : การเจริญสติปัฏฐาน

พระสูตรนี้ว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ซึ่งพระอานนทได้เล่าให้พระภิกษุสาวกฟังดังนี้

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ใน **กुरुชนบท** ในหมู่บ้าน **กัมมาสทัมมะ** พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุสาวกทั้งหลายว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงความโศกและปริเวท เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโศมนัส เพื่อบรรลุธรรมที่ถูกต้อง เพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน **หนทางนี้คือสติปัฏฐาน 4 ประการ** สติปัฏฐาน 4 ประการเป็นไฉน **ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุในธรรมวินัยนี้** 1) พิจารณาเห็นกาย ในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโศมนัสในโลกเสียได้ 2) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโศมนัสในโลกเสียได้ 3) พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโศมนัสในโลกเสียได้ 4) พิจารณาเห็นธรรมอยู่ในธรรม มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโศมนัสในโลกเสียได้

ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ได้แสดงธรรมถึงรายละเอียดของ**การเจริญสติปัฏฐาน**แต่ละอย่าง โดยสรุปดังนี้

1. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน การพิจารณากาย ได้แยกเป็น**บรรพ**ต่าง ๆ ได้แก่ (1) **อานาปานบรรพ** การพิจารณาลมหายใจ (2) **อิริยาปถบรรพ** การพิจารณาอิริยาบถต่าง ๆ ของร่างกาย (3) **สัมปชัญญะบรรพ** การ

ทำความเข้าใจตัวในการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ (4) **ปฏิภมณสิกการบรรพ** การพิจารณาความเป็นปฏิภมณของอวัยวะร่างกาย (5) **ธาตุมณสิกการบรรพ** การพิจารณาธาตุต่าง ๆ ที่มีอยู่ในกาย และ (6) **นวลีวธิกการบรรพ** พิจารณากายหลังความตาย

2. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน การพิจารณาความรู้สึก สุข ทุกข์ ความไม่สุขไม่ทุกข์
3. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน การพิจารณาสภาวะจิตที่เสวยอารมณ์ต่าง ๆ
4. ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน การพิจารณาสภาวะธรรม ได้แก่ (1) **นิเวรณบรรพ** การพิจารณาเวรณ 5 ที่เกิดขึ้นในจิต ได้แก่ กามฉันท์ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุกจะ และวิจิกิจฉา (2) **ขันธบรรพ** พิจารณาอุปาทานขันธ์ 5 คือ สภาวะธรรมใน รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ (3) **อายตณบรรพ** พิจารณาสภาวะธรรมในอายตนะภายในและภายนอก 6 (4) **โพชฌณคบรรพ** พิจารณาเห็นธรรมในโพชฌงค์ 7 คือ สติธัมมวิจยะ วิริยะ ปิที ปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขา (5) **สังจบรรพ** คือ พิจารณาอริยสัจ 4 แยกรายละเอียดเป็น (1) ทุกขสังจนิทเทส พิจารณาสภาวะทุกข์ (2) สมุทยสังจนิทเทส พิจารณาต้นเหตุของทุกข์ (3) นิโรธสังจนิทเทส พิจารณาความสิ้นไปแห่งทุกข์ และ (4) มัคคสังจนิทเทส พิจารณาแนวทางปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ ได้แก่ มรรคมรรค 8 คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ

ในตอนท้ายพระพุทธองค์ได้บอกอานิสงส์แห่งการเจริญสติปัฏฐาน 4 ดังนี้ “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ผู้ใดผู้หนึ่งพึงเจริญสติปัฏฐานทั้ง 4 นี้ อย่างนี้ ตลอด 7 ปี เขาพึงหวังผล 2 ประการ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ พระอรหัตตผลในปัจจุบัน 1 หรือเมื่อยังมีอุปาทิเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี 1 และอานิสงส์จากการปฏิบัติด้วยเวลาน้อยกว่า 7 ปี ว่าจะได้รับอะไรบ้าง

เหล่าภิกษุที่ได้ฟังธรรมเทศนานี้แล้วต่างรู้สึกยินดี ชื่นชมเป็นอันมาก

10. ปายาสีราชัญญสูตร : ว่าด้วยทิวาญญิของเจ้าปายาสี

พระสูตรนี้เป็นเหตุการณ์ที่พระกุมารกัสสะปะไปช่วยแก้ทิวาญญิ คือความหลงผิดของเจ้าปายาสี ดังนี้ สมัยหนึ่ง ท่าน **พระกุมารกัสสะปะ** เทียวจาริกไปในโกศลชนบท พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ประมาณ 500 รูป ไปถึง **นครเสตัพพะ** พำนักอยู่ ณ ป่าไม้สี่เสียด้านเหนือของพระนคร

เสตัพพะเป็นนครใหญ่มีความอุดมสมบูรณ์ ปายาสีเป็นเจ้าผู้ครองนคร เจ้าปายาสีมีความเชื่อว่า **“โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำชั่วไม่มี”**

พวกชาวนครเสตัพพะต่างมุ่งหน้าไปกราบ พระกุมารกัสสะปะ เพราะ “เกียรติศัพท์อันงามของท่านกุมารกัสสะปะ องค์นั้น ขจรไปแล้วอย่างนี้ว่า เป็นบัณฑิต เลียบแหลม มีปัญญา เป็นพหูสูตร มีถ้อยคำอันวิจิตร มีปฏิภาณดี เป็นทั้ง พุทธบุคคล เป็นทั้งพระอรหันต์ ก็การได้เห็นพระอรหันต์ทั้งหลาย เห็นปานนั้นย่อมเป็นการดีแล้ว”

เจ้าปายาสีได้ไปกราบพระกุมารกัสสะปะพร้อมประชาชนเหล่านั้น พวกที่ไปแบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายที่เชื่อว่าชาติหน้าไม่มี ผลของการทำดีทำชั่วไม่มี ตามทฤษฎีของเจ้าปายาสี อีกพวกเชื่อว่าชาติหน้ามี ผลของการทำดีทำชั่วมี

เจ้าปายาสีได้ถามเรื่องนี้กับพระกุมารกัสสะปะ พระกุมารกัสสะปะไม่ตอบโดยตรง ใช้วิธีถามความเห็น และเหตุผลของเจ้าปายาสี ว่าทำไมจึงเชื่อว่าเป็นอย่างนั้น แล้วพระกุมารกัสสะปะยกอุปมามาเปรียบเทียบกับเห็นที่ละเรื่อง ๆ ไป จนกระทั่งหาข้อสรุปได้เอง

ครั้งแรกพระกุมารกัสสะปะยกอุปมาด้วยพระจันทร์ พระอาทิตย์ ถามว่า “พระจันทร์ และพระอาทิตย์นี้อยู่ในโลกนี้หรือโลกหน้า เป็นเทวดาหรือมนุษย์” เจ้าปายาสีตอบว่า “อยู่ในโลกหน้า มิใช่โลกนี้ เป็นเทวดาไม่ใช่มนุษย์” พระกุมารกัสสะปะสรุปในประเด็นนี้ว่า “ดูก่อนบพิตร โดยปริยายของบพิตรนี้แล ต้องเป็นอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกหน้ามีอยู่ เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นมีอยู่ ผลวิบากของกรรม ที่สัตว์ทำดีทำชั่วมีอยู่”

พระเจ้าปายาสี คลายทฤษฎี ขอร้องพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะตลอดไป

พระไตรปิฎกเล่มที่ 11 : ปาฏิการวรรค

ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 11 คือพระบาลีสถิตตันตปิฎก ที่มณิกาย ปาฏิการวรรค มี 11 สูตร ดังนี้

1. ปาฏิกสูตร : พระพุทธรองค์ทรงเล่าเรื่องสุนัขขัตติจฉวี

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่อนุปิยนิกม ของชาวมัลลยะ ในแคว้นมัลลยะ ในเวลาเช้า พระพุทธรองค์เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน พระองค์ทรงเห็นว่ายังเช้าอยู่จึงแวะเข้าไปทักทายปริพาชกชื่อ **ภคควโคตร** ยังสถานที่ของเขาก่อน

ภคควะให้การต้อนรับ แล้วกราบทูลถามพระพุทธรองค์ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วันก่อน ๆ พระโอรสเจ้าลิจฉวี ชื่อสุนัขขัตติยะ ได้เข้ามาหาข้าพระองค์ถึงที่อยู่ แล้วบอกว่าดูก่อนภคควะ บัดนี้ข้าพเจ้าบอกคืนพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ข้าพเจ้ามิได้ออยู่เจาะจงพระผู้มีพระภาคเจ้าหรอก ดังนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คำนั้นเป็นดังที่เขากล่าวหรือ” (หมายความว่า สุนัขขัตติยะบอกว่าเขาเลิกนับถือพระพุทธเจ้า และปลีกตัวออกมาจากพระพุทธเจ้าแล้ว เป็นความจริงหรือไม่)

พระพุทธรองค์ตอบรับ “ก็เป็นจริงดังที่โอรสเจ้าลิจฉวี ชื่อสุนัขขัตติยะกล่าวนั้นแล” แล้วทรงเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น สาเหตุที่สุนัขขัตติยะอ้างถึงก็คือ “ก็พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงกระทำอิทธิปาฏิหาริย์อันเป็นธรรมชั้นเยี่ยมของมนุษย์แก่ข้าพระองค์เลย” ซึ่งพระพุทธรองค์ทรงตรัสว่าไม่เคยได้ให้สัญญาอย่างนั้นแก่ใครเลย พร้อมทั้งตรัสว่า “เมื่ออิทธิปาฏิหาริย์อันเป็นธรรมชั้นเยี่ยมของมนุษย์เรา กระทำแล้วหรือมิได้กระทำก็ตาม **ธรรมที่เราได้แสดงไว้แล้วนั้นแหละย่อมนำผู้ประพฤติดีให้สิ้นทุกข์ได้โดยชอบ มิใช่หรือ**”

สุนัขขัตติยะได้อ้างเหตุผลต่อว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงบัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่า **เลิศ** แก่ข้าพระองค์เลย” พระพุทธรองค์ตรัสเช่นกันว่าไม่เคยรับปากอย่างนั้น และตรัสว่า “เมื่อสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศเราบัญญัติแล้ว หรือมิได้บัญญัติก็ตาม **ธรรมที่เราได้แสดงไว้แล้วนั้นแหละย่อมนำผู้ประพฤติดีให้สิ้นทุกข์ได้โดยชอบ มิใช่หรือ**”

เล่าเรื่องของอเจลกโกรักขัตติยะ

พระพุทธรองค์ทรงเล่าเรื่องเกี่ยวกับอเจลกคนหนึ่งชื่อ **โกรักขัตติยะ** ให้ภคควะ ฟัง ความว่า สมัยหนึ่งพระพุทธรองค์พำนักอยู่ที่หมู่บ้าน ชาวอุลลุ ชื่อ **อุตตรกา** พระพุทธรองค์เสด็จออกบิณฑบาตในเวลาเช้า มีสุนัขขัตติยะโอรสเจ้าลิจฉวี เป็นปัจฉาสมณะ เข้าไปบิณฑบาตในถิ่นที่อยู่ของพวก อเจลก พบว่ามีอเจลกคนหนึ่งชื่อ **โกรักขัตติยะ** ประพฤติตัวตรอย่างสุนัข คือ เดินด้วยข้อศอกและเข่า กินอาหารที่กองบนพื้นด้วยปาก” ฝ่ายสุนัขขัตติยะเห็นดังนั้นก็นึกขึ้นชอบ คิดว่า “เขาเป็นสมณะอรหันต์ที่ต้องค้ำหนึ่ง” ที่ประพฤติตัวได้เช่นนั้น พระพุทธรองค์ทรงต่อว่าสุนัขขัตติยะว่า “แม้คนอย่างเธอยังจักบัญญัติตนว่าเป็นสมณศากยบุตรอยู่หรือไม่มนุषะ”

สุนัขขัตติยะ รู้สึกว่าที่พระพุทธรองค์กล่าวเช่นนั้นอาจเป็นเพราะอิจฉาที่สุนัขขัตติยะไปยกย่องพระอรหันต์องค์อื่น พระพุทธรองค์ทรงเตือนให้สุนัขขัตติยะเลิกความเห็นผิดเช่นนั้นเสีย แล้วพยากรณ์ว่า “แต่ต่อไปอีก 7 วันโกรักขัตติยอเจลกจักตายด้วยโรคคอลสะกะ(ท้องอืด) แล้วจักบังเกิดในเหล่าอสุร **ชื่อกาลกัญชิกา** ซึ่งเป็นชั้น

เลกว่าอสุรกายทั้งปวง และจักถูกเขานำซากศพไปทิ้งที่ป่าช้า ชื่อวีรณัตถัมภกะ” สุนัขขัตตะได้นำความนี้ไปบอก **โกรักขัตติยะ** แล้วบอกว่าขอให้เขากินอาหารและดื่มน้ำพอควร จะได้ทำให้คำพยากรณ์ของพระพุทธองค์ไม่เป็นจริง

พอครบ 7 วัน เหตุการณ์ก็เกิดขึ้นตามที่พระองค์พยากรณ์ไว้ทุกประการ สุนัขขัตตะได้เข้าไปใกล้ซากศพโกรักขัตติยะ เอามือตบซากศพ 3 ครั้ง แล้วถามว่า

“ดูก่อนโกรักขัตติยะ ท่านทราบคติของตนบ้างไหม” ซากศพโกรักขัตติยะอเปลวได้ลุกขึ้นยืนพลางเอามือลูบหลังตนเอง ตอบว่า “ดูก่อนสุนัขขัตตะผู้มีอายุ ข้าพเจ้าทราบคติของตนอยู่ คือข้าพเจ้าไปบังเกิดในเหล่าอสุร ชื่อกาลกัญชกา ซึ่งเป็นชั้นเลกว่าอสุรกายทั้งปวง” แล้วซากศพก็ล้มนอนหงายลง ณ ที่นั้น

สุนัขขัตตะได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ตรัสกับเขาว่า “สุนัขขัตตะเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน วิบากนั้นได้มีแล้ว สมจริงตามที่เราได้พยากรณ์ไว้แก่เธอถึงโกรักขัตติยอเปลว มิใช่พยากรณ์ผิดไปเป็นอย่างอื่น”

ทรงเล่าเรื่องอเจลกกฬารัมชชกะ

สมัยหนึ่งพระพุทธองค์ ประทับอยู่ที่ภูฏาคารในป่ามหาวัน เมืองเวสาลี มีอเจลกคนหนึ่งชื่อ **กฬารัมชชกะ** อาศัยอยู่ที่วัดชีคาม เมืองเวสาลี เป็นผู้เลิศด้วยลาภ และยศ (คนขึ้นมาก) เขาได้ยึดถือสมถาทน ข้อวัตร 7 ข้อ คือ (1) เปลือยกายไม่นุ่งผ้าตลอดชีวิต (2) ประพฤติพรหมจรรย์ ไม่เสพเมถุนกรรมตลอดชีวิต (3) เลี้ยงชีพด้วยการดื่มสุราและกินเนื้อสัตว์ ไม่กินข้าวสุกและขนมสดตลอดชีวิต (4) ไม่ล่วงเกินอุเทนเจดีย์ซึ่งอยู่ที่ศูรพาแห่งเมืองเวสาลี (5) ไม่ล่วงเกินโคตมกเจดีย์ ซึ่งอยู่ที่ศัททกษิณแห่งเมืองเวสาลี (6) ไม่ล่วงเกินสัตตัมพเจดีย์ซึ่งอยู่ที่ศปรจิมแห่งเมืองเวสาลี (7) ไม่ล่วงเกินพทุพตตเจดีย์ ซึ่งอยู่ที่ศอุดรแห่งเมืองเวสาลี

ข้อวัตร 7 ข้อนี้ทำให้เขาได้รับความเลื่อมใสศรัทธาจากประชาชนมาก รวมทั้ง **สุนัขขัตตะ** คือ ได้เข้าไปหาอเจลกผู้นั้น ถามปัญหาเขา แต่เขาแก้ไม่ได้ จึงแสดงความโกรธเคือง แต่สุนัขขัตตะกลับเห็นว่า ตัวเองเป็นผู้ทำผิดไปกุรกรรมสมณะผู้เป็นพระอรหันต์ จึงขอภัยต่ออเจลกผู้นั้น แล้วเข้าไปกราบทูลเรื่องนี้ให้พระพุทธองค์ทรงทราบ พระพุทธองค์ทรงตำหนิสุนัขขัตตะ ว่าเป็นพระภิกษุในธรรมวินัย ไม่ควรหลงเชื่อเรื่องเหล่านี้ สุนัขขัตตะไม่พอใจด้วยเห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงรู้ลึกจึ้งจนอเจลกที่ชื่อ **กฬารัมชชกะ**

พระพุทธองค์ทรงทำนายว่า “แต่ต่อไปไม่นานหรอก เขาก็กลับนุ่งห่มผ้า มีภรรยา กินข้าวสุก และขนมสด ล่วงเกินเจดีย์ที่มีอยู่ในเมืองเวสาลีทั้งหมด กลายเป็นคนเลื่อมยศ แล้วในที่สุดก็ตายไป”

คำพยากรณ์ของพระพุทธองค์เป็นจริงทุกประการ

ทรงเล่าเรื่องอเจลกปาฏิภุต

สมัยหนึ่ง พระพุทธองค์พำนักอยู่ที่ภูฏาคารศาลาในป่ามหาวัน เมืองเวสาลี มีอเจลกผู้นี้อาศัยอยู่ที่วัดชีคาม เมืองเวสาลี เป็นผู้เลิศด้วยลาภและยศ คือ มีผู้คนเลื่อมใสเป็นอันมาก อเจลกผู้นี้ชอบพูดวาทในที่ต่าง ๆ ในเมืองเวสาลี ทำทนายให้พระพุทธเจ้ามาแสดงอิทธิฤทธิ์แข่งกัน พระพุทธเจ้าแสดงเท่าไร เขาจะแสดงเพิ่มเป็น 2 เท่า “พระสมณโคตมทรงกระทำเท่าใด ๆ เราก็จักกระทำให้มากกว่านั้นเพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณ”

สุนัขขี้ต๊ะ กราบทูลว่า ขอให้พระพุทธรองค์จำคำพูดนี้ไว้ ไม่เช่นนั้นจะเป็นการมูสาไป พระพุทธรองค์ตรัสว่า “มีหรือที่คฤคาตเคยกล่าววาจาไว้เป็น 2”

อเจลกปาฏิโกบุตร ยังไม่เลิกกล่าวทำร้ายพระพุทธรเจ้า เทียวปาวประกาศไปทั่วให้พระองค์มาแสดงอิทธิฤทธิ์สู้กัน

ทรงเล่าเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์

มีวันหนึ่ง หลังจากพระพุทธรองค์กลับจากบิณฑบาตและเสร็จภารกิจแล้ว ได้เสด็จไปยังสถานที่พักของปาฏิโกบุตรอเจลก เป็นการพักผ่อนยามกลางวันตรัสกับสุนัขขี้ต๊ะว่า ถ้าต้องการให้พระองค์แสดงอิทธิฤทธิ์ตามคำท้าของปาฏิโกบุตรอเจลกแล้ว ก็ขอให้ไปบอกเขาด้วยว่าพระองค์มาถึงแล้ว

สุนัขขี้ต๊ะได้ไปแจ้งเรื่องการประลองอิทธิฤทธิ์ให้พวกเจ้าลิจฉวี นักบวช และประชาชนในเมืองเวสาลีทราบโดยทั่วกัน ประชาชนทั้งหลายต่างก็มาพร้อมกัน ณ สถานที่นัดหมาย คือที่พักของปาฏิโกบุตรอเจลก

ปาฏิโกบุตรอเจลกทราบเรื่องการเสด็จของพระพุทธรองค์ พร้อมทั้งมีผู้คนมาเฝ้าชมจำนวนมาก จึงเกิดความกลัว หนีออกจากที่พักของตนไปยังที่อยู่ของบริพาชกชื่อ ตินทุกขานู ที่ประชุมชาวเมืองได้ให้คนไปตาม ปาฏิโกบุตรอเจลกก็ไม่ยอมออกมาพบ ให้มหาอำมาตย์แห่งเจ้าลิจฉวีไปตาม และใช้คนอื่น ๆ ไปตามอเจลกนั้นก็ไม่ยอมออกมา ที่ประชุมจึงตัดสินใจให้ปาฏิโกบุตรอเจลก แพ้การประลองอิทธิฤทธิ์ต่อพระพุทธรเจ้า

เมื่อปาฏิโกบุตรอเจลกไม่ยอมออกมาประลองอิทธิฤทธิ์ตามที่เคยกล่าวท้าทาย พระพุทธรองค์ “เราจึงชี้แจง ชักชวนให้ที่ประชุมนั้น อาจหาญรีนเร้งด้วยธรรมีกถา ทำให้พ้นจากเครื่องผูกใหญ่ (พ้นจากกิเลส) ช่วยจุดдингคนประมาณ 84,000 ขึ้นจากหลุมใหญ่ (โสมะ 4 คือ กามโสมะ ภวาโสมะ ภิภูริโสมะ และอวิชชาโสมะ) จึงเข้าเตโชกลิน เหาะขึ้นสู่เวหาสูงประมาณ 7 ชั่วโมง ๓๓ นาที เนมิตราไฟให้ลูกโพล่งมีควันตลบ สูงประมาณ 7 ชั่วโมง ๓๓ นาที แล้วจึงกลับมาปรากฏที่ ภูฏาคารศาลาปามหาวัน ตามเดิม” ฯลฯ

2. อุทุมพริกสูตร : การโต้ตอบปัญหากับบริพาชกเรื่องตบะ

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ เคาศิณภูมิ กรุงราชคฤห์ ปายวันหนึ่ง **สันธานคฤหบดี** ต้องการจะเข้าเฝ้าพระพุทธรเจ้า แต่เห็นว่าเวลายังไม่เหมาะ จึงแวะเข้าไปพบ **นิโครธบริพาชก** ที่พำนักอยู่พร้อมด้วยบริษััทหมู่ใหญ่ประมาณ 3,000 ในบริพาชการามของพระนางอุทุมพริก

ขณะนั้น นิโครธบริพาชก พร้อมด้วยบริวารกำลังสนทนากันด้วยเรื่องต่างๆ ส่งเสียงอึกทึกครึกโครม ครั้นเห็นสันธานคฤหบดี ซึ่งเป็นสาวกของพระพุทธรองค์เดินใกล้เข้ามา จึงได้ห้ามเหล่าบริวารให้เบาเสียงลง

สันธานคฤหบดี กล่าวเปรียบเทียบกับนิโครธบริพาชกกับพระพุทธรองค์ ถึงความแตกต่างในส่วนที่ฝ่ายนิโครธบริพาชก และบริวารมักสนทนากันด้วยเสียงอึกทึกครึกโครม ส่วนฝ่ายของพระพุทธรเจ้ากลับเงียบสงบปราศจากเสียง ฝ่ายนิโครธบริพาชกกล่าวในเชิงดูหมิ่นพระพุทธรองค์ว่าแม้จะทรงปัญญาเฉียบแหลมเพียงใดก็ตามแต่ “ไม่สามารถเพื่อจะทรงเจรจา พระองค์ท่านทรงใช้สอยแต่ที่เงียบ ๆ ณ ภายในอย่างเดียว อุปมาเหมือนแม่โคบอดเที่ยววนเวียนอยู่กับที่เงียบ ๆ” พร้อมกลับกล่าวท้าทายให้พระพุทธรองค์มาโต้ตอบปัญหากันและสบ

ประมาทว่า “พวกข้าพเจ้าพึ่งสนทนากะพระองค์ท่านด้วยปัญหาเพียงข้อเดียวเท่านั้น คงจะทำลายพระองค์ท่านได้ เหมือนคนทำลายหม้อดินเปล่า เท่านั้น”

การสนทนาระหว่างนิโครธปริพาชกกับสันธานคฤหบดีนั้น พระพุทธองค์ทรงรู้แจ้งทุกประการด้วยทิพยโสตธาตุอันบริสุทธิ์ จึงเสด็จลงจากเขาคิซุมภู มาเดินจงกรมอยู่ในบริเวณที่เลี้ยงอาหารนกยูง ที่ฝั่งสระโบกขรณีสุมาถา นิโครธปริพาชกมองเห็นพระพุทธองค์จึงสั่งให้สาวกอยู่ในอาการอันสงบ เพราะพระพุทธองค์ทรงโปรดสถานที่เงียบสงัด

พระพุทธองค์เสด็จเข้าไปหานิโครธปริพาชกถึงที่อยู่ นิโครธปริพาชกให้การต้อนรับด้วยดี พระพุทธองค์ตรัสถามว่ากำลังสนทนากันเรื่องอะไรอยู่ นิโครธะ จึงถามคำถามที่เตรียมไว้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าสำหรับทรงแนะนำพระสาวกนั้นชื่ออะไร ธรรมชื่ออะไรสำหรับรู้แจ้งชัดอาทิพรหมจรรย์ อันเป็นที่อาศัยอยู่แห่งพระสาวกที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแนะนำแล้วถึงความยินดี”

พระพุทธองค์ไม่ได้ตอบโดยตรง กลับบอกว่านิโครธะจริง ๆ แล้วไม่ได้สนใจเรื่องเหล่านี้ ถ้ามไปก็ไม่มีประโยชน์ แต่ควรถามเรื่องที่ลัทธิของตนให้ความสนใจคือ “นิโครธะ ท่านจงถามปัญหาในการรังเกียจบาปอย่างยิ่ง ในลัทธิอาจารย์ของท่านกะเราว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ การรังเกียจบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์ มีอย่างไรหนอแล ที่ไม่บริบูรณ์มีอย่างไร”

นิโครธะสนใจในเรื่องนี้อยู่แล้ว ขอให้พระองค์ทรงอธิบาย โดยกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์แล มีวาทะรังเกียจบาปด้วยตบะ มีการรังเกียจบาปด้วยตบะเป็นแก่นสาร คือติดแน่นการรังเกียจบาปด้วยตบะ การรังเกียจบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์มีอย่างไรหนอแล ที่ไม่บริบูรณ์มีอย่างไร”

พระพุทธองค์ทรงอธิบายวิธีการบำเพ็ญตบะเพื่อขจัดกิเลส หรือขจัดบาป ของนักบวชที่นิยมทำในสมัยนั้น ด้วยการทรมานตนด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น ไม้หนุงหนัมเสื่อผ้า กินอาหารบูดเน่า อดอาหาร กินเฉพาะผลไม้ที่ห่อน นั่งนอนบนเตียงหนาม ไม่อาบน้ำ ขยันอาบน้ำ ฯลฯ พระพุทธองค์ย้อนถามนิโครธะว่าการบำเพ็ญตบะด้วยวิธีต่าง ๆ เหล่านี้ว่า “ดูก่อนนิโครธะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นอย่างไร ถ้าเมื่อเป็นเช่นนี้ การรังเกียจบาปด้วยตบะ ชื่อว่าเป็นการรังเกียจที่บริบูรณ์หรือไม่บริบูรณ์”

นิโครธปริพาชกกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเป็นเช่นนี้การรังเกียจบาปด้วยตบะ ชื่อว่าเป็นการรังเกียจบาปที่บริบูรณ์แน่แท้ มิใช่ไม่บริบูรณ์”

พระพุทธองค์ตรัสว่า แม้การบำเพ็ญตบะตามที่กล่าวมา จะทำได้อย่างเคร่งครัดและสมบูรณ์เพียงใดก็ตาม “เรากล่าวว่ายัธธรรมเครื่องเศร้าหมองอยู่เป็นอันมาก”

นิโครธปริพาชกทูลขอให้พระองค์ทรงอธิบาย

พระพุทธองค์ทรงอธิบายโดยชี้ตบะที่เผงกิเลสไว้ถึง 16 ตัวอย่างเช่น การยึดมั่นในตบะก็ยังเป็นอุปกิเลส การยกตนข่มผู้อื่นด้วยตบะ การมัวเมาหลงลืมถึงความประมาทด้วยตบะ การใช้ตบะยังลบลัทธิการะและความสรรเสริญให้เกิดขึ้น เมื่อลบลัทธิการะเกิดขึ้นแล้วก็ยกตนข่มผู้อื่นด้วยลบลัทธิการะและสรรเสริญนั้น มีความมัวเมาหลงลืมถึงความประมาทด้วยลบลัทธิการะและสรรเสริญนั้น บางครั้งจะพิจารณาโกธนะเป็น 2 ส่วน คือ

ส่วนที่ตนชอบก็จะยึดไว้ ส่วนที่ไม่ชอบก็คิดสลัดออก ต้องการหาศิษย์ที่ร่าเริงและมีอำนาจ เกิดดูถูกสมณะ หรือพราหมณ์อื่นว่าไม่เคร่งครัดเหมือนตน เกิดริษยาเมื่อมีคนไปเคารพนับถือคนอื่น ต้องการบำเพ็ญตบะเพื่อให้คนอื่นมองเห็น ชอบอวดคุณความดีของตัวเอง บางครั้งสิ่งที่ตนทำนั้นผิดแต่เสแสร้งว่าทำถูก แม้คำสอนอื่นที่ดีกว่าก็ไม่ยอมเปลี่ยนแปลงตน มีความมักโกรธเป็นมักผูกโกรธ เป็นผู้มี ความลบหลู่ ดีเสมอ ริษยา ตระหนี่ โอ้อวด มีมายา กระด้าง ถือตัวจัด มีความปรารถนาลามก

พระพุทธองค์ถามนิโครธว่า การบำเพ็ญตบะ แต่ในใจยังเป็นตามตัวอย่างดังกล่าวแล้ว “การรังเกียจบาปด้วยตบะเหล่านี้ เป็นอุปกิเลส หรือไม่เป็นอุปกิเลส” นิโครธตอบว่าตบะเหล่านี้ “ชื่อว่ามียุกิเลสเหล่านี้ติดมาครบทุกอย่าง”

ต่อมาพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับ “ฐานะบริสุทธิ์ของผู้บำเพ็ญตบะ” ซึ่งตรงกันข้ามกับทั้ง 16 ข้อที่ยกมา ซึ่งนิโครธเห็นว่าการบำเพ็ญตบะดังกล่าว “เป็นกิริยาที่ถึงยอดถึงแก่น” แล้ว แต่พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนนิโครธการรังเกียจบาปด้วยตบะ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ เป็นกิริยาที่จัดว่าถึงยอดถึงแก่นยังมีได้ ที่แท้เป็นการกระทำที่ถึงแต่เพียงสะกิดเท่านั้น”

นิโครธปริพาชกทูลถามข้อปฏิบัติที่ทำให้บริสุทธิ์ยิ่ง ๆ ขึ้นไปอีก “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็การรังเกียจบาปด้วยตบะ เป็นกรรมที่จัดว่าถึงยอดถึงแก่นด้วยเหตุเพียงเท่าไร ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงให้ข้าพระองค์ถึงยอดถึงแก่นแห่งการรังเกียจบาปด้วยตบะเกิด”

ว่าด้วยสังวร 4 ประการ

พระพุทธองค์ตรัสถึง สังวร 4 ประการ ว่า “บุคคลผู้บำเพ็ญตบะในโลกนี้ เป็นผู้สังวรแล้วด้วยสังวร 4 ประการ” ได้แก่ (1) ไม่ผกาสัตว์ (2) ไม่ถือเอาสิ่งของที่เขาของไม่ได้ให้ (3) ไม่พูดเท็จ และ (4) ไม่ปรารถนามากุณ

“บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้สังวรแล้วด้วยสังวร 4 ประการ เพราะเป็นผู้บำเพ็ญตบะ เขาก็ **เกิดทุนศีล** ไม่เวียนมาเพื่อภาวะแห่งเพศอันแล้ว **เขาใช้สอยแต่เสนาสนะอันสงัด** คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ชอกเขา ถ้ำในภูเขา ป่าช้า ป่าทึม ที่แจ้ง ลอมฟาง ในป่าจางัด เขากลับจากบิณฑบาตแล้ว **นั่งขัดสมาธิ** ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้จำเพาะหน้า **เขาละอภิชฌา** ในโลกเสียแล้ว มีใจปราศจากความเพ่งเล็ง ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความเพ่งเล็งได้ ละความคิดประทุษร้ายคือพยาบาท ไม่พยาบาท มีความอนุเคราะห์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งปวงอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความคิดประทุษร้ายคือพยาบาทได้ **ละถีนมิทธะ** แล้ว เป็นผู้ปราศจากถีนมิทธะ มีความกำหนดหมายอยู่ที่แสงสว่าง มีสติสัมปชัญญะอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถีนมิทธะได้ **ละอุทธัจจกุกกุจจะ** เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบ ณ ภายในอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอุทธัจจกุกกุจจะได้ **ละวิจิกิจฉา** เป็นผู้ข้ามวิจิกิจฉา ไม่มีความสงสัยในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจฉาได้”

ผู้บำเพ็ญตบะจึงควรละนิวัตร 5 “อันเป็นเครื่องทำให้ใจเศร้าหมอง เป็นตัวทอนกำลังปัญญา” ต่อไปก็เจริญพรหมวิหาร 4 คือ เจริญเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ไปยังสรรพสัตว์ทั่วทุกทิศ พระองค์สรุปว่า การทำได้ถึงระดับนี้ยังถือได้ว่า “เป็นการกระทำที่ถึงแต่เพียง **เปลือก** เท่านั้น”

การบำเพ็ญเพียรในระดับสูงขึ้นไปได้แก่ การได้ญาณในระดับต่างๆ ได้แก่ **บุพเพนิวาสานุสติญาณ** คือ การระลึกชาติในอดีตได้ การปฏิบัติได้ถึงระดับนี้ “จัดเป็นการกระทำที่ถึงยอดถึงแก่นยังมีได้ ที่แท้เป็นการกระทำที่ถึงแต่เพียง **กระพี้** เท่านั้น”

การบำเพ็ญเพียรในระดับสูงต่อไปเพื่อให้ถึงยอดถึงแก่นแห่งธรรมะ ได้แก่การได้ **จตุปปาตญาณ** รู้ถึงการเกิดการดับของสัตว์โลก ซึ่งเป็นไปตามกรรม (แล้วไปสู่ญาณที่สูงที่สุดคือ อาสวักขยญาณ การทำกิเลสให้หมดสิ้น) เหล่านี้คือ “อาทิพรหมจรรย์อันเป็นที่ต้องอภัยภัยแห่งพระสาวกที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแนะนำ แล้วถึงความยินดี” ตามที่นิโครธต้องการรู้ตั้งแต่ต้น

เหล่าปริพาชกต่างแซ่ซ้องยินดี กล่าวว่า “พวกเรากับอาจารย์ยังไม่เห็นในคัมภีร์หรือแจกเป็นต้นนี้ พวกเรากับอาจารย์ยังไม่เห็นในบาลี มีบาลีแจกเป็นต้นนี้ พวกเรายังไม่รู้ชุดการบรรลุลุณณวิเศษที่ยิ่งไปกว่านี้”

สันธานคฤหบดีเห็นเหล่าปริพาชกตั้งใจฟังคำสอนของพระพุทธองค์เป็นอย่างดี จึงกล่าวทักท้วงนิโครธปริพาชกว่า เคยกล่าวดูหมิ่นพระพุทธเจ้าไว้แต่ต้นว่าอย่างไร ไม่เห็นเป็นจริงดังคำवादอ้างนั้น นิโครธปริพาชก “ถึงกับนั่งอึ้ง เกือเขิน คอตก ก้มหน้า ชบเซา หมดปฏิกาณ” ซึ่งนิโครธก็ยอมรับว่าตนกล่าวด้วยความโง่เขลา และขออภัยต่อพระพุทธองค์

พระพุทธองค์ได้ประทานโอวาทแก่นิโครธปริพาชก และเหล่าสาวก และย้ำว่า ที่กล่าวมาทั้งหมดไม่ต้องการแย่งสาวกจากใคร แต่ขอให้ทุกคนนำไปพิจารณาและ “ทำให้แจ้งซึ่งความบริบูรณ์แห่งมรรคปัญญาและความไพบูลย์แห่งผลปัญญา ด้วยปัญญายังยั้งต่อตนเอง”

เหล่าปริพาชกได้แต่ “พากันนั่งอึ้ง เกือเขิน คอตก ก้มหน้า ชบเซา หมดปฏิกาณ เหมือนถูกมารดลใจ” พระพุทธองค์ทรงดำริว่า “พวกโมฆบุรุษเหล่านี้ แม้ทั้งหมดถูกมารชั่วดลใจแล้ว ในพวกเขาไม่มีใครแม้สักคนหนึ่งที่เกิดอย่างนี้ว่า เอาเถิดพวกเราจะประพาศพรหมจรรย์ในพระสมณโคตม เพื่อความรู้ทั่วถึงบ้าง เจ็ดวันจักทำอะไรได้” แล้วพระองค์ “ทรงบันลือสีหนาทในปริพาชการามของพระนางอุทุมพรिकाแล้วเหาะขึ้นสู่สวรรค์ปราศรัยอยู่บนภูเขาคิชฌกูฏ ส่วนสันธานคฤหบดีเข้าไปสู่กรุงราชคฤห์ในขณะนั้นเอง”

3. จักกวัตติสูตร : ว่าด้วยการมีตนเป็นเกาะและเป็นที่พัก

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ เมืองมาตุลาในแคว้นมคธ พระองค์ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมา แล้วตรัสสอนว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งเลย” แล้วทรงขยายความว่าการมีตนเป็นเกาะมีธรรมเป็นที่พื่อนั้นเป็นอย่างไรโดยทรงเน้นเรื่องสติปัฏฐาน 4 ได้แก่ พิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา พิจารณาเห็นจิตในจิต และพิจารณาเห็นธรรมในธรรม ด้วยความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกเสียได้ การปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์นี้ทำให้ “มารจักไม่ได้ช่อง มารจักไม่ได้อารมณ์ บุญนี้เจริญขึ้นได้ดังนี้ เพราะเหตุสมทานธรรมทั้งหลายอันเป็นกุศล

พระพุทธรูปองค์ทรงยกเรื่อง**พระเจ้าจักรพรรดิทัพเหนื**ในอดีตขึ้นมาแสดง ความว่า พระเจ้าจักรพรรดิองค์นี้มีความเป็นธรรม และมีความยิ่งใหญ่ มีพระราชบุตรมากกว่าพัน พระองค์มีจักรแก้วคู่บารมี ต่อมาปรากฏว่าจักรแก้วอันเป็นทิพย์นี้ถอยเคลื่อนออกจากที่ จึงเห็นเป็นการสมควรสละราชสมบัติให้พระกุมารองค์ใหญ่ แล้วพระองค์ออกบวชเป็นบรรพชิต (ฤาษี)

เมื่อพระราชฤาษีบวชได้ 7 วัน จักรแก้วอันเป็นทิพย์นั้นได้อันตรธานหายไป ทำให้ภษัตรียองค์ใหม่ เสร้าพระทัย ได้เข้าไปหาพระราชฤาษีถึงที่ประทับ พระราชฤาษีตรัสกับพระโอรสว่าอย่าได้เสียใจเลย “ด้วยจักรแก้วอันเป็นทิพย์นั้น ทำให้เป็นสมบัติสืบทอดมาจากบิดาของพ่อก็หาไม่” และบอกให้ลูกชาย หมั่นประพฤติในจักรกัณฑ์วัตรอันประเสริฐ แล้วจักรแก้วอันเป็นทิพย์นั้น ก็จะปรากฏขึ้นมาสมบูรณ์ทุกอย่าง ขอให้ลูกรักษาศีลอุโบสถอยู่ที่ปราสาทในวันอุโบสถ 15 ค่ำ

พระโอรสถามว่า “จักรกัณฑ์วัตรอันประเสริฐ” นั้นเป็นอย่างไร พระราชฤาษีอธิบายให้ฟังว่า “พ่อจงอาศัยธรรมเท่านั้น ลักการะเคารพนับถือบูชาขอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่ จงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันเป็นธรรม ในชนภายใน ในหมู่พล ในพวกภษัตรีย ผู้ติดตาม ในพวกพราหมณ์และคฤหบดี ในชาวนิคมและชาวชนบททั้งหลาย ในพวกสมณพราหมณ์ ตลอดจนในเหล่าฤคและปักษี... การกระทำที่ผิดแบบแผนอย่าให้แพร่ ในแว่นแคว้นของพ่อเลย... อนึ่ง บุคคลเหล่าใดในแว่นแคว้นของพ่อ ไม่มีทรัพย์ พ่อพึงสนับสนุนในเรื่องทรัพย์แก่บุคคลเหล่านั้นด้วย... อนึ่ง สมณพราหมณ์เหล่าใดในแว่นแคว้นของพ่อ เว้นขาดจากความมัวเมาและความประมาท ตั้งมั่นอยู่ในขันติและโสรจจะ ผีกลั่นตนตามลำพัง สงบตนตามลำพัง ทำตนให้ดับกิเลสได้ตามลำพัง พึงเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้นโดยกาลอันควรแล้วได้ถาม สอบถามว่า กุศลเป็นอย่างไร... อกุศลเป็นอย่างไร กรรมมีโทษเป็นอย่างไร กรรมอะไรควรเสพ กรรมอะไรไม่ควรเสพ... ฯลฯ... พ่อได้ฟังคำสอนสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว สิ่งใดเป็นอกุศลพึงละเว้นสิ่งนั้นเสีย สิ่งใดเป็นกุศลพึงยึดถือสิ่งนั้นไว้ประพฤติ... นี่แล คือจักรกัณฑ์วัตรอันประเสริฐนั้น”

พระราชองค์ใหม่ทรงกระทำตาม ด้วยอำนาจของจักรแก้ว ทำให้พระองค์แผ่อาณาเขตไปได้กว้างขวาง จดมหาสมุทรทั้ง 4 ทิศ พระองค์ปกครองแผ่นดินด้วยความร่มเย็นราษฎรประพฤติตัวอยู่ในศีลธรรมอันดี ได้สืบทอดการปฏิบัติเช่นนี้ต่อเนื่องกันมาหลายรัชสมัยติดต่อกันมาเป็นเวลานาน

สืบต่อมาถึงพระราชรุ่นหลังพระองค์หนึ่ง พระองค์ศึกษาเรื่องจักรกัณฑ์วัตรอันประเสริฐ ได้นำมาปฏิบัติตามทุกอย่าง ยกเว้น “ไม่ได้ทรงสนับสนุนในเรื่องทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์” ความขัดสนจึงขยายตัวไป เริ่มจากชายคนหนึ่งไปขโมยทรัพย์ของอีกคนหนึ่ง ทางกัณฑ์ได้ ชายคนนั้นรับสารภาพ ยอมรับว่าทำไปเพราะไม่มีอะไรจะเลี้ยงชีพ พระเจ้าแผ่นดินจึงให้ทรัพย์ ต่อมาก็มีการเอาเยี่ยงอย่างกัน มีการลักขโมยมากขึ้น เพราะเห็นตัวอย่างว่าพระเจ้าแผ่นดินพระราชทานทรัพย์ให้เพื่อใช้สอย พระเจ้าแผ่นดินเห็นว่าปัญหาการลักขโมยเริ่มแผ่ขยายไปในวงกว้าง จึงเปลี่ยนมาเป็นการลงโทษให้ตัดคอประหารชีวิต เหล่าประชาชนจึงจับตัวราวขึ้นปล้นจู่โจมแรงยิ่งขึ้น ทางกัณฑ์ปราบปรามหนักยิ่งขึ้น

การลักขโมยมีมากขึ้น ๆ อทินนาทานขยายตัวไป มีการใช้อาวุธ การฆ่าฟันมีมากขึ้น - ปาณาติบาต ขยายตัว มุสาวาทก็แพร่ไป อายุของพวกเขาเหล่านั้นก็พลอยเสื่อมถอย ผิวพรรณก็เสื่อมถอยลงไปเรื่อย ๆ - การผิศจีลข้ออื่น ๆ เกิดขึ้นมาก อายุของคนเราเสื่อมถอยลงเรื่อยๆ จากเดิมอายุขัย 80,000 ปี - ลดเป็น 40,000 ปี - 20,000 ปี - 10,000 ปี - 5,000 ปี - 2,000 ปี - 1,000 ปี - 500 ปี - 200 ปี - ถึงตอนนี้ "ความไม่ปฏิบัติชอบในมารดาบิดา - ความไม่ปฏิบัติชอบในสมณพราหมณ์ ความไม่อ่อนน้อมต่อท่านผู้ใหญ่ในตระกูลก็แพร่หลายไป - คีลธรรมของคนเสื่อมลงเรื่อยๆ จนเหลืออายุขัย 100 ปี

อายุขัยของมนุษย์จะลดลงเรื่อย ๆ จนถึง 10 ปี ช่วงนั้น กุศลกรรมบถ 10 จักอันตรธานไปหมดสิ้น อกุศลกรรมบถ 10 จักรุ่งเรืองเหลือเกิน คำว่า "กุศล" จะไม่มี สัตว์โลกจักถึงความสมสู่ปะปนกันหมด อาสาท พยาบาท คิดฆ่ากันอย่างแรงกล้า ตอนนั้น จะมีสัตว์ตถาคต 7 วัน (กับที่ยังฆ่าฟันกัน) มีบางพวกหลบหนีการฆ่าฟันตลอด 7 วัน นั้นไปอยู่ตามป่าตามเขา รอดพ้นจากการถูกฆ่าตาย

พวกที่รอดตายนี้เกิดความสลดใจ แล้วร่วมมือกันทำความดีขึ้น โดยงดเว้นปาณาติบาต อายุขัย เริ่มยืนขึ้นถึง 20 ปี - ต่อไปเริ่มงดเว้นอทินนาทาน งดเว้นกาเมสุมิฉฉาจาร งดเว้นมุสาวาท งดเว้นปิสุณวาจา งดเว้นผรุสวาจา งดเว้นสัมผัปปลาปะ - ฯลฯ - อายุขัยก็ยืนยาวขึ้นเป็น 40 ปี - 80 ปี - 160 ปี ฯลฯ ไปจนถึง 80,000 ปี เด็กหญิงเริ่มเป็นสาวสมควรมีสามีเมื่อ อายุได้ 500 ปี

เมื่อถึงยุคที่มนุษย์มีอายุขัย 80,000 ปี จักมีอาพาธ 3 อย่าง คือ ความอยากกิน ความไม่ได้กิน และความแก่ ตอนนั้นชมพูทวีปจักมั่งคั่ง แอ้อดัยดะียดไปด้วยผู้คน จะมีเมือง 84,000 เมือง มี **เกตุมดี** เป็นราชธานี มีพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า พระเจ้าสังฆะ ปกครองแผ่นดิน ในยุคนั้นพระพุทธรูปเจ้านามว่า **เมตไตรย์** จักเสด็จอุบัติขึ้น ทรงมีคุณสมบัติ และทรงสั่งสอนโลกเช่นเดียวกับพระพุทธรูปองค์ก่อน ๆ

ลำดับต่อจากนั้น พระพุทธรูปองค์ทรงย้าให้ภิกษุทั้งหลาย "มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง" จากนั้นทรงเทศนาเกี่ยวกับธรรมที่ทำให้เจริญ และข้อปฏิบัติสำหรับพระภิกษุเพื่อถึงวิมุตติ

หลังพระธรรมเทศนาแล้ว "ภิกษุเหล่านั้นยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วตั้งนี้แล"

4. อัครคณฺยสูตร : ว่าด้วยเรื่องมานพวาเสฏฐะ และการทวาชะ

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ปราสาทของนางวิสาขาในวิหารมโหฬาร ในบุพพาราม พระนครสาวัตถี เย็นวันหนึ่ง พระพุทธรูปสลักออกจากเหล่าสาวก เสด็จทรงจงกรมอยู่ตามลำพัง มีพราหมณ์ 2 คน ที่แสดงความจำนงจะขอบวชและมาพำนักเพื่อรับการอบรมในสำนักของภิกษุชื่อ **วาเสฏฐะ** กับ **ภารทวาชะ** ทั้ง 2 คน พากันไปเฝ้าพระพุทธรูปในขณะที่พระองค์ทรงจงกรมนั้น โดยพากันเดินจงกรมตามเสด็จพระองค์ พระพุทธรูปองค์ตรัสถามทั้ง 2 คนว่า "เธอทั้งสองมีชาติเป็นพราหมณ์ มีตระกูลเป็นพราหมณ์ ออกจากตระกูลพราหมณ์ มาเป็นบรรพชิต พวกพราหมณ์ไม่ด่าว่าเธอทั้งสองบ้างหรือ"

ทั้งสองตอบว่าถูกพวกพราหมณ์ทั้งหลายด่าและเหยียดหยามอย่างรุนแรง ทว่าออกจากวรรณะที่สูงส่ง วรรณะที่ประเสริฐที่สุด คือพวกพราหมณ์ที่เป็นบุตรเกิดจากอูระ เกิดจากปากของพรหม ไปเข้ารีตกับพวกสมณะที่มีศีระโสน เป็นพวกชั้นต่ำที่สุด เป็นพวกที่เกิดจากเท้าของพรหม

พระพุทธองค์ตรัสว่า พวกพราหมณ์เหล่านั้นเขาไม่สามารถระลึกถึงชาติกำเนิดของเขาได้ เขาก็จึงดูถูกว่าพวกอื่นเลวทรามไปหมด แท้จริงพวกพราหมณ์ก็เช่นเดียวกับวรรณะอื่น ล้วนเกิดจากช่องคลอดของสตรีทั้งนั้น

วรรณะทั้งหลายไม่สามารถรับประกันความบริสุทธิ์ของคนได้ ทรงยกตัวอย่างคนในวรรณะกษัตริย์ ถ้าทำชั่วก็ควรเป็นเรื่องชั่ว ถ้าทำดีก็เป็นสิ่งดีของบุคคลคนนั้นเอง วรรณะอื่น ๆ ก็เหมือนกัน

พระพุทธองค์ทรงยกตัวอย่างถึงพระเจ้าปเสนทิโกศล เป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ ในบรรดากษัตริย์ทั้งหลาย แม้พวกศากยวงศ์ก็ยังไม่ขบถ กราบไหว้พระเจ้าปเสนทิโกศล ในขณะเดียวกันพระเจ้าปเสนทิโกศล ก็ไม่ขบถกราบไหว้พระพุทธเจ้าซึ่งอยู่ในศากยวงศ์ “พระเจ้าปเสนทิโกศลที่ทรงนอบน้อม กราบไหว้ ต้อนรับ ทำอัญชลีกรรม สามิบัติกรรมในตถาคตอย่างนั้น ก็เพราะพระองค์ทรงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา **นอบน้อม พระธรรม** นั้นเอง” พระพุทธองค์ทรงย้ำว่า “เธอทั้งสองพึงทราบเถิดว่าธรรมเท่านั้นเป็นของประเสริฐที่สุดในหมู่ชน ทั้งภพนี้ และภพหน้า”

การที่ทั้ง 2 คน จะมาบวชในสำนักพระพุทธเจ้า ถ้า “มีผู้ถามว่า ท่านทั้งสองนี้เป็นพวกไหน เธอทั้งสองจึงตอบเขาว่า ข้าพเจ้าทั้งสองเป็นพวกพระสมณะศากยบุตร... ถือเป็นบุตรเกิดแต่พระอูระ เกิดแต่พระโอฐของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้เกิดแต่พระธรรม เป็นผู้ที่พระธรรมเนรมิตขึ้น เป็นทายาทแห่งธรรม”

ลำดับต่อจากนั้นพระพุทธองค์ทรงตรัสถึงกำเนิดของโลก โดยสรุป ดังนี้

ในเวลาที่ผ่านมามากแล้วช้านานมาก “เมื่อโลกกำลังพินาศอยู่ เหล่าสัตว์โดยมากย่อมเกิดในชั้นอามัสสพรหม สัตว์เหล่านั้นสำเร็จกิจได้ดังใจนึก มีปิตีเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากกายของตนเอง สัญจรไปได้ในอากาศ อยู่วิมานอันงาม สถิตอยู่ในภพนั้นนานแสนนาน”

เวลาล่วงมาช้านาน โลกนี้กลับเจริญขึ้น เหล่าสัตว์นั้นพากันจุติจากชั้นอามัสสพรหมลงมาเกิดในโลก ก็ยังมีคุณลักษณะเช่นเดิม คือ “สัตว์นั้นสำเร็จกิจได้ดังใจนึก มีปิตีเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากกายตน สัญจรไปได้ในอากาศ อยู่ในวิมานอันงาม สถิตอยู่ในภพนั้นนานแสนนาน”

การปรากฏแห่งวันดิน

“สมัยนั้น จักรวาลทั้งสี่นี้แลเป็นน้ำทั้งนั้น มีตมนอนนถการ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดวงดาวนักษัตรทั้งหลาย และกลางวันกลางคืนยังไม่ปรากฏ เดือนหนึ่งและกึ่งเดือน ฤดูและปียังไม่ปรากฏ เพศชายและเพศหญิงยังไม่ปรากฏ สัตว์ทั้งหลายมีชื่อแต่เพียงว่าสัตว์เท่านั้น... โดยเวลาล่วงเลยมาช้านาน เกิด**วันดิน**ลอยอยู่บนน้ำทั่วไป ได้ปรากฏแก่สัตว์เหล่านั้น เหมือนนมสดที่บุคคลเคี้ยวให้งวด แล้วตั้งไว้ให้เย็นจับเป็นฝายอยู่ข้างบน ฉะนั้น วันดินนั้นถึงพร้อมด้วยสี กลิ่น รส มีสีคล้ายเนยใส หรือเนยข้นอย่างดี ฉะนั้น มีรสอร่อยดุจรวงผึ้งเล็ก อันหาโทษมิได้ ฉะนั้น”

ต่อมาสัตว์โลกผู้หนึ่ง ได้ลองเอานิ้วข้อมนิ้วดินขึ้นลองชิมดู “เมื่อเขาเอานิ้วข้อมนิ้วดินขึ้นลองชิมดูอยู่ รสวันดินได้ซาบซ่านไปแล้ว เขาจึงเกิดความอยากขึ้น” ต่อมาสัตว์พวกอื่นก็พากันทำตาม โดย “พากันเอานิ้วข้อมนิ้วดินขึ้นลองชิมดู รสวันดินได้ซาบซ่านไปแล้ว สัตว์เหล่านั้นจึงเกิดความอยากขึ้น”

“ต่อมาสัตว์เหล่านั้นพยายามเอามือปั้นวันดินให้เป็นค่างๆ แล้วบริโภค...รัศมีกายของสัตว์เหล่านั้นก็หายไป...(แล้ว)...ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ก็ปรากฏ...ดวงดาวนักษัตรทั้งหลายก็ปรากฏ...กลางคืนกลางวันก็ปรากฏ...เดือนหนึ่งและถึงเดือนก็ปรากฏ...ฤดูและปีก็ปรากฏ...ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล โลกนี้จึงได้กลับเจริญขึ้นอีก”

สัตว์เหล่านั้นต่างบริโภควันดินอยู่นานแสนนาน จึงมีร่างกายแข็งกล้าขึ้นทุกที ทั้งผิวพรรณก็ปรากฏว่าแตกต่างกันไป บางพวกมีผิวพรรณงาม บางพวกผิวพรรณไม่งาม สัตว์ทั้งสองพวกเกิดการดูหมิ่นกันเพราะเหตุนี้ด้วยปรากฏผิวพรรณ เป็นเหตุให้วันดินหายไป

เมื่อวันดินหายไปแล้ว ก็เกิดมี **สะเก็ดดินขึ้น** ปรากฏลักษณะคล้ายเห็ดถึงพร้อมด้วย สี กลิ่น รส มีสีเหมือนเนยใสหรือเนยข้นอย่างดี มีรสอร่อยดูจรรวมผั่งเล็กอันหาโทษมิได้ สัตว์เหล่านั้นต่างพากันบริโภคสะเก็ดดินอยู่นานแสนนาน จึงมีร่างกายแข็งกล้าขึ้น ทั้งผิวพรรณก็ปรากฏแตกต่างกันไป พวกผิวพรรณงามก็พากันดูหมิ่นพวกผิวพรรณไม่งาม เป็นเหตุให้สะเก็ดดินหายไป

การปรากฏขึ้นแห่งเครื่องดิน

เมื่อสะเก็ดดินหายไปแล้ว ก็เกิดมี **เครื่องดินขึ้น** ปรากฏคล้ายผักบุ้ง ถึงพร้อมด้วย สี รส กลิ่น มีสีคล้ายเนยใสหรือข้นอย่างดี มีรสดูจรรวมผั่งเล็กอันหาโทษมิได้ สัตว์เหล่านั้นพากันบริโภคเครื่องดินอยู่นานแสนนาน มีร่างกายแข็งกล้าขึ้น มีผิวพรรณต่างกันไป เกิดมีอาการไวกัดและดูหมิ่นกัน เป็นเหตุให้เครื่องดินหายไป

เมื่อเครื่องดินหายไปแล้ว ได้ปรากฏมีข้าวสาลีเกิดขึ้นเอง สัตว์โลกเหล่านั้นนำเอาข้าวสาลีมาบริโภคในเวลาเย็น พอเช้าก็มีเมล็ดสุกอมขึ้นแทนที่ ตอนเช้าพากันไปเก็บมากิน พอถึงเย็นก็มีเมล็ดสุกอมเกิดขึ้นมาแทนที่ เป็นอยู่อย่างนี้ได้มานานแสนนาน

ความปรากฏขึ้นแห่งเพศหญิงและชาย

หลังจากสัตว์โลกบริโภคข้าวสาลีมานานแสนนาน ร่างกายกล้าแข็งขึ้น ผิวพรรณก็ปรากฏแตกต่างกันออกไป “สตรีก็มีเพศหญิงปรากฏ และบุรุษก็มีเพศชายปรากฏ นัยว่าสตรีก็จ้องดูบุรุษอยู่เสมอ และบุรุษก็จ้องดูสตรีอยู่เสมอ ก็เกิดความกำหนัดขึ้น เกิดความเร่าร้อนขึ้นภายใน เพราะความเร่าร้อนเป็นปัจจัย เขาทั้งสองจึงเสพเมถุนธรรมกัน”

สัตว์โลกยังบริโภคข้าวสาลีอยู่ ต้องไปเก็บข้าวสาลีมาบริโภคทุกเช้าทุกเย็น ต่อมาเกิดความคิดเก็บมาเพื่อมืออื่น ๆ ไม่ได้ไปเก็บทุกมือเหมือนเดิม ข้าวที่ไม่ได้ถูกเก็บก็เกิดมีรามีเปลือกห่อหุ้มขึ้น ที่ถูกเก็บไปก็มี การขาดหายไปเป็นหย่อมเป็นตอน จึงเกิดการปักปันแบ่งเขตครอบครองข้าวสาลีกัน สัตว์โลกส่วนหนึ่งเกิดความโลภ เก็บของตนเอาไว้ ไปลักขโมยของผู้อื่นมาบริโภค จึงเกิดมีการทะเลาะวิวาทและต่อสู้ทำร้ายกันขึ้น

การเกิดขึ้นแห่งกษัตริย์

เมื่อเกิดปัญหาขึ้น จึงมีการสมมติสัตว์หนึ่งขึ้นเป็นหัวหน้า คอยดูแลว่ากล่าวควบคุมไม่ให้ผู้ทำผิด พร้อมทั้งลงโทษผู้ทำผิด ผู้เป็นหัวหน้าก็ได้รับแบ่งข้าวสาส์นจากสมาชิกในกลุ่ม

สัตว์โลกจึงมีผู้เป็นหัวหน้าที่มหาชนสมมติขึ้น การบังเกิด **แห่งกษัตริย์** จึงมีขึ้น ต่อมาก็เกิดพวก **พราหมณ์** พวก **แพศย์** และพวก **คหบดี** ขึ้นมาตามลำดับ

พระพุทธองค์ทรงสรุปว่า “เรื่องของสัตว์เหล่านั้น จะต่างกันหรือเหมือนกัน จะไม่ต่างกันหรือไม่เหมือนกัน ก็เพราะกรรมเท่านั้น นอกจากกรรมไปหาไม่มี ความจริง ธรรมเท่านั้นเป็นของประเสริฐสุดในประชุมชน ทั้งในปัจจุบัน ทั้งในภายหน้า”

“...กษัตริย์ก็ดี...พราหมณ์ก็ดี...แพศย์ก็ดี...คหบดีก็ดี...สมณะก็ดี...ประพฤติกายจุจจิต วิจจุจิต มโนจุจิต เป็นมิจจาทิฏฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจมิจจาทิฏฐิ เพราะยึดถือด้วยอำนาจมิจจาทิฏฐิเป็นเหตุ หลงจากตายแล้ว ย่อมเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ทั้งสิ้น”

ตรงกันข้าม ผู้ที่ประพฤติกายสุจจิต วิจสุจจิต มโนสุจจิต เป็นสัมมาทิฏฐิ หลังจากตายแล้วย่อมเกิดเป็นสุคติโลกสวรรค์ ส่วนผู้ที่ประกอบทั้งสุจจิต และจุจจิตปนกัน หลังจากตายแล้วย่อมเสวยสุขบ้างทุกข์บ้าง

ว่าด้วยการเจริญโพธิปักขิยธรรม

พระดำรัสของพระองค์ต่อมา ได้แก่ “กษัตริย์ก็ดี...พราหมณ์ก็ดี...แพศย์ก็ดี...คหบดีก็ดี...สมณะก็ดี” สรรวมกาย สรรวมวาจา สรรวมใจ อาศัยการเจริญโพธิปักขิยธรรมทั้ง 37 แล้ว ย่อมบริสุทธิในในปัจจุบันทีเดียว”

“ดูก่อนนาเสนฺธุและภราทวาชะ กิปรรดาวรรณะทั้งสี่นี้ วรณะใดเป็นภิกษุ เป็นอรหันต์ สิ้นอาสวะแล้ว มีพรหมจรรย์อยู่จบแล้ว มีกิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว วางภาระเสียได้แล้ว ลุถึงประโยชน์ของตนแล้ว หมดเครื่องเกาะเกี่ยวในภพแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ วรณะนั้นปรากฏว่าเป็นผู้เลิศกว่าคนทั้งหลาย โดยธรรมแท้จริง นอกจากกรรมไปหาไม่มี ดูก่อนนาเสนฺธุและภราทวาชะ ความจริงธรรมเท่านั้นเป็นของประเสริฐสุดในประชุมชน ทั้งในปัจจุบัน ทั้งในภายหน้า”

“กษัตริย์เป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่ชนผู้รังเกียจด้วยโคตร ท่านผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรรยา เป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่เทวดาและมนุษย์”

พระพุทธองค์ทรงจบด้วยการยกภาษิตคาถาที่ **สนักกุมารพรม** ขบร้อง ซึ่งพระองค์เห็นด้วย พระองค์ก็ตรัสเช่นนั้นเหมือนกัน คือ

พระพุทธองค์ตรัสพระพุทธพจน์จบแล้ว ทั้งวาเสนฺธุและภราทวาชะ ต่างยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วแล

5. สัมปสาทนียสูตร : ว่าด้วยความเลื่อมใสยิ่งในพระผู้มีพระภาคเจ้า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ สวนมะม่วงของปาวาริกเศรษฐี เมืองนาลันทา ในครั้งนั้น พระสารีบุตรได้เข้าเฝ้า กราบทูลความเห็นว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้า

อย่างนี้ว่า ทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบัน **ไม่มีสมณะหรือพราหมณ์อื่นใดที่จะมีสติปัญญายิ่งไปกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า** ในพระปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้”

พระพุทธองค์ตรัสถามพระสารีบุตรว่า การที่กล่าวพูดอย่างนั้น **เคยกำหนดรู้วาระจิต** ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหมด ทั้งในอดีต และอนาคต แล้วหรือยัง

พระสารีบุตรตอบว่า “กำหนดรู้ไม่ได้ อย่างนั้นหรือ พระเจ้าข้า”

พระพุทธองค์ตรัสถามต่อว่า “ดูก่อนสารีบุตร ก็เธอกำหนดรู้วาระจิตของเราผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่ ณ บัดนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า มีศีลอย่างนี้ มีธรรมอย่างนี้ มีพระปัญญาอย่างนี้ มีวิหิตธรรมอย่างนี้ มีวิมุตติอย่างนี้ ได้กระนั้นหรือ”

พระสารีบุตรตอบว่าไม่สามารถกำหนดรู้ อย่างนั้นได้

พระพุทธองค์ตรัสเชิงทักท้วงว่า “ดูก่อนสารีบุตร ก็เธอไม่มี **เจโตปริยญาณ** ในพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในอดีต อนาคต และปัจจุบันเหล่านั้น เหตุไฉนเธอจึงหาญกล่าววาจาอันอาจยิ่งนี้...”

พระสารีบุตรทูลตอบว่า ถึงแม้ตัวท่านไม่มีเจโตปริยญาณที่จะล่วงรู้สิ่งลึกซึ้งเหล่านั้นได้ก็ตาม แต่ก็สามารถทราบนัยที่เป็นไปตามกระแสธรรมได้ “ข้าพระองค์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับเพื่อฟังธรรม พระองค์ทรงแสดงธรรมอย่างยอดเยี่ยม ประณีตยิ่งนัก ทั้งฝ่ายดำฝ่ายขาว พร้อมด้วยอุปมาแก่ข้าพระองค์ พระองค์ทรงแสดงธรรมอย่างยอดเยี่ยม ประณีตยิ่งนัก พร้อมด้วยอุปมาด้วยประการใด ๆ ข้าพระองค์ก็รู้ยิ่งในธรรมนั้นด้วยประการนั้น ๆ ได้ถึงความสำเร็จธรรมบางส่วนในธรรมทั้งหลายแล้ว จึงเลื่อมใสในพระองค์ ผู้เป็นพระศาสดาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติชอบแล้ว”

หลังจากนั้นพระสารีบุตรก็กราบทูลถึงธรรมะของพระพุทธองค์ที่ถือว่า “เป็นข้อธรรมที่เยี่ยม” ที่พระสารีบุตรได้เรียนรู้ว่ามีอะไรบ้าง ได้แก่หัวข้อธรรมต่อไปนี้

- ว่าด้วยโพธิปักขิยธรรมและการบัญญัติอายตนะ
- ว่าด้วยการก้าวลงสู่ศรัทธาและวิธีแห่งการดำใจคน
- ว่าด้วยทัศนสมบัติ
- ว่าด้วยบุคคล 7 โพชฌงค์ 7 ปฏิปทา 4
- ว่าด้วยภัสสสมาจาร และมีศีลสมาจารของบุรุษ
- ว่าด้วยอนุสาสนวิธี 4
- ว่าด้วยสัสสทวาพะ 3
- ว่าด้วยบุพเพนิวาสานุสสติญาณ
- ว่าด้วยจุตูปปาตญาณ
- ว่าด้วยอิทธิวิธี 2

พระสารีบุตรทูลถามพระพุทธองค์ว่า “ถ้าเขาถามข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ดูก่อนท่านสารีบุตร สมณหรือพราหมณ์เหล่าอื่น ที่ได้มีในอดีต ท่านที่มีความรู้เยี่ยงยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าในทางสัมโพธิญาณมีไหม เมื่อเขาถามอย่างนี้ ข้าพระองค์จึงตอบว่า ไม่มี”

ในทำนองเดียวกัน ในอนาคต และในปัจจุบัน ก็จะตอบว่า “ไม่มี” เช่นกัน และทูลถามพระองค์ต่อว่า :-

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อข้าพระองค์ถูกเขาถามอย่างนี้ ตอบอย่างนี้ จะนับว่าเป็นผู้กล่าวตามพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วแล ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคำไม่จริงแลหรือ ชื่อว่ากล่าวแก้ไปตามธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งการโต้ตอบอันมีเหตุอย่างไร ๆ มิได้มาถึงสถานะอันควรติเตียนมิใช่หรือ พระเจ้าข้า”

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “ถูกแล้วสารีบุตร เมื่อเธอถูกเขาถามอย่างนี้ แก้อย่างนี้นับว่าเป็นผู้กล่าวตามพระพุทธพจน์ที่เรากล่าวแล้วทีเดียว ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่เราด้วยคำไม่จริง ชื่อว่ากล่าวแก้ไปตามธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้งการโต้ตอบอันมีเหตุอย่างไร ๆ ก็มีได้มาถึงสถานะอันควรติเตียน”

ลำดับจากนั้น **พระอุทายี** ซึ่งอยู่ ณ ที่นั้นด้วย ได้กล่าวสรรเสริญพระพุทธองค์และบอกว่า ถ้าพวกอัญญเดียรฉิยปริพาชก(นักบวชนอกศาสนา) ได้เห็นธรรมแม้สักข้อหนึ่งจากธรรมของพระองค์นี้ในตนแล้ว พวกเขาจะต้องยกธงเที่ยวประกาศด้วยเหตุเพียงเท่านั้นอย่างแน่แท้

พระพุทธองค์ตรัสกับพระสารีบุตรอีกว่า “เพราะเหตุนี้แล สารีบุตร เธอพึงกล่าวธรรมปริยายนี้เนื่อง ๆ แก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ ดูก่อนสารีบุตร พวกเขาจักหมดสงสัยหรือเคลือบแคลงในตถาคต ซึ่งจักมีอยู่ข้างแก่มนุษย์ทั้งหลาย เพราะได้ฟังธรรมปริยายนี้”

ท่านพระสารีบุตร ได้ประกาศความเลื่อมใสของตนนี้ เฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยประการฉะนี้ เพราะฉะนั้น ไวยยาकरणายัตถ์นี้ จึงมีชื่อว่า **สัมปสาทนียะ** ดังนี้แล

6. ปาสาทิกสูตร : ว่าด้วยสาวกนิครนถ์แตกกัน

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ปราสาทในสวนอัมพวัน ของพวกศากยะ มีนามว่า **เวธัญญา** ในสักกชนบท ในครั้งนั้น **นิครนถนาฏบุตร** เจ้าลัทธิได้ถึงแก่กรรมที่เมืองปาวา . ทำให้สาวกของพวกนิครนถ์แตกกันเป็น 2 พวก ต่างฝ่ายต่างกล่าวให้ร้ายกัน เหล่าสาวกต่างมีอาการเบื้อหน่าย คลายความเชื่อถือ และรู้สึกท้อถอย ที่เป็นดังนี้เพราะ “โดยเหตุที่ธรรมวินัย อันนิครนถนาฏบุตร กล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบระงับ มิใช่ธรรมที่ท่านผู้เป็นสัมมาสัมพุทธะประกาศไว้ เป็นธรรมวินัยมีที่พำนักอันทำลายเสียแล้ว เป็นธรรมวินัยที่พึงพาอาศัยไม่ได้”

ทางฝ่าย **จุนทสมณทูเทส** ที่จำพรรษาในเมืองปาวา ได้เข้าไปหาพระอานนท์ เล่าเรื่องการแตกแยกของพวกนิครนถ์ให้พระอานนท์ทราบ พระอานนท์จึงได้นำจุนทสมณทูเทสเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อทูลให้ทราบเรื่องนี้

พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโปรดในหัวเรื่องต่อไปนี้

- ว่าด้วยธรรมวินัยของศาสดาผู้เป็นและไม่เป็นสัมมาสัมพุทธะ

- ว่าด้วยกาลกิริยาของคาสดาที่ท่าและไม่ทำให้สาวกเดือดร้อน
- ว่าด้วยองค์ที่ทำให้พรหมจรรย์บริบูรณ์
- ว่าด้วยคาสดาที่เลิศด้วยลาภยศ
- ว่าด้วยอภิญาเทสิตรธรรม
- ว่าด้วยทรงอนุญาตปัจจัย 4
- ว่าด้วยการประกอบตนให้ติดความสุข 4 อย่าง
- ว่าด้วยอานิสงส์ 4
- ว่าด้วยผู้ไม่ควรล่วงฐานะ 9
- ว่าด้วยเหตุที่มีพระนามว่าตถาคต
- ว่าด้วยทิวาฐานต่าง ๆ
- ว่าด้วยทิวาฐานที่เกี่ยวข้องกับกาลอนาคต
- ว่าด้วยสติปัญญา 4

หลังจบพระธรรมเทศนา **พระอุปัชฌายะ** ผู้มีอายุ ผู้ยืนถวายอุปัชฌาย์ พัด พระผู้มีพระภาคเจ้า ณ เบื้องปณณวรรค ได้กราบทูลว่า “น้าอัศจรรย์ พระเจ้าข้า ไม่เคยมีแล้ว พระเจ้าข้า ธรรมปริยายนี้ น่าเลื่อมใสนัก พระเจ้าข้า ธรรมปริยายนี้ น่าเลื่อมใสยิ่งนัก พระเจ้าข้า ธรรมปริยายนี้มีนามว่าอะไร พระเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “ดูก่อนอุปัชฌายะ เพราะฉะนั้นแล เธอจงทรงจำธรรมปริยายนี้ไว้เถิดว่า **ปาสาทิกะ** ดังนี้เถียว”

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทฺธพจน์นี้แล้ว พระอุปัชฌายะผู้มีอายุ ยินดี ชื่นชม พระภาติของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ดังนี้แล

7. ลักษณะสูตร : ว่าด้วยพระมหาบุริสลักษณะ 32 ประการ

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี พระนครสาวัตถี ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมา แล้วทรงตรัสพระพุทฺธพจน์เกี่ยวกับมหาบุริสลักษณะ 32 ประการ ดังนี้

“พระมหาบุรุษผู้เปรียบพร้อมด้วยมหาบุริสลักษณะ 32 ประการเหล่านี้ ย่อมมีคติเป็นสองเท่านั้น ไม่เป็นอย่างอื่น คือ ถ้าครองเรือน จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม พระราชาโดยธรรม ฯลฯ ถ้าเสด็จออกผนวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีหลังคาคือกิเลสอันเปิดแล้วในโลก”

มหาบุริสลักษณะ 32 ประการ มีดังนี้

1. มีประบาทประดิษฐานเป็นอันดี...
2. ณ พื้นผาประบาททั้ง 2... มีลายจักรเกิดขึ้น มีซี่ก้างและฟัน มีกง มีดุม บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง
3. มีส้นพระบาทยาวสมส่วน

4. มีพระองค์เดียวส่วน
5. มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทอ่อนนุ่ม
6. มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีลายดุจตาข่าย
7. มีพระบาทเหมือนสังข์คว่ำ
8. มีพระขมับรีเรียวดุจแข้งเนื้อทราย
9. ขณะประทับยืนมิได้ค้อมพระวรกายลง พระองค์ทรงเอาฝ่าพระหัตถ์ทั้งสองลูบได้ถึงพระชาตทั้งสอง
10. มีพระคชหะซ่อนอยู่ในฝัก
11. มีพระฉวีวรรณเปล่งปลั่งดุจวรรณแห่งทองคำ คือมีพระตจะ ประดุจห่มด้วยทอง
12. มีพระฉวีละเอียด เพราะพระฉวีละเอียด ธุลีละอองจึงมีติดต้องที่พระวรกายได้
13. มีพระโลมาชาติชุมละเส้น ๆ เสมอไปทุกขุมขน
14. มีพระโลมาชาติมีปลายขนขึ้นข้างบนมีสีเขียว มีสีเหมือนดอกอัญชัน ขดเป็นกนกทลทักษิณาวัญ
15. มีพระกายตรงเหมือนกายพรหม
16. มีพระมังสะเต็มในที่ 7 สถาน
17. มีกึ่งพระกายท่อนบนเหมือนกึ่งกายท่อนหน้าของสีหะ
18. มีพระปฤษฎางค์เต็มเรียบไม่เป็นร่อง
19. มีปริณทลพระวรกายดุจปริณทลแห่งไม้โคโรธ วาของพระองค์เท่ากับพระกายของพระองค์

พระกายของพระองค์ก็เท่ากับวาของพระองค์

20. มีลำพระศอกกลมเท่ากัน
21. มีปลายเส้นประสาทสำหรับนำรสอาหารอันดี
22. มีพระหนุดุจคางราชสีห์
23. มีพระทนต์ 40 ซี่
24. มีพระทนต์เรียบเสมอกัน
25. มีพระทนต์ไม่ห่าง
26. มีพระทาลูระขวางม
27. มีพระชีวหาใหญ่
28. มีพระสุรเสียงดุจเสียงแห่งพรหม ตรัสมีสำเนียงดังกการเวก
29. มีพระเนตรดำสนิท (ดำคม)
30. มีพระปมูชะ (ขนตา) งอนดุจขนตาโค
31. มีพระอุณาโลมเกิด ณ ระหว่างพระขนง มีสีขาวอ่อน เปรียบดังปุยพุ่ม
32. มีพระเศียรดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์

ลำดับต่อนั้นพระองค์ทรงตรัสถึงรายละเอียดของลักษณะแต่ละประการ โดยตรัสว่าพระองค์เคยเป็นมนุษย์ในชาติก่อน ๆ ในชาตินั้น ๆ ได้ทำกรรมดีอะไร เมื่อสิ้นชาตินั้นแล้ว ได้เข้าถึงสุคติบนสวรรค์ ครั้นจุติมาสู่ความเป็นมนุษย์ในชาติต่อ ๆ ไป ก็จะได้คุณลักษณะมหาบุรุษแต่ละอย่างเพิ่มพูนขึ้นเรื่อย ๆ โบราณกเถระทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ในพระลักษณะของมหาบุรุษแต่ละประการไว้อย่างเพราะพริ้ง

หลังจากพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพุทธพจน์นี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นชื่นชมยินดีพระภาณิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้แล

8. สิงคาลกสูตร : ว่าด้วยคิปปิปฏิบัติ

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน อันเป็นที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแต กรุงราชคฤห์

พระพุทธองค์เสด็จออกบิณฑบาตแต่เช้า เห็น **สิงคาลกคฤหบดีบุตร** “ซึ่งลุกขึ้นแต่เช้า ออกจากกรุงราชคฤห์ มีผ้าซุ่ม มีผมเปียก ประคองอัญชุลีบนน้อมทิศทั้งหลาย คือ ทิศเบื้องหน้า ทิศเบื้องขวา ทิศเบื้องหลัง ทิศเบื้องซ้าย ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบนอยู่” พระพุทธองค์เสด็จเข้าไปถามว่าทำเช่นนั้นเพื่ออะไร

สิงคาลก ตอบว่า คุณพ่อของเขาเมื่อใกล้จะตายได้สั่งไว้ว่า “เจ้าพึงนอบน้อมทิศทั้งหลาย” ด้วยเหตุที่เขาสักการะ เคารพ นับถือ บูชาคำของพ่อ จึงลุกแต่เช้าออกจากกรุงราชคฤห์มากราบไหว้ทิศต่างๆ ดังที่พระองค์ทรงเห็นอยู่

พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนคฤหบดีบุตร ในวินัยของพระอริยเจ้าเขาไม่นอบน้อมทิศ 6 กันอย่างนี้”

สิงคาลก “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในวินัยของพระอริยเจ้านอบน้อมทิศ 6 กันอย่างไร ขอประทานโอกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงแสดงธรรมโปรดข้าพระองค์ตามที่ในวินัยของพระอริยเจ้านอบน้อมทิศ 6 กันนี้ด้วยเถิด”

“ดูก่อนคฤหบดีบุตร ถ้าอย่างนั้น ท่านจงฟัง จงตั้งใจให้ดี เราจักกล่าว” เมื่อสิงคาลกทูลรับพระดำรัสแล้ว พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า “ดูก่อนคฤหบดีบุตร อริยสาวกละกรรมกิเลสทั้ง 4 ได้แล้ว ไม่ทำบาปกรรมโดยฐานะ 4 และไม่ดำเนินทางเสื่อมแห่งโศกะ 6 อริยสาวกนั้นเป็นผู้ปราศจากกรรมอันลามก 14 อย่างนี้แล้ว ย่อมเป็นผู้ปกปิดทิศ 6 ย่อมปฏิบัติเพื่อชานะโลกทั้งสอง และอริยสาวกนั้นปรารถนาไว้ดีแล้ว ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า หลังจากตายแล้ว อริยสาวกนั้นย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์”

ลำดับต่อนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมในหัวข้อต่อไปนี้

- **กรรมกิเลส 4** ที่อริยสาวกพึงละเว้น ได้แก่ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉฉาจาร และ มุสาวาท
- **ฐานะ 4** คือ อริยสาวกไม่กระทำความผิดโดยฐานะ 4 คือ ไม่ลุ่มหลงฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ และภยาคติ
- **อบายมุข 6** คือ อริยสาวกไม่ดำเนินทางเสื่อมแห่งโศกะ 6 ประการ ได้แก่ การดื่มสุราเมรัย การเที่ยวกลางคืน การเที่ยวดูมหรสพ การเล่นการพนัน การคบคนชั่วเป็นมิตร และความเกียจคร้าน ได้ชี้ถึงโทษของการกระทำแต่ละอย่างโดยละเอียด

- **ว่าด้วยคนเทียมมิตร** คือ คน 4 จำพวกที่ไม่พึงคบ ได้แก่ คนปอกลอก คนดีแต่พูด คนหัวประจบ และคนชักชวนในทางฉิบหาย แล้วทรงแสดงถึงลักษณะของคนเทียมมิตรแต่ละจำพวกโดยละเอียด
 - **ว่าด้วยมิตรแท้** ได้แก่ มิตรมีอุปการะ มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มิตรแนะนำประโยชน์ และมิตรมีความรักใคร่ พร้อมทั้งอธิบายลักษณะโดยละเอียด
 - **ว่าด้วยการปกปิดทิศ 6** คือ การปฏิบัติต่อบุคคล 6 จำพวก คือ “มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า อาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา บุตรและภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง มิตรสหายเป็นทิศเบื้องซ้าย ทาสและกรรมกรเป็นทิศเบื้องต่ำ สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน” แล้วทรงตรัสหน้าที่ของบุคคลผู้เกี่ยวข้องในทิศนั้น ๆ โดยละเอียด
- หลังจากที่พระพุทธองค์ตรัสจบแล้ว สิงคาลกได้เข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง แล้วทูลขอเป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

9. อาณานัญญสูตร : ว่าด้วยท้าวจตุโลกบาลเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า

9.1 ปฐมภาณวาร : ว่าด้วยท้าวจตุโลกบาล

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ เขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ ในครั้งนั้น ท้าวมหาราชทั้ง 4 ได้ตั้งการรักษาไว้ทั้ง 4 ทิศ ตั้งกองกำลังตั้งผู้ตรวจตราไว้อย่างครบถ้วน ประกอบด้วยเสนายักษ์กองใหญ่ เสนาคนธรรพ์กองใหญ่ เสนากุมภัณฑ์กองใหญ่ และเสนานาคกองใหญ่ ได้พากันเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ในเวลา กลางคืนล่วงปฐมยามไปแล้ว ได้เปล่งรัศมีงามยิ่ง ยังเขาคิชฌกูฏทั้งสิ้นให้สว่างไสว ถวายบังคมพระพุทธองค์ แล้วนั่งในที่สมควร

ท้าวเวสวัตมหาราช ได้กราบทูลพระพุทธเจ้าว่า เนื่องจากมียักษ์ชั้นสูง ชั้นกลาง และชั้นต่ำบางพวก ที่มีได้เลื่อมใสต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าก็มี และที่เลื่อมใสก็มี ในบรรดายักษ์ที่ไม่เลื่อมใสนั้น เป็นเพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมเพื่อ งดเว้นจากปาณตียาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉจาร มุสาวาท และการดื่มน้ำเมา คือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท แต่พวกยักษ์เหล่านั้นมิได้กระทำตามข้อที่พระองค์สอนให้ งดเว้น จึงไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบใจของยักษ์เหล่านั้น ด้วยเหตุนี้ สวากของพระผู้มีพระภาคเจ้า ที่ปลีกตัวพำนักรออยู่ราวไพรในเสนาสนะป่าอันสงบสงัด อาจได้รับการเบียดเบียนจากยักษ์พวกที่ไม่เลื่อมใสในคำสอนของพระพุทธเจ้า

“ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงทรงเรียนการรักษาอันชื่อว่า **อาณานัญญะ** เพื่อให้ยักษ์พวกนั้นเลื่อมใส ค้ำครองรักษา ไม่เบียดเบียน เพื่ออยู่เป็นสุขของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลายเถิดพระเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับโดยดุษณีภาพ

ลำดับนั้น ท้าวเวสวัตมหาราชทราบบารับของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วได้ทรง **ภาษิตอาณานัญญรักษา** ถวายแด่พระพุทธองค์ในเวลานั้น

เนื้อหาใน อภินายกสูตร จึงเป็นพระคาถาที่ท้าวจุลโลกบาลทั้ง 4 กราบทูลถวายต่อพระพุทธเจ้า ประกอบ
ด้วยคำกราบบังคมทูลของ ท้าวเวสวัณ ท้าววิรูปะ ท้าววิรูปักษ์ ท้าวกุเวร และคาถาว่าด้วยวิธีป้องกันอมนุษย์
เมื่อท้าวมหาราชทั้ง 4 กราบบังคมทูลถวายพระคาถาแล้ว ก็กราบลาพระพุทธองค์กลับไปยังที่ของตน
(จบปฐมภาณวาร)

9.2 พุติภาณวาร : ว่าด้วยท้าวมหาราชตั้งการรักษาไว้ 4 ทิศ

พอรุ่งเช้าวันต่อมา พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาเข้าเฝ้า พระองค์ทรงตรัสถึง
เรื่องราวที่ท้าวมหาราชทั้ง 4 เข้าเฝ้าในตอนกลางคืนทุกประการ และตรัสกับพระภิกษุว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
เราได้รับอาราธนาโดยดุษณีภาพ ลำดับนั้น ท้าวเวสวัณทราบบว่าเรารับแล้วได้กล่าว **อภินายกยะรักษา** นี้ในเวลานั้นว่า”

พระพุทธองค์สาธยายพระคาถา ตามที่ท้าวจุลโลกบาลกราบทูลในตอนกลางคืน ให้พระภิกษุฟังทุก
ประการ แล้วรับสั่งในตอนท้ายว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเล่าเรียนศึกษา จงทรงไว้ซึ่งการรักษาอันชื่อว่า อภินายกยะ
การรักษาอันชื่อว่าอภินายกยะ เป็นประโยชน์ ย่อมเป็นไปเพื่อคุ้มครองรักษา เพื่อไม่เบียดเบียน เพื่อเป็นสุข
แห่งภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ทั้งหลาย ดังนี้”

“พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นยินดี ชื่นชมพระภาสิตของพระผู้มี
พระภาคเจ้า ดังนี้แล”

10. สังคีติสูตร : ว่าด้วยการสังคายนาหลักธรรม

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเที่ยวจาริกไปในแคว้นมัลลสะ พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่
ประมาณ 500 รูป เสด็จถึงนครของพวกมัลลกะสตรีมีนามว่าปาวา เสด็จประทับอยู่ ณ สวนมะม่วงของ
นายจุนทะกัมมารบุตร

ในช่วงนั้น พวกเจ้ามัลลสะ เพิ่งก่อสร้างห้องพระโรงชื่ออุพทกะเสร็จใหม่ ๆ ยังไม่มีสมณพราหมณ์
หรือใคร ๆ ได้อยู่อาศัย พวกเจ้ามัลลสะได้ทูลเชิญพระพุทธองค์ พร้อมพระสาวกไปประทับที่ห้องพระโรงหลัง
ใหม่นั้น พระพุทธองค์ทรงรับด้วยดุษณีภาพ พอรุ่งเช้าพระพุทธองค์พร้อมพระสาวกก็ไปพำนักที่ห้องพระโรง
นั้น พวกเจ้ามัลลสะก็มาฟังธรรมอยู่จนดึกดื่น พอเวลาสมควรก็ลากลับ

พระพุทธองค์เห็นว่า สงฆ์ส่วนใหญ่ในที่นั้นยังไม่มีใครแสดงวาทะถ้อยคำ จึงตรัสกับพระสารีบุตรว่า
“ดูก่อนสารีบุตร ภิกษุสงฆ์ปราศจากถิ่นมิถยะ สารีบุตรจงแสดงธรรมีกถาแก่ภิกษุทั้งหลาย เราเมื่อภายหลัง ฉะนั้น
เราควรพักผ่อน”

พระสารีบุตรรับคำ ลำดับนั้น “พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งให้ปูผ้าสังฆาฏิเป็นสี่ชั้นแล้วทรงสำ เร็จ
สี่ท่อนโดยพระปรักศ์เบื้องขวา ทรงเหลื่อมพระบาทด้วยพระบาท มีพระสติสัมปชัญญะ ทรงกระทำความ
หมายในอันที่จะแสดงลุกขึ้นไว้ในพระทัย”

กล่าวถึงเหตุการณ์ในสมัยนั้น **นิครนถนาฏบุตร** หัวหน้านักบวชลัทธิหนึ่ง ได้ถึงแก่กรรม ทำให้เหล่าสาวกแตกแยก ต่างกล่าวหาและทะเลาะวิวาทกัน แบ่งแยกความคิดเป็นฝักเป็นฝ่าย ต่างรู้สึกเบื่อนายท้อแท้ต่อการนับถือลัทธินี้ ทั้งนี้ “เพราะธรรมวินัยอันนิครนถนาฏบุตรกล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกจากทุกซ์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบระงับ มิใช่ธรรมที่ท่านผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ เป็นธรรมวินัยมีที่พำนักอันทำลายเสียแล้ว เป็นธรรมวินัยเอาเป็นที่พึ่งอาศัยไม่ได้”

พระสารีบุตรเห็นโทษภัยในเรื่องดังกล่าว จึงกล่าวกับที่ประชุมสงฆ์ว่า “พวกเราทั้งหมดด้วยกัน พึงสังคายนา ไม่พึงกล่าวแก่งแย่งกันในธรรมนั้น การที่พรหมจรรย์นี้จะพึงตั้งอยู่นานนั้น พึงเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ชนมาก เพื่อความสุขแก่ชนมาก เพื่อความอนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”

ลำดับต่อจากนั้นก็มีการสังคายนา คือทบทวนถึงหลักธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เคยตรัสสั่งสอนไว้ โดยจำแนกออกเป็นหมวด ๆ ตามจำนวนของหัวข้อธรรม ได้แก่ ธรรมหมวด 1 ไปจนถึงธรรมหมวด 10

ดังนั้น ในสังคิยสูตรนี้จึงเป็นการประมวลหัวข้อธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ จำแนกออกเป็นหมวดตามจำนวนหัวข้อธรรม เรียงตามลำดับจากธรรมหมวด 1 - 10

เมื่อการสังคายนาจัดหมวดหมู่ของพระธรรมคำสอนเสร็จสิ้นลง “ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จลุกขึ้นแล้วตรัสกะท่านพระสารีบุตรว่า ดิละ ดิละ สารีบุตร ดูก่อนสารีบุตร เธอได้ภาสิตสังคิยปริยายแก่ภิกษุทั้งหลาย เป็นการดีแล้ว ดังนี้ ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวสังคิยปริยายนี้แล้ว พระศาสดาทรงพอพระทัยและภิกษุเหล่านั้นต่างดีใจ ชื่นชมภาสิตของท่านพระสารีบุตรแล้ว ดังนี้แล”

11. ทสฺตตรสูตร : ว่าด้วยธรรม หมวด 1 ถึงหมวด 10

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ 500 รูป ประทับอยู่ ณ ฝั่งสระโบกขรณีชื่อ คัคครา นครจัมปา

ณ ที่นั้น ท่านพระสารีบุตร เรียกภิกษุทั้งหลายมาประชุม ท่านพระสารีบุตรได้แสดงธรรม ชื่อ **ทสฺตตรสูตร** คือ การจำแนกธรรมหมวด 1 - 10 ออกเป็นหมวดละ 10 ประเภท ตามความมุ่งหมายแห่งการปฏิบัติ โดยกล่าวกับพระภิกษุที่มาประชุมว่า

“เราจักกล่าวธรรม คือทสฺตตรสูตร สำหรับเปลื้องกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหมด เพื่อบรรลुพระนิพพานเพื่อกระทำให้สุดแห่งทุกซ์”

ธรรมจากหมวด 1 - 10 ที่แสดงใน **สังคิยสูตร** ที่ผ่านมา สามารถนำมาจำแนกออกเป็นหมวดละ 10 ประเภท ตามวัตถุประสงค์แห่งการปฏิบัติ ดังนี้ :-

“ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมอย่างหนึ่งมีอุปการะมาก ธรรมอย่างหนึ่งควรอบรม ธรรมอย่างหนึ่งควรกำหนดรู้ ธรรมอย่างหนึ่งควรละ ธรรมอย่างหนึ่งเป็นไปในส่วนข้างเลื่อม ธรรมอย่างหนึ่งเป็นไปในส่วนข้าง

เจริญ ธรรมอย่างหนึ่งรู้แจ้งแทงตลอดได้ยาก ธรรมอย่างหนึ่งควรให้เกิดขึ้น ธรรมอย่างหนึ่งควรรู้ยิ่ง ธรรมอย่างหนึ่งควรทำให้แจ้ง”

ธรรมหมวด 1

1. ธรรมที่มีอุปการะมาก ได้แก่ ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย
2. ธรรมที่ควรอบรม ได้แก่ กายคตาสติอันประกอบด้วยความยินดี
3. ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่ ผัสสะที่ยังมีอาสวะมีอุปาทาน
4. ธรรมที่ควรละ ได้แก่ อัสมิมานะ
5. ธรรมที่เป็นไปในส่วนข้างเลื่อม ได้แก่ การกระทำไว้ในใจโดยไม่แยบคาย
6. ธรรมที่เป็นไปในส่วนข้างเจริญ ได้แก่ การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย
7. ธรรมที่รู้แจ้งแทงตลอดได้ยาก ได้แก่ เจโตสมาธิอันเป็นอนันตริก
8. ธรรมที่ควรให้เกิดขึ้น ได้แก่ ญาณที่ไม่เลื่อม
9. ธรรมที่ควรรู้ยิ่ง ได้แก่ สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงดำรงชีพอยู่ได้ด้วยอาหาร
10. ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ได้แก่ เจโตวิมุตติอันไม่เลื่อม

“ธรรมทั้ง 10 ดังพรรณนามานี้ เป็นของจริง แท้แน่นอน ไม่ผิดพลาด ไม่เป็นอย่างอื่น อันพระตถาคตรู้แล้วโดยชอบ”

ธรรมหมวด 2

1. ธรรม 2 อย่างมีอุปการะมาก ได้แก่ สติ, สัมปชัญญะ
 2. ธรรม 2 อย่างที่ควรอบรม ได้แก่ สมณะ, วิปัสสนา
 3. ธรรม 2 อย่างที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่ นาม, รูป
 4. ธรรม 2 อย่างที่ควรละ ได้แก่ อวิชชา, ภวตัณหา
 5. ธรรม 2 อย่างที่เป็นไปส่วนข้างเลื่อม ได้แก่ ความเป็นผู้ว่ายาก, ความเป็นผู้มีมิตรชั่ว
 6. ธรรม 2 อย่างที่เป็นไปส่วนข้างเจริญ ได้แก่ ความเป็นผู้ว่าง่าย, ความเป็นผู้มีมิตรดี
 7. ธรรม 2 อย่างที่รู้แจ้งแทงตลอดได้ยาก ได้แก่ สิ่งใดเป็นเหตุ เป็นปัจจัยเพื่อความเศร้าหมองของเหล่าสัตว์, สิ่งใดเป็นเหตุ เป็นปัจจัย เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์
 8. ธรรม 2 อย่างที่ควรให้เกิดขึ้นคือ ญาณ 2 ได้แก่ ญาณในความสิ้นไป, ญาณในความไม่เกิดขึ้น
 9. ธรรม 2 อย่างที่ควรรู้ยิ่ง คือ ชาติ 2 ได้แก่ สังขตธาตุ, อสังขตธาตุ
 10. ธรรม 2 อย่างที่ควรทำให้รู้แจ้ง คือ วิชา, วิมุตติ
- (รวมเป็นธรรม 20 ข้อ)

ธรรมหมวด 3

1. ธรรม 3 อย่างที่มีอุปการะมาก คือ การคบหาสัตบุรุษ, การฟังธรรมของสัตบุรุษ, การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

2. ธรรม 3 อย่างที่ควรอบรม คือ สมาธิ 3 ได้แก่ สมาธิมีวิตกวิจารณ์, สมาธิไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์, สมาธิไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์

3. ธรรม 3 อย่างที่ควรกำหนดรู้ คือ เวทนา 3 ได้แก่ สุขเวทนา, ทุกขเวทนา, อทุกขมสุขเวทนา

4. ธรรม 3 อย่างที่ควรละ คือ ตัณหา 3 ได้แก่ กามตัณหา, ภวตัณหา, วิภวตัณหา

5. ธรรม 3 อย่างที่เป็นไปในส่วนข้างเสื่อม คือ อกุศลมูล 3 ได้แก่ โลภะ, โทสะ, โมหะ

6. ธรรม 3 อย่างที่เป็นไปในส่วนข้างเจริญ คือ กุศลมูล 3 ได้แก่ อโลภะ, อโทสะ, อโมหะ

7. ธรรม 3 อย่างที่รู้แจ้งแทงตลอดได้ยาก คือ ธาตุเป็นที่ตั้งแห่งความสลัดออก 3 ได้แก่ **เนกขัมมะ** เป็นที่ถ้อยถอนกาม, **อรูป** เป็นที่ถ้อยถอนรูป, **นิโรธ** เป็นที่ถ้อยถอนสิ่งที่เกิดแล้วอันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว อาศัยเหตุเกิดขึ้นแล้วอย่างใดอย่างหนึ่ง

8. ธรรม 3 อย่างที่ควรให้เกิดขึ้น คือ ญาณ 3 ได้แก่ อตัตตญาณ, อนาคตตญาณ, ปัจจุปันนญาณ

9. ธรรม 3 อย่างที่ควรรู้อย่างยิ่ง คือ ธาตุ 3 ได้แก่ กามธาตุ, รูปธาตุ, อรูปธาตุ

10. ธรรม 3 อย่างที่ควรทำให้แจ้ง คือ วิชา 3 ได้แก่ วิชาคือความรู้ระลึกถึงชาติหนหลังได้ (บุพเพนิวาสานุสสติญาณ) วิชาคือความรู้ในการจัดและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย (จุตูปปาตญาณ) วิชาคือความรู้ในความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย (อัสสวัชฌญาณ)

ธรรมหมวด 4

1. ธรรม 4 อย่างที่มีอุปการะมาก คือ จักร 4 ได้แก่ การอยู่ในประเทศอันสมควร, การคบสัตบุรุษ, การตั้งตนไว้ชอบ, ความเป็นผู้มีบุญกระทำแล้วในปางก่อน

2. ธรรม 4 อย่างที่ควรอบรม คือ สติปัฏฐาน 4 ได้แก่ พิจารณาเห็นกายในกาย, พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา, พิจารณาเห็นจิตในจิต, พิจารณาเห็นธรรมในธรรม

3. ธรรม 4 อย่างที่ควรกำหนดรู้ คือ อาหาร 4 ได้แก่ กวฬิงการอาหาร ที่หยาบหรือละเอียด ผัสสอาหาร, มโนสังขเจตนาหาร, วิญญาณาหาร

4. ธรรม 4 อย่างที่ควรละ คือ โสอะ 4 ได้แก่ โสอะ คือ กาม, โสอะ คือ ภพ, โสอะ คือ ทิฏฐิ, โสอะ คือ อวิชชา

5. ธรรม 4 อย่างที่เป็นไปในส่วนข้างเสื่อม คือ โยคะ 4 ได้แก่ โยคะ คือ กาม, โยคะ คือ ภพ, โยคะ คือ ทิฏฐิ, โยคะ คือ อวิชชา

6. ธรรม 4 อย่างที่เป็นไปในส่วนข้างเจริญ คือ ความพรากจากเครื่องเกาะเกี่ยว 4 ได้แก่ ความพรากจากกามโยคะ, ความพรากจากภพโยคะ, ความพรากจากทิฏฐิโยคะ, ความพรากจากอวิชชาโยคะ

7. ธรรม 4 อย่างที่รู้แจ้งแทงตลอดได้ยาก คือ สมาธิ 4 ได้แก่ สมาธิเป็นไปในส่วนข้างเสื่อม, สมาธิเป็นไปในส่วนข้างทรงอยู่, สมาธิเป็นไปในส่วนข้างเจริญ, สมาธิเป็นไปในส่วนข้างรู้แจ้งแทงตลอด

8. ธรรม 4 อย่างที่ควรให้เกิดขึ้น คือ ญาณ 4 ได้แก่ ญาณในธรรม, ญาณในความคล้อยตาม, ญาณในความกำหนด, ญาณในสมมติ

9. ธรรม 4 อย่างที่ควรรู้อย่างยิ่ง คือ อริยสัจ 4 ได้แก่ ทุกขอริยสัจ, ทุกขสมุทัยอริยสัจ, ทุกขนิโรธอริยสัจ, ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

10. ธรรม 4 อย่างที่ควรทำให้แจ้ง คือ สามัญผล 4 ได้แก่ โสตาปัตติผล, สกทาคามีผล, อนาคามีผล, อรหัตตผล

หมวด 5

1. ธรรม 5 อย่างที่มีอุปการะมาก คือ องค์เป็นที่ตั้งแห่งความเพียร 5 คือ เป็น **ผู้มีศรัทธา** เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต, เป็นผู้มี **อาพาธน้อย** มีทุกข์น้อย, เป็นผู้ **ไม่โง่เขลา** ไม่มีมายา เป็นคนเปิดเผยความเป็นจริง, เป็นผู้บำเพ็ญ **ความเพียร** เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อบำเพ็ญกุศลธรรม, เป็นผู้ **มีปัญญา** เป็นไปเพื่อความรู้แจ้งแทงตลอด อันจะทำให้ถึงความสิ้นทุกข์

2. ธรรม 5 อย่างที่ควรอบรม คือ สัมมาสมาธิ อันประกอบด้วยองค์ 5 ได้แก่ ปิตีแผ่ไป, สุขแผ่ไป, การกำหนดใจผู้อื่นแผ่ไป, แสงสว่างแผ่ไป, นิमितเป็นเครื่องพิจารณา

3. ธรรม 5 อย่างที่ควรกำหนดรู้ คือ อุปาทานชั้น 5 ได้แก่ อุปาทานชั้นคือรูป, อุปาทานชั้นคือเวทนา, อุปาทานชั้นคือสัญญา, อุปาทานชั้นคือสังขาร, อุปาทานชั้นคือวิญญาณ

4. ธรรม 5 อย่างที่ควรละ คือ นิวรณ์ 5 ได้แก่ กามฉันทนิวรณ์, พยาบาทนิวรณ์, ถีนมิตถนิวรณ์, อุทธัจจกุกกุกจนิวรณ์, วิจิกิฉานิวรณ์

5. ธรรม 5 อย่างที่เป็นไปในส่วนข้างเลื่อม คือ เจโตศีลธรรม 5 คือ ความเคลือบแคลงสงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระศาสดา, ในพระธรรม, ในพระสงฆ์, ในความศึกษา, เป็นผู้ไกรธ มีใจไม่แช่มชื่น ขัดใจ มีใจกระด้าง ในเพื่อนร่วมพรหมจรรย์

6. ธรรม 5 อย่างที่เป็นไปในส่วนข้างเจริญ คือ อินทรีย์ 5 ได้แก่ อินทรีย์ คือ ศรัทธา, อินทรีย์คือ วิริยะ, อินทรีย์คือสติ, อินทรีย์คือสมาธิ, อินทรีย์คือปัญญา

7. ธรรม 5 อย่างที่รู้แจ้งแทงตลอดได้ยาก คือ ธาตุเป็นที่ตั้งแห่งความถ้อยถอน 5 ได้แก่ การถ้อยถอนจากกามทั้งหลาย, การถ้อยถอนจากความพยายบาท, การถ้อยถอนจากความเบียดเบียน, การถ้อยถอนรูปทั้งหลาย, การถ้อยถอนกายของตน

8. ธรรม 5 อย่างที่ควรให้เกิดขึ้น คือ สัมมาสมาธิ ประกอบด้วยญาณ 5 ได้แก่ ญาณบังเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า สมาธินี้มีสุขในปัจจุบันและมีสุขเป็นวิบากต่อไป, ญาณบังเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า สมาธินี้เป็นอริยะไม่มีอาภิส, ญาณบังเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า สมาธินี้อันคนต่ำช้าเสพไม่ได้แล้ว, ญาณบังเกิดขึ้นเฉพาะตนว่าสมาธินี้สงบ ประณีต มีปฏิปัสสทธิอันได้แล้วถึงความเป็นธรรมเอกผุดขึ้น และมีใช้ข่มท้าวสังขารจิต, ญาณบังเกิดขึ้นเฉพาะตนว่ากิเรณันมีสติ เข้าสมาธินี้ และมีสติ ออกจากสมาธินี้

9. ธรรม 5 อย่างที่ควรรู้อย่างยิ่ง คือ วิมุตตตายตนะ 5 ได้แก่ รู้อรุณทั่วถึง รู้ธรรมทั่วถึงในธรรม ที่พระคาสดาหรือครูอาจารย์ได้แสดง, ที่เพื่อนภิกษุได้แสดงธรรมตามที่ได้ฟังได้เรียนมาโดยพิสดาร, ที่ภิกษุกระทำการสาธยายธรรม ตามที่ได้ฟังได้เรียนมาโดยพิสดาร, ที่ได้ตรึกตาม ตรองตาม เฝงตามธรรมที่ได้ฟังได้เรียนมาด้วยจิต แต่ว่าสมาธิมีติดอย่างใดอย่างหนึ่งที่ภิกษุนั้นเรียนดีแล้ว กระทำไว้ในใจดีแล้ว ทรงไว้ดีแล้ว เหนงตลอดดีแล้วด้วยปัญญา

10. ธรรม 5 อย่างที่ควรทำให้แจ้ง คือ ธรรมชั้น 5 ได้แก่ ศีลชั้น, สมาธิชั้น, ปัญญาชั้น, วิมุตติชั้น, วิมุตติญาณทัสสนชั้น

ธรรมหมวด 6

1. ธรรม 6 อย่างที่มีอุปการะมาก ได้แก่ สาราณียธรรม 6 คือ เข้าไปตั้งกายกรรม ประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนร่วมพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง... เข้าไปตั้งวจีกรรม... เข้าไปตั้งโมหกรรม... แบ่งปันลาภอันประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม, เป็นผู้มีความเสมอกันกับเพื่อนร่วมพรหมจรรย์ทั้งหลาย, เป็นผู้มีความเสมอกันกับเพื่อนร่วมพรหมจรรย์ทั้งหลาย

2. ธรรม 6 อย่างที่ควรอบรม คือ อนุสติฐาน 6 ได้แก่ ระลึกถึงคุณพระพุทเจ้า, ระลึกถึงคุณพระธรรม, ระลึกถึงคุณพระสงฆ์, ระลึกถึงศีล, ระลึกถึงทานที่ตนบริจาค, ระลึกถึงคุณที่ทำให้บุคคลให้เป็นเทวดา

3. ธรรม 6 อย่างที่ควรกำหนดรู้ คือ อายตนะภายใน 6 ได้แก่ อายตนะ คือ ตา, อายตนะ คือ หู, อายตนะ คือ จมูก, อายตนะ คือ ลิ้น, อายตนะ คือ กาย, อายตนะ คือ ใจ

4. ธรรม 6 อย่างที่ควรละ คือ ตัณหา 6 หมู่ ได้แก่ ตัณหาในรูป, ตัณหาในเสียง, ตัณหาในกลิ่น, ตัณหาในรส, ตัณหาในโผฏฐัพพะ, ตัณหาในธรรม

5. ธรรม 6 อย่างที่เป็นไปในส่วนข้างเลื่อม คือ ความไม่เคารพ 6 ได้แก่ ไม่เคารพไม่ยำเกรงในพระคาสดา, ในพระธรรม, ในพระสงฆ์, ในสิกขา, ในความไม่ประมาท, ในปฏิสันถาร

6. ธรรม 6 อย่าง ที่เป็นไปในส่วนข้างเจริญ คือ ความเคารพ 6 ได้แก่ มีความเคารพยำเกรงในพระคาสดา, ในพระธรรม, ในพระสงฆ์, ในสิกขา, ในความไม่ประมาท, ในปฏิสันถาร

7. ธรรม 6 อย่างที่รู้แจ้งแห่งตลอดได้ยาก คือ ธาตุเป็นที่ตั้งแห่งความสลัดออก 6 คือ เมตตาเจโตวิมุตติ เป็นที่สลัดออกจากพยาบาท, กรุณาเจโตวิมุตติ เป็นที่สลัดออกจากวิหิงสา, มุทิตาเจโตวิมุตติ เป็นที่สลัดออกจากอหังการ, อุเบกขาเจโตวิมุตติ เป็นที่สลัดออกจากราคะ, เจโตวิมุตติอันหานิมิตมิได้ เป็นที่สลัดออกจากนิमितทั้งปวง, ความถอนขึ้นจากอัสสมิมานะ เป็นที่สลัดออกจากลูกศร คือความเคลือบแคลงสงสัย

8. ธรรม 6 อย่างที่ควรให้เกิด คือ ธรรมเป็นเครื่องอยู่เนื่องๆ 6 อย่าง ได้แก่ การเป็นผู้วางเฉยในรูป, ในเสียง, ในกลิ่น, ในรส, ในโผฏฐัพพะ, ในธรรมารมณ์

9. ธรรม 6 อย่างที่ควรรู้อย่างยิ่ง คือ อนุตตรียะ 6 ได้แก่ ทัสสนานุตตรียะ, สวานานุตตรียะ, ลาภานุตตรียะ, ลิกขานุตตรียะ, ปาริจรียนานุตตรียะ, อนุสสทานุตตรียะ

10. ธรรม 6 อย่างที่ควรทำให้แจ้ง คือ อภิญญา 6 ได้แก่ บรรลู่อิทธิวิธีหลายประการ, มีหุทิพย์, ตาทิพย์, กำหนดรู้ใจของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นด้วยใจ, ระลึกชาติก่อน ๆ ได้, รู้การจุติของหมู่สัตว์, ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้

ธรรมหมวด 7

1. ธรรม 7 อย่างที่มีอุปการะมาก ได้แก่ อริยทรัพย์ 7 คือ ทรัพย์คือศรัทธา, ศีล, หิริ, โอตตปปะ, สุตตะ, จาคะ, ปัญญา

2. ธรรม 7 อย่างที่ควรอบรม ได้แก่ โพชฌงค์ 7 คือ สติสัมโพชฌงค์, ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์, วิจยสัมโพชฌงค์, ปิติสัมโพชฌงค์, ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์, อุเบกขาสัมโพชฌงค์

3. ธรรม 7 อย่างที่ควรกำหนดรู้ คือ วิญญาณฐิติ 7 ได้แก่ กำหนดรู้ว่ามีสัตว์พวกหนึ่งมีกายต่างกัน ทั้งมีสัญญาต่างกัน เช่น พวกมนุษย์ พวกเทพบางหมู่ พวกเปรตบางหมู่, มีสัตว์พวกหนึ่งมีกายต่างกัน แต่มีสัญญาอย่างเดียวกัน เช่น พวกเทพผู้นับเนื่องในหมู่พรหม ซึ่งเกิดในภูมิปรหมณาน, มีสัตว์พวกหนึ่งมีกายอย่างเดียวกัน แต่มีสัญญาต่างกัน เช่น พวกเทพเหล่าอวิสสระ, มีสัตว์พวกหนึ่งมีกายอย่างเดียวกัน ทั้งมีสัญญาอย่างเดียวกัน เช่น พวกเทพเหล่าสุภกิณหะ, มีสัตว์พวกหนึ่ง เข้าถึงอากาศอันญายตนะ ด้วยมนสิการว่า “อนันโต อากาโส” อากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่องรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง เพราะดับปฏิขสัญญา เพราะไม่กระทำไว้ในใจซึ่งนันทตสัญญา, มีสัตว์พวกหนึ่ง เข้าถึงชั้นวิญญาณัญญายตนะ ด้วยมนสิการว่า “อนันตัง วิญญาณัง” หาที่สุดมิได้ เพราะล่องอากาศอันญายตนะ โดยประการทั้งปวง เพราะดับปฏิขสัญญา เพราะไม่กระทำไว้ในใจซึ่งอนัตตสัญญา, มีสัตว์พวกหนึ่ง เข้าถึงชั้นอากิญจัญญายตนะ ด้วยมนสิการว่า “นัตถิ กิญจิ” ไม่มีอะไร เพราะล่องวิญญาณัญญายตนะ โดยประการทั้งปวง

4. ธรรม 7 อย่างที่ควรละ ได้แก่ อนุสัย 7 ข้อ อนุสัยคือกามราคะ, ปฏิฆะ, ทิฏฐิ, วิจิกิจฉา, มานะ, ภวราคะ, อวิชชา

5. ธรรม 7 อย่างที่เป็นไปในส่วนข้างเสื่อม ได้แก่ อสัทธรรม 7 คือ เป็นผู้ไม่มีศรัทธา, ไม่มีหิริ, ไม่มีโอตตปปะ, มีสุทธะน้อย, เกียจคร้าน, หลงลืมสติ, ปัญญาทรม

6. ธรรม 7 อย่างที่เป็นไปในส่วนข้างเจริญ คือ สัทธรรม 7 ได้แก่ เป็นผู้มีศรัทธา, มีหิริ, มีโอตตปปะ, มีสุทธะมาก, บำเพ็ญเพียร, เข้าไปตั้งสติไว้, มีปัญญา

7. ธรรม 7 อย่างที่รู้แจ้งแทงตลอดได้ยาก คือ สัมบุริสธรรม 7 ได้แก่ เป็นผู้รู้เหตุ, รู้ผล, รู้ตน, รู้ประมาณ, รู้กาลเวลา, รู้บริษั, รู้จักเลือกบุคคล

8. ธรรม 7 อย่างที่ควรให้เกิดขึ้น ได้แก่ สัญญา 7 คือ อนิจจสัญญา, อนัตตสัญญา, อสุภสัญญา, อาทิวาสสัญญา, ปหานสัญญา, วิราคสัญญา, นิโรธสัญญา

9. ธรรม 7 อย่างที่ควรรู้อย่าง ได้แก่ นิเทศวัตถุ 7 อย่าง คือ เป็นผู้มีความเห็นแรงกล้า ในการสมาทานสิกขา, ในการพิจารณาธรรม, ในการกำจัดความอยาก, ในการหลีกออกเร้นอยู่, ในการบำเพ็ญเพียร, ในสติ และปัญญาเครื่องรักษาตน, ในการมองเห็นประจักษ์แจ้งด้วยปัญญา

10. ธรรม 7 อย่างที่ควรให้แจ้ง คือ กำลังของพระชินาสพ 7 ได้แก่ การเห็นสังขารทั้งปวงว่าไม่เที่ยง, การเห็นโทษภัยของกามทั้งหลาย, การตั้งมั่นอยู่ในวิเวก, การอบรมดีแล้วซึ่งสติปัญญา 4, การอบรมดีแล้วซึ่งอินทรีย์ 5, การอบรมดีแล้วซึ่งโพชฌงค์ 7, การอบรมดีแล้วซึ่งอริยมรรคมีองค์ 8

ธรรมหมวด 8

1. ธรรม 8 อย่างที่มีอุปการะมาก ได้แก่ เหตุและปัจจัย 8 คือ การอยู่อาศัยครูหรือเพื่อนพรหมจรรย์ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครู การเข้าไปหา ไปสอบถาม ไต่ถาม เพื่อบรรเทาความสงสัย, การทำความสงบกาย ความสงบใจให้ถึงพร้อม, เป็นผู้มั่งคิล สำรวมในพระปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมรยาทและโคจรอยู่, เป็นผู้มั่งคิลมาก ทรงไว้ซึ่งสุตะ สัมมวัชระ, เป็นผู้บำเพ็ญเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อความถึงพร้อมแห่งกุศลธรรม, เป็นผู้มั่งคิล ประกอบด้วยสติและปัญญาเครื่องรักษาตนอันยอดเยี่ยม, เป็นผู้พิจารณาเห็นความเกิดดับในอุปาทานชั้น 5

2. ธรรม 8 อย่างที่ควรอบรม ได้แก่ อริยมรรคประกอบด้วยองค์ 8 คือ ความเห็นชอบ, ความดำริชอบ, เจรจาชอบ, การงานชอบ, เลี้ยงชีพชอบ, พยายามชอบ, ระลึกชอบ, ตั้งใจมั่นชอบ

3. ธรรม 8 อย่างที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่ โลกธรรม 8 คือ ความได้ลาภ, ความเสื่อมลาภ, ความได้ยศ, ความเสื่อมยศ, นินทา, สรรเสริญ, สุข, ทุกข์

4. ธรรม 8 อย่างที่ควรละ ได้แก่ มิจฉัตตะ 8 คือ ความเห็นผิด, ความดำริผิด, เจรจาผิด, การงานผิด, เลี้ยงชีพผิด, พยายามผิด, ระลึกผิด, ตั้งใจมั่นผิด

5. ธรรม 8 อย่างที่เป็นไปส่วนข้างเสื่อม ได้แก่ เหตุเป็นที่ตั้งแห่งความเกียจคร้าน 8 อย่าง คือ ไม่ทำการทำงานที่พึงทำ, ที่ทำแล้วไม่ทำให้ต่อเนื่อง, เห็นว่าจะต้องเดินทางเลยไม่ทำ, เดินทางไปถึงแล้วก็ไม่ทำอ้างว่าเดินทางมาเหนื่อย, ไม่ไปบิณฑบาตโดยเห็นว่าไม่ได้ในสิ่งที่อยากได้, ไม่ไปบิณฑบาตด้วยเห็นว่าได้ของที่ไม่ค่อยดี, เห็นว่าอาหารเล็กน้อย, อ้างว่าเพ่งหายอาพาธ

6. ธรรม 8 อย่างที่เป็นไปส่วนข้างเจริญ ได้แก่ เหตุเป็นที่ตั้งแห่งการบำเพ็ญเพียร 8 คือ ทำการทำงานที่พึงทำ, ทำสิ่งที่ทำแล้วให้บรรลุ, แม้ในขณะที่เดินทางก็บำเพ็ญเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง, เมื่อเดินทางถึงแล้วก็บำเพ็ญเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง, ไปบิณฑบาตไม่ได้ของที่ต้องการก็บำเพ็ญเพียร, บิณฑบาตได้โภชนะอันเศร้าหมองก็บำเพ็ญเพียร, ยามอาพาธบำเพ็ญเพียร, หายอาพาธแล้วก็บำเพ็ญเพียร

7. ธรรม 8 อย่างที่รู้แจ้งแทงตลอดได้ยาก ได้แก่ กาลที่มีใช้ขณะ มีใช้สมัย เพื่ออยู่ประพฤติพรหมจรรย์ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติในโลก แต่บุคคลนั้นเข้าถึงนรกเสีย, บุคคลเข้าถึงกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานเสีย, บุคคลนั้นเข้าถึงเปรตวิสัยเสีย, บุคคลนั้นเข้าถึงหมู่ทวยเทพซึ่งมีอายุยืนอย่างใดอย่างหนึ่งเสีย, บุคคลนั้นเกิดในปัจฉินตชนบท อันเป็นถิ่นของชนมลักกะ ผู้ไม่รู้จักดีชั่ว ซึ่งเป็นถิ่นที่ที่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ยังไปไม่ถึง, บุคคลนั้นเกิดในมัชฌิมชนบท แต่เขาเป็นมิจฉาทิฎฐิ, บุคคลนั้นเกิดในมัชฌิมชนบท แต่เป็นคนมีปัญญาทึบ, บุคคลนั้นเกิดในมัชฌิมชนบท เป็นคนมีปัญญา ไม่โง่เขลา ไม่เป็นบ้า แต่ไม่สนใจจะรู้

8. ธรรม 8 อย่างที่ควรให้เกิดขึ้น ได้แก่ มหาปฐวิสวัตก 8 คือ ธรรมนี้ของผู้มีความมกน้อย มีใช้ของผู้มีความมกมาก, ธรรมนี้ของผู้สันโดษ มีใช้ของผู้ไม่สันโดษ, ธรรมนี้ของผู้สงัด มีใช้ของผู้ยินดีในความคลุกคลี, ธรรมนี้ของผู้บำเพ็ญความเพียร มีใช้ของผู้เกียจคร้าน, ธรรมนี้ของผู้เข้าไปตั้งสติไว้ มีใช้ของผู้มีสติหลง, ธรรมนี้ของผู้มีจิตตั้งมั่น มีใช้ของผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น, ธรรมนี้ของผู้มีปัญญา มีใช้ของผู้มีปัญญาทวม, ธรรมนี้ของผู้ไม่ยินดีในธรรมเป็นเครื่องท่วงให้เนิ่นช้า ผู้ยินดีแล้วในธรรมไม่เป็นเครื่องท่วงให้เนิ่นช้า มีใช้ของผู้ยินดีในธรรม เป็นเครื่องท่วงให้เนิ่นช้า

9. ธรรม 8 อย่างที่ควรรู้อย่าง ได้แก่ อภิกายตะนะ 8 คือ (1) ผู้ที่ถือรูปภายในเป็นสำคัญ เห็นรูปภายนอกที่เล็กมีผิวพรรณดี และมีผิวพรรณทราม ดูมีนัยรูปเหล่านั้นทั้งหมดแล้วมีความสำคัญอย่างนี้ว่า เราเห็นอันนี้เป็นอภิกายตะนะข้อที่หนึ่ง (2) ...เห็นรูปภายนอกที่ใหญ่...อันนี้เป็นอภิกายตะนะข้อที่สอง (3) ...เห็นรูปภายนอกที่เล็ก...อันนี้เป็นอภิกายตะนะข้อที่สาม (4) ...เห็นรูปภายนอกที่ใหญ่...อันนี้เป็น อภิกายตะนะข้อที่สี่ (5) ผู้ที่ถือรูปภายในเป็นสำคัญ เห็นรูปภายนอกอันเขียว อันมีวรรณะเขียวล้วน...อันนี้เป็น อภิกายตะนะข้อที่ห้า (6)...เห็นรูปภายนอกอันเหลือง อันมีวรรณะเหลืองล้วน...อันนี้เป็นอภิกายตะนะข้อที่หก (7)...เห็นรูปภายนอกอันแดง อันมีวรรณะแดงล้วน...อันนี้เป็นอภิกายตะนะข้อที่เจ็ด (8) ...เห็นรูปภายนอกอันขาว อันมีวรรณะขาวล้วน...อันนี้เป็นอภิกายตะนะข้อที่แปด

10. ธรรม 8 อย่างที่ควรทำให้แจ้ง ได้แก่ วิโมกข์ 8 คือ (1) ผู้มีรูปย่อมเห็นรูปทั้งหลาย, (2) ผู้หนึ่งถือรูปภายในเป็นสำคัญ มองเห็นรูปทั้งหลายภายนอก (3) บุคคลย่อมโน้มใจคิดไปว่าสิ่งนั้นงามทีเดียว (4) เพราะลวงเสียซึ่งรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง เพราะปฏิเสธสัญญาดับไป เพราะไม่ใส่ใจซึ่งนันทตสัญญา บุคคลย่อมเข้าถึงซึ่งอากาศอันญายตะนะ ด้วยมนสิการว่า “อานันโต อากาโส” อากาศหาที่สุดมิได้ ดังนี้อยู่, (5) เพราะลวงเสียซึ่งอากาศอันญายตะนะโดยประการทั้งปวง บุคคลย่อมเข้าถึงวิญญาณัญญายตะนะด้วยมนสิการว่า “อันทัง วิญญาณัง” วิญญาณหาที่สุดมิได้ ดังนี้อยู่, (6) เพราะลวงเสียซึ่งวิญญาณัญญายตะนะโดยประการทั้งปวง บุคคลย่อมเข้าถึงอากิญจัญญายตะนะด้วยมนสิการว่า “นัตถิ กิญจิ” ไม่มีอะไร ดังนี้อยู่, (7) เพราะลวงเสียซึ่ง อากิญจัญญายตะนะ บุคคลย่อมเข้าถึงซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตะนะอยู่, (8) เพราะลวงเสียซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตะนะโดยประการทั้งปวง บุคคลย่อมเข้าถึงสัญญาเวทิตนโรธอยู่

ธรรมหมวด 9

1. ธรรม 9 อย่างที่มีอุปการะมาก ได้แก่ ธรรมอันมีมูลมาแต่โยนิโสมนสิการ 9 คือ (1) เมื่อกระทำไว้ในใจโดยแยบคายย่อมเกิดประโมทย์ (2) ปีติย่อมเกิดแก่ผู้ประโมทย์ (3) กายของผู้มีใจกปรด้วยปีติย่อมสงบ (4) ผู้มีกายสงบย่อมเสวยสุข (5) จิตของผู้มีสุขย่อมตั้งมั่น (6) ผู้มีจิตตั้งมั่นย่อมรู้เห็นตามเป็นจริง (7) ผู้รู้เห็นตามเป็นจริงตนเองย่อมหน่าย (8) เมื่อหน่ายย่อมคลายกำหนด (9) เพราะคลายกำหนดย่อมหลุดพ้น

2. ธรรม 9 อย่างที่ควรอบรม ได้แก่ องค์เป็นที่ตั้งแห่งความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ 9 คือ (1) ความหมดจดแห่งศีล (2) ความหมดจดแห่งจิต (3) ความหมดจดแห่งทวิปฏิ (4) ความหมดจดแห่งญาณ เป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย (5) ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นว่าทางหรือมีใช้ทาง (6) ความหมดจด

แห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ (7) ความหมดจดแห่งญาณอันเป็นเครื่องเห็น (8) ความหมดจดแห่งปัญญา (9) ความหมดจดแห่งวิมุตติ

3. ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่ สัตว์ดาวาส 9 คือ มีอยู่ ได้แก่ (1) สัตว์พวกหนึ่งมีกายต่างกันทั้งมีสัญญาต่างกัน เช่น พวกมนุษย์ พวกเทพบางหมู่ (2) สัตว์พวกหนึ่งมีกายต่างกัน แต่มีสัญญาอย่างเดียวกัน เช่น พวกเทพที่อยู่ในหมู่พรหม ผู้เกิดในภุมิปรุณมาน (3) สัตว์พวกหนึ่งมีกายอย่างเดียวกัน แต่มีสัญญาต่างกัน เช่น พวกเทพเหล่าอภัสสระ (4) สัตว์พวกหนึ่งมีกายอย่างเดียวกัน ทั้งมีสัญญาอย่างเดียวกัน เช่น พวกเทพเหล่าสุภกิดะ (5) สัตว์พวกหนึ่งไม่มีสัญญา ทั้งไม่เสวยเวทนา เช่น พวกเทพเหล่าอัญญัสสวั (6) สัตว์พวกหนึ่งเข้ากับอากาศอันจุลยตนะด้วยมนสิการว่า “อนันโต อากาโส อากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงรูปสัญญา โดยประการทั้งปวง เพราะดับภุขสัญญา เพราะไม่กระทำไว้ในใจซึ่งนานัตตสัญญา (7) สัตว์พวกหนึ่งเข้าถึงขั้นวิญญาณจุลยตนะด้วยมนสิการว่า “อนันตัง วิญญาณัง” วิญญาณ หาที่สุดมิได้ เพราะล่วงขั้นอากาศอันจุลยตนะ โดยประการทั้งปวง (8) สัตว์จำพวกหนึ่งเข้าถึงขั้นอากิญจัญญายตนะด้วยมนสิการว่า “นัตถิ กิญจิ” ไม่มีอะไร เพราะล่วงขั้นวิญญาณจุลยตนะโดยประการทั้งปวง (9) สัตว์พวกหนึ่งเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะด้วยมนสิการว่า “สันตมตัง ปลิตเมตตัง” นี่สงบ นี่ประณีต เพราะล่วงขั้นอากิญจัญญายตนะ โดยประการทั้งปวง

4. ธรรม 9 อย่างที่ควรละ ได้แก่ ธรรมอันมีมูลมาแต่ตัณหา 9 คือ (1) ความแสวงหาย่อมเป็นไป เพราะอาศัยตัณหา (2) ความได้ย่อมเป็นไปเพราะอาศัยความแสวงหา (3) ความตกลงใจย่อมเป็นไปเพราะอาศัยความได้ความกำหนด (4) ความกำหนดด้วยสามารถแห่งความพอใจ ย่อมเป็นไปเพราะอาศัยความตกลงใจ (5) ความยึดมั่นย่อมเป็นไปเพราะอาศัยความกำหนดด้วยความสามารถแห่งความพอใจ (6) ความหวงแหน ย่อมเป็นไปเพราะอาศัยความยึดมั่น (7) ความตระหนี่ย่อมเป็นไปเพราะอาศัยความหวงแหน (8) ความรักษา ย่อมเป็นไปเพราะอาศัยความตระหนี่ (9) อกุศลธรรมอันชั่วช้ามีใ้ช่น้อย คือการถือไม้ ถือคัสตรา ความทะเลาะแก่งแย่งวิวาทกัน กล่าวส่อเสียดว่ามึง ๆ และการพูดเท็จ ย่อมเป็นไปเพราะอาศัยการรักษาเป็นเหตุ

5. ธรรม 9 อย่างที่เป็นไปส่วนข้างเสื่อม ได้แก่ เหตุที่เป็นที่ตั้งแห่งความอาฆาต 9 คือ บุคคลย่อมผูกความอาฆาตว่า (1) ผู้ที่ได้ประพฤติแล้วซึ่งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา (2) ผู้ที่ประพฤติอยู่ในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา (3) ผู้ที่จักประพฤติซึ่งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา (4) ผู้ที่ได้ประพฤติแล้วซึ่งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้ที่รักที่พอใจเรา (5) ผู้ที่ประพฤติอยู่ซึ่งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้ที่เอ็นที่รักที่พอใจเรา (6) ผู้ที่จักประพฤติซึ่งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้เอ็นที่รักที่พอใจของเรา (7) ผู้ที่ได้ประพฤติแล้วซึ่งสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ไม่เอ็นที่รักที่พอใจของเรา (8) ผู้ที่ประพฤติอยู่ซึ่งสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ไม่เอ็นที่รักที่พอใจเรา (9) ผู้ที่จักประพฤติซึ่งสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ไม่เอ็นที่รักที่พอใจของเรา

6. ธรรม 9 อย่างที่เป็นไปส่วนข้างเจริญ ได้แก่ ความกำจัดความอาฆาต 9 (ตรงข้ามกับข้อ 5)

7. ธรรม 9 อย่างที่รู้แจ้งแทงตลอดได้ยาก ได้แก่ ความต่างกัน 9 คือ (1) ความแตกต่างแห่งธาตุ (2) ความแตกต่างแห่งผัสสะย่อมเกิดเพราะอาศัยความแตกต่างแห่งธาตุ (3) ความแตกต่างแห่งเวทนาเกิดเพราะอาศัยความแตกต่างแห่งผัสสะ (4) ความแตกต่างแห่งสัญญา เกิดเพราะอาศัยความแตกต่างแห่งเวทนา

(5) ความแตกต่างแห่งความดำริ เกิดเพราะอาศัยความแตกต่างแห่งสัญญา (6) ความแตกต่างแห่งความพอใจ เกิดเพราะอาศัยความแตกต่างแห่งความดำริ (7) ความแตกต่างแห่งความเร้าร้อน เกิดเพราะอาศัยความแตกต่างแห่งความพอใจ (8) ความแตกต่างแห่งความแสวงหา เกิดเพราะอาศัยความแตกต่างแห่งความเร้าร้อน (9) ความแตกต่างแห่งความได้ ย่อมเกิดเพราะอาศัยความแตกต่างแห่งความแสวงหา

8. ธรรม 9 อย่างที่ควรให้เกิดขึ้น ได้แก่ สัญญา 9 คือ (1) ความกำหนดหมายว่าไม่งาม (2) ความกำหนดหมายในความตาย (3) ความกำหนดหมายในอาหารว่าเป็นของปฏิกูล (4) ความกำหนดหมายความไม่ยั่งยืนในโลกทั้งปวง (5) ความกำหนดหมายว่าไม่เที่ยง (6) ความกำหนดหมายในสิ่งไม่เที่ยงว่าเป็นทุกข์ (7) ความกำหนดหมายในทุกข์ว่าไม่ใช่ตัวตน (8) ความกำหนดหมายในการละ (9) ความกำหนดหมายในวิราจธรรม

9. ธรรม 9 อย่างที่ควรรู้ยิ่ง ได้แก่ อนุบุพพิหาร 9 คือ (1) บรรลุปฐมฌาน (2) บรรลุทุติยฌาน (3) บรรลุตติยฌาน (4) บรรลุจตุตถฌาน (5) บรรลุอากาศาณัญจายตนฌาน (6) บรรลิวินยญาณัญจายตนฌาน (7) บรรลุอาภิกขัญญายตนฌาน (8) บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน (9) บรรลุสัญญาเวทยินนิโรธ

10. ธรรม 9 อย่างที่ควรทำให้แจ้ง ได้แก่ อนุบุพนิโรธ 9 คือ (1) เมื่อเข้าปฐมฌาน กามสัญญาดับ (2) เมื่อเข้าทุติยฌาน วิตกวิจารณ์ดับ (3) เมื่อเข้าตติยฌาน ปีติดับ (4) เมื่อเข้าจตุตถฌาน ลมอัสสาสะปัสสาสะดับ (5) เมื่อเข้าอากาศาณัญจายตนฌาน รูปสัญญาดับ (6) เมื่อเข้าวินยญาณัญจายตนฌานอากาศาณัญจายตนสัญญาดับ (7) เมื่อเข้าอาภิกขัญญายตนฌานวินยญาณัญจายตนสัญญาดับ (8) เมื่อเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน อาภิกขัญญายตนดับ (9) เมื่อเข้าสัญญาเวทยินนิโรธ สัญญาและเวทนาดับ

ธรรมหมวด 10

1. ธรรม 10 อย่าง ที่มีอุปการะมาก ได้แก่ ธรรมกระทำที่พึง 10 อย่าง คือ (1) เป็นผู้มั่งคั่งสำรวมระวังในปาติโมกข์ (2) มีธรรมอันสดับมาแล้วมาก (3) เป็นผู้มั่งคั่งมิตถิ มีสหายดี (4) เป็นผู้ว่าง่าย (5) เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้าน (6) เป็นผู้ใคร่ในธรรม (7) เป็นผู้สันโดษ (8) เป็นผู้บำเพ็ญเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อจะยังกุศลธรรมให้ถึงพร้อม (9) เป็นผู้มั่งคั่ง (10) เป็นผู้มั่งคั่งปัญญา

2. ธรรม 10 อย่างที่ควรอบรม ได้แก่ แดนแห่งกลิ่น 10 คือ (1) จำปฐวีกลิ่นได้ (2) จำวาปีกลิ่นได้ (3) จำเตโชกลิ่นได้ (4) จำวาโยกลิ่นได้ (5) จำนัลกลิ่นได้ (6) จำปีติกลิ่นได้ (7) จำโลหิตกลิ่นได้ (8) จำโอทาทกลิ่นได้ (9) จำอากาศกลิ่นได้ (10) จำวิญญูณกลิ่นได้

3. ธรรม 10 อย่างที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่ อายุตนะ 10 คือ ตา รูป หู เสียง จมูก กลิ่น ลิ้น รส กาย โผฏฐัพพะ

4. ธรรม 10 อย่างที่ควรละ ได้แก่ มิจฉัตตะ 10 คือ ความเห็นผิด ความดำริผิด เจรจาผิด เลี้ยงชีพผิด พยายามผิด ระลึกผิด ตั้งใจมั่นผิด ความรู้ผิด ความพินิจ

5. ธรรม 10 อย่างที่เป็นไปในส่วนข้างเสื่อม ได้แก่ อกุศลกรรมบถ 10 คือ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ อวดได้ของเขา ปองร้ายเขา เห็นผิด

6. ธรรม 10 อย่างที่เป็นไปในส่วนข้างเจริญ ได้แก่ กุศลกรรมบถ 10 คือ เว้นจากฆ่าสัตว์ เว้นจากลักทรัพย์ เว้นจากประพฤติผิดในกาม เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการพูดส่อเสียด เว้นจากการพูดคำหยาบ เว้นจากพูดเพื่อเจ้อ ไม่อยากได้ของเขา ไม่ปองร้ายเขา เห็นชอบ

7. ธรรม 10 อย่างที่รู้แจ้งแทงตลอดได้ยาก ได้แก่ อริยาส 10 คือ (1) เป็นผู้ละองค์ 5 ได้แล้ว คือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิฉณา (2) ประกอบด้วยองค์ 6 คือ เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องสัมผัส รู้ธรรมารมณ์แล้วไม่ยินดียินร้าย เป็นผู้วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ (3) มีธรรมเป็นเครื่องรักษาอย่างเอก คือ มีสติ (4) มีธรรมเป็นที่พึ่ง 4 อย่าง คือ พิจารณาแล้วเสพ พิจารณาแล้วอดกลั้น พิจารณาแล้วเว้น พิจารณาแล้วบรรเทา (5) มีสัจจะเฉพาะอย่างอันบรรเทาแล้ว (6) มีการแสวงหาทุกอย่างอันสละแล้วโดยชอบ (7) มีความคิดไม่ขุ่นมัว (8) มีกายสังขารอันระงับแล้ว (9) มีจิตหลุดพ้นดีแล้ว (10) มีปัญญาหลุดพ้นดีแล้ว

8. ธรรม 10 อย่างที่ควรทำให้เกิดขึ้น ได้แก่ สัณญญา 10 คือ (1) ความกำหนดหมายว่าไม่กาม (2) ความกำหนดหมายในความตาย (3) ความกำหนดหมายในอาหารว่าปฏิกูล (4) ความกำหนดหมายความไม่น่ายินดีในโลกทั้งปวง (5) ความกำหนดหมายว่าไม่เที่ยง (6) ความกำหนดหมายในสิ่งไม่เที่ยงว่าเป็นทุกข์ (7) ความกำหนดหมายในทุกชั่วไม่ใช้ตัวตน (8) ความกำหนดหมายในการละ (9) ความกำหนดหมายวิราคะธรรม (10) ความกำหนดหมายความดับ

9. ธรรม 10 อย่างที่ควรรู้อย่าง ได้แก่ นิชชินณวัตร 10 คือ (1) ความเห็นผิดอันบุคคล ผู้เห็นของ ย่อมละได้ (2) ความดำริผิดอันบุคคลผู้ดำริชอบย่อมละได้ (3) การเจรจาผิดอันบุคคลผู้เจรจาชอบย่อมละได้ (4) การงานผิดอันบุคคลผู้ทำการงานชอบย่อมละได้ (5) การเลี้ยวผิดอันบุคคลผู้เลี้ยวดีชอบย่อมละได้ (6) ความพยายามผิดอันบุคคลผู้พยายามชอบย่อมละได้ (7) ความระลึกผิดอันบุคคลผู้ระลึกชอบย่อมละได้ (8) ความตั้งใจมั่นผิดอันบุคคลผู้ตั้งใจมั่นชอบย่อมละได้ (9) ความรู้ผิดอันบุคคลผู้รู้ชอบย่อมละได้ (10) ความพินิจผิดอันบุคคลผู้พินิจชอบย่อมละได้

10. ธรรม 10 อย่างที่ควรทำให้แจ้ง ได้แก่ อเสขธรรม 10 คือ ความเห็นชอบ เป็นของพระอเสขะ ความดำริชอบ... เจรจาชอบ... การงานชอบ... เลี้ยวดีชอบ... พยายามชอบ... ระลึกชอบ... ตั้งใจมั่นชอบ... ความรู้ชอบ... ความพินิจชอบเป็นของพระอเสขะ

เมื่อท่านพระสารีบุตรกล่าวสูตรนี้จบ ภิกษุเหล่านั้นดีใจ ชื่นชมภาสิตของท่านพระสารีบุตร ดังนี้แล

(ทีมนิกาย ประดับด้วย 34 สูตรจบ)

บทที่ 4

สรุปพระสูตรในมัชฌิมนิกาย

โครงสร้างเนื้อหาในมัชฌิมนิกาย

พระบาลีสถิตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย เป็นพระสูตรที่มีความยาวขนาดกลาง จัดอยู่ในพระไตรปิฎก 3 เล่ม คือเล่มที่ 12, 13 และ 14 แต่ละเล่มเรียกว่า **ปัณณาสก์** หรือปณณาสกะ หรือหมวด 50 คือแต่ละเล่มจะมี 50 สูตร แบ่งออกเป็น 5 วรรค วรรคละ 10 สูตร ยกเว้นวิภังควรรค มี 12 สูตร รวมในมัชฌิมนิกาย มี 3 ปัณณาสก์ แบ่งเป็น 15 วรรค รวมทั้งสิ้น 152 สูตร มีโครงสร้างดังภาพประกอบ 4 ต่อไปนี้

มัชฌิมนิกาย		
เล่มที่ 12 มุลปัณณาสก์	เล่มที่ 13 มัชฌิมปัณณาสก์	เล่มที่ 14 อุปรปัณณาสก์
1. มุลปริยายวรรค 10 สูตร	1. คหปติวรรค 10 สูตร	1. เทวทหวรรค 10 สูตร
2. สีนทหวรรค 10 สูตร	2. ภิกขุวรรค 10 สูตร	2. ออนุทหวรรค 10 สูตร
3. โอปัมมวรรค 10 สูตร	3. ปริพาชกวรรค 10 สูตร	3. สญญตวรรค 10 สูตร
4. มหાયมกวรรค 10 สูตร	4. ราชวรรค 10 สูตร	4. วิภังควรรค 12 สูตร
5. จุฬยมกวรรค 10 สูตร	5. พรหมณวรรค 10 สูตร	5. สฬายตนวรรค 10 สูตร

ภาพประกอบ 4 โครงสร้างเนื้อหาในมัชฌิมนิกาย

พระไตรปิฎกเล่มที่ 12 : มุลปัณณาสก์

มุลปัณณาสก์ แบ่งเป็น 5 วรรค แต่ละวรรคมี 10 สูตร รวมทั้งสิ้น 50 สูตร มีเนื้อหาโดยย่อต่อไปนี้

1. มุลปริยายวรรค มี 10 สูตร ดังนี้

1.1 มุลปริยายสูตร : ว่าด้วยมูลเหตุแห่งกรรมทั้งปวง

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ โคนไม้พญารัง ในสุกควัน เขตเมืองอุกกัฏฐา ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุมาพร้อมกัน แล้วตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงปริยายอันเป็นมูลของกรรมทั้งปวงแก่พวกเธอ พวกเธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว”

ลำดับนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมปริยายโดยมีข้อธรรม เรียกว่า กำหนดกมณีนัยที่ 1 - 8

- กำหนดกมณีนัยที่ 1 ด้วยสามารถปุณฺณ - กำหนดกมณีนัยที่ 2 ด้วยสามารถเสขบุคคล - กำหนดกมณีนัยที่ 3 ด้วยสามารถพระชีณาสพ - กำหนดกมณีนัยที่ 4 ด้วยสามารถพระชีณาสพ - กำหนดกมณีนัยที่ 5 ด้วยสามารถพระชีณาสพ - กำหนดกมณีนัยที่ 6 ด้วยสามารถพระชีณาสพ และ - กำหนดกมณีนัยที่ 7 ด้วยสามารถพระคาสตา - กำหนดกมณีนัยที่ 8 ด้วยสามารถพระคาสตา

1.2 สัพพาสังวรสูตร : ว่าด้วยการสังวรในอาสวะทั้งปวง

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาประชุม เพื่อแสดงธรรมว่าด้วยการสังวรอาสวะทั้งปวง โดยมีหัวข้อธรรม ดังนี้คือ - ว่าด้วยการละอาสวะได้เพราะการเห็น - ว่าด้วยการละอาสวะได้เพราะการสำรวม - ว่าด้วยการละอาสวะได้เพราะการพิจารณาเสพ - ว่าด้วยการละอาสวะได้เพราะความอดกลั้น - ว่าด้วยการละอาสวะได้เพราะความเว้นรอบ - ว่าด้วยการละอาสวะได้เพราะความบรรเทา และ - ว่าด้วยการละอาสวะได้เพราะความอบรม

1.3 ธรรมทายาทสูตร : ว่าด้วยทายาทแห่งธรรม

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเป็นธรรมทายาทของเราเถิด อย่าเป็นอามิสทายาทของเราเลย”

“ถ้าพวกเธอจะพึงเป็นอามิสทายาทของเรา ไม่เป็นธรรมทายาทไซ้... ทั้งพวกเธอทั้งเราพึงถูกวิญญูชนติเตียนว่า... ดูก่อนภิกษุทั้งหลายถ้าพวกเธอจะพึงเป็นอามิสทายาทของเรา ไม่เป็นธรรมทายาทไซ้... ทั้งพวกเธอทั้งเราไม่พึงถูกวิญญูชนติเตียนว่า... เพราะฉะนั้น พวกเธอจงเป็นธรรมทายาทของเราเถิด อย่าเป็นอามิสทายาทเลย เรามีความเอ็นดูในพวกเธออยู่ว่า ทำอย่างไรหนอสาวกทั้งหลายของเราพึงเป็นธรรมทายาท”

ลำดับต่อจากนั้น พระพุทธองค์ทรงยกอุปมาอุปไมยถึงพระภิกษุ ๒ องค์ เดินทางมาเข้าเฝ้าฯ ภายหลังจากที่พระพุทธองค์ทรงทำภตติกเสริจ ยังมีอาหารเหลืออยู่ จำต้องเททิ้ง พระภิกษุ 2 รูปที่มาเฝ้าฯ นั้นยังไม่ได้ฉันอาหาร ต่างก็หิว พระองค์ตรัสว่ามีอาหารเหลืออยู่ถ้าใครจะบริโภคก็บริโภคถ้าไม่มีใครบริโภคก็จำเป็นต้องเททิ้ง

พระภิกษุรูปที่ 1 คิดว่า พระพุทธองค์ทรงสอนว่า “พวกเธอจงเป็นธรรมทายาทของเราเถิด อย่าเป็นอามิสทายาทของเราเลย” ก็บิณฑบาตนี้เป็นอามิสอย่างใดอย่างหนึ่ง อย่างกระนั้นเลย เราไม่พึงบริโภคบิณฑบาตนี้ พึงยังคืนและวันนี้ให้ล่วงไปอย่างนี้ด้วยความหิวและความถอยกำลังใจนี้แหละ” เธอจึงไม่บริโภคอาหารนั้น อดทนความหิวและอ่อนเพลียอย่างนั้นไปตลอดวันคืนนั้น

พระภิกษุรูปที่ 2 มีความคิดว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าสวยเสร็จจ่อมหน้าสำราญเป็นอันดีเพียงพอแก่ประโยชน์แล้ว แต่บิณฑบาตของพระผู้มีพระภาคเจ้านี้ ยังมีเหลืออยู่ อันจำต้องทิ้งถ้าเราทั้งหลายจักไม่บริโภค... อย่างกระนั้นเลย เราพึงบริโภคบิณฑบาตนี้ บรรเทาความหิวและความอ่อนกำลัง พึงยังคืนและวันให้สว่างไปอย่างนี้...” แล้วเธอจึงบริโภคอาหารนั้นเพื่อบรรเทาความหิวและความอ่อนเปลี้ยในวันและคืนนั้น

พระพุทธองค์ตรัสสรุปเรื่องนี้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนั้น แม้จะบริโภคบิณฑบาตนั้นบรรเทาความหิวและความอ่อนกำลัง พึงยังคืนและวันให้สว่างไปอย่างนี้ ถึงอย่างนั้น พระภิกษุรูปก่อนโน้นยังนำบูชาและสรรเสริญว่า ช้อนั้นเพราะเหตุอะไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะช้อนั้นจักเป็นไปเพื่อความมักน้อย สันโดษ ขัดเกลา เลี้ยงง่าย ปราศจากความเพียร แก่ภิกษุนั้นสิ้นกาลนาน เพราะเหตุนั้นแล พวกเธอจงเป็นธรรมทายาทของเราเถิด อย่าเป็นอามิสทายาทของเราเลย เรามีความเอ็นดูในพวกเธอ ทำอย่างไรหนอ พวกสาวกของเราพึงเป็นธรรมทายาท ไม่พึงเป็นอามิสทายาท”

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพุทธพจน์นี้แล้ว จึงเสด็จลุกออกจากอาสนะเข้าสู่พระวิหาร

การตามศึกษาเรื่องความสัจ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จหลีกไปไม่นาน ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวกับพระภิกษุทั้งหลายว่า “ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อพระศาสดาเสด็จอยู่สัจแล้ว สาวกทั้งหลาย ย่อมศึกษาความสัจด้วยเหตุเพียงไร”

พระภิกษุเหล่านั้นบอกว่า ที่พากันมาแต่ไกลก็ต้องการทราบเรื่องนี้จากท่านพระสารีบุตร จะได้จดจำไว้เป็นแนวทางปฏิบัติต่อไป

พระสารีบุตรแสดงธรรมว่า “เมื่อพระศาสดาเสด็จอยู่สัจแล้ว สาวกทั้งหลายในพระธรรมวินัยนี้ไม่ศึกษาความสัจตาม คือ พระศาสดาตรัสถึงกว่าธรรมเหล่าใด สาวกทั้งหลายไม่ละธรรมเหล่านั้น เป็นผู้มักมาก ย่อหย่อน เป็นหัวหน้าในการทอดย ทอดธุระในความสัจ” การกระทำดังกล่าววิญญูชนพึงติเตียนได้โดยเหตุ 3 สถาน คือ (1) เมื่อพระศาสดาเสด็จอยู่สัจแล้วพระสาวกทั้งหลายไม่ศึกษาความสัจตาม (2) พระศาสดาตรัสละธรรมเหล่าใด สาวกทั้งหลายไม่ละธรรมเหล่านั้น (3) สาวกทั้งหลายเป็นผู้มักมาก ย่อหย่อน เป็นหัวหน้าในการทอดยทอดธุระในความสัจ

ดังนั้น พระภิกษุพึงปฏิบัติตนดังนี้ (1) เมื่อพระศาสดาเสด็จอยู่สัจแล้ว สาวกทั้งหลายย่อมศึกษาความสัจตาม (2) พระศาสดาตรัสถึงการละธรรมเหล่าใด สาวกทั้งหลายละธรรมเหล่านั้น และ (3) สาวกทั้งหลายไม่เป็นผู้มักมาก ไม่เป็นผู้ย่อหย่อน ทอดธุระในความสัจ เป็นหัวหน้าในความสัจ การกระทำทั้ง 3 อย่างนี้ วิญญูชนพึงสรรเสริญ

ลำดับนั้น พระสารีบุตรได้กล่าวถึงธรรมที่เป็น “ธรรมลามก” กับ แนวทางปฏิบัติที่เป็น มัชฌิมาปฏิปทา “บรรดาธรรมดังกล่าวแล้วนั้น โลภะ และโทสะ เป็นธรรมลามก มัชฌิมาปฏิปทา เพื่อละโลภะ และโทสะมีอยู่ ทำความเห็น ทำความรู้ ย่อมเป็นไปเพื่อเข้าไประงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน” เกี่ยวกับมัชฌิมาปฏิปทานี้ก็คือ “อริยมรรคมีองค์ 8” นี้แล คือ เห็นชอบ ดำริชอบ เจรจาชอบ เลี้ยงชีพชอบ

พยามชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ ทั้งหมดนี้เป็นการ “ทำความเห็น ทำความรู้” เป็นไปเพื่อเข้าไปประทับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

เมื่อจบพระธรรมเทศนาของพระสารีบุตร ภิกษุเหล่านั้นมีใจชื่นชม ยินดี ในภาษิตนั้น

1.4 ภัยภราดรสูตร : ว่าด้วยสิ่งที่เป็นภัยและนำหาวาดกลัว

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ได้มี **ชาณุโสณีพราหมณ์** ไปเข้าเฝ้า ได้กราบทูลถามว่า “ข้าแต่ท่านพระโคตม กุลบุตรเหล่านั้น ได้มีศรัทธาออกบวชเป็นบรรพชิต อุทิศเฉพาะท่านพระโคตม ท่านพระโคตมทรงเป็นหัวหน้าของกุลบุตรเหล่านั้น ทรงมีอุปการะมากแก่กุลบุตรเหล่านั้น ทรงยังกุลบุตรเหล่านั้นให้ถือเอาตาม และประชุมชนนั้นย่อมปฏิบัติตามแบบอย่างของท่านพระโคตมหรือ” พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “ดูก่อนพราหมณ์ ชื่อน้อยอย่างนั้น ดูก่อนพราหมณ์ชื่อน้อยอย่างนั้น”

ชาณุโสณีพราหมณ์ ได้ทูลถามต่อเกี่ยวกับความรู้สึกล้มเหลวในการต้องไปบำเพ็ญเพียรอยู่โดยลำพังผู้เดียว ดังนี้ “ข้าแต่ท่านพระโคตม เสนาสนะอันสงัด ที่เป็นป่าและเป็นป่าเปลี่ยว ยากที่จะเป็นอยู่ได้ ในภาวะที่โดดเดี่ยว ความสงัดกาย ยากที่จะทำได้ ยากที่จะยินดีได้ ป่าทั้งหลายประหนึ่งจะชักพาใจของภิกษุผู้ยังไม่ได้สมาธิไปเสีย”

พระพุทธองค์ตอบว่าความเห็นที่ถามมาถูกต้องแล้ว ควรจะเป็นอย่างนั้น ตอนสมัยที่พระองค์เริ่มบำเพ็ญเพียรก็มีความรู้สึกเป็นอย่างนั้น พระองค์เห็นว่า ผู้ที่ไม่บริสุทธิ์ด้วยกาย ใจ ย่อมเกิดความรู้สึกกลัว เมื่อต้องไปอยู่ในป่าเปลี่ยวตามลำพังคนเดียว ความไม่บริสุทธิ์ของตนจึงเป็นสาเหตุ

สรุปสาเหตุที่ทำให้เกิดความกลัว เมื่อต้องปลีกตัวไปบำเพ็ญภาวนา มีดังนี้ (เสนาสະ 16)

- (1) มีกายกรรมไม่บริสุทธิ์ (2) มีวจีกรรมไม่บริสุทธิ์ (3) มีมโนกรรมไม่บริสุทธิ์ (4) มีอาชีวะไม่บริสุทธิ์
- (5) มีความอยากได้ มีราคะกล้าในกาม (6) มีจิตพยาบาท มีความด่าในใจชั่ว (7) มีถิ่นมัทธะกลุ่มรุ่ม
- (8) ฟุ้งซ่าน มีจิตไม่สงบระงับ (9) มีความสงสัยเคลือบแคลง (10) ยกตนข่มผู้อื่น (11) เป็นผู้หวาดหวั่น
- มีชาติแห่งคนฉลาด (12) ปราภณาลาภลักการะ และความสรรเสริญ (13) เป็นผู้เกียจคร้าน มีความเพียรเลวทราม (14) มีสติหลงลืม ไม่มีสัมปชัญญะ (15) มีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตหมุนไปผิด (16) มีปัญญาทราม เป็นไป

ทรงกำหนดรู้เสนาสະ 16

“ดูก่อนพราหมณ์ เรา นั้นได้มีความดำริว่า ไฉนหนอ เราพึงอยู่ในราตรีที่รู้จัก ที่กำหนดกันว่า ที่ลิบลิ่ว ที่ลิบฟ้า และที่แปดแห่งปักข์ เห็นปานนั้น พึงอยู่ในเสนาสະ คือ อารามเจตีย์ วนเจตีย์ รุกขเจตีย์ อันน่าสะพึงกลัว น่าขนพองสยองเกล้า เห็นปานนั้น ถ้ากระไร เราพึงเห็นความกลัวและความฉลาดนั้น ดังนั้น... ดูก่อนพราหมณ์ ก็เมื่อเราอยู่ในเสนาสະนั้น เนื้อมากดี นกยูงทำไม้ให้ตกลงมากดี หรือว่าลมพัดไปไม้ให้ตกลงมากดี ดูก่อนพราหมณ์ เรา นั้นได้มีความดำริว่า อย่างไรหนอ เราจึงเป็นผู้หวั่นภัยอยู่โดยแท้ ไฉนหนอความกลัว และความฉลาดนั้นย่อมมาถึงเราผู้เป็นอยู่อย่างใด ๆ เราผู้เป็นอยู่อย่างนั้น ๆ และ พึงกำจัดความกลัวและความฉลาดนั้นเสีย ดังนี้”

ถ้าความกลัวเกิดขึ้นในขณะที่อยู่ในอิริยาบถใด ก็ให้พิจารณาอยู่ในอิริยาบถนั้น จนหายกลัว โดยไม่ต้องเปลี่ยนไปเป็นอิริยาบถอื่น ได้แก่ กลัวขณะที่เดินจงกรมก็เดินจงกรมไปจนหายกลัว ในขณะที่ยืนสมาธิ... ในขณะที่นั่งสมาธิ...หรือในขณะที่นอนภาวนา ก็ตาม ต้องอยู่ในอิริยาบถนั้นจนสามารถถอนความกลัวออกได้

ลำดับต่อไป พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับแนวทางปฏิบัติของสมณะ ในพระธรรมวินัย และการบำเพ็ญภาวนาไปจนถึงขั้นตรัสรู้ ตามลำดับ บำเพ็ญเพียรจนสามารถกำจัดกิเลส และวิชชาออกไปจากใจได้

พระพุทธองค์กล่าวสรุปถึงการบำเพ็ญเพียรในที่สงบว่า ปัจจุบันพระพุทธองค์ยังอยู่ในป่าไม้ในที่สงบ บางคนอาจสงสัยว่าพระพุทธองค์ยังไม่หมดกิเลสก็ได้ “ดูก่อนพราหมณ์ บางคราว ท่านจะพึงมีความดำริอย่างนี้ว่า วันนี้พระสมณโคดมยังไม่ปราศจากราคะ ยังไม่ปราศจากโทสะ ยังไม่ปราศจากโมหะแน่นอน เพราะฉะนั้น จึงยังเสพเสนาสนะอันสงัด ทั้งที่เป็นป่าและเป็นป่าเปลี่ยวอยู่ดังนี้ ดูก่อนพราหมณ์ข้อนี้ ท่านอย่าเห็นอย่างนั้นเลย ดูก่อนพราหมณ์ เราเห็นอำนาจประโยชน์สองอย่าง คือเห็นความอยู่เป็นสุขในปัจจุบันของตนหนึ่ง อนุเคราะห์ประชุมชนผู้เกิด ณ ภายหลังหนึ่ง จึงเสพเสนาสนะอันสงัด ที่เป็นป่าและเป็นป่าเปลี่ยว”

เมื่อจบพระธรรมเทศนาแล้ว ชาณุโสณิพราหมณ์ เกิดความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งได้ประกาศตนขอเป็นอุบาสก ผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอดชีวิต

1.5 อนึ่งคนสูตร : ว่าด้วยผู้ไม่มีกิเลส

สมัยนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี ณ ที่นั้นพระสารีบุตร ได้แสดงธรรมต่อหมู่สงฆ์ในเรื่องบุคคล 4 จำพวก โดยใช้การมีกิเลสและไม่มีกิเลสเป็นตัวจำแนก แบ่งเป็น (1) บางคนมีกิเลส แต่ไม่รู้ตามเป็นจริงว่าตัวเองมีกิเลสในกายใน (2) บางคนมีกิเลส แล้วรู้ความเป็นจริงว่าตัวเองมีกิเลสในกายใน (3) บางคนไม่มีกิเลส แต่ไม่รู้ตามเป็นจริงว่าตัวเองไม่มีกิเลสในกายใน และ(4) บางคนไม่มีกิเลส และรู้ตามเป็นจริงว่าตนเองไม่มีกิเลสในกายใน ทั้ง 4 จำพวกนี้ บัณฑิตจัดว่า ผู้ที่ไม่รู้ตามเป็นจริงถือเป็น “บุรุษเลวทราม” ส่วนผู้รู้ตามเป็นจริงบัณฑิตจัดว่า “เป็นบุรุษประเสริฐ”

ลำดับต่อจากนั้นก็เป็นการสนทนาธรรมในลักษณะ ถาม - ตอบ ระหว่างพระโมคคัลลานะกับพระสารีบุตร เกี่ยวกับเหตุผลว่าทำไมบัณฑิตจึงกล่าวถึงบุคคล 4 จำพวกอย่างนั้น พระสารีบุตรได้กล่าวในเชิงเปรียบเทียบว่า

1. “บุคคลที่มีกิเลส แต่ไม่รู้ตามเป็นจริงว่าเรามีกิเลสในกายใน” บุคคลประเภทนี้จะไม่พยายามเพื่อละกิเลส เปรียบเหมือนนาชนะสำริดที่มีละอองมีสนิมจับอยู่แต่แรก บุคคลได้มาก็เก็บไว้ในที่มีฝุ่น ไม่ได้นำมาใช้ มาขัด มาถู ละอองและสนิมก็จะพอกพูนยิ่งขึ้น

2. “บุคคลที่มีกิเลส รู้ตามเป็นจริงว่าเรามีกิเลสในกายใน” บุคคลเช่นนี้มีโอกาสคือ มีความพยายามละกิเลส นั้น เปรียบเหมือนนาชนะสำริดที่มีละอองมีสนิมจับอยู่แต่แรก แล้วนำมาใช้ มาขัด มาถูอยู่เรื่อยๆ นาชนะนั้นก็จะเป็นของหมดจดได้

3. “บุคคลที่ไม่มีกิเลส แต่ไม่รู้ตามเป็นจริงว่า เราไม่มีกิเลสภายใน” บุคคลประเภทนี้ “เขาจักมณสิการสุกนิมิต เพราะมณสิการสุกนิมิตนั้น ราคะจักครอบงำจิตได้ เขาจักเป็นผู้มีราคะ โทสะ โมหะ มีกิเลส มีจิตเศร้าหมอง ทำกาลละ” เปรียบเทียบภาษาชนะสำริดที่หมดจดผ่องใสตั้งแต่แรก แต่เจ้าของไม่ได้ใช้สอย ไม่ขัดสี ข้าเก็บไว้ในที่มีละออง ต่อมา ภาษะนั้นจะพึงเป็นของเศร้าหมองสนิมจับได้

4. “บุคคลที่ไม่มีกิเลส รู้ตามเป็นจริงว่า เราไม่มีกิเลสภายใน” บุคคลประเภทนี้ “จักไม่มณสิการสุกนิมิต... แล้วราคะจึงครอบงำจิตไม่ได้...” เปรียบเหมือนภาษาชนะสำริดที่หมดจดผ่องใสมาแต่แรก เจ้าของนำมาใช้สอย ดูแลขัดสีอย่างดี และเก็บในที่ไม่มีฝุ่น ภาษะนั้นก็จะหมดจดผ่องใสยิ่งขึ้น

ลำดับต่อจากนั้นพระโมคคัลลานะก็ถามเกี่ยวกับเรื่อง **อังกณะ** (การมีมลทิน) และเรื่อง **อิจฉาวจรอกุศล** (การท่องเที่ยวไปในความอยาก)

หลังจากจบสิ้นการสนทนาธรรมนั้นแล้ว “พระมหานาคทั้งสองนั้นต่างชื่นชมภาษิตแห่งกันและกัน ด้วยประการฉะนี้แล”

1.6 อากังเขยสูตร : ว่าด้วยข้อที่พึงหวังได้ 17 อย่าง

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี ได้แสดงธรรมโปรดภิกษุทั้งหลาย ว่าด้วยข้อที่พึงหวังได้ 17 อย่าง โดยตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเป็นผู้มีศีลอันสมบูรณ์ มีปาฏิโมกข์อันสมบูรณ์อยู่เถิด จงเป็นผู้สำรวมด้วยความสำรวมในปาฏิโมกข์ ถึงพร้อมด้วยยถาจารและโคจรอยู่เถิด จงเป็นผู้มีปกติเห็นภัยในโทษทั้งหลาย มีประมาณน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายเถิด”

พระพุทธองค์ทรงแสดงว่าสิ่งที่ภิกษุพึงหวังมี 17 ข้อ จะสามารถได้รับโดยการ “พึงกระทำให้บริบูรณ์ในศีล หมั่นประกอบธรรมเครื่องระบัดจิตของตน ไม่ทำฉันทให้เหินห่าง ประกอบด้วยวิปัสสนาพอกพูนสุญญาคาร”

สิ่งพึงหวัง 17 ข้อ มีดังนี้

1. หวังการเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจ เป็นที่เคารพและเป็นผู้ควรยกย่องของเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย
2. หวังได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร
3. พึงหวังบริโภคจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร ของเทวดาหรือมนุษย์เหล่าใด ลักการะเหล่านั้นของเทวดาและมนุษย์เหล่านั้น พึงมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่
4. หวังว่าญาติและสาโลหิตของเราเหล่าใด ล่วงลับทำกาลละไปแล้ว มีจิตเลื่อมใสระลึกถึงอยู่ ความระลึกถึงด้วยจิตอันเลื่อมใส ของญาติสาโลหิตเหล่านั้น พึงมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่
5. หวังว่าเราพึงเป็นผู้ข่มความไม่ยินดีได้ อนึ่ง ความไม่ยินดีย่อมพึงครอบงำเราได้เลย เราพึงครอบงำย่ำยีความไม่ยินดีอันเกิดขึ้นแล้วอยู่เถิด
6. หวังว่าเราพึงเป็นผู้ข่มความกลัว และความขลาดได้
7. หวังเป็นผู้ได้ฉันททั้ง 4

8. หวังถูกต้องด้วยกาย ซึ่งวิโมกข์อันก้าวล่วงรูปาวจรฉณแล้ว
9. หวังการเป็นโสดาบันเพราะความสิ้นไปแห่งสังโยชน์ 3
10. หวังเป็นพระสกทาคามี
11. หวังเป็นโอบปาติกสัตว์เพราะความสิ้นไปแห่งโอรัมภาคียสังโยชน์ 5 พึงบริณีพพานในพรหมโลกนั้น
12. หวังบรรลุนิวิติวิธีหลายประการ
13. หวังได้หุทิพย์ ตาทิพย์
14. หวังได้เจโตปริยญาณ คือ รู้ใจคนอื่นได้
15. หวังได้อัตถิสังญาณ คือ ระลึกชาติหนก่อนได้
16. หวังได้จุตูปปาตญาณ คือ รู้การอุบัติของหมู่สัตว์
17. หวังทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้

เมื่อพระองค์ตรัสพุทธพจน์นี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจชื่นชมยินดีภาสิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้แล

1.7 วัตถุปมสูตร : ว่าด้วยข้ออุปมาด้วยผ้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงแสดงธรรมโดยเปรียบจิตเราเหมือนผ้า ถ้าจิตเศร้าหมองก็เหมือนผ้าเศร้าหมอง ช่างนำไปย้อมเป็นสีต่าง ๆ ก็มีสีม่วงหมอง ถ้าจิตบริสุทธิ์สะอาด ก็เหมือนผ้าสะอาด นำไปย้อมสีต่าง ๆ ก็สดใส

เครื่องเศร้าหมองของจิตก็คือ **อุปกิเลส 16** ได้แก่ อภิชฌาวิสมโลภะ (ละโมภไม่สม่ำเสมอ คือความเพ่งเล็ง) พยาบาท (ปองร้ายเขา) โภระ (โกรธ) อุปาทนหะ (ผูกโกรธไว้) มกฺขะ (ลบหลู่คุณท่าน) ปฬาสะ (ยกตนเหยียบเท่า) อีสสา (ริษยา) มัจฉริยะ (ตระหนี่) มายา (มารยา) สาธุยยะ (โอ้อวด) ถัมภะ (หัวดื้อ) สารัมภะ (แข่งดี) มานะ (ถือตัว) อติมานะ (ดูหมิ่นท่าน) มหะ (มัวเมา) ปมัททะ (เลินเล่อ)

เมื่อรู้เครื่องเศร้าหมองของจิตเหล่านี้ก็พึงละเสีย ประกอบด้วยความเลื่อมใสแน่วแน่ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ถ้าทำไดดังนี้ ย่อมมีปีติในใจ กายสงบ ย่อมได้เสวยสุข และมีจิตตั้งมั่นต่อไป แม้พรหมวิหารไปทุกทิศ บำเพ็ญเพียรจนจิตหลุดพ้นจากอาสวะทั้งปวง ถึงความหลุดพ้น “เรากล่าวว่า เป็นผู้อาบแล้วด้วยเครื่องอาบอันเป็นภายใน”

สุนทริกภวาทวพราหมณ์ ซึ่งอยู่ ณ ที่นั้น ทูลถามพระพุทธองค์ว่า “ท่านพระโคตมจะเสด็จไปยังแม่น้ำพาหุกา เพื่อสร่งสนานหรือ” พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “ดูก่อนพราหมณ์ จะมีประโยชน์อะไรด้วยแม่น้ำพาหุกาเล่า แม่น้ำพาหุกา จักทำประโยชน์อะไรได้”

พระองค์ทรงตรัสถึง เรื่องการลงอาบน้ำเพื่อให้บริสุทธิ์ ตามความเชื่อของลัทธิพราหมณ์ว่า ไม่สามารถทำให้คนบริสุทธิ์ได้ และสอนว่า “ดูก่อนพราหมณ์ ท่านจงอาบในคำสอนของเราเถิด...”

สุนทริกพราหมณ์เลื่อมใสศรัทธาในคำสอน ขอบวชในสำนักพระพุทธเจ้า ต่อมาได้เฝ้าบำเพ็ญเพียร และบรรลุปะระอรหันตองค์หนึ่ง คือ ท่านพระภวาทวชะ

1.8 สัลเลขสูตร : ว่าด้วยธรรมเครื่องขัดเกลากิเลส

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ในตอนเย็น ท่านพระมหาจุณทะได้เข้าเฝ้า ได้ทูลถามเกี่ยวกับทวิฏฐิต่างๆ และการละทวิฏฐิตเหล่านั้น

พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนจุณทะ ทวิฏฐิตเหล่านั้นมีหลายประการ ประกอบด้วย การกล่าวปารมมัตตตาทัง ประกอบด้วย การกล่าวปารมมโลกาทัง ย่อมเกิดขึ้นในโลก ก็ทวิฏฐิตเหล่านั้นย่อมเกิดขึ้นในอารมณโदनอนเนื่องอยู่ในอารมณโদি และท่องเที่ยวอยู่ในอารมณโদি เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นอารมณโदनั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่นมิใช่ของเรา เรามีใช้นั้น นั่นมิใช่ตัวตนของเรา ดังนี้ การละทวิฏฐิตเหล่านั้น การสลัดคืนทวิฏฐิตเหล่านั้น ย่อมมีได้ด้วยอุบายอย่างนี้”

พระพุทธองค์ตรัสเกี่ยวกับเรื่องการขัดเกลากิเลส ด้วยการบำเพ็ญเพียรถึงขั้นรูปฌาน 4 ก็ยังไม่เป็นธรรมเครื่องขัดเกลาในวินัยของพระอริยะ แต่ “เป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในอรรถภาพนี้ ในพระวินัยขอพระอริยะ” แม้การเข้าถึงรูปฌาน 4 ก็ยังไม่เป็นธรรมเครื่องขัดเกลาในวินัยของพระอริยะ แต่ “เป็นธรรมเครื่องอยู่สงบระงับในวินัยของพระอริยะ”

ต่อจากนั้นพระองค์แสดงธรรม **ว่าด้วยเครื่องขัดเกลา** ประกอบด้วยธรรม 44 บท **ว่าด้วยทางหลัก** **เลียงคนชั่ว** 44 บท **ว่าด้วยอุบายบรรลุนิพพาน** อีก 44 บท แล้วทรงสรุปว่า “ดูก่อนจุณทะ เหตุแห่งธรรมเครื่องขัดเกลา เราได้แสดงแล้ว เหตุแห่งจิตตูปบาท เราได้แสดงแล้ว เหตุแห่งการหลีกเลียง เราได้แสดงแล้ว เหตุแห่งความเป็นเบื้องต้น เราได้แสดงแล้ว เหตุแห่งความดับสนิท เราได้แสดงแล้ว ด้วยประการฉะนี้ ดูก่อนจุณทะ กิจอันใดที่ศาสนคเจ้าผู้แสวงหาประโยชน์ เอ็นดูอนุเคราะห์แก่เหล่าสาวกจะพึงทำ กิจนั้นเราทำแก่เธอทั้งหลายแล้ว ดูก่อนจุณทะ นั้นโคนไม้ นั้นเรือนว่าง เธอทั้งหลายจงพึงพินิจเถิด อย่าประมาท อย่าได้เป็นผู้มีความเดือดร้อนในภายหลังเลย นี่เป็นคำสอนของเราสำหรับเธอทั้งหลาย ฉะนั้นแล”

พระมหาจุณทะ รู้สึกชื่นชมยินดี พระสูตรนี้ลุ่มลึก เปรียบด้วยสาคร ฉะนั้นแล

1.9 สัมมาทวิฏฐิสูตร : ว่าด้วยความเห็นชอบ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน พระสารีบุตรได้แสดงธรรมแก่พระภิกษุ โดยเริ่มต้นเป็นคำถามว่า “ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ที่เรียกว่าสัมมาทวิฏฐิ ๆ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ อริยสาวกจึงจะชื่อว่าสัมมาทวิฏฐิ มีความเห็นดำเนินไปตรงแล้ว ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้”

เหล่าพระภิกษุขอโอกาสทราบคำอธิบายในเรื่องนี้ คือ เรื่อง ความเห็นชอบ

“ดูก่อนท่านผู้มีอายุ เมื่อใดอริยสาวกรู้ชัดซึ่งอกุศลและรากเหง้าอกุศล รู้ชัดซึ่งกุศล และรากเหง้าของกุศล แม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ อริยสาวกชื่อว่าสัมมาทวิฏฐิ มีความเห็นดำเนินไปตรงแล้วด้วยความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้”

อกุลส ได้แก่ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุดเท็จ พุดส่อเสียด พุดคำหยาบ พุดเพื่อเจ้อ อยากได้ของผู้อื่น ปองร้ายเขา เห็นผิด **รากเงาของอกุลส** ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ ส่วน **กุลส** และ **รากเงาของกุลส** ก็ตรงข้ามที่กล่าว

เหล่าภิกษุได้ชื่นชม แล้วสอบถามปัญหาที่เกี่ยวข้องเนื่องหลายประการ

หัวข้อธรรมที่พระสารีบุตรแสดงในลำดับต่อมา ได้แก่ ธรรมในหัวข้อ **อาหารวาร** ได้แก่ อาหาร 4 คือ (1) อาหาร คือ คำข้าว หยาบหรือละเอียด (2) อาหาร คือ ผัสสะ (3) อาหาร คือ ความคิดอ่าน (จงใจ) และ (4) อาหาร คือ วิญญาณ (ความรู้แจ้งทางทวาร) 6) หัวข้อธรรมต่อมาคือ **สังจวาร** ได้แก่ สัมมาทิฐิเกี่ยวกับอริยสัจ 4, ชรามรณวาร, ชาตวาร, ภวาทวาร, ตัณหาทวาร, นามรูปาทวาร, สังขารวาร, อวิชชาวาร, และอาสวาร

พระภิกษุล้วนชื่นชมยินดีที่ได้ฟังพระธรรมเทศนานี้

1.10 มหาสติปัฏฐานสูตร : ว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐาน

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในแคว้นกुरू ในหมู่บ้านชื่อ กัมมาศธรรม ได้แสดงธรรมแก่เหล่าสาวกว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงความโศกและปริเวหา เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์ และโทมนัส เพื่อบรรลุธรรมที่ถูกต้อง เพื่อทำพระนิพพานให้แจ้ง หนทางนี้คือ สติปัฏฐาน 4 ประการ...”

กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การพิจารณากาย หัวข้อธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดง ได้แก่ **อานาปานบรรพ** การพิจารณาลมหายใจ, **อิริยาปถบรรพ** การพิจารณาอิริยาบถต่าง ๆ ของกาย, **สัมปชัญญบรรพ** การมีสติระลึกรู้ในอิริยาบถต่าง ๆ, **ปฏิกลบรรพ** พิจารณาเห็นความเป็นปฏิกลของกาย, **ธาตุบรรพ** พิจารณาธาตุ, **นวสีวิธิกายบรรพ** พิจารณาทวารกสฬลักษณะต่าง ๆ

เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน พิจารณาเวทนา

จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน การพิจารณาอาการของจิต

ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน การพิจารณาธรรม ได้แก่ **นิเวรณบรรพ** พิจารณานิเวรณ 5 **ขันธบรรพ** พิจารณาอุปาทานขันธ์ 5, **อายตณบรรพ** พิจารณาอายตนะภายใน 6 ภายนอก 6, **โพชนองคบรรพ** พิจารณาธรรมโพชนองค 7, **สังจบรรพ** พิจารณาอริยสัจ 4, **ทุกขอริยสัจ** พิจารณาทุกข์, **ทุกขสมุทัยอริยสัจ** พิจารณาเหตุแห่งทุกข์, **ทุกขนิโรธอริยสัจ** พิจารณาความดับทุกข์, **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ** พิจารณาหนทางดับทุกข์

(จบมูลปริยายวรรคที่ 1)

2. สีนันทวรรค มี 10 สูตรดังนี้

2.1 จูฬสินันทสูตร : ว่าด้วยเหตุแห่งการบรรลุสินันท (การบรรลุอย่างราชสีห์ คือ การพูดอย่างองอาจ)

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ได้แสดงธรรมโปรดเหล่าสาวก คือ เกี่ยวกับการบรรลุสินันท การพูดถึงศาสนาพุทธได้อย่างเต็มภาคภูมิ ดังนี้

สมณะ 4 จำพวก มีเฉพาะในพระศาสนานี้เท่านั้น ในศาสนาหรือลัทธิอื่นไม่มี (ผู้เขียนเข้าใจว่า หมายถึง พระอริยสงฆ์ 4 จำพวก คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์) ลัทธิของศาสนาอื่นว่างเปล่าจากสมณะผู้รู้ทั่วถึง ธรรม 4 อย่าง จึงมีในพระพุทธศาสนา คือ (1) ความเลื่อมใสในพระศาสนาของพวกเรา (2) ความเลื่อมใสในพระธรรม (3) ความกระทำให้บริบูรณ์ในศีล (4) ทังคฤหัสถ์ และบรรพชิต ผู้ประพฤติธรรมร่วมกัน เป็นที่น่ารัก น่าพอใจ ทั้ง 4 อย่างนี้มีอยู่ เหล่าสาวกต่างก็รู้ก็เห็น

นอกจากนี้เราสามารถพูดชี้แจงต่อนักบวชในศาสนาอื่นได้อย่างเต็มภาคภูมิ ถึงความมุ่งไปสู่ความสำเร็จเพียงทางเดียว คือ ความสำเร็จเป็นของผู้ปราศจากราคะ ปราศจากโทสะ ปราศจากโมหะ ปราศจากตัณหา เป็นของผู้ไม่มีอุปาทาน ของผู้รู้แจ้ง ของผู้ไม่ยินดียินร้าย ผู้ที่มุ่งบำเพ็ญไปสู่คุณธรรมดังกล่าว จึงเป็นการไปสู่ความสำเร็จอย่างแท้จริง

หัวข้อธรรมอื่น ๆ ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงในพระสูตรนี้ ได้แก่ **เรื่องทวิภูติ 2** คือ ภวทวิภูติ กับ นิรวทวิภูติ เรื่องอุปาทาน 4 คือ กามอุปาทาน ทิณฐอุปาทาน สิล্পพตูปาทาน และอัตตวาทุอุปาทาน **เรื่องเหตุเกิดอุปาทาน** โดยมีตัณหาเป็นต้นเหตุ ตัณหา มีเวทนาเป็นต้นเหตุ เวทนา มีผัสสะเป็นต้นเหตุ... (จนสุดท้าย) มีอวิชชา เป็นต้นเหตุ ดังนั้น ถ้าสามารถละอวิชชาได้ ก็สามารถละความยึดมั่นในอุปาทานทั้ง 4 “เมื่อไม่ถือมั่น ย่อมไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมปรินิพพานเฉพาะตนนั้นเทียว เธอย่อมรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มี”

เมื่อจบพระธรรมเทศนา เหล่าภิกษุต่างมีใจชื่นชมยินดี

2.2 มหาสินันทสูตร : ว่าด้วยเหตุแห่งการบรรลุสินันท

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ราวป่าด้านตะวันตกนอกพระนคร ใกล้พระนครเวสาลี

สุนักขัตตลิจจวีบุตร ได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ เขาเคยอยู่ในสำนักพระพุทธองค์มาก่อน แล้วก็หนีออกไป แล้วเที่ยวประกาศกับประชาชนในเมืองเวสาลีว่า “ธรรมอันยิ่งของมนุษย์ที่เป็นญาณทัสสนะอันวิเศษพอแก่ความเป็นอริยะของพระสมณโคดมไม่มี พระสมณโคดมทรงแสดงธรรมที่ประมวลด้วยความตริกที่ไตร่ตรองด้วยการค้นคิดแจ่มแจ้งได้เอง แต่ธรรมที่พระองค์ทรงแสดงเพื่อประโยชน์แก่บุคคลใดธรรมนั้น ย่อมนำดีไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแห่งบุคคลผู้ทำตามนั้น” (หมายความว่า ธรรมที่พระองค์สอนนั้น พระองค์ทรงคิดขึ้นเอง ผู้ใดทำตามแม้จะพบความสุขและสิ้นทุกข์ได้จริง แต่ก็ไม่เห็นมีอะไรที่วิเศษ ที่เป็นเรื่องน่าอัศจรรย์เลย)

ในเวลาเช้า ท่าน**พระสารีบุตร**เข้าไปบิณฑบาตในเมืองเวสาลี ได้ทราบเรื่องการพุดติเตียนพระพุทธรูปองค์ของสุนัขขัตตะ เมื่อกลับจากบิณฑบาตและเสร็จภารกิจแล้วก็เข้าไปเฝ้าเพื่อกราบทูลพระพุทธรูปองค์ให้ทรงทราบ

พระพุทธรูปองค์ตรัสว่า “ดูก่อนสารีบุตร สุนัขขัตตะลิจฉวีบุตรเป็นบุรุษเปล่า มักโกรธ และวาจาที่เรือกว่านั้นก็เพราะโกรธ... คิดว่าจักพุดติเตียน แต่กล่าวสรรเสริญคุณของதாகต แท้จริงข้อนี้ เป็นคุณของพระதாகตที่บุคคลใดกล่าวอย่างนี้ว่า ธรรมอันพระதாகตแสดงเพื่อประโยชน์แก่บุคคลใด ธรรมนั้นย่อมนำดังไปเพื่อความสันติทุกขโดยชอบแห่งบุคคลผู้ทำตามธรรมนั้น ดังนี้”

ในส่วนที่สุนัขขัตตะกล่าวสรรเสริญพระพุทธรูปองค์ก็กล่าวไม่ถูก เพราะไม่มีความเข้าใจถึงพระพุทธรูปคุณ ไม่เข้าใจเรื่องญาณที่พระองค์ทรงมี ได้แก่ อิทธิวิธี ทิพยจักขุญาณ เจโตปริยญาณ

หัวข้อธรรมที่พระพุทธรูปองค์ทรงแสดงในโอกาสนี้ ได้แก่ **กำลังของதாகต 10 ประการ** ที่เหล่าสาวกสามารถนำมาอ้างอิงได้อย่างเต็มภาคภูมิ คือ (1) พระพุทธรูปองค์ย่อมรู้ฐานะในโลกนี้ โดยเป็นฐานะ และรู้เหตุมิใช่ฐานะโดยเป็นเหตุมิใช่ฐานะ ตามความเป็นจริง (2) รู้วิบากของกรรมสมทานที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน โดยฐานะ โดยเหตุ ตามความเป็นจริง (3) รู้ชัดซึ่งปฏิบัติอันจะนำสัตว์ไปสู่ภูมิทั้งปวงตามความเป็นจริง (4) รู้ชัดซึ่งโลกมีธาตุมิใช่ออย่างเดียว และมีธาตุต่างๆ ตามความเป็นจริง (5) รู้ชัดซึ่งความที่สัตว์มีอภิมุขคติต่าง ๆ กันตามความเป็นจริง (6) รู้ชัดซึ่งความที่สัตว์และบุคคลทั้งหลายมีอินทรีย์หย่อนและยิ่งเท่ากัน ตามความเป็นจริง (7) รู้ชัดซึ่งความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้วและความออกแห่งฉาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติทั้งหลายตามความเป็นจริง (8) ระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก (9) รู้ชัดซึ่งการอุปติของเหล่าสัตว์ (จุตูปปาตญาณ) (10) ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไปด้วยปัญญอันยิ่งในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่

“กำลังของதாகตทั้ง 10 ประการเหล่านี้แล ที่தாகตประกอบแล้ว ปฏิญาณฐานะของผู้มีอำนาจบันลือสีหนาทในบริษัท ยังพรหมจักรให้เป็นไป”

เวสารัชชธรรม 4 (ธรรมเกิดความแก่กล้า) คือไม่เห็นเหตุที่ว่า สมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกที่จักหักท้วงพระพุทธรูปเจ้าในเรื่องที่ (1) ท่านปฏิญาณตนว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ และได้ตรัสรู้ (2) ท่านปฏิญาณตนว่าเป็นพระชินาสพ คือสิ้นอาสวะแล้ว (3) ธรรมทั้งหลายที่พระองค์แสดงไม่เป็นอันควรแก่ใคร ๆ และ (4) ธรรมที่แสดงเป็นทางสันติทุกข

บริษัท 8 มีขัตติยบริษัท พราหมณบริษัท คฤหบริษัท สมณบริษัท จาตุมทาบริษัท ดาวดึงส์บริษัท มารบริษัท และพรหมบริษัท บริษัททั้ง 8 จำพวกเหล่านี้พระองค์สามารถเข้าไปหาได้อย่างองอาจ ด้วยเวสารัชชธรรม 4

กำเนิด 4 คือ อณชชะกำเนิด - สัตว์ที่เกิดจากไข่, ชลาพุชะกำเนิด - เกิดจากมดลูกคือเกิดเป็นตัว, สัมเสทชะกำเนิด - เกิดจากของสกปรก และโอปปาติกะกำเนิด - ผุดขึ้นมา ได้แก่ เทวดา สัตว์นรก มนุษย์ บางจำพวก และเปรตบางจำพวก - พระองค์รู้ถึงกำเนิดทั้ง 4 เหล่านี้

คติ 5 คือ ทางไปของสัตว์ 5 ทาง ได้แก่ นรก กำเนิดดิรัจฉาน เปรตวิสัย มนุษย์ เทวดา รู้ชัดซึ่งคติ 5 นี้ดีด้วยจักขุทิพย์

พรหมจรรย์ประกอบด้วยองค์ 4 คือ “เราเป็นผู้บำเพ็ญตบะและเป็นเยี่ยมกว่าผู้บำเพ็ญตบะทั้งหลาย เราประพฤติเคร่งครัดและเป็นเยี่ยมกว่าผู้ประพฤติเคร่งครัดทั้งหลาย เราเป็นผู้เกลียดบาปและเป็นเยี่ยมกว่าผู้เกลียดบาปทั้งหลาย เราเป็นผู้สัจและเป็นเยี่ยมกว่าผู้สัจทั้งหลาย”

ปฏิปทาไมใช่ทางตรัสรู้ ทรงเล่าถึงการทรมานกายด้วยวิธีต่าง ๆ ที่นักบวชสมัยนั้นทำ พระพุทธองค์ก็ทำมามาก แต่ไม่ใช่หนทางตรัสรู้

คำนิคม : ท่านพระนาคสมาละ ถวายงานพัดอยู่ กล่าวสรรเสริญว่า ธรรมที่พระองค์แสดงนำ อัครจรรย์จริง ไม่เคยฟังมาก่อน ได้ฟังแล้วรู้สึกขนลุก แล้วถามพระพุทธองค์ว่าธรรมบรรยายนี้ชื่ออะไร พระพุทธองค์เจ้าตรัสตอบว่าชื่อ **“โลมกังสนปริยาย”**

2.3 มหาทุกขักขันธสูตร : ว่าด้วยกองทุกข์ใหญ่

เรื่องอัญญเดียรถีย์ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี ในตอนเช้า พระภิกษุสาวกพระพุทธเจ้าหลายรูปเตรียมตัวออกไปบิณฑบาตในนครสาวัตถี ด้วยเห็นว่ายังเช้าอยู่ พระภิกษุกลุ่มนั้นจึงได้แวะเข้าไปสนทนายังอารามของพวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ ได้กล่าวกับภิกษุเหล่านั้นว่า

“ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย พระสมณโคดมบัญญัติข้อควรกำหนดรู้กามได้ แม้พวกข้าพเจ้าก็บัญญัติข้อควรกำหนดรู้กามได้ พระสมณโคดมบัญญัติข้อควรกำหนดรู้รูปได้ แม้พวกข้าพเจ้าก็บัญญัติข้อควรกำหนดรู้รูปได้ พระสมณโคดมบัญญัติข้อควรกำหนดรู้เวทนาได้ แม้พวกข้าพเจ้าก็บัญญัติข้อควรกำหนดรู้เวทนาได้ ในเรื่องนี้อะไรเล่าเป็นข้อแปลกกัน อะไรเป็นผู้ที่มุ่งหมายหรือกระทำให้ต่างกันระหว่างพระสมณโคดมกับพวกข้าพเจ้า เช่น การแสดงธรรมกับการแสดงธรรม หรือ อนุสาสนีกับอนุสาสนี”

เหล่าพระภิกษุไม่สนับสุน และไม่ได้คัดค้านคำกล่าวของปริพาชก ได้ออกจากสำนักปริพาชกเพื่อออกไปบิณฑบาต

หลังจากบิณฑบาตก็พากันไปทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ผู้มีวาตะอย่างนี้ พวกเธอพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ก็อะไรเล่าเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นการถ่วงถ่วงของกามทั้งหลาย...ของรูปทั้งหลาย...ของเวทนาทั้งหลาย... พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ถูกพวกเธอถามอย่างนี้ จักไม่พอใจเลย และจักต้องคับแค้นอย่างยิ่ง ชื่อนั้นเพราะเหตุอะไร เพราะชื่อนั้นมิใช่วิสัย...” พระพุทธองค์ตรัสว่า “ยังไม่เห็นมีใครไม่ว่าในมนุษย์โลก เทวโลก มารโลก พรหมโลก ตอบปัญหาเหล่านี้ได้ นอกจากพระพุทธองค์ และสาวก”

จากนั้นพระพุทธองค์ก็แสดงธรรมเกี่ยวกับ คุณและโทษของกาม คุณและโทษของรูป กำหนดรู้รูป กำหนดรู้เวทนา

คุณและโทษของกาม : คุณ คือ ให้เกิดความสุข ความรู้สึกยินดี ส่วนโทษ คือ ต้องดิ้นรน ขวนขวายด้วยการประกอบอาชีพต่าง ๆ เพื่อให้มีโภคทรัพย์ ถ้าไม่มีโภคทรัพย์ก็เป็นทุกข์ เมื่อมีก็ทุกข์เรื่อง

การเก็บรักษา มีการแก่งแย่งช่วงชิงกัน มีการประกอบกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริตต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนมี
 กามเป็นต้นเหตุ **การถ่ายถอนกาม** ได้แก่ การกำจัดราคะในกามทั้งหลาย การละราคะในกามทั้งหลาย

คุณและโทษของรูป : เมื่อยังหนุ่มยังสาว ร่างกายแข็งแรง งดงาม เปล่งปลั่ง ย่อมพึงพอใจ นี่เป็น
 คุณ ส่วนโทษเมื่อแก่ชรา สัมผัสเสื่อม มีโรค ตาย คือความไม่จีรัง **การถ่ายถอนรูป** ได้แก่ การกำจัด
 จันทราคะในรูปทั้งหลาย การละจันทราคะในรูปทั้งหลาย

คุณและโทษของเวทนา : การปฏิบัติและบำเพ็ญเพียรตามแนวทางของพระพุทธองค์ ล้วนประกอบ
 ด้วยเวทนาต่างๆ แต่เห็นว่าไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น นั่นเป็นคุณของเวทนา **โทษของเวทนา**
 คือ ข้อที่ว่าเวทนาไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา **กำจัดได้โดย** การละจันทราคะของ
 เวทนาทั้งหลายเสียได้ นี่เป็นการถ่ายถอนของเวทนาทั้งหลาย

เมื่อจบการแสดงธรรมแล้ว “ภิกษุเหล่านั้นมีใจชื่นชมยินดีพระภาสิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วแล”

2.4 จุฬทุกขักขันธสูตร : ว่าด้วยกองทุกข์น้อย

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิโครธาราม ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ครั้งนั้น เจ้าศากยะ
 ทรงพระนามว่า **มหานามะ** ได้เข้าเฝ้า แล้วทูลถามพระพุทธเจ้าว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เข้าใจ
 ข้อธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงมานานแล้วอย่างนี้ว่า โลกะ โทสะ โมหะ ต่างเป็นอุปกิเลสแห่งจิต
 ก็แหละเมื่อเป็นเช่นนั้น โลกธรรมกัฏฐิ โทสธรรมกัฏฐิ โมหธรรมกัฏฐิ ยังครอบงำจิตของข้าพระองค์ไว้ได้เป็นครั้ง
 คราว ข้าพระองค์เกิดความคิดเห็นอย่างนี้ว่าธรรมชื่ออะไรเล่า ที่ข้าพระองค์ยังละไม่ได้เด็ดขาดในภายใน
 อันเป็นเหตุให้โลกธรรมกัฏฐิ โทสธรรมกัฏฐิ โมหธรรมกัฏฐิ ยังครอบงำจิตของข้าพระองค์ไว้ได้เป็นครั้งคราว”

พระพุทธองค์ตรัสตอบ โดยสรุปว่า ธรรมที่ว่านั้น ท่านมหานามะยังละไม่ได้เด็ดขาดในภายในเป็น
 เหตุให้ โลกะ โทสะ โมหะ ยังครอบงำจิตอยู่เป็นครั้งคราว ถ้ามีธรรมที่ว่านั้นพระองค์ก็จะไม่อยู่เป็นผู้ครอง
 เรือน ไม่พึงบริโภคกาม การละโลกะ โทสะ โมหะ ได้จริง ต้องเว้นจากกาม เว้นจากอกุศลกรรม บรรลุปีติ
 และสุขหรือกุศลธรรมอื่นที่สงบกว่านั้น เมื่อนั้นก็จะไม่เวียนมาในกามเป็นแน่ ทั้งหมดจะต้องเล็งเห็นด้วย
 ปัญญา เห็นโทษของกามคุณทั้ง 5

ลำดับนั้นพระพุทธองค์ได้แสดงธรรม ว่าด้วยโทษแห่งกาม ทรงปรารภนาพกนิครณตีที่ถือการยืม
 เป็นวัตร และทรงปรารภถึงผู้อยู่สบายดีกว่า

เมื่อจบพระธรรมเทศนา เจ้าศากยมหานามะทรงมีพระทัยชื่นชมยินดีในภาสิตของพระพุทธองค์

2.5 อนุมานสูตร : ว่าด้วยความคาดหมาย

สมัยหนึ่ง ท่านพระมหาโมคคัลลานะ พำนักอยู่ ณ เกสสิกฟาวัน สถานที่ให้อภัยแก่เนื้อ ตำบลสูงสุมาลริระ ภัคคชนบท ท่านได้แสดงธรรมแก่ภิกษุว่าด้วย เรื่อง ธรรมทำให้เป็นคนว่ายาก 16 ข้อ ธรรมทำให้เป็นคนว่ายง่าย 16 ข้อ การเทียบเคียงตนเอง และการพิจารณาตนเอง

2.6 เจโตชลสูตร : ว่าด้วยตะปูตรึงใจ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ได้แสดงธรรมโปรดภิกษุทั้งหลาย ว่าด้วยเรื่องตะปูตรึงใจ 5 ประการ กับเครื่องผูกใจ 5 ประการ ที่ขัดขวางไม่ให้ถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ ในพระธรรมวินัย ภิกษุทั้งหลายต้องถอดถอนและตัดขาดจากเรื่องเหล่านี้

2.7 วณปัตถสูตร : ว่าด้วยการอยู่ป่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี พระองค์ทรงแสดงธรรมแก่เหล่าสาวก “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจะ **แสดงวณปัตถสูตร** (เหตุของการอยู่ป่า) แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังปริยายนั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว” ลำดับต่อจากนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับเหตุของการอยู่ป่า และการอยู่อาศัยบ้านเป็นต้น

เมื่อจบพระธรรมเทศนาแล้วภิกษุเหล่านั้นมีใจชื่นชมยินดีพระภาสิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า

2.8 มรฺปิณฑิกสูตร : ว่าด้วยธรรมบรรยายที่ไพเราะ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิโครธาราม ใกล้พระนครกบิลพัสดุ์ ในสักกชนบทหลังจากเสด็จออกบิณฑบาตและเสร็จภัตกิจแล้ว พระองค์เสด็จเข้าไปยังป่ามทวัน เพื่อทรงพักผ่อนในเวลากลางวัน โดยประทับนั่งพัก ณ โคนต้นมะตูมหนุม ในขณะนั้นทันตปาณิสากยะ กำลังเสด็จเที่ยวเดินเล่น เสด็จเข้าไปยังป่ามทวัน เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า แล้วได้ทูลถามพระพุทธเจ้า “พระสมณมีปถิกกล่าวอย่างไร มีปถิบอกอย่างไร”

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “ดูก่อนผู้มีอายุ บุคคลมีปถิกกล่าวอย่างไรจึงจะไม่ได้เถียงกันกับผู้ใดผู้หนึ่งในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะและพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ดำรงอยู่ในโลก และสัญญาทั้งหลายจะไม่ครอบงำพราหมณ์ผู้อยู่ปราศจากกามทั้งหลายนั้น ผู้ไม่ลังเล ผู้ตัดความคะนองได้แล้ว ผู้ปราศจากตัณหาในภพน้อยภพใหญ่ได้อย่างไร เรามีปถิกกล่าวอย่างนั้น มีปถิบอกอย่างนั้น”

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ทัณฑปาณิศากยะ ได้สั่นศีรษะ แลบลิ้น ทำหน้าผากย่น เป็น 3 รอย ถือไม้เท้าขึ้นพลิกไป

ครั้นเวลาเย็น พระพุทธรองค์เสด็จเข้าไปยังนิโครธาราม ตรัสเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อตอนกลางวันให้ เหล่าสาวกฟัง ได้มีภิกษุรูปหนึ่งทูลถามขึ้นว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้ามีปกติตรัสอย่างไร จึงไม่ได้เถียงกับผู้หนึ่งผู้ใดในโลก”

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า “ดูก่อนภิกษุ ส่วนแห่งสัญญาเครื่องเนินช้า ย่อมครอบงำบุรุษ เพราะเหตุใด ถ้าการที่บุคคลจะผลิตเพลิน ยึดถือ กล้ากลืน ไม่มีในเหตุนั้น อันนี้เที่ยวเป็นที่สุดแห่งราคานุสัย เป็นที่สุดแห่งทิวฐานุสัย เป็นที่สุดแห่งวิจิจจกานุสัย เป็นที่สุดแห่งนามานุสัย เป็นที่สุดแห่งภวราคานุสัย เป็นที่สุดแห่งวิชชานุสัย เป็นที่สุดแห่งการจับท่อนไม้ การจับคัสตรา การทะเลาะ การถือผิด การโต้เถียง การด่าว่า การส่อเสียดยุยง และการกล่าวเท็จ อกุศลธรรมอันลามกเหล่านี้ ย่อมดับไปโดยไม่เหลือ ในเพราะเหตุนี้”

ครั้นพระพุทธรองค์ตรัสดังนี้แล้ว ก็เสด็จลุกจากอาสนะเข้าที่ประทับเสีย เหล่าพระภิกษุที่อยู่ ณ ที่นั้น ต่างเกิดความสงสัยว่า พระพุทธรองค์ทรงแสดงธรรมเรื่องนี้แต่เพียงย่อๆ เท่านั้น ใครจะสามารถชี้แจงธรรมเรื่องนี้โดยพิสดารได้ ต่างก็นึกถึง **ท่านพระมหากัจจนะ** พระเถระองค์หนึ่งที่ได้รับการยกย่องจากพระพุทธรองค์ เมื่อคิดดังนั้นเหล่าพระภิกษุได้พากันไปเรียนถามท่าน มหากัจจนะ ยังที่พำนักของท่าน

ท่านพระมหากัจจนะ ได้แสดงธรรมเรื่องดังกล่าวโดยพิสดาร ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดี แล้วได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธรเจ้า กราบทูลให้ทรงทราบเกี่ยวกับธรรมโดยพิสดารที่ได้ฟังจากพระมหากัจจนะ พระพุทธรองค์ ทรงกล่าวยกย่อง พระมหากัจจนะเป็นบัณฑิต เป็นผู้มีความรู้มาก ธรรมที่พระมหากัจจนะแสดงก็เป็นเช่นเดียวกันกับที่พระพุทธรองค์แสดง ขอให้ภิกษุทั้งหลายจดจำธรรมนั้นไว้

เมื่อพระพุทธรองค์ตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เปรียบเหมือนบุรุษผู้ถูกความหิวความเหนื่อยอ่อนครอบงำ ได้ขนมหวานแล้ว กินในเวลาใด ก็พึงได้รับรสอันอร่อย หวานชื่นชูใจในเวลานั้นฉันใด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุทั้งหลาย ชาคติบัณฑิต พึงใคร่ครวญเนื้อความแห่งธรรมบรรยายนี้ด้วยปัญญา ในเวลาใด ก็พึงได้รับความพอใจ และได้ความเลื่อมใสแห่งใจในเวลานั้น ฉันนั้น”

ท่านพระอานนท์ทูลถามว่า ธรรมบรรยายนี้ชื่ออะไร พระพุทธรองค์ตรัสตอบว่า “ดูก่อนอานนท์ เหตุ ดังนั้น เธอจงทรงจำธรรมบรรยายนี้ว่า **มรฺฐปิณฺทิกปริยาย** ดังนี้เถิด”

2.9 ทวารวิตักกสูตร : ว่าด้วยความวิตก 2 ส่วน

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี ได้ตรัสพุทธพจน์นี้กับพระภิกษุทั้งหลายว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรายังเป็นพระโณิสัตว์อยู่ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ก่อนแต่ตรัสรู้ทีเดียวได้ คิดอย่างนี้ว่า ถ้ากระไรเราพึงแยกวิตกให้เป็น 2 ส่วน ๆ ดังนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้นจึงแยกกามวิตก

พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก นี้ออกเป็นส่วนหนึ่ง และแยกเนกขัมมวิตก อัพยาบาทวิตก และอวิหิงสาวิตก นี้ออกเป็นส่วนที่ 2

ลำดับนั้นพระพุทธองค์ก็แสดงธรรมบรรยายถึงการเกิด และการดับ ของวิตกที่เป็นฝ่ายอกุศล พร้อมทั้งการสร้างวิตกฝ่ายกุศล และตรัสว่าการบำเพ็ญเพียรถึงขั้นบรรลุปฐมฌาน ทุตติฌาน และตติยฌาน ถึงบรรลัทธิชา 3 คือ ปุพเพนิวาสานุสติญาณ จุตูปปาตญาณ และอาสวักขยญาณ

2.10 วิตกกลัณฐานสูตร : ว่าด้วยอาการแห่งวิตก

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี ได้ทรงแสดงธรรมแก่ เหล่าภิกษุสาวกว่าด้วยอาการแห่งวิตก ดังนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้หนึ่งหมั่นประกอบอธิจิต ความนสิการถึงนิมิต 5 ประการ ตามเวลา อันสมควร...” นิมิต 5 ประการนั้นได้แก่

1. เมื่ออาศัยหรือมนสิการนิมิตใดอยู่ แล้วเกิดวิตกอันเป็นบาปอกุศลขึ้น ก็ควรเปลี่ยนไปมนสิการ นิมิตอื่น อันประกอบด้วยกุศล

2. เมื่อมนสิการนิมิตอื่นอันประกอบด้วยกุศลอยู่ เกิดมีวิตกอันเป็นบาปอกุศลขึ้นอยู่เรื่อย ๆ ก็ควร พิจารณาโทษของวิตกเหล่านั้น จะช่วยให้ละวิตกที่เป็นบาปอกุศลนั้นได้

3. เมื่อพิจารณาโทษของวิตกเหล่านั้นอยู่ วิตกอันเป็นบาปอกุศลก็ยังเกิดขึ้นเรื่อย ๆ ก็อย่าได้นึก อย่าได้ใส่ใจในวิตกนั้น วิตกอันเป็นบาปอกุศลก็ตั้งอยู่ไม่ได้

4. เมื่อไม่นึกไม่ใส่ใจในวิตกเหล่านั้นอยู่ วิตกอันเป็นบาปอกุศลนั้นยังเกิดขึ้นเรื่อย ๆ ก็ควรมนสิการ ลัณฐานแห่งวิตกสังขารของวิตกเหล่านั้น แล้ววิตกอันเป็นบาปอกุศลก็ย่อมละเสียได้ ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้

5. เมื่อมนสิการถึงลัณฐานแห่งวิตกสังขารของวิตกเหล่านั้นอยู่ วิตกอันเป็นบาปอกุศลก็ยังเกิดขึ้นเรื่อย ๆ ก็ควรกัดฟันด้วยฟัน ดุนพาดานด้วยลิ้น ข่ม บีบคั้น บังคับจิตด้วยจิต แล้ววิตกอันเป็นบาปอกุศลก็ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ เมื่อละบาปอกุศลเหล่านั้นได้ จิตย่อมตั้งอยู่ด้วยดี สงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ดังนั้นในภายในนั้นแล

การกระทำได้กล่าวเปรียบประดุจผู้ชำนาญในทางเดินแห่งวิตก “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้เรา กล่าวว่าเป็นผู้ชำนาญในทางเดินของวิตก เธอจักจำนงวิตกใด ก็จักตรีกวิตกนั้นได้ จักไม่จำนงจิตวิตกใด ก็จัก ไม่ตรีกวิตกนั้นได้ ตัดค้นหาได้แล้ว ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้แล้ว เพราะละมานะได้โดยชอบ”

เมื่อจบพระพุทธพจน์ เหล่าภิกษุมีใจชื่นชมยินดี

(จบสีหนาทวรรคที่ 2)

3. โอปัมมวรรค มี 10 สูตร ดังนี้

3.1 กกฎปมสูตร : ว่าด้วยอุปมาด้วยเลื่อย

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี ในสมัยนั้นมีพระภิกษุชื่อ **พระโมลลยัคคฺคะ** อยู่คลุกคลีกับภิกษุทั้งหลายเป็นเวลา ถ้าภิกษุรูปใดติเตียนภิกษุเหล่านั้นต่อหน้าท่าน พระโมลลยัคคฺคะ ท่านก็โกรธ ขัดใจ ทำให้เกิดอธิการขึ้น และถ้าภิกษุรูปใดติเตียนท่านพระโมลลยัคคฺคะต่อหน้า ภิกษุอื่นพวกภิกษุอื่นก็โกรธ ขัดใจ และทำให้เกิดอธิการขึ้น เมื่อเป็นอย่างนี้ได้มีพระภิกษุรูปหนึ่งนำความกราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงให้หาท่านพระโมลลยัคคฺคะ เข้าเฝ้า พระองค์ตรัสถามว่าคำพ้องที่ท่านพระโมลลยัคคฺคะ ถูกกล่าวหาว่าเป็นความจริงหรือไม่ พระโมลลยัคคฺคะรับว่าเป็นความจริง

พระพุทธองค์ตรัสสอนพระโมลลยัคคฺคะว่า “ดูก่อนผัดคะ การที่เธอคลุกคลีกับพวกภิกษุอื่นจนเกินเวลานี้ ไม่สมควรแก่เธอผู้เป็นกุลบุตรออกจากเรือน บวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาเลย ดูก่อนผัดคะ เพราะฉะนั้น ถ้าแม้ภิกษุรูปใด ๆ ติเตียนภิกษุเหล่านั้นต่อหน้าเธอ... ถ้าใคร ๆ ประหารภิกษุเหล่านั้นด้วยฝ่ามือ ด้วยก้อนดิน ด้วยท่อนไม้ ด้วยคัสตราต่อหน้าเธอ... ถ้าใคร ๆ ติเตียนตัวเธอเอง ต่อหน้าเธอ... ถ้าใคร ๆ ประหารเธอด้วยฝ่ามือ ด้วยก้อนดิน ด้วยท่อนไม้ ด้วยคัสตรา... แม้ในข้อนั้นเธอพึงละความพอใจ และวิตกอันเป็นเรือนเสีย แม้ในข้อนั้น เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่าจิตของเราจักไม่แปรปรวน และเรจักไม่เปล่งวาจาที่ลามก จักอนุเคราะห์ด้วยสิ่งที่เป็นประโยชน์ แลจักเป็นผู้มีเมตตาจิต ไม่มีโทสะภายใน ดูก่อน ผัดคะ เธอพึงศึกษาอย่างนี้ดังนี้แล”

พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้ภิกษุฉันอาหารที่อาสนะแห่งเดียว (ฉันมือเดียว) โดยตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราฉันอาหารที่อาสนะแห่งเดียว เมื่อเราฉันอาหารที่อาสนะแห่งเดียวอยู่แล รู้สึกว่ามีอาพาธน้อย มีความลำบากกายน้อย มีความเบากาย มีกำลัง และอยู่อย่างผาสุก ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถึงพวกเธอก็จงฉันอาหารที่อาสนะแห่งเดียวเถิด แม้พวกเธอฉันอาหารที่อาสนะแห่งเดียว ก็จะมีอาพาธน้อย มีความลำบากกายน้อย มีความเบากาย มีกำลัง และอยู่อย่างผาสุก ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจะไม่ต้องพร่ำสอนภิกษุเหล่านั้นอีก กิจที่ควรทำ คือกายยังสติให้เกิดขึ้นได้มีแล้วในภิกษุเหล่านั้น”

ลำดับต่อจากนั้น ได้ทรงยกอุปมาอุปไมย เพื่อเปรียบเทียบให้รู้จักระงับใจไม่ให้โกรธ เมื่อมีผู้อื่นมาตำหนิติเตียน โดยยกเรื่อง **แม่เรือนชื่อเวเทหิกา** เป็นต้น ทรงตรัสถึงถ้อยคำที่คนอื่นกล่าวจำแนกได้ 5 ประการ คือ (1) กล่าวโดยกาลสมควรหรือไม่สมควร (2) กล่าวด้วยเรื่องจริงหรือไม่จริง (3) กล่าวด้วยคำอ่อนหวานหรือหยาบคาย (4) กล่าวด้วยคำประกอบด้วยประโยชน์หรือไม่ประกอบด้วยประโยชน์ (5) มีจิตเมตตาหรือมีโทสะในภายใน ขอให้ภิกษุพึงพิจารณาถ้อยคำเหล่านั้นด้วยอาการทั้ง 5 นี้ พระองค์ได้ยกอุปมาเปรียบเทียบ 3 เรื่อง คือ เปรียบเหมือนนุรุขณาแม่น้ำคงคา เปรียบเหมือนกระสอบหนังแมว และพระโอรสแสดงการเปรียบด้วยเลื่อย

พระองค์ทรงสรุปท้ายว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็พวกเธอควรใส่ใจถึงโอวาทแสดงการเปรียบเทียบด้วยเลื่อยนี้เนื่องนิตย์เถิด... ข้อนั้นจักเป็นประโยชน์และความสุขแก่พวกเธอสิ้นกาลนาน”

3.2 อลคัฏฐปุมสูตร : ว่าด้วยข้ออุปมาด้วยอสรพิษ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี มีพระภิกษุชื่อ อริฏฐภิกษุ เกิดทิวฐิอันลามก (มีความเห็นในทางผิด) เทียบกล่าวให้ใครต่อใครฟังว่า “ข้าพเจ้าชอบรู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วโดยประการที่ธรรมทั้งหลายที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่า เป็นธรรมกระทำซึ่งอันตราย ธรรมเหล่านั้นไม่สามารถทำอันตราย ผู้ช้องเสพได้จริง” (หมายความว่า ในสิ่งที่พระพุทธองค์สอนว่าเป็นสิ่งไม่ควรทำนั้น เมื่อคนอื่นฝ่าฝืนไปทำเขาก็ไม่เห็นเกิดอันตรายตามที่พระองค์สอนเลย)

เพื่อนพระภิกษุได้หักท้วง และอธิบายถึงคำสอนที่ถูกต้องที่พระพุทธองค์ทรงสอนเหล่าสาวก แต่พระอริฏฐะ ก็ยังกล่าวเช่นนั้นอยู่ ในที่สุดเหล่าพระภิกษุก็นำเรื่องนี้ขึ้นกราบทูลพระพุทธเจ้า

พระพุทธองค์ตรัสให้เรียกพระอริฏฐะเข้าเฝ้า พระอริฏฐะยืนยันว่ากล่าวเช่นนั้นจริง พระพุทธองค์ตรัสว่าไม่เคยสอนเช่นนั้น แล้วถามย้อนกลับว่า พระองค์เคยสอนว่าอย่างนี้ ๆ ใช่ไหม มีอุปมาอย่างนี้ ๆ ใช่ไหม พระอริฏฐะรับว่าพระองค์สอนเช่นนั้นจริงทุกประการ

ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ยกกับเหล่าภิกษุโดยยกอุปมาเรื่องบุรุษเปล่าเรียนธรรม เรื่องกุลบุตรเรียนธรรม เรื่องธรรมเปรียบเสมือนแพ เรื่องเหตุแห่งทิวฐิ 6 เรื่องความสะดุ้ง 2 เรื่องพาลธรรม สมัญญาผู้หมดกิเลส การวางใจเป็นกลางในลาภสักการะ และผลแห่งการละกิเลส

3.3 วมกิสสูตร : ว่าด้วยปริศนาจอมปลวก

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี ในครั้งนั้น พระภิกษุสาวกชื่อ พระกุมารกัสสปะ พำนักอยู่ที่ป่าอันธวัน ในคืนหนึ่ง ได้มีเทวดาองค์หนึ่ง เข้าไปหาท่านพระกุมารกัสสปะ แล้วเล่าเรื่องให้ท่านฟังว่า **มีจอมปลวกพ่นควันในกลางคืน และลูกโพลงในกลางวัน** พราหมณ์สุเมธะใช้ศัตรา ขูดดู พบลิ้มสลิัก ขูดต่อไปเห็นอึ่งอ่าง ขูดต่อไปเห็นหาง 2 แพร่ง ขูดต่อไปพบหม้อกรองน้ำด่าง แล้วเห็นเต่า ขูดต่อไปเห็นเขียงหันเนื้อ ขูดต่อไปเห็นชิ้นเนื้อ ขูดต่อไปเห็นนาค แล้วพราหมณ์บอกกับคนขูดว่า “นาคจงอยู่เถิด เจ้าอย่าเบียดเบียนนาคเลย จงทำความนอบน้อมต่อนาค” เทวดาได้ขอให้พระกุมารกัสสปะไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า แล้วทูลถามปัญหา 15 ข้อนั้นว่าหมายถึงอะไร เทวดากล่าวว่า “ข้าพเจ้าย่อมไม่เห็นบุคคลในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ ที่จะยังจิตให้ยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้”

พระพุทธองค์ทรงพยากรณ์ปัญหา 15 ข้อนั้นว่า (1) **จอมปลวก** เป็นชื่อของ **กาย** นี้อันประกอบด้วยมหาภูตรูปทั้ง 4 ซึ่งมีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด เจริญด้วยข้าวสุกและขนมกุมมาส ไม่เที่ยง ต้องอบรม ต้องนวดเพ้น มีอันทำลายและกระจัดกระจายเป็นธรรมดา (2) ที่ว่า **ลูกโพลงในกลางวัน** นั้นได้แก่การที่บุคคลประกอบการทำงานในกลางวัน (3) ที่ว่า **พ่นควันในกลางคืน** ได้แก่ บุคคลตรึกตรองถึงการทำงานในกลางคืน (4) คำว่า **พราหมณ์** นั้นเป็นชื่อของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า (5) **สุเมธะ** เป็นชื่อของเสขภิกษุ คือพระภิกษุผู้ต้องหมั่นศึกษา

อบรมตนเอง (6) **คัสตรา** คือปัญญาอันประเสริฐ (7) **การขุด** เป็นการปรารภความเพียร (8) **ลิมสลัก** หมายถึง อวิชา คำอธิบายที่ว่า พ่อสุเมธะ เจ้าจงใช้ปัญญาเพียงตั้งคัสตรา ยกลิมสลักขึ้น คือ จงละอวิชาเสีย จงขุดมันขึ้นเสีย (9) **อึ่งอ่าง** หมายถึงความคับแค้น คือความโกรธ คำกล่าวที่ว่า พ่อสุเมธะ เจ้าจงใช้ปัญญาเพียงตั้งคัสตรายกความคับแค้นขึ้นเสีย คือ จงละความคับแค้นด้วยความสามารถความโกรธเสีย จงขุดมันเสีย (10) **ทาง 2 แพร่ง** หมายถึง วิถีกิจจา ให้ละออกเสีย (11) **หม้อกรองน้ำต่าง** หมายถึงนิรณ 5 ให้ละเสีย (12) **เต่า** หมายถึงอุปาทานชั้น 5 ต้องละ (13) **เขียงหันเนื้อ** หมายถึงกามคุณ (14) **ชิ้นเนื้อ** หมายถึง นันทิราคะ (15) **นาค** หมายถึง ภิกษุผู้ชฌาสพ คือผู้สิ้นกิเลส

3.4 รทวินีตสูตร : ว่าด้วยการสนทนาธรรมระหว่างพระสารีบุตร กับ พระปุลณณ์มณตานีบุตร

พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน ใกล้กรุงราชคฤห์ พอออกพรรษาแล้วเหล่าภิกษุที่จำพรรษาในที่ต่างๆ ก็เดินทางมาเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าถามเหล่าภิกษุว่า ภิกษุองค์ใดที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ที่สมควรยกย่อง พระภิกษุเหล่านั้นต่างยกย่องพระปุลณณ์มณตานีบุตร

พระสารีบุตรซึ่งอยู่ ณ ที่นั้นด้วย ก็รู้สึกชื่นชมกับพระปุลณณ์มณตานีบุตร และอยากจะรู้จักสนทนากับ

ต่อมาพระพุทธเจ้าเสด็จไปประทับที่กรุงราชคฤห์ แล้วเสด็จต่อไปประทับที่พระวิหารเชตวัน พระนครสาวัตถี ท่านพระปุลณณ์มณตานีบุตรเดินทางไปเฝ้าพระสารีบุตร จึงหาโอกาสไปสนทนาธรรมด้วย โดยที่พระปุลณณ์มณตานีบุตรไม่รู้จักพระสารีบุตร หลังการสนทนาธรรมแล้วต่างองค์ต่างชื่นชมซึ่งกันและกัน

3.5 นีวาปสูตร : อุปมาพราหมณ์ปลุกหม้อล่อเนื้อ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี พระองค์ได้แสดงพระธรรมเทศนาโปรดพระภิกษุสาวก โดยยกอุปมาสมณพราหมณ์กับฝูงเนื้อที่นายพราหมณ์และบริวารปลุกหม้อล่อเนื้อ ฝูงเนื้อ เพื่อให้มากินแล้วลืมหิว มัวเมา เกิดความประมาท แล้วตกเป็นเหยื่อของนายพราหมณ์ เช่นเดียวกับสมณพราหมณ์ ผู้ติดข้องกับกามคุณแล้วก็เอาตัวไม่รอด

การที่สมณพราหมณ์สามารถเอาตัวรอด คือไปถึงที่ที่มารและบริวารของมารไปไม่ถึง ได้แก่ การประพฤติปฏิบัติในธรรมวินัย บำเพ็ญเพียรจนบรรลุญาณ 4 เกิดญาณรู้ตามลำดับจนสามารถข้ามพ้นตัดหาอันข้องอยู่ในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลกเสียได้ “เพราะเห็นด้วยปัญญา เธอยอมมีอาสวะสิ้นไป ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี่ข้ากล่าวว่ ภิกษุได้ทำให้ตาบอด คือทำลายจักขุของมารให้ไม่เห็นร่องรอย ถึงความไม่เห็นของมารผู้มีบาปธรรม เป็นผู้ข้ามพ้นตัดหาอันข้องอยู่ในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลกเสียได้”

3.6 ปาสราสิสูตร : อุปมากรบ่วงดักสัตว์

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี ในครั้งนั้น มีภิกษุหลายรูปเข้าไปหาท่านอานนทถึงที่พัก แสดงความประสงค์ขอฟังธรรมเฉพาะพระพักตร์พระพุทธองค์เพราะไม่ได้ฟังมานานแล้ว

พระอานนทน์ให้พระภิกษุเหล่านั้นไปรอเข้าเฝ้าที่อาศรมของพราหมณ์ชื่อรัมมะในเวลาเย็น

พอถึงเวลาใดหมาย พระพุทธเจ้าก็เสด็จไปที่อาศรมของพราหมณ์ชื่อรัมมะ บรรดาภิกษูกำลังสนทนาธรรม พระองค์จึงประทับยืนรออยู่ที่ซุ้มประตูข้างนอก คอยให้การสนทนาธรรมนั้นจบจึงเสด็จเข้าไป

พระพุทธองค์ตรัสถามว่าสนทนาด้วยเรื่องอะไร ภิกษุเหล่านั้นทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมมีกถาปรารภถึงพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแล พวกข้าพระองค์พูดกันค้างอยู่ ก็พอดีพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาถึง”

พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดีละภิกษุทั้งหลาย การที่พวกเธออยู่เป็นกุลบุตร ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา นั่งสนทนาธรรมมีกถากันเป็นการสมควร พวกเธอเมื่อนั่งประชุมกันควรทำกิจสองอย่าง คือ **สนทนาธรรมกัน** หรือ **นั่งนิ่งตามแบบพระอริยะ**

พระพุทธองค์ตรัสถึง **การแสวงหา** มี 2 อย่าง คือ **การแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ** กับ **การแสวงหาที่ประเสริฐ**

การแสวงหาที่ไม่ประเสริฐ ได้แก่ ตัวเราเองเป็นผู้มีชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โศก สังกิเลส เป็นธรรมดา ก็ยังแสวงหาสิ่งเหล่านั้นอยู่อีก คือ แสวงหาบุตร ภรรยา ทาสหญิง ทาสชาย แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ทอง เงิน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ต่างก็มีชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โศก สังกิเลส เป็นธรรมดาเหมือนกับตัวเราไม่ต่างกันเลย

การแสวงหาที่ประเสริฐ ได้แก่ **การแสวงหานิพพาน** เป็นสภาวะที่พ้นจาก ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โศก สังกิเลส

ลำดับต่อจากนั้นพระพุทธองค์ได้ตรัสเล่าถึง **การแสวงหา** ของพระพุทธองค์ ตั้งแต่ยังไม่ได้ตรัสรู้ยังเป็นพระโอรสตัณห์อยู่ ก็พยายามแสวงหาสิ่งที่ประเสริฐต่อพระนิพพานเริ่มต้นด้วยการออกบวช ไปปฏิบัติอยู่ที่ **สำนักอาฬารดาบส** เรียนจบความรู้ของอาจารย์ เห็นว่าคำสอนสูงสุดในสำนักนี้ “ไม่เป็นไปเพื่อนิพพิทา วิราคะ นิโรธะ อุปสมะ อภิญญา สัมโพธิ์ และนิพพาน เพียงเป็นไปเพื่อเข้าถึง **อากิญจัญญายตนสมาบัติ** เท่านั้น” พระพุทธองค์จึงลาจาก และแสวงหาต่อไป

พระพุทธองค์มาฝึกฝนอยู่ที่ **สำนักอุทกดาบส** เรียนจนจบความรู้ของอาจารย์ เห็นว่ายังไม่ถึงขั้นหลุดพ้นถึงพระนิพพาน “เพียงเป็นไปเพื่อเข้าถึง **เนวสัณญานาสัณญายตนสมาบัติ** เท่านั้น” พระองค์จึงลาจากไป

สุดท้ายพระองค์เสด็จไปถึง **ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม** “ได้เห็นภูมิภาคที่น่านรมย์ มีราวป่าเป็นที่เพลินใจ มีแม่น้ำไหลไม่ขาดสาย ทำน้ำสะอาดดี น่านรมย์ มีโคจรคามตั้งอยู่โดยรอบ... เป็นที่สมควรเริ่มบำเพ็ญเพียรของกุลบุตรผู้ต้องการจะบำเพ็ญเพียร เราจึงนั่ง ณ ที่นั้น ด้วยคิดว่า ที่นี้เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร (จนได้ตรัสรู้ ณ ที่นั้น) และญาณทัสสนะได้เกิดแก่เราว่า วิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้มีในที่สุด ไม่มีภพใหม่ต่อไป ”

พระพุทธองค์ทรงรู้สึกท้อพระทัยในการประกาศธรรม “เราได้มีความดำริตั้งน้าว ธรรมที่เราได้บรรลุนี้แล ลึก เห็นได้โดยยาก รู้ตามได้โดยยาก เป็นธรรมสงบ ประณีต อันความตรึกหยังไม่ถึง ละเอียด รู้ได้

แต่บัดจิต ส่วนประชาชนนี้ เป็นผู้ยินดีเพลิดเพลินใจในอาลัย เป็นผู้เห็นปฏิจสมุปบาทที่เป็นปัจจัยแห่งธรรม เหล่านี้ได้โดยยาก และเห็นได้โดยยากซึ่งธรรมที่ส่งบงการทั้งปวง สลัดอุปธิทั้งปวง เป็นที่ลั่นตันทา เป็นที่ล้ำลึก เป็นที่ต่ำ เป็นที่ออกจากตันทา ก็ถ้าเราถึงแสดงธรรมและคนอื่นไม่รู้ตามธรรมของเรา ก็จะเป็นความลำบากเหน็ดเหนื่อยแก่เราเปล่า”

มีพระคาถาที่เป็นอัศจรรย์ น้อย ๆ ดังนี้

“ธรรมนี้เราบรรลุได้โดยยาก บัดนี้ ไม่ควรประกาศ ธรรมนี้ไม่เป็นธรรมที่ชนผู้มีราคะ โทสะหนาแน่นตรัสรู้ได้โดยง่าย ชนผู้มีราคะกล้า ถูกกองความมืดหุ้มทอไว้ ย่อมไม่เห็น ธรรมที่ยังสัตว์ให้ถึงที่ทวนกระแสโลก ละเอียด ลึก เห็นได้โดยยากเป็นอณู”

เมื่อพระพุทธองค์มีพระดำริแนบเนียนไปในทางที่จะไม่ประกาศธรรม ท้าวสัทหมบดีพรหมได้ทราบ ความดำริของพระองค์ จึงได้มีความปริวิตกว่า “โอ โลกจะฉิบหายแหลกลาญเสียแล้วหนอ เพราะพระตถาคต อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีพระทัยแนบไปเพื่อความเป็นผู้ชวนชวายน้อย ไม่น้อมไปเพื่อทรงแสดงธรรม”

ท้าวสัทหมบดีพรหมจึงได้มากราบทูลพระพุทธองค์ให้ทรงแสดงธรรม “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงแสดงธรรม สัตว์ผู้มีกิเลสจตุสสุติที่ดวงตาน้อยเป็นปรกติมีอยู่ เพราะไม่ได้สดับธรรม สัตว์เหล่านั้นจึงเสื่อม ผู้ที่รู้ธรรมจักมีอยู่”

ท้าวสัทหมบดีพรหม ได้กล่าวคาถาประพันธ์ ดังนี้

“แต่ก่อน ในแคว้นมคธ ได้ปรากฏมีธรรมที่ไม่บริสุทธิ์ ซึ่งชนพวกที่มีความเศร้าหมองคิดไว้ ขอพระองค์จงทรงเปิดประตูมฤตธรรม ขอสัตว์ทั้งหลายจงได้สดับธรรมที่พระองค์ผู้ทรงหมดมลทินได้ตรัสรู้ ชนผู้อยู่บนยอดเขาคีลา พึงเห็นประชุมชนได้โดยรอบฉันใด ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระปรีชา มีพระเนตร คือ ปัญญาโดยรอบ ขอพระองค์ผู้หมดความโศก จงเสด็จขึ้นประสาธน์ คือ พระปัญญาที่สำเร็จด้วยธรรม ซึ่งเปรียบด้วยยอดเขาคีลาแล้ว จงทรงตรวจดูประชุมชนผู้ระทมด้วยความโศก ถูกชาติชราครอบงำฉันนั้น ข้าแต่พระองค์ ผู้ทรงความเพียร ทรงชนะสงคราม ผู้นำหมู่สัตว์ ผู้หากิเลสมิได้ ขอพระองค์จงเที่ยวไป โปรดสัตว์โลก พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์ทรงแสดงธรรมเถิด ผู้รู้ตามจักมีอยู่”

พระพุทธองค์ตรัสแก่เหล่าภิกษุว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะทราบการอาราธนาของสัทหมบดีพรหม เพราะอาศัยความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย เราจึงได้ตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ก็ได้เห็นเหล่าสัตว์ผู้มีกิเลสจตุสสุติ ในดวงตาน้อยก็มี ผู้มีกิเลสในดวงตามากก็มี ผู้มีอินทรีย์ล้าก็มี ผู้มีอินทรีย์อ่อนก็มี ผู้มีอาการดีก็มี ผู้มีอาการชั่วก็มี ผู้พอจะพึงสอนให้รู้ได้ง่ายก็มี ผู้จะพึงสอนให้รู้ได้ยากก็มี บางพวกก็ปกติเห็นโทษภัยและภัยในโลก มีอธิบายเป็นคำเปรียบว่า ในกออูบล ในกอปทุม หรือในกออนุนทริก ดอกอูบล ดอกปทุม ดอกอนุนทริก บางดอกเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ อยู่กับน้ำ ยังจมอยู่ภายในน้ำ อันน้ำหล่อเลี้ยงไว้ บางดอกเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ อยู่กับน้ำ ตั้งอยู่เสมอกับน้ำ บางดอกเกิดในน้ำ เจริญในน้ำ โผล่พ้นน้ำขึ้นมาแล้วตั้งอยู่ น้ำก็ซาบเข้า

ไปไม่ได้ ฉันใด เราขณะที่ตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ก็ได้เห็นเหล่าสัตว์ฉันนั้น... เราจึงได้กล่าวคาถาตอบ สหัมบดีพรหมว่า

“เราได้เปิดประตูลมฤตธรรมรับชนผู้ชอบสดับ ซึ่งยื่นศรัทธาออกมารับ ดูก่อนพรหม เรานึกถึงความลำบาก จึงไม่ได้แสดงธรรมที่ประณีต ซึ่งเราชำนาญดีในหมู่มนุษย์”

เมื่อสหัมบดีพรหมทราบว่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทานโอกาสเพื่อแสดงธรรมแล้วจึงอภิวาท กระทำประทักษิณแล้วอันตรธานไปในที่นั้น

ดำริปฐมเทศนา พระองค์ทรงรำพึงถึงปฐมเทศนาว่า “เราจะพึงแสดงธรรมเป็นครั้งแรกแก่ใครหนอ ใครจักทราบชัดธรรมนี้ได้โดยเร็ว เราจึงคิดดั่งนี้ว่า **อาฬารดาบสกาลามโคตร** นี้แล เป็นบัณฑิต ฉลาด มีปัญญา มีกิเลสจตุสสีในดวงตาน้อยมานาน ถ้าไหน เราพึงแสดงธรรมเป็นครั้งแรกแก่เธอ เธอจักทราบชัดธรรมนี้ได้โดยเร็ว”

ครั้งนั้น เทวดาคนหนึ่งได้เข้ามากราบทูลพระองค์ว่า อาฬารดาบสได้ถึงแก่กรรมไปแล้วได้ 7 วัน ตรงกับญาณทัสสนะของพระองค์ และทรงรำพึงว่า “อาฬารดาบสกาลามโคตรเป็นผู้เสื่อมจากคุณอันยิ่งใหญ่ เสียแล้วหนอ เพราะถ้าเธอพึงได้สดับธรรมนี้ไซ้ ก็จะพึงทราบชัดได้โดยเร็ว”

พระพุทธองค์ทรงนึกถึง **อุทกดาบสรามบุตร** เป็นคนต่อไป แล้วมีเทวดาคนหนึ่งมากราบทูลว่าอุทกดาบสรามบุตร “ได้ตายไปแล้วเมื่อเย็นวานนี้”

พระพุทธองค์จึงนึกถึงปัญจวัคคีย์เป็นกลุ่มต่อไป ซึ่งทราบว่าอยู่ในป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้พระนครพาราณสี เมื่อพระองค์ประทับอยู่ที่ตำบลอุรุเวลาพอสมควรแล้ว ก็เสด็จจาริกไปเมืองพาราณสี เพื่อโปรดปัญจวัคคีย์ต่อไป

ในระหว่างทาง พระองค์ได้พบกับอาชีวกชื่อ **อุปกะ** ได้ถามพระองค์ว่า “ดูก่อนอาวุโส อินทรีย์ของท่านผ่องใสนัก จีวรพรรณของท่านบริสุทธิ์ ผุดผ่อง ท่านได้บรรพชาเฉพาะใคร ใครเป็นศาสดาของท่าน หรือท่านชอบใจธรรมของใคร”

พระพุทธองค์ได้กล่าวคาถาตอบว่า

“เราเป็นผู้ครอบงำธรรมทั้งปวง รู้แจ้งธรรมทั้งปวง อันตัณหาให้ติดไม่ได้ในธรรมทั้งปวง ละเว้นธรรมทั้งปวง พ้น(น้อมใจ) ไปในธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา เพราะรู้อย่างด้วยตนเอง เราจะพึงแสดงใครเล่าว่าเป็นอาจารย์ อาจารย์ของเราไม่มี ผู้ที่ดีเหมือนเราไม่มี ผู้ที่เทียมเสมอเราไม่มี ในโลกทั้งเทวดา เพราะเราเป็นพระอรหันต์ เป็นศาสดาผู้ยอดเยี่ยม เป็นสัมมาสัมพุทธองค์เอก เป็นผู้เย็น ดับกิเลสได้แล้ว เราจะไปบุรีของชาวกาลิเพื่อแสดงธรรมจักร โดยหมายจะบันลือกลองอมฤตธรรม ในโลกที่มีดมน”

อุปกะอาชีวกถามพระองค์ว่า “เหตุใด ท่านจึงบัญญัติว่า เป็นพระอรหันต์ อนันตะชินะ”

พระพุทธองค์ตอบว่า “ผู้ที่ถึงอัสวักขัยเช่นเรา ย่อมเป็นผู้มีนามว่า **ชินะ** เพราะบาปกรรมทั้งหลาย เราได้ชนะแล้ว ฉะนั้น เราจึงมีนามว่า ชินะ”

เมื่อได้ฟังดังนั้น อุปกะชีวกกล่าวว่า “ฟังเป็นเช่นนั้นหรือ” เขาลั่นครีษะ แล้วหลีกทางไป

ทรงโปรดปัจจุวัคคีย์ พระพุทธรองค์ทรงเดินทางต่อไปโดยลำดับ จนถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ที่มีปัจจุวัคคีย์บำเพ็ญเพียรอยู่ พวกปัจจุวัคคีย์มองเห็นพระพุทธรองค์เดินทางมาแต่ไกล จึงนัดหมายว่า “ท่านพระสมณโคดมพระองค์นี้ ที่เป็นผู้มักมาก คลายความเพียร เวียนมาเพื่อความเป็นผู้มักมาก กำลังเสด็จมา พวกเราไม่ต้องไหว้ ไม่ต้องลุกขึ้นยืนรับ ไม่ต้องรับบาตรจีวร แต่จะต้องปูลาสนะไว้ ถ้าทรงปรารณาก็จักประทับนั่ง”

เมื่อพระพุทธรองค์เสด็จเข้าไปใกล้ พวกปัจจุวัคคีย์ไม่สามารถทำตามที่นัดหมายกันไว้ได้ บางรูปลุกขึ้นรับบาตรจีวร บางรูปปูลาสนะ บางรูปตั้งน้ำล้างเท้า แต่พูดกับพระพุทธรองค์ “โดยระบุนาม และใช้คำพูดว่า อาวุโส” (คือ ไม่ได้แสดงความเคารพยกย่องเยี่ยงครูอาจารย์)

พระพุทธรองค์ตรัสกับปัจจุวัคคีย์ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธออย่าได้พูดกับตถาคตโดยระบุนาม และใช้คำพูดว่า อาวุโส ตถาคตได้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พวกเธอจงเจียสโตลงสดับ เราจะสอนอมฤตธรรมที่เราได้บรรลุ เราจะแสดงธรรม เมื่อพวกเธอปฏิบัติตามที่เราสอนไม่นานนัก ก็จักกระทำให้แจ้ง ซึ่งที่สุดพรหมจรรย์อันเป็นคุณยอดเยี่ยม ที่กุลบุตรผู้ออกบรรพชาโดยชอบ มุ่งหมาย ในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ เพราะผู้ยิ่งด้วยตนเอง”

พวกภิกษุปัจจุวัคคีย์ไม่เชื่อคำกล่าวของพระพุทธรองค์ และพูดว่า “ดูก่อน อาวุโส โคดม แม้เพราะการประพุดอย่างนั้น เพราะการปฏิบัติอย่างนั้น เพราะการบำเพ็ญทุกกรกิริยาอย่างนั้น ท่านก็ไม่ได้บรรลุ **อุตตริมนุสสธรรม** ที่เป็นอริยญาณทัสสนะชั้นพิเศษอย่างเพียงพอ กับัดนี้ โฉนเล่าท่านเป็นผู้มักมาก คลายความเพียร เวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก จักบรรลุอุตตริมนุสสธรรม ที่เป็นอริยญาณทัสสนะชั้นพิเศษอย่างเพียงพอได้”

พระพุทธรองค์ตรัสแก่ปัจจุวัคคีย์เช่นนั้นถึง 3 ครั้ง ก็ยังถูกคัดค้านเช่นเคย พระพุทธรองค์จึงตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจำได้หรือไม่ว่า คำอย่างนี้เราได้เคยพูดมาแล้วแต่ก่อน” ภิกษุปัจจุวัคคีย์ตอบว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คำอย่างนี้พระองค์มิได้เคยตรัสเลย” แล้วพระพุทธรองค์ได้โปรดสอนปัจจุวัคคีย์จนบรรลุธรรม ในครั้งนั้นจึงมีพระอรหันต์อยู่ในโลก รวมทั้งพระพุทธรองค์ด้วย เป็น 6 รูป

ตรัสสอนเกี่ยวกับกามคุณ 5 ลำดับต่อจากนั้นพระพุทธรองค์ตรัสสอนเหล่าสาวกเกี่ยวกับกามคุณ 5 ถ้า “สมณพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่งใฝ่ฝัน ลุ่มหลง ติดพัน ไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาที่จะคิดนำตนออก ย่อมบริโภคนกามคุณ 5 เหล่านี้ สมณพราหมณ์พวกนั้น บัณฑิตพึงทราบว่าเป็นผู้ถึงความเสื่อมความพินาศ ถูกมารผู้ใจบาปกระทำได้ตามต้องการ”

พระพุทธรองค์ทรงยกอุปมาสมณพราหมณ์ที่ยังหมกมุ่นลุ่มหลงในกามคุณ 5 เสมือนหนึ่งฝูงเนื้อที่นอนกับกองบ่วงของนายพราน “ย่อมถึงความเสื่อมพินาศ ถูกพรานกระทำได้ตามต้องการ”

วิธีหลีกพ้นก็โดยการบำเพ็ญตนให้ “สัจจจากาม จากอกุศลธรรม ย่อม**บรรลุปฐมฌาน** มีวิตก มีวิจาร มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ ภิกษุนี้เรียกว่า ได้ทำให้มารให้ตาบอด คือ ทำลายจักษุของมารไม่ให้เห็นร่องรอย ถึงความไม่เห็นของมารผู้มีบาปธรรม”

การบำเพ็ญขึ้นไปก็ถึงขั้น **บรรลุตตติยฌาน... บรรลุตตติยฌาน... บรรลุตตติยฌาน...**
บรรลุตตติยฌาน... บรรลุตตติยฌาน... บรรลุตตติยฌาน... “ก็แล เพราะเห็นด้วยปัญญา เธอย่อมมีอา
 สวะสิ้นไป ภิกษุนี้เรียกว่าได้ทำการให้ตาบอด คือ ทำลายจักขุของมารไม่ให้เห็นร่องรอย ถึงความไม่เห็นของ
 มารผู้มีบาปธรรม เป็นผู้ข้ามพ้นต้นท่อนข้ออยู่ในอารมณ์ต่างๆ ในโลกเสียได้ ย่อมวางใจ เดิน ยืน นั่ง นอน
 เพราะไม่ได้ประสบมารผู้มีบาปธรรม”

3.7 จุฬหัตถิปโทปมสูตร : อุปมาด้วยรอยเท้าช้าง

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ณ พระวิหารเชตวันใกล้พระนครสาวัตถี สมัยนั้น **ชาณุโสณีพราหมณ์**
 ได้เดินทางออกจากพระนครสาวัตถี ส่วนทางกับ **ปิโสดิกปริพาชก** ซึ่งกลับจากเฝ้าพระพุทธเจ้า

ชาณุโสณีพราหมณ์ ถามว่า “ท่านผู้เจริญ บัณฑิตย่อมสำคัญความเฉียบแหลมแห่งปัญญาของพระ
 สมณโคดมเป็นอย่างไร” ปิโสดิกปริพาชกกล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้าเป็นอย่างยิ่ง “ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าจักไม่
 สรรเสริญพระสมณโคดมอย่างไรเล่า เพราะพระสมณโคดมผู้เจริญนั้น ใคร ๆ ก็สรรเสริญเยนยอแล้วทั้งนั้น
 เทียว ท่านเป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย” ชาณุโสณีพราหมณ์ถามว่า “ท่านผู้เจริญเห็นอำนาจ
 ประโยชน์อะไรเล่าจึงเป็นผู้เลื่อมใสยิ่งในพระสมณโคดมถึงเพียงนี้”

ปิโสดิกปริพาชกเห็นร่องรอยทั้ง 4 ปิโสดิกบอกว่าที่เขาเป็นผู้เลื่อมใสยิ่งในพระสมณโคดม เปรียบ
 เหมือนหม้อช้างผู้ฉลาด เข้าไปในป่า ได้เห็นรอยเท้าช้างทั้ง 4 ก็สันนิษฐานได้ว่าช้างนั้นใหญ่จริง “ข้าพเจ้าก็ฉันท
 นั้นเหมือนกันแล เมื่อใดได้เห็นร่องรอยทั้ง 4 ในพระสมณโคดมแล้ว เมื่อนั้นข้าพเจ้าก็สันนิษฐานได้ว่า พระผู้มี
 พระภาคเจ้าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว พระสงฆ์สาวกของ
 พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ดังนี้”

ร่องรอยทั้ง 4 ที่ปิโสดิกได้เห็นในพระพุทธองค์ คือ การตอบปัญหาแก่ (1) เหล่าชัตตยบัณฑิต
 (2) เหล่าพราหมณ์บัณฑิต (3) เหล่าคฤหบดีบัณฑิต (4) เหล่าสมณบัณฑิต บุคคลเหล่านี้เมื่อได้ปฏิบัติตามคำสอน
 และตามแนวทางของพระพุทธองค์แล้วต่างก็ปฏิญาณว่า “พวกเราเป็นสมณะแล้ว บัดนี้แล พวกเราเป็น
 พราหมณ์แล้ว บัดนี้แล พวกเราเป็นพระอรหันต์แล้ว”

เมื่อชาณุโสณีพราหมณ์ ได้ฟังดังนี้แล้ว ก็ยิ่งเพิ่มความศรัทธา ได้รับไปเฝ้าพระพุทธเจ้ายังที่ประทับ
 กราบขอร้องอุปมาอุปไมยของปิโสดิกที่เห็นร่องรอยทั้ง 4 ดังกล่าว

อุปมาด้วยรอยเท้าช้าง พระพุทธองค์ตรัสชี้แจงว่า นายพรานเพียงแต่เห็นรอยเท้าช้างใหญ่ จะยังตก
 ลงใจว่าต้องเป็นช้างใหญ่มิได้ อาจเป็นรอยช้างวานนิกา (พังค่อม) ก็ได้ ถ้าพรานตามดูต่อไป นอกจากรอย
 เท้าแล้วยังเห็น “ที่ซึ่งถูกเสียดสีในที่สูง” ก็ยังไม่อาจสรุปว่าเป็นช้างใหญ่ได้ อาจเป็นช้างพังที่ชื่อ อูจจากฟาริกา
 ก็ได้ เมื่อพรานตามรอยต่อไปเจอ “ที่ซึ่งงาทั้งหลายแซะขาดในที่สูง” ก็ยังไม่สามารถแน่ใจได้ อาจเป็นช้างพัง
 ที่ชื่อว่า อูจจากเณรูกก็ได้ เมื่อพรานตามต่อไปจนกระทั่งมองเห็นตัวช้างจริง ดังนี้จึงสามารถตกลงใจได้

ข้ออุปมาดังกล่าว ก็เหมือนการตามรอยบาทพระศาสดา คือ เริ่มด้วยการได้ฟังธรรมของพระพุทธองค์ เกิดศรัทธา แล้วออกบวชเพราะปฏิบัติได้ง่ายกว่าชีวิตฆราวาส เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล พร้อมด้วยสิกขาสาชีพ บำเพ็ญเพียรจนได้รูปฌาน 4 บำเพ็ญต่อไปจนบรรลุอาสวกุศลญาณ ก็หมดจดจากกิเลสทั้งปวง “เมื่อภิกษุนั้นรู้เห็นอย่างนั้นจิตย่อมหลุดพ้น แม้จากกามาสวะ แม้จากภวาสวะ (ภพ) แม้จากอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณว่าพ้นแล้ว ภิกษุนั้นย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี”

ชาณุโสณิพราหมณ์ เห็นว่าพระธรรมเทศนานี้แจ่มแจ้งนัก ปฏิญาณตนเป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัย เป็นสรณะตลอดชีวิต

3.8 มหาหัตถิปโตปมสูตร : อุปมาอริยสังกับรอยเท้าช้าง

พระสูตรนี้เป็นธรรมที่พระสารีบุตรแสดงแก่เหล่าภิกษุสาวก ในสมัยนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี

พระสารีบุตรได้แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยอุปมาอริยสังกับรอยเท้าช้างว่า “รอยเท้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งแก่สัตว์ทั้งหลายผู้เที่ยวไปบนแผ่นดิน รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมดย่อมถึงการประชุมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างชาวโลกย่อมกล่าวว่า เป็นยอดของรอยเท้าเหล่านั้น เพราะรอยเท้าช้างเป็นของใหญ่ แม้ฉันใดดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง กุศลเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมถึงการสงเคราะห์เข้าในอริยสังสี่ ฉะนั้น เหมือนกันแล ในอริยสังสี่เหล่าใด คือ ในทุกขอริยสัง ในทุกขสมุทัยอริยสัง ในทุกขนิโรธอริยสัง ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัง”

ลำดับต่อจากนั้น พระสารีบุตร ได้แสดงธรรมบรรยายเกี่ยวกับ **ทุกขอริยสัง** และ “โดยย่ออุปาทานชั้น 5 เป็นทุกข” แล้วกล่าวถึงอุปาทานชั้นคือ **รูป** ได้แก่ มหาภูตรูป และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป 4 คือ ปรวิชาติ อาโปชาติ เตโชชาติ วาโยชาติ ได้อธิบายธาตุทั้ง 4 โดยละเอียด บรรยายถึงข้อปฏิบัติคือ **การทำตามพระโอวาท** และการเป็น **ผู้เห็นธรรม** ตามแนวทางของพระพุทธองค์

พระสารีบุตร ได้กล่าวธรรมปริยานี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้น ชื่นชม ยินดี ภาษิตของท่านสารีบุตรแล้วแล

3.9 มหาสาโรปมสูตร : อุปมาพรหมจรรย์กับแก่นไม้

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขาฉิมภูฏ ใกล้พระนครราชคฤห์ เมื่อพระเทวทัตพึงหึงไปไม่นาน พระพุทธองค์ทรงปรารภพระเทวทัต แล้วแสดงธรรมแก่ภิกษุสาวก โดยเปรียบเทียบพรหมจรรย์กับแก่นไม้

บางคนออกบวชเพื่อค้นหาทางพ้นทุกข์ เหมือนมุ่งหาแก่นไม้ แต่ไปพอใจที่ลากสักการะ และความสรรเสริญเท่านั้น เปรียบเหมือนไปยึดเอากิ่งไม้ ใบไม้ คิดว่าเป็นแก่น แสดงว่าไม่รู้แม้กระทั่งสะเก็ด เปลือก กระพี้ และแก่นไม้ด้วยซ้ำ

ภิกษุบางองค์บรรลุแค่ระดับศีล ได้แค่สะกดพรหมจรรย์, บางองค์ถึงพร้อมแห่งสมาธิเท่านั้น เปรียบกับได้แต่เปลือกพรหมจรรย์, บรรลุญาณทัสสนะ เปรียบได้กับกระพี้พรหมจรรย์ เมื่อทำสมยวิโมกข์ให้สำเร็จ ก็เปรียบเสมือนได้แก่นพรหมจรรย์

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ดังพรรณนามาจะนี้ พรหมจรรย์นี้จึงมิใช่มีลาภสักการะ และความสรรเสริญเป็นอันสูงส่ง มิใช่มีความถึงพร้อมแห่งศีลเป็นอันสูงส่ง มิใช่มีความถึงพร้อมแห่งสมาธิเป็นอันสูงส่ง มิใช่มีญาณทัสสนะเป็นอันสูงส่ง แต่พรหมจรรย์มีเจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ เป็นประโยชน์ เป็นแก่น เป็นที่สุด”

3.10 จุฬาสาริปมสูตร : อุปมานักบวชกับผู้แสวงหาแก่นไม้

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันใกล้พระนครสาวัตถี ได้มีพราหมณ์ชื่อ **ปิงคลโกจนะ** เข้าเฝ้าถึงที่ประทับ ได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่า “ข้าแต่ท่านพระสมณโคดม สมณพราหมณ์พวกนี้ เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ มีชื่อเสียง มียศ เป็นเจ้าลัทธิ ชนเป็นอันมากสมมติว่าเป็นคนดี คือ ปุณณกัสนป มักขลิโคสาล อชิตเกสกกัมพล ปกุกกิจจาณะ ลัญชัยเวลัฏฐบุตร นิครนถ์นาฏบุตร พวกนั้นทั้งหมดรู้ยิ่งตามปัญญาของตน ๆ หรือทุกคนไม่รู้ยิ่งเลย หรือว่าบางพวกรู้ยิ่ง บางพวกไม่รู้ยิ่ง”

พระพุทธองค์ไม่ขอวิจารณ์เจ้าสำนักเหล่านั้น พระองค์ตรัสว่า “อย่าเลยพราหมณ์ ข้อที่ว่าพวกนั้นทั้งหมด...จงงดไว้เถิด เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน ท่านจงฟังธรรมนั้น จงกระทำไว้ในใจให้ดี เราจักกล่าว”

แล้วพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโดยอุปมานักบวชเหมือนกับผู้แสวงหาแก่นไม้ (รายละเอียดเช่นเดียวกับในพระสูตรที่ 3.9 มหาสาริปมสูตร - ว่าด้วยแก่นพรหมจรรย์)

ปิงคลโกจนะพราหมณ์ รู้สึกแจ่มแจ้งในธรรมบรรยายนี้ ได้ปวารณาตนเป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัย เป็นสรณะตลอดชีวิต

(จบโอปัมมวรรคที่ 3)

4. มหยมกวรรค มี 10 สูตรได้แก่

4.1 จุฬโคสิงคสาสูตร : เหตุแห่งความสามัคคี

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ที่พักซึ่งสร้างด้วยอิฐในนาทิกคาม ได้เสด็จไปเยี่ยมพระสาวก 3 รูป คือ พระอนุรุทธะ พระนันทิยะ และพระกิมิละ ซึ่งบำเพ็ญเพียรอยู่ที่ป่าโคสิงคสาวัน

เนื้อหาในพระสูตรนี้เป็นข้อสนทนา โดยพระพุทธองค์ทรงตั้งคำถาม พระสาวกทั้ง 3 รูป เป็นผู้ตอบ โดยเริ่มจากถามสภาพความเป็นอยู่ง่าย ๆ ไปสู่ข้อปฏิบัติธรรมที่ลึก เป็นการตรวจสอบว่าพระสาวกทั้ง 3 บรรลุธรรมถึงขั้นไหน ท้ายที่สุดแสดงให้เห็นว่าทั้ง 3 รูปเป็นพระอรหันต์ ตัดกิเลสได้หมดสิ้น และรู้แจ้งในธรรมแล้ว

การสนทนาในช่วงแรกแสดงให้เห็นว่าพระสาวกทั้ง 3 มีความสามัคคีกลมเกลียวกันดี “กายของพวกข้าพระองค์ต่างกันจริงแล แต่ว่าจิตดูเหมือนเป็นอันเดียวกัน พระพุทธเจ้าข้า... พวกข้าพระองค์ยังพร้อมเพรียงกัน ขึ้นมาต่อกัน ไม่วิวาทกัน ยังเป็นเหมือนน้ำมันกับน้ำ แลดูกันและกันด้วยจักขุอันเป็นที่รักอยู่”

ในช่วงที่สอง พระพุทธองค์ถามถึงความเพียรของทั้ง 3 รูป เป็นอย่างไร ได้รับการยืนยันว่าต่างองค์ต่างทำความเพียรมิได้ละ แล “ทุกวันที่ 5 พวกข้าพระองค์นั่งสนทนาธรรมภาตตลอดคืนยันรุ่ง พระพุทธเจ้าข้า พวกข้าพระองค์เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร ส่งตนไปอยู่ ด้วยประการฉะนี้แล”

ลำดับต่อจากนี้ทรงถามถึงการบรรลุญาณแต่ละขั้น ๆ ไปจนถึงขั้นสูงสุด แล้วพระพุทธองค์ตรัสถามว่า “ดีละ ดีละ อนุรุธะ ธรรมเป็นเครื่องอยู่สำราญ อย่างอื่นที่ยิ่งกว่าหรือประณีตกว่าธรรมอันเป็นเครื่องอยู่สำราญอันนี้หาไม่มี...” แล้วพระพุทธองค์ก็เสด็จกลับ

ในการสนทนากับพระพุทธองค์นั้น พระอนุรุธะ เป็นผู้ตอบคำถาม พระสาวกอีก 2 รูป คือ พระนันทิยะ กับพระกิมิละ ได้ถามพระอนุรุธะว่า “ท่านอนุรุธะประกาศคุณวิเศษอันใดของพวกกระผม จนกระทั่งถึงความสิ้นอาสวะ ในที่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า พวกกระผมได้บอกคุณวิเศษนั้นแก่ท่านพระอนุรุธะอย่างนี้หรือว่า พวกเราได้อิหารสมาบัติเหล่านี้ด้วย”

พระอนุรุธะตอบว่า “พวกท่านผู้มีอายุมิได้บอกแก่กระผมอย่างนี้ว่า พวกเราได้อิหารสมาบัติเหล่านี้ด้วย ๆ แต่ว่ากระผมกำหนดใจของพวกท่านผู้มีอายุด้วยใจแล้ว รู้ได้ว่าท่านผู้มีอายุเหล่านี้ได้อิหารสมาบัติเหล่านี้ด้วย ๆ แม้พวกเทวดาก็ได้บอกเนื้อความข้อนี้แก่กระผมว่าท่านผู้มีอายุเหล่านี้ได้อิหารสมาบัติเหล่านี้ด้วย ๆ กระผมถูกพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามปัญหาแล้วจึงทูลถวายพยากรณ์เนื้อความนั้น”

เสียงสรรเสริญพระเถระ ต่อมา **ทิมปรชนยักร์** ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงที่ประทับ กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เป็นลาภของวัชชี ประชาชนวัชชีได้ดีแล้ว ในเหตุที่พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มาประทับอยู่และกุลบุตรทั้ง 3 ท่านเหล่านี้ คือ ท่านพระอนุรุธะ ท่านพระนันทิยะ และท่านพระกิมิละ มาพักอยู่”

พวกภุมมเทวดาได้ฟังคำกราบทูลของทิมปรชนยักร์ แล้วได้ประกาศแซ่ซ้องต่อไปยังเทวดาชั้นสูงขึ้นไปเรื่อย ๆ ไปจนถึงชั้นพรหมถึงคุณธรรมของพระสาวกทั้ง 3

พระพุทธองค์ทรงตรัสคำสรรเสริญพระสาวกทั้ง 3 แล้วตรัสว่า บุคคลใด สกฺลใด หรือท้องถิ่นใด มีจิตเลื่อมใส ระลึกถึงกุลบุตรทั้ง 3 นี้แล้ว ก็จะเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่พวกนั้น ๆ ตลอดกาลนาน

4.2 มหาโคสิงคสาสูตร : การสนทนาธรรมเรื่องผู้ทำให้ปางาม

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ป่าโคสิงคสาวัน พร้อมด้วยพระสาวกผู้เถระซึ่งมีชื่อเสียงมากรูป คือ ท่านพระสารีบุตร ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ท่านพระมหากัสสปะ ท่านพระเวทสสะ ท่านพระอานนท์ และพระสาวกผู้เถระซึ่งมีชื่อเสียงอื่น ๆ

ในครั้งนั้น บรรดาพระเถระเหล่านั้นได้ชักชวนกันไปหาพระสารีบุตร เพื่อฟังธรรม พระสารีบุตรถามความเห็นพระเถระแต่ละองค์ว่า ปาโคสิงคสาละวันมีความงดงามยิ่งขึ้นเพราะมีเหล่าพระภิกษุมานักอยู่ พระเถระแต่ละองค์มีความเห็นอย่างไร

พระสารีบุตรถามพระอานนท์ว่า “ท่านอานนท์ ผู้เป็นอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ดูแลพระผู้มีพระภาคเจ้ามาดีแล้ว ท่านอานนท์ ปาโคสิงคสาละวัน เป็นสถานน่านิรมย์ ราชตรีแจ่มกระจ่าง ไม่สาละบานสะพรั่งทั่วต้น กลิ่นคล้ายทิพย์ย้อมฟุ้งไป ท่านอานนท์ปาโคสิงคสาละวัน จะพึงงามด้วยภิกษุเห็นปานไร”

พระอานนท์ตอบตามเหตุผลของท่านเอง แล้วพระสารีบุตรได้ไต่เรียงถามพระเถระทีละองค์ ต่างองค์ต่างมีความเห็นของท่านเองไม่ซ้ำกัน ท่านพระสารีบุตรจึงชักชวนพระเถระ ณ ที่นั้นไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อขอความเห็นจากพระองค์ท่าน โดยกล่าวว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ปฏิภาณตามที่เป็นของตน ๆ พวกเราทูลสรุปพยากรณ์แล้ว มาไปกันเถิด พวกเราจักเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังที่ประทับ ครั้นแล้ว จักกราบทูลเนื้อความนี้แด่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าจักทรงพยากรณ์แก่พวกเราอย่างไร พวกเราจักทรงจำข้อความนั้นไว้อย่างนั้น”

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ความเห็นของแต่ละท่านก็เหมาะสมตามที่แต่ละท่านได้รู้ได้เห็นมา ดังนี้

“อานนท์เป็นพหูสูต เป็นผู้ทรงสุตะ สัมสมสุตะ ธรรมเหล่าใดงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์ บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง ธรรมเห็นปานนั้น อานนท์นั้นสดับมากแล้ว ทรงไว้แล้ว สัมสมด้วยวาจา ตามฟังด้วยใจ แท่งตลอดดีแล้ว ด้วยความเห็นอานนท์นั้น แสดงธรรมแก่บริษัท 4 ด้วยบทและพยัญชนะอันราบเรียบไม่ขาดสาย”

พระพุทธองค์ตรัสถึงความเห็นของพระเวทสะว่า เป็นเพราะ “เวทสะ เป็นผู้มีความหลักเรือนเป็นที่มา ยินดี ยินดีแล้วในความหลักเรือน ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งเจโตสมถะ อันเป็นภายใน มีฌานอันไม่เห็นทาง ประกอบด้วยวิปัสสนาพอกพูนบุญญาการ”

สำหรับความเห็นของพระอนุรุทธะ นั้น “ย่อมตรวจดูโลกตั้งพันด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์”

ตามความเห็นของพระกัสสปะ เป็นเพราะ “ตนเองเป็นผู้อยู่ในป่าเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญแห่งความเป็นผู้อยู่ในป่าเป็นวัตรด้วย....”

ตามความเห็นของพระโมคคัลลานะ เป็นเพราะ “โมคคัลลานะเป็นธรรมกถึก”

สำหรับความเห็นของพระสารีบุตรที่เป็นอย่างนั้น เพราะ “สารีบุตรยังจิตให้เป็นไปในอำนาจและไม่เป็นไปตามอำนาจของจิต เธอหวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติได้ในเวลาเช้า ก็อยู่ด้วยวิหารสมาบัตินั้นได้ในเวลาเช้า เธอหวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติได้ในเวลาเที่ยง ก็อยู่ด้วยวิหารสมาบัตินั้นได้ในเวลาเที่ยง เธอหวังจะอยู่ด้วยวิหารสมาบัติได้ในเวลาเย็น ก็อยู่ด้วยวิหารสมาบัตินั้นได้ในเวลาเย็น”

พระพุทธโฆษา เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงคำ ตอบของสาวกแต่ละองค์แล้วพระสารีบุตรได้กราบทูลว่า “พระพุทธเจ้าข้า คำของใครหนอเป็นสุภาสิต”

พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนสารีบุตร คำของพวกเธอทั้งหมดเป็นสุภาสิตโดยปริยาย ก็แต่พวกเธอ จงฟังคำของเรา คำถามว่า ปาโคสิงคสาละวัน จะพึงงามด้วยภิกษุเห็นปานไรนั้น เราตอบว่า ดูก่อนสารีบุตร ภิกษุ ในศาสนานี้ กลับจากบิณฑบาตในเวลาหลังภัตแล้ว นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายให้ตรง ดำรงสติมั่นเฉพาะหน้าว่าจิต ของเรายังไม่หมดความถือมั่น ยังไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพียงใด เราจักไม่ทำลายบัลลังก์นี้ก็เพียงนั้น ดังนี้ ดูก่อนสารีบุตร ปาโคสิงคสาละวัน พึงงามด้วยภิกษุเห็นปานนี้แล”

4.3 มหาโคपालสูตร : ว่าด้วยองค์แห่งนายโคบาลกับของภิกษุ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี พระองค์ทรงแสดงธรรม โปรดเหล่าพระภิกษุ โดยเปรียบเทียบลักษณะการเป็นนายโคบาลที่ไม่ดี ซึ่งประกอบด้วยองค์ 11 ประการ

องค์ไม่เป็นเหตุให้เจริญ นายโคบาลที่ประกอบด้วยองค์ 11 ประการ ที่ไม่ควรจะครอบครองฝูงโค และไม่ทำให้ฝูงโคเจริญได้ ได้แก่ นายโคบาลที่ (1) ไม่รู้จักรูป (2) ไม่ฉลาดในลักษณะ (3) ไม่คอยเชื้อไขขวาง (4) ไม่ปิดบังแผล (5) ไม่สุมคว้นให้ (6) ไม่รู้จักทำ (7) ไม่รู้จักให้โคดื่ม (8) ไม่รู้จักทาง (9) ไม่ฉลาดในสถานที่ โคเที่ยวหากิน (10) รีดน้ำนมมิได้เหลือไว้ (11) ไม่บูชาโคที่เป็นพ่อฝูง เป็นผู้นำฝูง ด้วยการบูชาเป็นอดิเรก

ภิกษุก็เหมือนกัน ถ้าประกอบด้วยองค์ 11 ประการ ดังกล่าว “ก็ไม่ควรเพื่อจะถึงความเจริญ งามงาม ไพบูลย์ ในธรรมวินัยนี้” องค์ 11 ประการ ได้แก่

1) ภิกษุไม่รู้จักรูป คือ ไม่รู้จักตามเป็นจริงว่า รูปสิ่งใดสิ่งหนึ่ง รูปทั้งปวงมหาภูตรูป (รูปใหญ่) ทั้ง 4 และอุปาทายรูป (รูปที่อาศัย) แห่งมหาภูตรูปทั้ง 4”

2) ภิกษุไม่ฉลาดในลักษณะ คือ “ไม่รู้จักตามเป็นจริงว่า คนพาลมีกรรมเป็นเครื่องหมาย บัณฑิตมีกรรมเป็นเครื่องหมาย”

3) ภิกษุไม่คอยเชื้อไขขวาง คือ “ให้กามวิตกที่เกิดขึ้นแล้ว... ให้พยาบาทวิตกที่เกิดขึ้นแล้ว...และให้เหล่า อกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้ว ทับถมอยู่มิได้ละเสีย มิได้บรรเทาเสีย มิได้ทำให้หมดไป ไม่ให้ถึงความดับสูญ”

4) ภิกษุไม่ปิดบังแผล ได้แก่ การไม่สำรวจอินทรีย์ทั้ง 6 ทำให้อภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้

5) ภิกษุไม่สุมคว้น ได้แก่ “ไม่แสดงธรรมตามที่คนได้ฟัง ตามที่ตนได้ศึกษามา แก่ผู้อื่นโดยพิศดาร”

6) ภิกษุไม่รู้จักทำ ได้แก่ “ไม่เข้าไปหาแล้วไต่ถาม สอบถาม กะภิกษุทั้งหลายที่เป็นเถระ เป็น พหูสูต เป็นผู้รู้หลัก ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมัตติกา ตามกาลอันควร ว่าภาสิตนี้เป็นอย่างไร เนื้อความ แห่งภาสิตนี้เป็นมาอย่างไร ภิกษุทั้งหลายผู้มีอายุเหล่านั้น จึงไม่เปิดเผยข้อความที่ยังลึกลับ ไม่ทำข้อความที่ลึก ให้ตื้น ไม่บรรเทาความสงสัยในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัย อันเป็นอย่างเป็นเอกแก่ภิกษุเหล่านั้น

7) ภิกษุไม่รู้จักให้โคดื่ม ได้แก่ “เมื่อธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว อันใคร ๆ แสดงอยู่ ไม่ได้ ได้รับความรู้ธรรม ไม่ได้ความรู้รรถ ไม่ได้ความปราโมทย์อันประกอบด้วยธรรม”

8) ภิกษุไม่รู้จักทาง ได้แก่ “ไม่รู้ชัดอริยมรรคมีองค์ 8 ตามเป็นจริง”

9) ภิกษุไม่ฉลาดในสถานที่โคจร ได้แก่ “ไม่รู้ชัดในสติบัญญัติทั้ง 4 ตามเป็นจริง

10) ภิกษุรุดน้ำนมเสียหมดมิได้เหลือไว้ ได้แก่ “พวกคฤหบดีผู้มีศรัทธา ปวราณภิกษุในธรรมวินัยนี้ด้วยจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร เพื่อไว้รับตามปรารถนาในการที่เขาปวารณานั้น ภิกษุไม่รู้จักประมาณเพื่อจะรับ”

11) ภิกษุไม่บูชาภิกษุทั้งหลายที่เป็นเถระ เป็นรัตตัญญู มีพรรษามาก เป็นบิดาสงฆ์ เป็นผู้นำสงฆ์ ด้วยการบูชาเป็นอดิเรก ได้แก่ การไม่เข้าไปตั้งกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม อันประกอบด้วยเมตตา ในภิกษุทั้งหลายที่เป็นเถระ ฯลฯ

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ 11 ประการนี้แล ไม่ควรเพื่อจะถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ในธรรมวินัยนี้”

องค์เป็นเหตุให้เจริญ ประกอบด้วยองค์ 11 ประการ ตรงกันข้ามกับคุณลักษณะข้างต้น “ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ 11 ประการนี้แล ควรเพื่อจะถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้”

4.4 จูฬโคบาลสูตร : อุปมาด้วยนายโคบาล

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา เมืองอุกกเวลา แคว้นวัชชี ได้แสดงธรรมโปรดพระภิกษุสาวกโดยยกนิทานอุปมา นายโคบาลต้อนฝูงวัวข้ามแม่น้ำ

อุปมานายโคบาลกับสมณพราหมณ์ “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว นายโคบาลชาวมคธรัฐ เป็นชาติปัญญาเขลา มิได้พิจารณาในสารทสมัย เดือนท้ายฤดูฝน มิได้พิจารณาฝั่งข้างนี้แห่งแม่น้ำคงคา ให้ฝูงโคข้ามโดยสถานที่มิใช่ที่ไปสู่ฝั่งข้างโน้น ซึ่งเป็นฝั่งเหนือแห่งหมู่ชน **ชาววิเทหรัฐ...** ครั้งนั้นแล ฝูงโคว่ายไปเข้าวนในกระแสน้ำกลางแม่น้ำคงคา ถึงความพินาศในแม่น้ำนั้น นั้นเป็นเพราะอะไร... เป็นเพราะนายโคบาลชาวมคธรัฐนั้นมีปัญญาเขลา... ฯลฯ... ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่ง ที่ไม่ฉลาดในโลกนี้ ไม่ฉลาดในโลกหน้า ไม่ฉลาดในเทวภูมิภพธรรมอันเป็นแห่งแห่งมาร ไม่ฉลาดในนวโลกุตตรธรรมอันไม่เป็นแห่งแห่งมาร ไม่ฉลาดในเทวภูมิภพธรรมอันเป็นแห่งแห่งมัจจุ ไม่ฉลาดในนวโลกุตตรธรรมอันไม่เป็นแห่งแห่งมัจจุ ชนเหล่าใด นับถือถ้อยคำของสมณะหรือพราหมณ์พวกนั้นว่า เป็นถ้อยคำอันตนควรฟัง ควรเชื่อ ควรนับถือของชนเหล่านั้น จักเป็นไปเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์ตลอดกาล ฉะนั้นแล”

ลำดับต่อจากนั้น พระองค์ท่าน ยกอุปมาถึงนายโคบาลที่มีปัญญา พิจารณาด้วยความรอบคอบ พาฝูงโคว่ายน้ำไปฝั่งตรงข้ามแม่น้ำได้ แล้วยก **อุปมาภิกษุตัดกระแสธารเหมือนโคตัดกระแสน้ำ** และเปรียบพระองค์เหมือนนายโคบาล “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เราแล เป็นผู้ฉลาดในโลกนี้ ฉลาดในโลกหน้า ฉลาดในเทวภูมิภพธรรมอันเป็นแห่งแห่งมาร ฉลาดในนวโลกุตตรธรรมอันไม่เป็นแห่งแห่งมาร ฉลาดในเทวภูมิภพธรรมอันเป็นแห่งแห่งมัจจุ ฉลาดในนวโลกุตตรธรรมอันไม่เป็นแห่งแห่งมัจจุ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ชนเหล่าใดจักนับถือถ้อยคำของเรานั้นว่า เป็นถ้อยคำอันตนควรฟัง ควรเชื่อ ควรนับถือของชนเหล่านั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อสุขตลอดกาลนาน”

ตรัสจบ ก็ได้ตรัสคาถาประพันธ์ว่า :-

“โลกนี้และโลกหน้า เราผู้รู้อยู่ ประกาศดีแล้ว เราเป็นผู้ตรัสรู้เอง ทราบชัดซึ่งสรรพโลก ทั้งที่เป็นโลกอันมารถึงได้ ทั้งที่เป็นโลกอันมัจจุถึงไม่ได้ด้วยความรู้อย่างยิ่ง จึงได้เปิดอริยมรรค อันเป็นประตูแห่งอมตะ ได้เพื่อให้ถึงนิพพานอันเป็นแดนเกษม กระแสแห่งมารอันลามกเราตัดแล้ว กำจัดแล้ว ทำให้ปราศจากความเหิมแล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจึงเป็นผู้มากด้วยความปราโมทย์ ปราศรณาถึงธรรมอันเป็นแดนเกษมเถิด ดังนี้”

4.5 จูฬสังกัจจกสูตร : เรื่องสังกัจจกนิครนถ์สนทนากับพระอัสสชิเถระ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ ภูเขาศาลาป่ามหาวัน ใกล้เมืองเวสาลี ในครั้งนั้นสังกัจจกนิครนถ์ผู้เป็น **นัคนรบุตร** อาศัยอยู่ในเมืองเวสาลี เป็นนักโต้ตอบ พุดยักตนว่าเป็นปราชญ์ ไม่มีใครที่จะสู้ในการประคารมกับตนได้ แม้แต่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ยังต้องประหม่า สะทกสะท้านถ้าต้องมาตอบโต้ปัญหา

ในตอนเช้าพระอัสสชิออกบิณฑบาตไปพบสังกัจจกนิครนถ์ผู้เฒ่าระหว่างทาง เขาเข้าไปสนทนา ชักถามพระอัสสชิว่า “พระสมณโคดมแนะนำพวกสาวกอย่างไร และคำสั่งสอนของพระสมณโคดมมีส่วนอย่างไรที่เป็นไปมากในพวกสาวก”

พระอัสสชิตอบว่า ส่วนใหญ่พระพุทธองค์สอนสาวกว่า “รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง-รูปไม่ใช่ตน สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่ตน ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่ตน...”

สังกัจจกนิครนถ์บอกว่าถ้าอย่างนั้นพระพุทธเจ้าก็สอนผิด “ข้าพเจ้าจะพบกับพระสมณโคดมผู้เจริญนั้นจะได้สนทนากันบ้าง ถ้ากระไร ข้าพเจ้าพึงช่วยปลดปล่อยพระสมณโคดมเสียจากความเห็นที่เลวทรามนั้นได้”

สังกัจจกนิครนถ์เข้าไปหาเจ้าลิจฉวี เจ้าลิจฉวีประมาณ 500 องค์ กำลังประชุมกันอยู่ สังกัจจกนิครนถ์จึงเข้าไปชวนเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นให้ไปฟังตนโต้ตอบปัญหากับพระพุทธเจ้า พร้อมทั้งคุยโอ้อวด จะเล่นงานพระพุทธองค์ให้จมนม

สังกัจจกนิครนถ์ทูลถามปัญหา โดยเริ่มต้นว่า “ข้าพเจ้าขอถามพระโคตมสักหน่อยหนึ่ง ถ้าพระโคตมจะทำโอกาสเพื่อแก้ปัญหาแก่ข้าพเจ้า”

พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนอัคคิเวสสนะ ท่านประสงค์จะถามปัญหาใด ก็ตามเถิด”

สังกัจจกนิครนถ์ถามคำถามเดียวกันกับที่ถามพระอัสสชิ พระพุทธองค์ทรงตอบเช่นเดียวกับที่พระอัสสชิตอบ คือ “เราแนะนำสาวกทั้งหลายอย่างนี้ และคำสั่งสอนของเรามีส่วนอย่างนี้ ที่เป็นไปมากในสาวกทั้งหลายว่า รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง... รูปไม่ใช่ตัวตน เวทนาไม่ใช่ตัวตน... ฯลฯ”

สังกัจจกนิครนถ์คัดค้านว่า “ท่านพระโคตม เหมือนพืชรากไม้เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ที่ถึงความเจริญงอกงาม ไพบูลย์ พืชรากไม้เหล่านั้นทั้งหมดต้องอาศัยแผ่นดิน ตั้งอยู่ในแผ่นดิน จึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ได้ หรือเหมือนการทำงานอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ต้องทำด้วยกำลัง อันบุคคลทำอยู่ การงานเหล่านั้นทั้งหมด บุคคลต้อง

อาศัยแผ่นดิน ต้องตั้งอยู่บนแผ่นดิน จึงทำกันได้ ฉันทิด บุริสบุคคลนี้ มีรูปเป็นตน มีเวทนาเป็นตน มีสัญญาเป็นตน มีสังขารเป็นตน มีวิญญาณเป็นตน ต้องตั้งอยู่ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จึงได้ประสบผลบุญ ผลบาป ฉันทัน

พระพุทธองค์ย้ำความเห็นของสังจกนิครนถ์ว่า “ดูก่อนอัคคิเวสสนะ ชื่อนั้นท่านกล่าวอย่างนี้ว่า รูปเป็นตนของเรา สัญญาเป็นตนของเรา สังขารทั้งหลายเป็นตนของเรา วิญญาณเป็นตนของเรา ดังนี้มิใช่หรือ”

สังจกนิครนถ์รับว่า “ท่านพระโคตม ข้าพเจ้ากล่าวอย่างนั้น ประชุมชนเป็นอันมากก็กล่าวอย่างนั้น”

พระพุทธองค์ขอให้สังจกนิครนถ์ยืนยันคำกล่าวของเขาจริงๆ โดยไม่ต้องอ้างชุมชน เขาก็กายืนยันว่า “ท่านพระโคตม เป็นความจริง ข้าพเจ้ากล่าวอย่างนี้ รูปเป็นตนของเรา เวทนาเป็นตนของเรา... ดังนี้”

ทรงซักถามอัคคิเวสสนะด้วยอุปมา พระพุทธองค์ทรงยกอุปมาถามสังจกนิครนถ์ จนกระทั่ง ย่อมรับว่าความเข้าใจของตนนั้นผิด ทั้งเรื่องอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา “ข้าแต่พระโคตม ข้อที่พูดนั้นเป็นของข้าพเจ้า และของพวกสมณพราหมณ์เหล่าอื่น ยกเสียเถิด เป็นแต่คำเพ้อ พูดเพ้อกันไป”

เหตุที่พระสาวกเป็นผู้ทำตามคำสอนและเป็นพระอรหันต์ สังจกนิครนถ์ทูลถามว่า “ด้วยเหตุเท่าไรสาวกของพระโคตม จึงชื่อว่าเป็นผู้ทำตามคำสั่งสอน ทำถูกต้องตามโอวาท ข้ามความสงสัยเสียได้ ปราศจากความแคลงใจอันเป็นเหตุให้กล่าวว่า ข้อนี้เป็นอย่างไร ถึงความแก่แล้วก็ไม่ต้องเชื่อผู้อื่น อยู่ในคำสอนของศาสดาตน”

พระพุทธองค์ทรงตอบว่า “...สาวกของเราในธรรมวินัยนี้ ย่อมเห็นเบญจขันธ์นั้นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันใดอันหนึ่ง ทั้งที่ล่วงไปแล้ว ทั้งที่ยังไม่มาถึง ทั้งเกิดขึ้นเฉพาะในบัดนี้ ที่เป็นภายในก็ดี ที่เป็นภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี ประณีตก็ดี ในที่ไกลก็ดี ในที่ใกล้ก็ดี ทั้งหมดก็เป็นแต่รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ นั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่ได้เป็นมัน มันไม่ใช่ตนของเรา ดังนี้ ดูก่อน อัคคิเวสสนะ ด้วยเหตุเท่านี้แหละ สาวกของเราจึงเชื่อว่า เป็นผู้ทำตามคำสั่งสอน ทำถูกต้องตามโอวาท ข้ามความสงสัยเสียได้ ปราศจากความแคลงใจ อันเป็นเหตุให้กล่าวว่า ข้อนี้เป็นอย่างไรถึงความแก่แล้วก็ไม่ต้องเชื่อผู้อื่น อยู่ในคำสอนของศาสดาตน”

และภิกษุที่ชื่อว่าเป็นพระอรหันต์นั้น “ประกอบด้วยคุณอันยอดเยี่ยม 3 ประการ คือ ความเห็นอันยอดเยี่ยม 1 ความปฏิบัติอันยอดเยี่ยม 1 ความพ้นวิเศษอันยอดเยี่ยม 1 เมื่อมีจิตพ้นกิเลสแล้วอย่างนี้ ย่อมสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ตถาคตว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ตรัสรู้แล้ว ย่อมทรงแสดงธรรมเพื่อให้ตรัสรู้ ... ทรงฝึกพระองค์แล้ว ย่อมทรงแสดงธรรมเพื่อฝึก... ทรงสงบได้แล้ว ย่อมทรงแสดงธรรมเพื่อสงบ... ทรงข้ามพ้นแล้ว ย่อมทรงแสดงธรรมเพื่อข้ามพ้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงดับสนิทแล้ว ย่อมทรงแสดงธรรมเพื่อความดับสนิท”

สังจกนิครนถ์ทูลนิมนต์ฉันภัตตาหาร สังจกนิครนถ์สารภาพด้วยรู้สำนึกว่าตนเองเป็นคนคะนอง วาจา คอยกำจัดความดีของผู้อื่น ต้องขอยอมเคารพต่อพระพุทธเจ้า แล้วนิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ไปฉันในที่ของตนในวันรุ่งขึ้น

4.6 มหาสังกสูตร : สัจจนิกรณ์ทูลถามปัญหา

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ภูฏาคารศาลา ปามหวัน ใกล้เมืองเวสาลี ในเวลาเช้ามีสัจจนิกรณ์ ผู้เป็นนิกคัณบุตร ตั้งใจมาถามปัญหาประลองปัญญากับพระพุทธเจ้า ท่านพระอานนท์กราบทูลพระพุทธองค์ถึงนิกรณ์ผู้นี้ว่า “สัจจนิกรณ์ผู้นี้เป็น นักโต้ตอบ พุดยกตนว่า เป็นนักปราชญ์ ชนเป็นอันมากยอมยกกว่าเป็นผู้มีความรู้ดี เขาปรารถนาจะติเตียน พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระกรุณาประทับอยู่สักครู่เถิด”

สัจจนิกรณ์ทูลถามพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับเรื่องกายภาวนา กับ จิตตภาวนา กล่าวว่าสมณะและพรหมณ์บางพวกหมั่นประกอบกายภาวนา แต่ไม่ประกอบจิตตภาวนา ทำให้เกิดทุกข์เวทนาทางกายอย่างมาก บางรายถึงกับเป็นบ้า จิตฟุ้งซ่านไป ส่วนสมณะและพรหมณ์บางพวกก็ประกอบแต่จิตตภาวนา ไม่ประกอบกายภาวนาทำให้จิตได้รับทุกข์เวทนาอย่างมาก ถึงกับเป็นบ้า และจิตฟุ้งซ่านไป “ข้าพเจ้ามีความดำริว่า หมู่สาวกของพระโคตม ย่อมหมั่นประกอบจิตตภาวนาอยู่โดยแท้ แต่หาหมั่นประกอบกายภาวนาอยู่ไม่”

พระพุทธองค์ย้อนถามกลับไปว่า “กายภาวนา ท่านฟังมาแล้วอย่างไร”

สัจจนิกรณ์ทูลว่า “พระโคตมผู้เจริญ ท่านนั้นท้าววจจโคตร ท่านกิสสะผู้สังกัจจโคตร ท่านมัลลโคตมสาล ก็ท่านเหล่านี้เป็นผู้เปลือยกาย ปลอ่ยมารยาทดีเสีย เชื้อดูลุงจระเข้ที่ถ้ำด้วยมือ ไม่ไปรับภิกษาตามที่เขาเชิญให้รับ ... ฯลฯ” โดยได้เล่าถึงการทรมานกายด้วยวิธีต่างๆ ตามแบบนักบวชในสมัยนั้น

พระพุทธองค์ตรัสถามว่า “จิตตภาวนาท่านได้ฟังมาแล้วอย่างไร” สัจจนิกรณ์ทูลว่า ในเรื่องจิตตภาวนานั้นตนไม่อาจบอกได้ พระพุทธองค์จึงทรงอธิบายเกี่ยวกับ กายภาวนา และจิตตภาวนา ตามแนวทางอริยะ จนเข้าใจ สัจจนิกรณ์ทูลว่า “เมื่อเป็นอย่างนี้ ข้าพเจ้าเลื่อมใสต่อพระโคตม เพราะพระโคตมมีกายอบรมแล้ว มีจิตอบรมแล้ว”

พระพุทธองค์ ทรงชี้แจงเรื่องเวทนา

อุปมา 3 ข้อ พระองค์ยกอุปมา 3 ข้อเปรียบกับการบำเพ็ญเพื่อแสวงหาสัจจธรรม **อุปมาข้อ 1** เปรียบเหมือนไม้สดมียางที่เขาวางไว้ในน้ำ ย่อมไม่สามารถจุดไฟให้ติดได้ ข้อนี้เปรียบได้ด้วยนักบวชที่ยังไม่หลีกจากกามด้วยกาย และยังมีความพอใจในกาม **อุปมาข้อ 2** เปรียบเหมือนไม้สดที่เขาวางไว้บนบกห่างจากน้ำ ทำให้ติดไฟได้ยากมาก เหมือนนักบวชที่หลีกออกจากกามด้วยกายแล้ว แต่ยังมีความพอใจในกามคุณอยู่ **อุปมาข้อที่ 3** เหมือนไม้แห้งสนิทที่เขาวางไว้บนบกห่างจากน้ำ ย่อมติดไฟได้ง่าย เหมือนนักบวชที่ออกจากกามด้วยกายแล้ว และระงับความพอใจในกามได้อีกด้วย ถือ “เป็นผู้ควรเพื่อรู้เพื่อเห็น และเพื่อความตรัสรู้ดี อันประเสริฐ”

ความต่างกันในการบำเพ็ญทุกกรกิริยา พระองค์ทรงเล่าถึงการแสวงหาสัจจธรรมของพระองค์ โดยเริ่มที่การออกบวช การบำเพ็ญทุกกรกิริยาดังวิธีต่าง ๆ จนมาถึงการบำเพ็ญเพียรทางใจ จนได้บรรลุฌานระดับต่าง ๆ บรรลุญาณระดับต่าง ๆ ตามลำดับ จนถึงอัสวกขยญาณ ตรัสรู้เป็นพระอนุตรสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ปราสาทแห่งมิลลมารดา (มหาอุบาลิกาวีสาขา) ในวิหารบุพพาราม
ใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนี้ ท้าวสักกะ จอมเทพ ได้มาทูลถามปัญหาว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กล่าวโดยย่อ
ด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่าไร ภิกษุชื่อว่าน้อมไปแล้วในธรรมเป็นที่สิ้นแห่งตัณหา มีความสำเร็จลงส่วน มีความ
ปลอดโปร่งจากกิเลส เป็นเครื่องประกอบลงส่วน เป็นพรหมจารีลงส่วน มีที่สุดลงส่วน เป็นผู้ประเสริฐกว่า
เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”

ทำลั้กกะจอมเทพขึ้นมยินดีพระภษิตของพระผู้มืพระภคเจ้า ถวยอภิวทพระผู้มืพระภคเจ้า
กระทำประทักษณ แล้วหยไปในที่นั้นเอง

ท้าวลัทธิกะตรัสเลไฉนไปว่า ท่านเองมีก็จมาก มีธุระมาก ทั้งธุระส่วนตัว และธุระของพวกเทวดาชั้น ดาวดึงส์ ฯลฯ ได้นิมนต์พระโมคคัลลานะไปเยี่ยมชมความยิ่งใหญ่ของเวชยันตปราสาท ซึ่งท้าวลัทธิกะภูมิใจมาก เติမ်ไปด้วยสิ่งบำเรอความสุขมากมาย พระโมคคัลลานะเห็นว่า “ท้าวลัทธิกะนี้เป็นผู้ประมาทอยู่มากนัก ถ้ากระไร เราพึงให้ท้าวลัทธิกะนี้สังเวชเถิด จึงบันดาลอิทธิทธิมิสังขาร เอาหัวแม่เท้ากดเวชยันตปราสาทเขย่าให้สั่น สะท้าน หวั่นไหว” ท้าวลัทธิกะจอมเทพ และเหล่าเทวดาเห็นความมหัศจรรย์นั้น แล้วพระโมคคัลลานะก็ได้ถามถึงภานิต ที่ท้าวลัทธิกะได้รับมาจากพระพุทธรองค์ ท้าวลัทธิกะก็เล่าถวายให้ฟังทุกประการ ทั้งท้าวลัทธิกะ เหล่าเทวดา เหล่าเทพธิดา ต่างรู้สึกชื่นชมยินดีที่พระโมคคัลลานะขึ้นไปเยี่ยมมสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ในครั้งนั้น

4.8 มหาตณหาสังขยสูตร : ว่าด้วยสาติภิกษุมีภิกขุลามก

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี สมัยนั้นมีพระภิกษุชื่อสาติ เกวัญบุตร (บุตรชาวประมง) “มีภิกขุอันลามก เห็นปานนี้เกิดขึ้นว่า เราย่อมรู้ทั่วถึงธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดง ว่าวิญญูณนั้นแหละย่อมท่องเที่ยว แล่นไป ไม่ใช่อื่น”

บรรดาภิกษุอื่น ๆ ได้ทักท้วงว่าพระพุทธเจ้าไม่เคยสอนอย่างนั้น ท่านก็ไม่ฟัง ยังยืนยันความเห็น เช่นเดิม บรรดาพระภิกษุจึงนำความขึ้นกราบทูลพระพุทธองค์ พระองค์ถามพระสาติว่าพูดและคิดอย่างนั้นจริงหรือไม่ ได้รับคำยืนยันว่าจริง เป็นการกล่าวตามพระพุทธองค์

พระพุทธองค์ตรัสถามว่า “ดูก่อนสาติ วิญญูณนั้นเป็นอย่างไร”

สาติภิกษุ ทูลว่า “สภาวะที่พูดได้ รับรู้ได้ ย่อมเสวยวิบากของกรรมทั้งหลาย ทั้งส่วนดีทั้งส่วนชั่วในที่นั้น ๆ นั้นเป็นวิญญูณ”

พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนโมฆบุรุษ เธอรู้ธรรมอย่างนี้ที่เราแสดงแก่ใครเล่า ดูก่อนโมฆบุรุษ วิญญูณอาศัยปัจจัยประชุมกันเกิดขึ้น เรากล่าวแล้วโดยปริยายเป็นอนกมิใช่หรือ ความเกิดแห่งวิญญูณ เว้นจากปัจจัยมิได้มี ดูก่อนโมฆบุรุษ ก็เมื่อเป็นดังนั้น เธอกล่าวตู่เราด้วย ขุดตนเสียด้วย จะประสบบาปมิใช่บุญมากด้วย เพราะภิกษุที่ตนถือชั่วแล้ว ดูก่อนโมฆบุรุษ ก็ความเห็นม่นของเธอ จักเป็นไปเพื่อโทษ ไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์ ตลอดกาลนาน”

ลำดับนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโปรดเหล่าภิกษุ สลับการซักถามว่าอย่างนั้นจริงไหม อย่างนี้ใช่ไหม หัวข้อธรรมที่ทรงแสดงมี **ปัจจัยเป็นเหตุเกิดแห่งวิญญูณ ปัจจัยแห่งความเกิด ปัจจัยแห่งความดับ ว่าด้วยธรรมคุณ เหตุแห่งการเกิดในครุฑ ว่าด้วยพุทธคุณ ความเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสิกขาสาชีพ การชำระจิต และ ความดับอกุศลธรรม**

4.9 มหาอัสสปุสูตร : ว่าด้วยธรรมทำความเป็นสมณพราหมณ์

พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่อัสสปุริคมของหมู่องคราชกุมาร ในอังกชนบท ณ ที่นั้นพระองค์ ทรงแสดงธรรมโปรดเหล่าภิกษุสาวก ว่าด้วยธรรมทำความเป็นสมณพราหมณ์

พระองค์ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ประชุมชนย่อมรู้จักพวกเธอว่าสมณะๆ ก็แหละพวกเธอ เมื่อเขาถามว่า ท่านทั้งหลายเป็นอะไร ก็บัญญัติ (รับ) ว่าพวกเราเป็นสมณะ เมื่อพวกเธอเห็นชื่ออย่างนี้ มีปฏิญญาอย่างนี้แล้ว ก็ควรศึกษาอยู่ว่าเราทั้งหลายจัก **สมาทานประพฤติธรรมเป็นเครื่องทำความเป็นสมณด้วย** เป็นเครื่องทำความเป็นพราหมณ์ด้วย เมื่อพวกเราปฏิบัติอยู่อย่างนี้ ชื่อและปฏิญญานี้ของพวกเราจักเป็นความจริงแท้ ใช่แต่เท่านั้น พวกเราบริโภคนิโครจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และศิลาบปัจจัยเภสัชบริขารของทายกเหล่าใด ปัจจัยทั้งหลายนั้น ของทายกเหล่านั้น ก็จักมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ในเพราะพวกเราก็อีกอย่างหนึ่งเล่า บรรพชาของพวกเรา ก็จักไม่เป็นหมัน จักมีผล มีความเจริญ

สำหรับธรรมเป็นเครื่องทำความเป็นสมณะ และเป็นเครื่องทำความเป็นพราหมณ์ ที่พระองค์ทรงแสดง มีดังนี้

- 1) **เป็นผู้ประกอบด้วยหิริโอตตปปะ**
- 2) **มีกายสมาจารบริสุทธิ์** ปรากฏเปิดเผย ไม่มีช่องและคอยระวัง จักไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น ด้วยความเป็นผู้มีกายสมาจารบริสุทธิ์นั้น
- 3) **มีวจีสมาจารบริสุทธิ์** ปรากฏเปิดเผย ไม่มีช่องและคอยระวัง จักไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น ด้วยความเป็นผู้มีวจีสมาจารบริสุทธิ์นั้น
- 4) **มีมโนสมาจารบริสุทธิ์** ปรากฏเปิดเผย ไม่มีช่อง และคอยระวัง จักไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น ด้วยความเป็นผู้มีมโนสมาจารบริสุทธิ์นั้น
- 5) **มีอาชีวะบริสุทธิ์** ปรากฏ เปิดเผย ไม่มีช่อง และคอยระวัง จักไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น ด้วยความเป็นผู้มีอาชีวะบริสุทธิ์นั้น
- 6) **มีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย** เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ถือโดยนิमित ไม่ถือโดยอนุพยัญชนะ จักปฏิบัติเพื่อสำรวม จักขุณทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชฌา และโทมนัสครอบงำนั้น ชื่อว่ารักษาจักขุณทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุณทรีย์ ได้ยินเสียงด้วยโสต...ดมกลิ่นด้วยฆานะ...ลิ้มรสด้วยลิ้น...ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย...รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว จักไม่ถือโดยนิमित ไม่ถือโดยอนุพยัญชนะ จักปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนอินทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ชื่อว่ารักษามโนอินทรีย์ถึงความสำรวมในมโนอินทรีย์
- 7) **รู้จักประมาณในโภชนะ** จักพิจารณาโดยแยบคายแล้วกลืนอาหาร จักไม่กลืนเพื่อเล่น เพื่อมัวเมา เพื่อตบแต่ง เพื่อประดับ จักกลืนเพียงให้กายนั้นตั้งอยู่ เป็นไปห่างไกลจากความเบียดเบียน เพื่ออนุเคราะห์แก่พรหมจรรย์เท่านั้น และจะบำบัตเวทนาเก่า ไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น และจักให้มีความดำเนินไป ความไม่มีโทษ ความอยู่สบาย ดังประการฉะนี้
- 8) **เป็นผู้ประกอบเนื่อง ๆ ในความเป็นผู้ตื่น** จักชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมอันเป็นเครื่องกีดกัน ด้วยการจงกรม และการนั่งตลอดวัน จักชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมอันเป็นเครื่องกีดกัน ด้วยการจงกรมและการนั่งตลอดปฐมยามแห่งราตรี จักสำเร็จการนอนดังราชสีห์โดยเบื่องาม ช้อนเท้า เหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะทำไว้ในใจถึงความสำคัญในอันลุกขึ้น ตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี กลับลุกขึ้นแล้ว จักชำระจิตใจให้บริสุทธิ์จากธรรมเป็นเครื่องกีดกัน ด้วยการจงกรมและการนั่งตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี
- 9) **ประกอบด้วยสัมปชัญญะ** ทำความรู้สึกในการก้าว ในการถอย ในการแล ในการเหลียว ในการคู้ เข้า ในการเหยียดออก ในการทรงสังขาริ ภาตร และจีวร ในการฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม ในการถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ ทำความรู้สึกตัวในการเดิน การยืน การนั่ง การหลับ การตื่น การพูด การนิ่ง
- 10) **เสพเสนาสนะอันสงัด** คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ถ้ำ ซอกเขา ป่าช้า ป่าชุก ที่แจ้ง ลอมฟาง เรือกลับจากบิณฑบาต ในกาลภายหลังภัตแล้ว นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า เธอละความเพ่งเล็ง

ในโลกแล้ว มีใจปราศจากความเพ่งเล็งอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความเพ่งเล็งได้ ละความประทุษร้าย คือพยาบาทแล้ว ไม่คิดพยาบาท มีความกรุณา หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวงอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความประทุษร้าย คือพยาบาทได้ ละถิ่นมיתהได้แล้ว เป็นผู้ปราศจากถิ่นมיתה มีความสำคัญหมายอยู่ที่แสงสว่าง มีสติสัมปชัญญะอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถิ่นมיתהได้ ละอุทธัจจกุกกุกจะได้แล้ว เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบ ณ ภายในอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอุทธัจจกุกกุกจะได้ ละวิจิกิจจาได้แล้ว เป็นผู้ข้ามวิจิกิจจา ไม่มีความคลางแคลงในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ ย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจจาได้

ในลำดับต่อไป พระพุทธองค์ได้แสดงธรรมในเรื่อง **ว่าด้วยการละนิวรณ์ 5 ว่าด้วยฉน 4 ว่าด้วยวิชา 3 และว่าด้วยสมัญญาแห่งภิกษุ**

4.10 จุฬัสสปรสูตร : ว่าด้วยข้อปฏิบัติอันดียิ่งของสมณะ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่อัสสปุณนิคมของหมู่สังคราชกุมาร ในอังคชนบท ณ ที่นั้นพระองค์ทรงแสดงธรรมโปรดเหล่าภิกษุสาวก ด้วยธรรมข้อปฏิบัติอันดียิ่งของสมณะ มีเนื้อความโดยย่อว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อย่างไร ภิกษุจึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่ปฏิบัติข้อปฏิบัติอันดียิ่ง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งมีอภิษณามาก ยังละอภิษณาไม่ได้ มีจิตพยาบาท ยังละพยาบาทไม่ได้ เป็นผู้มักโกรธ ยังละความมักโกรธไม่ได้ มีความผูกโกรธ ยังละความผูกโกรธไม่ได้ มีความลบหลู่ ยังละความลบหลู่ไม่ได้ มีความตีเสมอ ยังละความตีเสมอไม่ได้ มีความโอ้อวด ยังละความโอ้อวดไม่ได้ มีมายา ยังละมายาไม่ได้ มีความปรารถนาลามก ยังละความปรารถนาลามกไม่ได้ มีความเห็นผิด ยังละความเห็นผิดไม่ได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะยังละไม่ได้ซึ่งกิเลส เป็นมลทิน เป็นโทษ เป็นดั่งว่าน้ำผาตของสมณะ อันเป็นเหตุให้เกิดในอบาย มีวิบาก อันตนพึงเสวยในทุกคติเหล่านี้แล เราจึงไม่กล่าวว่า ภิกษุนั้นเป็นผู้ไม่ปฏิบัติข้อปฏิบัติอันดียิ่งของสมณะ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อาวุธซ้อมตะขะ มีคมสองข้าง ทั้งซุบและลับดีแล้ว สอดไว้ในฝักและฟันไว้ แม้ฉนใด เรากล่าวบรรพชาของภิกษุนี้ มีอุปมาฉนนั่น”

ภิกษุจะชื่อว่า เป็นผู้ปฏิบัติข้อปฏิบัติอันดียิ่งของสมณะ ก็ต้องปฏิบัติเพื่อละอกุศลธรรมตามที่กล่าวมาแล้ว ได้แล้ว “ภิกษุนั้นย่อมพิจารณาเห็นคนบริสุทธิ์พ้นแล้วจากอกุศลธรรมอันลามกทั้งปวงนี้...ปราโมทย์ก็เกิด ...ปีติก็เกิด...นามกายก็สงบ...ก็เสวยสุข...จิตตั้งมั่น...มีจิตสหระคตาด้วยเมตตา แผ่ไปสู่ทิศต่างๆ ทุกทิศ...มีจิตสหระคตาด้วยกรุณา... ด้วยมุทิตา... ด้วยอุเบกขา แผ่ไปทุกทิศ... ถ้าบวชเป็นบรรพชิตทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ เพราะสิ้นอาสวะด้วยความรู้ยิ่ง โดยตนเองเข้าถึงพร้อมแล้วในชาตินี้ เรากล่าวว่าเป็นสมณะ เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลาย

(จบมหายมกวรรคที่ 4)

5. จุฬยัมกวรรค มี 10 สูตร ดังนี้

5.1 สาเลยกสูตร : ทรงโปรดชาวบ้านสาละ

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในโกศลชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ลุถึงพราหมณคาม ชื่อสาละของชาวโกศล พราหมณ์และคฤหบดีชาวบ้านสาละทราบกิตติศัพท์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นอันดี จึงได้พากันไปเข้าเฝ้าพระองค์ถึงที่ประทับ ได้ทูลถามพระองค์ว่า

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้สัตว์บางพวกในโลกนี้เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต และนรก เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก”

พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย สัตว์บางพวกในโลกนี้เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต และนรก เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก **เพราะเหตุประพฤตินิเวศน** คือ **ไม่ประพฤตินิเวศน** ดูก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย สัตว์บางพวกในโลกนี้เข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก **เพราะเหตุประพฤตินิเวศน คือ ประพฤตินิเวศน**

พวกชาวสาละขอให้พระองค์ทรงอธิบายเนื้อความอย่างพิสดาร พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนพราหมณ์ และคฤหบดีทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้นพวกท่านจงฟัง จงทำไว้ในใจให้ดีเราจักกล่าว”

ลำดับนั้นพระองค์ทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับ **อกุศลกรรมบถ 10 กุศลกรรมบถ 10 ว่าด้วยผลแห่งความประพฤตินิเวศน** และสรุปว่า “ถ้าบุคคลผู้ประพฤตินิเวศน คือ ประพฤติธรรมพึงหวังว่า เราพึงทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะสิ้นอาสวะ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว เข้าถึงอยู่ในชาตินี้เกิด ข้อนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้ คือ บุคคลนั้นพึงทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะสิ้นอาสวะ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว เข้าถึงอยู่ในชาตินี้ นั่นเป็นเพราะเหตุอะไร เป็นเพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ประพฤตินิเวศน คือ เป็นผู้ประพฤตินิเวศนอย่างนั้นแหละ”

พวกพราหมณ์และคฤหบดีชาวบ้านสาละ เห็นว่าภาสิตของพระพุทธองค์แจ่มแจ้งมาก ต่างมีความยินดีปวารณาขอเป็นอุบาสก ผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

5.2 เจริญชกสูตร : ว่าด้วยเหตุปัจจัยให้เข้าถึงสุคติ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี สมัยนั้น พวกพราหมณ์และคฤหบดีชาวเมืองเวรัญชา มาพักอยู่ในเมืองสาวัตถีด้วยกิจบางอย่าง ได้ทราบกิตติศัพท์ของพระพุทธเจ้า จึงพากันไปเข้าเฝ้าถึงที่ประทับ

ชาวเมืองเวรัญชา ทูลถามปัญหาเช่นเดียวกับปัญหาของชาวเมืองสาละ (ในสาเลยกสูตร) คือ อะไรเป็นเหตุปัจจัยให้คนไปนรก หรือสวรรค์ หลังจากตายแล้ว

พระพุทธองค์ทรงอธิบาย เช่นเดียวกันกับที่ตอบในสาเลยยกสูตรทุกประการ ชาวเวรัญชา ต่างมีความยินดี ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

5.3 มหาเวทลลสูตร : การสนทนาธรรมที่ทำให้เกิดปิติ

พระสูตรนี้เป็นการสนทนาธรรมระหว่างพระมหาโกฏฐิกะ กับพระสารีบุตร เหตุการณ์เกิดขึ้นในตอนเย็นวันหนึ่ง สมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี

ในเวลาเย็น พระมหาโกฏฐิกะได้ไปหาพระสารีบุตรถึงที่อยู่เพื่อสนทนาสอบถามข้อสงสัยในธรรมะ โดยพระมหาโกฏฐิกะ เป็นผู้ถาม และพระสารีบุตรเป็นผู้ตอบ หัวข้อธรรมที่สนทนากันได้แก่ เรื่อง **ปัญญากับวิญญาน** 2 อย่างนี้ปะปนกันไม่แยกจากกัน ปัญญารู้ชัดสิ่งใด วิญญานก็รู้แจ้งสิ่งนั้น ทั้ง 2 อย่างนี้ มีกิจที่พึงทำต่างกัน คือ “ปัญญาควรเจริญ และวิญญานควรกำหนดรู้”

หัวข้อธรรมอื่น ๆ ได้แก่ **เรื่องเวทนา สัญญา และวิญญาน เรื่องอินทรีย์ 5 และเรื่องปัจจัยเจโตวิมุตติ**

5.4 จุฬเวทลลสูตร : การสนทนาธรรมที่ทำให้เกิดปิติ

พระสูตรนี้เป็นการสนทนาธรรม ระหว่างวิสาขอุบาสก กับธรรมทินนาภิกษุณี เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในสมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเวฬุวัน ใกล้พระนครราชคฤห์ ในครั้งนั้น วิสาขอุบาสก เข้าไปหาธรรมทินนาภิกษุณีถึงที่อยู่ ได้ถามปัญหาธรรมต่าง ๆ เริ่มต้นดังนี้ “ข้าแต่พระแม่เจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า สักกายะ สักกายะ ดังนี้ ธรรมอะไรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า สักกายะ”

ธรรมทินนาภิกษุณีตอบว่า “ดูก่อนวิสาขะผู้มีอายุ อุปาทานขันธ์ 5 คือ รูปุปาทานขันธ์ 1 เวทูปาทานขันธ์ 1 สัญญูปาทานขันธ์ 1 สังขารูปาทานขันธ์ 1 วิญญานูปาทานขันธ์ 1 อุปาทานขันธ์ 5 นี้แล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า สักกายะ”

การสนทนาธรรมเป็นการถาม - ตอบ เช่นนี้ไปโดยตลอด หัวข้อธรรมที่สนทนาได้แก่ **เรื่องสักกายทิฎฐิ เรื่องมรรค 8 กับขันธ์ 3 เรื่องสมาธิและสังขาร เรื่องสัญญาเวทยตินิโรธ และเรื่องเวทนา**

เมื่อเสร็จสิ้นการสนทนาธรรม วิสาขอุบาสกได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงที่ประทับ เล่าเรื่องที่สนทนาให้ทรงทราบทุกประการ

พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนวิสาขะ ธรรมทินนาภิกษุณีเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก แม้หากท่านฟังสอบถามเพื่อความนั้นกะเรา แม้เราก็จึงพยากรณ์เพื่อความนั้นเหมือนที่ธรรมทินนาภิกษุณีพยากรณ์แล้ว เนื้อความแห่งพยากรณ์นั้นเป็นดังนั้นนั่นแล ท่านพึงทรงจำไว้อย่างนั้นเถิด”

5.5 จุฬารมสมาทานสูตร : ว่าด้วยธรรมสมาทาน 4

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่วิหารเชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี ได้แสดงธรรมเทศนาโปรดภิกษุสาวกเกี่ยวกับธรรมสมาทาน 4 ดังนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมสมาทานนี้มี 4 อย่าง 4 อย่างเป็นไฉน ธรรมสมาทานที่มีสุขในปัจจุบันแต่มีทุกข์เป็นวิบากต่อไปก็มี ธรรมสมาทานที่มีทุกข์ปัจจุบันและมีทุกข์เป็นวิบากต่อไปก็มี ธรรมสมาทานที่มีทุกข์ในปัจจุบันและมีสุขเป็นวิบากต่อไปก็มี ธรรมสมาทานที่มีสุขในปัจจุบันและมีสุขเป็นวิบากต่อไปก็มี”

1. ธรรมสมาทานที่มีสุขในปัจจุบันแต่มีทุกข์เป็นวิบากต่อไป เช่น สมณพราหมณ์บางพวก เห็นว่าการบริโภคกามทำให้เกิดสุข พวกนี้เมื่อตายย่อมเข้าถึงอบายเน่นอน ย่อมเสวยทุกข์เวทนาหยาบ เผ็ดร้อน เพราะกามเป็นปัจจัย

2. ธรรมสมาทานที่มีทุกข์ในปัจจุบัน และมีทุกข์เป็นวิบากต่อไป เช่น ภิกษุ หรือปริพาชกบางคน ทรมาณตนด้วยมิจาภิภูติต่าง ๆ ทำให้ร่างกายเดือดร้อนลำบากหลายอย่าง พอตายแล้วก็ลงสู่อบาย

3. ธรรมสมาทานที่เป็นทุกข์ในปัจจุบันแต่มีสุขเป็นวิบากต่อไป ได้แก่ บุคคลที่มี ราคะ โทสะ โมหะ ย่อมเสวยทุกข์เนื่องๆ แต่ประพฤติพรหมจรรย์บริบูรณ์บริสุทธิ์ เมื่อตายย่อมเข้าถึงสุคติ

4. ธรรมสมาทานที่มีสุขในปัจจุบันและมีสุขเป็นวิบากต่อไป คือ บุคคลที่ปกติไม่มีราคะ โทสะ โมหะ ย่อมไม่เสวยทุกข์โสมนัสอันเกิดจากสิ่งเหล่านั้น พยายามบำเพ็ญอุบายธรรม ย่อมมีสุขทั้งในปัจจุบัน และมีสุคติเมื่อกายแตกดับ

5.6 มหาธรรมสมาทานสูตร : ว่าด้วยธรรมสมาทาน 4

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี ทรงแสดงธรรมโปรดเหล่าภิกษุสาวก ว่าด้วยธรรมสมาทาน 4 มีเนื้อหาหลักเช่นเดียวกับ **จุฬารมสมาทานสูตร** แต่ใช้อุปมาอุปมัยคนละอย่าง และมีความพิสดารมากกว่า และเพิ่มด้วย **อุปมา 5 ข้อ**

5.7 วิมังสกสูตร : ว่าด้วยการตรวจดูธรรม

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี ทรงแสดงธรรมโปรดเหล่าภิกษุสาวก เรื่องการตรวจดูธรรม เริ่มด้วยพุทธพจน์ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พิจารณา เมื่อไม่รู้วาระจิตของผู้อื่น พึงทำการตรวจดูในตาคตเพื่อทราบ ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือไม่”

ภิกษุเหล่านั้นขอฟังคำอธิบายโดยพิสดาร สามารถสรุปวิธีการตรวจดูธรรมของพระพุทธเจ้าดังนี้

1. ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุ และโสถอันเคঁราหมองของตาคต มีอยู่หรือไม่ - ไม่มี
2. ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุและโสถอันเจือปน (ทั้งดีและชั่วปนกัน) ของพระตาคตมีอยู่หรือไม่ - ไม่มี
3. ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุ และโสถที่ผ่องแผ้วของตาคตมีอยู่หรือไม่ - มีอยู่

พระองค์ตรัสสรุปว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ศรัทธาของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ตั้งมั่นแล้วในพระตถาคตมีมูล มีที่อาศัย ด้วยอาการเหล่านี้ ด้วยบทเหล่านี้ ด้วยพยัญชนะเหล่านี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ศรัทธาที่เราเรียกว่า มีเหตุ มีที่สละ (โศดาปัตติมรรค) เป็นมูลมั่นคง อันสมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลกพึงให้หวัดแกว่งได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การตรวจดูธรรมในตถาคตย่อมมีอย่างนี้แล ก็แหละตถาคตอันภิกษุผู้พิจารณาตรวจดูดีแล้วโดยธรรมเป็นอย่างนี้”

5.8 โกสัมพียสูตร : ทรงโปรดภิกษุชาวเมืองโกสัมพี

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารโฆสิตาราม ใกล้พระนครโกสัมพี ในสมัยนั้นพวกภิกษุในเมืองโกสัมพี “เกิดขัดใจ ทะเลาะวิวาท ทิ่มแทงกันและกันด้วยหอกคือปากอยู่ ไม่ยั้งกันและกันให้เข้าใจ ไม่ปรารณาความเข้าใจกัน ไม่ยั้งกันและกันให้ปรองดอง ไม่ปรารณาความปรองดองกัน” พระภิกษุรูปหนึ่งจึงนำความไปกราบทูลพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าจึงให้ไปเรียกพระภิกษุเหล่านั้นมาเข้าเฝ้า พระองค์ถามว่าเป็นเช่นนั้นจริงหรือ ภิกษุเหล่านั้นทูลว่า “เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า”

พระองค์ตรัสถามว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน สมัยใดพวกเธอเกิดขัดใจ ทะเลาะ... ฯลฯ... สมัยนั้น พวกเธอเข้าไปตั้งเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม และเมตตามโนกรรม ในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลังบ้างหรือหนอ”

ภิกษุเหล่านั้นทูลว่า “ข้อนั้นไม่มีเลย พระพุทธเจ้าข้า”

พระพุทธองค์ตรัสว่า “...ดูก่อนโมฆบุรุษทั้งหลาย เมื่อเป็นดังนั้น พวกเธอรู้อะไร เห็นอะไร จึงเกิดขัดใจ ทะเลาะ... ฯลฯ... ดูก่อนโมฆบุรุษทั้งหลาย ข้อนั้นแหละจักมีเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์ แก่เธอทั้งหลายตลอดกาลนาน”

พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนธรรม **ว่าด้วยสาธณียธรรม 6** “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม 6 ประการนี้เป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน ทำความรักกัน ทำความเคารพกัน เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อความเป็นพวกเดียวกัน 6 ประการ เป็นไฉน...”

1. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ **เข้าไปตั้งกายกรรมอันประกอบด้วยเมตตา** ในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย
2. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ **เข้าไปตั้งวจีกรรมอันประกอบด้วยเมตตา** ในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย
3. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ **เข้าไปตั้งมโนกรรมอันประกอบด้วยเมตตา** ในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย
4. ภิกษุมิลาภเกิดขึ้นโดยธรรม ได้มาโดยธรรม โดยที่สุดเป็นลาภ สักว่าอาหารที่เนื่องในบาตรบริโภคโดยไม่แยกกันไว้เพื่อตน บริโภคเป็นสาธารณะกับเพื่อนพรหมจรรย์ผู้มีศีล (หมายความว่า แบ่งปันลาภสักการะโดยธรรม)

5. ภิกษุมิศีลไม่ขาด ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไท อันท่านผู้รู้สรรเสริญ อันตณฺหาภิธรรมไม่ครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ **ถึงความเป็นผู้มีศีลเสมอกัน** ในศีลเช่นนั้นกับเพื่อนพรหมจรรย์

6. ภิกษุมีทิฏฐิอันไกลจากข้าศึก เป็นนิกายนิกธรรม อันนำออกซึ่งบุคคลผู้ทำตามนั้น เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ **ถึงความเป็นผู้เสมอกันด้วยทิฏฐิ** ในทิฏฐิเช่นนั้นกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย

ลำดับต่อจากนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมในชื่อ **ทิฏฐิที่เป็นนิกายนิกธรรม** คือ ทิฏฐิอันไกลจากกิเลสเป็นข้าศึก เป็นนิกายนิกธรรม นำออกซึ่งบุคคลผู้ทำตามนั้น เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ เป็นยอดเยี่ยมคุณธรรม 6 ประการ (สราณียธรรม) เป็นเหตุให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะ

5.9 พรหมนิมิตตนิสูตร : ว่าด้วยพภพรมมีทิฏฐิอันลามก

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี ได้แสดงธรรมโปรดเหล่าภิกษุสาวก เล่าถึงเรื่องความเห็นผิดของพภพรม ดังนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่โคนต้นรังใหญ่ในสุภควัน ใกล้เมืองอุกกัฏฐา ก็สมัยนั้นแล พภพรมมีทิฏฐิอันลามกเห็นปานฉะนี้ เกิดขึ้นว่า **พรหมสถานนี้เที่ยง** ยั่งยืน มั่นคง แข็งแรง มีความไม่เคลื่อนเป็นธรรมดา พรหมสถานนี้แล ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ ก็แหละเหตุเป็นที่ออกไปจากทุกข์อย่างยิ่ง นอกจากพรหมสถานนี้ไม่มี”

เมื่อพภพรมกล่าวเช่นนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “ดูก่อนท่านผู้เจริญ พภพรมตกอยู่ในอำนาจอวิชชาแล้วหนอ...เพราะว่าพภพรมกล่าวสิ่งที่ไม่เที่ยง นั้นแล้วเที่ยง กล่าวสิ่งที่ไม่ยั่งยืน นั้นแล้วยั่งยืน กล่าวสิ่งที่ไม่มั่นคง นั้นแล้วมั่นคง กล่าวสิ่งที่ไม่แข็งแรง นั้นแล้วแข็งแรง กล่าวสิ่งที่มีความเคลื่อนเป็นธรรมดา นั้นแล้วมีความไม่เคลื่อนเป็นธรรมดา ก็แหละสัตว์ ทั้งเกิด ทั้งแก่ ทั้งตาย ทั้งจุติ ทั้งอุบัติ อยู่ในพรหมสถานใด พภพรมก็กล่าวพรหมสถานนั้นว่าพรหมสถานนี้แล ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ และกล่าวเหตุเป็นที่ออกไปจากทุกข์อย่างยิ่งอื่นอันมีอยู่ว่า เหตุเป็นที่ออกไปจากทุกข์อย่างยิ่งอื่นไม่มี”

มารเข้าสิงกายพภพรม ครั้งนั้น “มารผู้ลามกเข้าสิงกายพภพรม ปาริสาชชะ ผู้หนึ่ง” กล่าวเตือนไม่ให้พระองค์ตำหนิพภพรมผู้นั้น เพราะที่ผ่านมาผู้กล่าวตำหนิต้องได้รับทุกข์ ลงอบาย ส่วนผู้ที่ชื่นชม ทำตามก็ประสบความสุข โชคดี พระพุทธองค์เห็นว่าพภพรมท่านนั้นพูดตามที่มารเข้าสิง และพภพรมเหล่านั้น ๆ ก็ตกอยู่ใต้อำนาจพภพรม และคิดว่าสมณะทุกรูปก็ตกอยู่ในอำนาจมารนั้น แต่พระองค์ตรัสว่า “เราไม่ได้อยู่ในมือของท่าน ไม่ได้ตกอยู่ในอำนาจของท่าน”

พภพรมหายไปจากพระผู้มีพระภาคเจ้า พภพรมยืนยันความเห็นเดิม และอวดอ้างว่ามีฤทธิ์ มีอำนาจเหนือผู้อื่น สามารถทำอะไรตามใจ พระพุทธองค์ตรัสเป็นคาถาว่า

“ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ย่อมโคจรส่องทิศให้สว่างอยู่เท่าใด อำนาจของท่าน ย่อมเป็นไปในพันจักรวาลเท่านั้น ท่านย่อมรู้จักสัตว์ที่เลว และสัตว์ที่ประณีต รู้จักสัตว์ที่มีราคะ และสัตว์ที่ไม่มีราคะ รู้จักจักรวาลนี้ และจักรวาลอื่น และรู้จักความมา และความไปของสัตว์ทั้งหลาย ดังนี้”

“ดูก่อนพรหม เราย่อมรู้ความสำเร็จ และย่อมรู้อำนาจของท่านอย่างนี้ว่า พกพรหมมีฤทธิ์มากอย่างนี้ พกพรหมมีอำนาจมากอย่างนี้ พกพรหมมีศักดิ์มากอย่างนี้”

พระพุทธรองค์ได้บอกเรื่องราวหลายอย่างที่พกพรหมไม่เคยรู้ และไม่คิดว่ามี ในที่สุดพกพรหมกล่าวว่า “บัดนี้เราจะหายไปจากท่าน” พระพุทธรองค์ตรัสว่า “ถ้าท่านอาจจะหายไปได้ ก็จงหายไปเถิด” แต่พกพรหมก็ไม่อาจทำตัวให้หายไปได้ พระพุทธรองค์จึงตรัสว่าถ้าพกพรหมไม่อาจทำตัวให้หายไปได้ “บัดนี้ เราจะหายไปจากเธอ” แล้วพระองค์ได้ทรงบันดาลอิทธิปาฏิหาริย์ แล้วหายพระองค์ไป โดยที่เหล่าพรหมทั้งหลายยังได้ยินเสียงของพระองค์อยู่ พระองค์กล่าวพระคาถาว่า

“เราเห็นภัยในภพ และเห็นภพของสัตว์ผู้แสวงหาที่ปราศจากภพแล้ว ไม่กล่าวยกย่องภพอะไรเลย ทั้งไม่ยั้งหนักให้เกิดขึ้นด้วย ดังนี้”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น หรหมกิติ พกพรหมบริษัทกิติ พกพรหมปารีสัชชะกิติ ได้มีความแปลกประหลาดอัศจรรย์จิตว่า ดูก่อนท่านผู้เจริญ นาสัจจรัย แผลกประหลาดหนอ พระสมณโคดมมีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก ก่อนแต่ที่พวกเราไม่ได้เห็น ไม่ได้ยินสมณะหรือพรหมอื่นที่มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก เหมือนพระสมณโคดมนี้ ผู้ออกผนวชแต่ศากยสกุล ถอนภพพร้อมทั้งรากแห่งหมู่สัตว์ผู้รณมณีนีในภพ มาในภพ”

มารเข้าสิงกายพรหม ได้มีมารผู้ลามกเข้าสิงกายพรหมปารีสัชชะผู้หนึ่ง แล้วกล่าวว่า “ดูก่อนท่านผู้เจริญ ถ้าท่านรู้จักอย่างนี้ ตรัสรู้อย่างนี้ ก็อย่าแนะนำ อย่าแสดงธรรม อย่าทำความยินดีกะพวกสาวกและพวกบรรพชิตเลย”

พระพุทธรองค์ตรัสว่า “ดูก่อนมารผู้ลามก เราจักทำท่าน ท่านอย่าเข้าใจว่า พระสมณะไม่รู้จักเรา ท่านเป็นมาร ท่านหาความอนุเคราะห์เกื้อกูลไม่ จึงกล่าวกะเราอย่างนี้... ท่านมีความดำริว่า พระสมณโคดมจักแสดงธรรมแก่ชนเหล่าใด ชนเหล่านั้นจักล่วงวิสัยของเราไป... ดูก่อนมารผู้ลามก ตถาคตแม้เมื่อแสดงธรรมแก่พวกสาวกก็เป็นเช่นนั้น แม้เมื่อไม่แสดงธรรมแก่พวกสาวก ก็เป็นเช่นนั้น... นั่นเป็นเพราะเหตุอะไร เพราะอาสวะ เหล่าใดอันให้เศร้าหมอง... อาสวะเหล่านั้นตถาคตละเสียแล้ว... มีความไม่เกิดขึ้นเป็นธรรมดา เหมือนตาลมียอดถูกตัดเสียแล้ว ไม่อาจงอกงามอีกได้ ฉะนั้น”

ไวยาकरणานิตินี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว โดยมารมิได้เรียกร้อง และโดยพรหมเชื่อเชื่อยังนี้ เพราะฉะนั้น ไวยาकरणานิตินี้จึงมีชื่อว่า **พรหมนิมิตตนิกสูตร**.

5.10 มาระตัสสนียสูตร : ว่าด้วยการคุกคามของมาร

พระสูตรนี้กล่าวด้วยเรื่องราวของพระมหาโมคคัลลานะกับการคุกคามของมาร สมัยนั้น พระมหาโมคคัลลานะอยู่ ณ มิคทายวัน ในภาสกลาวัน เขตเมืองสูงสูมารคิระ ในภัคคชนบท

ท่านพระโมคคัลลานะเดินจงกรมอยู่ ถูกมารผู้ลามกเข้าไปในท้องในไส้ รู้สึกดังว่ามีก้อนหินหนัก ๆ อยู่ในท้อง จึงออกจากจงกรมแล้วเข้าไปในวิหาร นั่งพิจารณาดูก็เห็นมารอยู่ข้างในแล้วจึงเรียกให้มารออกมาว่า

“ท่านอย่าเบียดเบียนพระตถาคตและสาวกของพระตถาคตเลย วิหสณกรรม นั้นอย่าได้มีเพื่อโทษไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์แก่ท่านตลอดกาลนาน”

มารไม่เชื่อว่าพระโมคคัลลานะมองเห็นเขาโดยคิดว่า “แม้สมณะที่เป็นคฤหัสถ์ยังไม่พึงรู้จักเราได้เร็วไว ก็สมณะที่เป็นสาวกไหนรู้จักเราได้”

พระโมคคัลลานะบอกได้กระทั่งว่า มารกำลังคิดอย่างไร จึงได้ออกจากปากท่านมหาโมคคัลลานะ มายืนอยู่ข้างบานประตู มารเข้าใจว่าพระโมคคัลลานะไม่เห็นเขา ความจริงท่านสามารถมองเห็นเขาได้ ท่านพระโมคคัลลานะเล่าเรื่องในอดีตให้มารฟัง โดยกล่าวว่า “เรื่องเคยมีแล้ว เราเป็นมารชื่อทุลี มีน้องหญิงชื่อกาลี ท่านเป็นบุตรน้องหญิง... ของเรานั้น ท่านนั้นได้เป็นหลานชายของเรา...” บอกว่ามารทุลี เกิดในสมัยพระพุทธเจ้า**กกุสันธะ** ได้เคยแกล้งพระภิกษุสาวก แล้วต้องไปรับกรรมในอบายเป็นเวลานาน ชี้ให้เห็นผลการทำบาปว่า “ดูก่อนมาร ท่านเบียดเบียนพระตถาคตแล้ว ต้องประสบบาปมิใช่บุญ ท่านอย่าล้าช้าว่า บาปไม่ให้ผลแก่เรา หนอ การกชนที่สั่งสมบาป ย่อมโอดครวญตลอดกาลนาน...”

ลำดับนั้นมารนั้นมีความเสียใจ ได้หายไปในที่นั้น

(จบจุฬามกวรรคที่ 5)

มูลปณณาสก์ ประดับด้วย 50 สุตระจบ

พระไตรปิฎกเล่มที่ 13 : มัชฌิมปัณณาสก์

ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 13 มัชฌิมปัณณาสก์ แบ่งออกเป็น 5 วรรค ๆ ละ 10 สุตระ มีทั้งหมด 50 สุตระ มีเนื้อหาโดยย่อต่อไปนี้ :-

1. คหปติวรรค 10 สุตระ ดังต่อไปนี้

1.1 กัณทรกสูตร : ว่าด้วยการประทานพรโอวาทแก่กัณทรกปริพาชก

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ฝั่งสระโบกขรณีชื่อ คัคควา นครจำปา พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ครั้งนั้น บุตรนายหัตถาจารย์ ชื่อ **เปสสะ** และปริพาชกชื่อ **กัณทรกะ** ได้เข้าเฝ้า พวกเขาเห็นความมหัศจรรย์ที่เห็นเหล่าภิกษุสาวกอยู่ในอาการสงบสำรวมน่าเลื่อมใสยิ่ง ทูลถามพระพุทธองค์ว่าเคยมีพระพุทธเจ้าองค์ใดบ้างไหมที่สามารถสอนเหล่าสาวกให้มีอาการน่าเลื่อมใสเช่นนั้น พระพุทธองค์ตรัสว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ทั้งในอดีตและอนาคตก็ทรงให้ภิกษุสงฆ์ปฏิบัติชอบเช่นนั้นเหมือนกัน นอกจากนี้ในบรรดาภิกษุสงฆ์นี้ ยังมีพระอรหันตชีณาสพออยู่ จบพรหมจรรย์หลุดพ้นแล้ว มีจิตตั้งมั่นในสติปัฏฐาน 4 เปสสะยังเห็นความมหัศจรรย์เกินกว่าที่คิด

บุคคล 4 พวก พระพุทธองค์ทรงจำแนกแนวทางปฏิบัติของนักบวชในสมัยนั้นเป็น 4 พวก คือ (1) พวกทำตนให้เดือดร้อน ยังชวนชวายทำตนให้เดือดร้อนอีก เช่น โยคีที่ทรมานตนด้วยมิจฉาภิภูติ (2) พวกทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ยังชวนชวายทำผู้อื่นให้เดือดร้อนอีก ได้แก่ พวกถือลัทธิบูชาตัณหา (3) พวกที่ทำตนและผู้อื่นให้เดือดร้อน ยังชวนชวายทำทั้งตนและผู้อื่นเดือดร้อนอีก เป็นพวกทั้งทรมานตนและทำพิธีบูชาตัณหา และ (4) พวกไม่ทำตนและผู้อื่นให้เดือดร้อน และไม่ชวนชวายทำทั้งตนและผู้อื่นเดือดร้อนอีก ได้แก่ แนวทางของพุทธสาวก

เปสสะรู้สึกชื่นชมในบุคคลพวกที่ 4 รวมทั้งอธิบายเหตุผลได้ แล้วกราบทูลลาพระองค์ไป

พระพุทธองค์ได้กล่าวกับเหล่าภิกษุ ชมนายเปสสะว่าเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก ถ้าเขาอยู่อีกสักพัก ฟังคำอธิบายการจำแนกบุคคล 4 พวกโดยพิสดาร เขาจะได้ประโยชน์ใหญ่หลวง แม้ฟังโดยสังเขปเขายังได้ประโยชน์มาก ลำดับต่อจากนั้นพระองค์ทรงตรัสถึงการจำแนกบุคคลโดยพิสดาร แล้วแสดงธรรมเกี่ยวกับแนวทางปฏิบัติของภิกษุในธรรมวินัย มีหัวข้อธรรมที่ **ว่าด้วยพระพุทธคุณ ผู้ถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาส์น การละนิวรณ์ ฌาน 4 บุพเพนิวาสานุสสติญาณ จุตูปปาตญาณ และอัสวักขยญาณ**

1.2 อัญจนานครสูตร : ว่าด้วยพระอานนท์แสดงธรรมโปรดทสมคฤหบดี ชาวเมืองอัญจนะ

พระอานนท์พำนักอยู่ ณ เวฬุคาม พระนครเวสาลี ได้มีคฤหบดีชื่อ **ทสมะ** ชาวเมืองอัญจนะ มาขอเข้าพบและทูลถามปัญหาว่า “ข้าแต่ท่านพระอานนท์ผู้เจริญ ธรรมอันหนึ่ง ที่เมื่อภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความ

เพียร มีจิตมุ่งพระนิพพาน... ฯลฯ... พระผู้มีพระภาคเจ้า... พระองค์นั้นตรัสไว้มีอยู่ใหม่” และขอฟังแนวทางปฏิบัติโดยละเอียด

หัวข้อธรรมที่พระอานนท์แสดงได้แก่ **รูปฌาน 4 อัปปมัญญา 4** คือ การแผ่พรหมวิหารไปอย่างไม่มีประมาณ **อรุฌาน 4**

ทสมะรู้สึกทราบซึ่ง กล่าวว่ “เปรียบเหมือนคนที่กำลังแสวงหาชุมทรัพย์ชุมหนึ่ง แต่ได้พบชุมทรัพย์ถึง 11 ชุม ในคราวเดียวกัน... ข้าพเจ้านั้นกำลังแสวงหาประตอมตะประตูหนึ่ง แต่ได้พบประตอมตะถึง 11 ประตู ในคราวเดียวกันโดยการฟังเท่านั้น”

1.3 เศษปฏิปทาสูตร : ว่าด้วยผู้มีเสขปฏิปทา

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เมืองกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ พวกเจ้าศากยะเพิ่งสร้างหอประชุมหลังใหม่เสร็จ จึงอาราธนาพระพุทธรองค์พร้อมพระภิกษุสาวกเข้าพักเป็นปฐมฤกษ์ แล้วพากันเข้าเฝ้าพระพุทธรองค์เพื่อฟังธรรม พระพุทธรองค์ได้มอบให้พระอานนท์แสดงธรรมแทน

พระอานนท์แสดงธรรมเกี่ยวกับปฏิปทาหรือแนวทางปฏิบัติสำหรับพระอริยสาวกว่า “อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล คัมภีรทวารในอินทรีทั้งหลาย รู้ประมาณในโภชนะ มีความเพียรเป็นเครื่องตื่น ประกอบด้วยสัปปริสธรรม 7 ประการ เป็นผู้ได้ฉาน 4 อันเป็นธรรมอาศัยซึ่งจิตอันยิ่ง เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในทิวาราตรีตามความปรารถนาโดยไม่ยากลำบาก”

ต่อจากนั้นก็ได้ขยายความโดยละเอียด แสดงหัวข้อธรรมเรื่อง **ความเป็นผู้มีวิชาและจรรยา** และยกคาถาของ **สนังกุมารพรหม** ที่กล่าวชื่นชมแนวทางนี้ว่า “ในชุมชนที่ถือโคตรเป็นใหญ่ กษัตริย์ผู้เป็นประเสริฐสุดในหมู่เทวดาและมนุษย์ ท่านผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรรยาเป็นผู้ประเสริฐสุด”

พระพุทธรองค์แสดงความชื่นชมยินดีที่พระอานนท์ แสดงธรรมเกี่ยวกับ **เสขปฏิปทา** แก่พวกเจ้าศากยะ ชาวเมืองกบิลพัสดุ์ และผู้ฟังธรรมก็รู้สึกชื่นชมยินดี

1.4 โปตลียสูตร : ว่าด้วยเรื่องโปตลียคฤหบดี

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับอยู่ในอังคุตตรปาสาท ในนิคมของชาวอังคุตตรปาละ ชื่อว่า อาปะณะ มีผู้ประพาดติดตามแนวทางของเดิยธีย์ปริพาชก ชื่อ โปตลียะเข้าเฝ้า

พระพุทธรองค์กล่าวต้อนรับว่า “ดูก่อนคฤหบดี อาสนะมีอยู่ ถ้าท่านประสงค์ เชิญนั่งเถิด” ทำให้โปตลียะรู้สึกโกรธเคืองที่ถูกเรียกว่าคฤหบดี (ผู้ครองเรือน) จึงต่อว่าพระพุทธรองค์

พระพุทธรองค์ “ดูก่อนคฤหบดี ก็อาการของท่าน เพศของท่าน เครื่องหมายของท่านเหล่านั้นเหมือนคฤหบดีทั้งสิ้น”

โปตลียะ “จริงเช่นนั้นท่านพระโคตม ก็แต่ว่างานทั้งปวงข้าพเจ้าทำเสียแล้ว (สละแล้ว) ไหวหารทั้งปวงข้าพเจ้าก็ตัดขาดแล้ว”

พระพุทธรองค์ถามถึง “การตัดขาดจากไหวหารทั้งปวง” ว่าอย่างไร แล้วบอกว่าการทำเช่นนั้นไม่ใช่แนวทาง **ในวินัยของพระอริยะ**

โปตลียะ ขอคำอธิบายโดยละเอียด พระองค์ทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับ **เครื่องตัดไหวหาร 8 ประการ** ได้แก่ อุกุศลกรรมบถ 8 และ **อุปมากรม 7 ข้อ วิชชา 3**

โปตลียะ แสดงความชื่นชมยินดีเป็นอย่างมาก แสดงตนเป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัย เป็นสรณะตลอดชีวิต

1.5 ชีวกสูตร : ว่าด้วยหมอชีวกโกมารภัจ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ อัมพวัน ของหมอชีวกโกมารภัจ พระนครราชคฤห์ หมอชีวกโกมารภัจได้เข้าเฝ้าและทูลถามเรื่องการฉันทะของพระภิกษุว่า “ข้าพระองค์ได้ฟังคำนี้มาว่า ชนทั้งหลายย่อมฆ่าสัตว์ เจาะจงพระสมณโคตม พระสมณโคตมทรงทราบข้อนี้ก็ยังสงสัยเสียเนื้อที่เขาคำเฉพาะตน อาศัยตนทำถวายเป็น...ชนเหล่านั้นชื่อว่ากล่าวตรงกับที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส ไม่ชื่อว่ากล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยคำอันไม่เป็นจริง ชื่อว่ายืนยันธรรมอันสมควรแก่ธรรม การกล่าวก่อนและการกล่าวตามที่ชอบธรรม **จะไม่ถึงข้อนำดีเตียนละหรือ**”

เนื้อที่ไม่ควรบริโภคและควรบริโภค 3 อย่าง พระพุทธรองค์ตรัสว่า คำกล่าวเช่นนั้น “ชื่อว่ากล่าวตรงกับที่เรากล่าว หากมิได้ ชื่อว่ากล่าวต่อเราด้วยคำอันไม่เป็นจริง เรากล่าวเนื้อว่า ไม่ควรเป็นของบริโภคไว้ด้วยเหตุ 3 ประการ คือ เนื้อที่ตนเห็น เนื้อที่ตนได้ยิน เนื้อที่ตนรังเกียจ... เรากล่าวเนื้อว่าเป็นของควรบริโภคไว้ด้วยเหตุ 3 ประการ คือ เนื้อที่ตนไม่ได้เห็น เนื้อที่ตนไม่ได้ยิน เนื้อที่ตนไม่รังเกียจ...”

ลำดับต่อจากนั้นพระองค์แสดงธรรมหัวข้อ **การแผ่เมตตา, การแผ่กรุณา มุทิตา อุเบกขา ทำบุญได้บาปด้วยเหตุ 5 ประการ**

หมอชีวกโกมารภัจเห็นว่าเป็นเรื่องน่าอัศจรรย์ที่ได้ฟัง เกิดศรัทธาและปวารนาตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

1.6 อุปาลิวาสสูตร : เรื่องที่ฆตปัสสินีครนถ์

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ปาวาริกัมพวัน เมืองนาลันทา ที่เมืองนี้เป็นที่อยู่ของนิครนถนาฏบุตร พร้อมด้วยบริษัทนิครนถ์เป็นอันมาก มีนิครนถ์ผู้หนึ่ง ชื่อ **ที่ฆตปัสสี** ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า

พระพุทธรองค์ตรัสถามว่า “ดูก่อนที่ฆตปัสสี ก็นิครนถนาฏบุตรบัญญัติกรรมในการทำบาปกรรมในการเป็นไปแห่งบาปกรรมไว้เท่าไร”

ทิมตปัสลีตอบว่า ในสำนักของตนได้บัญญัติ **ทันทะ** ในการทำบาปไว้ 3 ประการ คือ กายทันทะ วจิตันทะ และมนทันทะ กับสอนว่า กายทันทะ มีโทษมากกว่าอีก 2 อย่าง

ทิมตปัสลี ถามกลับว่า พระพุทธรองค์ทรงบัญญัติบาปกรรมเป็นอะไรบ้าง พระองค์ตอบว่า 3 อย่าง คือ กายกรรม วจกรรม และมนกรรม กับบัญญัติว่า “มนกรรมมีโทษมากกว่าในการทำบาปกรรม”

ทิมตปัสลี ยืนยันในคำสอนสำนักของตน จึงนำความไปเล่าให้อาจารย์ คือนิครนถนาฏบุตรฟัง ในที่นั้นมี **อุบาลีคฤหบดี** ผู้เป็นประมุข ได้ขออาสาไปได้เถียงกับพระพุทธเจ้า หลังจากการสนทนากัน **อุบาลีคฤหบดี** ก็ศรัทธาและเห็นตามคำสอนของพระพุทธองค์ พระองค์ตรัสสอน อนุพพิกขาแก่อุบาลีคฤหบดี คือ ประกาศ ทานกถา ศีลกถา สัคคกถา โทษแห่งกามอันต่ำทราม ความเศร้าหมอง อาณิสสสีในเนกขัมมะ ทำให้เขาเลื่อมใสศรัทธา จึงเลิกนับถือลัทธินิครนถ์ และแสดงตนเป็นอุบาสกผู้ถึงไตรสรณาคมณ์ตลอดชีวิต

1.7 กุกัรวตติกสูตร : เรื่องปุนณโกลิยบุตรและเสนียะเจละ

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับอยู่ในโกลิยชนบท ในครั้งนั้นมีนักบวชต่างศาสนา 2 คน คือ ปุนณโกลิยบุตร ผู้ประพติวัตรดงโค กับเสนียะเจละ ผู้ประพติวัตรดงสุนัข ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลถามว่าการที่เขาทั้ง 2 ถือวัตรอย่างนั้น ตายแล้วพวกเขาจะไปไหน พระพุทธองค์ตอบว่า ก็ไปตามแนวทางที่ประพตติ คือ เป็นโค หรือ เป็นสุนัข แต่ถ้าทำบาป คือบาปด้วย ก็จะต้องลงอบาย

ทั้ง 2 คนรู้สึกเสียใจถึงกับร้องไห้ และทูลขอธรรมะจากพระพุทธองค์ พระองค์ได้แสดงเรื่อง **กรรมดำ กรรมขาว 4** ทั้ง 2 คนมีจิตศรัทธาเลื่อมใส ปุนณโกลิยบุตร ผู้ประพติวัตรดงโค แสดงตนเป็นอุบาสกขอถึงไตรสรณาคมณ์ตลอดชีวิต ฝ่ายเสนียะเจละ ผู้ประพติวัตรดงสุนัขได้ขอบวชในสำนักพระพุทธเจ้า ได้ตั้งใจบำเพ็ญเพียรตามแนวอริยะ ในที่สุด “ท่านเสนียะได้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย”

1.8 อภัยราชกุมารสูตร : ว่าด้วยเรื่องอภัยราชกุมาร

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ เวฬุวันกลันทกนิวาสนสถาน พระนครราชคฤห์ ครั้งนั้น พระอภัยราชกุมาร ได้ถูกนิครนถ์นาฏบุตรเลี่ยมสอนให้ไปตั้งปัญหาสองเงื่อนไขเพื่อจับผิดพระพุทธองค์

นิครนถ์นาฏบุตร สอนให้ถามว่า “มีบ้างไหมที่พระตถาคตจะตรัสวาจาอันไม่เป็นที่รักอันไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น” ถ้าพระองค์ตอบว่าเคยมีบ้าง ก็ให้พูดว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเป็นอย่างนั้น การกระทำของพระองค์จะต่างอะไรจากปุถุชนเล่า” แต่ถ้าพระองค์ตอบว่า “ไม่กล่าววาจาอันไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น” ก็ให้พูดว่า “เมื่อเป็นอย่างนั้น ทำไมพระองค์จึงทรงพยากรณ์พระเทวทัตตว่า เทวทัตตจักเกิดในอบาย จักเกิดในนรกอยู่สิ้นกับหนึ่ง เป็นผู้นั้นใคร ๆ แกะไขไม่ได้ ดังนี้ เพราะพระวาจาของพระองค์นั้น พระเทวทัตตโกรธ เสียใจ” ถ้าทูลถามปัญหาสองเงื่อนไขนี้แล้วอาจทำให้พระพุทธองค์กลืนไม่เข้า คายไม่ออกได้

พระอภัยราชมาร ไปทูลถามคำถามดังกล่าวต่อพระพุทธรองค์ ได้รับคำตอบคำถามแรกว่า “ดูก่อนราชมาร ในปัญหาข้อนี้ จะวิไลชนะในแง่เดียวไม่ได้”

ราชมารพูดว่า “เพราะปัญหาข้อนี้ พวกนิครนถ์ได้ฉิบหายแล้ว พระเจ้าข้า” แล้วเล่าเรื่องทั้งหลายให้พระพุทธรองค์ทรงทราบ

ลำดับต่อจากนั้นพระองค์ทรงแสดงธรรมเป็นการถามตอบ โดยยกอุปมา แล้วให้พระอภัยราชมารเป็นผู้ตอบจนได้ข้อสรุปด้วยตนเอง ข้อธรรมที่ทรงแสดงได้แก่ **วาทะที่ประกอบด้วยประโยชน์และพุทธปฏิภาณ**

พระอภัยราชมารมีจิตเลื่อมใส แสดงตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

1.9 พหุเวทนิยสูตร : เรื่องช่างไม้ชื่อปัญจกังคะ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ เขตวนาราม พระนครสาวัตถี ครั้นนั้นมีนายช่างไม้ชื่อ **ปัญจกังคะ** ได้เข้าไปหาท่าน **พระอุทายี** เพื่อสนทนาธรรม

นายช่างไม้ตั้งปัญหาถามท่านอุทายีว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเวทนาไว้เท่าไร”

ท่านพระอุทายีตอบว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเวทนาไว้ 3 คือ สุขเวทนา 1 ทุกขเวทนา 1 อทุกขมสุขเวทนา 1 ดูก่อนคฤหบดี พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเวทนาไว้ 3 ประการนี้แล”

นายช่างไม้แย้งว่า “ข้าแต่ท่านพระอุทายี พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ได้ตรัสเวทนาไว้ 3 ประการ แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเวทนาไว้ 2 ประการ คือ สุขเวทนา 1 ทุกขเวทนา 1 เพราะอทุกขมสุขเวทนา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ใน **สุขอันสงบ อันประณีตแล้ว**”

ความเห็นของทั้งสองฝ่ายยังไม่เป็นที่ตกลงกันได้ ท่านพระอานนท์ได้ยินการเจรจาถามปัญหานี้ จึงนำไปกราบทูลถามพระพุทธรองค์ พระพุทธรองค์ตรัสว่า

“ดูก่อนอานนท์ นายช่างไม้ชื่อปัญจกังคะ ไม่ยอมตามบรรยายของพระอุทายี และพระอุทายีก็ไม่ยอมตามบรรยายอันมีอยู่ของนายช่างไม้ชื่อปัญจกังคะ ดูก่อนอานนท์ แม้เวทนา 2 เราก็ได้กล่าวไว้โดยปริยายหนึ่ง ถึงเวทนา 3 เวทนา 4 เวทนา 5 เวทนา 6 เวทนา 18 เวทนา 36 เวทนา 108 เราก็กล่าวไว้โดยปริยายหนึ่ง...ธรรมที่เราแสดงแล้วโดยปริยายอย่างนี้ ผู้ใดไม่รู้ตาม ไม่สำคัญตาม และไม่ยินดีตามด้วยดี ซึ่งคำกล่าวที่พูดดีของกันและกัน...ผู้หนึ่งจะได้ผลอันนี้คือ จักบาดหมางกัน ทะเลาะวิวาทกัน...ผู้ใดรู้ตาม สำคัญตามและยินดีตามด้วยดีซึ่งคำกล่าวดี พูดดีของกันและกัน ในธรรมที่แสดงโดยปริยายอย่างนี้แล้ว ผู้หนึ่งจะได้ผลอันนี้คือ จักพร้อมเพรียง สัมครสมาน ไม่วิวาทกัน เป็นเหมือนน้ำนมผสมกันกับน้ำ แลดูกันด้วยสายตาเป็นที่รักอยู่”

หัวข้อธรรมที่พระพุทธรองค์ทรงแสดงต่อมา คือ **กามคุณ 5 และ สุขในรูปฌาน และอรุณฌาน**

1.10 อปฺปนณฺณสูตร : ว่าด้วยเรื่องพราหมณ์และคฤหบดีชาวบ้านสาละ

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปในโกศลชนบท พร้อมด้วยภิกษุเป็นอันมาก ไปถึงชุมชนพราหมณ์ชื่อ บ้าน **สาละคาม** พวกชาวบ้านสาละคามได้ยินกิตติศัพท์ของพระพุทธองค์ก็พากันเข้าเฝ้า

พระพุทธองค์ถามบุคคลกลุ่มนั้นว่า มีศาสดาคนใดคนหนึ่งที่เราเลื่อมใสโดยเฉพาะหรือไม่ ได้รับคำตอบว่ายังไม่มี พระพุทธองค์จึงบอกให้ “สมาทาน อปฺปนณฺณกรรมนี้แล้วประพฤติเถิด” ด้วย อปฺปนณฺณกรรมที่ท่านทั้งหลายสมาทานไว้บริบูรณ์แล้ว จักเป็นประโยชน์เกื้อกูล เป็นความสุขแก่ท่านทั้งหลาย นานแสนนาน...”

ลำดับต่อจากนั้นพระพุทธองค์ก็แสดงธรรมในหัวข้อ **วาทะที่เป็นข้าศึกกัน อปฺปนณฺณกรรมที่ถือไว้ชั่ว อปฺปนณฺณกรรมที่ถือไว้ดี ความเห็นที่เป็นข้าศึกต่อพระอริยะ ความเห็นที่ไม่เป็นข้าศึกต่อพระอริยะ วาทะแห่งความดับแห่งภพไม่มี และบุคคล 4 จำพวก**

เหล่าพราหมณ์และคฤหบดีเหล่านั้นต่างชื่นชมยินดีในธรรมนั้น พร้อมใจกันแสดงตนเป็นอุบาสกถึง พระรัตนตรัยเป็นสรณะ

(จบคหปติวรรคที่ 1)

2. ภิกขุวรรค มี 10 สูตร ดังต่อไปนี้

2.1 จุฬาราลุโรวาทสูตร : ว่าด้วยเรื่องพระราหุล

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน เขตพระนครราชคฤห์ ใน เย็นวันหนึ่ง ได้เสด็จไปโปรดพระราหุลซึ่งพำนักที่ อัมพลัญญิกาปราสาท พระราหุลให้การต้อนรับแล้วถวายน้ำ ล้างพระบาท

พระพุทธองค์เหลือน้ำไว้ในภาชนะหนึ่ง ตรัสถามพระราหุลว่า “เธอเห็นน้ำที่เหลือในภาชนะนี้ ไหม” พระราหุลทูลว่าเห็น แล้วพระพุทธองค์ทรงตรัสเชิงอุปมาว่า “ราหุล บุคคลผู้ไม่มีความละอายในการ กล่าวมุสาทั้งรู้อยู่ สมณธรรมมีอยู่น้อยก็เหมือนกันฉะนั้น”

พระพุทธองค์ทรงเหนืน้ำที่เหลือทิ้ง อุปมาว่า “บุคคลผู้ไม่มีความละอายในการกล่าวคำมุสาทั้งรู้อยู่ มี สมณธรรมคว่ำเสียแล้วเหมือนกันฉะนั้น”

ทรงหมายภาษะนั้นนั้น ทรงอุปมาว่า “ บุคคลผู้ไม่มีความละอายในการกล่าวมุสาทั้งรู้อยู่ ก็มีสมณ ธรรมว่างเปล่าเหมือนกันฉะนั้น”

พระองค์ทรงยกอุปมาเรื่องข้างต้น ออกทำศึกสงคราม ใช้อวัยวะทุกส่วนต่อสู้ **สงวนไว้แต่ดวงเท่านั้น** แสดงว่าข้างต้นนั้นยังไม่ยอมสละชีวิต ถ้าข้างต้นนั้นสู้ศึกด้วยอวัยวะทุกส่วนไม่มีสงวนส่วนใด ได้ชื่อว่าข้างต้น นั้น **ยอมสละชีวิตแล้ว** “บัดนี้ไม่มีอะไรที่ข้างต้นจะทำได้ฉันใด ดูก่อนราหุล เรากล่าวว่าบุคคลผู้ไม่มีความ

ละอายในการกล่าวมุสา ทั้งที่รู้ๆ ที่จะไม่ทำบาปกรรมแม้แต่น้อยหนึ่งเป็นไม่มี ก็ฉันทันเหมือนกัน เพราะเหตุนี้แหละ ราชูลเธอพึงศึกษาว่าเรายังไม่กล่าวมุสา แม้เพราะพูดให้หัวเราะกันเล่น เธอพึงศึกษาอย่างนี้แลราชูล”

ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ทรงถามว่า “แวนมีประโยชน์อย่างไร” พระราชูลตอบว่า “สำหรับสองดู” พระพุทธองค์ตรัสอุปมาว่า “ฉันทันเหมือนกันแล ราชูล บุคคลควรพิจารณาเสียก่อน แล้วจึงทำ จึงพูด จึงคิด”

พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเรื่องการพิจารณา **ธรรม 3** คือ กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม เพื่อให้เป็นกุศล ไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่น

2.2 มหาราหุโลวาหสูตร : เรื่องพระราชูล

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน พระนครสาวัตถีในเวลาเช้า พระองค์เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในเมือง ท่านพระราชูลเสด็จตามหลัง พระองค์รับสั่งว่า “ราชูล รูปอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอดีต เป็นอนาคต และเป็นปัจจุบัน เป็นภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี เละเอียดก็ดี เลวกดี ประณีตก็ดี อยู่ในที่ไกลก็ดี อยู่ในที่ใกล้ก็ดี รูปทั้งปวงนี้ เธอพึงเห็นด้วยปัญญา อันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวของเรา ดังนี้”

พระราชูลทูลถามว่า “...รูปเท่านั้นหรือ...” พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “ราชูล ทั้งรูป ทั้งเวทนา ทั้งสัญญา ทั้งสังขาร ทั้งวิญญาณ”

ครั้งนั้น ท่านพระราชูลคิดสงสัยว่า “วันนี้ ใครหนอที่พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงโอวาทโปรดในที่เฉพาะพระพักตร์” กลับจากบิณฑบาตแล้ว ท่านพระราชูลนั่งสมาธิภาวนา ท่านพระสารีบุตรเห็นดังนั้นจึงบอกว่า “ดูก่อนราชูล ท่านจงเจริญอานาปานสติเถิด ด้วยว่า อานาปานสติภาวนาที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก”

ครั้นถึงเวลาเย็น ท่านพระราชูลได้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ถึงที่ประทับ กราบทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อานาปานสติ อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงจะมีผลมาก มีอานิสงส์มาก” พระพุทธองค์ตรัสสอนเหมือนตอนเช้า รวมทั้งสอนอุบายการเจริญอานาปานสติ เหมือนดังที่พระสารีบุตรได้แนะนำเหมือนตอนกลางวัน

ธาตุ 5 พระพุทธองค์แนะอุบายการพิจารณา (เมื่อคำพูดที่กล่าวสอนในตอนออกบิณฑบาตเวลาเช้า) โดยพิจารณาธาตุ 5 ได้แก่ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ และอากาศธาตุ”

ภาวนาเสมอด้วยธาตุ 5 “ดูก่อนราชูล เธอจงเจริญภาวนา (อบรมจิต) เสมอด้วยแผ่นดินเถิด เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาเสมอด้วยแผ่นดินอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจและไม่ชอบใจ ที่เกิดขึ้นแล้ว จักไม่ครอบงำจิตเธอได้ ราชูล เปรียบเหมือนคนทั้งหลายทั้งของสะอาดบ้าง ไม่สะอาดบ้าง...ลงในแผ่นดิน แผ่นดินจะยึดอัดหรือระอา หรือเกลียดของนั้นก็หาไม่ฉันทัน เธอจงเจริญภาวนาเสมอด้วยแผ่นดินฉันทันแล เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาเสมอด้วยแผ่นดินอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจและไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้ว จักครอบงำจิตเธอไม่ได้” (อีก 4 ธาตุก็พิจารณาเหมือนกัน)

การเจริญภาวนาธรรม 6 อย่าง คือ เจริญเมตตาภาวนา จักละพยาบาทได้ เจริญกรุณาภาวนา จักละการเบียดเบียนได้ เจริญมุทิตาภาวนา จักละความริษยาได้ เจริญอุเบกขาภาวนา จักละความหุนหันุนใจได้ เจริญสุภาวนา จักละราคะได้ และเจริญอนิจจังสัญญาภาวนา จักละความถือตัวได้

อานาปานสติภาวนา พระพุทธองค์ทรงสอนอุบายการเจริญอานาปานสติภาวนา “เธอจงเจริญอานาปานสติภาวนาเถิด เพราะอานาปานสติที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมากมีอานิสงส์มาก... ฯลฯ... ราชูล เมื่ออานาปานสติบุคคลเจริญแล้วอย่างนี้ ลมอัสสาสะปัสสาสะ อันมีในภายหลัง บุคคลผู้เจริญอานาปานสติทราบชัดแล้ว ย่อมดับไป บุคคลผู้เจริญอานาปานสติไม่ทราบชัดแล้ว หาดับได้ไม่ดังนี้”

2.3 จูฬมาลुकยสูตร : ว่าด้วยเรื่องพระมาลुकยบุตรดำริถึงมัจฉาทิฎฐิ 10

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน พระนครสาวัตถี ได้มีพระภิกษุชื่อพระมาลुकยบุตรบำเพ็ญภาวนาอยู่คนเดียวเกิดความดำริว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ ทรงงด ทรงห้ามทิฎฐิเหล่านั้น คือ โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น ชีพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง สัตว์หลังจากตายแล้วเกิดก็มี ไม่เกิดก็ดี เกิดบ้างไม่เกิดบ้างก็มี เกิดอยู่ก็มีใช่ ไม่เกิดอยู่ก็ไม่ใช่” เกิดรู้สึกไม่พอใจที่พระพุทธองค์ไม่ตอบเรื่องทิฎฐิเหล่านี้ ตั้งใจจะเข้าไปถามพระองค์อีก ถ้าพระองค์ไม่ยอมตอบ “เราก็จักลาสิกขาขอออกมาเป็นคฤหัสถ์

พระมาลुकยบุตรทูลบอกความปริวิตก ถึงตอนเย็นพระมาลुकยบุตรก็เข้าเฝ้า แล้วทูลถามปัญหาดังกล่าวต่อหน้าพระพักตร์ ถ้าสิ่งเหล่านั้นใช่ก็ขอให้ตอบว่าใช่ ถ้าไม่ใช่ก็ขอให้ตอบว่าไม่ใช่ ถ้าไม่รู้ก็ขอให้บอกตามตรงว่าไม่รู้ ถ้าพระองค์ไม่ตอบก็จะขอลาสิกขาออกไปเป็นฆราวาส

พระพุทธองค์ย้อนถามว่า พระองค์เคยให้สัญญาหรือว่าถ้ามาบวชแล้วจะตอบเรื่องนี้ “ดูก่อนโมฆบุรุษ เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอเป็นอะไร จะมาทวงอะไรกะใครกันเล่า”

เปรียบคนที่ถูกลูกศร พระพุทธองค์เปรียบเทียบการกระทำของพระมาลुकยบุตร เหมือนคนถูกลูกศรถูกพาไปให้หมอรักษา แต่ต้องการรู้ว่าใครยิง ใช้ธนูชนิดใด ลูกธนูทำด้วยอะไร ฯลฯ ถ้าไม่รู้คำตอบต่างๆ เหล่านี้ก็จะไม่ยอมให้รักษา ถึงแม้รู้คำตอบนั้น ๆ ก็ไม่ช่วยอะไร

ปัญหาที่พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์และไม่ทรงพยากรณ์ พระพุทธองค์ตรัสว่า ปัญหาที่ถามเหล่านี้ พระองค์จะไม่ทรงพยากรณ์ “เพราะข้อนั้นไม่มีประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความหน่ายคลายกำหนด เพื่อความดับ ความสงบ ความรู้ยิ่ง และเพื่อนิพพาน เหตุนั้นเราจึงไม่พยากรณ์”

“ดูก่อนมาลुकยบุตร อะไรเล่าที่เราพยากรณ์... ความเห็นว่า นี่ทุกข์ นี่เหตุให้เกิดทุกข์ นี่ความดับทุกข์ นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดังนี้เราพยากรณ์ เพราะเหตุไรเราจึงพยากรณ์ เพราะมีประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความหน่าย คลายกำหนด เพื่อความดับ ความสงบ ความรู้ยิ่ง ความตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน เหตุนั้นเราจึงพยากรณ์ เพราะเหตุนั้นแหละ เธอทั้งหลายจงทรงจำปัญหาที่เราไม่พยากรณ์ โดยความเป็นปัญหาที่เราไม่พยากรณ์ และจงทรงจำปัญหาที่เราพยากรณ์ โดยความเป็นปัญหาที่เราพยากรณ์ไว้เถิด”

พระมาลากยบุตร ขึ้นชมยินดีกับพระภาสิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า

2.4 มหามาลกยสูตร : ว่าด้วยเรื่องทรงโปรดพระมาลากยและพระอนนท

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน พระนครสาวัตถี พระพุทธรองค์ทรงแสดงธรรมโปรดเหล่าภิกษุสาวก โดยตรัสถามว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายยังจำ **โอรัมภาคิยสังโยชน์ 5** ที่เราแสดงแล้วได้หรือไม่” ท่านพระมาลากยบุตรตอบว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ยังจำได้” ซึ่งได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามฉันทะ พยาบาท

ต่อจากนั้นพระองค์ทรงเล่าถึงว่า เรื่องสังโยชน์เหล่านี้ นักบวชพวกอญญเดียรถีย์ นำมาถกเถียงกัน โดยยกเอาเรื่องเด็กอ่อนมาเปรียบเทียบว่าเด็กอ่อนมีสังโยชน์หรือไม่

ท่านพระอนนทจึงกราบทูลว่า ถ้าเช่นนั้นขอให้พระพุทธรองค์ ทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับโอรัมภาคิยสังโยชน์ 5 โปรดเหล่าภิกษุด้วย หัวข้อธรรมที่พระองค์ทรงแสดงได้แก่ **อุบายเครื่องละสังโยชน์ มัคคปฏิบัติ เครื่องละสังโยชน์ รูปฉาน 4 อรูปฉาน** ทั้งหมดนี้คือแนวทางละโอรัมภาคิยสังโยชน์ 5

พระอนนททูลถามว่า ถ้าเป็นไปในแนวทางเช่นนี้ “เพราะเหตุไร ภิกษุในพระศาสนานี้บางพวกจึงเป็น **เจโตวิมุตติ** บางพวกจึงเป็น **ปัญญาวิมุตติ** เล่า”

“ดูก่อนอนนท ในเรื่องนี้ เรากล่าวความแตกต่างกันแห่งอินทรีย์ของภิกษุเหล่านั้น”

เมื่อพระพุทธรองค์ได้ตรัสพระพุทธานุญาตนี้แล้ว ท่านพระอนนทก็มีใจชื่นชมยินดี พระภาสิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้แล

2.5 ภัททาลิสูตร : ว่าด้วยคุณแห่งการฉันอาหารคนเดียว

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน พระนครสาวัตถี พระพุทธรองค์ตรัสสอนพระภิกษุทั้งหลายว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราฉันอาหารครั้งเดียว เมื่อเราฉันอาหารครั้งเดียว ย่อมรู้สึกคุณ คือ ความเป็นผู้มีอาพาชน้อย มีโรคเบาบาง กายเบา มีกำลังและอยู่สำราญ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้เธอทั้งหลายจงมา จฉันอาหารครั้งเดียวเถิด ด้วยว่าเมื่อเธอทั้งหลายฉันอาหารครั้งเดียว จักรู้สึกคุณ คือ ความเป็นผู้มีอาพาชน้อย มีโรคเบาบาง กายเบา มีกำลัง และอยู่สำราญ”

พระภัททาลิฉันอาหารคนเดียวไม่ได้ พระภัททาลิ กราบทูลพระพุทธรเจ้าว่าตนทำอย่างนั้นไม่ได้ พระองค์ได้แนะนำว่า ถ้าอย่างนั้นเมื่อรับนิมนต์ที่ใดแล้ว ก็ให้ฉันที่นั่นส่วนหนึ่ง แล้วนำอีกส่วนหนึ่งกลับมาฉันที่พำนักก็ได้ ซึ่งพระภัททาลิก็ตอบว่าทำไม่ได้เช่นกัน แล้วตัวท่านก็หลบหลีกไม่กล้าเข้าหน้าพระพุทธรองค์ตลอด 3 เดือนเต็ม

พระภัททาลิขอมาพระพุทธรเจ้า พระภัททาลิสำนึกว่าตนเองได้หลงผิด ไม่อดุสสาหะและไม่เชื่อพระพุทธรองค์ จึงเข้าไปขอมาโทษต่อหน้าพระพักตร์ “พระองค์แสดงธรรมในหัวข้อ **ผู้ไม่ทำให้บริวารในสิกขา**

ผู้ทำให้บริบูรณ์ในสิกขา ญาณ 3 การระงับอธิกรณ์ อาสวัฏฐานิยธรรม และธรรม 10 ประการ สำหรับ
ภิกษุในธรรมวินัย

2.6 ลขุโกปมสูตร : เรื่องพระอุทายี

พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ในอังคตตรารพชนบท ในเวลากลางวัน ขณะที่พระอุทายีบำเพ็ญเพียร
อยู่องค์เดียวที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง เกิดความดำริว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนำธรรมอันเป็นเหตุกำจัดทุกข์เป็น
อันมากของเราทั้งหลายออกไปได้หนอ... ทรงนำธรรมอันเป็นเหตุนำสุขเป็นอันมากมาให้แก่เราทั้งหลายหนอ...
ทรงกำจัดอกุศลธรรมเป็นอันมาก ของเราทั้งหลายออกไปได้หนอ... ทรงนำกุศลธรรมเป็นอันมากให้เราทั้ง
หลายหนอ” พอถึงเวลาเย็นก็ได้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ และกราบทูลดำรินี้ให้ทรงทราบ

พระอุทายีเล่าถึงการกระทำในอดีต เช่น เคยฉันอาหารทั้งเช้า กลางวัน เย็น แต่พระพุทธองค์ทรง
ห้ามไม่ให้ฉันในเวลาวิกาล ตอนแรกก็รู้สึกไม่พอใจ แต่จำใจต้องทำตามด้วยความเกรงกลัว รวมทั้งการกระทำ
อื่นๆ ที่พระองค์ทรงห้ามด้วย บัดนี้ได้เห็นแล้วว่าการปฏิบัติตามพระพุทธองค์เป็นคุณอย่างยิ่ง

อุปมาด้วยนางนกุลโถ พระพุทธองค์ตรัสว่า “โมฆบุรุษบางพวกในธรรมวินัยนี้ เมื่อเรากล่าวว่าจง
ละโทษสิ่งนี้เสียเถิด เขากลับกล่าวอย่างนี้ว่า ทำไมจะต้องว่ากล่าวเพราะเหตุแห่งโทษเพียงเล็กน้อยนี้เล่า พระ
สมณะนี้ ช่างเคร่งครัดนัก เขาจึงไม่ละโทษนั้น ทั้งมีความยำเกรงในเราด้วย... อนึ่งโทษเพียงเล็กน้อยของภิกษุ
ทั้งหลายผู้ใคร่ในสิกขานั้น ย่อมเป็นเครื่องผูกมัดอันมีกำลังมั่นคง... แน่นแฟ้น ไม่เอื่อย เป็นเหมือนท่อนไม้ใหญ่”
พระองค์ยกอุปมาว่า โทษที่คิดว่าเล็กน้อยนี้เปรียบเหมือนเครื่องดักคือ เก้าหัวด้วน ที่ผูกมัดนางนกุลโถ ให้รอ
วันตายฉนั้น

อุปมาด้วยช้างต้น โทษเล็กน้อยของภิกษุ เปรียบได้กับช้างต้น เจนการสงคราม เห็นเชือกล่ามไว้คิด
ว่ามันเพียงเอี้ยวกายเล็กน้อยก็หลุดได้ แต่มันก็หนีไม่ได้ **อุปมาด้วยคนจน** เคยอยู่อย่างยากแค้นในบ้านผู้มั่ง
เห็นว่าการบวชเป็นสมณะน่าสุขสบายกว่า แต่ก็ไม่สามารถจะเรือนผู้มั่งนั้นได้ **อุปมาด้วยคนมั่งมี** ความมั่งมีก็เป็น
เครื่องผูกมัดไม่ให้ออกบวชได้

หัวข้อธรรมอื่น ๆ ที่ทรงแสดง ได้แก่ เรื่อง **บุคคล 4 จำพวก ว่าด้วยกามคุณ 5 ว่าด้วยการละรูปฌาน
และอรุณฌาน**

2.7 จาตุมสูตร : เรื่องพระอาคันตุกะพูดเสียงดัง

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ อามลกีวัน ใกล้บ้านจาตุมา มีภิกษุประมาณห้าร้อยรูป มีพระสารีบุตร
และพระโมคคัลลานะเป็นหัวหน้า เดินทางมาเฝ้าพระพุทธเจ้า ภิกษุเหล่านั้นส่งเสียงดัง พระองค์จึงตรัสถาม
พระอานนท์ว่า “ผู้ที่ส่งเสียงเอะอะดังลั่นเป็นดังชาวประมงแย่งปลากัน เป็นภิกษุพวกไหน”

พระพุทธรองค์ให้ไปตามภิกษุเหล่านั้นมา ทรงดำหนิภิกษุเหล่านั้นว่าทำไมไม่เหมาะ แล้วบอกให้ภิกษุเหล่านั้นออกไป “เราประณามพวกเธอ พวกเธอไม่ควรอยู่ในสำนักเรา”

ในครั้งนั้น พวกเจ้าศากยะชาวเมืองจาตุมาคม มาประชุมกัน ทราบข่าวเรื่องพระภิกษุถูกขับออกจากสำนักด้วยเหตุส่งเสียงดัง จึงพากันไปทูลขอให้ยกโทษให้ภิกษุเหล่านั้น ด้วยเหตุผลว่า “ในภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่นี้ภิกษุทั้งหลายที่ยังเป็นผู้ใหม่บวชไม่นาน เพิ่งมาสู่พระธรรมวินัยนี้ก็มิอยู่ เมื่อภิกษุเหล่านั้นไม่ได้เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงมีความน้อยใจ มีความแปรผันไป... เปรียบเหมือนพืชที่ยังอ่อน เมื่อขาดน้ำก็จะเหี่ยวเฉา แปรเปลี่ยนสภาพไป... เปรียบเหมือนลูกโคอ่อนเมื่อไม่เห็นแม่ก็ร้องหา เทียวชมซานไปฉันทใด... ในภิกษุหมู่ใหญ่นี้ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน”

พรหมอาราธนาพระพุทธเจ้า ท้าวสัทัมบดีพรหม ก็มาขอให้พระพุทธรองค์ยกโทษให้ภิกษุกลุ่มนั้น และขอให้ได้ออกไปเข้าเฝ้าด้วย

พระอัครคันธกะเข้าเฝ้า พระพุทธรองค์ก็อนุญาตให้พระภิกษุกลุ่มนั้นเข้าเฝ้า พระสารีบุตร กับพระโมคคัลลานะ กราบทูลขอช่วยแบ่งภาระในการปกครองภิกษุสงฆ์ พระองค์ตรัสว่า “ถูกแล้ว โมคคัลลานะ ความจริง เราหรือสารีบุตรและโมคคัลลานะ เท่านั้นพึงปกครองภิกษุสงฆ์”

ภัย 4 อย่าง ลำดับนั้น พระพุทธรองค์ทรงแสดงธรรมเรื่องภัย 4 อย่าง ที่คนลงน้ำพบ คือ ภัยเพราะคลื่น (ความคับแค้นใจเพราะความโกรธ) ภัยเพราะจระเข้ (ความเป็นผู้เห็นแก่ปากแก่ท้อง) ภัยเพราะน้ำวน (กามคุณห้า) และภัยเพราะปลาร้าย (มาตุคาม) “ภัย 4 อย่างนี้แล เมื่อบุคคลบางคนในโลกนี้ ออกบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยนี้ พึงหวังได้”

2.8 นพิกปานสูตร : เรื่องกุลบุตรผู้มีชื่อเสียงบวช

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในป่าไม้ทองกวาว เขตบ้านนพิกปานะ ในโกศลชนบท สมัยนั้น กุลบุตรมีชื่อเสียงหลายคนได้ศรัทธาออกบวชในสำนักพระพุทธเจ้า มีพระอนุรุทธะ พระภัททิยะ พระกิมพิละ พระภคคุ พระโกณฑัญญะ พระเรวัตตะ พระอาณนั และกุลบุตรที่มีชื่อเสียงองค์อื่น ๆ อีก มีศรัทธาออกบวชในสำนักพระพุทธเจ้า

พระพุทธรองค์ประทับนั่งในที่แจ้ง มีหมู่ภิกษุหนึ่งล้อมอยู่ พระพุทธรองค์ทรงถามภิกษุเหล่านั้นว่า “กุลบุตรผู้มีศรัทธาออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตอุทิศเฉพาะเราเหล่านั้นยังยินดีในพรหมจรรย์อยู่หรือ” พระพุทธรองค์ตรัสถามถึง 3 ครั้ง แต่ไม่มีผู้ใดตอบ พระองค์จึงให้เรียกภิกษุผู้บวชใหม่เหล่านั้นมาตรัสถามด้วยพระองค์เอง ได้รับคำตอบว่า “ข้าพระองค์ทั้งหลายยังยินดีในการประพฤติพรหมจรรย์”

พระพุทธรองค์ตรัสว่า “ดีละ ๆ ข้อที่เธอทั้งหลายยินดีในการประพฤติพรหมจรรย์นี้แล เป็นการสมควรแก่เธอทั้งหลาย ผู้เป็นกุลบุตรออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา เธอทั้งหลายประกอบด้วยปฐมวัย กำลังเจริญเติบโตเป็นหนุ่มแน่น ผมดำสนิท บริโภคกาม ยังออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตได้ ก็เธอทั้งหลายนั้น มิใช่ผู้ทำความผิดต่อพระราชา มิใช่ผู้ถูกโจรคอยตามจับ มิใช่ถูกหนีสืบบีบค้น มิใช่เดือดร้อน

เพราะภัย และมีใช้ผู้ถูกอาชีวะบีบคั้น เธอยังออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตได้ เธอทั้งหลายจึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเพราะศรัทธา ด้วยความคิดอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้อัน ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ครอบงำแล้ว ทุกข์ครอบงำแล้ว ทุกข์ท่วมทับแล้ว ทำไฉนเราจะทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ให้ปรากฏได้ ดังนี้มิใช่หรือ”

พระภิกษุเหล่านั้นตอบว่า “อย่างนั้น พระเจ้าข้า”

พระพุทธองค์ทรงสอนสิ่งที่พระภิกษุควรทำ คือ บำเพ็ญตนให้เป็นผู้สังต์จากกาม สังต์จากอกุศลธรรม บรรลุปิบัติและสุขอื่นที่สงบกว่านั้นได้ เมื่อภิกษุ พยาบาท ถิ่นมิทธะ วิจิกิจฉา อุทธัจจะกุกกุจจะ ความริษยา แม้ความเป็นผู้เกลียดชัง ก็ไม่ครอบงำจิตของบุคคลนั้นได้ บุคคลนั้นเป็นผู้สังต์จากกาม สังต์จากอกุศลธรรม บรรลุปิบัติและสุข หรือสุขอื่นที่สงบเหล่านั้นได้

หัวข้อธรรมที่พระองค์ทรงแสดงได้แก่ **ว่าด้วยเรื่องอัสวะ ความอยู่ผาสุกของภิกษุ ความอยู่ผาสุกของภิกษุณี ความอยู่ผาสุกของอุบาสก และความอยู่ผาสุกของอุบาสิกา**

2.9 โคลิสาสูตร : ว่าด้วยอรัญญิกุดงค์

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน พระนครราชคฤห์ สมัยนั้น ภิกษุชื่อโคลิสา “เป็นผู้สมาทานอรัญญิกุดงค์ มีมารยาทงาม นั่งอยู่ในท่ามกลางสงฆ์ ด้วยกรณีกิจบางอย่าง”

ณ ที่นั้น ท่านพระสารีบุตรได้ปราศรัยถึงเรื่องของพระโคลิสา จึงได้กล่าวในท่ามกลางสงฆ์ว่า “ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย อันภิกษุผู้สมาทานอรัญญิกุดงค์ เมื่อไปสู่สงฆ์ อยู่ในสงฆ์ ควรเป็นผู้มีความเคารพยำเกรงในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย...

...ควรเป็นผู้เข้าใจลำดับอาสนะดังนี้ว่า เราจักไม่นั่งเบียดภิกษุผู้เถระ และจักไม่นั่งกันอาสนะภิกษุผู้นวกะ...

...ต้องรู้ธรรมเนียมเกี่ยวกับมารยาทบ้าง... เช่น ไม่ควรเข้าบ้านให้เข้านัก ไม่ควรกลับให้สายนัก...

...ไม่ควรเที่ยวไปในตระกูลทั้งหลาย ในเวลาก่อนภัตตาหาร เวลาหลังภัตตาหาร...

...ไม่ควรเป็นผู้คะนองกาย คะนองวาจา...

...ไม่ควรเป็นผู้ปากกล้า วาจาจ้าน...

...ควรเป็นผู้ว่าง่าย มีกัลยาณมิตร...

...ควรเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลาย...

...ควรเป็นผู้รู้ประมาณในโภชนะ...

...ควรเป็นผู้ประกอบความเพียรเป็นเครื่องตื่นอยู่เสมอ ๆ...

...ควรเป็นผู้ปราศจากความเพียร...

...ควรเป็นผู้มีสติตั้งมั่น...

...ควรเป็นผู้มีจิตตั้งมั่น...

...ควรเป็นผู้มีปัญญา...

...ควรทำความเพียรในอิทธิธรรม ในอิทธิวินัย เพราะคนผู้ถามปัญหาในอิทธิธรรมและในอิทธิวินัย กะภิกษุผู้สมาทานอรัญญิกอุตงค์มีอยู่...

...ควรทำความเพียรในวิโมกข์อันละเอียด คือ อรูปสมาบัติที่ล่วงรูปสมาบัติ เพราะคนผู้ถามใน วิโมกข์อันละเอียด คือ อรูปสมาบัติที่ล่วงรูปสมาบัติมีอยู่...

...ควรทำความเพียรใน อุตตริมนุสสรธรรม เพราะคนผู้ถามปัญหาในอุตตริมนุสสรธรรมกะภิกษุผู้สมาทานอรัญญิกอุตงค์มีอยู่...(ถ้าไม่ทำหรือไม่ในสิ่งดังกล่าว) จะมีผู้ติเตียนภิกษุนั้นได้ว่า จะมีประโยชน์อะไร แก่ท่านผู้ซึ่งสมาทานอรัญญิกอุตงค์..."

ท่านพระโมคคัลลานะ ได้ถามท่านพระสารีบุตรว่า "ภิกษุผู้สมาทานอรัญญิกอุตงค์เท่านั้นหรือที่ควรสมาทานธรรมเหล่านี้ประพฤติ หรือแม้ภิกษุผู้อยู่วัดใกล้บ้านก็ควรสมาทานธรรมเหล่านี้ประพฤติได้"

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า "ภิกษุผู้สมาทานอรัญญิกอุตงค์ ยังควรสมาทานธรรมเหล่านี้ประพฤติจะกล่าวไปใยถึงภิกษุผู้อยู่วัดใกล้บ้านเล่า"

2.10 กีฏาคิริสูตร : คุณของการฉันอาหารน้อย

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในกาลสีชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ พระพุทธรองค์กล่าวกับ ภิกษุสาวกว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราฉันโภชนะ เว้นการฉันในราตรีเสียทีเดียว และเมื่อเราฉันโภชนะ เว้นการฉันในราตรีเสียย่อมรู้คุณ คือความเป็นผู้มีอาพาธน้อย มีโรคบางเบา กระปรี้กระเปร่า มีกำลัง และอยู่สำราญ แม้เธอทั้งหลายก็จงฉันโภชนะ เว้นการฉันในราตรีเสียเถิด เมื่อเธอทั้งหลายฉันโภชนะ เว้นการฉันในราตรีเสีย จักรู้คุณ คือความเป็นผู้มีอาพาธน้อย มีโรคเบาบาง กระปรี้กระเปร่า มีกำลัง และอยู่สำราญ" พระภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระดำรัสของพระพุทธองค์

พระพุทธรองค์เสด็จเที่ยวจาริกไปในกาลสีชนบท จนถึงตำบลกีฏาคิริ และประทับอยู่ที่นั่น

พระอัสสชิและพระปันพสุกะฉันอาหารในเวลาวิกาล ครั้งนั้นพระอัสสชิและพระปันพสุกะ เจ้าอาวาสอยู่ในคิรินิคม ฉันอาหารทั้งเช้า กลางวัน เย็น แม้กลางคืน พระภิกษุองค์อื่นไปบอกว่าพระพุทธองค์สอนให้งดอาหารในยามราตรี และกลางวันยามวิกาล แต่เจ้าอาวาสทั้งสองไม่เชื่อจึงนำความกราบทูลพระพุทธองค์ แล้วพระพุทธองค์ให้เรียกภิกษุทั้งสองเข้าเฝ้า ทรงแนะนำให้เห็นประโยชน์ของการฉันอาหารมื้อเดียว และงดฉันในยามวิกาล คือเลยเวลาเที่ยงวันไปแล้ว

ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับ **เวทนา 3** ให้บรรดาภิกษุตอบว่าจริงหรือไม่จริง เรื่อง **บุคคล 7 จำพวก** คือ อุภโตภาควิมุตบุคคล ปัญญาวิมุตบุคคล กายลักขิมุคคล ทิฏฐิปัตตบุคคล สัทธาวิมุตบุคคล ัมมานุสारीบุคคล และสัทธานุสारीบุคคล ทรงอธิบายลักษณะของบุคคลประเภทนั้นๆ เรื่อง **การตั้งอยู่ในอหัตตผล** และเรื่อง **บท 4**

(จบภิกษุวรรคที่ 2)

3. ปริพาชกวรรค มี 10 สูตร ดังนี้

3.1 จุฬัจฉโคตตสูตร : เรื่องปริพาชกวัจฉโคตร

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขาคารในป่ามหาวัน เมืองเวสาลี มีปริพาชกวัจฉโคตร อาศัยอยู่ในปริพาชการาม ชื่อเอกบุณฑริก ในเวลาเช้าพระพุทธองค์ออกบิณฑบาต ด้วยเวลายังเช้าอยู่ก็เสด็จแวะไปทักทายปริพาชกวัจฉโคตร ได้รับการต้อนรับอย่างดี

ปริพาชกได้ทูลถามปัญหาพระพุทธองค์หลายปัญหา เริ่มด้วยคำถามที่ว่า “พระสมณโคตมเป็นสัตพัญญ มีปกติเห็นธรรมทั้งปวง ทรงปัญญาญาณทัศนะไม่มีส่วนเหลือว่า เมื่อเราเดินไปที่ดี หยุดอยู่ที่ดี หลับก็ดี ตื่นก็ดี ญาณทัศนะจะปรากฏต่อเนื่องกันไป... ดังนั้นเป็นอันกล่าวตามพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว ไม่เชื่อว่ากล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคำที่ไม่เป็นจริง และเชื่อว่าพยากรณ์ถูกต้องสมควรแก่ธรรมละหรือ”

พระพุทธองค์ตอบว่าคำถามดังกล่าวนั้น “ยังไม่ตรงตามคำที่เรากล่าวแล้ว และเชื่อว่ากล่าวต่อเราด้วยคำที่ไม่เป็นจริง ไม่เป็นจริง”

พยากรณ์วิชา 3 ปริพาชกทูลถามว่าความจริงดังกล่าวนี้เป็นอย่างไร พระองค์ทรงอธิบายถึงวิชา 3 ที่พระองค์มี ถ้ากล่าวถึงเรื่องเหล่านี้จึงจะถือว่ากล่าวตามความเป็นจริง คือ (1) บุพเพนิวาสานุสติญาณ (2) จุตูปปาตญาณ และ (3) อาสวักขยญาณ

ลัทธิเดียรฉิยไปสววรรคไม่ได้ ปริพาชกถามถึงบุคคลกลุ่มต่าง ๆ ว่าเมื่อตายแล้วใครจะไปสววรรคได้ ใครจะละทุกข์ได้ โดยสรุปมีดังนี้

1) คนที่ลัทธิที่ยังละสังโยชน์ของลัทธิไม่ได้ เมื่อตายไป จะทำที่สุดทุกข์ได้นั้นไม่มีเลย ส่วนที่ไปสววรรคได้มีอยู่มากทีเดียว

2) อาชีวกบางคน เมื่อตายไปจะทำที่สุดทุกข์ได้นั้นไม่มีเลย ส่วนที่ไปสววรรคได้นั้น “เราจักรู้ อาชีวกบางคนไปสววรรคหาไม่ได้ นอกจากอาชีวกเพียงคนเดียวที่เป็นกรรมวาทีพูดเรื่องกรรม กิริยาที่ พูดเรื่องผลของการกระทำ”

วัจฉโคตรกล่าวว่า “เมื่อเป็นเช่นนั้น ลัทธิเดียรฉิยก็เป็นอันสูญคุณความดีหมดโดยที่สุด คุณที่จะทำให้ไปสู่วรรคนะซิ”

พระพุทธองค์ “อย่างนั้นวัจฉะ ลัทธิของเดียรฉิยนั้นเป็นอันสูญคุณความดีหมดโดยที่สุด แม้จากคุณที่จะทำไปสู่วรรค”

วัจฉโคตรปริพาชกชื่นชมพระภาสิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า

3.2 อัคคิวัจจโคตตสูตร : เรื่องปริพาชกวัจจโคตร

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน พระนครสาวัตถี ในครั้งนั้น ปริพาชกวัจจโคตร ได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ โดยทูลถามความเห็นของพระพุทธองค์เรื่อง **ทัญญู 10 อย่าง** คือ (1) โลกเที่ยง (2) โลกไม่เที่ยง (3) โลกมีที่สุด (4) โลกไม่มีที่สุด (5) ชีพอันนั้น สรีระก็อันนั้น (6) ชีพอย่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง (7) สัตว์หลังจากตายแล้วเกิดอยู่ (8) สัตว์หลังจากตายแล้ว ไม่เกิดอยู่ (9) สัตว์หลังจากตายแล้ว เกิดอยู่ก็มี ไม่เกิดอยู่ก็มี (10) สัตว์หลังจากตายแล้ว เกิดอยู่ก็มีไซ้ ไม่เกิดอยู่ก็มีไซ้

ทั้ง 10 ทัญญูนั้น พระพุทธองค์ตอบว่า “เราก็ไม่ได้เห็นอย่างนั้น”

วัจจะ “ก็ท่านพระโคตมเห็นโทษอะไรหรือ จึงไม่ทรงเข้าถึงทัญญูเหล่านั้นโดยประการทั้งปวงเช่นนั้น...”

พระพุทธองค์ “วัจจะ เราเห็นโทษนี้ จึงไม่เข้าถึงทัญญูเหล่านั้นโดยประการทั้งปวงเช่นนั้น” (ความเห็นดังกล่าว)... เป็นความเห็นที่ชั่วช้า เป็นความเห็นที่เข้าใจยาก เป็นความเห็นที่เป็นเล่ห์เหลี่ยม เป็นความเห็นที่ตีตนได้ เป็นความเห็นเครื่องผูกสัตว์ไว้ เป็นไปด้วยทุกข์ ความลำบาก ความคับแค้น และความเร่าร้อน ไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย คลายกำหนด เพื่อดับสนิท เพื่อดสงบระงับ ความรู้อยิ่ง ความตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน”

วัจจะ “ก็ความเห็นอะไร ๆ ของท่านพระโคตม มีอยู่บ้างหรือ”

พระพุทธองค์ “ดูก่อนวัจจะ ก็คำว่า **ความเห็น** ดังนี้ นั้น ตถาคตกำจัดเสียแล้ว วัจจะก็ตถาคตเห็นแล้วว่า ดังนี้รูป ดังนี้ความเกิดแห่งรูป ดังนี้ความดับแห่งรูป... (เห็นความเกิดและความดับของสังขารทั้งหลาย)... เพราะฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า ตถาคตพ้นวิเศษแล้วเพราะความสิ้นไป เพราะคลายกำหนด เพราะดับสนิท เพราะสละ เพราะปล่อย เพราะไม่ถือมั่น ซึ่งความสำคัญทั้งปวง ความต้องการทั้งปวง ความถือว่าเราของเรา และความถือตัวอันนอนเนื่องอยู่ในสันดานทั้งปวง”

หัวข้อธรรมที่เป็นการถามตอบลำดับต่อไป ได้แก่ **ปัญหาว่าด้วยผู้หลุดพ้นและการละชั้น 5** จากการสนทนาธรรมนี้ปริพาชกวัจจโคตรขอเป็นอุบาสก ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะตลอดชีวิต

3.3 มหาวัจจโคตตสูตร : เรื่องปริพาชกวัจจโคตร

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน พระนครราชคฤห์ ปริพาชกวัจจโคตร ได้เข้าเฝ้าขอฟังธรรม ได้กราบทูลว่า “ข้าพเจ้าขอโอกาส ขอท่านพระโคตมจงทรงแสดงธรรม ทั้งที่เป็นกุศล ที่เป็นอกุศล แก่ข้าพเจ้าโดยย่อเถิด”

พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนวัจจะ เราพึงแสดงธรรมทั้งที่เป็นกุศลทั้งที่เป็นอกุศลเท่านั้น โดยย่อก็ได้ โดยพิสดารก็ได้ แต่เราจักแสดงธรรมทั้งที่เป็นกุศลทั้งที่เป็นอกุศลแก่ท่านโดยย่อ ท่านจงตั้งใจฟังธรรมนั้นให้ดี เราจักกล่าว”

ธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล โลภะ โมหะ โทสะ เป็นกุศล อโลภะ อโมหะ อโทสะ เป็นอกุศล พระพุทธองค์ตรัสถึง กุศลกรรมบถ 10 และอกุศลกรรมบถ 10 “ด้วยประการฉะนี้แล วัจจะ เพราะตถา

ภิกษุละได้แล้ว มีมูลรากอันขาดแล้ว ทำให้เป็นจุดตายอดตัวน ถึงความไม่มี มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา ภิกษุนั้นเป็นพระอรหันตชินาสพอยู่จบพรหมจรรย์ มีกิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว มีภาระอันปลงเสียแล้ว มีประโยชน์ตนบรรลุแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นแล้ว พ้นวิเศษแล้วเพราะรู้โดยชอบ”

ภิกขุปลุจจา ว่าจะถามว่านอกจากพระพุทธรองค์แล้ว “ก็ภิกษุรูปหนึ่ง ผู้เป็นสาวกของท่านพระโคตม ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน บรรลุได้มีอยู่หรือ”

พระพุทธรองค์ตรัสว่า “...มิใช่แต่ร้อยเดียว ไม่ใช่สองร้อย ไม่ใช่สามร้อย ไม่ใช่สี่ร้อย ไม่ใช่ห้าร้อย ที่แท้มีอยู่มากทีเดียว”

ถามถึงจำนวนภิกษุที่บรรลุเป็นพระอรหันต์ พระพุทธรองค์ตรัสว่ามีมากเช่นเดียวกัน

อุบาสกปลุจจา ถามถึงอุบาสก พระพุทธรองค์ตรัสว่า “อุบาสกทั้งหลายผู้เป็นสาวกของเราฝ่ายคฤหัสถ์ผู้หนุ่มสาว เป็นสพรหมจารี เป็นโอบปาติกะ เพราะโอรัมภาคิสสังโยชน์ห้าสิ้นไป จักปรินิพพานในภพนั้น มีอันไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดานั้น มิใช่แต่ร้อยเดียว... ที่แท้มีอยู่มากทีเดียว” ถามถึงฝ่ายอุบาสิกาผู้หนุ่มสาวก็มีจำนวนมากเช่นกัน

ถามถึงอุบาสก อุบาสิกา “ฝ่ายคฤหัสถ์ผู้หนุ่มสาว บริโภคคาม ทำตามคำสอนทำเฉพาะโอวาท มีวิจิตรงานอันข้ามได้แล้วปราศจากความเคลือบแคลง เป็นผู้แก่กล้า ไม่เชื่อต่อคำสอนของศาสดาอื่นนั้น... ที่แท้มีอยู่มากทีเดียว”

ว่าจะทูลถามเกี่ยวกับ**ความเป็นผู้บำเพ็ญธรรมให้บริบูรณ์** ต่อจากนั้น**ปริพาชกวัจจโคตรขอ บรรพชา** เนื่องจากเป็นอัญญเดียรถียจึงต้องอยู่ปริวาสสี่เดือนก่อน เมื่อพวกภิกษุเต็มใจจึงบวชได้ พอบวชได้ก็เดือน ได้เข้าเฝ้าขอฟังธรรมที่ยิ่งขึ้นไป พระพุทธรองค์ทรงแนะนำเกี่ยวกับ **สมถวิปัสสนา อภิญญา 6** หลังจากนั้นท่านวัจจโคตรได้ปลีกไปบำเพ็ญภาวนา “ได้เป็นพระอรหันตรูปหนึ่งในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย”

เมื่อมีพระภิกษุกลุ่มหนึ่งไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระวัจจจะฝากให้กราบพระพุทธเจ้าแทนด้วย พระพุทธรองค์ตรัสถึงพระวัจจะว่า “เรากำหนดรู้ใจวัจจโคตรภิกษุด้วยใจก่อนแล้วว่า วัจจโคตรภิกษุเป็นเทวิชชะ มีฤทธิ์มีอานุภาพมาก แม้เทวดาทั้งหลายก็บอกเนื้อความนี้แก่เราแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วัจจโคตรภิกษุเป็นเทวิชชะ มีฤทธิ์ มีอานุภาพมาก”

3.4 ที่มนขสูตร : เรื่องที่มนขปริพาชก

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ถ้ำสุกรขาตา เขตศิขณภูฏ พระนครราชคฤห์ ครั้งนั้น ปริพาชกชื่อที่มนชะ ได้เข้าเฝ้าทูลถามความเห็นของตน และความเห็นของแต่ละสำนักที่มีต่างกัน

พระพุทธรองค์แสดงธรรมเรื่องทิวฏฐิเป็นเหตุให้เกิดวิวาท และเรื่องเวทนา 3 ในครั้งนั้นท่านพระสารีบุตรนั่งถวายนานพิศพระพุทธรองค์อยู่ มีความดำริว่าธรรมะที่พระพุทธรองค์ตรัสนี้ทำให้ ที่มนขปริพาชกมีดวง

ตาเห็นธรรมแล้ว คือเห็นว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา” แล้วที่ขณะได้แสดงตนเป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

3.5 มาคัณทียสูตร : ว่าด้วยทรงโต้ตอบมาคัณทียปริพาชก

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับบนเครื่องลาดหญ้า ในโรงบูชาไฟของพราหมณ์การทวาชโคตร ใกล้นครของชาวกุรุชื่อว่ากัมมาศธรรม ในกุรุรัฐ ในช่วงกลางวันพระองค์ท่านเข้าไปพักบำเพ็ญในป่าแห่งหนึ่ง

มาคัณทียปริพาชกได้เดินเล่น เข้าไปถึงโรงบูชาไฟของพราหมณ์การทวาชโคตร ได้เห็นเครื่องลาดหญ้าอยู่ จึงถามพราหมณ์ว่า “สหาย เครื่องลาดหญ้าที่ปูไว้ในโรงบูชาไฟของท่านการทวาชะนี้ เป็นของใคร คงจะเป็นที่นอนของสมณะกระมัง”

พราหมณ์ตอบว่า เป็นที่พักของพระพุทธเจ้า พร้อมทั้งกล่าวสรรเสริญพระพุทธคุณแต่มาคัณทียะกลับกล่าวลบหลู่ว่า “พวกเราผู้ที่ได้เห็นที่นอนของท่านพระโคตมผู้ขัดขวางความเจริญนั้นนับเป็นการเห็นไม่เป็นมงคล”

พราหมณ์ได้ห้ามว่าไม่ควรพูดลบหลู่เช่นนั้น แต่มาคัณทียะก็ยังยืนยันคำพูดนั้น พราหมณ์จึงบอกว่าถ้าไม่ขัดข้องจะนำไปกราบทูลพระพุทธองค์ มาคัณทียะกล่าวว่า “ตามสบายเถิด เราได้พูดไว้แล้วเชิญท่านพูดกะพระองค์เถิด”

พระพุทธเจ้าได้ยินคำสนทนาดังกล่าวด้วยทิพยโสตจึงทราบความทุกอย่าง ถึงตอนเย็น พราหมณ์การทวาชได้เข้าเฝ้า พระพุทธองค์ตรัสถึงข้อความที่เขาสองคนได้สนทนากันในตอนกลางวัน ทำให้พราหมณ์ “ถึงกับตะลึง ชนลุก” ที่พระองค์ทราบความทุกอย่าง ในขณะนั้นมาคัณทียปริพาชกก็มาเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ด้วย

พระพุทธเจ้าตรัสซักถามมาคัณทียะเรื่องกามคุณ พระองค์ตรัสถึงกามคุณ 5 ที่พระองค์ตรัสสอนไม่ให้ยินดีในกามคุณนั้น มาคัณทียะถือว่าเป็นคำสอนที่ขัดขวางความเจริญใช้ไหม มาคัณทียะว่าใช่ พระพุทธองค์ตรัสว่าพระองค์ทรงมีทุกอย่างพร้อมบริบูรณ์มาก่อน แต่พระองค์ก็ทรงสละหมด เพื่อมาแสวงหาธรรม พระองค์ยกอุปมา**เปรียบผู้บริโภคคามเหมือนคนโรคเรื้อน เปรียบผู้บริโภคคามเหมือนคนตาบอด** และตรัสพระคาถาตอนหนึ่งว่า “ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง บรรดาทางทั้งหลายอันให้ถึงอมตธรรม ทางมีองค์แปดเป็นทางอันเกษม”

มาคัณทียะอาราธนาพระพุทธเจ้าแสดงธรรม ต่อมาได้ขอบรรพชาและอุปสมบทแล้วไปบำเพ็ญภาวนาอยู่ไม่นานก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง

3.6 สันทกสูตร : เรื่องสันทกปริพาชก

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ โขสิตาราม ใกล้เมืองโกสัมพี สมัยนั้นสันทกปริพาชกพร้อมด้วยปริพาชกหมู่ใหญ่ประมาณ 500 อาศัยอยู่ ณ ถ้ำปิลัคชคูหา

ในเวลาเย็น พระอานนท์ได้ชวนภิกษุจำนวนหนึ่งเข้าไปยังบ่อน้ำที่น้ำฝนเซาะเพื่อจะดูถ้า ทางฝ่าย ปริพาชกกำลังสนทนาเสียงดังแข็งแข่งด้วยเรื่องต่าง ๆ พอเห็นพระอานนท์จึงบอกพรรคพวกให้เงียบ แล้วเชิญ พระอานนท์เข้าไปสนทนาธรรม ละขอให้พระอานนท์แสดงธรรม

พระอานนท์แสดงธรรมในหัวข้อ **ว่าด้วยอพรหมจริยาส ว่าด้วยญาณ 4 วิชชา 3 พระขีณาสพไม่ ล่วงฐานะ 5 และรู้ว่าเราหมดอาสวะได้อย่างไร**

ในครั้งนั้น “สันทกปริพาชกได้ส่งบริษัของตนไปประพุดติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า”

3.7 มหาสกุหลทายีสสูตร : เรื่องสกุหลทายีปริพาชก

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน ใกล้พระนครราชคฤห์ ในสมัยนั้น ปริพาชกที่มีชื่อเสียงหลายคน ได้แก่อนนการปริพาชก วรตปริพาชก สกุหลทายีปริพาชก และ ปริพาชกเหล่าอื่นอีก อาศัยอยู่ในปริพาชการาม อันเป็นที่ให้อาหารของนกยูง

ในตอนเช้า พระพุทธร่องค์เสด็จออกบิณฑบาต เห็นยังเข้าอยู่จึงเสด็จเข้าไปที่พักของ สกุหลทายี ปริพาชกก่อน ขณะนั้นบรรดาปริพาชกกำลังสนทนากันเสียงดังแข็งแข่งถึงติรัจฉานกถาหลายอย่าง เห็นพระพุทธร่องค์เสด็จเข้าไปจึงบอกกันให้เงียบ แล้วนิมนต์พระองค์ท่านประทับนั่งบนอาสนะที่ปูถวาย

ถามเรื่องการทำความเคารพ อุทายีปริพาชกรับทูลพระพุทธร่องค์ว่า เป็นโชคดีของชาวอังคะและ ชาวมคธที่สมณพราหมณ์เจ้าลัทธิต่าง ๆ ได้เข้ามาพำนักจำพรรษาในกรุงราชคฤห์ เช่น ครูปรณกัสสป... ครูมกขลิโคศล... ครูอชิตเกสสัมพล... ครูปุกุทกัจจายนะ... ครูสัณชัยเวลัญฐบุตร... ครูนิครนถนาฏบุตร... ตลอดจนพระสมณโคดม ก็ยังมาจำพรรษาในเมืองนี้เหมือนกัน อุทายีทูลถามว่า “บรรดาท่านสมณพราหมณ์ ผู้เป็นเจ้าหมู่คณะเหล่านั้น ใครเล่าหนอที่สวาททั้งหลายสักการะเคารพนับถือบูชา”

เรื่องศิษย์ไม่เคารพครูทั้ง 6 พระพุทธร่องค์ตรัสตอบว่า ถ้าดูจากที่ประชุมกันจะเห็นว่าในบรรดาครู ทั้ง 6 ล้วนแต่มีชื่อเสียง “แต่สวาททั้งหลายไม่สักการะเคารพ ไม่นับถือบูชา” และแสดงความเคารพนับถือ อย่างไม่จริงใจ จะเห็นจากเวลาครูเจ้าสำนักเหล่านั้นแสดงธรรม จะมีลูกศิษย์พูดสอดแทรก คัดค้านอื้ออึง ตลอดเวลา บรรดาครูเหล่านั้นก็ไม่กล้าโกรธ เพราะสิ่งที่ลูกศิษย์คัดค้านติเตียนนั้นถูก

ความเคารพในพระพุทธร่องค์ เมื่อพระพุทธร่องค์ทรงแสดงธรรม บรรดาสาวกจะเฝ้าบริบทถ้าเกิดมี ใครโอ้อวด กระแอม ผู้อยู่ข้าง ๆ จะเอาเข้ากระตุนเตือนให้รู้ว่าทำเสียงรบกวนคนอื่น พระภิกษุเหล่านั้นไม่เคยติเตียน พระพุทธร่องค์ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นเหตุเตือนตนเองว่ามีความบกพร่อง แล้วหาทางแก้ไขตนเอง ให้บริสุทธิ์ยิ่งขึ้น

พระพุทธร่องค์ตรัสถามอุทายีปริพาชกว่า “ดูก่อนอุทายี ก็ท่านพิจารณาเห็นธรรมทั้งหลายก็อย่างไร เรา อันเป็นเหตุให้สวาทของเราสักการะเคารพ นับถือบูชา อาศัยอยู่” อุทายีตอบว่า เขาพิจารณาเห็นธรรม 5 อย่างในพระองค์ ได้แก่ ทรงฉันอาหารน้อย ทรงสันโดษด้วยจีวรตามมีตามได้ ทรงสันโดษด้วยบิณฑบาต

ตามมีตามได้ ทรงสนโธด้วยเสนาสนะตามมีตามได้ และทรงเป็นผู้สั่งและสรรเสริญความสงบทั้ง 5 ข้อนี้ ทำให้สาวกเคารพพระพุทธรองค์

พระพุทธรองค์ตรัสตอบว่า สิ่งที่อยู่หายีพุดออกมาไม่นับถูกต้อง

ธรรมเป็นเหตุให้ทำความเคารพ ธรรมที่เป็นเหตุให้สาวกทั้งหลายสักการะเคารพ นับถือบูชาพระพุทธรองค์นั้น เพราะสาวกในธรรมวินัยสรรเสริญธรรม 5 อย่าง และพระพุทธรองค์ก็มีครบ ได้แก่ (1) สรรเสริญในอิริยาบถ พระองค์เป็นผู้มีศีล ประกอบด้วยศีลชั้นร้อยอย่างยิ่ง (2) สรรเสริญในความรู้ความเห็นที่แท้จริง พระองค์ทรงรู้เองก็ตรัสว่ารู้ ทรงเห็นเองก็ตรัสว่าเห็น ทรงแสดงธรรมเพื่อความรู้ยิ่ง ทรงแสดงธรรมมีเหตุ และมีความอัศจรรย์ (3) สรรเสริญในพระปัญญาอันยิ่ง พระองค์ทรงมีพระปัญญา ทรงประกอบด้วยปัญญาชั้นอันยิ่ง (4) เมื่อสาวกถามถึงทุกข์อริยสัจ พระองค์ทรงอธิบายให้สาวกเหล่านั้นมีจิตยินดีแช่มชื่น (5) พระองค์บอกปฏิบัติแก่สาวก ได้แก่ การเจริญสติปัฏฐาน 4 สัมมปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 อริยมรรคมีองค์ 8... ฯลฯ

สกุทหายีปริพาชก ชื่นชมยินดี พระภาสิตของพระพุทธรองค์เป็นอันมาก

3.8 สมณมุนตีกสูตร : เรื่องอุคคาหมานปริพาชก

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน พระนครสาวัตถี สมัยนั้น ปริพาชกชื่ออุคคาหมานเป็นบุตรนางสมณมุนตีกา พร้อมด้วยปริพาชกสาวกประมาณ 500 อาศัยอยู่ ณ อาารามของพระนางมัลลิกา ราชเทวี ในตำบลเอกศาลาชื่อว่า ดิณฑุกาจิระ (แวดล้อมด้วยแถวต้นมะพลับ) เป็นที่ประชุมแสดงลัทธิของนักบวช

ครั้งนั้น ช่างไม้ชื่อปัญจกังคะ ออกจากเมืองสาวัตถีจะไปเฝ้าพระพุทธเจ้าในเวลากลางวัน เห็นว่าเวลานั้นยังไม่เหมาะสม เพราะเป็นเวลาซึ่งพระพุทธรองค์และพระภิกษุเจริญทางใจและพักอยู่ จึงแวะเข้าไปหาอุคคาหมานปริพาชกก่อน บรรดาปริพาชกกำลังพูดคุยกันด้วยเรื่องต่าง ๆ ส่งเสียงดังแข็งแะ เห็นช่างไม้ผู้เป็นสาวก พระพุทธเจ้าเข้ามาจึงให้เบาะเสียงลง เพราะสาวกพระพุทธเจ้าชอบความเงียบสงบ

วาทะของปริพาชก อุคคาหมานปริพาชก ได้กล่าวกับนายช่างไม้ว่า “เราขอมัญญัตินุรุชบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม 4 ประการ เป็นผู้ที่มีกุศลสมบูรณ์ มีกุศลอย่างยิ่ง เป็นสมณะผู้เข้าถึงภูมิปฏิบัติอันอุดม ไม่มีใครรู้ได้ ธรรม 4 ประการ (นั่นได้แก่ บุคคลผู้...) “**ไม่ทำชั่วด้วยกาย ไม่กล่าววาจาชั่ว ไม่ดำริชั่ว ไม่เล็งชิงทรัพย์**” นายช่างไม้ไม่ได้ยินดี ไม่ได้คัดค้าน เพียงคิดในใจว่าจะนำความนี้ไปทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธรองค์ตรัสว่า เด็กอ่อนแรกคลอดยังไม่สามารถทำชั่วทั้งทางกาย วาจา และใจได้ ก็มีธรรมครบตามที่ อุคคาหมานะบัญญัติ ก็ถือว่าเด็กอ่อนเป็นผู้มีกุศลสมบูรณ์ เป็นสมณะเข้าถึงภูมิปฏิบัติอันอุดม ไม่มีใครรู้ได้แล้ว

พระพุทธรองค์ทรงแสดงธรรมในหัวข้อ **เสขภูมิ อเสขภูมิ อกุศลสังกัปปะ กุศลสังกัปปะ** และ **อเสขธรรม 10** ว่าผู้มีธรรม 10 ประการนี้ เป็นสมณะผู้เข้าถึงภูมิปฏิบัติอันอุดมไม่มีใครรู้ได้ คือ “ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ 1 สัมมาสังกัปปะ 1 สัมมาวาจา 1 สัมมากัมมันตะ 1 สัมมาอาชีวะ 1 สัมมาวายามะ 1 สัมมาสติ 1 สัมมาสมาธิ 1 สัมมาญาณะ 1 และสัมมาวิมุตติ 1 ล้วนเป็นของอเสขบุคคล

เราย่อมบัญญัติบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม 10 ประการเหล่านี้แล้ว เป็นผู้มีกุศลสมบูรณ์ มีกุศลอย่างยิ่ง เป็นสมณะผู้เข้าถึงภูมิปฏิบัติ อำนวยคุณ ไม่มีใครสู้ได้ดังนี้”

3.9 จุฬาสกุลทายีสสูตร : เรื่องสกุลทายีปริพาชก

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน ใกล้พระนครราชคฤห์ สมัยนั้น สกุลทายีปริพาชก พักอยู่ในปริพาชการามเป็นที่ให้เหยื่อนกยูง พร้อมด้วยปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่ พระพุทธรองค์เสด็จเข้าไปในปริพาชการาม ในระหว่างทางบินตกบาต สกุลทายีปริพาชกขอให้พระพุทธรองค์แสดง ธรรม โดยยกคำสอนของนิครนถนาฏบุตร มาทูลถาม

หัวข้อธรรมะที่แสดงในลักษณะการถาม - ตอบ ได้แก่ **ว่าด้วยชนร์ส่วนอดีตและอนาคต เรื่อง วรรณะ ปัญหาเรื่องสุข - ทุกข์ ฌาณ 4 ญาณ 3** สกุลทายีปริพาชกได้รับความกระจ่าง เกิดความศรัทธา ได้ทูลขอบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธรองค์ แต่บรรดาสาวกปริพาชกได้กล่าวต่อต้านคัดค้านว่า “ท่านอุทายี ท่านอย่าประพฤติพรหมจรรย์ในพระสมณโคดมเลย ท่านอุทายีเป็นอาจารย์ อย่ายอมเป็นศิษย์เลย... (เปรียบเหมือนเป็นหมอน้ำแล้ว ไม่ควรลดฐานะเป็นจอกน้อยลอยในน้ำ)”

ด้วยการคัดค้านของบรรดาลูกศิษย์ ทำให้สกุลทายีปริพาชก ไม่ได้บวชในสำนักพระพุทธเจ้า

3.10 เวชนสสูตร : เรื่องเวชนสปริพาชก

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน เมืองสาวัตถี ในครั้งนั้นเวชนสปริพาชก ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้ายังที่ประทับ

เปรียบเทียบวรรณะ 2 อย่าง เวชนสปริพาชกยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วเปล่งอุทานในสำนักพระพุทธเจ้าว่า “นี่เป็นวรรณะอย่างยิ่ง นี่เป็นวรรณะอย่างยิ่ง”

พระพุทธรองค์ตรัสถามว่า เขาหมายถึงวรรณะใด และวรรณะอย่างยืงนั้นเป็นอย่างไร

เวชนสตอบว่า “วรรณะใดไม่มีวรรณะอื่นยิ่งกว่า หรือประณีตกว่า วรรณะนั้นเป็นวรรณะอย่างยิ่ง”

ต่อจากนั้นเป็นการสนทนา โดยพระพุทธรองค์ยกอุปมาเปรียบเทียบ ให้เวชนสตอบไปเรื่อย ๆ เวชนสยังหาคำตอบที่แน่นอนไม่ได้ พระพุทธรองค์ได้ทรงแสดงธรรมในหัวข้อ **สรรเสริญสุขอันเป็นที่สุดแห่งกาม**

เวชนสปริพาชกมีความศรัทธาเลื่อมใส ได้ถวายตนเป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

(จบปริพาชกวรรคที่ 3)

4. ราชวรรค มี 10 สูตร ดังต่อไปนี้

4.1 ฎีกาสูตร : ว่าด้วยเรื่องช่างหม้อชื่อฎีกา

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในโกศลชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ พระองค์เสด็จแวะจากทางแล้วได้เยี่ยมพระสรวล ณ สถานที่แห่งหนึ่ง ท่านพระอานนท์ คิดว่าการที่พระพุทธเจ้าเยี่ยมพระสรวลจะต้องมีสาเหตุ จึงกราบเรียนถามสาเหตุที่พระองค์ทรงเยี่ยมพระสรวล

พระพุทธองค์ตรัสว่า ในอดีต พระกัศสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้เคยมาประทับอยู่ที่นั่นในสมัยนั้นสถานที่นี้ชื่อว่า เวฬุพิณคิม พระอานนท์จึงทูลขอให้พระพุทธองค์ทรงเล่าเรื่อง พระองค์ทรงเล่าเรื่อง **ช่างหม้อชื่อฎีกา** ได้พยายามชักชวนและบังคับเพื่อนชื่อโชติปาละมาฟังธรรมกับพระกัศสปพุทธเจ้า พระองค์เล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นในสถานที่นี้โดยละเอียด โชติปาละได้ขอบวชเป็นพระภิกษุผู้ปฏิบัติชอบ และพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันก็คือโชติปาละในครั้งนั้น

4.2 รัฏฐปาละสูตร : พรหมณ์และคฤหบดีชาวอุลลโกฏฐิตะเข้าเฝ้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในหมู่ชนชาวกุรุ ไปถึงตำบลอุลลโกฏฐิตะ ได้มีพวกพรหมณ์และคฤหบดีชาวเมืองนี้เข้าเฝ้า ในจำนวนนั้นมี **รัฏฐปาละ** อยู่ด้วย ได้เกิดศรัทธาและขอบวช ต่อมาก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ เนื้อหาในพระสูตรนี้จึงเป็นประวัติและเรื่องราวของพระรัฏฐปาละอรหันตสาวกพระองค์หนึ่ง

4.3 มฆเทวสูตร : เรื่องพระเจ้ามฆเทวะ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่อัมพวัน ของพระเจ้ามฆเทวะ เมืองมิถิลา ในครั้งนั้น พระองค์ทรงเยี่ยมพระสรวลให้ปรากฏ พระอานนท์จึงทูลถามสาเหตุ พระพุทธองค์จึงเล่าเรื่องราวในอดีตว่า ในเมืองมิถิลานี้เคยมีพระราชานามว่า มฆเทวะมาก่อน พระองค์เป็นพระมหाराชผู้ทรงตั้งอยู่ในธรรม ปกครองแผ่นดินโดยร่มเย็น เมื่อเห็นว่าพระเอกะเริ่มหงอก พระองค์ก็สละราชสมบัติให้ราชบุตรแล้วทรงออกบวชบำเพ็ญธรรม เนื้อหาในพระสูตรนี้จึงเป็นเรื่องราวของพระเจ้ามฆเทวะ และเรื่องของเมืองมิถิลาในอดีต และพระพุทธเจ้าก็คือพระเจ้ามฆเทวะในสมัยนั้น

4.4 มธุรสสูตร : เรื่องพระเจ้ามธุรรราช

สมัยหนึ่งพระมหากัจจนะ อยู่ที่ป่าคุนธาวัน ใกล้เมืองมธุรา ทางฝ่ายพระเจ้ามธุรรราชอันตีบุตร ทรงทราบกิตติศัพท์อันน่าเลื่อมใสของพระมหากัจจนะ จึงได้เดินทางมากราบไหว้และสนทนาธรรม ได้ตรัสถามปัญหาเกี่ยวกับบรรณว่า

“ข้าแต่ท่านกัจจानะผู้เจริญ พราหมณ์ทั้งหลายกล่าวอย่างนี้ว่า วรรณะที่ประเสริฐคือ พราหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นแล้ว วรรณะที่ขาวคือพราหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นดำ พวกพราหมณ์เท่านั้นบริสุทธิ์ ผู้ที่ไม่ใช่พราหมณ์ไม่บริสุทธิ์ พราหมณ์ทั้งหลายเป็นบุตรของพรหม เป็นโอรส เกิดแต่ปากพรหม พรหมสร้าง เป็นทายาทของพรหม ดังนี้ เรื่องนี้ท่านพระกัจจานะผู้เจริญจะว่าอย่างไร”

ว่าด้วยวรรณะ 4 พระกัจจานะตอบมีใจความโดยสรุปว่า “นั่นเป็นแต่คำโฆษณาในโลกเท่านั้น ดังนี้ บัณฑิตพึงทราบโดยปริยายแล้ว”

พระกัจจานะได้อธิบายโดยยกกรณีขึ้นมาจากทางฝ่ายพระเจ้ามรรจราชจะเป็นฝ่ายตอบว่าใช่หรือไม่ใช่ และทุกตัวอย่างนั้นพระองค์จะเป็นฝ่ายสรุปว่า “เมื่อเป็นเช่นนั้นวรรณะสี่เหล่านี้ ก็เป็นผู้เสมอกันหมด แน่หนอ ในวรรณะสี่เหล่านี้ ข้าพเจ้าไม่เห็นจะต่างอะไรกัน”

ตัวอย่างที่พระกัจจานะยกมาเป็นอุปมา ได้แก่ เรื่องการทำดี (กุศลกรรมบถ 10) กับการทำไม่ดี (อกุศลกรรมบถ 10) ไม่ว่าวรรณะใดทำดีก็ย่อมได้รับการชมเชย ถ้าทำไม่ดีก็ต้องถูกตำหนิตีเดียหรือถูกลงโทษเช่นกัน ไม่ว่าวรรณะใดถ้าออกบวชเป็นพระ ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ก็ย่อมได้รับการกราบไหว้เช่นกัน

พระเจ้ามรรจราชแสดงพระองค์เป็นอุบาสก พระองค์ทรงถามถึงพระพุทธเจ้า ว่าขณะนี้พระองค์พำนักอยู่ที่ใด แม้ไกลแสนไกลก็จะเดินทางไปกราบไหว้ให้ได้ พระกัจจานะทูลว่าพระพุทธเจ้าทรงเสด็จปรินิพพานเสียแล้ว พระเจ้ามรรจราชจึงขอแสดงพระองค์เป็นอุบาสก ขอถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะตลอดชีวิต

4.5 โพธิราชกุมารสูตร : เรื่องโพธิราชกุมาร

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ เกสภพำมิดคทายวัน นครสูงสูมารคิระ ในภาคชนบท ในสมัยนั้น พระราชกุมารนามว่า โพธิ (โพธิราชกุมาร) ได้สร้างปราสาทชื่อโกกนุทเสร็จใหม่ๆ จึงทูลเชิญพระพุทธองค์ไปรับภัตตาหาร ณ ปราสาทใหม่หลังนี้ในเช้าวันรุ่งขึ้น

พระพุทธเจ้าไม่ทรงเหยียบผ้าขาว ณ สถานที่นั้นพื้นชั้นบนปราสาท มีการปูผ้าขาวให้เป็นทางเสด็จ พระองค์หยุดแค้นได้ชั้นบนสุด ไม่ทรงเหยียบผ้าขาวที่ปูพื้น พระอานนท์บอกให้เอาผ้าขาวออก พระพุทธองค์จึงเสด็จไปประทับยังที่ที่เขาคัดไว้ต้อนรับ

พระโพธิราชกุมารได้ทูลถามปัญหาว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันมีความเห็นอย่างนี้ว่า ความสุขอันบุคคลจะพึงถึงได้ด้วยความสุขไม่มี แต่ความสุขอันบุคคลจะพึงถึงได้ด้วยความทุกข์”

การเข้าไปหาอาฬารดาบส พระพุทธองค์ตรัสเล่าว่า ก่อนที่พระองค์จะตรัสรู้ก็มีความคิดเห็นเช่นนั้นเหมือนกัน ต่อมาพระองค์ก็ออกบวชหลังค้นหาโมกขธรรม ได้ไปปฏิบัติอยู่กับสำนักของท่านอาฬารดาบส เห็นว่าการบำเพ็ญชั้นสูงสุดของสำนักนี้ได้ถึงขั้นอาภิกขุญยานตนพรหมเท่านั้น ยังไม่ถึงขั้นนิพพาน พระพุทธองค์ทรงไปศึกษาต่อที่สำนัก **อุทกดาบส** ที่สำนักนี้สอนได้สูงสุดถึงขั้น **เนวสัญญานาสัญญายตนะ** ยังไม่ถึงขั้นนิพพาน

เช่นกัน พระพุทธองค์ต้องปลีกไปบำเพ็ญเพียรค้นหาสัจธรรมด้วยพระองค์เอง หลังจากตรัสรู้แล้วก็ได้ประกาศธรรมให้กว้างขวางออกไป

ทรงแก้ปัญหาของโพธิราชกุมาร พระโพธิราชกุมารทรงถามปัญหาต่อไปว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อภิกษุได้พระตถาคตเป็นผู้แนะนำโดยกาลนานเพียงไรหนอ จึงทำให้แจ้งซึ่งที่สุดพรหมจรรย์อันไม่มีกรรม อันยิ่งไปกว่า ที่กุลบุตรทั้งหลายผู้ออกจากเรือนบวชในบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน แล้วบรรลุได้”

พระพุทธองค์ทรงตอบโดยการยกอุปมาข้อเปรียบให้โพธิราชกุมารเป็นผู้ตอบ คือ ท่านโพธิราชกุมาร เก่งในเรื่องการบังคับช้างและใช้อาวุธบนหลังช้าง ถ้ามีผู้มาขอเรียนด้วย แต่ผู้นั้น (1) ไม่ศรัทธา (2) มีอาพาธมาก (3) เป็นคนโง่เขลา (4) เกียจคร้าน และ (5) มีปัญญาทึบ จะสามารถเรียนสำเร็จได้ไหม พระโพธิราชกุมารตอบว่าไม่สำเร็จ ในทางกลับกันถ้ามีลักษณะทั้ง 5 ประการก็เชื่อว่าจะต้องเรียนสำเร็จ

องค์ของภิกษุผู้มีความเพียร 5 ในทำนองเดียวกัน องค์ของภิกษุผู้มีความเพียร 5 ก็เช่นเดียวกัน คือ (1) เป็นผู้มีความศรัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า (2) เป็นผู้มีความอาพาธน้อย มีโรคเบาบาง (3) เป็นผู้ไม่โง่เขลา ไม่มีอาพาธ เปิดเผยตนตามความเป็นจริง (4) เป็นผู้บำเพ็ญเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อยังกุศลธรรมให้ถึงพร้อม และ (5) เป็นผู้มีความปัญญา เป็นผู้ประกอบด้วยปัญญาอันเห็นความเกิดและดับ เป็นอริยะสามารถชำระแค้นกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ

ลำดับต่อมาพระโพธิราชกุมารได้ประกาศตัวเป็นอุบาสก ผู้ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะตลอดชีวิต

4.6 อังคิลมาลสูตร : พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดอังกิลมาลโจร

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน พระนครสาวัตถี ในสมัยนั้นในแคว้นแคว้นของพระเจ้าปเสนทิโกศล มีโจรชื่ออังกิลมาล เทียบเช่นฆ่าผู้คนแล้วตัดเอานิ้วมือร้อยเป็นพวงสวมไว้

ในเวลาเช้า หลังเสร็จภัตติกะ พระองค์เสด็จดำเนินไปตามทางที่โจรอังกิลมาลชุมนุมอยู่ ประชาชนละแวกนั้นต่างร้องห้ามไม่ให้พระพุทธองค์เสด็จไปพระพุทธองค์ก็ยังคงเสด็จไปทางนั้นโดยลำพังพระองค์เดียว

อังกิลมาลเห็นพระพุทธองค์เสด็จไปพระองค์เดียวก็คิดในใจว่า “น่าอัศจรรย์จริงหนอ น่าแปลกใจนัก คนที่จะเดินทางมาทางนี้จะต้องรวมพวกให้ได้สิบคนบ้าง ยี่สิบคนบ้าง สามสิบคนบ้าง แม้กระนั้นก็ไม่วายตกอยู่ในเงื้อมมือเรา เออภิกษุผู้เดียว ไม่มีเพื่อนสักคน ชะรอยจะมาชมเรา ถ้ากระไร เราพึงปลงชีวิตสมณีนี้อย่างเสีย” เขาได้ถือดาบและธนูเดินตามหลังพระพุทธเจ้าไป พระองค์ทรงบันดาลอิทธิปาฏิหาริย์ โดยประการที่อังกิลมาลโจรวิ่งจนสุดกำลัง ก็ไม่อาจทันพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เสด็จไปตามปกติได้”

อังกิลมาลคิดว่า “น่าอัศจรรย์จริงหนอ น่าแปลกใจนัก ด้วยว่า เมื่อก่อนแม้ช้างกำลังวิ่ง ม้ากำลังวิ่ง รถกำลังแล่น เนื้อกำลังวิ่ง เราก็ยังวิ่งทันจับได้ แต่ว่าเราวิ่งจนสุดกำลัง ยังไม่อาจทันสมณะซึ่งเดินตามปกติ” เขาจึงหยุดยืน และกล่าวกับพระพุทธองค์ว่า “จงหยุดก่อนสมณะ จงหยุดก่อนสมณะ”

พระพุทธองค์ตรัสว่า “เราหยุดแล้ว องคุลิมาล ท่านเล่าจงหยุดเถิด”

องคุลิมาลโจรละพยศ องคุลิมาลนึกในใจว่า “สมณคฤกษบุตรเหล่านั้นมักเป็นคนพูดจริง มีปัญญาจริง แต่สมณรูปนี้เดินไปอยู่แท้ ๆ กลับพูดว่า เราหยุดแล้วองคุลิมาล ท่านเล่าจงหยุดเถิด ถ้ากระไร เราพึงถามสมณรูปนี้สักหน่อย” เขาจึงถามด้วยคาถาว่า

“ดูก่อนสมณะ ท่านกำลังเดินไปแท้ ๆ เราหยุดแล้ว และท่านยังไม่หยุด
ยังกล่าวกะข้าพเจ้าผู้หยุดแล้ว ว่าไม่หยุด ดูก่อนสมณะ ข้าพเจ้าขอถามเนื้อความนี้
กะท่าน ท่านหยุดแล้วเป็นอย่างไร ข้าพเจ้ายังไม่หยุดแล้วเป็นอย่างไร”

พระพุทธเจ้าตรัสว่า

“ดูก่อนองคุลิมาล เราวางอาชญาในสรรพสัตว์ได้แล้ว จึงชื่อว่าหยุดแล้วในกาล
ทุกเมื่อ ส่วนท่านไม่สำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้นเราจึงชื่อว่าหยุดแล้ว”

องคุลิมาลทูลว่า

“ดูก่อนสมณะ ท่านอันเทวดา มนุษย์ บุชาแล้ว แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่มาถึง
ป่าใหญ่ เพื่อจะสงเคราะห์ข้าพเจ้าสิ้นกาลนานหนอ ข้าพเจ้านั้นจักประพฤติดะบาป
เพราะฟังคาถาอันประกอบด้วยธรรมของท่าน”

องคุลิมาลโจรกล่าวดังนี้แล้วก็ถึงอาวธ และได้ทูลขอบรรพชา ณ ที่นั้น พระพุทธองค์ตรัสว่า “ท่าน
จงเป็นภิกษุมหาเถิด” พระองคุลิมาลก็ตามเสด็จพระพุทธองค์ไปจนถึงพระนครสาวัตถี

พระเจ้าปเสนทิโกศลเข้าเฝ้า ครั้งนั้นประชาชนต่างไปร้องเรียนพระเจ้าปเสนทิโกศลถึงความโหด
ร้ายของโจรองคุลิมาล และขอให้พระองค์ส่งคนไปปราบปราม เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์
ก็ได้บารวถึงโจรองคุลิมาล

พระพุทธองค์ตรัสถามว่า “ดูก่อนมหाराช ถ้ามหาบพิตรพึงพบองคุลิมาลผู้ปลงผม และหนวด
นุ่งห่มผ้ากาสาเยะ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากการพูด
เท็จ จันถัดตาหารหนเดียว ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ มหาบพิตรจะทรงกระทำอย่างไรต่อเขา”

พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันพึงไหว้ พึงลูกรับ พึงเชื้อเชิญด้วย
อาสนะ พึงบำรุงเขาด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร หรือพึงจัดการรักษาป้องกัน
คุ้มครองอย่างเป็นธรรม ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่องคุลิมาลโจรนั้น เป็นคนทุศีล มีบาปกรรม จักมี
ความสำรวมด้วยศีลเห็นปานนี้ได้แต่ที่ไหน”

ทรงเห็นพระองค์องคุลิมาลแล้วตกพระทัย เมื่อระับความตกพระทัยแล้ว จึงตรัสกับท่านองคุลิมาลว่า
“ท่านผู้เจริญ พระองคุลิมาลผู้เป็นเจ้าของเรา” พระเจ้าปเสนทิโกศลบารนาตัวเป็นอุปัชฌาย์ ตลอดจนทะนุบำรุง
เลี้ยงดูโยมบิดามารดาของท่านองคุลิมาล

พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลพระพุทธองค์ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้าอัครราชย์นัก น้าแปลกใจนัก
บุคคลที่ใคร ๆ ทรมานไม่ได้ แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทรมานได้ ทรงยังบุคคลที่ใคร ๆ ให้สงบไม่ได้ให้

สงบได้ ทรงยังบุคคลที่ใคร ๆ ดับร้อนไม่ได้ ให้ดับร้อนได้ เพราะว่าหม่อมฉันไม่สามารถทรมานผู้ใดได้ ทั้ง ๆ ที่มีอาชญา มีศาสตราอยู่พร้อม แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทรมานผู้นี้ได้สำเร็จโดยไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศาสตราเลย”

พระองค์สิริมาลโปรตหญิงมีกรรม พระองค์สิริมาลออกบิณฑบาตไปในพระนครสาวตถิได้เห็นสตรีคนหนึ่งมีกรรมแก่ใกล้ตลอด จึงมีความดำริว่า “สัตว์ทั้งหลายย่อมเศร้าหมองหนอ ๆ” เมื่อกลับจากบิณฑบาตได้นำเหตุการณ์และความดำรินี้ไปกราบทูลพระพุทธองค์

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ถ้าอย่างนั้นเธอจงเข้าไปทาสตรีนั้น และกล่าวกะสตรีนี้อย่างนี้ว่า ดูก่อนน้องหญิง ตั้งแต่เราเกิดมาแล้วรู้สึกแก่ลึงปลงชีวิตสัตว์ไม่มีเลย ด้วยสัจจวาจานี้ ขอความสวัสดีจงมีแก่ท่าน ขอความสวัสดีจงมีแก่เด็กในครรภ์ของท่านเกิด”

พระองค์สิริมาลกราบทูลว่า ถ้าพูดอย่างนั้นจะเป็นการกล่าวเท็จ “เพราะข้าพระองค์แก่ลึงปลงชีวิตสัตว์เสียมากต่อมาก พระพุทธองค์จึงให้เปลี่ยนคำกล่าวว่า

“ดูก่อนน้องหญิง ตั้งแต่เราเกิดแล้วในอริยชาติ จะรู้สึกว่าแก่ลึงปลงชีวิตสัตว์ก็มีเคยเลย ด้วยสัจจวาจานี้ ขอความสวัสดีจงมีแก่ท่าน ขอความสวัสดี จงมีแก่เด็กในครรภ์ของท่านเกิด”

พระองค์สิริมาลบรรลุประอรหัต พระองค์สิริมาลหลีกจากหมู่อยู่แต่ผู้เดียว เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตมุ่งพระนิพพานอยู่ไม่หวั่นไหว ก็บรรลุปะระอรหัตรูปหนึ่งในจำนวนพระอรหัตทั้งหลาย (ยังมีเรื่องพระองค์สิริมาลอีกมาก)

4.7 ปิยชาติกสูตร : ว่าด้วยสิ่งเป็นที่รัก

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน พระนครสาวตถิ ในครั้งนั้นบุตรน้อยคนเดียวของคฤหบดีผู้หนึ่งตาย เขาเศร้าโศกเสียใจมาก และคร่ำครวญถึงบุตรจนไม่เป็นอันกินอันนอน คฤหบดีผู้นั้นได้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า แล้วกราบทูลเรื่องที่เขาสีใจเพราะเสียลูกชายสุดที่รักไป

พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนคฤหบดี ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ๆ เพราะว่าโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ย่อมเกิดแต่ของที่รัก มีมาแต่ของที่รัก”

ชายผู้นั้นไม่เห็นด้วยกับพระพุทธองค์ “จักเป็นอย่างนั้นได้อย่างไร ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความจริง ความยินดี และความโสมนัส ย่อมเกิดแต่ของที่รัก มีมาแต่ของที่รักต่างหาก”

เขาได้ลุกจากที่นั่งแล้วเดินออกไป ไปพบพวกนักเลงสะกา จึงเล่าเรื่องที่ไปพบพระพุทธเจ้าให้พวกเขาฟัง พวกนักเลงสะกาเห็นด้วยกับคำพูดของชายคนนั้น และไม่เห็นด้วยกับคำตรัสของพระพุทธองค์

ทุกข์ย่อมเกิดแต่ของที่รัก เรื่องที่พูดกันนี้ได้แพร่เข้าไปถึงพระราชาซึ่งโดยลำดับ พระเจ้าปเสนทิโกศล ได้ตรัสเรียกพระนางมัลลิกาเหวิมาถามว่าพระพุทธองค์กล่าวว่า “โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ย่อมเกิดแต่ของที่รัก มีมาแต่ของที่รัก” อย่างนี้จริงหรือไม่ พระนางมัลลิกาตอบว่า พระพุทธองค์ตรัสอย่างนั้นจริง พระนางก็เห็นด้วยกับคำกล่าวนั้น

พระเจ้าปเสนทิโกศลรู้สึกไม่พอใจที่พระนางมัลลิกาเห็นด้วยกับพระพุทธรองค์ โดยท่านคิดว่า พระนางมัลลิกาเป็นสาวกศิษย์ ย่อมเห็นตามผู้เป็นอาจารย์เป็นธรรมดา

พระนางมัลลิกาเหว่ ตรัสเรียกพราหมณ์ชื่อ นาฬิงคะ มาพบและใช้ให้ไปกราบทูลถามพระพุทธรองค์ ว่าพระองค์กล่าวเช่นนั้นจริงหรือไม่ พร้อมกับขอคำอธิบายด้วย

ฝ่ายพราหมณ์ได้เข้าเฝ้าและทูลถามพระพุทธรองค์ในคำ กำนั่น พระองค์ได้ยกกรณีสูญเสียสิ่งที่เป็นที่รักหลายกรณี เช่น หญิงคนหนึ่งสูญเสียมารดาไป บางคนสูญเสียญาติพี่น้องที่รักไป พวกเขาเหล่านั้นจะรู้สึกอย่างไร พราหมณ์อนุมานโทษกับธรรมะของพระพุทธรองค์ แล้วมาเล่าให้พระนางมัลลิกาฟังทุกประการ

พระนางมัลลิกาได้เข้าเฝ้าพระเจ้าปเสนทิโกศล ได้ทูลถามพระองค์โดยยกกรณีที่พระองค์สูญเสียผู้เป็นที่รัก เช่น ถ้าสูญเสียชรีกุมารี, พระนางวาสาชัตติยา หรือแม้แต่สูญเสียพระนางมัลลิกาเอง พระองค์จะรู้สึกเศร้าโศกหรือไม่ แม้แต่สูญเสียท่านวิทูรภทเสนาบดี หรือสูญเสียแคว้นกาสิและแคว้นโกศลอันเป็นที่รักของพระองค์ไป ซึ่งพระองค์ยอมรับว่าการสูญเสียที่เป็นที่รักเหล่านั้นย่อมทำให้พระองค์เกิดความเศร้าโศก และความทุกข์จริง

พระเจ้าปเสนทิโกศลเห็นว่าคำกล่าวของพระพุทธรองค์นำอัครรรยมีความศรัทธาเลื่อมใส ขอให้พระนางมัลลิกาช่วยล้างมือให้ ทรงประนมอัญชลีไปทางที่พระพุทธรเจ้าประทับอยู่ แล้วเปล่งพระวาจาว่า “ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ดังนี้ 3 ครั้ง”

4.8 พาหิติกสูตร : ว่าด้วยการถวายผ้าพาหิติกา

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน พระนครสาวัตถี ฝ่ายพระอานนท์ ภายหลังจากบิณฑบาตแล้ว ได้เข้าไปยังบุพพารามเพื่อพักกลางวัน พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จผ่านมาพบเข้า จึงนิมนต์พระอานนท์ไปยังแม่น้ำอจิรวดี ในสถานที่ ที่จัดไว้ต้อนรับ

สมาจาร 3 พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสถามเรื่องสมาจาร 3 ที่สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้รู้แจ้งพึงติเตียน ซึ่งได้แก่ กายสมาจาร วจีสมาจาร และมโนสมาจาร ที่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนและผู้อื่น อกุศลธรรมทั้งหลายย่อมเจริญยิ่งแก่บุคคลผู้มีสมาจาร 3 นั้น กุศลธรรมทั้งหลายย่อมเสื่อม

ส่วนสมาจารที่ไม่พึงติเตียน ก็คือสมาจารฝ่ายกุศล ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่น

พระเจ้าปเสนทิโกศลชื่นชมในการสนทนารธรรมนี้มาก ได้ถวายผ้าพาหิติกาผืนหนึ่งยาว 16 ศอก กว้าง 6 ศอก ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินมคธ พระนามว่าชาตศัตรู เวเทหบุตร ทรงใส่ในคันฉัตรส่งมาประทานแก่พระเจ้าปเสนทิโกศล พระอานนท์รับประเคนผ้าแล้วนำไปถวายพระพุทธรองค์

พระพุทธรองค์ตรัสต่อหน้าภิกษุทั้งหลายว่า “ดูภิกษุทั้งหลาย เป็นลาภของพระเจ้าปเสนทิโกศล พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงได้ดีแล้วหนอ ที่ท้าวเธอได้เห็นอานนท์และได้ประทับนั่งใกล้อานนท์”

4.9 ธรรมเจติยสูตร : ว่าด้วยธรรมเจติย

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิคมของพวกเจ้าศากยะ อันมีชื่อว่าเมหฬุปะ ในแคว้นสักกะ พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าเฝ้า ได้แสดงความเคารพศรัทธาพระพุทธเจ้าเป็นที่ยิ่ง คือ “ทรงชมพระเกียรติลงแทบพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงจุมพิตพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยพระโอษฐ์ ทรงนวดพระยุคลบาทด้วยพระหัตถ์ และทรงประกาศพระนามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันคือพระเจ้าปเสนทิโกศล ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันคือพระเจ้าปเสนทิโกศล”

พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนมหาบพิตร มหาบพิตรทรงเห็นอำนาจประโยชน์อะไร จึงทรงกระทำการเคารพนอบน้อมเป็นอย่างยิ่งเห็นปานนี้ในสรีระ และทรงแสดงอาการฉันทมิตร”

ทรงสรรเสริญพระธรรมวินัย พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลถึงเหตุผลที่ท่านเลื่อมใส มีดังนี้

1. “หม่อมฉันได้เห็นภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ ประพฤติพรหมจรรย์บริสุทธิ์บริบูรณ์ มอบกายถวายชีวิตอยู่ หม่อมฉันมิได้เห็นพรหมจรรย์อื่นบริสุทธิ์อย่างนี้ นอกจากธรรมวินัยนี้”

2. เห็นชนทุกเหล่ายังทะเลาะวิวาทกัน “แต่หม่อมฉันได้เห็นภิกษุในธรรมวินัยนี้ สัมครสมานสามัคคี ไม่วิวาทกัน เข้าหากันได้สนิทเหมือนน้ำกับน้ำมัน มองดูกันและกันด้วยสายตากอันเปี่ยมด้วยความรักอยู่... หม่อมฉันไม่เคยเห็นบริษัทอื่นที่สัมครสมานกันอย่างนี้”

3. “หม่อมฉันได้เห็นภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ ำแรงยิ่งนัก มีใจขึ้นบาน มีรูปอันน่ายินดี มีอินทรีย์ผ่องใส มีความชวนชวายน้อย ไม่หวาดกลัว เลี้ยงชีพด้วยของที่มีผู้อื่นให้ มีใจตั้งมฤคอยู่... หม่อมฉันได้มีความคิดว่า ท่านเหล่านี้ คงรู้คุณวิเศษยิ่งขึ้นไปกว่าเดิม ในพระศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าแน่”

4. องค์พระเจ้าปเสนทิโกศลเองมีอำนาจทำทุกอย่างได้ เมื่อพระองค์นั่งอยู่ในที่วินิจฉัยความก็ยังมิผู้คนพูดสอดขึ้น ทั้งที่ห้ามไม่ให้พูดสอด “แต่หม่อมฉันได้เห็นภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ ในสมัยใด ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมแก่บริษัทหลายร้อยในสมัยนั้น สวาททั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่มีเสียงจามหรือไอเลย... หม่อมฉันเกิดความคิดขึ้นว่า น่าอัศจรรย์หนอ น่าแปลกใจนัก ได้ยินว่าบริษัทจักเป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงฝึกดีแล้วอย่างนี้ โดยไม่ต้องใช้อาชญา โดยไม่ต้องใช้ศาสตราเลย”

5. เลื่อมใสที่พระพุทธองค์ทรงชี้แจงปัญหาแก่ชนทุกวรรณะได้อย่างแจ่มแจ้ง ทำให้ชนเหล่านั้นหมดความสงสัย พวกเขายอมตนเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า

6. ช่างไม้ 2 คน เป็นคนของพระเจ้าปเสนทิโกศลเอง ถ้าทราบว่าจะพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ใด เวลานอนเขาจะหันศีรษะไปทางนั้น แล้วเหยียดเท้ามาทางพระองค์ แสดงว่าช่างไม้ทั้ง 2 ให้ความเคารพนอบน้อมต่อพระพุทธเจ้ามากกว่าพระเจ้าปเสนทิโกศล

7. พระพุทธเจ้ากับพระเจ้าปเสนทิโกศลมีพระชนม์เท่ากัน “พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นกษัตริย์ แม้หม่อมฉันก็เป็นกษัตริย์ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นชาวโกศล แม้หม่อมฉันก็เป็นชาวโกศล พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระชนมายุ 80 ปี แม้หม่อมฉันก็มีอายุ 80 ปี... ด้วยเหตุนี้แลหม่อมฉันจึงได้ทำความเคารพนอบน้อมเป็นอย่างยิ่งในพระผู้มีพระภาคเจ้า และแสดงอาการเป็นฉันทมิตร”

เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จกลับแล้วพระพุทธองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “พระเจ้าปเสนทิโกศล พระองค์นี้ ตรัสธรรมเจดีย คือพระวาจาเคารพธรรม... ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเรียนธรรมเจดียนี้ไว้ จงทรงจำธรรมเจดียนี้ไว้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเจดียประกอบด้วยประโยชน์ เป็นอาทิพรหมจรรย์”

4.10 กระณกัตถลสูตร : ว่าด้วยเหตุการณ์ที่ตำบลกระณกัตถลมิกทายวัน

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ตำบลกระณกัตถลมิกทายวัน ใกล้อุทฺตัญญนคร สมัยนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จไปถึงเมืองนั้น ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระราชกนิ 2 องค์ พระนามว่า โสมา และสกุลา

พระเจ้าปเสนทิโกศล ได้ทูลถามปัญหาว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันได้สดับมาว่า พระสมณโคดม ตรัสอย่างนี้ว่า สมณหรือพราหมณ์ผู้รู้ทั้งปวง ผู้เห็นธรรมทั้งปวง จักยืนยันความรู้ความเห็นให้เด็ดขาดไม่ได้ ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้” ขอทราบว่าพระองค์ตรัสสอนอย่างนั้นจริงหรือไม่ พร้อมทั้งขอคำอธิบายเพื่อความกระจ่างด้วย

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “ดูก่อนมหาบพิตร ชนเหล่าใดกล่าวอย่างนี้ว่า พระสมณโคดม ตรัสอย่างนี้ว่า... ฯลฯ... ชนเหล่านั้นไม่เป็นอันกล่าวตามที่อาตมภาพกล่าวแล้ว และย่อมกล่าวดูอาตมภาพ ด้วยคำอันไม่เป็นจริง ขอถวายพระพร”

ว่าด้วยวรรณะ 4 พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงรับสั่งถาม วิทูรภทฺเสนาบดีว่า “ใครนอกกล่าวเรื่องนี้ภายในพระนคร” เสนาบดีกราบทูลว่า “พราหมณ์สญชัยอากาศโคตรกล่าวเรื่องนี้” พระเจ้าปเสนทิโกศล จึงใช้ให้คนของพระองค์ไปเชิญพราหมณ์สญชัยเข้าเฝ้า

ต่อจากนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลถามว่า แล้วคำกล่าวที่แท้จริงของพระพุทธองค์เป็นอย่างไร พระพุทธองค์ตรัสว่า “อาตมภาพจำคำที่กล่าวแล้วได้ คือ คำที่กล่าวไว้อย่างนี้ว่า สมณะ หรือพราหมณ์ จักรู้ธรรมทั้งปวง จักเห็นธรรมทั้งปวง ในคราวเดียวกันไม่มี ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้”

พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลถามต่อไปว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วรรณะ 4 จำพวกนี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ คูทร วรรณะ 4 จำพวกนี้ จะพึงมีความแตกต่างกัน จะพึงมีการกระทำที่ต่างกันบ้างไหม”

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “ดูก่อนมหาบพิตร ...บรรดาวรรณะ 4 จำพวกนี้ วรรณะ 2 จำพวก คือ กษัตริย์ และพราหมณ์ อาตมภาพกล่าวว่าเป็นผู้เลิศ คือ เป็นที่กราบไหว้ เป็นที่ถูกรับ เป็นที่กระทำอัญชลี เป็นที่กระทำสามิจักรม ขอถวายพระพร”

พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันมิได้ทูลถามถึงความแตกต่างกันในปัจจุบันกะพระผู้มีพระภาคเจ้า หม่อมฉันทูลถามถึงความแตกต่างกันในสัมปรายภพกะพระผู้มีพระภาคเจ้าต่างหาก”

ว่าด้วยองค์แห่งผู้มีความเพียร พระพุทธองค์ตรัสถึงองค์แห่งภิกษุผู้มีความเพียร 5 ประการ คือ เป็นผู้มีความศรัทธา มีอาพาธน้อย ไม่โง่โง่ด ไม่มีความบาปเพียร และเป็นผู้มีปัญญา ไม่ว่าวรรณะใด ถ้าประกอบด้วยองค์แห่งภิกษุผู้มีความเพียร 5 ประการนี้แล้ว ก็จะได้วิมุตติเช่นกัน “ดูก่อนมหาบพิตร ฉะนั้น

เหมือนกันแล อิฐผลอันใดบุคคลผู้มีศรัทธา มีอาพาธน้อย ไม่ไอหวัด ไม่มีมายา บำเพ็ญเพียร มีปัญญา ฟังถึงอิฐผลนั้น ส่วนบุคคลผู้ไม่มีศรัทธา มีอาพาธมาก ไอหวัด มีมายา เกียจคร้าน มีปัญญาทรม จักถึงได้ ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ ขอถวายพระพร

ลำดับต่อจากนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลก็ทูลถามปัญหาอื่น ๆ ต่อพระพุทธองค์ เช่น ปัญหาว่าด้วยเรื่องเทวดา เรื่องพรหม พระองค์ท่านได้รับการตอบอย่างแจ่มแจ้ง ตรัสว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อนึ่ง หม่อมฉันได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า ถือข้อใด ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงพยากรณ์ข้อนั้น ๆ แล้ว และข้อที่ทรงพยากรณ์นั้น ๆ ย่อมชอบใจและถูกใจแก่หม่อมฉัน หม่อมฉันมีใจชื่นชมด้วยข้อที่พระองค์พยากรณ์นั้น ๆ”

(จบราชวรรคที่ 4)

5. พรหมณวรรค มี 10 สุตร ดังนี้

5.1 พรหมายสูตร : พรหมายพรหมณ์ต้องการเฝ้าพระพุทธเจ้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในวิเทชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ 500 รูป ในครั้งนั้น มีพรหมณ์ผู้ใหญ่ของเมืองมิลินา ชื่อพรหมาย อายุ 120 ปี มีความเจนจบความรู้พรหมณ์ และเชี่ยวชาญการดูลักษณะคน ได้ทราบข่าวการเสด็จของพระพุทธองค์ มีความศรัทธาเลื่อมใสอยากเข้าเฝ้า แต่ยังคลางแคลงใจ จึงใช้ให้ศิษย์สำคัญชื่ออุตตรมาณพไปพิจารณาดูว่าพระพุทธเจ้ามีมหาบุรุษลักษณะ 32 ประการครบถ้วนหรือไม่

อุตตรมาณพได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ สังเกตเห็นลักษณะอื่น ๆ ครบถ้วน เว้นอยู่ 2 ประการ คือ คุยหลานอันร่อนอยู่ในฝัก กับพระชีวหาใหญ่ จึงยังเคลือบแคลงสงสัยไม่แน่ใจเชื่อ พระพุทธองค์ทราบความประสงค์จึงทรงบันดาลอิทธิฤทธิ์ให้ อุตตรมาณพได้เห็นลักษณะ 2 ประการนั้น แต่ก็ยังไม่แน่ใจเต็มที่ จึงได้เฝ้าติดตามสังเกตอิริยาบถของพระพุทธองค์อย่างใกล้ชิดนานถึง 7 เดือน เมื่อแน่ใจแล้วจึงกลับไปรายงานให้พรหมายพรหมณ์ทราบว่า “กิตติศัพท์ของท่านพระโคตมพระองค์นั้นขจรไปแล้ว เป็นจริงอย่างนั้นไม่ผิดเลย ท่านพระโคตมพระองค์นั้นเป็นเช่นนั้นจริง ทั้งทรงประกอบด้วยมหาบุรุษลักษณะ 32 ประการ”

อุตตรมาณพ บรรยายอิริยาบถของพระพุทธองค์อย่างละเอียด ในด้านการสอน - การแสดงธรรม เขาบรรยายว่า “เมื่อประทับอยู่ในพระอาราม ทรงแสดงธรรมในบริษัท ไม่ทรงยอบริษัท ไม่ทรงรุกรานบริษัท ทรงชี้แจงให้บริษัทเห็นแจ้ง ให้สมทาน ให้อาจหาญร่าเริงด้วยธรรมมีกถา ทรงมีพระสุรเสียงอันก้องเปล่งออกจากพระโอษฐ์ ประกอบด้วยองค์ 8 ประการ คือ อนุทนต์ 1 ฟังได้ชัดเจน 1 ไพเราะ 1 ฟังง่าย 1 กลมกล่อม 1 ไม่พร่า 1 พระสุรเสียงลุ่มลึก 1 มีกังวาล 1 บริษัทจะเข้าใจได้อย่างไร ก็ทรงให้เข้าใจด้วยพระสุรเสียงได้”

เมื่อพรหมายพรหมณ์ทราบอย่างนั้น ก็ประนมอัญชลีไปทางที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ แล้วเปล่งอุทาน 3 ครั้งว่า “ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น...” แล้วคิดว่า

“ไฉนหนอ เราจึงจะได้สมาคมกับท่านพระโคตมพระองค์นั้นสักครั้งคราว ไฉนหนอ จะพึงได้เจรจาปราศรัยกับท่านพระโคตมองค์นั้นสักหน่อยหนึ่ง”

ต่อมาพระพุทธเจ้าเสด็จถึงเมืองมิลินา พรหมอายุพราหมณ์จึงได้เข้าเฝ้า พิจารณาเห็นพระพุทธองค์มีมหาบุริสลักษณะ 32 ประการครบถ้วน ไม่เคลือบแคลงสงสัย

พระพุทธองค์ตรัสด้วยพระคาถาว่า :-

“ดูก่อนพราหมณ์ มหาบุริสลักษณะ ที่ท่านได้สดับมามี 32 ประการนั้น มีอยู่ในกายของเราครบทุกอย่าง ท่านอย่าสงสัยเลย ดูก่อนพราหมณ์ สิ่งที่เราควรรู้อย่างเรารู้อยู่แล้ว สิ่งที่เราควรเจริญเราเจริญแล้ว และสิ่งที่ควรละเราได้ละแล้ว เพราะเหตุนั้นเราจึงเป็นพุทธะ ท่านเป็นผู้ให้เราโอกาสแล้ว เชิญถามปัญหาที่ปรารถนายิ่งอย่างหนึ่งเพื่อประโยชน์เกื้อกูลในปัจจุบัน และเพื่อความสุขในสัมปรายภพเถิด”

พรหมอายุพราหมณ์ทูลถามพระพุทธองค์ด้วยคาถาว่า :-

“เข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อย่างไรบุคคลจึงเชื่อว่าเป็นพราหมณ์ เชื่อว่าเป็นผู้รู้จบเวท เชื่อว่าเป็นผู้มีวิชา 3 บัณฑิตกล่าวบุคคลเช่นไร เชื่อว่าเป็นผู้มีคุณสมบัติอย่างไรเชื่อว่าเป็นพระอรหันต์ เชื่อว่ามีคุณครบถ้วน เชื่อว่าเป็นมุนี และบัณฑิตกล่าวบุคคลเช่นไรว่าเป็นพุทธะ”

พระพุทธเจ้าตรัสตอบพราหมณ์ด้วยพระคาถาว่า :-

“ผู้ใดระลึกชาติก่อน ๆ ได้ เห็นสวรรค์และอบาย บรรลุถึงความสิ้นชาติ ผู้นั้นเชื่อว่าเป็นมุนีผู้รู้ยิ่งที่สุด มุนีนั้นย่อมรู้จักอันบริสุทธิ อันพ้นแล้วจากราคะทั้งหลายโดยประการทั้งปวง เป็นผู้ละชาติและภพได้แล้ว เชื่อว่ามีคุณครบถ้วนแห่งพรหมจรรย์ เชื่อว่าถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง บัณฑิตกล่าวบุคคลผู้เช่นนั้นว่าเป็นพุทธะ”

พรหมอายุพราหมณ์ซาบซึ้งและยิ่งเพิ่มความศรัทธา กราบแทบเท้าของพระพุทธองค์แล้วประกาศชื่อของตนต่อหน้าพระพักตร์ ทำให้ทุกคน ณ ที่นั้น อรรถจรรยไฉว่า “นำอัศจรรย์นักหนอ... นำแปลกใจหนอ... พระสมณะเป็นผู้มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก พรหมอายุพราหมณ์นี้เป็นผู้มีชื่อเสียง มียศ ยังทำความเคารพนบถนอบอย่างยิ่งเห็นปานนี้”

ทรงแสดงอนุปพิภพ พระพุทธองค์ทรง “ประกาศทานกถา สีกถา สักคกถา โทษของกามทั้งหลายอันต่ำทราม เคร่าหมอง และอันสงสียในเนกขัมมะ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงทราบว่ พรหมอายุพราหมณ์มีจิตคล่อง มีจิตอ่อน ปราศจากนิวรณ์ มีจิตใจใฝ่ธรรมชั้นสูงสุด เมื่อนั้น จึงทรงประกาศ พระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงยกขึ้นแสดงด้วยพระองค์เอง คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค”

ณ ที่นั้น พรหมอายุพราหมณ์ได้ดวงตาเห็นธรรม ประกาศตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสมณะตลอดชีวิต เมื่อพระพุทธองค์เสด็จจากที่นั้นไปไม่นาน ก็ได้ข่าวว่าพรหมอายุถึงแก่กรรม ภิกษุสาวกได้ทูลถาม

พระองค์ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญพราหมณ์ทำกาละแล้ว คติของเขเป็นเช่นไร ภพเบื้องหน้าของเขเป็นเช่นไร พระเจ้าข้า”

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “พราหมณ์พราหมณ์เป็นบัณฑิต ได้บรรลุธรรมตามลำดับ ไม่เบียดเบียนเราให้ลำบากเพราะเหตุแห่งธรรมเลย พราหมณ์พราหมณ์เป็นโอปปาติกะ (อนาคามี) จักปรินิพพานในภพนั้น มีอันไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ 5 ลั่นไป”

5.2 เสด็จสู่ : ทรงโปรดเสลพราหมณ์

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเที่ยวจาริกไปในอังคตราชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ 1,250 รูป เสด็จถึงนิคมของชนชาวอังคตราปะ ชื่อ **อาปณะ**

ในครั้งนี้มีชฎิล ชื่อเกณียะ ทราบข่าวการเสด็จของพระพุทธองค์ เขามีความเลื่อมใสมากจึงได้เข้าเฝ้าและนิมนต์พระพุทธองค์พร้อมทั้งสาวกไปรับภัตตาหารที่บ้านตอนเช้าวันรุ่งขึ้น พอกลับถึงที่พักก็ระดมพลตระเตรียมอาหารและสถานที่กันอย่างโกลาหล

บังเอิญพราหมณ์เจ้าสำนักผู้หนึ่งชื่อ **เสละ** ได้ผ่านมาเห็นเหตุการณ์ งามได้ความว่าเตรียมต้อนรับพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งสาวกในวันรุ่งขึ้น เกณียะเจ้าของบ้าน เล่ากิตติศัพท์ของพระพุทธเจ้าให้ฟังอย่างยกย่องและชื่นชม ทำให้เสลพราหมณ์เกิดความเลื่อมใสศรัทธาและปรารถนาเข้าพบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเกณียะกล่าวคำว่า “พุทโธ” ซึ่งหมายถึง ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน และทราบว่าพระพุทธองค์ถึงพร้อมด้วยมหาบุริสลักษณะ 32 ประการ จะมีทางเป็นไปได้ 2 ทางเท่านั้น คือ (1) ถ้าอยู่เป็นฆราวาสจะได้เป็นพระมหากษัตริย์ (2) ถ้าออกบวชได้ตรัสรู้เป็นศาสดาเอกของโลก

เสลพราหมณ์เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เสดลพราหมณ์พร้อมด้วยสาวก 300 คน ได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ยังที่ประทับ ได้พิจารณาเห็นมหาบุริสลักษณะ 32 ประการ มีอยู่ครบถ้วนในพระพุทธองค์ แต่ยังเชื่อไม่สนิทใจ “แต่เรายังไม่ทราบชัดซึ่งพระองค์ว่าเป็นพระพุทธเจ้าหรือไม่” จึงได้กล่าวคำสรรเสริญพระพุทธองค์ แล้วทูลเชิญให้กลับไปเป็นพระมหากษัตริย์ พราหมณ์ได้ชมเชยพระพุทธองค์ด้วยพระคาถาว่า

“พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระกายบริบูรณ์ มีพระรัศมีรุ่งเรืองงาม มีพระชาติดี... ฯลฯ...
พระองค์มีคุณสมบัติอันสูงสุดอย่างนี้ จะมีประโยชน์อะไรด้วยความเป็นสมณะเล่า
พระองค์ควรจะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ประเสริฐ เป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีมหาสมุทร 4 เป็นขอบเขต ทรงชนะเลิศเป็นใหญ่ในชมพูทวีป กษัตริย์ทั้งหลายผู้เป็นพระราชมหากาลจักเป็นผู้ติดตามพระองค์ ข้าแต่พระโคตม ขอเชิญพระองค์ทรงครองราชสมบัติ เป็นราชาธิราชจอมมนุษย์เถิด”

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า “ดูก่อนเสลพราหมณ์ เราเป็นพระราชา เป็นพระราชาโดยธรรม ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เราประกาศธรรมจักร อันเป็นจักรที่ใคร ๆ ประกาศไม่ได้”

เสลพราหมณ์กราบทูลถามว่า “ข้าแต่พระโคตม พระองค์ทรงปฏิญาณว่าเป็นสัมพุทธะ

และตรัสว่าเป็นธรรมราชา ไม่มีผู้ยิ่งใหญ่กว่า ทรงประกาศธรรมจักรดังนี้ ใครหนอเป็น
เสนาบดีของพระองค์ท่าน เป็นสาวกผู้อำนวยการของพระศาสดา ใครหนอจักประกาศ
ธรรมจักรตามที่พระองค์ทรงประกาศแล้วนี้ได้”

พระพุทธองค์ตรัสตอบ “ธรรมจักรอันไม่มีจักรอื่นยิ่งใหญ่กว่า เป็นจักรที่เราประกาศแล้ว
สารีบุตร ผู้เกิดตามตถาคต ย่อมประกาศตามได้ ดูก่อนพราหมณ์ สิ่งที่เรารู้อยู่เรารู้ยิ่ง
แล้ว สิ่งที่เราเจริญเราเจริญแล้ว สิ่งที่เราละเราได้ละได้แล้ว เพราะฉะนั้นเราจึงเป็นพระ
พุทธเจ้า ดูก่อนพราหมณ์ ท่านจงกำจัดความสงสัยในเรา จงน้อมใจเชื่อเถิด...”

เสลพราหมณ์เลื่อมใสศรัทธา ประกาศขอบวชในสำนักพระพุทธเจ้า แล้วกล่าวกับสาวกทั้ง 300 ของ
ท่านว่า “ผู้ใดปรารถนา เชิญผู้นั้นตามเรามา ส่วนผู้ใดไม่ปรารถนาเชิญผู้นั้นอยู่ตามเดิมเถิด เราจักบวชใน
สำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้มีพระปัญญาอันประเสริฐนี้”

ปรากฏว่าสาวกทั้ง 300 คนของเสลพราหมณ์ก็ขอบวชในสำนักพระพุทธเจ้าด้วย “ข้าพระองค์ทั้ง
หลายจักประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักของพระองค์” พระพุทธองค์ตรัสว่า “พรหมจรรย์อันเรากล่าวดีแล้ว
อันผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นเหตุทำให้บรรพชาของผู้ไม่ประมาทศึกษาอยู่ ไม่เปล่าประโยชน์”

เสลพราหมณ์ พร้อมทั้งบริษัทได้บรรพชาอุปสมบท ในสำนักของพระพุทธเจ้า

เกณียานโมทนา รุ่งขึ้นเช้าพระพุทธเจ้า พร้อมทั้งพระภิกษุสาวก ได้มาฉันภัตตาหารที่บ้านของชฎิลเกณียา
หลังจากเสร็จภัตกิจแล้ว พระพุทธองค์ทรงอนุโมทนาด้วยพระคาถาว่า :-

“ยัญทั้งหลายมีการบูชาไฟเป็นใหญ่ สาวีตริฉันท์เป็นศาสตร์สำคัญแห่งฉันท์ทั้งหลาย
พระราชาเป็นประมุขของมนุษย์ทั้งหลาย มหาสมุทรเป็นใหญ่แห่งแม่น้ำทั้งหลาย
ดวงจันทร์เป็นใหญ่แห่งดวงดาวทั้งหลาย ดวงอาทิตย์เป็นเจ้าแห่งแสงสว่าง พระสงฆ์
เป็นหัวหน้าของบุคคลผู้หวังบุญผู้บูชาอยู่”

หลังจากที่พระพุทธองค์เสด็จกลับแล้ว เสลพร้อมบริษัทก็ปลีกตัวไปบำเพ็ญธรรมตามลำพังถึงวัน
ที่ 7 ท่านพระเสลก็บรรลุลหรรณได้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่งในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย

5.3 อัสนาสลายนสูตร : ทรงโปรดอัสนาสลายนมาณพ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันใกล้พระนครสาวัตถีในครั้งนั้น พราหมณ์จาก
แคว้นต่าง ๆ ประมาณ 500 คน มาพักอยู่ในพระนครสาวัตถีด้วยกิจบางอย่าง พวกพราหมณ์ได้คัดเลือกผู้ที่มี
ความเก่งกล้าไปได้อตอบธรรมกับพระพุทธเจ้า ได้คัดเลือกคนหนุ่มอายุ 16 ปี ชื่ออัสนาสลายนะ ซึ่งเป็นคน
เฉลียวฉลาดเรียนจบไตรเพทและรู้คัมภีร์ต่าง ๆ ของพราหมณ์อย่างเจนจบ ให้ไปได้อตอบกับพระพุทธองค์ โดย
ให้ไปถามเรื่องวรรณะ 4 ที่พระพุทธองค์กล่าวว่วรรณะไม่ใช่สิ่งที่สามารถรับประกันความบริสุทธิ์ของคน ทุก
วรรณะมีความเท่าเทียมกัน จะดีหรือชั่วขึ้นอยู่กับกรกระทำ

อัสสลายนะเห็นว่าไม่มีใครสู้กับพระพุทธรเจ้าในเรื่องความเฉลียวฉลาดได้ แต่เมื่อถูกขยี้และสบประมาทว่า ยอมแพ้ตั้งแต่ยังไม่ทันรบ เขาจึงยอมตกลง โดยกล่าวว่า “ข้าพเจ้ายอมไม่ได้แน่ ได้ทราบว่พระสมณโคดมเป็นธรรมวาทิ ก็อันบุคคลผู้เป็นธรรมวาทีย่อมเป็นผู้ใคร ๆ จะพึงเจรจาโต้ตอบได้โดยยาก ข้าพเจ้าไม่สามารถจะเจรจาโต้ตอบกับพระสมณโคดมในคำนั้นได้ก็ตาม แต่ก็จักไปตามคำของท่านทั้งหลาย”

เรื่องวาระ 4 อัสสลายนมาดพรพร้อมด้วยพราหมณ์หมู่ใหญ่ พวกเข้เข้าเฝ้าพระพุทธรองค์ถึงที่ประทับ แล้วอัสสลายนะได้ทูลถามตามที่เตรียมมาว่า “ข้าแต่ท่านพระโคม พราหมณ์ทั้งหลายกล่าวอย่างนี้ว่า พราหมณ์ท่านนั้นเป็นวาระประเสริฐ วาระอื่นเลว พราหมณ์ท่านนั้นเป็นวาระขาววาระอื่นดำ พราหมณ์ท่านนั้นยอมบริสุทธ์ คนที่มีใช้พราหมณ์ไม่บริสุทธ์ พราหมณ์ท่านนั้นเป็นบุตรพรหม เกิดแต่ปากของพรหม เกิดแต่พรหม พรหมนิมิต เป็นทายาทของพรหม ในเรื่องนี้ท่านพระโคดมจะตรัสว่าอย่างไร”

พระพุทธรองค์ตรัสตอบว่า “ดูก่อนอัสสลายนะ ก็นางพราหมณ์ทั้งหลายมีระดูบ้าง มีครรภ์บ้าง คลอดบุตรบ้าง ให้บุตรเต็มมบ้าง ปรากฏอยู่ ก็พราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้เกิดจากช่องคลอดเหมือนกัน ยังกล่าวอย่างนี้ว่า พราหมณ์ท่านนั้นที่เป็นวาระประเสริฐ วาระอื่นเลว... พรหมนิมิต เป็นทายาทของพรหม”

พระพุทธรองค์ยกตัวอย่างที่แสดงถึงความเท่าเทียมกันของวาระทั้ง 4 ถึง 7 ตัวอย่าง ทุกตัวอย่าง อัสสลายนะยังยืนยันเหมือนเดิมว่า “ท่านพระโคดมตรัสอย่างนี้ก็จริง แต่ในเรื่องนี้พราหมณ์ทั้งหลายก็ยังเข้าใจอยู่อย่างนี้ว่า พราหมณ์ท่านนั้นที่เป็นวาระประเสริฐ... ฯลฯ... เป็นทายาทของพรหม” เขายังยืนยันคำพูดนี้ตลอด แม้จะรับว่าสิ่งที่พระองค์กล่าวเป็นความจริง ส่วนคำตอบก็เปลี่ยนไปเรื่อย

พระพุทธรองค์ตรัสสรุปว่า “ดูก่อนอัสสลายนะ เมื่อก่อนท่านได้อ้างกำเนิด ครั้นอ้างกำเนิดแล้วอ้างการศึกษามนต์ อ้างการศึกษาแล้วกลับเว้นการศึกษานั้นเสีย แล้วกลับวมาพูดเรื่องความบริสุทธ์ทั่วไปแก่วาระทั้ง 4 ที่เรบัญญัติไว้”

อัสสลายนะมาดพณิ่งอึ้ง เก้อเขิน คอดก ก้มหน้า ซบเซา หมดปฏิกาน

วาระ 4 ในอดีต พระพุทธรองค์ทรงยกเรื่องการซักถามเรื่องวาระ 4 ที่เคยเกิดขึ้นในอดีต โดยมีพราหมณ์ฤาษี 7 ตน มาประชุมกัน “เกิดมีทฤษฏีอันลามกเห็นปานนี้ว่า พราหมณ์ท่านนั้นเป็นวาระประเสริฐ... ฯลฯ... เป็นทายาทของพรหม” ในครั้งนั้น อสิตเทวฤาษีได้ทราบข่าวนี้ จึง “ปลงผมและหนวด ทุ่งผ้าสีแดงอ่อนสวมรองเท้าสองชั้น ถือไม้เท้าเลี่ยมทองไปปรากฏในบริเวณศาลาของพราหมณ์ฤาษี 7 ตน” ร้องถามว่า “เออ ท่านพราหมณ์ฤาษีเหล่านี้ไปไหนกันหมด ๆ ” พราหมณ์ฤาษีทั้ง 7 ร้องถามว่า “ใครหนอ ที่เหมือนเด็กชาวบ้าน เดินไปมาอยู่ที่บริเวณบรรณศาลา... เอละ เราทั้งหลายจักสาปแช่งมัน” จากนั้นพราหมณ์ทั้ง 7 ก็สาปแช่ง “มันจงเป็นเถาเป็นจุลไป ๆ” ยิ่งสาปแช่ง อสิตเทวฤาษีกลับ “เป็นผู้มีรูปงามกว่า เป็นผู้นำดูกว่า และเป็นผู้นำเลื่อมใสกว่า” พราหมณ์ทั้ง 7 คิดว่าอำนาจตะบะของตนเสื่อมไป

อสิตเทวฤาษี ซักไซ้ไล่เลียงถึงกำเนิดของพราหมณ์ทั้ง 7 ว่ามาจากไหน พ่อ แม่ และบรรพบุรุษนับย้อนไป 7 ชั่วโคตร ล้วนแต่มาจากวาระพราหมณ์ไซ้ใหม่ พราหมณ์ทั้ง 7 ตอบที่มาของตนไม่ได้

อสิตเทวฤาษี ถามว่า “ก็ท่านผู้เจริญทั้งหลายรู้หรือว่ การตั้งครรรจ์จะมีได้ด้วยอาการอย่างไร”

พราหมณ์ทั้ง 7 “ดูก่อนท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลายรู้ว่า การตั้งครรภ์จะมีได้ด้วยอาการอย่างนี้คือ มารดาและบิดาอยู่ร่วมกัน 1 มารดามีระดู 1 สัตว์ผู้จะเกิดในครรภ์ปรากฏ 1 การตั้งครรภ์ย่อมมีได้เพราะความ ประชุมพร้อมแห่งเหตุ 3 ประการอย่างนี้”

อัสติเทวฤาษี “ก็ท่านผู้เจริญทั้งหลายอ่อนนอนได้หรือว่า ได้โปรดเกิด ขอสัตว์ที่เกิดในครรภ์จง เป็นกษัตริย์ จงเป็นพราหมณ์ จงเป็นแพศย์ หรือว่าจงเป็นคฤห”

พราหมณ์ทั้ง 7 “ดูก่อนท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลายอ่อนนอนอย่างนั้นไม่ได้เลย”

อัสติเทวฤาษี “เมื่อเป็นอย่างนั้น ท่านผู้เจริญทั้งหลายจะรู้ได้หรือว่าท่านทั้งหลายเป็นพวกไหน”

พราหมณ์ทั้ง 7 “ดูก่อนท่านผู้เจริญ เมื่อเป็นอย่างนั้น ข้าพเจ้าทั้งหลายไม่รู้เลยว่า ข้าพเจ้าทั้งหลาย เป็นพวกไหน”

พระพุทธองค์ตรัสกับอัสสลายนะว่า “ก็พราหมณ์ฤาษี 7 คนนั้น อันอัสติเทวฤาษี ชักใช้ไล่เลียง ไต่ถามในวาทะปาวรรวชาติกำเนิดของตนก็ตอบไม่ได้ บัดนี้ ท่านอันเราชักใช้ไล่เลียง ไต่ถามในวาทะปาวรรวชาติกำเนิดของตน จะตอบได้อย่างไร ท่านเป็นศิษย์มีอาจารย์ยังไม่จบ เป็นแต่ถือทัฬหีเท่านั้น”

อัสสลายนะมาณพซาบซึ่งในคำตรัสของพระพุทธองค์ เกิดศรัทธาเลื่อมใส ปวารณาตัวเป็นอุบาสก ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

5.7 โงมฺมุขสูตร : ว่าด้วยโงมฺมุขพราหมณ์

เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นภายหลังจากพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว มีพระสาวกชื่อ **พระอุเทน** อยู่ ณ เขมียัมมพวัน เมืองพาราณสี ท่านกำลังเดินจงกรมอยู่ ได้มีพราหมณ์ชื่อโงมฺมุขะเข้ามาหา และกล่าวในลักษณะดูหมิ่นว่า “ดูก่อนสมณะผู้เจริญ การบวชอันชอบธรรมย่อมไม่มี ในเรื่องนี้ข้าพเจ้ามีความ เห็นอย่างนี้ เพราะบัณฑิตทั้งหลายเช่นท่านก็ยังไม่เห็นธรรม”

พระอุเทนเชิญพราหมณ์เข้าไปนั่งสนทนาธรรมในวิหาร พระอุเทนอธิบายโดยยกอุปมาอุปไมยแล้ว ให้พราหมณ์ตอบ ได้แก่เรื่อง **บุคคล 4 จำพวก** กับ **บริษัท 2 จำพวก** ให้พราหมณ์ตอบว่าแนวทางปฏิบัติของ คนพวกใด และบริษัทเหล่าใดจึงจะนำไปสู่ความสงบเย็น

โงมฺมุขพราหมณ์ขอคำอธิบายโดยพิศดารถึงแนวทางปฏิบัติของพระสงฆ์ในธรรมวินัย พระอุเทนได้ แสดงธรรมในหัวข้อ **ดิดถียวัตร ผู้ถึงพร้อมด้วยสิกขาสาชีพ ฌาน 4 ญาณ 3** โงมฺมุขพราหมณ์เข้าใจแจ่มแจ้ง มีความศรัทธา ปวารณาตนเป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต และต้องการเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เมื่อทราบข่าวพระพุทธเจ้าได้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ก็แสดงความจำนงถวายเงินที่เป็นเบี้ยเลี้ยงของตนที่ได้รับพระราชทานจากพระเจ้าอังคราชเป็นประจำ พระอุเทนไม่รับ เพราะ “การรับทองและเงินไม่สมควรแก่ อาตมภาพทั้งหลาย” พราหมณ์แสดงความจำนงสร้างวิหารถวาย พระอุเทนจึงแนะนำให้สร้างโรงเลี้ยงถวายแก่สงฆ์ ในเมืองปาตลีบุตร

โสมมุขพราหมณ์กล่าวว่า “ด้วยบุญที่ท่านอุทิศชกชนข้าพเจ้าในสังฆทานนี้ ข้าพเจ้ามีใจชื่นชมยินดีเหลือประมาณ ข้าแต่ท่านอุเทน ข้าพเจ้าจะให้สร้างโรงเลี้ยงถวายแก่สงฆ์ในเมืองปตลิสฺบุตร ด้วยเบี้ยเลี้ยงประจำส่วนนี้ด้วย ด้วยเบี้ยเลี้ยงประจำส่วนอื่นด้วย”

5.5 จังกีสสูตร : เรื่องจังกีพราหมณ์

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในโกศลชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จถึงที่อยู่ของพวกพราหมณ์ชื่อตำบลโอปาสาทะ พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ ป่าไม้สาละชื่อว่า เทพวัน ทางทิศเหนือของตำบลโอปาสาทะ

เวลานั้น ทั้งพราหมณ์ คฤหบดี ต่างพากันมุ่งหน้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พราหมณ์ชื่อจังกีซึ่งเป็นผู้ปกครองเมืองประสงค์จะไปเข้าเฝ้าด้วย แต่ถูกบรรดาพราหมณ์ทั้งหลายคัดค้านด้วยเห็นว่าพราหมณ์จังกี เป็นผู้มีสกุลสูง มีความรู้ดี เป็นเจ้าเมือง มีความพร้อมทุกอย่าง การไปเฝ้าพระพุทธเจ้าถือเป็นการเสียเกียรติ ควรให้พระพุทธเจ้ามาหาตน แต่พราหมณ์จังกีกลับแย้งว่าพระพุทธองค์เหนือตนในทุกด้านไม่ว่าจะพิจารณาเรื่องใด จึงตัดสินใจเข้าเฝ้า

ในบรรดาผู้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้านั้น มีพราหมณ์หนุ่มน้อยอายุ 16 ปี ชื่อกาปทิกะรวมอยู่ด้วย เขาขอบพูดสอดแทรกในขณะที่พราหมณ์อาวุโสกำลังสนทนาอยู่ พระพุทธเจ้าทรงห้ามกาปทิกะถามพราหมณ์ว่า “เมื่อพราหมณ์ทั้งหลายผู้แก่เฒ่ากำลังเจรจาอยู่ ท่านการทวาชะ (ฤๅษี) อย่าพูดสอดขึ้นในระหว่าง ๆ ซิ จงรอให้เขาพูดจบเสียก่อน”

กาปทิกะถามพราหมณ์ถามพราหมณ์ จังกีพราหมณ์ได้กราบทูลพระพุทธองค์ว่า “ท่านพระโคตม อย่าทรงห้ามกาปทิกะถามพราหมณ์เลย กาปทิกะถามพราหมณ์เป็นบุตรของผู้มีสกุล เป็นพหูสูต เป็นบัณฑิต เจรจาถ้อยคำไพเราะ และสามารถเจรจาโต้ตอบในคำนั้นกับท่านพระโคตมได้”

กาปทิกะถามพราหมณ์ได้ทูลถามพระพุทธองค์ว่า “ข้าแต่ท่านโคตมก็ในบทมนต์อันเป็นของเก่าของพราหมณ์ทั้งหลาย โดยนำสืบต่อกันมาตามคัมภีร์ พราหมณ์ทั้งหลายย่อมถือกันจริงจังว่า สิ่งนี้แลจริง สิ่งอื่นเปล่า ดังนี้ในเรื่องนี้ท่านพระโคตมจะตรัสว่าอย่างไร”

พระพุทธองค์ตรัสถามขอคำยืนยันว่า เคยมีพราหมณ์คนใดคนหนึ่งสามารถยืนยันได้ไหมว่า “ข้อนี้เรารู้ อยู่ เราเห็นอยู่ว่า สิ่งนี้แลจริง สิ่งอื่นเปล่า” มาณพน้อยตอบว่า ไม่มีเลย พระองค์ถามว่าสืบย้อนหลังไปจน 7 ชั่วอายุของพราหมณ์ทั้งหลาย เคยมีใครยืนยันไหม ตอบว่าไม่มี ถามว่าบรรดาฤๅษีมีชื่อเสียงผู้เป็นเจ้าสำนักพราหมณ์ในปัจจุบัน มีใครคนใดคนหนึ่งยืนยันได้หรือไม่ ก็ไม่มี มีแต่บอกตาม ๆ กันไป

พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนการทวาชะ เปรียบเทียบแถวคนตาบอด ซึ่งเกาะกันต่อ ๆ ไป แม้คนแรกก็ไม่เห็น คนกลางก็ไม่เห็น คนหลังก็ไม่เห็น ฉันทิ ภาสิตของพราหมณ์ทั้งหลายเห็นจะเปรียบได้กับแถวคนตาบอด ฉะนั้น คือ แม้คนชั้นแรกก็ไม่เห็น แม้คนชั้นกลางก็ไม่เห็น แม้คนชั้นหลังก็ไม่เห็น... ท่านจะเข้าใจความซอมนั้นเป็นไหน เมื่อเป็นเช่นนั้น ความเชื่อของพราหมณ์ทั้งหลายย่อมหามูลมิได้ มีใช้หรือ”

ลำดับต่อไปเป็นการตอบคำถามของพราหมณ์ ในหัวข้อ **ธรรม 5 ประการ มีวิบากเป็นสองส่วน พยากรณ์การรักษาจะ พยากรณ์การรู้ตามลัทธิจะ พยากรณ์การบรรลุถึงจะ พยากรณ์ธรรมมีอุปการะมาก** ทำให้กัปทิกมาณพเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง ได้แสดงตนเป็นอุบาสก ถึงพระไตรสรณาคมน์ตลอดชีวิต

5.6 เอสการีสสูตร : เรื่องเอสการีพราหมณ์

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ใกล้พระนครสาวัตถี ในครั้งนั้น เอสการีพราหมณ์ได้เข้าเฝ้าถึงที่ประทับ

ว่าด้วยการบำเรอ 4 เอสการีพราหมณ์ได้ทูลถามว่า “ท่านพระโคตม พราหมณ์ทั้งหลายย่อมบัญญัติการบำเรอ 4 ประการ คือ บัญญัติการบำเรอพราหมณ์ 1 บัญญัติการบำเรอกษัตริย์ 1 บัญญัติการบำเรอแพศย์ 1 บัญญัติการบำเรอศูทร 1...” โดยสรุปพราหมณ์เป็นวาระสูงสุด ทุกวาระต้องบำเรอพราหมณ์ ส่วนพราหมณ์ไม่ต้องบำเรอวาระอื่น ยกเว้นบำเรอพราหมณ์ด้วยกัน ทูลถามความเห็นพระพุทธรองค์ว่าตรัสการบำเรอนี้อย่างไร

พระพุทธรองค์ตรัสถามว่า “ดูก่อนพราหมณ์ ก็โลกทั้งปวงยินยอมอนุญาตข้อบัญญัตินั้นแก่พราหมณ์ทั้งหลายว่า จงบัญญัติการบำเรอ 4 ประการนี้กระนั้นหรือ”

เอสการี “ไม่เช่นนั้น ท่านพระโคตม”

พระพุทธรองค์ “ดูก่อนพราหมณ์ เปรียบเหมือนบุรุษขัดสน ไม่มีของของตน ยากจน ชนทั้งหลายแขวนก้อนเนื้อใส่ยาพิษไว้ เพื่อบุรุษนั้นผู้ไม่ชอบกินโดยระบุว่า พ่อคุณ เชิญพ่อกินก้อนเนื้อนี้เสียซิ และพึงจ่ายค่าเนื้อนี้ทีหลัง ฉันทิด พราหมณ์ทั้งหลายก็ฉันทันนั้น ย่อมบัญญัติการบำเรอ 4 ประการ นี้แก่สมณพราหมณ์เหล่านั้นฝ่ายเดียว โดยไม่มีฝ่ายอื่นยินยอม...”

จากการสนทนา โดยสรุป พระพุทธรองค์ทรงชี้ให้เห็นว่า การประเสริฐหรือเลวทรามไม่ได้เป็นเพราะอยู่ในวาระใด แต่อยู่ที่การกระทำ วาระใดทำบาปก็ย่อมบาป วาระใดทำบุญก็ย่อมเป็นบุญ เสมอเหมือนกันทุกวาระ

หัวข้อธรรมที่พราหมณ์ยกมาถามพระพุทธรองค์ ได้แก่ เรื่อง **ว่าด้วยทรัพย์ 4 คนจะดีหรือชั่วมิใช่เพราะวาระ** เอสการีกล่าวในตอนท้ายว่า “ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก... ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรม และพระภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอพระโคตมผู้เจริญโปรดทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป

5.7 ฌัญชาานิสูตร : เรื่องฌัญชาานิพราหมณ์

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน พระนครราชคฤห์ สมัยนั้น ท่านพระสารีบุตรเที่ยวจาริกไปในทักษิณาคีรีชนบท พร้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่ ได้มีภิกษุรูปหนึ่งที่จำพรรษาใน พระนครราชคฤห์เข้ากราบพระสารีบุตร

พระสารีบุตรได้สอบถามถึงพระพุทธรองค์ ถ้ามถึงภิกษุสาวก ว่าอยู่สุขสบายดีหรือไม่ และถามถึง ฌัญชาานิพราหมณ์ว่า “ฌัญชาานิพราหมณ์ยังเป็นผู้ไม่ประมาทหรือไม่” พระภิกษุตอบว่า “ที่ไหนได้ท่านผู้มีอายุ ฌัญชาานิพราหมณ์ของเราจะไม่ประมาท เขาอาศัยอำนาจหน้าที่เกี่ยวเบียดบังผลประโยชน์ของพวกพราหมณ์ และคฤหบดี อาศัยพวกพราหมณ์และคฤหบดีเอาผลประโยชน์ของรัฐ ภรรยาของเขาผู้มีศรัทธา มาจากสกุลที่มี ศรัทธา ทำกาลเสียแล้ว (ตาย) เขาได้หญิงอื่นมาเป็นภรรยา ศรัทธาไม่ได้มาจากสกุลที่ไม่มีศรัทธา”

พระสารีบุตรกล่าวว่า “ดูก่อนท่านผู้มีอายุ เราได้ฟังว่าฌัญชาานิพราหมณ์เป็นผู้ประมาท กลายเป็น ฟังเรื่องเสียหาย ทำไฉนเราจะฟังได้พบกับฌัญชาานิพราหมณ์สักครั้งสักคราว ทำไฉนจะฟังได้เจรจาปราศรัย กันสักหน่อย”

ต่อมาเมื่อพระสารีบุตรจาริกไปทางพระนครราชคฤห์ก็ได้ไปเยี่ยมเยียนฌัญชาานิพราหมณ์เพื่อเตือน สติให้เลิกการประพฤติที่ไม่ชอบธรรม

พระสารีบุตรถามว่า “ดูก่อนฌัญชาานิ ท่านเป็นผู้ไม่ประมาทหรือไม่”

ฌัญชาานิพราหมณ์ตอบว่า “ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร ที่ไหนข้าพเจ้าจะไม่ประมาท เพราะข้าพเจ้า ต้องเลี้ยงมารดาบิดา ต้องเลี้ยงบุตรและภรรยา ต้องเลี้ยงพวกทาสกรรมกรและคนรับใช้ ต้องทำกิจให้มิตร สหาย ต้องทำกิจให้ญาติสาโลหิต ต้องต้อนรับแขก ต้องทำบุญอุทิศส่งไปให้บุพเพตชน ต้องทำการบวง สรวงเทวดา ต้องเสียภาษีอากรให้หลวง แม้กายนี้ก็ต้องบำรุงบำเรอ”

พระสารีบุตรถามว่าเหตุผลของฌัญชาานินั้นเอามาใช้อ้างกับนายนิรบาลได้หรือไม่ว่า “เราเป็นผู้ ประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดธรรม เพราะเหตุต้องเลี้ยงดูมารดาบิดา ขอนายนิรบาลอย่าจดคร่ำเราไป นรกละ หรือมารดาบิดาของผู้นั้นจะฟังอ้างได้หรือว่าผู้นี้เป็นผู้ประพฤติไม่ชอบธรรม ประพฤติผิดธรรม เพราะต้องเลี้ยงดูเราทั้งหลาย ขอนายนิรบาลอย่าฟังจดคร่ำเขาไปนรกละ”

พระสารีบุตรยกกรณีต่าง ๆ ถ้ามฌัญชาานิพราหมณ์ จนเขาสามารถสรุปได้เองว่า “บุคคลผู้ ประพฤติชอบธรรม ย่อมประเสริฐกว่าบุคคลผู้ประพฤติไม่ชอบธรรม”

ฌัญชาานิพราหมณ์ ชื่นชมอนุโมทนาภาสิตของท่านพระสารีบุตร

ฌัญชาานิพราหมณ์อาพาธ ต่อมาได้ข่าวว่าฌัญชาานิพราหมณ์ป่วยหนัก **พระสารีบุตรเข้าไปเยี่ยม** ได้เทศน์เรื่อง **ว่าด้วยหุติ - สุกตัญญิ** สอนยกระดับจิตของฌัญชาานิขึ้นไปถึงพรหมโลก คือ ประกอบด้วย พรหมวิหาร 4 เจริญเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาไปทุกทิศให้เป็นนิสสัย ต่อมาภายหลังฌัญชาานิ ได้ถึงแก่กรรมและไปบังเกิดในพรหมโลก

5.8 วาเสฏฐสูตร : ทรงโปรดวาเสฏฐมาณพ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ราวป่าอิจฉานังคละ ใกล้บ้านอิจฉานังคละคาม ที่บ้านแห่งนี้มีพราหมณ์ที่มีชื่อเสียงอาศัยอยู่หลายสกุล

มีพราหมณ์หนุ่ม 2 คน คือ วาเสฏฐมาณพ และ ภารทวาชมาณพ เป็นบัณฑิตคงแก่เรียน และรู้เจนจบในวิชาการของพราหมณ์ ได้มีความเห็นขัดแย้งกันในความเห็นที่ว่า “อย่างไรบุคคลจึงจะถือว่าเป็นพราหมณ์” ฝ่ายภารทวาชพราหมณ์ เห็นว่า “บุคคลถือว่าเป็นพราหมณ์เพราะชาติกำเนิด” ส่วนวาเสฏฐพราหมณ์ เห็นว่า “บุคคลถือว่าเป็นพราหมณ์เพราะการกระทำ” ไม่สามารถตกลงกันได้จึงพากันมาเฝ้าขอความเห็นจากพระพุทธเจ้า

พราหมณ์ในพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “เราจักพยากรณ์การจำแนกชาติของสัตว์ทั้งหลายตามลำดับ ตามสมควรแก่ท่านทั้งสอง” คือ ได้ตั้งแต่พวกพืชและต้นไม้ แมลงตัวเล็ก ๆ ไปจนถึงสัตว์ใหญ่ จำแนกตามชาติตามกำเนิดของสิ่งเหล่านั้น เพราะมันมีชาติกำเนิดเป็นคนละอย่างกัน มีลักษณะสรีระที่แตกต่างกัน

ส่วนในหมู่มนุษย์นั้นเขาเรียกตามชื่อ เช่น ผู้ใดอาศัยการรักษาคอเลี้ยงชีวิตก็เรียกว่า ชวานา... เรียกว่าคิลปิน พ่อค้า คนรับใช้ โจร ทหาร พระราชา เป็นต้น บุคคลเหล่านี้ “ถึงจะเรียกกันว่า ท่านผู้เจริญ ผู้นั้นก็ยังมีผู้มิมีกิเลสเครื่องกังวลอยู่นั่นเอง เราเรียกบุคคลผู้ไม่มีกิเลส เครื่องกังวล ผู้ไม่ยึดมั่นว่าเป็นพราหมณ์”

พระพุทธองค์ตรัสถึงคุณลักษณะทางด้านกุศลที่เป็นลักษณะของพราหมณ์ในศาสนาพุทธโดยละเอียด และสรุปดังนี้

“อันชื่อ คือนามและโคตรที่กำหนดตั้งไว้เนิ่น เป็นแต่ลัทธิว่าโหวทในโลกล เพราะเกิดขึ้นมาตามชื่อที่กำหนดตั้งกันไว้ในกาลนั้นๆ ทิฏฐิอันนอนเนื่องอยู่ในหทัยสันกาลนานของสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่รู้ เมื่อสัตว์ทั้งหลายไม่รู้ก็พรั้งกล่าวว่าเป็นพราหมณ์เพราะชาติ บุคคลจะถือว่าเป็นคนชั่วเพราะชาติก็หาไม่ จะถือว่าเป็นพราหมณ์เพราะชาติก็หาไม่ ที่แท้ถือว่าเป็นคนชั่วเพราะการกระทำ ถือว่าเป็นพราหมณ์เพราะการกระทำ เป็นชวานาเพราะการกระทำ เป็นคิลปินเพราะการกระทำ... ฯลฯ... แม้เป็นพระราชาเพราะการกระทำ บัณฑิตทั้งหลายมีปกติเห็นปฏิจักษุสมุบาท ผลาดในกรรมและวิบาก ย่อมเห็นกรรมนั้นแจ่มชัดตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า โลกย่อมเป็นไปเพราะกรรม หมู่สัตว์ย่อมเป็นไปเพราะกรรม สัตว์ทั้งหลายถูกผูกไว้ในกรรม... บุคคลถือว่าเป็นพราหมณ์ด้วยการกระทำอันประเสริฐนี้ คือ ตบะ พรหมจรรย์ สัจญมะ และทมะ กรรม 4 อย่างนี้เป็นกรรมอันสูงสุดของพรหมทั้งหลาย ทำให้ผู้ประพฤติถึงพร้อมด้วยวิริยา 3 ระบิกิเลสได้สิ้นภพใหม่แล้ว ดูก่อนวาเสฏฐะ ท่านจงรู้อย่างนี้ว่าผู้ใดที่ชื่อว่าพราหม เป็นท้าวสักกะ ของบัณฑิตผู้รู้แจ้งทั้งหลาย

5.9 สุภสูตร : ทรงโปรดสุภมาณพ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน พระนครสาวัตถี สมัยนั้น สุภมาณพโศทยบุตร เดินทางมาพักอยู่ในพระนครสาวัตถี เขาได้กล่าวกับเจ้าของบ้านที่เขาพักอาศัยว่า “ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ว่า

พระนครสาวดีที่ไม่ว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลายเลย วันนี้เราจะพึงเข้าไปนั่งใกล้สมณะ หรือพราหมณ์คนใดดีหนอ” เมื่อทราบว่พระพุทเจ้าก็ประทับอยู่ในเมืองนี้ จึงได้ไปเข้าเฝ้า

สุภมาณพได้ทูลถามพระพุทเจ้า “พราหมณ์ทั้งหลายกล่าวกันอย่างนี้ว่า คฤหัสถ์เท่านั้นเป็นผู้ยินดีกุศลเครื่องนำออกไปจากทุกข์ บรรพชิตไม่ยินดีกุศลธรรมนั้น ในเรื่องนี้พระโคตมตรัสว่าอย่างไร”

พระพุทของค์ตรัสว่า “ดูก่อนมาณพ ในเรื่องนี้เราแยกกล่าว เราพรรณนาการปฏิบัติผิดของคฤหัสถ์หรือของบรรพชิต... คฤหัสถ์หรือบรรพชิตปฏิบัติผิดแล้ว ย่อมเชื่อว่าเป็นผู้ไม่ยินดีกุศลธรรม เครื่องนำออกไปจากทุกข์ เพราะเหตุแห่งอธิกรณ์คือการปฏิบัติผิด... เราพรรณนาการปฏิบัติชอบของคฤหัสถ์หรือของบรรพชิต... คฤหัสถ์หรือบรรพชิตปฏิบัติชอบแล้ว เชื่อว่าเป็นผู้ยินดีกุศลธรรมเครื่องนำออกไปจากทุกข์ เพราะเหตุแห่งอธิกรณ์คือการปฏิบัติชอบ”

สุภมาณพถามคำถามเกี่ยวกับ **ฐานะการงานของคฤหัสถ์และบรรพชิต บัญญัติธรรม 5 ประการทางไปพรหมโลก**

สุภมาณพได้รับการอธิบายอย่างแจ่มแจ้ง ในตอนขากลับสวนทางกันกับชาณุโสณิพราหมณ์ สุภมาณพกล่าวสรรเสริญพระพุทเจ้าว่า “พระองค์ท่านประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เทวดาและมนุษย์จึงสรรเสริญแล้วสรรเสริญอีก อนึ่งธรรม 5 ประการนี้ ที่พราหมณ์ทั้งหลายบัญญัติ เพื่อทำบุญ เพื่อยินดีทางที่เป็นกุศล พระสมณโคตมตรัสว่าเป็นบริขารแห่งจิต เพื่อบรมจิตไม่ให้มีเวร ไม่ให้มีความเบียดเบียน”

เมื่อได้ฟังดังนั้น ชาณุโสณิพราหมณ์ลงจากธรรมา แล้วน้อมอัญชลีไปทางทิศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ แล้วเปล่งอุทานว่า “เป็นลาภของพระเจ้าปเสนทิโกศล พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงได้ดีแล้วหนอ ที่พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทเจ้า ประทับอยู่ในแคว้นแคว้นของพระองค์”

5.10 สคาวรสสูตร : สคาวรมาณพเข้าเฝ้าพระพุทเจ้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศลพร้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่ สมัยนั้น มีนางพราหมณ์ชื่อ ธัญญชานี แห่งหมู่บ้านปัจจลกับปะ เป็นผู้เลื่อมใสยิ่งในพระพุท พระธรรม พระสงฆ์ นางมักจะเปล่งวาจาอุทานขึ้น 3 ครั้งว่า “ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทเจ้าพระองค์นั้น” ด้วยศรัทธาของนางนี้เองทำให้พราหมณ์ที่เป็นเพื่อนบ้าน ชื่อสคาวระไม่ค่อยชอบใจ และมักจะกล่าวกะนางธัญญชานีพราหมณ์ว่า “นางธัญญชานีพราหมณ์ไม่เป็นมงคลเลย นางธัญญชานีเป็นคนฉิบหาย เมื่อพราหมณ์ทั้งหลายผู้ทรงไตรวิชชาที่มีอยู่ เอนางไปเฝ้าไปกล่าวสรรเสริญคุณของสมณะหัวล้านนั้นทำไม”

นางธัญญชานีพราหมณ์กล่าวชี้แจงว่า “ดูก่อนพ่อมีพักตร์อันเจริญ ก็พอยังไม่รู้จักศีลและปัญญาของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ถ้าพ่อรู้จักศีลและปัญญาของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นดี พ่อจะไม่ฟังลำคัญพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นว่า เป็นผู้ควรด่า ควรบริภาษเลย”

คำกล่าวของนางทำให้สคาวรพราหมณ์ใคร่จะได้พบพระพุทเจ้า

ในเวลาต่อมาเมื่อพระพุทธองค์เสด็จมาถึงบ้านปัจฉกกับปะ ประทับอยู่ในสวนมะม่วงของโตเถยพราหมณ์ นางธัญชาณีพราหมณ์ได้แจ้งให้สคารพราหมณ์ทราบ เขาจึงรีบไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ถึงที่ประทับ

สคารพราหมณ์ได้ทูลถามพระพุทธองค์ว่า “มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งเป็นผู้มีบารมีชั้นสุดท้าย เพราะรู้ยิ่งในปัจจุบัน ย่อมปฏิบัติญาณอาทิพรหมจรรย์ ในสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใดเป็นผู้ถึงบารมีชั้นสุดท้ายเพราะรู้ยิ่งในปัจจุบัน ย่อมปฏิบัติญาณอาทิพรหมจรรย์ ท่านพระโคตมเป็นคนไหนของจำนวนสมณพราหมณ์เหล่านั้น”

ความต่างกันแห่งสมณพราหมณ์ พระพุทธองค์ตรัสถึงความต่างกันแห่งสมณพราหมณ์ผู้ถึงบารมีชั้นสุดท้าย คือ พวกหนึ่งเป็นผู้ฟังตามกันมา เหมือนพวกพราหมณ์ผู้ทรงไตรวิชา พวกหนึ่งอาศัยความเชื่ออย่างเดียว เหมือนพวกพราหมณ์นักตริกตรอง คือ “รู้ธรรมด้วยปัญญาอันยิ่งเองในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยฟังตามกันมาก่อน ถึงบารมีชั้นสุดท้ายเพราะรู้ยิ่งในปัจจุบัน...”

ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ตรัสเล่าถึงการบำเพ็ญเพียรของพระองค์ เริ่มจากการออกบวชเป็นต้นไป **การทำทุกกรกิริยา เรื่องฉาน 4 ญาณ และการตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า**

สคารวมาณพ เข้าใจธรรมะของพระพุทธองค์อย่างแจ่มแจ้ง มีจิตศรัทธาเลื่อมใส ขอบวาระนาตนเป็นอุบาสก ถึงไตรสรณาคมณ์ตลอดชีวิต

(พราหมณวรรคที่ 5 จบ)

มัชฌิมปิณณาสกั ประดับด้วย 50 สูตรจบ

พระไตรปิฎกเล่มที่ 14 : อุปริปิฎก

ในอุปริปิฎก (ปันปลาย) พระไตรปิฎกเล่มที่ 14 แบ่งเป็น 5 วรรค ๆ ละ 10 สูตร ยกเว้นวรรคที่ 4 (วิภังควรรค) มี 12 สูตร รวมทั้งหมด 52 สูตร มีเนื้อหาโดยย่อต่อไปนี้

1 เทวทหวรรค มี 10 สูตร ดังต่อไปนี้

1.1 เทวทหสูตร : วาตะของนิครนถ์

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่เมืองเทวทหะในสักกชนบท ได้แสดงธรรมโปรดภิกษุสาวกโดยตรัสถึงคำสอนและความเชื่อของพวกนิครนถ์นักบวชพวกหนึ่ง ซึ่งพวกเขาสอนว่า “คนเรานี้ย่อมแสวงสุขบ้าง ทุกข์บ้าง มิใช่ทุกข์มิใช่สุขบ้าง อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งหมดนั้นเป็นเพราะเหตุแห่งกรรมเก่าที่ตนทำไว้ก่อน ทั้งนี้เพราะตบะทำให้กรรมเก่าหมดไป ทั้งกรรมใหม่ก็มีได้ก็ขึ้น จึงไม่มีผลต่อไป เพราะไม่มีผลจึงสิ้นกรรม เพราะสิ้นกรรมจึงสิ้นทุกข์ เพราะสิ้นทุกข์จึงสิ้นเวทนา เพราะสิ้นเวทนา ทุกข์ทั้งปวงจักเป็นอันบุคคลนั้นทำให้หมดไป”

พระพุทธองค์ได้เข้าไปสอบถามพวกนิครนถ์เหล่านั้นว่า สอนและเชื่อเช่นนั้นจริงไหม ได้รับคำยืนยันว่าจริง พระองค์ถามว่า “พวกท่านทราบบ้างไหมว่า เราทั้งหลายได้ก่อกรรมทำชั่วไว้ในปางก่อน มิใช่ไม่ได้ทำไว้” “พวกท่านทราบบ้างไหมว่า เราทั้งหลายก่อกรรมทำชั่วไว้อย่างนั้นอย่างนี้บ้าง” รวมทั้งคำถามอื่น ๆ บ้าง กับ การปฏิบัติเพื่อให้หมดทุกข์ ได้รับคำตอบจากพวกนิครนถ์ว่า “ไม่ทราบเรื่องนี้เลย” ในทุกคำถาม

พระพุทธองค์ตรัสว่า “เท่าที่พูดกันมานี้เป็นอันว่า พวกท่านไม่ทราบว่า เราทั้งหลายได้มีแล้วในปางก่อน มิใช่ไม่ได้มีแล้ว ทั้งไม่ทราบว่าเราทั้งหลายได้ก่อกรรมทำชั่วไว้ในปางก่อน มิใช่ไม่ได้ทำไว้ ทั้งไม่ทราบว่าเราทั้งหลายได้ก่อกรรมทำชั่วไว้อย่างนั้นอย่างนี้บ้าง ตลอดจนไม่ทราบว่าทุกข์เท่านี้เราทำให้หมดได้แล้ว หรือว่าทุกข์เท่านี้เราจะต้องทำให้หมดไป ...ทั้งไม่ทราบเรื่องการละอกุศลธรรม การบำเพ็ญกุศลธรรมในปัจจุบัน เมื่อเป็นเช่นนี้จึงไม่บังควรที่จะพยากรณ์ว่า คนเรานี้ย่อมแสวงสุขบ้างทุกข์บ้าง... ฯลฯ...”

จากการสนทนาและซักถามพวกนิครนถ์ พระพุทธองค์ตรัสแก่เหล่าภิกษุว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกนิครนถ์มีวาตะอย่างนี้ การกล่าวก่อน (วาตะของพวกครู) และการกล่าวตาม (อนุวาตะของพวกศิษย์ที่ว่าตามกัน) 10 ประการอันชอบด้วยเหตุของพวกนิครนถ์ผู้มีวาตะอย่างนี้ ย่อมถึงฐานะน่าติเตียน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความพยายามไร้ผล ความเพียรไร้ผลอย่างนี้แล”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อย่างไร ความพยายามจึงจะมีผล ความเพียรจึงจะมีผล... ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่เอาตัวที่ไม่มีทุกข์ ไปรับทุกข์ 1 ไม่สละความสุขที่เกิดโดยธรรม 1 ไม่เป็นผู้หมกมุ่นในความสุขนั้น 1 เธอย่อมทราบชัดอย่างนี้ว่าถึงเราเป็นเหตุก่อเกิดทุกข์ เมื่อบำเพ็ญความเพียรย่อมคลายกำหนดได้เพราะความเพียรนั้น อนึ่ง ถ้าเราเป็นเหตุก่อเกิดทุกข์ เมื่อวางเฉยคืออุเบกขาอยู่ ย่อมคลายกำหนดได้...”

1.2 ปัญญัติยสูตร : ความเห็นผิดต่าง ๆ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน พระนครสาวัตถี พระพุทธองค์แสดงธรรมแก่เหล่าภิกษุสาวก ถึงความเห็นผิดของนักบวชในลัทธิต่าง ๆ ที่มีในสมัยนั้น โดยชี้ให้เห็นว่าเห็นผิดอย่างไร ทำไมจึงมีความเห็นอย่างนั้น แสดงเนื้อความและจำแนกแยกแยะโดยละเอียด

พระพุทธองค์ทรงสรุปว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กับท่านประเสริฐ สงบ ไม่มีบัพเพณฑกกว่า ที่ตถาคตตรัสรู้เองด้วยปัญญาอันยิ่งนี้แล คือ ความรู้เหตุเกิด เหตุดับ คุณ โทษ และอุปายเป็นเครื่องออกไปแห่งผัสสสายตะทั้ง 6 ตามความเป็นจริง แล้วหลุดพ้นได้ด้วยไม่ถือนั่น”

1.3 กิณติสูตร : พระพุทธโอวาทเรื่องสามัคคี

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในป่าชัญ สถานที่บ้านงสวนพลีกรรม พระองค์ได้ทรงแสดงธรรมเรื่องสามัคคีแก่ภิกษุทั้งหลาย พระองค์ตรัสว่า “พวกเธอมีความดำริในเราบ้างหรือว่า สมณโคตมแสดงธรรมเพราะเหตุจิวร หรือเพราะเหตุบิณฑบาต หรือเพราะเหตุเสนาสนะ หรือเพราะเหตุหวังสุขในภพน้อยใหญ่ ด้วยอาการนี้”

ภิกษุเหล่านั้นทูลว่า “หามิได้พระเจ้าข้า... พวกข้าพระองค์มีความดำริในพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงเอ็นดู หวังแสวงหาประโยชน์เกื้อกูล ทรงอาศัยความอนุเคราะห์แสดงธรรม”

พระพุทธองค์ตรัสว่า “เพราะเหตุนี้แล ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้ได้อันเราแสดงแล้วแก่เธอทั้งหลาย ด้วยความรู้ยิ่ง ธรรมเหล่านั้น คือ สติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 อธิเบทา 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 อริยมรรคมีองค์ 8 เธอทั้งปวงพึงสามัคคีกัน ประองดองกัน ไม่ทู่หมัดแย้งกัน ตั้งใจศึกษาในธรรมเหล่านั้น...”

ลำดับต่อจากนั้น พระพุทธองค์ตรัสอีกกล่าวเตือนพระผู้มีความคิดเห็นแตกต่าง การกล่าวเตือนภิกษุผู้ต้องอาบัติ การกล่าวเตือนภิกษุแตกความสามัคคีกัน เพื่อไม่ให้เกิดข้อกล่าวหาว่ายกตนข่มท่านให้อ้างอิงพระพุทธดำรัสมาใช้กล่าวเตือนกัน

1.4 สามคามสูตร : ปราภการแตกแยกของพวกนิครนถ์

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่หมู่บ้านสามคามในลัทธิชนบท สมัยนั้น นิครนถ์นาฏบุตร เจ้าลัทธิได้ถึงแก่กรรมใหม่ ๆ ที่เมืองปาวา ทำให้เหล่าศิษย์แตกกันเป็น 2 พวก ต่างทะเลาะวิวาทและพุดจาตบถมินฝ่ายตรงข้ามกัน บรรดาสาวกที่เป็นคฤหัสถ์ก็แตกแยกกันด้วย ต่างก็ “เป็นผู้เบื้อหน่าย คลายยินดี มีใจเลื่อมถอย ในพวกศิษย์นิครนถ์นาฏบุตร ดูว่าเบื้อหน่าย คลายยินดี มีใจเลื่อมถอยในธรรมวินัยที่ศิษย์นิครนถ์นาฏบุตรกล่าวผิด ประกาศผิด ไม่ใช่ทางนำออกจากทุกข์ ไม่เป็นไปเพื่อความสุข มีใช้ธรรมวินัยที่ท่านผู้รู้ดีรู้ชอบประกาศแล้ว เป็นเสมือนสญูปที่พัง ไม่เป็นที่พึ่งอาศัยได้”

ในครั้งนั้น ท่านจุนทะสมณทูตเสส จำพรรษาที่เมืองปาวา ออกพรรษาแล้วได้เข้าไปหาพระอานนท์ กราบทูลพระอานนท์เรื่องการแตกแยกของพวกนิครนถ์นาฏบุตร พระอานนท์ได้พาท่านจุนทะสมณทูตเสสเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า

พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนอานนท์ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ธรรมเหล่าใดอันเราแสดงแล้วแก่เธอทั้งหลายด้วยความรู้อยิ่งคือ สติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 อริยมรรคมีองค์ 8 ดูก่อนอานนท์ เธอจะยังเห็นภิกษุของเราแม้สักสองรูป มีวาทีต่างกันได้ในธรรมเหล่านี้บ้างหรือ”

พระอานนท์ทูลตอบว่า “...ข้าพระองค์ยังไม่เห็นภิกษุแม้สักสองรูป มีวาทีต่างกัน ในธรรมเหล่านี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มิได้แล ที่บุคคลทั้งหลายผู้อาศัยพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่นั้น พอสมัยพระผู้มีพระภาคเจ้าล่วงลับไป จะพึงก่อวิวาทให้เกิดในสงฆ์ได้ เพราะอังกาฐะอันแค้นหรือปาดิโมกข์อันแค้น เพราะความวิวาทนั้นมีแต่ความไม่เกื้อกูล ไม่ก่อเกิดสุขแก่หมู่ชนเป็นอันมาก ทั้งไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนหมู่มาก รังแต่จะก่อให้เกิดทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์”

ลำดับต่อจากนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมในเรื่อง **มูลเหตุและโทษแห่งความวิวาท 6 อย่าง อริกถ 4 อย่าง อริกถสมณะ 7 อย่าง และว่าด้วยสาราณียธรรม 6**

1.5 สุนักขัตตสูตร : ว่าด้วยภาวะแห่งอรหัตผล

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ภูฏาคารศาลา ในป่ามหาวัน พระนครเวสาลี ในครั้งนั้น “มีภิกษุมากด้วยกัน ได้กราบทูลถึงการทำให้แจ้งอรหัตผลในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พวกข้าพระองค์รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีไม่ได้”

พระสุนักขัตตะลิจฉวีบุตร ได้ทราบข่าวเกี่ยวกับพระหลายรูปกราบถึงการบรรลุอรหัตจึงได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลว่า “...พวกภิกษุที่กราบทูลถึงการทำให้แจ้งพระอรหัตผลในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังกล่าวนั้น ได้ทูลพยากรณ์อรหัตผลโดยชอบหรือ หรือว่ามีบางพวกที่ได้ทูลพยากรณ์อรหัตผลด้วยความสำคัญตนว่าได้บรรลุ”

พระพุทธองค์ตรัสว่า พระภิกษุที่บรรลุอรหัตผลก็มี ที่สำคัญตนว่าได้บรรลุก็มี พระองค์จะแสดงธรรมโปรดพวกหลังนี้ รวมทั้ง “ถ้าในธรรมวินัยนี้ มิใช่ฆบรูษบางพวกคิดแต่งปัญหาเข้ามาถามตถาคต...” พระองค์ก็จะแสดงธรรมให้ฟังด้วย แต่เป็นธรรมะคนละอย่างกัน

หัวข้อธรรมะที่พระพุทธองค์ทรงแสดง ณ ที่นั้น ได้แก่ กามคุณ 5 และการออกจากกามคุณโดยละเอียด เปรียบเทียบกามคุณเหมือนงูพิษ จะรู้หรือไม่รู้ก็ตาม ถ้ายืนมือให้ถูกก็จะได้รับพิษถึงตายได้ “ดูก่อนสุนักขัตตะ จินันท์เหมือนกันแล ข้อที่ภิกษุนั้นทำความสำรวมในอายตนะที่มากกระทบกัน 6 อย่าง รู้ตั้งนั้ว อุปธิเป็นรากเหง้าแห่งทุกข์ จึงเป็นผู้ปราศจากอุปธิ พันวิเศษแล้วในธรรมเป็นสิ้นอุปธิ จักน้อมกายหรือปล่อยจิตไปในอุปธิ นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้”

1.6 อาเนญชสัปปายสูตร : ว่าด้วยปฏิปทาส่วนโลกียะและโลกุตตระ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่นิคมช็อกกัมมาศธรรม ของชาวกรุงในแคว้นกुरु พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโปรดภิกษุสาวกดังนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กามไม่เที่ยง เป็นของว่างเปล่า เลื่อนหายไปเป็นธรรมดา ลักษณะของกามดังนี้ ได้ทำความล่องลอย เป็นที่บ่นถึงของคนพาล กามทั้งที่มีในภพนี้ ทั้งที่มีในภพหน้า และกามสัญญาทั้งที่มีในภพนี้ ทั้งที่มีในภพหน้า ทั้ง 2 อย่างนี้ เป็นบ่วงแห่งมาร เป็นวิสัยแห่งมาร เป็นเหยื่อแห่งมาร เป็นที่หากินของมาร ในกามนี้ ย่อมมีอกุศลลามกทางใจเหล่านี้คือ อภิขฌาบัง พยาบาทบัง สारัมภะบัง กามนันทะ ย่อมก่ออันตรายให้แก่อริยสาวกผู้ตามศึกษาอยู่ในธรรมวินัยนี้... (อริยสาวกจึงต้องพิจารณาในเรื่องนี้)... โฉนดของเราพึงอยู่ด้วยมหัคคตะจิตอันไพบูลย์ (จิตที่แผ่กว้างไพศาล) อธิษฐานใจครอบโลก เพราะเมื่อเราอยู่ด้วยมหัคคตะจิตอันไพบูลย์ อธิษฐานใจครอบโลกอยู่เช่นนี้ อกุศลลามกเกิดทางใจ...นั้นจักไม่มี เพราะละอกุศลเหล่านั้นได้ จิตของเราที่ไม่เล็กลั่นนั้นแหละ จักกลายเป็นจิตหาประมาณมิได้ อันเราอบรมดีแล้ว...”

ลำดับนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงถึงแนวทางปฏิบัติเพื่อเข้าถึง**อาเนญชสมาบัติ** เป็นที่สบาย ข้อ 1, 2 และ 3 และทรงกล่าวสรุปว่า “อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นดังนี้ว่า กามทั้งที่มีในภพนี้ ทั้งที่มีในภพหน้า และรูปสัญญาทั้งที่มีในภพนี้ ทั้งที่มีในภพหน้า อาเนญชสัญญา อากิญจัญญายตนสัญญา เนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา สักกายะเท่าที่มีอยู่นี้เป็นอมตะ คือความหลุดพ้นแห่งจิต เพราะไม่มียึดมั่น...ด้วยประการนี้แล เราแสดงปฏิปทามีอาเนญชสมาบัติเป็นที่สบายแล้ว เราแสดงปฏิปทามีอากิญจัญญายตนสมาบัติเป็นที่สบายแล้ว เราแสดงปฏิปทามีเนวสัญญายตนสมาบัติเป็นที่สบายแล้ว อาศัยเหตุนี้ เป็นอันเราแสดงปฏิปทาเครื่องข้ามโอฆะ คือวิโมกข์อันเป็นของพระอริยะแล้ว... ก็จักอันใด ศาสดาผู้แสดงหาประโยชน์เกื้อกูล ทรงเอ็นดู อาศัยความอนุเคราะห์ พึงทำแก่สาวกทั้งหลาย ก็จักนั้นเราทำแล้วแก่พวกเธอ... นั้นโคณไม้ นั้นเรือนว่าง เธอทั้งหลายจงฟังญาณ อย่าประมาท อย่าได้เป็นผู้เดือดร้อนในภายหลัง นี่เป็นคำพร่ำสอนของเราแก่พวกเธอ

1.7 คณโกโมคคัลลานสูตร : ว่าด้วยการศึกษาและการปฏิบัติเป็นขั้นตอน

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ปราสาทของอุบาสิกาวิสาขามิคารมารดา ในพระวิหารบุพพาราม พระนครสาวัตถี ในครั้งนั้น พราหมณ์คณโกโมคคัลลานะ ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงที่ประทับ ได้ทูลถามพระพุทธองค์เกี่ยวกับขั้นตอนในการปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ ดังนี้

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ตัวอย่างเช่น ประสาทของมิคารมารดาหลังนี้ ย่อมปรากฏมีการศึกษาโดยลำดับ การกระทำโดยลำดับ การปฏิบัติโดยลำดับ คือเรื่องโครงสร้างบันไดชั้นล่าง แม้พวกพราหมณ์เหล่านี้ ก็ปรากฏมีการศึกษาโดยลำดับ การกระทำโดยลำดับ การปฏิบัติโดยลำดับ คือในเรื่องเล่าเรียน แม้พวกนักรบเหล่านี้ ก็ปรากฏมีการศึกษาโดยลำดับ การกระทำโดยลำดับ การปฏิบัติโดยลำดับ คือในเรื่องใช้อาวุธ... ฯลฯ...

ข้าแต่พระโคตม พระองค์อาจหรือหนอ เพื่อจะบัญญัติการศึกษาโดยลำดับ การกระทำโดยลำดับ การปฏิบัติโดยลำดับ ในธรรมวินัยนี้ให้เหมือนอย่างนั้น"

พระพุทธองค์ตรัสว่า "ดูก่อนพราหมณ์ เราอาจปฏิบัติการศึกษาโดยลำดับ การกระทำโดยลำดับ ในธรรมวินัยนี้ได้ เปรียบเหมือนคนฝึกม้าผู้ฉลาด ได้ม้าอาชาไนยตัวงามแล้ว เริ่มต้นทีเดียว ฝึกให้คุ้นกับการใส่บังเหียน ต่อไปจึงฝึกให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปฉันใด ดูก่อนพราหมณ์ ฉะนั้นเหมือนกันแล ตถาคตได้บรูชที่ควรฝึกแล้ว เริ่มต้นย่อมแนะนำอย่างนี้ว่า ดูก่อนภิกษุ มาเถิดเธอจงเป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยปาฏิโมกข์สังวร ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจรอยู่ จงเป็นผู้เห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายเถิด..."

ต่อจากนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงลำดับการฝึกอบรมพุทธสาวกจากขั้นต้นไปขั้นสูงขึ้นโดยลำดับ พราหมณ์คนใดคนหนึ่งมีความชื่นชมในภาษิตของพระพุทธองค์ และขอเป็นอุบาสก ถึงไตรสรณคมณ์ไปตลอดชีวิต

1.8 โคปกโมคคัลลานสูตร : ว่าด้วยเหตุที่ไม่มีใครถึงธรรมเท่าเทียมพระพุทธเจ้า

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้วไม่นาน ท่านพระอานนท์อยู่ที่พระวิหารเวฬุวัน อันเคยเป็นที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแต กรุงราชคฤห์ สมัยนั้นพระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ราชาแห่งมคธรัฐ ทรงระวางพระเจ้าปโตต แห่งกรุงอุชเชนี จึงรับสั่งให้ซ่อมแซมกรุงราชคฤห์

พระอานนท์ออกไปบิณฑบาตในตอนเช้า ได้แวะเข้าไปทักทายพราหมณ์โคปกโมคคัลลานะ พราหมณ์ได้ถามปัญหาพระอานนท์ว่า "ท่านพระอานนท์ มีภิกษุสักรูปหนึ่งบ้างไหมหนอที่มีธรรมครบทุกข้อทุกประการ ที่ท่านพระโคตมพระองค์นั้น ผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงถึงพร้อมแล้ว"

ท่านพระอานนท์ตอบว่า "...ไม่มีเลยสักรูปเดียว ที่มีธรรมครบทุกข้อทุกประการ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงถึงพร้อมแล้ว เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงให้มรรคที่ยังไม่อุบัติได้ปฏิบัติที่ยังไม่เกิดให้เกิด ตรัสบอกมรรคที่ยังไม่มีใครบอก ทรงทราบชัดมรรค และทรงฉลาดในมรรค ส่วนเหล่าสาวกในบัดนี้เป็นผู้ดำเนินตามมรรคในภายหลัง จึงถึงพร้อมได้"

การสนทนาระหว่างพระอานนท์กับพราหมณ์โคปกโมคคัลลานะค้างไว้แค่นี้ เพราะวัสสการพราหมณ์มาทอามาตย์แห่งมคธรัฐ เทียวตรวจราชการในกรุงราชคฤห์ ได้ผ่านมาและแวะสนทนาด้วย วัสสการพราหมณ์ได้ถามท่านพระอานนท์ว่า "มีพระภิกษุสักรูปหนึ่งบ้างไหม ที่ท่านพระโคตม พระองค์นั้นทรงแต่งตั้งไว้ว่า เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว ภิกษุรูปนี้จักเป็นที่พึ่งของเธอทั้งหลาย ซึ่งพระคุณเจ้าทั้งหลายจะพึงเข้าไปหาได้ในบัดนี้"

ท่านพระอานนท์ตอบว่า "ไม่มีเลยแม้สักรูปเดียว..." วัสสการพราหมณ์ถามต่อว่าแล้วมีใครที่สงฆ์สมมติขึ้นเป็นหัวหน้าแทนพระพุทธเจ้า พระอานนท์ตอบว่าไม่มีเช่นกัน วัสสการพราหมณ์จึงถามว่า "...ก็เมื่อไม่มีที่พึ่ง อะไรเล่าจะเป็นเหตุแห่งความสามัคคีกันโดยธรรม"

ท่านพระอานนท์ "...อาตมาทั้งหลายมิใช่เป็นคนไม่มีที่พึ่ง พวกอาตมาภาพมีธรรมเป็นที่พึ่ง" ท่านได้ขยายความออกไปว่า พระองค์ "...ทรงบัญญัติสิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลาย ทรงแสดงปาฏิโมกข์แก่ภิกษุทั้งหลาย

ทุก ๆ วันอุโบสถ อาตมภาพทั้งหลายเท่าที่มีอยู่นั้น จะเข้าไปอาศัยคามเขตแห่งหนึ่งอยู่ ทุก ๆ รูปจะประชุมร่วมกัน ครั้นแล้วจะเจริญภาวนาที่สวดปาติโมกข์ได้ให้สวด ถ้าขณะที่สวดปาติโมกข์อยู่ ปราภภูมิภิกษุอาบัติและโทษที่ล่วงละเมิด อาตมภาพทั้งหลายจะให้เธอทำตามธรรม ตามพระดำรัสที่ทรงพร่ำสอนไว้ เพราะฉะนั้นเป็นอันว่าภิกษุผู้เจริญทั้งหลายมิได้ให้พวกอาตมภาพกระทำ ธรรมต่างหากให้พวกอาตมภาพกระทำ”

วัสสการพราหมณ์ถามต่อว่า “ท่านพระอนนท์ มีภิกษุสักรูปหนึ่งบ้างไหม ซึ่งพระคุณเจ้าทั้งหลาย สักการะเคารพ นับถือบูชา ครั้นสักการะเคารพแล้ว ย่อมเข้าไปอาศัยอยู่ในบัดนี้”

ท่านพระอนนท์ตอบ “ดูก่อนพราหมณ์ มีอยู่รูปหนึ่งแล ซึ่งตามอาตมภาพทั้งหลาย สักการะเคารพ นับถือบูชา ครั้นสักการะเคารพแล้ว ย่อมเข้าไปอาศัยอยู่ในบัดนี้”

ท่านพระอนนท์ขยายความต่อไปว่า “ดูก่อนพราหมณ์ มีอยู่แล ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสบอกธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสไว้ 10 ประการ บรรดาพวกอาตมภาพรูปใดมีธรรมเหล่านั้น อาตมภาพทั้งหลายย่อมสักการะเคารพ นับถือบูชารูปนั้น ครั้นเคารพสักการะแล้ว ย่อมเข้าไปอาศัยอยู่ในบัดนี้ธรรม 10 ประการเป็นไฉน ดูก่อนพราหมณ์ภิกษุในธรรมวินัยนี้

1. เป็นผู้มั่งคิล สำรวมด้วยปาติโมกข์สังวร ถึงพร้อมด้วยจาระและโคจรอยู่...
2. เป็นพหูสูต ทรงการศึกษา สังสมการศึกษา...
3. เป็นผู้สันโดษด้วยจีวร ปิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร
4. เป็นผู้ได้ฌาน 4 อันเกิดมีในมกคคตจิตเครื่องอยู่สบายในปัจจุบันตามความปรารถนาได้ไม่ยาก ไม่ลำบาก
5. ย่อมแสดงฤทธิ์ได้เป็นอเนกประการ...
6. ย่อมฟังเสียงทั้งสอง คือ เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งที่ไกลและที่ใกล้ได้ด้วยทิพยโสตธาตุอันบริสุทธิ์ ล่วงโสตวิสัยของมนุษย์
7. ย่อมกำหนดรู้ใจของสัตว์อื่น และบุคคลอื่นได้ด้วยใจ...(เจโตปริยญาณ)
8. ย่อมระลึกขึ้นที่อยู่อาศัยในชาติก่อนได้เป็นอเนกประการ... (บุพเพนิวาสานุสติญาณ)
9. ย่อมมองเห็นหมู่สัตว์ กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต... (จุตูปปาตญาณ)
10. ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้เพราะสิ้นอาสวะด้วยปัญญาอันยิ่งเอง สงบอยู่

1.9 มหาปุณณมสูตร : ว่าด้วยอุปาทานและอุปาทานขันธ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ปราสาทของอุบลิกาวิสาขา มิคารมารดา ในพระวิหารบุพพาราม พระนครสาวัตถี ในช่วงกลางคืน วันอุโบสถขึ้น 15 ค่ำ พระพุทธองค์ประทับนั่งกลางแจ้งท่อมล้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ มีพระภิกษุรูปหนึ่งขอโอกาสทูลถามปัญหาโดยถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อุปาทานขันธ คือ รูป ปาทานขันธ เวทูปาทานขันธ สัตตูปาทานขันธ สังขารูปาทานขันธ วิญญาณูปาทานขันธ มี 5 ประการเท่านี้ หรือหนอแล”

พระพุทธองค์ตรัสตอบ “...มี 5 ประการเท่านี้...”

พระภิกษุถามต่อ "...อุปาทานชั้น 5 เหล่านี้ มีอะไรเป็นมูล"
 พระพุทธเจ้า "...มีฉันทะเป็นมูล"
 พระภิกษุ "...อุปาทานกับอุปาทานชั้น 5 นั้น อย่างเดียวกัน หรือว่าต่างกัน"
 พระพุทธเจ้า "...จะอย่างเดียวกันก็มีใช่ จะต่างกันก็มีใช่ ความกำหนดพอใจในอุปาทานชั้น 5 นั้น
 แล เป็นตัวอุปาทานชั้น 5 นั้น นะภิกษุ"
 พระภิกษุ "...ก็ความต่างกันแห่งความกำหนดพอใจในอุปาทานชั้นทั้ง 5 ฟังมีหรือ"
 พระพุทธเจ้า "มี...ดูก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้มีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ขอเราพึงมีรูปอย่าง
 นี้ เวทนาอย่างนี้ สังขารอย่างนี้ วิญญาณอย่างนี้ ในอนาคตกาลเกิด อย่างนี้แล เป็นความต่างกันแห่งความ
 กำหนดพอใจในอุปาทานชั้นทั้ง 5 นะภิกษุ"
 ลำดับต่อจากนั้นเป็นการสนทนาถามตอบหัวข้อธรรม *ว่าด้วยเหตุเรียกชื่อว่าชั้น ว่าด้วยเหตุมีและไม่
 มีสักกายทิฏฐิ ว่าด้วยคุณและโทษของชั้น 5 ว่าด้วยเหตุละมานานุสัย ว่าด้วยข้อวิตกเรื่องผู้รับผลกระทบ*
 การแสดงธรรมในคตินั้น "ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า และเมื่อ
 พระผู้มีพระภาคเจ้ากำลังตรัสไวยากรณ์ภาษิตนี้อยู่ *ภิกษุประมาณ 60 รูป ได้มีจิตหลุดพ้นจากอาสวะ* เพราะ
 ไม่ถือมั่นแล"

1.10 จูฬปุณณมสูตร : ว่าด้วยอัสตบุรุษไม่รู้จักอัสตบุรุษและอัสตบุรุษ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ปราสาทของอุบาสิกา วิสาขามิคารมารดา ในพระวิหารบุพพาราม
 พระนครสาวัตถี ในคืนอันพระจันทร์เต็มดวงขึ้น 15 ค่ำ พระพุทธองค์ประทับนั่งกลางแจ้ง มีภิกษุสงฆ์ห้อมล้อม
 พระองค์ทรงเลี้ยวดูภิกษุสงฆ์ เห็นนั่งเฝ้ายอมอยู่ จึงตรัสถามขึ้นว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อัสตบุรุษจะพึงรู้จัก
 อัสตบุรุษด้วยกันว่า ผู้นี้เป็นอัสตบุรุษหรือไม่หนอ"

พระภิกษุตอบ "รู้ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า"

ฯลฯ

พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงลักษณะอัสตบุรุษว่า "อัสตบุรุษย่อมเป็นผู้ประกอบด้วยธรรมของอัสตบุรุษ
 รักดีต่ออัสตบุรุษ มีความคิดอย่างอัสตบุรุษ มีความรู้อย่างอัสตบุรุษ มีถ้อยคำอย่างอัสตบุรุษ มีการกระทำ
 อย่างอัสตบุรุษ มีความเห็นอย่างอัสตบุรุษ ย่อมให้ทานอย่างอัสตบุรุษ"

ธรรมของอัสตบุรุษ คือ เป็นผู้ไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตปปะ ด้อยการศึกษา เกียจคร้าน มัก
 หลงลืม มีปัญญาทึบ

ที่ว่ารักดีต่ออัสตบุรุษ คือ ได้สมณพราหมณ์ชนิดไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตปปะ ด้อยการ
 ศึกษา เกียจคร้าน มักหลงลืม มีปัญญาทึบ เป็นมิตรเป็นสหาย

มีความคิดอย่างอัสตบุรุษ คือ ย่อมคิดเบียดเบียนตนเองบ้าง คิดเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง คิดเบียด
 เบียดทั้งตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่ายบ้าง

มีความรู้อย่างอัสตบรูซ คือ ย่อมรู้เพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง รู้เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง รู้เพื่อเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่ายบ้าง

มีถ้อยคำอย่างอัสตบรูซ คือ มักเป็นผู้พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ

มีการกระทำอย่างอัสตบรูซ คือ มักเป็นผู้ฆ่าสัตว์ มักถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ มักประพฤติผิดในกาม

มีความเห็นอย่างอัสตบรูซ คือ เห็นว่าทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล สังเวทียंत्रแล้วไม่มีผล ผลวิบากของกรรมที่ทำความชั่วแล้วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะไม่มี (เช่น เทวดา สัตว์นรก) สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้ดำเนินชอบปฏิบัติชอบซึ่งประกาศโลกนี้โลกหน้าให้แจ่มแจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองในโลกไม่มี

ให้ทานอย่างอัสตบรูซ คือ ให้ทานโดยไม่เคารพ ไม่ให้ทานด้วยมือของตน ไม่ให้ทานด้วยความอ่อนน้อม ให้ทานอย่างเสียไม่ได้

พระพุทธองค์สรุปว่า “อัสตบรูซนั้นแหละ เป็นผู้ประกอบด้วยธรรมของอัสตบรูซอย่างนี้ ภาวกดีต่ออัสตบรูซอย่างนี้ มีความคิดอย่างอัสตบรูซอย่างนี้ มีความรู้อย่างอัสตบรูซอย่างนี้ มีถ้อยคำอย่างอัสตบรูซอย่างนี้ มีการกระทำอย่างอัสตบรูซอย่างนี้ มีความเห็นอย่างอัสตบรูซอย่างนี้ ให้ทานอย่างอัสตบรูซอย่างนี้แล้ว เมื่อตายไปย่อมบังเกิดในคติของอัสตบรูซ... กิเลสของอัสตบรูซคืออะไร คือ นรก หรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน”

หัวข้อธรรมที่พระองค์แสดงต่อไป คือ **ว่าด้วยสัตตบรูซจักสัตตบรูซและอัสตบรูซ** สัตตบรูซมีลักษณะตรงกันข้ามกับอัสตบรูซที่กล่าวแล้ว คือเป็นไปในทางกุศล

(เทวทหวรรคที่ 1 จบ)

2. อนุปทวรรค มี 10 สูตร ดังนี้

2.1 อนุปทสูตร : พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญพระสารีบุตรเถระ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี พระนครสาวัตถี ทรงตรัสสรรเสริญพระสารีบุตรต่อภิกษุทั้งหลายว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก มีปัญญากว้างขวาง มีปัญญารุ่งเรือง มีปัญญาว่องไว มีปัญญาเฉียบแหลม มีปัญญาทำลายกิเลส... สารีบุตรเห็นแจ้งธรรมตามลำดับบพได้เพียงกึ่งเดือน”

พระพุทธองค์ตรัสถึงลำดับบพในการเห็นแจ้งธรรมของพระสารีบุตร ในหัวข้อธรรมต่อไปนี้คือ **ธรรมในปฐมฌาน ธรรมในทุติยฌาน ธรรมในตติยฌาน ธรรมในจตุตถฌาน ธรรมในอากาสนัญจนฌาน ธรรมในวิญญานัญจนฌาน ธรรมในอกิญจัญญายตนฌาน ธรรมในเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน**

ทรงตรัสยกย่อง **พระสารีบุตรเป็นผู้ชำนาญ** ดังนี้ “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้กล่าวชอบ ฟังกล่าวชม ภิกษุรูปใดว่า เป็นผู้ถึงความชำนาญ ถึงความสำเร็จในอริยศีล ในอริยสมาธิ ในอริยปัญญา ในอริยมุตติ ภิกษุรูปนั้น คือ สารีบุตรนั่นเอง...”

พระสารีบุตรเป็นพุทธชินราช “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้กล่าวชอบฟังกล่าวชมภิกษุรูปใดว่าเป็นบุตรเป็นโอรส ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เกิดแต่พระโอรสของพระผู้มีพระภาคเจ้า เกิดแต่ธรรม อันธรรมเนรมิตเป็นธรรมทายาท ไม่ใช่เป็นทายาทของอามิส ภิกษุรูปนั้นคือพระสารีบุตรนั่นเอง... สารีบุตรย่อมประกาศธรรมจักร อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่าที่ตถาคตประกาศแล้วเป็นลำดับ ๆ ไปโดยชอบทีเดียว”

2.2 จวิโสทรสูตร : หลักการตรวจสอบจิตที่พ้นจากอาสวะ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี พระนครสาวัตถี ได้ตรัสกับพระภิกษุทั้งหลายเกี่ยวกับการตรวจสอบจิตที่พ้นจากอาสวะแล้ว ดังนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมพยากรณ์หรือตัดสินว่า ข้าพเจ้ารู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้สำเร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอยู่อย่างนี้มีไม่ได้มี ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธออย่างเพ่งยินดี อย่างเพ่งคัดค้านคำกล่าวของภิกษุรูปนั้น ครั้นไม่ยินดี ไม่คัดค้านแล้ว พึงถามปัญหาเธอว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ไฉนท่านพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นผู้ทรงรู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสไว้ชอบนี้มี 4 ประการ 4 ประการเป็นไฉน คือ กล่าวคำว่า เห็นในอารมณ์ที่ตนทราบแล้ว 1 ได้ยินในอารมณ์ที่ตนฟังแล้ว 1 ทราบในอารมณ์ที่ตนทราบแล้ว 1 รู้ชัดในอารมณ์ที่ตนรู้ชัดแล้ว 1 นี้แลไฉน 4 ประการ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสไว้ชอบ ก็จิตของท่านผู้มีอายุ ผู้รู้ผู้เห็นอยู่อย่างใดเล่า จึงหลุดพ้นจากอาสวะ ไม่ยึดมั่นในไฉน 4 นี้”

ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงถึง **การพยากรณ์หรือตัดสินที่พระพุทธเจ้ารับรอง** โดยละเอียด เมื่อตรวจสอบตามเกณฑ์ที่พระองค์ตรัสสอน **จนมั่นใจแล้ว** “พวกเธอควรชื่นชม อนุโมทนาว่า สาธุ ครั้นแล้ว พึงกล่าวอย่างนี้ว่า ดูก่อนท่านผู้มีอายุ เป็นลามกของพวกข้าพเจ้า พวกข้าพเจ้าได้ดีแล้ว ที่พิจารณาเห็นท่านผู้มีอายุเช่นท่านเป็นเพื่อนร่วมประเพณีพรหมจรรย์”

2.3 สัมปปริสสูตร : ว่าด้วยสัมปปริสธรรมและอัมปปริสธรรม

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี พระนครสาวัตถี ทรงตรัสกับพระภิกษุทั้งหลายว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเราจักแสดงสัมปปริสธรรมแก่พวกเธอ เธอทั้งหลายจงฟังธรรมนั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าวต่อไป”

ลำดับนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดง **อัมปปริสธรรม** กับ **สัมปปริสธรรม** สลับกันไปทีละข้อจนจบพระสูตรนี้

2.4 เสวติพพาเสวติพพสูตร : ว่าด้วยธรรมที่ควรเสพและไม่ควรเสพ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี พระนครสาวัตถี ได้ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุสาวกว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมบรรยาย ที่ควรประพฤติและที่ไม่ควรประพฤติแก่พวกเธอ เธอทั้งหลายจงฟังธรรมบรรยายนั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าวต่อไป”

พระพุทธองค์ทรงแสดง **ธรรมที่ควรประพฤติและไม่ควรประพฤติ 7 อย่าง** โดยแสดงเฉพาะหัวข้อ ท่านพระสารีบุตรขอโอกาสพระพุทธองค์ขยายเนื้อความโดยพิสดารจำแนกไปที่ละข้อ ๆ จบแล้วพระพุทธองค์ทรงตรัสรับรองว่า “ดูก่อนสารีบุตร ดีแล้ว ๆ ธรรมบรรยายที่เรากล่าวโดยย่อ มิได้จำแนกเนื้อความโดยพิสดาร แต่เธอทราบเนื้อความได้โดยพิศดารอย่างนี้ ถูกแล้ว” และพระองค์ทรงแสดงเนื้อธรรมโดยละเอียดต่อไปจนจบพระสูตร

2.5 พุทธสาธุสูตร : ว่าด้วยธาตุมากอย่าง

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี พระนครสาวัตถี พระองค์ทรงแสดงธรรมโปรดพระภิกษุสงฆ์ โดยมีหัวข้อต่อไปนี้คือ **คนพาลเป็นต้นเหตุของภัย เหตุที่เรียกว่า บัณฑิต ธาตุ 10 ธาตุ 6 ธาตุ 3 ธาตุ 2 อายุตนะภายใน - ภายนอกอย่างละ 6 ปฏิจจสมุปบาท ฐานะ และอฐานะ อย่างละ 2**

2.6 อีสสิคิลิสูตร : ว่าด้วยเหตุที่เรียกชื่อภูเขาอีสสิคิลิ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ภูเขาอีสสิคิลิ กรุงราชคฤห์ ได้ตรัสถึงภูเขาต่างๆ ให้พระภิกษุสงฆ์ฟัง โดยตรัสถึงภูเขาเวภาระ ภูเขาบิณฑะ ภูเขาเวปุลละ และภูเขาคิฆมิฏฐ โดยตรัสว่า ภูเขาเหล่านี้มีชื่ออย่างหนึ่ง มีบัญญัติอีกอย่างหนึ่ง ยกเว้นภูเขาอีสสิคิลิที่ “มีชื่อก็เช่นนี้ มีบัญญัติก็เช่นนี้” แล้วพระองค์ทรงตรัสถึงเรื่องของภูเขาอีสสิคิลิ

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว พระปัจเจกพุทธเจ้า 500 องค์ ได้อาศัยอยู่ที่ภูเขาอีสสิคิลินี้มานาน พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น เมื่อกำลังเข้าไปสู่ภูเขาภูนี้คนก็แลเห็น แต่พอท่านเข้าไปแล้วคนไม่แลเห็น มนุษย์ทั้งหลายเห็นเหตุดังนั้น จึงพูดกันอย่างนี้ว่า ภูเขาภูนี้กลืนกินภิกษุเหล่านี้ จึงเกิดมีชื่อว่าอีสสิคิลิ ๆ ดังนี้แล ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าวต่อไป”

พระนามพระปัจเจกพุทธเจ้า พระพุทธองค์ได้ตรัสพระนามของพระปัจเจกพุทธเจ้า “เธอทั้งหลาย จงฟัง เราขอประกาศพระนามของพระปัจเจกพุทธเจ้า ที่มีธรรมเป็นสาระกว่าสรรพสัตว์ ไม่มีทุกข์ หมดความอยากได้ ทรงบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ เฉพาะพระองค์ผู้เดียว ผู้ปราศจากลูกศรคือตัณหา สูงกว่านรชน ดังต่อไปนี้ พระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้มีตัณหาเครื่องนำไปในพาลันแล้ว คือ อริฏฐพุทธ 1 อุบริฏฐพุทธ 1... ฯลฯ ผู้มีจิตพ้นวิเศษดีแล้ว พระปัจเจกพุทธเจ้ามีอานุภาพมากเหล่านี้ และอื่น ๆ มีตัณหาเครื่องนำไปในพาลันแล้ว

เธอทั้งหลายจงให้พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ผู้ล่วงเครื่องข้องทั้งปวงได้แล้ว ผู้แสวงหาคุณมีใหญ่ ผู้มีคุณนับไม่ถ้วน ผู้บริณิพพานแล้วเกิด”

2.7 มหาจัตตารีสกสูตร : ว่าด้วยโลกียะและโลกุตตรมรรค

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี พระนครสาวัตถี ทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรดภิกษุสาวก ดังนี้ “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงสัมมาสมาธิ อันเป็นอริยะ อันมีเหตุ มีองค์ประกอบ แก่เธอทั้งหลาย พวกเธอจงฟังสัมมาสมาธินั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าวต่อไป”

พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมไปตามลำดับ ตามหัวข้อธรรมต่อไปนี้คือ **องค์ประกอบอริยสมาธิ 7 มัจฉาทิฏฐิ 10 สัมมาทิฏฐิ 2 สัมมาทิฏฐิที่เป็นอาสวะ 10** ฯลฯ รวมทั้งสิ้น 21 หัวข้อ

2.8 อานาปานสติสูตร : วิธีเจริญอานาปานสติที่มีผลมาก

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ปราสาทของอุบาลิกาวีสาขาการมารดา ในพระวิหารบุพพาราม พระนครสาวัตถี พร้อมด้วยพระสงฆ์ผู้เป็นเถระมีชื่อเสียงเด่นหลายรูปด้วยกัน ในครั้งนั้น พระเถระทั้งหลาย ได้แยกกันพราหมณ์ภิกษุใหม่เป็นกลุ่ม ๆ กลุ่มละ 10 รูปบ้าง 20 - 40 รูปบ้าง ทำให้พระนวกะ (ภิกษุใหม่) เหล่านั้นได้รู้ธรรมได้กว้างขวางยิ่งขึ้น

พระพุทธองค์ประทับนั่งกลางแจ้งในวันอุโบสถขึ้น 15 ค่ำ ห้อมล้อมด้วยเหล่าภิกษุ เหล่าภิกษุต่างนั่งเียบบอยู่ พระองค์มีพระดำรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายินดี ยินดีจริง ๆ ในปฏิปทานี้ เพราะฉะนั้นแล พวกเธอจงบำเพ็ญความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ตนยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ตนยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ตนยังไม่ทำให้แจ้ง ให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปเถิด”

พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่นั่นจนครบ 4 เดือน แห่งฤดูฝน เป็นที่บานแห่งดอกโกมุท วันนั้นเป็นวันอุโบสถขึ้น 15 ค่ำ (วันเพ็ญเดือนสิบสอง) พระพุทธองค์ประทับนั่งกลางแจ้งแวดล้อมด้วยเหล่าภิกษุสาวก ต่างองค์ต่างนั่งบำเพ็ญภาวนาอย่างเียบบสงบ พระพุทธองค์ตรัสขึ้นว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บริษัทไม่คุยกัน ดำรงอยู่ในสารธรรมอันบริสุทธิ์... ภิกษุสงฆ์นี้บริษัทนี้เป็นเช่นเดียวกันกับบริษัทที่ควรคำนับ ควรแก่การต้อนรับ ควรแก่ทักษิณาทาน ควรแก่การกระทำอัญชลี... ฯลฯ... ภิกษุสงฆ์นี้บริษัทนี้เป็นเช่นเดียวกันกับบริษัทอันสมควรที่แม้คนผู้เอาเสบียงคล่องบาเดินทางไปชมกันเป็นโยชน์ ๆ”

พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงพระภิกษุที่ประชุมกันอยู่ ณ ที่นั้นมีหลายระดับ ตั้งแต่ที่เป็นพระอรหันต์ลงไปจนถึงพระภิกษุใหม่ที่กำลังบำเพ็ญเพียรเจริญอานาปานสติอยู่ แล้วทรงแสดงธรรมตามลำดับ หัวข้อธรรมเหล่านั้นคือ **เจริญอานาปานสติแล้วธรรมทั้ง 4 จะบริบูรณ์** โดยตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติที่ภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ภิกษุที่เจริญอานาปานสติแล้ว ทำให้มากแล้ว

ยอมบำเพ็ญสติปัฏฐาน 4 ให้บริบูรณ์ได้ ภิกษุที่เจริญสติปัฏฐาน 4 แล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมบำเพ็ญโพชฌงค์ 7 ให้บริบูรณ์ได้ ภิกษุที่เจริญโพชฌงค์ 7 แล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมบำเพ็ญวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ได้"

หัวข้อธรรมต่อไปที่พระองค์ทรงแสดง คือ **วิธีเจริญอานาปานสติที่มีผลานิสงส์มาก เจริญอานาปานสติอย่างไรสติปัฏฐาน 4 จึงจะบริบูรณ์ เจริญสติปัฏฐาน 4 อย่างไรโพชฌงค์ 7 จึงจะบริบูรณ์ และเจริญโพชฌงค์ 7 อย่างไรวิชาและวิมุตติจึงจะบริบูรณ์**

2.9 กายคตาสติสูตร : วิธีเจริญกายคตาสติที่มีผลมาก

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี พระนครสาวัตถี ในเวลากลางวัน กลับจากบิณฑบาต เหล่าภิกษุหนึ่งประชุมกันในอุปัฏฐานศาลา สนทนากันในเรื่องกายคตาสติ ที่พระองค์ตรัสถึงว่า ภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมีอานิสงส์มาก

ขณะนั้นพระพุทธองค์ได้เสด็จมาสู่ที่ประชุม จึงทรงแสดงธรรมในหัวข้อต่อไปนี้ คือ **วิธีเจริญกายคตาสติที่มีผลานิสงส์มาก ผู้ไม่เจริญกายคตาสติมารจะได้ช่อง ผู้เจริญกายคตาสติมารไม่ได้ช่อง เปรียบเทียบผู้เจริญกายคตาสติเหมือนหมอน้ำเต็ม เปรียบเทียบผู้เจริญกายคตาสติเหมือนสระโบกขรณี เปรียบเทียบผู้เจริญกายคตาสติเหมือนสารีขัณฑ์ และ อานิสงส์การเจริญกายคตาสติ 10 ประการ**

2.10 สังขารูปัตติสูตร : ว่าด้วยปฏิบัติให้สำเร็จความปรารถนา

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี พระนครสาวัตถี ได้ทรงแสดงธรรมโปรดภิกษุสาวกว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงเหตุสำเร็จความปรารถนา แก่เธอทั้งหลาย พวกเธอจงฟังเหตุสำเร็จความปรารถนานั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าวต่อไป..."

พระองค์ได้แสดงแนวทางปฏิบัติเพื่อให้สำเร็จความปรารถนาในชาติต่อไป เช่น ความเป็นสหายแห่งกษัตริย์ เป็นสหายแห่งพราหมณ์มหาศาล เป็นสหายแห่งเทวดาชั้นต่าง ๆ เป็นพรหมชั้นต่าง ๆ เป็นต้น

(อนุปทวรรคที่ 2 จบ)

3. สุญญตวรรค มี 10 สูตร ดังต่อไปนี้

3.1 จุฬสุญญตสูตร : ว่าด้วยสุญญตวิหัตถธรรม

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ปราสาทของอุบลิกาวิสาขา มิคารมารดา ในพระวิหารบุพพาราม พระนครสาวัตถี ในเวลาเย็นพระอานนท์ได้เข้าเฝ้า กราบทูลถามเกี่ยวกับเรื่องสุญญตวิหัตถธรรม ที่พระพุทธองค์เคยแสดงในสมัยที่ประทับอยู่ในสักกนิคมชื่อนครกะ ในสักกชนบท

พระพุทธองค์ตรัสดังนี้ “...ดูก่อนอานนท์ ทั้งเมื่อก่อนและบัดนี้ เราย่อมมากด้วยสัญญาติวิหารธรรม เปรียบเหมือนปราสาทของมหาราชหลังนี้ ว่างเปล่าจากข้าง โค ม้า และ ลา ว่างเปล่าจากทองและเงิน ว่างจากการชุมนุมของสตรีและบุรุษ มิใช่ว่างอยู่สิ่งเดียวก็คือเฉพาะภิกษุสงฆ์เท่านั้นฉันใด ดูก่อนอานนท์ภิกษุ ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล ไม่ใส่ใจสัญญาว่าบ้าน ไม่ใส่ใจสัญญาว่ามนุษย์ ไม่ใส่ใจแต่สิ่งเดียวเฉพาะสัญญาว่าปา จิตของเธอย่อมแล่นไป เลื่อมใสตั้งมั่นและก็น้อมอยู่ในสัญญาว่าปา เธอจึงรู้ชัดอย่างนี้ว่า ในสัญญาว่าปานี้ ไม่มีความกระวนกระวายชนิดที่อาศัยสัญญาว่าบ้าน และชนิดที่อาศัยสัญญาว่ามนุษย์เลย มีอยู่ก็แต่เพียงความ กระวนกระวายภาวะเดียว คือเฉพาะสัญญาว่าปาเท่านั้น...”

หัวข้อธรรมที่พระองค์ทรงแสดง ได้แก่ **ว่าด้วยปฐวีสัญญา ว่าด้วยอากาศัญญาตนสัญญา ว่าด้วย อนิมิตเตโตสมาธิ และว่าด้วยสัญญาติวิหาร**

3.2 มหาสัญญาสูตร : ว่าด้วยสัญญาตสมาบัติ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารนิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ ในสักกะชนบท เสด็จกลับ จากบิณฑบาตภายหลังเวลาพระกระยาหารแล้วจึงเสด็จเข้าไปยังวิหารของเจ้ากาลเชมกะศากยะ เพื่อทรงพักผ่อนในเวลากลางวัน ทอดพระเนตรเห็นเสนาสนะที่เขาจัดไว้มากมายด้วยกัน จึงมีพระดำริว่าที่นี่มีภิกษุอยู่ หลายรูปหรือหนอ

ในครั้งนั้น พระอานนท์กับภิกษุหลายรูป ทำจีวรกรรมอยู่ในวิหารของเจ้ามัญญะศากยะ ครั้นเวลา เย็นพระพุทธองค์เสด็จไปยังสถานที่นั้น ได้รับสั่งกับพระอานนท์ว่า “ดูก่อนอานนท์ในวิหารของเจ้ากาลเชมกะศากยะ เขาจัดตั้งเสนาสนะไว้มากมายด้วยกัน ที่นั้นมีภิกษุอยู่หลายรูปหรือ”

ท่านพระอานนท์ทูลว่า “หลายรูป พระเจ้าข้า”

ว่าด้วยฐานะและฐานะ พระองค์ตรัสว่า หนิพระภิกษุที่ชอบคลุกคลีกันอยู่หลายองค์และสรรเสริญ พระที่บำเพ็ญอยู่องค์เดียว

ภิกษุผู้ชอบคลุกคลีกัน ยินดีในการคลุกคลีกัน ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความชอบคลุกคลีชอบรวมหมู่ คณะ บันเทิงร่วมหมู่ ย่อมไม่งามเลย... ข้อที่ภิกษุผู้ชอบคลุกคลีกัน... จักเป็นผู้ได้สุขเกิดแต่เนกขัมมะ สุขเกิด แต่ความสงัด สุขเกิดแต่ความเข้าไปสงบ สุขเกิดแต่ความตรัสรู้ตามความปรารถนาโดยไม่ยาก ไม่ลำบาก นั้น ไม่ใช่ฐานะที่มีได้ ส่วนข้อที่ภิกษุเป็นผู้เดียวปลีกออกจากหมู่ อยู่ พึงหวังเป็นผู้ได้สุข เกิดแต่เนกขัมมะ สุข เกิดแต่ความสงัด สุขเกิดแต่ความเข้าไปสงบ สุขเกิดแต่ความตรัสรู้ตามความปรารถนา โดยไม่ยากไม่ลำบาก นั้นเป็นฐานะที่มีได้”

หัวข้อธรรมอื่น ๆ ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงโปรดพระอานนท์ และพระภิกษุ ณ สถานที่นั้น ได้แก่ **ว่าด้วยสัมปชานะ ว่าด้วยความใกล้ชิดพระศาสดาที่ถูกต้อง ว่าด้วยกถาวัตถุ 10 อุปัททวะของผู้ประพฤติ พรหมจรรย์ ว่าด้วยมิตรปฏิบัติ**

3.3 อัจฉริยพทุธัมมสูตร : ว่าด้วยอัจฉริยธรรมของพระพุทธองค์

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นภิกษุหลายรูปกลับจากบิณฑบาต ภายหลังเวลาภัตตาหารได้นั่งสนทนาธรรมกันในอุปัฏฐานศาลา เนื้อความว่า “น้าอัครรรยจริง ไม่น่าเป็นไปได้เลย ข้อที่พระตถาคตมีอิทธิปาฎิหาริยาพมาก ซึ่งเป็นเหตุให้ทรงทราบ พระพุทธเจ้าในอดีตผู้ปรินิพพานแล้ว ทรงตัดปัญจธรรมแล้ว (กิเลสที่เป็นตัวการทำให้เสวยทุกข์) ทรงตัดต่อวัฏฏะแล้ว ทรงครอบงำวัฏฏะแล้ว ทรงล่วงทุกข์ทั้งปวงแล้วว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น มีพระชาติอย่างนี้บ้าง มีพระนามอย่างนี้บ้าง มีโคตรตระกูลอย่างนี้บ้าง มีศีลอย่างนี้บ้าง มีธรรมอย่างนี้บ้าง มีปัญญาอย่างนี้บ้าง มีวิหัตถธรรมอย่างนี้บ้าง มีมิตติอย่างนี้บ้าง”

ท่านพระอนนทได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า “ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระตถาคตทั้งหลาย ทั้งน้าอัครรรยและประกอบด้วยธรรมน้าอัครรรย พระตถาคตทั้งหลาย ทั้งไม่น่าเป็นไปได้และประกอบด้วยธรรมไม่น่าเป็นไปได้”

เมื่อพระอนนทกับพระภิกษุสนทนากันถึงช่วงนี้ พระพุทธองค์ก็เสด็จมา พระภิกษุเหล่านั้นได้กราบทูลถึงเรื่องที่กำลังสนทนากันอยู่

พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “ดูก่อนอนนท ถ้ากระนั้นแล ขอให้ธรรมอันไม่น่าเป็นไปได้ อันน้าอัครรรยของตถาคตจงแจ่มแจ้งกะเธอยิ่งกว่าประมาณเถิด”

ลำดับนั้นพระอนนทจึงเล่าทูลถวายเรื่องน้าอัครรรยของพระพุทธองค์ ได้แก่ **ว่าด้วยเข้าถึงหมู่เทวดาชั้นดุสิต เสด็จลงสู่พระครรภ์พระมารดา ประสูติจากพระอุทรของพระมารดา**

เมื่อพระอนนทกล่าวจบ พระศาสดาพอพระทัย ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชมยินดี

3.4 พักกุลตเถรัจฉริยพทุธสูตร : ว่าด้วยอัจฉริยธรรมของพระพักกุลเถระ

สมัยหนึ่งท่านพระพักกุลเถระ อยู่ที่พระวิหารเวฬุวัน อันเคยเป็นที่พระราชทานเหยื่อกระแต กรุงราชคฤห์ มีปรีชาชกชื่ออเจละ กัสสป สหายเก่าตั้งแต่เป็นคฤหัสถ์ได้เข้าพบ

อเจละ กัสสป ถามว่า “ข้าแต่ท่านพระพักกุล ท่านบวชมานานเท่าไรแล้ว”

พระพักกุลเถระ “ดูก่อนท่านผู้มีอายุ เราบวชมา 80 พรรษาแล้ว”

อเจละ กัสสป “ข้าแต่ท่านพระพักกุล ชั่ว 80 ปีนี้ ท่านเสพเมถุนธรรมกี่ครั้ง”

พระพักกุลเถระ “ดูก่อนกัสสปผู้มีอายุ ท่านไม่ควรถามเราอย่างนั้นเลย แต่ควรจะถามเราอย่างนี้ว่า กิจชั่ว 80 ปีนี้ กามสัญญาเคยเกิดขึ้นแก่ท่านกี่ครั้ง ดูก่อนท่านผู้มีอายุ เมื่อเราบวชมาตลอดพรรษา ไม่รู้สีกามสัญญาเคยเกิดขึ้น”

อเจละ กัสสป “ข้อที่ท่านพระพักกุลไม่รู้สีกามสัญญาเคยเกิดขึ้น ชั่วเวลา 80 พรรษานี้ พวกข้าพเจ้าจะทรงจำไว้ว่า เป็นธรรมไม่น่าเป็นไปได้ น้าอัครรรยของท่านพระพักกุลประการหนึ่ง”

ส่วนธรรมไม่น่าเป็นไปได้ข้ออื่นๆ ของท่านพระพักุลละ ตลอดชั่ว 80 ปี ได้แก่ ไม่รู้สึกพยาบาท สัญญาเคยเกิดขึ้น... ไม่รู้สึกวิหิงสาสัญญาเกิดขึ้น... ไม่รู้สึกกามวิตกเคยเกิดขึ้น... ไม่รู้สึกพยาบาทวิตก วิหิงสาวิตกเคยเกิดขึ้น... ไม่เคยรู้สึกยินดีศุภตถิวิจร... ฯลฯ... ไม่รู้สึกสำเร็จการนอนชั่วเวลา 80 พรรษา สิ่งเหล่านี้เป็นธรรมไม่น่าเป็นไปได้ของพระพักุลละ

ว่าด้วยความอัศจรรย์ ท่านพระพักุลละบวชเพียง 7 วัน พอวันที่ 8 ก็บรรลุอรหัตผล อเจละ กัสสป เห็นความมหัศจรรย์จึงขอบวชเป็นพระภิกษุ ปลื้มออกไปบำเพ็ญภาวนายู่องค์เดียว ไม่นานก็บรรลุเป็นพระอรหันต์

ต่อมาภายหลังท่านพระพักุลละ ได้เดินเข้าไปที่หน้าประตูวิหารทุกหลัง แล้วกล่าวว่า “นิมนต์ท่านผู้มีอายุออกมาเถิด ๆ วันนี้จักเป็นวันปรินิพพานของเรา”

ว่าด้วยที่สุดความมหัศจรรย์ ในครั้งนั้น “ท่านพระพักุลละนั่งปรินิพพานแล้ว ในท่ามกลางภิกษุสงฆ์”

3.5 ท้นตมสูตร : ว่าด้วยความสำคัญแห่งการฝึก

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเวฬุวัน อันเคยเป็นสถานที่พระราชทานเหยื่อกระแต กรุงราชคฤห์ สมัยนั้น สมณฑุเทสจิวระอยู่ในกระท่อมในป่า ครั้งนั้น พระราชกุมารชยเสนะ ทรงเดินเที่ยวเล่น ไปพบ สมณฑุเทสจิวระ ถึงที่อยู่ ได้ตรัสถามปัญหารธรรมะว่า “ข้าพเจ้าได้สดับมาดังนี้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตมุ่งพระนิพพานอยู่ พึงสำเร็จความเป็นผู้มีจิตเป็นเอกัคคตา”

สมณฑุเทสจิวระ ไม่สามารถอธิบายให้พระราชกุมารพอพระทัยได้ พระราชกุมารจึงลุกหนีไป แล้วสมณฑุเทสจิวระได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เล่าเรื่องราวบทูลพระพุทธองค์ทุกประการ พระพุทธองค์ตรัสว่า “พระราชกุมารจะพึงได้ความซื่อมั่นในภาสิตของเธอนี้แต่ที่ไหน ข้อที่ความซื่อมั่นเขารู้ เขาเห็น เขาบรรลุ เขาทำให้แจ้งกันได้ด้วยเนกขัมมะ แต่พระราชกุมารชยเสนะยังอยู่ท่ามกลางกาม ยังบริโภคมกาม ถูกกามวิตกเกาะกิน ถูกความเร่าร้อนเพราะกามเผา ยังชวนชวายในการแสวงหากาม จักทรงรู้ จักทรงเห็น หรือจักทรงทำให้แจ้งความซื่อมั่นได้ นั้นไม่ใช่ฐานะที่มีได้”

“...เปรียบเหมือนช้าง ม้า หรือโค ที่ควรฝึกคู่หนึ่งที่เขาฝึกดี หัดดีแล้ว อีกคู่หนึ่งเขาไม่ได้ฝึก ไม่ได้ หัดเลย ...เธอจะสำคัญความซื่อมั่นเป็นไหน ช้าง ม้า หรือโคที่ควรฝึก คู่ที่เขาฝึกดี หัดดีแล้วนั้น อันเขาฝึกแล้ว จึงเลิยนเหตุการณ์ที่ฝึกแล้ว สำเร็จภูมิที่เขาฝึกแล้วได้”

หัวข้อธรรมที่ทรงแสดงต่อไป ได้แก่ **ว่าด้วยอุปมาด้วยภูเขาใหญ่ ว่าด้วยอุปมาด้วยช้าง ว่าด้วย พระพุทธคุณ ว่าด้วยสติปัญญาอันเป็นต้น ว่าด้วยอุปมาด้วยช้างไม่ได้ฝึก**

3.6 ภูมิขสูตร : ว่าด้วยผู้สามารถและไม่สามารถบรรลุผลตามที่หวัง

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเวฬุวัน อันเคยเป็นสถานที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแต กรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น ท่านพระภูมิขะไปบิณฑบาตยังวังของพระราชกุมารชยเสนะในเวลาเช้า พระราชกุมารได้

ตรัสถามปัญหาธรรมะว่า “ข้าแต่ท่านภุมิยะ มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาตะอย่างนี้ มีทิวฏฐิอย่างนี้ว่า ถ้าแม่ไม่หวังแล้วประพตติพรหมจรรย์ เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล แม่ไม่หวังแล้วประพตติพรหมจรรย์ เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล ถ้าแม่ทั้งหวังและไม่หวังแล้วประพตติพรหมจรรย์ เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล ถ้าแม่หวังก็มีใช้ไม่หวังก็มีใช้ แล้วประพตติพรหมจรรย์ เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล ในเรื่องนี้ ศาสดาของท่านภุมิยะมีวาตะอย่างไร มีความเห็นอย่างไร บอกไว้อย่างไร”

ท่านพระภุมิยะกล่าวว่า “ดูก่อนพระราชกุมาร เรื่องนี้อาตมภาพมิได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์ พระผู้มีพระภาคเจ้าเลย แต่ข้อที่เป็นฐานะมีได้แล คือ...” โดยสรุป ไม่ว่าจะหวังหรือไม่หวัง เขาสามารถบรรลุผลถ้าหากประพตติพรหมจรรย์โดยแยบคาย ถ้าไม่แยบคายก็ไม่สามารถบรรลุผลได้

พระราชกุมารตรัสว่า “ถ้าศาสดาของท่านภุมิยะมีวาตะอย่างนี้ มีความเห็นอย่างนี้ บอกไว้อย่างนี้ ศาสดาของท่านภุมิยะ ชะรอยจะมีความรู้เหนือมวลสมณพราหมณ์ทั้งหมดโดยแท้”

ว่าด้วยการเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระภุมิยะได้นำความไปกราบทูลพระพุทธองค์ พระองค์ตรัสชมว่า “ดูก่อนภุมิยะ ชอบแล้ว ที่เธอถูกถามอย่างนี้ พยากรณ์อย่างนี้ ย่อมเป็นผู้กล่าวตามถ้อยคำของเรา ไม่กล่าวตู่เราด้วยคำไม่จริง พยากรณ์ธรรมสมควรแก่ธรรม และการกล่าวก่อนและการกล่าวตามอันชอบด้วยเหตุ ย่อมไม่ถึงฐานะน่าติเตียนไร ๆ เลย ดูก่อนภุมิยะ ก็สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่ง ที่มีความเห็นผิด มีความดำริผิด การเจรจาผิด การกระทำผิด การเลี้ยงชีพผิด ความเพียรผิด ความระลึกได้ผิด ความตั้งใจมั่นผิด แม่หวังแล้วประพตติพรหมจรรย์ เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล แม่ไม่หวังแล้วประพตติพรหมจรรย์ เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล ถ้าแม่ทั้งหวังและไม่หวังแล้วประพตติพรหมจรรย์ เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล ถ้าแม่หวังก็มีใช้ไม่หวังก็มีใช้แล้วประพตติพรหมจรรย์ เขาก็ไม่สามารถจะบรรลุผล นั้นเพราะเหตุไร ดูก่อนภุมิยะ เพราะเขาไม่สามารถจะบรรลุผลได้โดยอุบายไม่แยบคาย”

หัวข้อธรรมต่อไปคือ ว่าด้วยเปรียบเหมือนคนต้องการน้ำมัน ว่าด้วยเปรียบเหมือนคนต้องการเนย ว่าด้วยเปรียบเหมือนคนต้องการไฟ ว่าด้วยการบรรลุผล ว่าด้วยเปรียบเหมือนคนต้องการน้ำมัน ว่าด้วยเปรียบเหมือนคนต้องการนมสด ว่าด้วยเปรียบเหมือนคนต้องการนมข้น ว่าด้วยเปรียบเหมือนคนต้องการไฟ

พระพุทธองค์ตรัสสุดท้ายว่า “ดูก่อนภุมิยะ ถ้าอุปมา 4 ข้อนี้ จะพึงแจ่มแจ้งแก่พระราชกุมารชายเสนา พระราชกุมารชายเสนาจะพึงเลื่อมใสเธอ และเลื่อมใสแล้วจะพึงทำอาการของบุคคลผู้เลื่อมใสต่อเธออย่างน่าอัศจรรย์ยิ่ง”

3.7 อนุทรุทธสูตร : ว่าด้วยเจโตวิมุตติและจิตตภาวนา

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวันอารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี พระนครสาวัตถี ในครั้งนั้น มีช่างไม้ชื่อปัญจกังคะได้นิมนต์พระอนิรุทธไปรับภัตตาหารที่บ้านของตน ช่างไม้ได้เรียนถามปัญหาข้อธรรมว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ภิกษุผู้เถระทั้งหลายมาหากระผมที่นี้แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ดูก่อนคฤหบดี ท่านจงเจริญเจโตวิมุตติที่หาประมาณมิได้เถิด พระเถระบางพวก กล่าวอย่างนี้ว่า ดูก่อนคฤหบดี ท่านจงเจริญเจโต

วิมุติ ที่เป็นมหัศจรรย์ เกิดขึ้นแต่ท่านผู้เจริญธรรม 2 ข้อนี้ คือ เจโตวิมุติที่หาประมาณมิได้ และเจโตวิมุติที่เป็นมหัศจรรย์ ต่างกันทั้งอรรถและพยัญชนะ หรือว่ามีอรรถเป็นอันเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น”

พระอนิรุทธกล่าว “ดูก่อนคฤหบดี ถ้าอย่างนั้น ปัญหาในธรรม 2 ข้อนี้จึงแจ่มแจ้งกะท่านก่อน แต่จะไปท่านจะได้มีความเข้าใจไม่ผิด”

ปัญจกังคะตอบว่า “กระผมมีความเข้าใจอย่างนี้ว่า ธรรม 2 ข้อนี้ คือ เจโตวิมุติที่หาประมาณมิได้ และเจโตวิมุติที่เป็นมหัศจรรย์ มีเนื้อความเป็นอันเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น”

พระอนิรุทธ “ดูก่อนคฤหบดี ธรรม 2 ข้อนี้ คือ... ต่างกันทั้งอรรถและพยัญชนะ ท่านพึงทราบประการที่ต่างกันโดยปริยายดังต่อไปนี้”

ลำดับนั้นพระอนิรุทธได้ทรงแสดงธรรมโดยละเอียด มีหัวข้อธรรม **ว่าด้วยเจโตวิมุติปัญหาว่าด้วยการเข้าถึงภพ 4 อย่าง ว่าด้วยการพยากรณ์เทวดา และ ว่าด้วยวาจาควรนำเข้าไป**

ในขณะที่แสดงธรรมนี้มีพระอภิชะกัจจานะอยู่ ณ ที่นั้นด้วย ท่านได้กล่าวกับช่างไม้ปัญจกังคะว่า “เป็นลาภของท่าน ท่านได้ดีแล้ว ที่ละเหตุแห่งความสงสัยข้อนี้ได้ เราทั้งสองคนก็ได้ฟังธรรมบรรยายนี้แล้ว”

3.8 อุปกิลเลสสูตร : ว่าด้วยการอยู่ด้วยความไม่ประมาทและการละอุปกิลเลส

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารโฆสิตาราม กรุงโกสัมพี สมัยนั้น พวกภิกษุในกรุงโกสัมพี เกิดขัดใจทะเลาะวิวาทกัน พุดเสียดสีกันและกันอยู่”

พระภิกษุรูปหนึ่งเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลเรื่องให้ทรงทราบ และ “ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้โปรดอาศัยความอนุเคราะห์ เสด็จเข้าไปยังที่อยู่ของภิกษุเหล่านั้นเถิด”

พระพุทธองค์ทรงรับด้วยอุษณิภาพ ต่อนั้น ได้เสด็จเข้าไปยังที่อยู่ของภิกษุเหล่านั้น พระองค์ตรัสกับภิกษุเหล่านั้นว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่าเลย อย่าขัดใจ อย่าทะเลาะ อย่าแก่งแย่ง อย่าวิวาทกันเลย”

พระภิกษุรูปหนึ่งกราบทูลว่า “ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นเจ้าของธรรม ทรงยับยั้งก่อน ขอได้โปรดทรงเป็นผู้ชวนชวายน้อย ทรงประกอบเนื่อง ๆ แต่สุขวิหารธรรมในปัจจุบันเถิด พวกข้าพระองค์ยังจักปรากฏอยู่ด้วยการขัดใจ การทะเลาะวิวาท แก่งแย่งกันเช่นนี้”

ว่าด้วยภาสิตคาถา รุ่งเช้าหลังจากกลับจากบิณฑบาตภายหลังเวลาพระกระยาหารแล้ว พระองค์ทรงเก็บเสนาสนะ ได้ตรัสพระคาถาในขณะประทับยืน ในระหว่างเตรียมเสด็จว่า

“ภิกษุเสียดังเป็นคณะระดับเดียวกัน ไม่มีใคร ๆ นี้ว่าเป็นคนพาล เมื่อสงฆ์แตกกัน ต่างก็ไม่ได้สำคัญเรื่องนั้นให้ว่ารุนแรง พวกที่เป็นบัณฑิตก็พากันหลงลืม ดีแต่พุด ก็เที่ยวพุดกันไป เท่าที่คนปรารถนาจะตีฝีปาก เพราะไม่รู้เหตุที่ตนนำไปพุด ก็ชนเหล่าใดผูกโกรธเขาว่า คนโน้นได้ด่าเรา คนโน้นได้ประหารเรา คนโน้นได้ชนะเรา คนโน้นได้ลักของของเรา เวรของชนเหล่านั้นย่อมไม่สงบ ส่วนชนเหล่าใดไม่ผูกโกรธเขาว่า คนโน้นได้ด่าเรา คนโน้นได้ประหารเรา คนโน้นได้ชนะเรา คนโน้นได้ลักของของเรา เวรของชนเหล่านั้น

ยอมเข้าไปสงบได้ เวนในโลกนี้ยอมไม่ระงับได้ด้วยเวรเลย ในกาลไหน ๆ มา แต่จะระงับได้ด้วยไม่มีเวรกัน นี่เป็นธรรมดาที่มีมาเก่าแก่ ก็คนพวกอื่นยอมไม่รู้หรือว่า พวกเราพากันย่อยยับในท่ามกลางสงฆ์ แต่ชนเหล่าใดในท่ามกลางสงฆ์นั้นยอมรู้สึกความมุ่งร้ายกันยอมสงบได้ เพราะชนเหล่านั้นรู้สึกตัว คนพวกอื่นล้างผลาญ ขนาดฟันกัน กระดุกขาด มุ่งสังหารชีวิตกัน ลักโค ลักม้า ลักทรัพย์กัน ตลอดจนชิงแว่นแคว้นกัน เขาเหล่านั้น ยังคืนดีกันได้

เหตุไร พวกเธอจึงไม่มีการคืนดีกันเล่า ถ้าบุคคลได้สหายที่มีปัญญารักษาตัวร่วมทางกัน เป็นนักปราชญ์ มีปกติอยู่ด้วยการบำเพ็ญประโยชน์ คุ่มอันตรายทั้งปวงได้ พึงมีสติชื่นชม เทียบไปกับสหายนั้นเถิด ถ้าไม่ได้สหายเช่นนั้น ก็พึงปฏิบัติตาม เหมือนพระราชที่ทรงสละราชสมบัติ และเหมือนช้างมาดั่งคะในป่าฉะนั้น การเทียบไปคนเดียว ประเสริฐกว่า เพราะไม่มีความเป็นสหายกันในคนพาล พึงเทียบไปแต่ผู้เดียวเถิด และไม่ควรทำบาปชั่วช้า เหมือนช้างมาดั่งคะมีความชวนชวายน้อยในป่าฉะนั้น

ลำดับจากนั้น พระพุทธองค์ได้เสด็จไปเยี่ยมเยียนพระสาวกที่ปฏิบัติอยู่ในละแวกนั้น ไปโปรด พระภค ที่บ้านพาลกโลณการะ ไปโปรดพระอนุรุทธ พระนันทิยะ และพระกิมพิละ ที่อยู่ในป่าปาจิณวงค์ พระสาวกเหล่านั้นปฏิบัติตนอยู่ในธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด ผลการปฏิบัติมีความก้าวหน้าด้วยดี

พระอนุรุทธกราบทูลพระพุทธองค์ด้วยข้อธรรม **ว่าด้วยเอกจิต** ธรรมะที่พระองค์แสดงโปรดในครั้งนั้น ได้แก่ **ว่าด้วยการให้สัจการ ว่าด้วยเกิดความปลาบปลื้ม ว่าด้วยการเกิดตณหาคอยกระชิบ ว่าด้วยการเกิดปริวิตก ว่าด้วยสมาธิภาวนา 3 อย่าง**

3.9 พาลบัณฑิตสูตร : ว่าด้วยลักษณะคนพาลและบัณฑิต

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี พระนครสาวัตถี ครั้งนั้น พระองค์ทรงแสดงธรรมโปรดภิกษุสาวกด้วยหัวข้อธรรมต่อไปนี้ คือ **ลักษณะคนพาล ว่าด้วยพาลเสวยทุกข์ในปัจจุบัน ภูมิของคนพาล ว่าด้วยการจองจำ 5 ประการ ว่าด้วยสัตว์ดิรัจฉาน ว่าด้วยบุรุษโยนท่อน ว่าด้วยลักษณะของบัณฑิต ว่าด้วยบัณฑิตเสวยสุขในปัจจุบัน ว่าด้วยภูมิของบัณฑิต ว่าด้วยจักรแก้ว ว่าด้วยมณีแก้ว ว่าด้วยปริณายกแก้ว ว่าด้วยความสุขของพระเจ้าจักรพรรดิ และว่าด้วยภูมิของบัณฑิตครบบริบูรณ์**

3.10 เทวทูตสูตร : ว่าด้วยพยายามซักถามเรื่องเทวทูต

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี พระนครสาวัตถี สมัยนั้น พระองค์ทรงแสดงธรรมโปรดพระภิกษุสาวกดังนี้ :-

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเรือน 2 หลัง มีประตูตรงกัน บุรุษผู้มีสติยืนอยู่ระหว่างกลาง เรือน 2 หลัง พึงเห็นคนกำลังเดินเข้าบ้าง กำลังเดินออกบ้าง กำลังเดินมาบ้าง กำลังเดินไปบ้างฉันใด ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล เราย่อมเห็นหมู่สัตว์กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ล่องจักษุวิสัยของมนุษย์ ย่อมทราบชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้ เป็นไปตามกรรมได้ว่า สัตว์ผู้กำลังเป็นอยู่เหล่านี้ประกอบด้วย กายสุจริต วชิสุจริต มโนสุจริต ไม่ติเตียน พระอริยะ เป็นสัมมาทิฐิ เชื้อมั่นกรรม ด้วยอำนาจสัมมาทิฐิ เมื่อตายไปแล้วเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ก็มี... บังเกิดในแดนมนุษย์ก็มี สัตว์ผู้กำลังเป็นอยู่เหล่านี้ประกอบด้วย กายทุจริต วชิทุจริต ติเตียนพระอริยะ เป็น มิจฉาทิฐิ เชื้อมั่นกรรมด้วยอำนาจมิจฉาทิฐิ เมื่อตายไปแล้ว เข้าถึงเปรตวิสัยก็มี... เข้าถึงกำเนิดสัตว์ เดียวรัจฉานก็มี... เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรกก็มี

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่านายนิรยบาลก็จะพากันจับสัตว์นั้นที่แขนทั้งสองข้างแสดงแก่พญายมว่า ข้าแต่พระองค์ บุรุษนี้ไม่ปรนนิบัติบิดามารดาเลย ไม่บำรุงสมณพราหมณ์ ไม่อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล ขอพระองค์จงลงอาชญาแก่บุรุษนี้เถิด”

พระธรรมเทศนาที่พระองค์ทรงแสดงต่อจากนั้นได้แก่ **ว่าด้วยเทวทูตที่ 1 ว่าด้วยเทวทูตที่ 2 ว่าด้วย เทวทูตที่ 3 ว่าด้วยเทวทูตที่ 4 ว่าด้วยเทวทูตที่ 5 ว่าด้วยนายนิรยบาลและนรก ว่าด้วยมหานรก ว่าด้วย ภูกกุลนรก**

ว่าด้วยเรื่องเคยมีมาแล้ว “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว พญายมได้มีความดำริอย่างนี้ว่า พ่อเจ้าประคุณเอ๋ย เป็นอันว่า เหล่าสัตว์ที่ทำการชั่วช้าไว้ในโลก ย่อมถูกนายนิรยบาลลงกรรมกรณ์ วิธีต่าง ๆ เห็นปานนี้ โอหนอ ขอเราพึงได้ความเป็นมนุษย์ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพึงเสด็จอุปบัติในโลกขอเรา พึงได้นั่งใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นพึงทรงแสดงธรรมแก่เรา และขอเราพึงรู้ทั่วถึงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเถิด

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เรื่องนั้น เราได้ฟังต่อสมณะหรือพราหมณ์อื่น ๆ แล้วจึงบอก ก็เลวเราบอก เรื่องที่รู้เอง เห็นเอง ปรากฏเองทั้งนั้น”

นิคมคาลา พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไวยากรณ์ภาษิต เป็นคาถาประพันธ์ ดังนี้

“นรชนเหล่าใดยังเป็นมาณพ อันเทวทูตตักเตือน แล้วประมาทอยู่ นรชนเหล่านั้นจะเข้า ถึงหมู่สัตว์เลว เคว้งโศกสิ้นกาลนาน ส่วนนรชนเหล่าใด เป็นสัตบุรุษผู้สงบระงับในโลกนี้ อันเทวทูตตักเตือนแล้วย่อมไม่ประมาทในธรรมของพระอริยะ ในกาลไหน ๆ เห็นภัยในความถือมั่นอันเป็นเหตุแห่งการเกิดและการตายแล้วจึงไม่ถือมั่น หลุดพ้นในธรรมเป็นที่ ลั่นการเกิดและการตายได้ นรชนเหล่านั้นเป็นผู้ถึงความเกษม มีสุข ดับสนิทในปัจจุบัน ล่วงเวรและภัยทั้งปวง และเข้าไปล่วงทุกข์ทั้งปวงได้”

(สุญญตวรรคที่ 3 จบ)

4. วิภังควรรค มี 12 สูตร ดังนี้

4.1 กัทเทภัตตสูตร : ว่าด้วยลักษณะผู้มีราตรีเดียวอันเจริญ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี พระนครสาวัตถี ได้ทรงแสดงธรรมโปรดภิกษุสาวก โดยตรัสเป็นพระคาถาดังนี้

“บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว ไม่ควรมุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่งใดล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็เป็นอย่างอื่นไปแล้ว และสิ่งที่ยังไม่มาถึงก็เป็นอย่างอื่นยังไม่ถึง ก็บุคคลใดเห็นแจ้งธรรม ปัจจุบันไม่มั่งคั่งไม่คล่องแคล่วในธรรมนั้น ๆ ได้ บุคคลนั้นพึงเจริญธรรมนั้นเนื่อง ๆ ให้ปรุโปร่งเถิด พึงทำความเพียรเสียในวันนี้แหละ ใครเล่าจะรู้ความตายจะไม่วันพรุ่ง เพราะว่าความผัดเผ็ดเพี้ยนกับมัจจุราชผู้มีแสนใหญ่ นั้น ย่อมไม่มีแก่เราทั้งหลาย พระมุนีผู้สงบ ย่อมเรียกบุคคลผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ มีความเพียร ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืน นั้นแล้วผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ”

พระพุทธองค์ทรงแสดงบรรยายโดยพิศดารในเนื้อหาว่า บุคคลคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้วอย่างไร บุคคลมุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึงอย่างไร บุคคลย่อมมั่งคั่งไม่คล่องแคล่วในธรรมในปัจจุบันอย่างไร พระองค์ยกพระคาถาข้างต้นมาแสดงอีกครั้ง และตรัสลงท้ายว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คำที่เรากล่าวไว้ว่า เราจักแสดงอุเทศและวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ แก่เธอทั้งหลายนั้น เราอาศัยเนื้อความดังนี้ กล่าวแล้วด้วยประการฉะนี้”

4.2 อานันทกัทเทภัตตสูตร : ว่าด้วยลักษณะผู้มีราตรีเดียวอันเจริญ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นท่านพระอานนท์ชี้แจงภิกษุทั้งหลายในอุปัฏฐากศาลา ชักชวนให้อาจหาญ ว่าเริงด้วยกถาประกอบด้วย ธรรมและกล่าวอุเทศและวิภังค์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ

ครั้นในเวลาเย็น พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปยังอุปัฏฐากศาลา ตรัสถามพระภิกษุว่าใครแสดงธรรมของบุคคลผู้มีราตรีอันเจริญ พระภิกษุตอบว่าพระอานนท์ พระพุทธองค์จึงให้พระอานนท์แสดงถวายเป็นเนื้อความเป็นอย่างไร พระอานนท์แสดงได้ไม่ผิดเพี้ยนกับที่เคยได้ฟังจากพระพุทธองค์ (ตามเนื้อหาในกัทเทภัตตสูตรทุกประการ) พระพุทธองค์ตรัสชมพระอานนท์ว่า ดีแล้ว ๆ และกล่าวถูกต้องทุกประการ

4.3 มหาภิกขุจกัทเทภัตตสูตร : ว่าด้วยลักษณะผู้มีราตรีเดียวอันเจริญ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารโฆสิตาราม กรุงราชคฤห์ ในครั้งนั้น ท่านพระสมิทธิ ลูกขึ้นตอนใกล้รุ่ง เข้าไปยังสระโปทะเพื่อสรงน้ำ เสร็จแล้วยืนผึ่งตัวให้แห้งที่ขอบสระ มีเทวดาตนหนึ่งมีรัศมี

งาม สองสระตโปหะให้สว่างไสว เข้ามาถามพระสมิทธิว่า “ดูก่อนภิกษุ ท่านทรงจำอุเทศและวิงค์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญได้ไหม”

ทั้งท่านพระสมิทธิ และเทวดาจำไม่ได้ เทวดากล่าวว่า “ขอท่านจงศึกษาเล่าเรียน และทรงจำอุเทศและวิงค์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญเถิด เพราะอุเทศและวิงค์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญล้วนมีประโยชน์เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์” แล้วเทวดาก็หายไป

พอเช้า พระสมิทธิก็ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลเรื่องให้ฟัง และ “ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าได้โปรดแสดงอุเทศและวิงค์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญแก่ข้าพระองค์เถิด”

พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุ ถ้าเช่นนั้น เธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าวต่อไป” พระพุทธองค์ทรงตรัสพระคาถาบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งอันเจริญ เสร็จแล้วเสด็จเข้าพระวิหารไป

พวกภิกษุปรึกษากันถึงอุเทศ เหล่าภิกษุที่อยู่ ณ ที่นั้น ต้องการฟังการจำแนกเนื้อความโดยพิสดาร จึงพากันไปหาพระกัจจามะ ขอให้ “ช่วยจำแนกเนื้อความให้ฟังเถิด”

หัวข้อธรรมที่พระกัจจามะได้แสดงคือ **อุปมาตัวผู้ต้องการไม้แก่น ผู้ไม่คำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว และผู้ไม่ร่อนแรงในธรรมปัจจุบัน**

เหล่าภิกษุชื่นชมในธรรมของพระกัจจามะ แล้วพากันไปกราบทูลให้พระพุทธองค์ทรงทราบ พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มหากัจจามะเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก แม้หากพวกเธอสอบถามเนื้อความนั้นกะเรา เราก็จะพยากรณ์เนื้อความนั้นอย่างเดียวกับที่มหากัจจามะพยากรณ์แล้วเหมือนกัน ก็แหละเนื้อความของอุเทศนั้นเป็นดังนี้แล พวกเธอจงทรงจำเนื้อความนั้นไว้อย่างนั้นเถิด”

4.4 โลมสกังคิยัทเทกรัตตสูตร : ว่าด้วยลักษณะผู้มีราตรีเดียวอันเจริญ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี พระนครสาวัตถี สมัยนั้น ท่านพระโลมสกังคิยะ อยู่ที่พระวิหารนิโครธาราม กรุงบิลพัสดี ในสักกชนบท ตอนใกล้จะรุ่งคืนหนึ่ง จันทเทวบุตร เทวดาผู้มีรัศมีงามยิ่ง ได้เข้ามาหา ถามพระว่า “ดูก่อนภิกษุ ท่านทรงจำอุเทศและวิงค์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญได้ไหม”

พระโลมสกังคิยะบอกเทวดาว่าจำไม่ได้ แต่เทวดาจำได้ จึงขอให้เทวดาช่วยบอก เทวดากล่าวว่า “ดูก่อนภิกษุ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ปันตูกัมพลศิลาอาสน์ ที่ควงไม้ปาริฉัตตกะ ในหมู่เทวดาชั้นดาวดึงส์ ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสอุเทศและวิงค์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ โปรดเทวดาชั้นดาวดึงส์ว่า...”

เทวดาว่าพระคาถาให้ฟัง แล้วบอกว่า “ดูก่อนภิกษุ ข้าพเจ้าทรงจำคาถา แสดงราตรีหนึ่งเจริญได้ อย่างนี้แล ขอท่านจงศึกษาเล่าเรียน และทรงจำอุเทศและวิงค์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญเถิด เพราะอุเทศและวิงค์ของบุคคลผู้มีราตรีหนึ่งเจริญ ล้วนมีประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์” แล้วเทวดาก็หายไป

พอรุ่งเช้า ท่านพระโลมสกังคิยะ ก็ออกเดินทางมุ่งจาริกไปยังพระนครสาวัตถี ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เล่าเรื่องที่ได้พบและเรียนคาถากับเทวดาโดยละเอียด

พระพุทธองค์ตรัสถามว่า “ดูก่อนภิกษุ ก็เธอรู้จักเทวดานั้น หรือไม่” พระตอบว่า “ไม่รู้จักเลย พระเจ้าข้า”

พระพุทธองค์ตรัสว่า “เทวบุตรนั้นชื่อว่าจันทะ จันทะเทวบุตรย่อมสนใจ ใส่ใจ ใส่ใจ เฝ้ายโสตลง ฟังธรรม ดูก่อนภิกษุ ถ้าเช่นนั้น เธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดีเราจักกล่าวต่อไป”

ลำดับนั้นพระพุทธองค์จึงตรัสธรรมนั้นแก่พระโลมสกังคิยะ ทำให้พระชื่นชมในพระภาณิชนั้นเป็นที่ยิ่ง

4.5 จูฬกัมมวิภังคสูตร : ว่าด้วยกฎแห่งกรรม

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี พระนครสาวัตถี สมัยนั้น สุภมาณพ โตเทยบุตร ได้เข้าเฝ้าและทูลถามปัญหาดังนี้ “ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ อะไรหนอแล เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้พวกมนุษย์ที่เกิดเป็นมนุษย์อยู่ ปรากฏเป็นคนเลวคนดี คือ มนุษย์ทั้งหลายย่อมปรากฏ มีอายุสั้น มีอายุยืน มีโรคมาก มีโรคน้อย มีผิวพรรณทราม มีผิวพรรณงาม มีอำนาจน้อย มีอำนาจมาก มีโศคน้อย มีโศคมาก เกิดในสกุลต่ำ เกิดในสกุลสูง ไร้ปัญญา มีปัญญา ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ อะไรหนอแล เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้พวกมนุษย์ที่เกิดเป็นมนุษย์อยู่ ปรากฏเป็นคนเลวคนดีดังนี้”

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ดูก่อนมาณพ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรม เป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและให้ได้ดี”

สุภมาณพ “ข้าพระองค์ย่อมไม่ทราบเนื้อความโดยพิสดาร ของอุเทศที่พระโคตมผู้เจริญตรัสโดยย่อ มิได้จำแนกเนื้อความโดยพิสดารนี้ ขอพระโคตมผู้เจริญได้โปรดแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ โดยประการที่ข้า พระองค์จะพึงทราบเนื้อความแห่งอุเทศนี้โดยพิสดารด้วยเถิด”

พระพุทธเจ้า “ดูก่อนมาณพ ถ้าอย่างนั้น ท่านจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจะกล่าวต่อไป”

“ดูก่อนมาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้จะเกิดเป็นสตรีก็ตาม บุรุษก็ตาม เป็นผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง เป็นคนเหี้ยมโหด มีมือเปื้อนเลือด หมกมุ่นในการประหารประหาร ไม่เอ็นดูในเหล่าสัตว์มีชีวิต เขาตายไป จะเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมนั้น ที่เขาสั่งสมไว้ ก่อไว้อย่างนี้ หากตายไปไม่เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์ เกิด ณ ที่ใด ๆ ในภายหลังจะเป็นคนมีอายุสั้น ดูก่อนมาณพ ปฏิภาที่ให้มีอายุสั้นนี้ คือ เป็นผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง เป็นคนเหี้ยมโหด มีมือเปื้อนเลือด หมกมุ่นใน การประหารประหาร ไม่เอ็นดูในเหล่าสัตว์มีชีวิต”

หัวข้อธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงต่อไป คือ **ว่าด้วยการละขาดปาณาติบาต ความเป็นผู้ไม่มัก โกรธ การให้ข้าวเป็นต้น**

สุภมาณพกราบทูลว่า “แจ่มแจ้งแล้วพระเจ้าข้า แจ่มแจ้งยิ่งนักพระเจ้าข้า พระโคตมผู้เจริญ ทรงประกาศธรรมโดยปริยายมิใช่น้อย เปรียบเหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือตามประทีปในที่มืด ด้วยหวังว่าผู้มีตาดีจักเห็นรูปได้ฉะนั้น ข้าพระองค์ขอถึงพระโคตมผู้เจริญ พระธรรม

และพระภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสภะ ขอพระโคตมผู้เจริญจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสก ผู้ถึงสภะตลอดชีวิต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป”

4.6 มหากรรมวิกังคสูตร : ว่าด้วยกฎแห่งกรรม

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน อันเคยเป็นสถานที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแต กรุงราชคฤห์

สมัยนั้น ท่านพระสมิทธิอยู่ในกระท่อมในป่า บริพาชกโปตลบุตรได้เข้าไปหา กล่าวกับพระสมิทธิว่า “ดูก่อนท่านสมิทธิ ข้าพเจ้าได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์พระสมณโคตม ดังนี้ว่า กายกรรมเป็นโมฆะ วจีกรรมเป็นโมฆะ มโนกรรมเท่านั้นจริง และว่าสมบัติที่ทำให้บุคคลผู้เข้าแล้วไปส่วยเวทนาอะไร ๆ นั้นมีอยู่”

พระสมิทธิกล่าว “ดูก่อนท่านโปตลบุตรผู้มีอายุ ท่านอย่ากล่าวอย่างนี้ อย่ากล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ได้เลย เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ได้ตรัสอย่างนั้น...”

โปตลบุตร “ดูก่อนท่านสมิทธิ ท่านบวชนานเท่าไรแล้ว”

พระสมิทธิ “ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ไม่นาน เพียง 3 พรรษา”

โปตลบุตร “ในเมื่อภิกษุใหม่เข้าใจการระแคะระวังศาสดาถึงอย่างนี้แล้ว คราวนี้พวกเราจักพูดอะไรกะภิกษุผู้เถระได้ ดูก่อนท่านสมิทธิ บุคคลจงใจทำกรรมทางกาย ทางวาจา ทางใจ เขาจะส่วยอะไร”

พระสมิทธิ “ดูก่อนโปตลบุตรผู้มีอายุ เขาจะส่วยทุกข์”

บริพาชกโปตลบุตร ไม่ยินดี ไม่คัดค้านคำตอบของพระสมิทธิ เขาออกจากที่นั่นไป พระสมิทธิได้เข้าไปหาพระอานนท์ เล่าเรื่องการสนทนาทั้งหมดให้ฟัง แล้วพาพระสมิทธิไปกราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสว่า “โมฆบุรุษสมิทธินี้แลให้พยากรณ์ปัญหาที่ควรแจ่มแจ้งของบริพาชกโปตลบุตรแต่เพียงแง่เดียว”

พระอุทายีซึ่งอยู่ ณ ที่นั้นด้วย กล่าวแสดงความเห็นว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าท่านพระสมิทธิกล่าวหมายเอาทุกข์ดังนี้แล้ว ไม่ว่าการส่วยอารมณ์ใดๆ ต้องจัดเข้าในทุกข์ทั้งนั้น”

พระพุทธองค์ตรัสกับพระอานนท์ว่า “ดูก่อนอานนท์ เธอจะเห็นความนอกกลุ่มนอกทางของโมฆบุรุษอุทายีนี้เกิด เรารู้แล้วละ เดียวนี้แหละ โมฆบุรุษอุทายีนี้โผล่ออกมาโดยไม่แยบคาย ดูก่อนอานนท์ เบื้องต้นทีเดียว บริพาชกโปตลบุตรถามถึงเวทนา 3 ถ้าโมฆบุรุษสมิทธิผู้ถูกถามนี้ จะพึงพยากรณ์อย่างนี้ว่า ดูก่อนโปตลบุตรผู้มีอายุ บุคคลจงใจทำกรรมทางกาย ทางวาจา ทางใจ อันให้ผลเป็นสุข เขาย่อมส่วยสุข บุคคลจงใจทำกรรมทางกาย ทางวาจา ทางใจ อันให้ผลเป็นทุกข์ เขาย่อมส่วยทุกข์ บุคคลจงใจทำกรรมทางกาย ทางวาจา ทางใจ อันให้ผลไม่ทุกข์ไม่สุข เขาย่อมส่วยทุกข์มสุข... โมฆบุรุษสมิทธิเมื่อพยากรณ์อย่างนี้แลชื่อว่าพยากรณ์โดยชอบแก่บริพาชกโปตลบุตร ก็แต่ว่าพวกบริพาชกผู้ถือลัทธิอื่นนั้น เป็นคนโง่ ไม่ฉลาดใครเล่าจักรู้มหากรรมวิกังคของตถาคต ถ้าตถาคตจำแนกมหากรรมวิกังคอยู่ พวกเธอควรฟัง”

พระอานนท์กราบทูลว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคต เป็นกาลสมควรแล้วที่พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงจำแนกมหากรรมวิกังค ภิกษุทั้งหลายสดับต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วจักได้ทรงจำไว้”

ลำดับนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโดยพิสดาร เหล่าสาวกชื่นชมยินดีเป็นอันมาก

4.7 สฬายตนวิภังคสูตร : ว่าด้วยการตั้งสติกำหนดอายตนะ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี พระนครสาวัตถี สมัยนั้น พระองค์ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุสาวก โดยตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงสฬายตนวิภังค แก่เธอทั้งหลาย พวกเธอจงฟัง สฬายตนวิภังคนี้ จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าวต่อไป”

“เธอทั้งหลายพึงทราบอายตนะภายใน 6 อายตนะภายนอก 6 หมวดวิญญูณ 6 หมวดผัสสะ 6 ความนึกห่วงของใจ 18 ทางดำเนินของสัตว์ 36 ใน 36 ประการนั้น พวกเธอจงอาศัยทางดำเนินของสัตว์ ที่เป็นวิญญูณนี้ ละทางดำเนินของสัตว์ที่เป็นวิญญูณนี้ และพึงทราบการตั้งสติ 3 ประการ ที่พระอริยมืออยู่ประจำ ซึ่งเมื่อท่านใช้ชื่อว่า เป็นคาสตา ควรเพื่อที่จะสั่งสอนหมู่ เราเรียกว่าสารถิฝึก บุรุษที่ควรฝึกยอดเยี่ยมกว่า อาจารย์ผู้ฝึกทั้งหลาย นี่เป็นอุเทศแห่งสฬายตนวิภังค”

ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ทรงตรัสเนื้อหาธรรมโดยละเอียด ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชมยินดี

4.8 อุเทศวิภังคสูตร : ว่าด้วยพระมหากัจจนาจะขยายความพระพุทธานุชาต

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี พระนครสาวัตถี สมัยนั้นพระองค์ทรงแสดงธรรมโปรดภิกษุสาวก โดยตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจะแสดงอุเทศวิภังค แก่เธอทั้งหลาย พวกเธอจงฟังอุเทศวิภังค จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าวต่อไป”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงพิจารณาโดยอาการที่เมื่อพิจารณาอยู่ ความรู้สึกไม่พึงชานไปภายนอก ทั้งภายในก็ไม่สงบ แต่ไม่สะดุ้งเพราะไม่ถือมั่น เมื่อความรู้สึกไม่พึงชานไปภายนอก ทั้งภายในก็ไม่สงบ แต่ไม่สะดุ้ง เพราะไม่ถือมั่น จึงไม่มีเหตุให้เกิดชาติ ชรา มรณะ ทุกข์ และสมุทัย ต่อไป”

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระภาษิตนี้แล้วก็เสด็จลุกจากอาสนะ เข้าไปยังพระวิหาร ภิกษุเหล่านั้น ต้องการทราบเนื้อหาธรรมโดยพิสดาร จึงพากันไปหาพระมหากัจจนา ครั้นฟังเนื้อหาธรรมโดยละเอียดแล้ว ก็พากันไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลเรื่องราวและเนื้อหาธรรมทั้งหมดให้พระองค์ทรงทราบ

พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มหากัจจนาจะเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก แม้หากพวกเธอสอบถามเนื้อหาธรรมนั้นกะเรา เราก็จะพึงพยากรณ์เนื้อหาธรรมนั้นอย่างเดียวกับที่มหากัจจนาจะพยากรณ์แล้วเหมือนกัน ก็แหละเนื้อหาธรรมอุเทศนั้นเป็นดังนี้แล พวกเธอพึงทรงจำเนื้อหาธรรมนั้นไว้อย่างนี้เถิด”

4.9 อรณวิกังคสูตร : ว่าด้วยปฏิบัติไม่มีกิเลสต้องรณรงค์

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี พระนครสาวัตถี ทรงแสดงธรรมโปรดเหล่าภิกษุสาวก ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอรณวิกังคแก่เธอทั้งหลาย พวกเธอจงฟังอรณวิกังคนี้ จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าวต่อไป”

พระองค์ตรัสว่า “ไม่พึงประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งสุขอาศัยกามคุณ อันเลว เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่เป็นประโยชน์ และไม่พึงประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความเพียรอันทำตนให้ลำบาก อันเป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่เป็นประโยชน์ ทางดำเนินสายกลาง ไม่เข้าใกล้ที่สุด 2 อย่างนี้ อันตถาคตรู้พร้อมด้วยปัญญายิ่งแล้ว เป็นข้อปฏิบัติทำให้มีดวงตาเห็นธรรม ทำให้มีญาณ เป็นไปเพื่อความเข้าไปสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน พึงรู้จักการยกย่องและการตำหนิ ครั้นรู้แล้วไม่พึงยกย่อง ไม่พึงตำหนิ พึงแสดงแต่ธรรมเท่านั้น พึงรู้ตัดสินความสุข ครั้นรู้แล้ว พึงประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความสุขภายใน ไม่พึงกล่าวคำพูดลับหลัง ไม่พึงกล่าวคำสบประมาท พึงเป็นผู้ไม่รับพูด ไม่ด่วนพูด ไม่พึงยึดภาษาประจำถิ่น อย่าละเลยคำพูดสามัญเสีย นี้อุเทศแห่งอรณวิกังค”

ต่อจากนั้นพระองค์ทรงแสดงเนื้อหาโดยพิศดาร มีหัวข้อธรรม **ความยกย่องเป็นต้น** และ **ความรู้ตัดสินความสุข**

4.10 ธาตุวิกังคสูตร : ว่าด้วยประเภทธาตุทางศาสนา

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อเสด็จจาริกไปในนครชนบท ทรงแวะยังกรุงราชคฤห์ เสด็จเข้าไปหา นายช่างหม้อชื่อภคคะยังที่อยู่ แล้วตรัสว่า “ดูก่อนนายภคคะ เราขอพักอยู่ในโรงหม้อสักคืนหนึ่งเถิด” นายภคคะทูลว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าไม่หนักใจเลย แต่ในโรงหม้อนี้มีบรรพชิตเข้าไปอยู่ก่อนแล้ว ถ้าบรรพชิตนั้นอนุญาต ก็นิมนต์ท่านพักตามสบายเถิด”

ภายในโรงหม้อมีนักบวชชื่อปุกกุสาติพักอยู่ พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุ ถ้าท่านไม่หนักใจ เราขอพักอยู่ในโรงหม้อสักคืนหนึ่งเถิด” ปุกกุสาติตอบว่า “ดูก่อนท่านผู้มีอายุ โรงช่างหม้อกว้างขวาง นิมนต์ท่านผู้มีอายุพักตามสบายเถิด”

พระพุทธองค์ทรงลาดส้นถัดหญ้า ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ประทับนั่งขัดสมาธิ ตั้งพระกายตรงดั่งพระสติมั่นเฉพาะหน้า ปุกกุสาติก็นั่งสมาธิอยู่อีกด้านหนึ่ง ในกลางดึกพระพุทธองค์ทรงดำริว่า กุลบุตรนี้ประพฤติน่าเลื่อมใสหนอ เราควรจะถามดูบ้าง จึงตรัสถามว่า “ดูก่อนภิกษุ ท่านบวชอุทิศใครเล่า หรือว่าใครเป็นศาสดาของท่าน หรือท่านชอบใจธรรมของใคร”

ปุกกุสาติกล่าวชื่นชมพระพุทธเจ้า และทูลว่า “ข้าพเจ้าบวชอุทิศพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น และพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นศาสดาของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าชอบใจธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น”

พระพุทธเจ้า “ดูก่อนภิกษุ ก็เดี๋ยวนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ประทับอยู่ที่ไหน”

ปุกกุสาติ “ดูก่อนท่านผู้มีอายุ มีพระนครชื่อว่าสวตถิ อยู่ในหัวเมืองฝ่ายเหนือ เดี่ยวนี้พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นประทับอยู่ที่นั่น”

พระพุทธเจ้า “ดูก่อนภิกษุ ก็ท่านเคยเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นหรือ และท่านเห็นแล้วจะรู้จักไหม”

ปุกกุสาติ “ดูก่อนท่านผู้มีอายุ ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเลย ถึงเห็นแล้วก็ยังไม่รู้จัก”

พระพุทธองค์มีพระดำริว่าปุกกุสาติบวชเพราะศรัทธาในพระองค์ จึงควรแสดงธรรมโปรด จึงตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุ เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน ท่านจงฟังธรรมนั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าวต่อไป...”

“ดูก่อนภิกษุ คนเรานี้มีธาตุ 6 มีแดนเกิดสัมผัส 6 มีความห่วงนึ่กของใจ 18 มีธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ 4 ซึ่งเป็นเหตุให้ผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรมเหล่านี้ไม่มีกิเลสเครื่องสำคัญตน และกิเลสเครื่องหมักหมม ก็เมื่อไม่มีกิเลสเครื่องสำคัญตนและกิเลสเครื่องหมักหมมแล้ว บัณฑิตจะเรียกเขาว่ามุนีผู้สงบแล้ว ไม่พึงประมาทปัญญา พึงรักษาสัจจะเข้าไว้ พึงเพิ่มพูนจาคะ พึงศึกษาแต่ทางสงบเท่านั้น นี้อุเทศแห่งธาตุวิภังค์ 6”

ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงเนื้อหาธรรมโดยพิสดาร จบลงด้วยความว่า “ดูก่อนภิกษุ ท่านจงทรงจำธาตุวิภังค์ 6 โดยย่อนี้ของเราไว้เถิด”

ลำดับนั้นปุกกุสาติทราบแน่นอนว่า พระศาสดาเสด็จมาโปรดท่านแล้ว จึงกราบแทบเท้าพระพุทธองค์ กล่าวขอขมาโทษ “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพระองค์ ผู้โง่เขลา ไม่ฉลาด ได้สำคัญผิดใช้ถ้อยคำเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อวุโส เป็นการล่วงเกินต่อพระองค์ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับการขมาโทษของข้าพระองค์ด้วย เพื่อจะสำรวมต่อไปเถิด”

พระพุทธเจ้า “...ดูก่อนภิกษุ ก็การที่บุคคลเห็นโทษโดยความเป็นโทษ แล้วกระทำเสียใหม่ให้ถูกต้อง ะมัดระวังต่อไป ข้อนี้เป็นความเจริญในอริยวินัย”

ปุกกุสาติ “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญขอข้าพระองค์พึงได้อุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าเถิด”

พระพุทธเจ้า “ดูก่อนภิกษุ ก็บาตรจีวรของเธอครบแล้วหรือ”

ปุกกุสาติ “ยังไม่ครบ พระเจ้าข้า”

พระพุทธเจ้า “ดูก่อนภิกษุ ตถาคตทั้งหลาย จะให้กุลบุตรผู้มีบาตรและจีวรยังไม่ครบอุปสมบทไม่ได้เลย”

ปุกกุสาติปลาบปลื้มมาก กราบลาพระพุทธองค์ออกไปเพื่อหาบาตรและจีวร บังเอิญ มีแม่โคคว้างเข้าชีวิตจนท่างถึงแก่มรณภาพ ต่อมา มีภิกษุหลายรูปได้เข้ามากราบทูลพระพุทธเจ้า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กุลบุตรชื่อปุกกุสาติ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอนด้วยพระโอวาทย่อ ๆ คนนั้นตายเสียแล้ว เขจะมีคติอย่างไร มีสัมปรายภพอย่างไร”

พระพุทธเจ้า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุกกุสาติกุลบุตรเป็นบัณฑิต ได้บรรลुธรรมสมควรแก่ธรรมแล้ว ทั้งไม่ให้เร่าเืองมากเพราะเหตุแห่งธรรม ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุกกุสาติกุลบุตรเป็นผู้เข้าถึงโอปปาติกะ เพราะสิ้นสังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องต่ำ 5 จะต้องปรินิพพานในโลกนั้นไม่หวนกลับมาจากโลกนั้น”

4.11 สัจจวิภังคสูตร : ว่าด้วยอริยสัจ 4

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี ได้แสดงธรรมโปรดพระภิกษุ ดังนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ประกาศธรรมจักรอันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า ณ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี อันสมณพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลก ยังไม่เคยประกาศ คือ บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายซึ่งอริยสัจ 4... ทำให้ง่ายซึ่งทุกข์ อริยสัจ ทุกขสมุทัยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ... ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงคบหาสารีบุตรและโมคคัลลานะเถิด ทั้งสองรูปนี้เป็นบัณฑิต ภิกษุผู้อนุเคราะห์เพื่อนร่วมประเพณีพรหมจรรย์ สารีบุตรเปรียบเหมือนผู้ให้กำเนิด โมคคัลลานะเปรียบเหมือนผู้บำรุงเลี้ยงทารกที่เกิดแล้ว สารีบุตรย่อมแนะนำโสดาปัตติผล โมคคัลลานะย่อมแนะนำให้ผลสูงขึ้นไป สารีบุตรสามารถที่จะบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายซึ่งอริยสัจ 4 ได้โดยพิสดาร”

เมื่อตรัสดังนี้แล้ว พระพุทธองค์เสด็จจากอาสนะเข้าไปยังพระวิหาร ท่านพระสารีบุตรทรงแสดงเนื้อหาของอริยสัจ 4 โดยพิสดารต่อไป

4.12 ทักขินาวิภังคสูตร : เรื่องพระนางมหาปชาบดีถวายผ้าใหม่

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารนิโครธาราม กรุงบิลพัสดี ในสักกชนบท พระนางปชาบดีโคตมีถือผ้าผืนใหม่เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังที่ประทับ กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ผ้าใหม่คู่นี้หม่อมฉันกรอด้วยตนเอง ทอเอง ตั้งใจอุทิศพระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุเคราะห์ โปรดรับผ้าใหม่ทั้งคู่ของหม่อมฉันเถิด”

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูก่อนโคตมี พระนางจงถวายสงฆ์เถิด เมื่อถวายสงฆ์แล้ว จักเป็นอันพระนางได้บูชาทั้งอาตมาภาพและสงฆ์”

พระอานนท์ขอให้พระพุทธองค์รับถวายผ้าของพระนาง เพราะพระนางมีบุญคุณเป็นผู้เลี้ยงดูพระองค์ พระนางก็เลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ฯลฯ

พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับ**ปาฏิปุคคลิกทาน** คือให้ทานเป็นส่วนบุคคลมี 14 อย่าง กับ**สังฆทาน** คือให้ทานแก่หมู่สงฆ์ส่วนรวมมี 7 อย่าง และ **ความบริสุทธิ์แห่งทักษิณา 4** และทรงตรัสพระคาถาประพันธ์ว่า :-

1. ผู้ใดมีศีล ได้ของมาโดยธรรม มีจิตเลื่อมใสดี เชื่อกรรมและผลแห่งกรรมอย่างยิ่ง ให้ทานในคนทุกข์ ทักขินาของผู้นั้นได้ชื่อว่า บริสุทธิ์ฝ่ายหายาก

2. ผู้ใดทุกข์ได้ของมาโดยไม่ชอบธรรม มีจิตไม่เลื่อมใส ไม่เชื่อกรรมและผลของกรรมอย่างยิ่ง ให้ทานในคนมีศีล ทักขินาของผู้นั้นชื่อว่า บริสุทธิ์ฝ่ายปฏิกาหก

3. ผู้ใดทุศีล ได้ของมาโดยไม่เป็นธรรม มีจิตไม่เลื่อมใส ไม่เชื่อกรรมและผลของกรรมอย่างยิ่ง ให้ทานในคนทุศีล เราไม่กล่าวทานของผู้นั้นว่ามีผลไพบูลย์

4. ผู้ใดมีศีล ได้ของมาโดยธรรม มีจิตเลื่อมใสดี เชื่อกรรมและผลของกรรมอย่างยิ่ง ให้ทานในคนมีศีล เรากล่าวทานของผู้นั้นแล้วว่า มีผลไพบูลย์

5. ผู้ใดปราศจากโรคแล้ว ได้ของมาโดยธรรม มีจิตทานของผู้นั้นนั้นแลเลิศกว่าอามิสทานทั้งหลาย
(วิภังควรรคที่ 4 จบ)

5. สฬายตนวรรค มี 10 สูตร ดังนี้

5.1 อนาถปิณฑิกโฆวาทสูตร : พระสารีบุตรเถระให้โฆวาทแก่นาถปิณฑิกเศรษฐี

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี พระนครสาวัตถี สมัยนั้น อนาถปิณฑิกเศรษฐี “ป่วย ทนทุกข์เวทนา เป็นไข้หนัก” จึงใช้คนสนิทไปกราบทูลพระพุทธรูปเจ้าและ “ขอถวายบังคมพระบาทพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า” แล้วไปกราบเรียนท่านพระสารีบุตร “ขอท่านพระสารีบุตรโปรดอนุเคราะห์ เข้าไปยังนิเวศน์ ของอนาถปิณฑิกคฤหบดีหน่อยเถิด”

พระสารีบุตร พร้อมด้วยพระอานนท์ได้ไปยังบ้านของอนาถปิณฑิกะตามคำนิมนต์ ได้ถามอาการป่วย “ดูก่อนคฤหบดี ท่านพอจะอดทนได้ไหม พอไปได้หรือ ทุกขเวทนาทุเลาลงไม่กำเริบ ปรากฏว่าทุเลาลง ไม่กำเริบละหรือ”

อนาถปิณฑิกะ ตอบว่า “ข้าแต่พระสารีบุตร กระผมทนไม่ไหว ไปไม่ไหวแล้ว ทุกขเวทนาของ กระผมหนักขึ้น กำเริบขึ้น ไม่ทุเลาเลย อาการกำเริบสุดขีด ไม่ทุเลาเลย”

ความเป็นไปแห่งอาพาธ อนาถปิณฑิกะเล่าถึงอาการไข้ แล้วพระสารีบุตรให้ธรรมะหัวข้อ **ว่าด้วยพาฬิรายตนะ ว่าด้วยอรุณ 4** แล้วพระเถระทั้ง 2 ก็ลากลับ

การเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อพระเถระกลับไปไม่นาน อนาถปิณฑิกะ “ก็ได้ทำกาลแล้ว เข้าถึงสววรรคชั้นดุสิต... เมื่อราตรีใกล้จะผ่านพ้นไป อนาถปิณฑิกเทพบุตรมีรัศมีงามส่องพระวิหารเชตวันให้สว่างไสว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังที่ประทับ... ได้กราบทูล พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาเหล่านี้ว่า

“พระวิหารเชตวันนี้มีประโยชน์ อันสงฆ์ผู้แสวงบุญอยู่อาศัยแล้ว อันพระองค์ผู้เป็นธรรมราชาประทับอยู่ เป็นที่เกิปปิดแก่ข้าพระองค์ สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธิได้ด้วยธรรม 5 อย่างนี้ คือ กรรม 1 วิชชา 1 ธรรม 1 ศีล 1 ชีวิตอุตม 1 ไม่ใช่บริสุทธิ์ด้วยโคตร หรือด้วยทรัพย์ เพราะฉะนั้นแล บุคคลผู้เป็นบัณฑิต เมื่อเล็งเห็นประโยชน์ของตน พึงเลือกเพ็นธรรมโดยแยบคาย จะบริสุทธิ์ในธรรมนั้นได้ด้วยอาการนี้ พระสารีบุตรนี้แล ย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา ด้วยศีล และด้วยความสงบ ความจริง ภิกษุผู้ถึงฝั่งแล้ว ขึ้นสูงสุดก็เท่าชั้นพระสารีบุตรนี้”

ในตอนเช้า พระพุทธองค์ตรัสเล่าเหตุการณ์ให้พระภิกษุฟัง ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เทวบุตรนั้นคงจักเป็นอนาถปิณฑิกเทวบุตรแน่ เพราะอนาถปิณฑิกคฤหบดี ได้เป็นผู้เลื่อมใสแล้วในท่านพระสารีบุตร”

พระพุทธองค์ตรัส “ถูกแล้ว ๆ เท่าที่คาดคะเนนั้นแล เธอลำดับเรื่องถูกแล้ว เทวบุตรนั้นคืออนาถปิณฑิกเทวบุตร มีใช่อื่น”

5.2 ฉันทโนวาทสูตร : พระสารีบุตรเถรให้โอวาทพระฉันทะ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเวฬุวัน อันเคยเป็นสถานที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแต กรุงราชคฤห์ สมัยนั้น ท่านพระสารีบุตร พระมหาจุณทะ และพระฉันทะ อยู่บนเขาคิชฌกูฏ ท่านพระฉันทะ อาพาธ “ทนทุกข์เวทนา เป็นไข้หนัก”

ในตอนเย็นพระสารีบุตร ได้ชวนพระมหาจุณทะ ไปเยี่ยมอาการพระฉันทะ พระฉันทะบอกว่า “กระผมทนไม่ไหว ไปไม่ไหวแล้ว ทุกขเวทนาของกระผม มีแต่หนักขึ้น ถ้าเจ็บขึ้น ไม่ทุเลา อาการกำเริบสุดขีด ไม่ทุเลาลงเลย” ท่านทุกขเวทนาหนักมากและบอกว่า “กระผมจักหาศัสตราฆ่าตัว ไม่อยากจะมีชีวิตอยู่เลย”

ปัญหาของพระสารีบุตร พระสารีบุตรห้ามไม่ให้พระฉันทะฆ่าตัวตาย แล้วได้สอบถามปัญหาธรรม เพื่อตรวจสอบดูว่าพระฉันทะปล่อยวางขันธทั้งหลายได้แล้วหรือยัง ปรากฏว่าท่านปล่อยวางและถึงความดับของสังขารทั้งปวง ท่านพระมหาจุณทะกล่าวกับพระฉันทะว่า “ดูก่อนท่านฉันทะ เพราะฉะนั้นแล ท่านควรใส่ใจคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ไว้ตลอดกาลเนื่องนิตย์ แม้ตั้งนี้ว่า บุคคลผู้อันตณหาและทิฏฐิอาศัยอยู่แล้ว ย่อมมีความทวนโหว สำหรับผู้ไม่มีตณหาและทิฏฐิอาศัย ย่อมไม่มีความทวนโหว เมื่อไม่มีความทวนโหว ก็มีความสงบ เมื่อมีความสงบ ก็ไม่มีตณหาตัวน้อมไปสู่ภพ เมื่อไม่มีตณหาตัวน้อมไปสู่ภพ ก็ไม่มีการมาเกิดไปเกิด เมื่อไม่มีการมาเกิดไปเกิด ก็ไม่มีจุติและอุบัติ เมื่อไม่มีจุติและอุบัติ ก็ไม่มีโลกนี้ ไม่มีโลกหน้า ไม่มีระหว่างกลางทั้งสองโลก นี่แหละที่สุดแห่งทุกข์”

เมื่อพระสารีบุตร และพระมหาจุณทะลากลับไปแล้วไม่นาน ท่านพระฉันทะ “ได้หาศัสตราฆ่าตัวเสีย” ท่านพระสารีบุตรได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระฉันทะหาศัสตราฆ่าตัวเสียแล้ว ท่านจะมีคติอย่างไร มีสัมปรายภพอย่างไร”

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ดูก่อนสารีบุตร ฉันทะภิกษุพยากรณ์ความเป็นผู้ไม่ควรตำหนิต่อหน้าเธอแล้วมีไข้หรือ”

พระสารีบุตร “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่บ้านในแคว้นวัชชีนามว่าปุพพชรีที่หมู่บ้านนั้น ท่านพระฉันทะยังมีสกุลมิตร สกุลสหาย และสกุลคนที่คอยตำหนิอยู่”

พระพุทธเจ้า “ดูก่อนสารีบุตร ฉันทะภิกษุยังมีสกุลมิตร สกุลสหาย และสกุลที่คอยตำหนิอยู่ก็จริง แต่เราหาเรียกบุคคลว่า ควรถูกตำหนิด้วยเหตุเพียงเท่านี้ไม่ สารีบุตร บุคคลใดแลทั้งกายนี้และยึดมั่นกายอื่น บุคคลนั้นเราเรียกว่า ควรถูกตำหนิ ฉันทะภิกษุผู้มีลักษณะนั้นไม่ ฉันทะภิกษุหาศัสตราฆ่าตัวอย่างไม่ควรถูกตำหนิ”

5.3 ปุณโณวาทสูตร : พระพุทธองค์ทรงประทานพระโอวาทแก่พระปุณณเถระ

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี พระนครสาวัตถี ในครั้งนั้น ท่านพระปุณณะ ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าในตอนเย็น กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าได้โปรดสั่งสอนข้าพระองค์ ด้วยพระโอวาทย่อๆ พอที่ข้าพระองค์ได้สดับธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จะปลีกตัวออกไปอยู่ตามลำพัง ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจมุ่งพระนิพพานอยู่”

พระพุทธเจ้าแสดงธรรมอย่างย่อเกี่ยวกับอายตนะ 6 กามคุณ 6 แล้วตรัสถามว่า “ดูก่อนปุณณะ ก็เธออันแรกกล่าวสอนด้วยโอวาทย่อๆ นี้แล้ว จักอยู่ในถิ่นไหน” พระปุณณะกราบทูลว่า “มีชนบทชื่อ สุนาปรรันตะ เป็นที่ข้าพระองค์จักไปอยู่”

พระพุทธเจ้า “ดูก่อนปุณณะ พวกภิกษุชาวสุนาปรรันตชนบทดูร้ายหยาบช้านัก ถ้าพวกภิกษุชาวสุนาปรรันตชนบทจกดำ จักบริภาษเธอ เธอจักมีความคิดอย่างไรในมนุษย์นั้น”

พระปุณณะกราบทูลว่า “...ยังดีนักหนาที่ไม่ใช้ฝ่ามือตบตีเรา”

พระพุทธองค์ตรัสถามไปเรื่อย ๆ ว่า ถ้าเขาใช้ฝ่ามือตบตีละ... ยังดีนักหนาที่ไม่ใช้ก้อนหินขว้างปา, ถ้าใช้ก้อนหินขว้างปา - ยังดีนักหนาที่ไม่ใช้ท่อนไม้ทุบตี, ถ้าใช้ท่อนไม้ทุบตี - ยังดีนักหนาที่ไม่ใช้ศาสตราประหาร, ถ้าใช้ศาสตราประหาร - ยังดีนักหนาที่ไม่ปลิดชีพเราเสียด้วยศาสตราอันคม, ถ้าพวกเขาปลิดชีพเราด้วยศาสตราอันคม - ก็ดีที่เราไม่ต้องแสวงหาศาสตรามาทำลายชีวิตเราเอง

พระพุทธเจ้า “ดีละ ๆ ปุณณะ เธอมีธรรมคือความข่มใจและความสงบระงับดังนี้แล อาจจะอยู่ในสุนาปรรันตชนบทได้แล ดูก่อนปุณณะ เธอจงกำหนดเวลาที่ควรไปได้ ในบัดนี้เถิด”

พระปุณณะออกจาริกไปโดยลำดับ แล้วไปอยู่ที่สุนาปรรันตชนบท “ท่านพระปุณณะทำให้ชาวสุนาปรรันตชนบทกลับใจแสดงตนเป็นอุบาสกประมาณ 500 คน เป็นอุบาสิกาประมาณ 500 คน ภายในพรรษานั้นเอง และตัวท่านได้ทำให้แจ้งซึ่งวิชา 3 ภายในพรรษานั้นเหมือนกัน ต่อมาท่านก็ได้ปรินิพพาน”

มีพระภิกษุหลายรูปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กุลบุตรชื่อปุณณะ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสั่งสอนด้วยพระโอวาทย่อ ๆ นั้นมรณภาพเสียแล้ว ท่านมีคติเป็นอย่างไร มีสัมปรายภาพเป็นอย่างไร”

ทรงแสดงถึงปรินิพพาน พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุณณกุลบุตร เป็นบัณฑิต ได้บรรลุธรรมสมควรแก่ธรรมแล้ว ทั้งไม่รบกวนเราเพราะเหตุแห่งธรรม ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุณณกุลบุตร ปรินิพพานแล้ว”

5.4 นันทโกวาทสูตร : พระนันทกะเถระให้โอวาทนางภิกษุณี

พระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี พระนครสาวัตถี
ในครั้งนั้น พระมหาปชาบดีโคตมี พร้อมด้วยภิกษุณีประมาณ 500 รูป เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้ายังที่ประทับ
“ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงโปรดโอวาทสั่งสอนพวกภิกษุณี ทรงโปรดแสดงธรรมแก่พวกภิกษุณีเถิด”

สมัยนั้น ได้มีการจัดเวรพระภิกษุเถระไปให้ธรรมแก่ภิกษุณี แต่ท่านพระนันทกะ “ไม่ปรารถนาจะ
โอวาทพวกภิกษุณีโดยเป็นเวรกันลำดับนั้น” พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนนันทกะ เธอจงให้โอวาทสั่งสอนพวก
ภิกษุณี ดูก่อนพราหมณ์ เธอจงแสดงธรรมีกถาแก่พวกภิกษุณีเถิด”

ภายหลังภัตตาหารแล้วพระนันทกะเข้าไปยังวิหารราชากรามเพียงรูปเดียว เพื่อแสดงธรรมแก่
ภิกษุณี ท่านเริ่มว่า “ดูก่อนน้องหญิงทั้งหลาย จักต้องมีข้อสอบถามกันแล ในข้อสอบถามนั้น น้องหญิงทั้ง
หลายรู้ ฟังตอบว่ารู้ ไม่รู้จักฟังตอบว่าไม่รู้ หรือน้องหญิงรูปใดมีความเคลือบแคลงสงสัย น้องหญิงรูปนั้นพึง
ทวนถามข้าพเจ้าในเรื่องนั้นว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้อนี้เป็นอย่างไร ข้อนี้มีเนื้อความอย่างไร”

เหล่าภิกษุณีกล่าวว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พวกดิฉันย่อมพอใจ ยินดีต่อพระผู้เป็นเจ้านันทกะด้วย
เหตุที่พระผู้เป็นเจ้านันทกะ ปวารณาแก่พวกดิฉันเช่นนี้”

ว่าด้วยอายตนะภายใน พระนันทกะสอนธรรมด้วยการถามตอบ ดังนี้

พระ “ดูก่อนน้องหญิงทั้งหลาย พวกท่านจะสำคัญความข้อนี้เป็นไฉน จักขุเที่ยงหรือไม่เที่ยง”

ภิกษุณี “ไม่เที่ยง เจ้าข้า”

พระ “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นสุขหรือเป็นทุกข์”

ภิกษุณี “เป็นทุกข์ เจ้าข้า”

พระ “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า
นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นอัตตาของเรา”

ภิกษุณี “ไม่ควรเห็นอย่างนั้น เจ้าข้า”

... ฯลฯ ...

หัวข้อธรรมที่พระนันทกะได้แสดงในลักษณะการถามตอบดังกล่าว ได้แก่ **ว่าด้วยกองแห่งวิญญาณ**
ว่าด้วยอายตนะภายนอก 6 ว่าด้วยโพชนงค์ 7 ว่าด้วยอายตนะภายใน 6 ว่าด้วยกองแห่งวิญญาณ 6 เมื่อ
ให้ธรรมจบ ภิกษุณีได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เมื่อภิกษุณีกลับแล้ว พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในทุกวันอุโบสถขึ้น 15 ค่ำนั้น ชนเป็นอันมากไม่มีความเคลือบแคลงหรือ
สงสัยว่าพระจันทร์พร่องหรือเต็มดวงหนอ แต่แท้ที่จริงพระจันทร์ก็เต็มดวงแล้วทีเดียวฉันใด ดูก่อนภิกษุทั้ง
หลาย ภิกษุณีเหล่านั้นย่อมเป็นผู้ชื่นชมซาบซึ่งธรรมเทศนาของนันทกะ ทั้ง ๆ ที่มีความดำริบริบูรณ์แล้ว ฉะนั้น
เหมือนกันแล ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **บรรดาภิกษุณีทั้ง 500 รูปนั้น รูปสุดท้ายเป็นถึงพระโสดาบัน**
มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้แน่นอนที่ จะตรัสรู้ในเบื้องต้น”

5.5 จุฬาราลูโลวาทสูตร : พระพุทธองค์ประทานพระโอวาทแก่พระราหุล

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี พระนครสาวัตถี ครั้งนั้น พระองค์ “ทรงหลีกเร้นประทับอยู่ที่รโหฐาน ได้เกิดพระปริวิตกขึ้นอย่างนี้ว่า ราหุลมีธรรมที่บ่มวิมุตติ แก่กล้าแล้วแล ถ้ากระไร เราพึงแนะนำราหุลในธรรมที่สิ้นอาสวะชั้นสูง ขึ้นไปเกิด”

ในตอนเช้า ภายหลังเวลาพระกระยาหารแล้ว พระพุทธองค์ตรัสชวนพระราหุลเข้าไปยังป่าอันธวัน มีเทวดานับพันตามไปด้วย เพราะทราบดีว่า “วันนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจักทรงแนะนำท่านพระราหุลในธรรมที่สิ้นอาสวะ ชั้นสูงขึ้นไป”

พระพุทธองค์ตรัสธรรมะด้วยการถาม - ตอบ ดังนี้

พระพุทธเจ้า “ดูก่อนราหุล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน จักขุเที่ยงหรือไม่เที่ยง”

พระราหุล “ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า”

พระพุทธเจ้า “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข”

พระราหุล “เป็นทุกข์พระเจ้าข้า”

พระพุทธเจ้า “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นอัตตาของเรา”

พระราหุล “ไม่ควรเห็นอย่างนั้นเลย พระเจ้าข้า”

... ฯลฯ...

หัวข้อธรรมต่อไป คือ **ว่าด้วยเวทนาเป็นต้น** “ก็แหละเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไวยากรณภาษิต น้อยอยู่ จิตของท่านพระราหุลหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น และเทวดานับพันนั้นได้เกิดดวงตาเห็นธรรม อันปราศจากธุลีหมกมลทินว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลมีความดับไปเป็นธรรมดา”

5.6 ฉลักกสูตร : ว่าด้วยธรรมหมวดหก 6 หมวด

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นพระองค์ทรงแสดงธรรมโปรดสาวกว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมแก่เธอทั้งหลาย อันไพเราะในเมืองต้น ไพเราะท่ามกลาง ไพเราะในที่สุด พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์อัน บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง คือ ธรรมหมวดหก 6 หมวด พวกเธอจงฟังธรรมนั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าวต่อไป”

“พวกเธอพึงทราบอายุตนภายใน 6 อายุตนภายนอก 6 หมวดวิญญาน 6 หมวดผัสสะ 6 หมวด เวทนา 6 หมวดตัณหา 6”

ลำดับต่อจากนั้นพระองค์ตรัสถึงเนื้อหาธรรมโดยละเอียด และหัวข้อธรรม **ว่าด้วยกองแห่งตัณหา ว่าด้วยอนัตตา ปฏิปทาอันให้ถึงความตั้งมั่นแห่งสัkkายะ ว่าด้วยความเป็นอฐานะ**

“พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระภาสิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชมยินดีพระภาสิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า และเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้ากำลังตรัสไวยากรณ์ภาสิตนี้อยู่ ภิกษุประมาณ 60 รูป ได้มีจิตหลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่ถือมั่นแล้ว”

5.7 สฬายตนวิภังคสูตร : ว่าด้วยธรรมที่เนื่องด้วยอายตนะ 6

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี พระนครสาวัตถี พระองค์ทรงแสดงธรรมโปรดเหล่าสาวกว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมอันเนื่องด้วยอายตนะ 6 เป็นอันมากแก่เธอทั้งหลาย พวกเธอจงฟังธรรมนั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าวต่อไป”

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อไม่รู้ไม่เห็นจักขุตามความเป็นจริง เมื่อไม่รู้ไม่เห็นรูปตามความเป็นจริง เมื่อไม่รู้ไม่เห็นจักขุวิญญาณตามความเป็นจริง ... ฯลฯ ย่อมยินดีในจักขุ ในรูป ในจักขุวิญญาณ ในจักขุสัมผัส ตลอดจนในความส่วยอารมณ์ เป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ตาม ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย

เมื่อบุคคลนั้นยังยินดี หมกมุ่น ลุ่มหลงเห็นไปว่าเป็นคุณอยู่ อุปาทานขั้น 5 ก็พอกพูนขึ้นต่อไป และตณหาที่นำไปสู่ภพใหม่ ระคนด้วยความเพลิดเพลนยินดี ช่วยให้เกิดเพลิดเพลนในอารมณ์นั้นๆ มีแต่จะพอกพูนขึ้นๆ ความกระวนกระวาย ความเดือนร้อน ความเร่าร้อนทั้งทางกาย ทั้งทางใจ ก็จะเพิ่มขึ้นๆ เขาจึงส่วยทุกข์ทางกายบ้าง ทุกข์ทางใจบ้าง”

... ฯลฯ ...

หัวข้อธรรมต่อไปที่พระองค์ทรงแสดง คือ ว่าด้วยมรรคบริบูรณ์ด้วยความเจริญ ภิกษุเหล่านั้นต่างชื่นชมยินดีในพระภาสิตนั้น

5.8 นครวินทยสูตร : สมณพราหมณ์ที่ควรและไม่ควรสักการะ

พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จจาริกไปในโกศลชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ทรงเวฬุยังบ้านพราหมณ์แห่งโกศลชนบท ชื่อว่านครวินทะ พวกพราหมณ์ คฤหบดี ชาวบ้านนครวินทะ ได้ทราบข่าวเสด็จ จึงพากันมาเข้าเฝ้าพระพุทธองค์

ว่าด้วยความเป็นผู้ไม่ควรสักการะ พระองค์ทรงแสดงธรรมโปรดชาวนครวินทะ ดังนี้

“ดูก่อนคฤหบดีทั้งหลาย ถ้าปริพาชกเจ้าลัทธิอื่นถามท่านทั้งหลายอย่างนี้ว่า... สมณพราหมณ์ เช่นไรไม่ควรสักการะเคารพ ท่านทั้งหลาย... ฟังพยากรณ์อย่างนี้ว่า สมณพราหมณ์เหล่าใด ยังไม่หมดความกำหนด ความขัดเคือง ความลุ่มหลงในรูปที่รู้ได้ด้วยจักขุ ในกายในเองจิตก็ยังไม่สงบ ยังประพฤดิเรียบร้อยบ้างไม่เรียบร้อยบ้าง ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจอยู่ สมณพราหมณ์เช่นนี้ ไม่ควรสักการะเคารพนับถือบูชา นั้นเพราะเหตุไร เพราะว่าแม้พวกเรายังไม่หมดความกำหนด ... ฯลฯ ก็เมื่อเราทั้งหลายไม่เห็น

แม้ความประพฤติที่เรียบร้อยของสมณพราหมณ์พวกนั้นที่ยิ่งขึ้นไป ดังนั้น ฉะนั้นท่านสมณพราหมณ์เหล่านั้น จึงไม่ควรสักการะเคารพนับถือบูชา”

... ฯลฯ...

พราหมณ์โคตมดีชาวบ้านนครวินทะ เข้าใจภาษิตนี้อย่างแจ่มแจ้ง ได้ปวารณาตัวเป็นอุบาสก ขอถึง พระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

5.9 บิณฑบาตปาริสุทธิสูตร : ว่าด้วยการทำให้บิณฑบาตบริสุทธิ์

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเวฬุวัน อันเคยเป็นสถานที่พระราชทานเหยื่อแก่กระต่าย กรุงราชคฤห์ ในตอนเย็น พระสารีบุตรได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสว่า “ดูก่อนสารีบุตร เธอมีอินทรีย์ ผ่องใส มีผิวพรรณบริสุทธิ์ผุดผ่อง เธออยู่ด้วยวิหารธรรมอะไรเป็นส่วนมากในบัดนี้”

พระสารีบุตรทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์อยู่ด้วยวิหารธรรมคือ สัจฉนสมาบัติ และเป็นส่วนมากในบัดนี้”

“ดูก่อนสารีบุตร ชอบละ ๆ เป็นอันว่าเธออยู่ด้วยวิหารธรรมของมหาบุรุษเป็นส่วนมาก ในบัดนี้ เพราะวิหารธรรมของมหาบุรุษนี้ก็คือสัจฉนสมาบัติ...” พระพุทธองค์ตรัสเกี่ยวกับการพิจารณาเมื่อไป บิณฑบาตถึงอุบายทำให้เป็นกุศล อยู่ได้ด้วยปิติและปราโมทย์

หัวข้อธรรมที่ทรงตรัสได้แก่ **ว่าด้วยนิวรณ์ปัญหา ว่าด้วยอินทรีย์ปัญหา** และทรงสรุปว่า “สมณะ หรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ผู้กำลังทำบิณฑบาตให้บริสุทธิ์อยู่ในบัดนี้ ทั้งหมดนั้นย่อมพิจารณาแล้ว ๆ อย่างนี้ทีเดียว จึงทำบิณฑบาตให้บริสุทธิ์ได้ เพราะฉะนั้นแล พวกเธอพึงสำเหนียกว่าเราจักพิจารณาแล้ว ๆ ทำ บิณฑบาตให้บริสุทธิ์ พวกเธอพึงสำเหนียกไว้อย่างนี้แล”

5.10 อินทรีย์ภาวนาสสูตร : ว่าด้วยการอบรมอินทรีย์

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ป่าไผ่ ในนิคมช็อกขังชังคลา ครั้งนั้น อุตตรมาณพ คิษย์พราหมณ์ปาราสีริยะ ได้เข้าเฝ้า พระองค์ตรัสถามว่า “ดูก่อน อุตตระปาราสีริยพราหมณ์ แสดงการอบรมอินทรีย์แก่สาวกหรือเปล่า”

อุตตระ “แสดง พระโคตมผู้เจริญ”

พระพุทธเจ้า “ดูก่อนอุตตระ แสดงอย่างใดบ้าง”

อุตตระ “ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ในเรื่องนี้ ท่านปาราสีริยพราหมณ์ แสดงการอบรมอินทรีย์ แก่สาวกทั้งหลายอย่างนี้ว่า อย่าเห็นรูปด้วยจักขุ อย่าได้ยินเสียงด้วยโสต”

พระพุทธเจ้า “ดูก่อนอุตตระ เมื่อเป็นเช่นนี้ คนที่อบรมอินทรีย์แล้วตามคำของปาราสีริยพราหมณ์ ต้องเป็นคนตาบอด ต้องเป็นคนหูหนวก เพราะคนตาบอดไม่เห็นรูปด้วยจักขุ คนหูหนวกไม่ได้ยินเสียงด้วย โสต” อุตตรมาณพต้อง “นั่งนิ่ง เกื้อเขิน คอดก ก้มหน้า ซบเซา หมดปฏิกาณ”

พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์ว่า “ดูก่อนอานนท์ ปาราสิริยพราหมณ์ย่อมแสดงการอบรมอินทรีย์ แก่สาวกทั้งหลายอย่างหนึ่ง ส่วนการอบรมอินทรีย์อันไม่มีวิธีอื่นยิ่งกว่าในวินัยของพระอริยะ ย่อมเป็นอีกอย่างหนึ่ง”

พระอานนท์ทูลขอให้พระองค์แสดงธรรมในเรื่องนี้ พระองค์ตรัสสอนว่า

“ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะเห็นรูปด้วยจักขุ จึงเกิดความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจ และความไม่ชอบใจขึ้นแล้วเช่นนั้น สิ่งนั้นแลเป็นสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่ง เป็นของหยาบ อาศัยกันเกิดขึ้น ยังมีสิ่งที่ละเอียด ประณีต นั่นคือ อุเบกขา เธอจึงดับความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจ อันเกิดขึ้นแล้วนั้นเสีย อุเบกขาจึงดำรงมั่น... ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งดับความชอบใจ ความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจ อันเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้ได้เร็วพลันทันที โดยไม่ลำบากเหมือนอย่างบุรุษมีตาดีกระพริบตาจะนั้น อุเบกขาย่อมดำรงมั่น...นี้เรียกว่าการอบรมอินทรีย์ในรูปที่รู้แจ้งได้ด้วยจักขุ อย่างไม่มีวิธีอื่นยิ่งกว่าในวินัยของพระอริยะ”

...ฯลฯ...

หัวข้อธรรมต่อไปที่พระองค์ทรงแสดง คือ **ว่าด้วยการเจริญอินทรีย์** พระองค์ทรงสรุปว่า “ดูก่อนอานนท์ เราแสดงการอบรมอินทรีย์ อย่างไม่มีวิธีอื่นยิ่งกว่า ในวินัยของพระอริยะ แสดงพระเสขะผู้ยังปฏิบัติ อยู่ แสดงพระอริยะอบรมอินทรีย์แล้ว ด้วยประการฉะนี้แล ดูก่อนอานนท์ กิจใดอันศาสดาผู้แสวงหาประโยชน์ แก่กุลล ผู้อนุเคราะห์ อาศัยความอนุเคราะห์พึงทำแก่สาวกทั้งหลาย กิจนั้นเราได้ทำแล้วแก่พวกเธอ ดูก่อนอานนท์ นั้นโคนไม้ นั้นเรือนว่าง เธอทั้งหลายจงฟังฉะฉาน อย่างได้ประมาณ อย่าได้เป็นผู้เดือดร้อนในภายหลัง นี่เป็นคำพราสอนของเราแก่พวกเธอ”

(สฬายตนวรรคที่ 5 จบ)

อุปริปัณณาสก์ ประดับด้วย 52 สูตรจบ

บทที่ 5

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ

การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงปริมาณ เพื่อจำแนกให้เห็นจำนวนความถี่ และร้อยละ ของพระสูตรต่าง ๆ ได้แบ่งออกเป็น 7 หัวข้อ ตามลำดับดังนี้ คือ

1. ชื่อและจำนวนพระสูตรที่นำมาวิเคราะห์
2. สถานที่ที่ทำการสอน หรือ แสดงธรรม
3. ผู้ให้การสอน หรือ ผู้แสดงธรรม
4. ผู้รับการสอน
5. สถานการณ์เริ่มต้นของการเรียนการสอน
6. เทคนิควิธีการสอน
7. ผลการสอน

ชื่อและจำนวนพระสูตรที่นำมาวิเคราะห์

พระสูตรที่นำมาวิเคราะห์ครั้งนี้ เป็นพระสูตรที่มีในสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย และมัชฌิมนิกาย จำนวน 186 พระสูตร ดังแสดงในตาราง 2 ต่อไปนี้

ตาราง 2 ชื่อและจำนวนพระสูตรที่นำมาวิเคราะห์ในการศึกษาครั้งนี้

เล่ม	ชื่อพระสูตร				
9	1. พรหมชาล	2. สามัญญผล	3. อัมพภุฏฐ	4. โสณทัณฑ	5. กุฏทันต
	6. มหาลิ	7. ชาลีย	8. มหาสีหนาท	9. ไปฏฐปาท	10. สุก
	11. เกวัญญสูตร	12. โลทีจจุสูตร	13. เติวิซ		
10	14. มหาปทาน	15. มหานิทาน	16. มหาปรินิพพาน	17. มหาสุทฺธสน	18. มหาชนวส
	19. มหาโกวินท	20. มหาสมย	21. ลักกปัญท	22. มหาสติปัฏฐาน	23. ปายาสีราชัญญ
11	24. ปาฏิิก	25. อุทุมพริก	26. จักกวัตติ	27. อัคคัญญ	28. สัมปสาทนีย
	29. ปาสาทิก	30. ลักขณ	31. ลิงคาลก	32. อาฏานาญย	33. สังคีติ
	34. ทสุตตร				

ตาราง 2 (ต่อ)

เล่ม	ชื่อพระสูตร				
12	35. มุลปริยาย	36. ลัทธิพาสวสังวร	37. ธรรมทายาท	38. ภยเนาว	39. อนังคน
	40. อาภังเขย	41. วัตรูปม	42. สลเลข	43. สัมมาทิฏฐิ	44. มหาสติปัฏฐาน
	45. จุฬสีหนาท	46. มหาสีหนาท	47. มหาทุกขัชนธ	48. จุฬทุกขัชนธ	49. อนุมาน
	50. เจโตซีล	51. วณปัตถ	52. มรุตินทิก	53. เทวธาวัตถก	54. วิตักกสันฐาน
	55. กกจูปม	56. อลคัทธิปม	57. วัมมิก	58. รถวินิต	59. นิวาป
	60. ปาสราสี	61. จุฬหัตถิปโทปม	62. มหาหัตถิปโทปม	63. มหาสาโรปม	64. จุฬสาโรปม
	65. จุฬโคสิณคาสล	66. มหาโคสิณคาสล	67. มหาโคปาล	68. จุฬโคปาล	69. จุฬลัจจก
	70. มหาลัจจก	71. จุฬัตถมหาสังขย	72. มหาัตถมหาสังขย	73. มหาอัสนปุร	74. จุฬอัสนปุร
	75. สาเลยยก	76. เวรัญชก	77. มหาเวฬล	78. จุฬเวฬล	79. จุฬธรรมสมาทาน
	80. มหาธรรมสมาทาน	81. วิมมังก	82. โกสัมพีย	83. พรหมนิมิตตนิค	84. มารตัสซนีย
13	85. กันทรก	86. อัญญนาคร	87. เสขปิกิปปทา	88. โปตลีย	89. ชิวก
	90. อุปาสิวาท	91. กุกกุรวตติ	92. อภัยราชกุมาร	93. พหุเวทนีย	94. อปณณก
	95. จุฬราหูโลวาท	96. มหาราหูโลวาท	97. จุฬมาลุงกย	98. มหามาลุงกย	99. ภัททาลิ
	100. ลขุกโกปม	101. จาตุม	102. นพิกปณ	103. โคลิสสานิ	104. กิฏาสิริ
	105. จุฬวัจจโคตต	106. อัคคิวัจจโคตต	107. มหาวัจจโคตต	108. ทีฆนช	109. มาคัณทีย
	110. สันทก	111. มหาสกุสุทายิ	112. สมณมุนทิก	113. จุฬสกุสุทายิ	114. เวชณส
	115. ฌฎิการ	116. รัฐปาล	117. มฆเทว	118. มรุตสูตร	119. โพธิราชกุมาร
	120. อังคูลิมล	121. ปิยชาติก	122. พาหิตติ	123. ธรรมเจตีย	124. กรรมกัตถล
	125. พรหมาย	126. เสล	127. อัสนลายน	128. โมกขมุข	129. จังกี
	130. เอสุการี	131. ฌนัญชานิ	132. วาเสฏฐ	133. สุภ	134. สคารว
14	135. เทวาท	136. ปัญจัตตย	137. กินติ	138. สามคาม	139. สุนักขัตต
	140. อาณนุชลัปปาย	141. คณนโมคคัลลน	142. โคปโมคคัลลน	143. มหาปุณณม	144. จุฬปุณณม
	145. อนุปท	146. จวิโสธน	147. สัปปริส	148. เสวตีพพาเสวตีพพ	149. พหุชาตูก
	150. อิลิสิลิ	151. มหาจัตตาริสิก	152. อานาปานสติ	153. กายคตาสติ	154. สังฆาฐปัตติ
	155. จุฬสุญญต	156. มหาสุญญต	157. อัจจริยัพภูตรัมม	158. พักกุสัถเฏวัจจริยัพภูต	
	159. ทันตภูมิ	160. ภูมิข	161. อนุรุธ	162. อุปิกิเลส	163. พาลบัณฑิต
	164. เทวทูต	165. ภัทเทภรัตต	166. อานันท์ภัทเทภรัตต	167. มหาภักจจณนัทเทภรัตต	
	168. โลมสกังคิยภัทเทภรัตต	169. จุฬกัมมวิมังค	170. มหากัมมวิมังค	171. สฬายตนิวิมังค	
	172. อุทเทสวิมังค	173. อรณวิมังค	174. ธาตุวิมังค	175. สัจจวิมังค	176. ทักขินนิวิมังค
	177. อานาถปิณทิกโกวาท	178. ฉันโนวาท	179. ปุณโณวาท	180. นันตทกาวาท	181. จุฬราหูโลวาท
	182. ฉณัก	183. สฬายตนิวิมังค	184. นครวินทย	185. ปินทปาทปริสุทธี	186. อินทริยภาวนา

รวม 186 พระสูตร

สถานที่ที่ทำการสอนหรือแสดงธรรม

เมื่อนำสถานที่เกิดของพระสูตรต่าง ๆ มาทำการแจกนับ เพื่อให้เห็นว่าการเรียนการสอนหรือการแสดงธรรมเกิดขึ้นที่ใดบ้าง ได้แสดงในตาราง 3 ต่อไปนี้

ตาราง 3 สถานที่ที่ทำการสอนหรือแสดงพระธรรมเทศนาที่ระบุในพระสูตรต่าง ๆ

สถานที่ที่ทำการสอนหรือแสดงธรรม	f	%
1. พระนครสาวัตถี	82	44.08
1.1 พระวิหารเชตวัน	72	38.71
1.2 ปราสาทของนางวิสาขาในคารมารดา ในบุพพาราม	9	4.84
1.3 พระวิหารบุพพาราม	1	0.54
2. กรุงราชคฤห์	33	17.74
2.1 พระวิหารเวฬุวัน	18	9.67
2.2 เขาคิชฌกูฏ	10	5.38
2.3 สวนอัมพวัน ของหมอชีวกโกมารภัจ	2	1.07
2.4 โรงปั้นหม้อ ของนายช่างภัคควะ	1	0.54
2.5 พระวิหารตโปทาราม กรุงราชคฤห์	1	0.54
2.6 ภูเขาอิสิคิลิ	1	0.54
3. เมืองเวสาลี	10	5.37
3.1 ภูฏาคารศาลาปามหาวัน	5	2.96
3.2 เวฬุคาม	2	1.07
3.3 อัมพปาลีวัน	1	0.54
3.4 บ้านภัณฑุคาม	1	0.54
3.5 รวป่าด้านตะวันตก นอกพระนคร	1	0.54
4. แคว้นโกศล	9	4.84
4.1 โกศลชนบท	1	0.54
4.2 นครวินทะ	1	0.54
4.3 หมู่บ้านปัจจลกะปะ	1	0.54
4.4 ป่าไม้สาละ ชื่อเทพวัน	1	0.54
4.5 ป่าไม้ทองกวาว เขตบ้านพักปะนะ	1	0.54
4.6 นครเสตัพพะ ป่าไม้สี่เสียด้านเหนือของพระนคร	1	0.54

ตาราง 3 (ต่อ)

สถานที่ทำการสอนหรือแสดงธรรม	f	%
4.7 พรหมณคาม	1	0.54
4.8 บ้านสาละตีกา	1	0.54
4.9 รวป่า อิจฉานังคลวัน	1	0.54
5. แคว้นสักกะ	9	4.84
5.1 นิโครธาราม	5	2.69
5.2 เทวหะ	1	0.54
5.3 หมู่บ้านสามคาม	1	0.54
5.4 เมทพุปะ นิคมของเจ้าศากยะ	1	0.54
5.5 ปราสาทในส่วนอัมพวัน ของพวกศากยะ	1	0.54
6. เมืองนาลันทา	4	2.15
6.1 ส่วนมะม่วงของปาวาริกเศรษฐี	3	1.61
6.2 ระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทา	1	0.54
7. เมืองกุสินารา	3	1.61
7.1 อนุปิยะนิคม ของชาวมัลละ	2	1.08
7.2 ศาลวัน แคว้นมัลละ	1	0.54
8. อังคุตตรปชนบท	3	1.61
8.1 อังคุตตรปราสาท	2	1.08
8.2 อังคุตตรปชนบท	1	0.54
9. แคว้นกुरु	3	1.61
9.1 หมู่บ้าน กัมมาสัทัมมะ	1	0.54
9.2 ตำบลฤลลโกฏฐิตะ	1	0.54
9.3 กुरुชนบท	1	0.54
10. เมืองพาราณสี	2	1.07
10.1 ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน	1	0.54
10.2 เขมียอัมพวัน	1	0.54
11. โขสิตาราม เมืองโกสัมพี	4	2.15
12. กัณณกถมฤคทายวัน อุชฺฌญาณคร	2	1.07

ตาราง 3 (ต่อ)

สถานที่ทำการสอนหรือแสดงธรรม	f	%
13. โกฏิกามังคชนบท สระโบกขรณีคัคครา ในนครจำปาศ	2	1.07
14. อัมพวัน ของ นายจันทกัมมารบุตร เมืองปาวา	2	1.07
15. สวนอัมพลัฏฐุแคว้นมคธ	1	0.54
16. บ้านนาทิกะเภสกะพาวัน ตำบลสูงสุมาโรคิยะ ในภัคคชนบท	1	0.54
17. สวนอัมพลัฏฐิกา ใกล้บ้านขามมัตต์	1	0.54
18. โภคนคร	1	0.54
19. โคนไม้พญารัง ในสุกควัน เขตเมืองอุกกุฏฐา	1	0.54
20. อัสสปุณนิคม ในอังคชนบท	1	0.54
21. ป่าสิงคาสาลวัน นาทิกคาม	1	0.54
22. อามลกีวัน ใกล้บ้านจาดุมมา	1	0.54
23. โกสิยชนบท	1	0.54
24. กาสีชนบท	1	0.54
25. วิเทหชนบท	1	0.54
26. ป่าคุณธาวัน เมืองมธุรา	1	0.54
27. เมืองมิถิลา อัมพวัน ของเจ้ามณฑะ	1	0.54
28. ป่าชัย สถานที่บวงสรวง ทำพิธีกรรม	1	0.54
29. อัมพวัน ใกล้ฝั่งแม่น้ำจิรวดี ทิศเหนือแห่ง มนสาเกตคาม	1	0.54
30. บ้านสาละคาม	1	0.54
31. ป่ามหาวัน พระนครกบิลพัสดุ์	1	0.54
32. ป่าไผ่ ในนิคมกัษชังคลา	1	0.54
รวม	186	100.00

จากตาราง 3 สถานที่ทำการสอน หรือสถานที่แสดงพระธรรมเทศนา ของพระพุทธองค์และพระสาวก พบว่า *ส่วนใหญ่อำเภออยู่ที่พระวิหารเชตวัน ในพระนครสาวัตถี* จำนวน 82 ครั้ง คิดเป็นร้อยละ 44.08 รองลงมาได้แก่กรุงราชคฤห์ จำนวน 33 ครั้ง คิดเป็นร้อยละ 17.74 ที่เมืองเวสาลี จำนวน 10 ครั้ง คิดเป็นร้อยละ 5.37 ในแคว้นโกศล จำนวน 9 ครั้ง คิดเป็นร้อยละ 4.84 ในแคว้นสักกะ จำนวน 9 ครั้ง คิดเป็นร้อยละ 4.84 ส่วนสถานที่อื่น ๆ มีจำนวนตั้งแต่ 4 ครั้ง ลงมาถึง 1 ครั้ง

ผู้ให้การสอนหรือผู้แสดงธรรม

การแจกแจงความถี่ผู้ให้การสอนหรือผู้แสดงธรรม ตามที่ปรากฏในพระสูตร 186 พระสูตร แสดงรายละเอียดในตาราง 4 ดังต่อไปนี้

ตาราง 4 ผู้ให้การสอนหรือผู้แสดงธรรมในพระสูตรที่นำมาวิเคราะห์

ผู้ให้การสอนหรือผู้แสดงธรรม	f	%
1. พระพุทธเจ้าแสดงธรรมด้วยพระองค์เอง	146	78.49
2. พระพุทธเจ้าและพระอัครสาวก	8	4.30
2.1 พระพุทธเจ้า และ พระกัจจานะ	3	1.61
2.2 พระพุทธเจ้า และ พระอัสสชิ	3	1.61
2.3 พระพุทธเจ้า และ พระสมิทธิ,พระอุทายี,พระอนนท	1	0.54
2.4 พระพุทธเจ้า และ พระโมคคัลลานะ	1	0.54
3. พระสาวก ด้วยการอนุญาตหรือตามแนวทางของพระพุทธเจ้า	32	17.20
3.1 พระสารีบุตรเถระ	10	5.38
3.2 พระอนนทเถระ	8	4.30
3.3 พระอนุรุทธเถระ	2	1.07
3.4 พระนันทกะเถระ	1	0.54
3.5 พระภูมิชะเถระ	1	0.54
3.6 พระพักกุลเถระ	1	0.54
3.7 พระอุเทนเถระ	1	0.54
3.8 พระมหากัจจานะเถระ	1	0.54
3.9 พระอุทายีเถระ และ พระอนนทเถระ	1	0.54
3.10 พระโมคคัลลานะเถระ	1	0.54
3.11 พระสมณุตเทตจติวรตะเถระ	1	0.54
3.12 พระกุมารกัสสปเถระ	1	0.54
3.13 ธรรมทินนา ภิกษุณี	1	0.54
3.14 ปิโสดิกปริพาชก	1	0.54
3.15 เทวดากล่าวคาถา และภาสิตขึ้นชมพระพุทธเจ้า	1	0.54
รวม	186	100.00

จากตาราง 4 เมื่อวิเคราะห์ผู้ให้การสอนหรือผู้แสดงพระธรรมเทศนา ใน 186 พระสูตร จำแนกเป็นพระพุทธรูปเจ้าทำการสอนหรือแสดงธรรมด้วยพระองค์เอง จำนวน 146 พระสูตร คิดเป็นร้อยละ 78.49 รองลงมา เป็นพระสาวกที่ได้รับการอนุญาตหรือแสดงตามแนวทางของพระพุทธรูปเจ้า จำนวน 32 พระสูตร คิดเป็นร้อยละ 17.20 ส่วนพระสูตร ที่พระพุทธรูปเจ้าและพระสาวกร่วมกันสอน กล่าวคือพระพุทธรูปเจ้าแสดงธรรมเป็นหลักใหญ่แล้วเสด็จไป แล้วพระอัครสาวกได้แสดงธรรมขยายความในรายละเอียดให้แก่เหล่าสาวกที่อยู่ ณ ที่ชุมนุมชนนั้น ได้แก่พระสารีบุตรเถระ จำนวน 10 พระสูตร คิดเป็นร้อยละ 5.38 และพระอานนท์เถระ จำนวน 8 พระสูตร คิดเป็นร้อยละ 4.30

ผู้เรียนหรือผู้รับการสอน

เมื่อนำพระสูตรทั้ง 186 พระสูตร มาแจกนับผู้เรียน หรือผู้รับการสอนตามที่ปรากฏ ในพระสูตรนั้น ๆ แสดงรายละเอียดในตาราง 5 ต่อไปนี้

ตาราง 5 ผู้เรียน หรือผู้รับการสอนที่ปรากฏในพระสูตรที่นำมาวิเคราะห์

ผู้เรียนหรือผู้รับการสอน	f	%
พระสงฆ์สาวก	105	56.45
- พระภิกษุสงฆ์กลุ่มใหญ่ ผู้ใคร่ในธรรม	64	34.41
- พระอานนท์เถระ	5	2.69
- พระสารีบุตรเถระ	3	1.61
- พระราหุล	2	1.07
- พระภิกษุสงฆ์กลุ่มหนึ่ง และพระอานนท์เถระ	2	1.07
- พระภิกษุกลุ่มหนึ่ง	1	0.54
- พระภิกษุเมืองโกสัมพี	1	0.54
- พระภิกษุ 3 รูป ได้แก่ พระอนุรุทธ พระนันทิยะ และ พระกิมมิละ	1	0.54
- พระภิกษุสงฆ์กลุ่มใหญ่ พระสารีบุตร และพระปัญณณันทานิ	1	0.54
- พระภิกษุกลุ่มเล็ก 7 รูป	1	0.54
- พระภิกษุสงฆ์กลุ่มเล็ก ได้แก่ พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ พระมหากัจจายนะ	1	0.54
- พระมหากัสปะ พระเวตตะ พระอานนท์ และอริยสาวกอื่น ๆ	1	0.54
- พระภิกษุรูปหนึ่ง พระอนุรุทธ พระนันทิยะ และพระกิมมิละ	1	0.54
- พระจุนทะสมณทูต	1	0.54

ตาราง 5 (ต่อ)

ผู้เรียนหรือผู้รับการสอน	f	%
- พระโลมสกังคิยะ	1	0.54
- พระมหาโกฏฐิกะ	1	0.54
- พระสมิทธิ	1	0.54
- พระมหานามะ	1	0.54
- พระมหาจุนทะ	1	0.54
- พระกุมารกัสสปะ	1	0.54
- พระอุทายี	1	0.54
- พระมาลunkyบุตร	1	0.54
- พระปุณณะ	1	0.54
- พระภิกษุสงฆ์รูปหนึ่ง	1	0.54
- พระโมลลยปัจฉุณะ และภิกษุสงฆ์กลุ่มใหญ่	1	0.54
- พระอริฏฐะ และพระภิกษุสงฆ์กลุ่มใหญ่ ผู้ใคร่ในธรรม	1	0.54
- พระภิกษุกลุ่มหนึ่ง และ พรหมณ์สุนทริกภารทวาชะ	1	0.54
- พระภิกษุสงฆ์กลุ่มใหญ่ ผู้ใคร่ในธรรม และโปตลบุตรบริพาชก	1	0.54
- พระราหุล และเทวดานับพัน	1	0.54
- พระอานนท์ และทัณฑปาณิตักกยะ	1	0.54
- พระอานนท์ และ อุตตรมาณพ	1	0.54
- พระสารีบุตร และพระเจ้าอชาตศัตรู	1	0.54
- พระสารีบุตร และสุนัขขัตตยะลิขณบุตรผู้หนีออกไปจากสำนักพระพุทธเจ้า	1	0.54
- พระภิกษุสงฆ์กลุ่มใหญ่ และท้าวจตุโลกบาล, ท้าวมหาราช	1	0.54
- ภิกษุณีกลุ่มใหญ่ และมหาปชาบดีโคตมี	1	0.54
พรหมณ์	20	10.75
- วาเสฏฐะ และภารทวาชะ ผู้คงแก่เรียน	3	0.54
- สุมมาณพ โตทยบุตร ผู้ใคร่ในธรรมของพระพุทธเจ้า	2	1.07
- ภารทวาชะ	1	0.54
- ปิงคลโกจละ	1	0.54
- โสณทัณฑะ ผู้ขาดความเชื่อมั่นในตนเอง	1	0.54

ตาราง 5 (ต่อ)

ผู้เรียนหรือผู้รับการสอน	f	%
- ภูวนทนต์ะ ผู้สนใจในกิตติศัพท์ของพระพุทธเจ้า	1	0.54
- โรลิกะ ช่างตัดผม	1	0.54
- ชาณุโสณี	1	0.54
- โมกษมุขะ ผู้กล่าวดูหมิ่นพระเถระ	1	0.54
- โคปกโมคคัลลณะ	1	0.54
- คณกโมคคัลลณะ	1	0.54
- สคารวะ	1	0.54
- พรหมายุ พรหมณ์ผู้มีอายุยืน 120 ปี	1	0.54
- อัสนายณะ ผู้ต้องการลองดีกับพระพุทธเจ้า และเหล่าพระสาวก	1	0.54
- เอสุการี	1	0.54
- ชาณุโสณี และปิโสดิกปริพาชก	1	0.54
กษัตริย์	13	7.22
- พระเจ้าปเสนทิโกศล ผู้มีจิตเลื่อมใสพระพุทธเจ้าอย่างสูงสุด	2	1.07
- พระราชกุมารชยเสนะ	2	1.07
- พระเจ้าปเสนทิโกศล และพระราชาคณะ 2 องค์	1	0.54
- พระอภัยราชกุมาร ผู้ถูกเสี้ยมสอนให้ไปตั้งคำถามสองเงื่อนไขเพื่อจับผิดพระพุทธเจ้า	1	0.54
- พระเจ้าอชาตศัตรู ผู้มีความสงสัยเรื่องสามัญญผล	1	0.54
- เจ้าโอรุทธะลิจจวี (มหาลิ) ผู้มีความศรัทธาในกิตติศัพท์ของพระพุทธองค์	1	0.54
- เจ้าศากยะ	1	0.54
- พระเจ้ามธราชอวันตีบุตร ผู้เลื่อมใสในพระมหากัจจนะ	1	0.54
- พระเจ้าปายาลิ ผู้มีความคิดเห็นผิด	1	0.54
- โพธิราชกุมาร	1	0.54
- สุนัขขัตตะลิจจวีบุตร	1	0.54
นิครนถ์	4	2.15
- ลัจจก ผู้เป็นนักโต้ตอบ และพูดยกตนว่าเป็นปราชญ์	2	1.07
- นาฏบุตร	1	0.54
- ทิฆมตปัสสี	1	0.54

ตาราง 5 (ต่อ)

ผู้เรียนหรือผู้รับการสอน	f	%
ปริพาชก	11	5.91
- วังจโคตร	3	1.61
- ไปตลียะ ผู้มีความโกรธเคือง ที่ถูกเรียกว่าคฤหบดี	1	0.54
- ทิพนชนะ	1	0.54
- ปริพาชก กลุ่มเล็ก ได้แก่ ภาระ, วรตะ, สกฤทหายี	1	0.54
- ปริพาชก กลุ่มใหญ่	1	0.54
- เวชนสปะ	1	0.54
- สกฤทหายี	1	0.54
- กันทรกะ	1	0.54
- โปฏฐะ	1	0.54
- ภัคควโคตร	1	0.54
- มัณฑิยะ และชาลียะ	1	0.54
อเจลก	3	1.61
- โกลิยะบุตร และเสนียะ	1	0.54
- อเจลกัสสปะ	1	0.54
- กัสสป ผู้มีความสงสัย	1	0.54
ฆราวาส	13	6.99
- ช่างไม้ปัญจกังคะ	3	1.61
- พระนางปชาบดีโคตมี	1	0.54
- วิสาขอุบาสก	1	0.54
- อังคุลิมาล	1	0.54
- อุบาสกชาวปาณฑุคามกลุ่มใหญ่	1	0.54
- พุทธบริษัท กลุ่มใหญ่	1	0.54
- ชายหนุ่ม ชื่อ เกวัญญ์ ผู้มีความเห็นผิด	1	0.54
- หมอชีวกโกมารภัจ	1	0.54
- อนาถบิณฑิกะเศรษฐี	1	0.54
- ชาวเมืองเวรัญจยากลุ่มใหญ่	1	0.54

ตาราง 5 (ต่อ)

ผู้เรียนหรือผู้รับการสอน	f	%
- ชาวบ้านสาละคาม ผู้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า	1	0.54
อื่น ๆ	5	2.69
- ท้าวสักกะจอมเทพ และเหล่าเทพกลุ่มใหญ่	1	0.54
- ท้าวสักกะจอมเทพ	1	0.54
- ปัญจสิขะคันธรรพเทพบุตร	1	0.54
- เกณียะชฎิล	1	0.54
- มารผู้มีความเห็นผิด	1	0.54
- นักบวช ชื่อ ปุกกุสะติ	1	0.54
- พระภิกษุกลุ่มใหญ่, พระพรหม, พระอินทร์, เทวดากลุ่มใหญ่, ยักษ์กลุ่มใหญ่, อสูรกลุ่มใหญ่, นาคกลุ่มใหญ่, เอรಾವตเทพบุตร, ปักษีหิวดาติ	1	0.54
รวม	186	100.00

จากตาราง 5 เมื่อแจกนับผู้เรียนหรือผู้รับการสอน ที่ปรากฏในพระสูตร 186 พระสูตร สามารถจำแนกเป็นพระสาวกของพระพุทธองค์ จำนวน 105 พระสูตร คิดเป็นร้อยละ 56.45 รองลงมา เป็นพรหมณ์ จำนวน 20 พระสูตร คิดเป็นร้อยละ 10.75 กษัตริย์และบุคคลในวรรณะกษัตริย์ จำนวน 13 พระสูตร คิดเป็นร้อยละ 6.99 เป็นพระสูตรที่สอนนักบวชนอกศาสนา ได้แก่ ปริพาชก จำนวน 11 พระสูตร คิดเป็นร้อยละ 5.91 นิครนถ์ จำนวน 4 พระสูตร คิดเป็นร้อยละ 2.15 และอเจลก จำนวน 3 พระสูตร คิดเป็นร้อยละ 1.61 กลุ่มอื่น ๆ ได้แก่พระอินทร์ เทวดา เทพบุตร มาร เป็นต้น จำนวน 5 พระสูตร คิดเป็นร้อยละ 2.69

สถานการณ์เริ่มต้นของการเรียนการสอน

เมื่อวิเคราะห์ถึงสถานการณ์เริ่มต้น หรือเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดการเรียนการสอนหรือการแสดงธรรมในพระสูตรทั้ง 186 สูตร สามารถจำแนกได้ดังแสดงในตาราง 6 ต่อไปนี้

ตาราง 6 สถานการณ์เริ่มต้นหรือเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดการเรียนการสอนหรือการแสดงธรรมในพระสูตรที่นำมาวิเคราะห์

สถานการณ์เริ่มต้น	f	%
1. ผู้ศรัทธาเข้าเฝ้าและทูลถามปัญหา หรือแสดงความคิดเห็นของตน	96	51.61
2. พระพุทธองค์ตรัสเรียกประชุมภิกษุสงฆ์สาวก และแสดงธรรมโปรด	57	30.64
3. พระพุทธองค์แสดงธรรมโปรดโดยตรง “ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเราจักแสดงธรรม”	7	3.71
4. ผู้ที่ศรัทธาอาราธนาพระพุทธองค์ให้แสดงธรรม	5	2.69
5. พระพุทธองค์ทรงตรัสถามเหล่าสาวกว่า “กำลังสนทนาระไรกัน” แล้วแสดงธรรมไปตามเรื่องที่อยู่ในความสนใจของสาวก	5	3.71
6. พระพุทธองค์ทรงตรัสให้พระเถระสาวกแสดงธรรม	3	1.61
7. พระพุทธเจ้าปวารณาธรรม	3	1.61
8. พระพุทธองค์ทรงตรัสพุทธพจน์	2	1.07
9. พระพุทธองค์เดินทางไปที่พักพระราหุล และแสดงธรรมโปรดโดยตรง	2	1.07
10. นักบวชต่างศาสนาขอเข้าเฝ้าเพื่อสังเกตลักษณะมหาบุรุษของพระพุทธองค์	1	0.54
11. เหล่าเทวดา กล่าวคาถา ภาชิต ขึ้นชมพระพุทธองค์	1	0.54
12. พระพุทธองค์ตรัสตำหนิพระภิกษุสงฆ์ที่สงสัยเอะอะ	1	0.54
13. พระสาวกยกเรื่องในอดีตขึ้นถาม	1	0.54
14. มารผู้ลามกเข้าไปในห้องพระมหาโมคคัลลานะ	1	0.54
รวม	186	100.00

จากตาราง 6 สถานการณ์เริ่มต้น หรือเหตุการณ์ที่นำไปสู่การแสดงธรรมในพระสูตรที่นำมาวิเคราะห์ จำแนกเป็น 14 ข้อ ที่มีความถี่สูงสุดได้แก่ ผู้ศรัทธาเข้าเฝ้าและทูลถามปัญหา หรือแสดงความคิดเห็นของตน ต่อหน้าพระพักตร์มีจำนวน 96 พระสูตร คิดเป็นร้อยละ 51.61 รองลงมา เป็นการตรัสเรียกประชุมภิกษุสงฆ์สาวกเพื่อแสดงธรรมโปรดโดยตรงจำนวน 57 พระสูตร คิดเป็นร้อยละ 30.64 นอกนั้นมีความถี่น้อยกว่า 7 ลงมา

เทคนิควิธีการสอน

เมื่อทำการแจกแจงนับเทคนิควิธีการสอน ตามที่ปรากฏในพระสูตรทั้ง 186 สูตร แสดงรายละเอียดในตาราง 7 ดังต่อไปนี้

ตาราง 7 วิธีการสอนที่ปรากฏในพระสูตรที่นำมาวิเคราะห์

สถานการณ์เริ่มต้น	f	%
1. แสดงธรรมตามลำดับโดยยกเนื้อหาจากง่ายไปยากเป็นข้อ ๆ ยกตัวอย่างประกอบเป็นรายการณี มีอุปมา อุปไมย แยกแยะให้เห็นความแตกต่างตามลำดับ ด้วยเหตุผล	74	39.78
2. ถาม - ตอบ แบบปุจฉา วิสัชนา ยกตัวอย่างบุคคล และอื่น ๆ ประกอบ มีอุปมาเปรียบเทียบเพื่อแก้ปัญหาข้อสงสัย และแสดงธรรมไปโดยลำดับ เนื้อหาโดยพิศดารขยายภาสิต	52	27.69
3. สอบถามความคิดเห็นความรู้เดิมที่ผู้เรียนได้ศึกษามา ตั้งคำถามใหม่ ปรับความรู้เดิมให้เข้ากับความรู้ใหม่ และสลับด้วยการซักถาม	13	6.99
4. ตรัสเป็นคาถา ภาสิต พุทธพจน์ พยากรณ์ สันทนา ถาม - ตอบ	12	6.65
5. นำพุทธโอวาทของพระพุทธเจ้ามาแสดงตามลำดับ ด้วยเหตุและผล	12	6.65
6. แสดงธรรมตามลำดับ เล่าประวัติเมืองในอดีต ประวัติบุคคล ประวัติพระพุทธเจ้าในอดีตเล่าเหตุการณ์ในอดีต เล่าถึงประวัติพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติ	11	5.91
7. ไม่ตอบโดยตรง แต่ถามผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์ให้ตอบและให้ผู้เรียนเข้าใจและสรุปด้วยตนเอง	6	3.22
8. ถาม - ตอบ ให้จำแนกด้วยเหตุผล และหลักฐาน	3	1.61
9. แสดงธรรมไปตามลำดับ เปรียบเทียบหลักธรรมคำสอนให้เป็นรูปธรรมโต้ตอบด้วยเหตุผล	2	1.07
10. ซักไซ้ไล่เลียง สอบสวนเปรียบเทียบให้เห็นคำตอบ	1	0.54
รวม	186	100.00

จากตาราง 7 จำแนกวิธีการสอน ได้เป็น 10 ข้อ ได้แก่ (1) แสดงธรรมตามลำดับโดยยกเนื้อหาจากง่ายไปยากเป็นข้อ ๆ ไป ยกตัวอย่างประกอบเป็นรายการณี มีอุปมาอุปไมย แยกแยะให้เห็นความแตกต่างตามลำดับ ด้วยเหตุผล จำนวน 74 พระสูตร คิดเป็นร้อยละ 39.78 (2) ถาม - ตอบ แบบปุจฉา วิสัชนา ยกตัวอย่างบุคคล และอื่น ๆ ประกอบ มีอุปมาเปรียบเทียบเพื่อแก้ปัญหาข้อสงสัย และแสดงธรรมไปโดยลำดับ รวมทั้งกล่าวเนื้อหาโดยพิศดารขยายภาสิต จำนวน 52 พระสูตร คิดเป็นร้อยละ 27.69 (3) สอบถามความคิดเห็นความรู้เดิมที่ผู้เรียนได้ศึกษามา ตั้งคำถามใหม่ปรับความรู้เดิมให้เข้ากับความรู้ใหม่ และสลับด้วยการซักถาม

จำนวน 13 พระสูตร คิดเป็นร้อยละ 6.99 (4) ตรัสเป็นคาถา ภาษิต พุทธพจน์ พยากรณ์ สันทนา
 ถาม - ตอบ 12 พระสูตร คิดเป็นร้อยละ 6.65 (5) นำพุทธโอวาทของพระพุทธเจ้ามาแสดงตามลำดับ ด้วย
 เหตุและผล 12 พระสูตร คิดเป็นร้อยละ 6.65 (6) แสดงธรรมตามลำดับ เล่าประวัติเมืองในอดีต ประวัติ
 บุคคล ประวัติพระพุทธเจ้าในอดีต เล่าเหตุการณ์ในอดีต เล่าถึงประวัติพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติ 11 พระสูตร
 คิดเป็นร้อยละ 5.91 (7) ไม่ตอบโดยตรง แต่ถามผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์ให้ตอบ และให้ผู้เรียนเข้าใจและสรุปด้วย
 ตนเอง 6 พระสูตร คิดเป็นร้อยละ 3.22 (8) ถาม - ตอบ ให้จำแนกด้วยเหตุผล และหลักฐาน 3 พระสูตร
 คิดเป็นร้อยละ 1.61 (9) แสดงธรรมไปตามลำดับ เปรียบเทียบหลักธรรมคำสอนให้เป็นรูปธรรมได้ตอบด้วย
 เหตุผล 2 พระสูตร คิดเป็นร้อยละ 1.07 (10) ชักชวนไล่เลียง สอบสวนเปรียบเทียบให้เห็นคำตอบ 1
 พระสูตร คิดเป็นร้อยละ 0.54

ผลการสอน

เมื่อทำการแจกแจงผลการสอน ตามที่ปรากฏในพระสูตรทั้ง 186 สูตร แสดงรายละเอียดในตาราง 8 ดังต่อไปนี้

ตาราง 8 ผลการสอนที่ปรากฏในพระสูตรที่นำมาวิเคราะห์

ผลการสอน	f	%
1. เข้าใจแจ่มแจ้ง มีใจชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ขอลงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต	114	61.29
2. ผู้เรียนกล่าวว่า “พระภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งยิ่งนัก เปรียบเหมือนบุคคลที่หาย ของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางกับคนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืด ด้วยคิดว่า คนผู้มีตาดีจักได้เห็นรูป...” ขอพระองค์...ว่าเป็นอุบาสก ผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต	28	15.05
3. ไม่แสดงผล	14	7.35
4. มีจิตเลื่อมใส ขอบรรพชาอุปสมบทในสำนักพระพุทธเจ้า	8	5.13
5. เข้าถึงปรินิพพาน	2	1.07
6. บรรลุธรรมตามสมควร	1	0.54
7. บรรลุโสดาบัน	1	0.54
8. พ้นจากอาสวะ	1	0.54
9. ชื่นชมยินดีพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า และพระภิกษุสงฆ์สาวกประมาณ 60 รูป ได้มีจิตหลุดพ้นจากอาสวะ	1	0.54
10. เห็นธรรม บรรลุธรรม รู้ธรรม ข้ามพ้นความสงสัย หมดความเคลือบแคลง มีความแก้วกล้า ไม่ต้องเชื่อคำสอนศาสนาอื่น	1	0.54

ตาราง 8 (ต่อ)

ผลการสอน	f	%
11. ส่งบริษัทของตนเข้าไปประพาศิพพรหมจรรย์ ในสำนักของพระพุทธเจ้า	1	0.54
12. ขึ้นชมยินดีพระภาสิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายอภิวาท แล้วกระทำประทักษิณ	1	0.54
13. ขึ้นชมศรัทธาพระพุทธองค์อย่างสูงสุด	1	0.54
14. กราบบังคมทูลถวายพระคาถาแล้วกราบลาพระพุทธองค์ไปยังที่พักของตน ส่วน พระภิกษุสงฆ์สาวก ยินดี ขึ้นชม พระภาสิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า	1	0.54
15. ประกาศความเลื่อมใสของตนต่อหน้าพระพักตร์พระพุทธองค์	1	0.54
16. ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคเจ้า	1	0.54
17. ขึ้นชม อนุมโทนา พระภาสิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ลุกจากอาสนะแล้วหลีกไป	1	0.54
18. ต่างขึ้นชมพระภาสิตซึ่งกันและกัน	1	0.54
19. สร้างโรงเลี้ยงถวายแก่สงฆ์ในเมืองปาตลีบุตร	1	0.54
20. ถวายไตรจีวร และสร้างวิหาร 500 ถวายพระอานนท์	1	0.54
21. เข้าใจแจ่มแจ้ง ถวายตัวเป็นผู้อุปถัมภ์พระศาสนาตลอดไป	1	0.54
22. พากันนั่งอึ้ง แก้อธิณ คอตก ก้มหน้า ชบเซา หมดปฏิภาณและหลีกหนีไป	1	0.54
23. ลุกหนีไป	1	0.54
24. มีความเสียใจ ได้หายไประหว่างนั้น	1	0.54
25. เลิกนับถือลัทธิอินครนถ์	1	0.54
รวม	186	100.00

จากตาราง 8 เมื่อจำแนกผลการสอนได้เป็น 25 ข้อ ได้แก่ (1) เข้าใจแจ่มแจ้ง มีใจขึ้นชมยินดีพระภาสิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ขอร้องพระรัตนตรัยตลอดชีวิต จำนวน 114 พระสูตร คิดเป็นร้อยละ 61.29 (2) ผู้เรียนกล่าวว่า “พระภาสิตของพระองค์แจ่มแจ้งยิ่งนัก เปรียบเหมือนบุคคลที่หยาบของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางกับคนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืด ด้วยคิดว่าคนผู้มีตาดีจักได้เห็นรูป...” และขอร้องพระองค์... ว่าเป็นอุบาสก ผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต จำนวน 28 พระสูตร คิดเป็นร้อยละ 15.05 (3) มีจิตเลื่อมใส ขอบรรพชา อุปสมบทในสำนักพระพุทธเจ้าจำนวน 8 พระสูตร คิดเป็นร้อยละ 5.13 (4) เข้าถึงพระนิพพานเมื่อฟังพระธรรมเทศนาจบ 2 พระสูตร คิดเป็นร้อยละ 1.07 นอกนั้นมีย่างละ 1 พระสูตร จำนวน 19 ข้อ

บทที่ 6

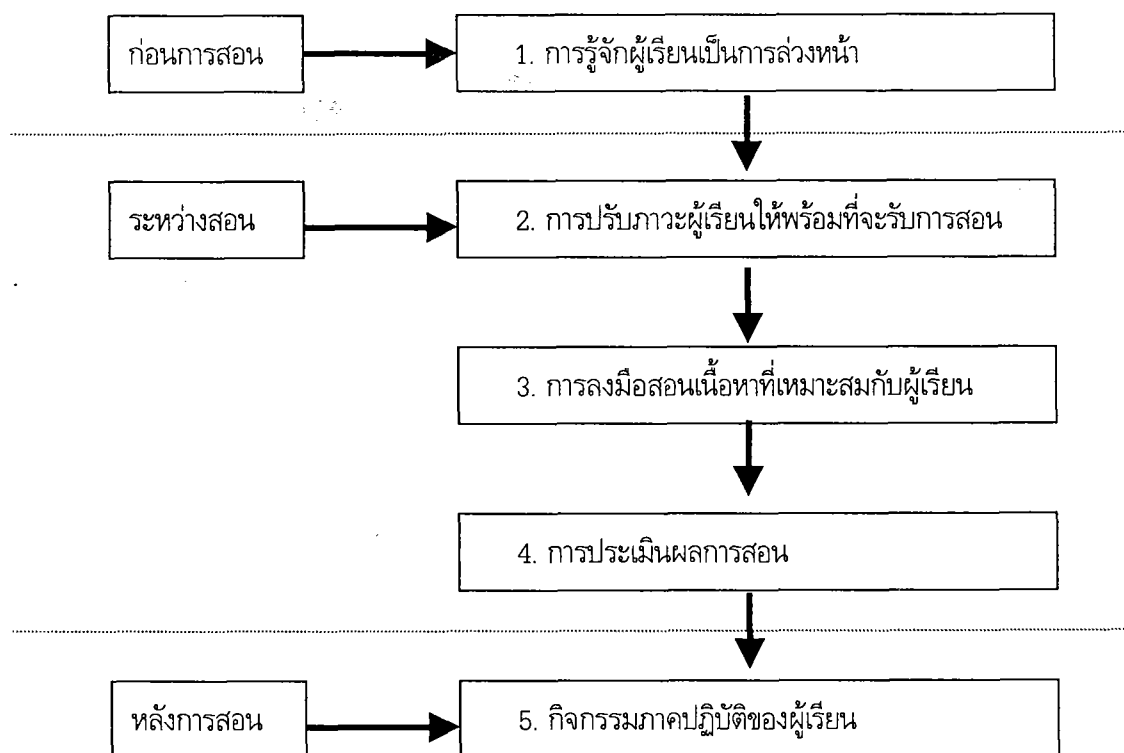
ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงบรรยาย

การเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงบรรยาย ได้แบ่งเป็น 4 หัวข้อ ดังนี้ คือ

1. ขั้นตอนของพุทธวิธีการสอน
2. การรู้จักผู้เรียนเป็นการล่วงหน้าก่อนสอน
3. การปรับภาวะผู้เรียนให้พร้อมที่จะรับการสอน
4. การลงมือสอนเนื้อหาที่เหมาะสมกับผู้เรียน

ขั้นตอนของพุทธวิธีการสอน

จากการศึกษาพระสูตรในสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย และมัชฌิมนิกาย ทั้ง 186 พระสูตร สามารถสังเคราะห์ขั้นตอนของพุทธวิธีการสอน โดยเปรียบเทียบกับกระบวนการสอนปัจจุบัน สามารถนำมาพิจารณาเป็น 3 ขั้นตอน คือ ก่อนการสอน ระหว่างสอน และหลังการสอน ดังแสดงในภาพประกอบที่ 5 ต่อไปนี้

ภาพประกอบที่ 5 ขั้นตอนของพุทธวิธีการสอน จากการสังเคราะห์พระสูตรต่าง ๆ

จากภาพประกอบ 8 สามารถแบ่งขั้นตอนพุทธวิธีการสอนออกเป็น 5 ขั้นตอน ดังต่อไปนี้

ก. ก่อนสอน การรู้จักผู้เรียนเป็นการล่วงหน้า หรือ มีข้อมูลเกี่ยวกับผู้เรียนเป็นสิ่งสำคัญ ประการหนึ่งที่ทำให้การเรียนการสอนประสบผลสำเร็จ

1. การรู้จักผู้เรียนเป็นการล่วงหน้า จากการศึกษาพระสูตรต่าง ๆ จะพบว่าพระพุทธองค์มีพระญาณหยั่งรู้เรื่องราวต่าง ๆ ได้อย่างชัดเจน ในแต่ละวันพระองค์จะแผ่พระญาณตรวจว่ามีใครบ้างที่พระองค์ควรจะไปโปรด และสามารถรับคำสอนได้ พระองค์จึงสามารถรู้รายละเอียดของผู้ที่จะมารับการสอนได้ล่วงหน้าอย่างละเอียดและชัดเจน สามารถเลือกกลวิธีและเนื้อหาการสอนได้เหมาะสมกับผู้เรียน ในแต่ละรายได้เป็นอย่างดี

ข. ระหว่างสอน การวิเคราะห์จากการศึกษาครั้งนี้ พอจะสรุปแนวโน้มได้ว่าเมื่อผู้เรียน หรือผู้มารับการสอนได้พบพระพุทธองค์แล้ว สามารถแบ่งกิจกรรมการสอนได้เป็น 3 ขั้นตอนที่ชัดเจนคือ

2. การปรับภาวะผู้เรียนให้พร้อมที่จะรับการสอน ในพระสูตรต่าง ๆ จะเห็นว่าผู้ที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรด หรือเข้าเฝ้าต่อหน้าพระพักตร์ เป็นคนที่มีมาจากหลายวรรณะ มีลักษณะแตกต่างกัน ระดับสติปัญญาแตกต่างกัน บางคนมาด้วยความศรัทธา บางคนมาเพราะต้องการลองดี ทำหาย หรือมาจับผิดพระพุทธองค์ บางคนมีความเชื่อที่ผิด มีการปฏิบัติที่ผิด นิสัยของแต่ละคนก็แตกต่างกัน พระพุทธองค์จะใช้วิธีต่าง ๆ เพื่อเป็นการปรับภาวะให้ผู้เรียนมีความพร้อม มีความศรัทธา พร้อมที่จะรับการเรียนการสอน คล้ายกับการฝึกลูกม้าให้ละพศเสียก่อน แล้วจึงเริ่มการสอน กิจกรรมในส่วนนี้เป็นกิจกรรมที่สำคัญยิ่งในการเรียนการสอน และมีความชัดเจนในแทบทุกพระสูตร

3. ลงมือสอนเนื้อหาที่เหมาะสมกับผู้เรียน เมื่อผู้เรียนมีความศรัทธา ได้รับการจูงใจที่เหมาะสม และพร้อมที่จะเรียนเนื้อหาธรรมะ และแนวทางปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงเลือกใช้วิธีสอนและเนื้อหาที่เหมาะสมกับผู้เรียน ใช้เทคนิควิธีหลายอย่าง เช่น การถาม - ตอบ การอธิบายเนื้อหาโดยตรง การยกนิทานหรือเรื่องราวในอดีตมาอธิบาย การยกอุปมาอุปมัย การชี้แจงด้วยเหตุผลเป็นต้น ใช้จังหวะ ความลุ่มลึก และวิธีการที่เหมาะสมกับผู้เรียนแต่ละราย

4. การประเมินผลการสอน วิธีการประเมินผลการสอนในพระสูตรต่าง ๆ ไม่ปรากฏกิจกรรมที่เด่นชัด เพราะเนื้อหาในพระไตรปิฎกไม่ใช่กิจกรรมการเรียนการสอนที่ปรากฏจริง เป็นเพียงการเล่าเหตุการณ์ของพระสาวกว่าท่านเหล่านั้นพบเหตุการณ์อะไร พระพุทธองค์ตรัสสอนใคร อย่างไร และในตอนท้ายผลเป็นอย่างไร ดังนั้น ในพระสูตรต่าง ๆ แสดงแต่เพียงว่า ผู้รับการสอนรู้สึกอย่างไร เช่นมีความเข้าใจแจ่มแจ้ง รู้สึกชื่นชมยินดีพระภิกษิต มีความศรัทธาขอปวารณาตนเป็นอุบาสก ขอบรรพชา หรือ ได้ดวงตาเห็นธรรม และบรรลุธรรมในระดับต่าง ๆ จะพบว่าส่วนใหญ่จะแสดงถึงผลการสอน โดยที่ผู้รับการสอนได้ประจักษ์ด้วยตนเอง หรือเป็นการประเมินผลด้วยผู้เรียนเอง ในบางพระสูตรพระพุทธองค์ก็ตรัสชมยกย่องผู้เรียนที่ประสบความสำเร็จในระดับนั้น ๆ

ค. หลังการสอน

5. **กิจกรรมภาคปฏิบัติของผู้เรียน** ในพระสูตรต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่า หลังจากการได้รับฟังพระธรรมคำสอน และเข้าใจแนวทางแล้ว ผู้เรียนก็จะนำไปปฏิบัติด้วยตนเอง ถ้าเป็นฆราวาสก็บำเพ็ญตนเป็นคนดีตามคำสอน ถ้าเป็นบรรพชิตก็ปลีกตนไปบำเพ็ญภาวนาต่อจนบรรลุธรรมในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่พระโสดาบัน จนถึงพระอรหันต์ ตามที่ปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ

ตัวอย่างซึ่งแสดงถึงขั้นตอนต่าง ๆ ที่กล่าวมา แสดงในหัวข้อต่อไปนี้

การรู้จักผู้เรียนเป็นการล่วงหน้าก่อนการสอน

ถ้าพิจารณาการสอนหรือการแสดงพระธรรมเทศนาโปรดบุคคลต่าง ๆ ของพระพุทธองค์เสมือนกับกิจกรรมการเรียนการสอนทั่วไป จะพบว่า พระพุทธองค์สามารถรู้จักผู้เรียน รู้สถานการณ์ และเหตุการณ์ต่าง ๆ เกี่ยวกับผู้เรียน ก่อนที่จะมีการเรียนการสอนเกิดขึ้นตัวอย่างที่จะพบในกรณีศึกษาพระสูตรต่างๆ มีดังนี้ คือ

1. การรู้ล่วงหน้าถึงสิ่งที่กำลังอยู่ในความสนใจของผู้เรียน

มีหลายตัวอย่างในพระสูตรต่าง ๆ ที่แสดงเด่นชัดว่าพระพุทธเจ้าหยั่งรู้สถานการณ์หรือประเด็นคำถามที่อยู่ในความสนใจของผู้เรียนล่วงหน้าเช่น :-

ในพรมฆาลสูตร (เล่มที่ 9 ที่มณิกาย สิลขันธวรรค) ในเวลาเช้าตรู บรรดาภิกษุสาวกกำลังสนทนาธรรมกันอยู่บนศาลา ถึงเรื่องสุปิยะปริพาชก ผู้เป็นอาจารย์ กับ พรหมทัตตมานพ ผู้เป็นศิษย์ มีความเห็นขัดแย้งกัน กล่าวคือ ฝ่ายอาจารย์มีความคิดตำหนิพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ตลอดทุกเรื่อง ส่วนลูกศิษย์กลับชื่นชมยกย่องพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เหล่าพุทธสาวกได้ยกเรื่องความขัดแย้งระหว่างอาจารย์กับศิษย์คู่นี้ขึ้นปรารภกัน พระพุทธเจ้าทรงพำนักอยู่อีกที่หนึ่ง แต่ทรงทราบข้อปรารภเหล่านี้ แล้วเชื่อมโยงไปสู่เนื้อหาธรรมะที่ทรงแสดงในครั้งนั้น

ในมหาปทานสูตร (เล่มที่ 10 ที่มณิกาย มหาวรรค) สมัยที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ ภูฏีใกล้ไม่กุ่มน้ำ ในพระวิหารเชตวัน พระนครสาวัตถี ในช่วงหลังจากทำภารกิจในตอนเช้า เหล่าภิกษุสาวกประชุมสนทนาธรรมกันอยู่ด้วย **เรื่องบุพเพนิวาส** คือ เรื่องราวในอดีตของพระศาสนา พระพุทธองค์ทรงทราบด้วยพระทิพยโสตธาตุอันบริสุทธิ์ ว่าเหล่าพระสาวกกำลังสนทนากันด้วยเรื่องอะไร จึงเสด็จเข้าไปยังที่ประชุมนั้น แล้วทรงเล่าเรื่องย้อนหลังไป 91 กัป สมัยพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า **พระวิปัสสี** เสด็จอุบัติขึ้นในโลก สืบต่อมาถึงพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน พระสูตรนี้ใช้เวลาเล่าติดต่อกันนานถึง 3 วัน

2. **การรู้ล่วงหน้าถึงความต้องการ (ความประสงค์) ของผู้เรียน** ในอัมพัฏฐสูตร (เล่มที่ 9 ที่มณิกาย สิลขันธวรรค) แสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงทราบความประสงค์ของพราหมณ์**ไปกขรชาติ** ต้องการตรวจสอบว่าพระพุทธองค์ถึงพร้อมด้วยมหาบุริสลักษณะ 32 ประการตามคำเล่าลือจริงหรือไม่ จึงใช้ให้ลูกศิษย์ชื่อ **อัมพัฏฐมาณพ** ไปเข้าเฝ้า และตรวจสอบคุณลักษณะทั้ง 32 ประการให้ครบถ้วน ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงทราบความประสงค์นั้นเป็นการล่วงหน้าแล้ว อัมพัฏฐมาณพผู้มีความเชี่ยวชาญในการดูลักษณะ มั่นใจในลักษณะ

30 ประการ ของพระพุทธเจ้า ซึ่งยังขาด 2 ประการที่ยังไม่สามารถตรวจสอบได้ คือ **พระคฤหะช่อนเร้นอยู่ในฝักกับพระชีวาใหญ่** พระพุทธองค์ทราบความประสงค์นี้ก่อนแล้ว “จึงทรงบันดาลอิทธิพลสังขาร ให้อัมพภูมิมาพบได้เห็นพระคฤหะช่อนเร้นอยู่ในฝัก และทรงแลพระชีวาสอดเข้าช่องพระกรณทั้ง 2 กลับไปมาสอดเข้าช่องพระนาสิกทั้ง 2 กลับไปมา แฝ่ปิดจนมิติดมณฑลพระนลาฏ” ทั้ง 2 ประการนี้อัมพภูมิจึงได้เห็นเพียงคนเดียว เลิกเคลือบแคลงสงสัยในพระพุทธองค์ จึงทูลลากลับไปเล่าเรื่องทั้งหมดให้พระอาจารย์ **โปกขรสาติ** ฟังทุกประการ

ในอุทุมพริกสูตร (เล่มที่ 11 ที่มณิกาย ปฏิกวรรค) พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ เขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ ปายวันหนึ่ง **สันถานคฤหบดี** ต้องการจะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า แต่เห็นว่าเวลายังไม่เหมาะ จึงแวะเข้าไปพบ **นิโครธปริพาชก** ที่พำนักอยู่ในปริพาชการามของพระนางอุทุมพริกา เหล่าปริพาชกกำลังคุยกันด้วยเสียงระเบ็งเซ็งแซ่ ผิดกับสำนักของพระพุทธเจ้าที่เงียบสงบปราศจากเสียง สันถานคฤหบดี กล่าวเปรียบเทียบถึงความแตกต่างระหว่าง 2 สำนัก นี้อ่อนนิโครธปริพาชก ฝ่ายนิโครธปริพาชกได้กล่าวในเชิงดูหมิ่นพระพุทธองค์ว่าแม้จะทรงปัญญาเฉียบแหลมเพียงใดก็ตามแต่ “ไม่สามารถเพื่อจะทรงเจรจา พระองค์ท่านทรงใช้สอยแต่ที่เสียบ ๆ ณ ภายใต้อย่างเดียว อุปมาเหมือนแม่โคบอดเที่ยววนเวียนอยู่กับที่เสียบ ๆ” พร้อมกับกล่าวท้าทายให้พระพุทธองค์มาโต้ตอบปัญหากันและสบประมาทว่า “พวกข้าพเจ้าพึงสนทนากะพระองค์ท่านด้วยปัญหาเพียงข้อเดียวเท่านั้น คงจะทำลายพระองค์ท่านได้ เหมือนคนทำลายหม้อดินเปล่า เท่านั้น”

พระพุทธองค์ทรงรู้แจ้งทุกประการด้วยทิพยโสตธาตุอันบริสุทธิ์ จึงเสด็จลงจากเขาคิชฌกูฏ มาเดินจงกรมอยู่ในบริเวณที่เลี้ยงอาหารนกยูง ที่ฝั่งสระโฆกขรณีสุมาคธา นิโครธปริพาชกมองเห็นพระพุทธองค์จึงได้นิมนต์พระพุทธองค์เข้ามาในสำนัก นิโครธปริพาชกได้แต่ถามปัญหาธรรมะ พระพุทธองค์ได้ถือโอกาสแสดงธรรมโปรด ณ ที่นั้น

3. การรู้ล่วงหน้าถึงปัญหาความวิตกกังวลของผู้เรียน

ในโสณฑนสูตร (เล่มที่ 9 ที่มณิกาย สิลขันธวรรค) พราหมณ์**โสณฑนทัณฑะ** เป็นผู้ปกครองนครจัมปาแห่งแคว้นมคธ ประสงค์จะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า แต่มีความกังวลใจเพราะตนเองมีชาติกำเนิดสูง มีฐานะดี มีความรู้ดี มีบุคลิกลักษณะดี มีศีล มีวาจาคมคาย มีฐานะเป็นพราหมณ์อาวุโส มีลูกศิษย์จำนวนมาก มีวิทยุติเป็นที่เคารพยกย่องในหมู่พราหมณ์ด้วยกัน พระเจ้าแผ่นดินให้ความเคารพนับถือ และเป็นเจ้าผู้ครองนคร เมื่อตนเองถึงพร้อมทุกอย่าง จึงกลัวว่าจะยกข้อคำถามที่ไม่ค่อยฉลาดถามพระพุทธองค์ หรือถ้าพระพุทธองค์ถามมาแล้วตอบไม่ได้ ก็จะเป็นที่ดูหมิ่นดูแคลน เสียเกียรติ เสื่อมลาภเสื่อมยศได้

พระพุทธองค์ทราบปัญหาความวิตกกังวลของพราหมณ์โสณฑนทัณฑะ “พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความคิดในใจของพราหมณ์โสณฑนทัณฑะด้วยพระหฤทัย แล้วทรงดำริว่า พราหมณ์โสณฑนทัณฑะนี้ลำบากใจตัวเองอยู่ถ้ากระไร เราพึงถามปัญหาเขาในเรื่องไตรเพทอันเป็นของอาจารย์เขา” คือถามคำถามที่สำนักของเขารู้หรือเชี่ยวชาญอยู่

พระพุทธองค์ทรงเริ่มต้นด้วยคำถามเกี่ยวกับเรื่องที่เขาเชี่ยวชาญและรู้อยู่แล้ว ทำให้เขามั่นใจ ได้รับยกย่องจากบรรดาผู้ที่เข้าเฝ้า แล้วนำไปสู่การรับฟังเนื้อหาธรรมะด้วยดี

4. การรู้ล่วงหน้าถึงความคิดความเชื่อของผู้เรียน

ในโลหิจจุสูตร (เล่มที่ 9 ทิฆมิกาย สีสันขวรรค) มีโลหิจจุพราหมณ์ เป็นผู้ปกครองหมู่บ้านสาวตีกา มีความคิดเห็น (ทิฏฐิ) ว่า “สมณหรือพราหมณ์ในโลกนี้ ควรบรรลุกุศลธรรม ครั้นบรรลุแล้ว ไม่ควรบอกผู้อื่น เพราะผู้อื่นจักทำอะไรให้แก่ผู้อื่นได้...”

โลหิจจุพราหมณ์ ได้ใช้ให้โรลิกะ ช่างกลบก (ช่างตัดผม) ไปกราบทูลพระพุทธรองค์พร้อมทั้งสาวกให้มารับอาหารบิณฑบาตที่บ้านของตนในตอนเช้าวันรุ่งขึ้น พระพุทธรองค์รับนิมนต์ พอถึงตอนเช้าช่างกลบกได้ไปกราบทูลพระพุทธรองค์ว่าอาหารพร้อมแล้ว ในระหว่างเดินไปบ้านโลหิจจุพราหมณ์ ช่างกลบกได้กราบทูลพระพุทธรองค์เกี่ยวกับความคิดของเจ้าของบ้าน ที่เห็นว่าถ้าบรรลุกุศลธรรมแล้วไม่ควรบอกผู้อื่น ซึ่งแสดงถึงความโลภอยู่ในใจ ขอพระพุทธรองค์ช่วยโปรดให้โลหิจจุพราหมณ์เปลี่ยนความคิดนี้ด้วย พระพุทธรองค์ตรัสว่า “เป็นหน้าที่ของเรา โรลิกะ เป็นหน้าที่ของเราโรลิกะ” ในภุมมวารสมณทักขิณสังคหะใช้เนื้อหาวรรณธรรมนี้เป็นการเริ่มต้นเพื่อเชื่อมโยงไปสู่เนื้อหาใหม่ ซึ่งเป็นธรรมะที่เหมาะสมกับจริตของโลหิจจุพราหมณ์ต่อไป

5. การรู้ล่วงหน้าว่าจะสอนใครเรื่องอะไร

มีหลายพระสูตรที่แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงทราบล่วงหน้าแล้วว่าพระองค์จะโปรดใครในแต่ละวัน และควรให้ธรรมะเรื่องใดที่บุคคลนั้นจะพึงรับได้

ในมหาราหุโลวาทสูตร (เล่มที่ 13 มัชฌิมิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ภิกขุวรรค) พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน พระนครสาวัตถี ในเวลาเช้าพระองค์เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในเมือง ท่านพระราหุลเสด็จตามหลัง พระองค์รับสั่งว่า “ราหุล รู้อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอดีต เป็นอนาคต และเป็นปัจจุบัน เป็นภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี เลวก็ดี ประณีตก็ดี อยู่ในที่ไกลก็ดี อยู่ในที่ใกล้ก็ดี รูปทั้งปวงนี้ เธอพึงเห็นด้วยปัญญา อันชอบตามเป็นจริงอย่างนั้นว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวของเรา ดังนี้”

พระราหุลทูลถามว่า “...รูปเท่านั้นหรือ...” พระพุทธรองค์ตรัสตอบว่า “ราหุล ทั้งรูป ทั้งเวทนา ทั้งสัญญา ทั้งสังขาร ทั้งวิญญาณ”

ครั้งนั้น ท่านพระราหุลคิดสงสัยว่า “วันนี้ ใครหนอที่พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงโอวาทโปรดในที่เฉพาะพระพักตร์” กลับจากบิณฑบาตแล้ว ท่านพระราหุลนั่งสมาธิภาวนา ท่านพระสารีบุตรเห็นดังนั้นจึงบอกว่า “ดูก่อนราหุล ท่านจงเจริญอานาปานสติเถิด ด้วยว่า อานาปานสติภาวนาที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก”

ครั้นถึงเวลาเย็น ท่านพระราหุลได้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธรองค์ถึงที่ประทับ กราบทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อานาปานสติ อันบุคคลเจริญแล้วอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงจะมีผลมาก มีอานิสงส์มาก” รวมทั้งสอนอุบายการเจริญอานาปานสติเหมือนดังที่พระสารีบุตรได้ให้การแนะนำเมื่อตอนกลางวัน

การปรับภาวะผู้เรียนให้พร้อมที่จะรับการสอน

ในกระบวนการเรียนการสอนทั่วไป ก่อนเข้าสู่เนื้อหาในบทเรียนจะต้องมีการเตรียมความพร้อมผู้เรียน มีชื่อเรียกที่แตกต่างกันหลายคำ เช่น การเตรียมผู้เรียน การนำเข้าสู่บทเรียน การจูงใจผู้เรียน กิจกรรมเริ่มต้นเหล่านี้มีความสำคัญยิ่งในพุทธวิธีการสอน เพราะบุคคลผู้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าหรือที่พระพุทธเจ้าเดินทางไปโปรด มีความแตกต่างที่หลากหลาย แตกต่างกันทั้งในด้านลัทธิศาสนา แตกต่างกันด้านเชื้อชาติ วรรณะ เผ่าพันธุ์ แว่นแคว้น ระดับสติปัญญา ตลอดจนระดับความเชื่อความศรัทธาในพระพุทธเจ้า พระพุทธรองค์ได้ให้ความสำคัญกับการเตรียมผู้เรียนให้พร้อมที่จะรับการสอน หรือการปรับภาวะของผู้เรียนให้เกิดศรัทธามีความพร้อมที่จะรับการสอนเสียก่อนจึงจะเริ่มต้นให้เนื้อหาธรรมะ

จากการศึกษาพระสูตรในทิมินิกาย และมัชฌิมนิคาย ทั้ง 186 พระสูตรจะพบเทคนิควิธีต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าใช้ในการปรับภาวะผู้เรียนให้พร้อมที่จะรับการสอนสามารถสรุปวิธีการหลัก ๆ ได้ดังนี้

1. ในกรณีที่ผู้เรียนมีความพร้อมที่จะเรียนอยู่แล้ว

ในหลายพระสูตร ส่วนใหญ่จะเป็นพระสูตรที่เป็นการแสดงธรรมโปรดภิกษุสาวกตามปกติ ซึ่งพระภิกษุเหล่านั้นรวมกันอยู่ ณ สถานที่นั้น และพร้อมที่จะรับฟังพระธรรม ไม่จำเป็นต้องปรับภาวะผู้เรียน เพียงแต่พระสาวกแสดงความเคารพตามธรรมเนียมแล้ว พระพุทธรองค์จะตรัสเรียกชื่อพระสาวกหรือเรียกชื่อผู้ที่รับการสอน แล้วลงมือแสดงธรรมเลย

ในมุขปริยายวรรค (เล่มที่ 12 มัชฌิมนิคาย มูลปณณาสก์ มูลปริยายวรรค) พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ โคนไม้พญารัง ในสุทวารวัน ใกล้เมืองอุทกกุฏ ณ ที่นั้นพระพุทธรองค์ตรัสเรียกภิกษุมาร่วมกันแล้วตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเราจักแสดงปริยายอันเป็นมูลของธรรมทั้งปวงแก่พวกเธอ พวกเธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว” ลำดับต่อจากนั้นพระองค์ก็ทรงแสดงธรรมทันที

ตัวอย่างในธรรมทายาทสูตร (เล่มที่ 12 มัชฌิมนิคาย มูลปณณาสก์ มูลปริยายวรรค) เมื่อภิกษุสาวกมาร่วมกันพระพุทธรองค์ก็ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลายพวกเธอจงเป็นธรรมทายาทของเราเถิด อย่าเป็นอามิสทายาทของเราเลย เรามีความเอ็นดูในพวกเธออยู่ว่า ทำอย่างไรหนอ สาวกทั้งหลายของเราจะพึงเป็นธรรมทายาท จะไม่พึงเป็นอามิสทายาท” แล้วพระองค์ทรงแสดงธรรมไปตามลำดับเนื้อหา

2. เริ่มต้นจากปัญหา ข้อคำถาม ที่กำลังอยู่ในความสนใจของผู้เรียน

ในหลาย ๆ พระสูตร จะพบว่า ผู้เรียนกำลังสนทนา ถกเถียง หรืออภิปรายข้อคิดเห็นในบางประเด็นอยู่ คือสมาธิ ณ ที่นั้นมีความสนใจร่วมกันในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง รอผู้ที่จะมาวินิจฉัย ตัดสิน และแสดงความคิดเห็นในเรื่องนั้นให้กระจ่าง กล่าวคือ มีความพร้อมในการเรียนค่อนข้างดี เรื่องที่สนใจนั้น อาจเกี่ยวข้องหรือไม่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาธรรมะในพระพุทธศาสนาก็ตาม พระพุทธรองค์จะใช้เรื่องที่อยู่ในความสนใจของผู้เรียนนั้นเป็นจุดเริ่มต้น เพื่อจะนำไปสู่การอธิบายเนื้อหาธรรมะในทางพระพุทธศาสนาต่อไป

ตัวอย่างใน **พรมชาลสูตร** (เล่มที่ 9 ที่มณิกาย สิลขันธวรรค) พระพุทธองค์เสด็จขึ้นไปยังศาลาที่บรรดาพระภิกษุสาวกกำลังสนทนาถกเถียงกันอยู่ด้วยเรื่องข้อขัดแย้งระหว่าง**สุปปิยะปริพาชก** ผู้เป็นอาจารย์กับ **พรมทัตมาณพ** ผู้เป็นศิษย์อยู่ แม้พระพุทธองค์จะทรงทราบเรื่องการสนทนาด้วยวิญาณของพระองค์ แต่ก็ตาม พระองค์ทรงตรัสทักบรรดาสาวกว่า **กำลังสนทนาด้วยเรื่องอะไร** เมื่อได้รับคำกราบทูลแล้ว พระองค์ทรงใช้หัวข้อสนทนานั้นเป็นจุดเริ่มต้นที่จะโยงไปสู่การแสดงธรรมที่เหมาะสมในโอกาสต่อไป

ใน**สามัญญผลสูตร** (เล่มที่ 9 ที่มณิกาย สิลขันธวรรค) ก็เริ่มต้นด้วยข้อคำถามของผู้เข้าเฝ้า กล่าวคือ **พระเจ้าชาตคัตตุ** ผู้ครองแผ่นดินมคธ มีความสงสัยว่าการบวชเป็นสมณะให้ผลดีอย่างไรบ้าง หรือสามัญญผลของการเป็นสมณะมีอย่างไร พระองค์ได้ตระเวนถามความเห็นจากเจ้าลัทธิต่าง ๆ ที่มีชื่อเสียงถึง 6 ลำนำ ก็ไม่ได้คำตอบกลับเลี้ยวตอบแฉไปทางอื่น คือ “ถามเรื่องชนุนก็ไปตอบเรื่องมะม่วง แต่พอถามเรื่องมะม่วงก็แฉไปตอบเรื่องชนุน หรือเรื่องอื่นเสีย” จึงนำข้อคำถามนี้ไปกราบทูลพระพุทธองค์ให้ทรง**พยากรณ์** พระพุทธองค์ได้ทรงใช้ปัญหาที่ผู้เรียนสนใจนี้เป็นจุดเริ่มต้นของการอธิบายธรรมะ

ใน**โปฏฐปาหสูตร** (เล่มที่ 9 ที่มณิกาย สิลขันธวรรค) ในเวลาเช้า พระพุทธเจ้าเสด็จออกบิณฑบาตตามปกติ เห็นว่ายังเช้าอยู่ จึงเสด็จแวะเข้าไปทักทาย**โปฏฐปาหปริพาชก** พร้อมคณะประมาณ 3,000 คน ซึ่งอาศัยอยู่ในศาลาใหญ่ในมัลลิการาม ขณะนั้นปริพาชกหมู่ใหญ่งำลังสนทนากันด้วยเรื่องต่าง ๆ ด้วยเสียงดังเอ็ดอึง พอเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไป ผู้เป็นหัวหน้าจึงขอให้ทุกคนลดเสียงลง เชื้อเชิญพระพุทธองค์ประทับนั่งในที่อันควร พระพุทธองค์ตรัสทักทายว่าคุยกันด้วยเรื่องอะไรอยู่ โปฏฐปาหะกราบทูลว่าคุยกันหลายเรื่อง แต่ของดึกก่อนเพราะอยากจะทูลถามพระองค์ว่า “วันก่อน ๆ พวกสมณพราหมณ์ผู้มีลัทธิแตกต่างกันประชุมกันในโกตุศาลา (ศาลาถกเถียง) ได้สนทนากันในเรื่อง**อภิสิฏฐยานิโร** ว่าท่านทั้งหลายอภิสิฏฐยานิโรเป็นไฉน” ความเห็นของแต่ละสำนักแตกต่างกัน ที่ประชุมนั้นจึงขอฟังคำอธิบายจากพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทรงใช้คำถามที่คณะปริพาชกกำลังสนใจในขณะนั้น โยงไปสู่การสอนเนื้อหาธรรม โดยถามว่าแต่ละสำนักอธิบายอย่างไร แล้วพระองค์ยกเหตุผลและคำอธิบายชี้ให้เห็นว่าคำอธิบายนั้น ๆ ผิดพลาดอย่างไร แล้วโยงมาสู่คำอธิบายในพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นแนวทางที่ถูกต้องต่อไป

ใน**สุกสูตร** (เล่มที่ 9 ที่มณิกาย สิลขันธวรรค) หลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานไม่นาน เมื่อ**พระอานนท์** พานักที่พระวิหารเชตวัน ได้รับนิมนต์จาก**สุกมาณพโตเทยบุตร** ให้ไปรับภัตตาหารที่บ้าน สุกมาณพโคตรู้ธรรมที่พระพุทธเจ้าสอนจึงเรียนถามพระอานนท์ว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านพระโคตมได้ตรัสสรรเสริญคุณแห่งธรรมเหล่าไหน และทรงยังประชุมชนนี้ให้สมทานตั้งมั่นดำรงอยู่ในธรรมเหล่าไหน”

หมายความว่าสุกมาณพพร้อมที่จะฟังธรรม พระอานนท์ได้ทรงแสดงธรรมทันทีโดยเริ่มว่า “ดูก่อนมาณพ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสรรเสริญชั้น 3 และยังประชุมชนนี้ให้สมทานตั้งมั่นดำรงอยู่ในชั้น 3 นี้ ชั้น 3 เป็นไฉน คือ ศีลชั้น สามิทธิชั้น และปัญญาชั้นอันเป็นอริยะ...” สุกมาณพก็ขอฟังรายละเอียดในคำสอนต่อไป

ในมหานิทานสูตร (เล่มที่ 10 ที่มณิกาย มหาวรรค) พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในแคว้นกุรุ **พระอานนท์** ได้เข้าเฝ้าและกราบทูลเรื่องปัจจุสมุปปาทว่า “ปัจจุสมุปปาทนี้ลึกลับซึ่งสุดประมาณ และปรากฏเป็นของลึกลับก็แหละถึงจะเป็นเช่นนั้นก็ยังบังเกิดแก่ข้าพระองค์เหมือนเป็นของตื้นนัก”

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “เธออย่าพูดอย่างนั้นอานนท์ ปัจจุสมุปปาทนี้ลึกลับซึ่งสุดประมาณ และปรากฏเป็นของลึกลับ ดูก่อนอานนท์ เพราะไม่รู้จริง เพราะไม่แทงตลอด ซึ่งธรรมอันนี้ หมูสัตว์นี้จึงเกิดเป็นผู้ยุ่งประจุกด้ายของช่างทอหูก เกิดเป็นปมประหนึ่งกระจุกด้าย เป็นผู้เกิดมาเหมือนหมูกมุงกระต่ายและหญ้าปล้อง จึงไม่พ้นอบาย ทุกคติ วินิบาต สงสาร” ลำดับต่อจากนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับปัจจุสมุปปาทโดยพิสดาร

ในปาฏิสาสูตร (เล่มที่ 11 ที่มณิกาย ปาฏิสาวรรค) พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่อนุปิยนคัมของชาวมัลละ ในแคว้นมัลละ เวลาเช้าก่อนเข้าบิณฑบาต พระองค์ทรงแวะทักทายบริพาชกชื่อภคควโคตร ยังสถานที่ของเขา ภคควะทูลถามพระองค์ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วันก่อน ๆ พระโอรสเจ้าลิจจวีชื่อสุนักขัตตะได้เข้ามาหาข้าพระองค์ถึงที่อยู่ แล้วบอกว่า ดูก่อนภคควะ บัดนี้ข้าพเจ้าบอกคินพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ข้าพเจ้ามิได้อยู่เฝ้าเจงพระผู้มีพระภาคเจ้าหรอก ดังนั้นข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คำนั้นเป็นดังที่เขากล่าวหรือ”

พระพุทธองค์รับว่าเป็นจริง “ก็เป็นจริงดังที่โอรสเจ้าลิจจวีชื่อสุนักขัตตะกล่าวนั้นแล” แล้วทรงเล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้น สาเหตุที่สุนักขัตตะกล่าวอ้างคือ “ก็พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงกระทำอิทธิปาฏิหาริย์อันเป็นธรรมชั้นเยี่ยมของมนุษย์แก่ข้าพระองค์เลย” ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสตอบว่าไม่เคยให้สัญญาแก่ใครไว้อย่างนั้นเลย พร้อมทั้งตรัสว่า “เมื่ออิทธิปาฏิหาริย์อันเป็นธรรมชั้นเยี่ยมของมนุษย์เรากระทำแล้วหรือมิได้กระทำก็ตาม **ธรรมที่เราได้แสดงไว้แล้วนั้นแหละย่อมนำผู้ประพฤติดีให้สิ้นทุกข์ได้โดยชอบมิใช่หรือ**” ต่อจากนั้นพระองค์เล่าเรื่องราวที่สุนักขัตตะกล่าวอ้างอีกหลายเรื่องตรัสเล่าให้ภคควะฟัง จนเกิดความเข้าใจและศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธองค์

ในชีวกสูตร (เล่มที่ 13 มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ คหปติวรรค) พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ อัมพวันของหมอชีวกโกมารภัจ พระนครราชคฤห์ **หมอชีวกโกมารภัจ** ได้เข้าเฝ้าและทูลถามเรื่องการฉนเนื้อของพระภิกษุว่า “ข้าพระองค์ได้ฟังคำนี้มาว่า ชนทั้งหลายย่อมฆ่าสัตว์เฉพาะเจาะจงพระสมณโคดม พระสมณโคดม ทรงทราบข้อนี้ก็ยังเสวยเนื้อที่เขาทำเฉพาะตน อาศัยตนทำถวาย ดังนี้...ชนเหล่านั้นชื่อว่ากล่าวตรงกับที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคำอันไม่เป็นจริง ชื่อว่ายินยัธรรมอันสมควรแก่ธรรม การกล่าวก่อนและการกล่าวตามที่ชอบธรรม จะไม่ถึงข้อติเตียนละหรือ”

พระพุทธเจ้าตรัสตอบคำถามนั้นว่า คำกล่าวนั้น “ชื่อว่ากล่าวตรงกับที่เรากล่าว...เราว่าเนื้อว่าไม่ควรเป็นของบริโภคไว้ด้วยเหตุ 3 ประการ คือ เนื้อที่ตนเห็น เนื้อที่ตนได้ยิน เนื้อที่ตนรังเกียจ... เราว่าเนื้อว่าเป็นของควรบริโภคไว้ด้วยเหตุ 3 ประการ คือ เนื้อที่ตนไม่ได้เห็น เนื้อที่ตนไม่ได้ยิน เนื้อที่ตนไม่รังเกียจ...”

หมอชีวกโกมารภัจจ์มีความเข้าใจ ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมในหัวข้อที่เหมาะสม คือ การแผ่เมตตา และการทำบุญได้บาปด้วยเหตุ 5 ประการ หมอชีวกได้ปวารนาตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

3. การแก้หนี้ที่ย่อยหยิ่ง ถือดี และลบหลู่ผู้สอน ของผู้เรียนให้ยอมจำนน

การเผยแพร่ธรรมะของพระพุทธเจ้า เกิดท่ามกลางความเชื่อในสำนักและลัทธิต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสนาพราหมณ์ ซึ่งถูกเหยียดหยามพระพุทธศาสนาอย่างมาก ผู้ที่มาเข้าเฝ้าพระพุทธองค์มีหลายลักษณะ มีทั้งผู้มาทำประลอง มาจับผิด มาเพื่อทำลาย เพื่อประจานและมาด้วยอาการเหยียดหยามต่าง ๆ นานา แต่บุคคลต่าง ๆ เหล่านี้ถือว่าเป็นผู้มีบุญที่มีโอกาสมารับคำสอนจากพระพุทธเจ้า ก่อนเริ่มต้นสอนเนื้อหาธรรม พระองค์ทรงใช้วิธีต่าง ๆ เพื่อให้ผู้มาเข้าเฝ้าเหล่านั้นได้ “ละพยศ” ยอมจำนนและเกิดความศรัทธาเสียก่อน ต่อจากนั้นพระองค์จึงลงมือแสดงธรรม

ตัวอย่างการปรับภาวะของผู้เรียนเหล่านั้นมีมากมายในพระสูตรต่าง ๆ

ในอัมพปฐมสูตร (เล่มที่ 9 ที่มณิกาย สีลขันธวรรค) พราหมณ์**โกกขรสาดิ** ผู้ปกครองนครอุทฺทฐะ ต้องการไปตรวจสอบดูว่าพระพุทธเจ้าถึงพร้อมด้วยลักษณะมหาบุรุษ 32 ประการ ตามคำเล่าลือจริงหรือไม่ ครั้นจะไปเองก็เกรงเสื่อมเสียเกียรติ จึงใช้ให้ศิษย์ชื่อ**อัมพปฐมาภ**ไปเข้าเฝ้าแทน ศิษย์ผู้นี้เป็นผู้มีความรู้แตกฉานในไตรเพท และแตกฉานในศิลปวิทยาต่าง ๆ มีความเย่อหยิ่งในวรรณะ ได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ด้วยกิริยาอาการไม่สุภาพ ยืนพูด เดินพูด ในขณะที่พระพุทธองค์นั่งอยู่ท่ามกลางหมู่สงฆ์

พระพุทธเจ้าตรัสเตือนสติว่า “อัมพปฐม” เธอเคยสนทนาปราศรัยกับพวกพราหมณ์ ผู้เป็นอาจารย์ และอาจารย์ เหมือนดังเธอเดินบั้งยืนบั้ง สนทนาปราศรัยกับเราผู้นั่งอยู่เช่นนี้หรือ” อัมพปฐมกลับตอบด้วยความทรนกว่าตนจะให้ความเคารพเฉพาะพราหมณ์ที่ถือว่าเป็นวรรณะชั้นสูง แต่ไม่ให้ความนับถือนักบวชผู้โกนหัว (ประเพณีสมัยนั้นถือว่าผู้ที่โกนหัวเป็นพวกที่สังคมประณามลงโทษ ถือเป็นคนชั้นต่ำที่สุด)

พระพุทธองค์ตรัสเตือนอีกว่า “อัมพปฐม” ก็เธอมีฐานะอะไรจึงได้มาที่นี่ ก็พวกเธอมาเพื่อประโยชน์อันใดแล พึงใส่ใจถึงประโยชน์นั้นแหละไว้ให้ดี ก็อัมพปฐมยังไม่ได้รับการศึกษาเลย สำคัญตัวว่าได้รับการศึกษาดีแล้ว จะมีอะไรอีกเล่า นอกจาก**ไม่ได้รับการศึกษา**”

อัมพปฐมกล่าวถ้อยคำเหยียดหยามดูถูกไปถึงศากยวงศ์ของพระพุทธเจ้า และยกย่องวงศ์ของตนว่าเป็นวรรณะสูง พระพุทธองค์จึงลำดับความเป็นมาของตระกูล**กัณเฑยนโคตร**ของอัมพปฐมว่าสืบเชื้อสายมาจากบุตรของนาง**ทิสสา** ซึ่งเป็นทาสีของพระเจ้าโอกกากราช ต้นตระกูลของศากยวงศ์ ทำให้อัมพปฐมยอมจำนนและได้รับความอับอายกลางที่ประชุม แต่พระพุทธองค์ได้ช่วยกู้หน้าให้โดยยกย่องความดีของบรรพบุรุษต้นตระกูลของเขา ว่ามีความเพียรพยายามจนสามารถสร้างฐานะและชื่อเสียงจนเป็นที่ยอมรับทั่วไป อัมพปฐมรู้สึกดีขึ้น “ละพยศ” และยอมฟังธรรมจากพระพุทธองค์แต่โดยดี

ในอุทุมพรกสูตร (เล่มที่ 11 ที่มณิกาย ปาฏิภวรรค) **นิโครธปริพาชก**พำนักอยู่ในปริพาชการามของพระนางอุทุมพริกา ได้กล่าวต่อหน้า **สันถานคฤหบดี** และปริพาชกหมู่ใหญ่ประมาณ 3,000 คน แสดง

วาจาอุทธรณ์พระพุทธรูป และท้าทายให้พระพุทธรูปมาโต้ตอบปัญหาธรรมกัน และสับประมาว่า “พวกข้าพเจ้าพึงสนทนากะพระองค์ท่านด้วยปัญหาเพียงข้อเดียวเท่านั้น คงจะทำลายพระองค์ท่านได้ เหมือนคนทำลายหม้อดินเปล่า เท่านั้น” ขณะนั้น พระพุทธรูปพำนักอยู่ที่เขาคิชฌกูฏ ทรงทราบการกล่าววาจาท้าทายนี้ด้วย “ทิพยโสตธาตุอันบริสุทธิ์” ได้เสด็จลงมาจากเขาคิชฌกูฏมาเดินจงกรมในสถานที่ที่เหล่าปริพาชกมองเห็นได้ จึงทูลเชิญพระองค์เข้ามาในที่ประชุมสนทนานั้น ทำให้ปริพาชกเลิกความเย่อหยิ่งและยอมรับฟังธรรมะจากพระพุทธรูปด้วยความเลื่อมใสศรัทธา

ในจุฬาลงกรณ์สูตร (เล่มที่ 12 มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ มหายมกวรรค) พระพุทธรูปประทับอยู่ที่ภูเขาศาลาปามทวัน ใกล้เมืองเวสาลี ได้ทรงโปรด**สัจจนิกครนถ์นคัณธบุตร** แห่งเมืองเวสาลี ผู้เป็นนักโต้ว่าที่ พุดยกตนว่าเป็นปราชญ์ ไม่มีใครที่จะสู้ในการประคารมกับตนได้ แม้แต่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ยังประหลาดสะทสะถัน ถ้าต้องมาโต้ตอบปัญหากับตน เขาได้เที่ยวระรานสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้กระทั่งพระอัสสชิสาวกผู้ใหญ่ก็ถูกระราน และกล่าวว่า “ข้าพเจ้าจะพบกับพระสมณโคดมผู้เจริญนั้น จะได้สนทนากันบ้าง ถ้ากระไร ข้าพเจ้าจะพึงช่วยปลดเปลื้องพระสมณโคดมเสียจากความเห็นที่เลวทรามนั้นได้

สัจจนิกครนถ์ ได้ยกสมัครพรรคพวกเข้าไปยังที่ประทับของพระพุทธรูป ชักถามปัญหาธรรมด้วยการดูถูกดูแคลน แต่พระองค์ตอบและยกเหตุผลมาแก้ปัญญได้หมดทุกประเด็นจนสัจจนิกครนถ์ยอมรับว่าความเข้าใจของตนนั้นผิดทุกประเด็น “ข้าแต่พระโคดมข้อที่พูดนั้นเป็นของข้าพเจ้าและของพวกสมณพราหมณ์เหล่าอื่น ยกเสียเถิด เป็นแต่คำเพ้อ พูดเพ้อกันไป” หลังจากฟังธรรมพระพุทธรูปแล้ว สัจจนิกครนถ์สารภาพด้วยรู้สึกสำนึกว่าตนคะนองวาจา คอยกำจัดความดีของผู้อื่น ต้องยอมเคารพพระพุทธรูปแล้วนิมนต์พระองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ไปฉันภัตตาหารในที่ของตนในเช้าวันรุ่งขึ้น

4. ช่วยแก้ความกังวลใจและสร้างความมั่นใจให้แก่ผู้เรียนก่อนเริ่มการสอนเนื้อหา

จากตัวอย่างใน**โสณทัณฑสูตร** (เล่มที่ 9 ทีฆนิกาย สีสขันธวรรค) พราหมณ์**โสณทัณฑะ** ผู้ปกครองนครจัมปาได้เข้าเฝ้าพระพุทธรูป พราหมณ์ผู้นี้เป็นผู้มีความรู้ดี เป็นที่ยกย่องและเคารพเชื่อถือทั้งจากประชาชนและเหล่าพราหมณ์ด้วยกัน ก่อนเข้าเฝ้า โสณทัณฑะมีความกังวลใจเกรงว่าคำถามที่ยกขึ้นทูลถามพระพุทธรูปจะถูกหาว่าไม่ค่อยฉลาด หรือถ้าพระพุทธรูปถามตนบ้างก็เกรงว่าจะตอบไม่ได้ดี เป็นที่ดูถูกดูแคลนให้เสื่อมเสียเกียรติภูมิ ยิ่งมาเห็นสถานที่ที่พระองค์ประทับซึ่งมีความสงบน่ารื่นรมย์ เหล่าสาวกก็เงียบกริบไม่มีแม้แต่เสียงกระแอมไอยิ่งเพิ่มความกังวลใจให้แก่เขามากขึ้น

พระพุทธรูปทรงหยั่งรู้ถึงสภาพจิตของพราหมณ์โสณทัณฑะ จึงเริ่มต้นด้วยคำถามที่สำนึกเขาหรือหรือเขี้ยวชาญอยู่ โดยตรัสถามว่า “ดูก่อนพราหมณ์ บุคคลผู้ประกอบด้วยองค์เท่าไร พวกพราหมณ์จึงบัญญัติว่าเป็นพราหมณ์ และเมื่อเขาจะกล่าวว่าเราเป็นพราหมณ์ก็พึงกล่าวได้โดยชอบ ทั้งไม่เป็นมุสาวาทด้วย” คำถามดังกล่าวทำให้เขารู้สึกเบาใจคลายกังวล เพราะเป็นคำถามที่ตนรู้และตอบได้ด้วยคามมั่นใจ คำถามดังกล่าวจึงเป็นคำถามที่เชื่อมโยงไปสู่การสอนธรรมะตามแนวทางของพระพุทธศาสนาต่อไป

5. การยกเหตุการณ์ในอดีตมาเทียบเคียงกับสิ่งที่ผู้เรียนสนใจแล้วโยงไปสู่การเรียนรู้

ในบางสถานการณ์ผู้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าได้ถือปฏิบัติสิ่งที่ผิดแนวทางไปจากคำสอน ในพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์จำเป็นต้องปรับความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนนั้นก่อน แล้วจึงนำเข้าสู่หลักธรรมที่ถูกต้องในภายหลัง

ตัวอย่างใน**กฎทนต์สูตร** (เล่มที่ 9 ที่มณิกาย สีสันขวรรค) **พราหมณ์กฎทนต์ตะ** ผู้ปกครอง บ้านขานุมัตตีในมคธชนบท ได้เตรียมการบูชาญญ เรียกว่า มหาญญ โดยเตรียม “โคผู้ ลูกโคผู้ โคนเมีย ลูกโคนเมีย แพะ และแกะ อย่างละ 700 ตัว ผูกไว้ที่หลักเพื่อรอการบูชาญญ” พราหมณ์ต้องการทราบถึง**ญญสมบัติ** คือประโยชน์ที่ได้รับจากการบูชาญญว่าเป็นอย่างไร จึงต้องการเฝ้าเพื่อทูลถามพระพุทธเจ้า เพราะ “...ก็เราได้สดับข่าวนี้มาว่า พระสมณโคดมทรงทราบญญสมบัติ 3 ประการ ซึ่งมีบริวาร 16 แต่เราไม่ทราบ และเราก็ปวารณาจะบูชามหาญญ มิฉะนั้นเราควรเข้าไปเฝ้าพระสมณโคดม ทูลถามญญสมบัติ 3 ประการ ซึ่งมีบริวาร 16”

พระพุทธองค์ทรงยกเหตุการณ์ในอดีตขึ้นมาเล่า “เรื่องเคยมีมาแล้ว พระเจ้ามหาวิชิตราช เป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มาก ได้เกิดปริวิตกว่าเราได้ครอบครองสมบัติมนุษย์อย่างไพบูลย์แล้ว ได้ขำระปกครองดินแดนมากมาย ถ้ากระไร เราพึงบูชามหาญญที่เป็นประโยชน์และความสุขแก่เราตลอดกาล” แล้วพระองค์ทรงยกการบูชามหาญญของพระเจ้าวิชิตราชโดยละเอียด และสรุปว่า “ในญญครั้งนั้นไม่ต้องฆ่าโค แพะ แกะ ไก่ สุนัข และสัตว์นานาชนิด ... (ไม่ได้ทำให้ใครเดือดร้อน) ... ญญนี้สำเร็จแล้วด้วยลำพังเพียงเนยใส น้ำมัน เนยขันทัน เบียร์ น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เท่านั้น”

พราหมณ์กฎทนต์ตะ ถามถึงญญที่มีผลมากกว่านั้นอีก “ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญก็ญญอย่างอื่นซึ่งให้ทรัพย์น้อยกว่า มีการตระเตรียมน้อยกว่า แต่มีผลมากกว่า มีอานิสงส์มากกว่าญญสมบัติ 3 ประการ ซึ่งมีบริวาร 16 นี้ มีอยู่หรือ” พระพุทธองค์ตรัสถึงญญที่มีอานิสงส์สูงยิ่ง ๆ ขึ้นไป คือ การรักษาศีล และปฏิบัติตามแนวทางพระพุทธศาสนา ทำให้กฎทนต์ตะมีความศรัทธาเลื่อมใส และขอทราบแนวทางนั้น พระพุทธองค์จึงทรงแสดงธรรมถึงแนวทางในพระพุทธศาสนาต่อไป

6. ใช้วิธีจูงใจให้อยากรู้สิ่งที่อยู่ในระดับที่สูงยิ่งขึ้นต่อไป

ตัวอย่างใน**มหาสิริสูตร** (เล่มที่ 9 ที่มณิกาย สีสันขวรรค) พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ในป่ามหาวันเมืองเวสาลี ได้มีภิกษุตรีพระนามว่า **เจ้าโกฎฐตติจฉวี** (เจ้ามหาสิริ) ได้พาสมัครพรรคพวกมาขอเฝ้าพระพุทธองค์ โดยกราบทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วันก่อน ๆ สุนัขชัตตติจฉวีบุตรเข้าไปหาข้าพระองค์แล้วบอกว่า มหาสิริตลอดเวลาที่ข้าพเจ้าอาศัยพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ไม่ทันถึง 3 ปี ข้าพเจ้าก็ได้เห็นรูปทิพย์อันน่ารักประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด แต่มิได้ยินเสียงทิพย์อันไพเราะประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เสียงทิพย์อันไพเราะประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ที่สุนัขชัตตติจฉวีบุตรไม่ได้ยิน มีอยู่จริงหรือไม่”

พระพุทธองค์ตรัสยืนยันว่า “มี มหาสิริ มิใช่ไม่มี” แล้วมหาสิริกราบทูลถามต่อว่า “อะไรเล่าเป็นเหตุเป็นปัจจัย” พระพุทธองค์ทรงอธิบายถึง**สมาธิที่บำเพ็ญเฉพาะส่วน**ในกรณีและทิศทางต่าง ๆ โดยละเอียด

ครบถ้วน รวมไปถึงการบำเพ็ญสมาธิจนเห็นทั้งเสียงและรูป มหาลีเห็นเป็นเรื่องมหัศจรรย์ และทูลว่า “โอ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุทั้งหลายเห็นจะประพาศพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อเหตุจะทำให้แจ้งซึ่งสมาธิภาวนาเหล่านั้นเท่านั้น”

พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนมหาลี มิใช่ภิกษุทั้งหลายจะประพาศพรหมจรรย์ในเราเพื่อเหตุจะทำให้แจ้งซึ่งสมาธิภาวนาเหล่านั้นเท่านั้น ดูก่อนมหาลี ธรรมเหล่าอื่นที่ภิกษุประพาศพรหมจรรย์ในเรา เพื่อเหตุจะทำให้แจ้ง ที่ดีกว่าและสำคัญกว่ายังมีอยู่” หมายความว่าที่มหาลีเห็นว่ามหัศจรรย์แท้จริงเป็นเพียง “ของเล่น” เบื้องต้นเท่านั้น ซึ่งเป็นเหตุจูงใจให้มหาลียากทราบสิ่งที่สำคัญกว่านั้น และทูลถามว่า “...ที่ดีกว่าและสำคัญกว่านั้นเป็นไฉน”

ณ จุดนี้มหาลีเริ่มมีศรัทธาพร้อมจะรับฟังธรรมแล้ว พระองค์จึงแสดงธรรมเรื่อง **อริยมรรค 4** ซึ่งมีความเหมาะสมกับเจ้ามหาลี

7. ไม่ตอบคำถามที่ไม่ได้ประโยชน์แต่จะแสดงสิ่งที่ถูกต้องแทน

มีในหลายพระสูตรที่ผู้เข้าเฝ้ากราบเรียนถามเกี่ยวกับความเชื่อหรือแนวทางของลัทธิอื่น ซึ่งไม่ใช่สิ่งที่ถูกต้องและไม่เกิดประโยชน์ พระพุทธองค์ไม่ตอบคำถามนั้นโดยตรง เพราะดูจะเป็นการหักล้างความเชื่อของลัทธิอื่นในทันที แต่พระองค์จะใช้วิธีอธิบายเรื่องอื่นที่ถูกต้องและดีกว่า ทำให้ผู้ถามยอมรับในคำอธิบายของพระพุทธองค์

ในชาลียสูตร (เล่มที่ 9 ที่มณิกาย สิลขันธวรรค) พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ โสฬิตารามได้มีปริพาชก 2 รูป ชื่อ **มถนทียะ** กับ **ชาลียะ** ได้เข้าเฝ้าเพื่อทูลถามประเด็นปัญหาที่ลัทธิอื่นสนใจคือ “ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น หรือว่าชีพอ่างหนึ่ง สรีระก็อย่างหนึ่ง”

พระพุทธองค์ไม่ทรงตอบคำถาม แต่ตรัสว่า “ดูก่อนผู้มีอายุ ถ้าเช่นนั้นท่านทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว” ณ จุดนี้ ปริพาชกทั้ง 2 มีความพร้อมที่จะรับฟังแล้ว พระพุทธองค์จึงตรัสถึงพระพุทธานุสสติของพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นเป้าหมายของการบำเพ็ญภาวนาเพื่อให้เกิดคุณสมบัติที่ดีเหล่านั้น แล้วตรัสถึงแนวทางปฏิบัติเพื่อบรรลุคุณสมบัติเหล่านั้นจะต้องทำอะไรบ้างไปตามลำดับ ปริพาชกก็ติดตามคำสอนนั้นด้วยความตั้งใจ เมื่อเทศน์จบพระองค์ตรัสสรุปว่า “ภิกษุได้รู้อย่างนี้เห็นอย่างนี้” ก็จะสิ้นสงสัยเกี่ยวกับเรื่องชีพและสรีระว่าเป็นสิ่งเดียวกันหรือไม่อย่างไร นักบวชปริพาชกทั้งสองต่างรู้สึกพึงพอใจในคำตอบของพระพุทธองค์

ในจุฬามาลูกยสูตร (เล่มที่ 13 มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ภิกขุวรรค) พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน พระนครสาวัตถี ได้มีพระภิกษุชื่อ **พระมาลากยบุตร** บำเพ็ญภาวนาอยู่องค์เดียว เกิดความดำริเกี่ยวกับคำถามที่ลัทธิอื่นสนใจคือ “พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ ทรงด ทรงห้ามทมิฏฐิเหล่านี้ คือ โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น ชีพอ่างหนึ่ง สรีระอย่างหนึ่ง สัตว์หลังจากตายแล้วเกิดก็มี ไม่เกิดก็มี เกิดบ้างไม่เกิดบ้างก็มี เกิดอยู่ก็มีไซ้ ไม่เกิดอยู่ก็มีไซ้” แล้วเกิดรู้สึกไม่พอใจที่พระพุทธองค์ไม่ยอมตอบเรื่องทมิฏฐิเหล่านี้จึงตั้งใจจะไปถามพระองค์อีก ถ้าพระองค์ไม่

ยอมตอบ “เราก็จักลาสิกขาออกมาเป็นคฤหัสถ์” ถึงตอนเย็นจึงได้เข้าเฝ้าถามปัญหาต่อหน้าพระพักตร์ พร้อมกับขอคำตอบว่า ถ้าสิ่งเหล่านั้นใช้ก็ขอให้ตอบว่าใช่ ไม่ใช่ขอให้ว่าไม่ใช่ ถ้าไม่รู้ขอให้บอกตามตรงว่าไม่รู้ ถ้าพระองค์ไม่ตอบก็จะขอลาสิกขา

พระพุทธองค์ย้อนถามกลับว่า พระองค์เคยให้สัญญาหรือว่าถ้ามาบวชแล้วพระองค์จะตอบเรื่องนี้ “ดูก่อนโมฆบุรุษ เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอเป็นอะไร จะมาทวงอะไรกับใครกันเล่า” แล้วทรงเปรียบเทียบการกระทำของพระมาลุงกยบุตรเหมือนคนถูกรัง ถูกพาไปให้หมอรักษา แต่ต้องการคำตอบว่าใครยิง ใช้ธนูชนิดใด ฯลฯ ถ้าไม่ได้คำตอบเหล่านี้จะไม่ยอมให้รักษา ถึงแม้รู้คำตอบนั้น ๆ ก็ช่วยอะไรไม่ได้

พระพุทธองค์ตรัสว่าที่ไม่ทรงตอบคำถามเหล่านั้นเพราะ “ข้อนี้ไม่มีประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความหน่ายคลายกำหนด เพื่อความดับ ความสงบ ความรู้ยิ่ง และเพื่อนิพพาน เหตุนี้เราจึงไม่พยากรณ์” แล้วพระองค์ตรัสถึงคำถามที่พระองค์จะทรงตอบมีลักษณะอย่างไร เป็นการแสดงธรรมโปรดทำให้พระมาลุงกยบุตรพึงพอใจมาก

8. ชี้แจงคำถามที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง

มีหลายพระสูตรที่มีผู้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลถามด้วยข้อความที่ได้ยินมาว่าเป็นจริงหรือไม่ ข้อความเหล่านั้นมีทั้งที่เป็นจริง และไม่จริงคือ **กล่าวดู** พระพุทธองค์จะทรงชี้แจงโดยรับว่าส่วนไหนจริง ส่วนไหนไม่จริง แล้วนำคำถามที่ว่านี้เป็นจุดเชื่อมโยงไปสู่การสอนธรรมะตามแนวทางพระพุทธศาสนา

ตัวอย่างใน**มหาสิหนาสสูตร** (เล่มที่ 12 มัชฌิมนิคาย มูลปณณาสก์ สีนทวารวรรค) พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ถ้ำถลอมมิตทายวัน อุชุนฺณวนคร มีนักบวชขอแจก (ซีเปลือย) ชื่อ **กัสสป** ได้เข้าเฝ้า ทูลถามเกี่ยวกับเรื่อง **ตบะ** เพื่อฝากเกล็ดตามแนวทางของนักบวชในสมัยนั้นว่า “ข้าพเจ้าได้สดับมาว่า พระสมณโคดม ทรงติดบะทุกอย่าง ทรงคัดค้านกล่าวโทษผู้ประพฤติดิบะทั้งปวง ว่าเป็นผู้มีอาชีวะเศร้าหมอง โดยส่วนเดียว” นั้นว่าเป็นจริงหรือไม่

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า คำกล่าวเช่นนั้น... “ไม่ถือว่าเป็นการกล่าวตามเรา และไม่ถือว่ากล่าวดู ด้วยคำที่ไม่จริงไม่เป็นจริง” เพราะด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ของพระองค์ “...เราเห็นบุคคลผู้ประพฤติดิบะมีอาชีวะเศร้าหมองบางคนในโลกนี้หลังจากตายแล้วเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก... ก็มี...บางคนยอมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์...ก็มี” พระองค์ทรงอธิบายว่าบางแนวทางก็ตรงและบางแนวทางก็ไม่ตรงกับคำ สอนในพระพุทธศาสนา เมื่อมาถึงตรงนี้ ผู้เข้าเฝ้าให้ความสนใจ**แนวทางที่ตรง** พระองค์จึงเริ่มแสดงธรรมตามแนวทางพระพุทธศาสนา ถือเป็นการบำเพ็ญตบะที่หนีบาปได้อย่างแท้จริง

ใน**อภัยราชกุมารสูตร** (เล่มที่ 13 มัชฌิมนิคาย มัชฌิมปณณาสก์ คหปติวรรค) พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ เวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน พระนครราชคฤห์ ครั้งนั้น**พระอภัยราชกุมาร** ผู้มีความเฉลียวฉลาด ได้ถูกนิครนถ์นาฏบุตรเลี้ยมสอนให้ไปตั้งปัญหาสองเงื่อนไขเพื่อจับผิดพระพุทธองค์ ปัญหาแรกให้ถามว่า “มีบ้างไหมที่พระตถาคตจะตรัสว่าจอนไม่เป็นที่รัก อันไม่เป็นที่ไม่ชอบใจของคนอื่น” ถ้าพระองค์ตอบว่าเคยมีบ้างก็ให้พูดว่า “...การกระทำของพระองค์จะต่างอะไรกับปุถุชนเล่า” แต่ถ้าพระองค์ตอบว่า “เมื่อเป็นอย่างนั้น

ทำไมพระองค์จึงทรงพยากรณ์พระเทวทัตต์ว่าเทวทัตต์จักเกิดในอบาย จักเกิดในนรกสิ้นกับหนึ่ง... เพราะพระวาจาของพระองค์นั้นพระเทวทัตต์โกรธ เสียใจ” ถ้าทูลถามปัญหาสองเงื่อนไขนี้อาจทำให้พระพุทธร่องค์ทรงกลืนไม่เข้า คายไม่ออกได้

พระอภัยราชกุมารได้รับการตอบคำถามว่า “ดูก่อนราชกุมาร ในปัญหาข้อนี้จะวิเศษในแง่เดียวไม่ได้” ด้วยความเฉลียวฉลาด ราชกุมารจึงพูดว่า “เพราะปัญหาข้อนี้พวกนิครนถ์ได้ฉวยแล้ว พระเจ้าข้า” แล้วได้เล่าเรื่องทั้งหมดให้พระพุทธร่องค์ทรงทราบ ลำดับต่อจากนั้นพระองค์ทรงแสดงธรรมในลักษณะการถามตอบจนพระอภัยราชกุมารได้ข้อสรุปด้วยตนเอง มีจิตเลื่อมใส แสดงตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต

9. ใช้วิธีการชักใช้ไล่เลียงสอบสวนโดยการนำมาเปรียบเทียบกัน

มีหลายกรณีที่มีการกล่าวตู่กันว่าคำสอนในศาสนาพุทธไม่ดีหรือลัทธิอื่นดีกว่า พระพุทธร่องค์ได้ชี้แจงให้ผู้มาสอบถามได้ใช้วิธี “ชักใช้ไล่เลียงสอบสวนโดยการนำมาเปรียบเทียบกัน” เป็นข้อ ๆ หรือเป็นด้าน ๆ ไป

ตัวอย่างเช่นใน มหาสิทธาสูตร (เล่มที่ 12 มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ สิทธานทวรรค) กัสสปอเจลลได้ทูลถามปัญหาในเชิงเปรียบเทียบคำสอนในพระพุทธศาสนากับลัทธิอื่นว่าใครดีกว่ากัน พระพุทธร่องค์ทรงแนะให้ใช้วิธีไล่เลียงสอบสวน โดยการนำมาเปรียบเทียบกันว่า “วิญญูชน จงชักใช้ไล่เลียงสอบสวน เปรียบเทียบครูกับครู เปรียบเทียบหมู่กับหมู่ ว่าธรรมของท่านพวกนี้เหล่าใดที่เป็นกุศลก็ให้จัดเป็นฝ่ายกุศล เหล่าใดที่มีโทษก็จัดเป็นฝ่ายมีโทษ ที่ไม่ควรเสพ ก็จัดในฝ่ายไม่ควรเสพ ที่ไม่เป็นธรรมประเสริฐก็จัดในฝ่ายไม่เป็นธรรมประเสริฐ และที่เป็นฝ่ายดำก็จัดอยู่ในฝ่ายดำ” ...เป็นการเปรียบเทียบดูว่า “วิญญูชนในโลกนี้เมื่อชักใช้ไล่เลียงสอบสวนดังนี้ โดยมากพากันสรรเสริญพวกเราพวกเดียวเท่านั้น”

วิธีการเปรียบเทียบอีกข้อ คือ ใครสมาทานกุศลได้ครบถ้วนและใครละธรรมที่เป็นอกุศลได้ ถ้าพิจารณาอย่างนี้โดยมากก็ “พากันสรรเสริญพวกเราพวกเดียวเท่านั้น”

กัสสปอเจลลไม่คัดค้าน ยอมรับวิธีการของพระพุทธเจ้า เกิดความศรัทธาและพร้อมที่จะรับคำสอนของพระพุทธเจ้าต่อไป ในภายหลังกัสสปอเจลลขอบรรพชาในสำนักของพระพุทธเจ้า แล้วปลีกตัวไปบำเพ็ญเพียรผู้เดียว ใช้เวลาไม่นานก็บรรลุธรรมตรัสรู้เป็นพระอรหันตรูปหนึ่งในสมัยนั้น

10. ไม่ทำตามคำขอของผู้เรียนแต่แสดงสิ่งที่เป็นประโยชน์กว่าแทน

ในแก้วกฐิตสูตร (เล่มที่ 9 ทีฆนิกาย สิลขันธวรรค) ชายหนุ่มแห่งเมืองนาลันทาชื่อแก้วกฐิต เข้าเฝ้าและกราบทูลให้พระพุทธร่องค์หรือพระภิกษุแสดงอิทธิฤทธิ์เพื่อให้ชาวเมืองขึ้นชนเลื่อมใสว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ...ขอประทานโอกาสเถิดพระเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดบัญชาให้ภิกษุสักรูปหนึ่งพอที่จะกระทำอิทธิปาฏิหาริย์อันเป็นธรรมที่ยิ่งยวดของมนุษย์ได้ ก็จะทำให้ชาวเมืองนาลันทาพากันเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นอย่างยิ่ง สุดที่จะประมาณ”

พระพุทธร่องค์ตรัสว่า “ดูก่อนแก้วกฐิต เรามิได้แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายอย่างนี้ว่ามาเถิดภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงกระทำอิทธิปาฏิหาริย์อันเป็นธรรมที่ยิ่งยวดของมนุษย์แก่ฤๅษีผู้หนึ่งชาวทมิฬชาวนา ดังนี้...”

เกวัญกุลทูลขอถึง 3 ครั้ง พระพุทธรองค์ไม่ได้ให้ภิกษุแสดงฤทธิ์ตามคำขอ แต่แสดงธรรมโปรดว่า “ดูก่อน เกวัญกุล ปาฏิหาริย์ 3 อย่างนี้ เราทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งแล้ว จึงได้ประกาศให้รู้ ปาฏิหาริย์ 3 อย่าง เป็นไฉน คือ อิทธิปาฏิหาริย์ 1 อาเทศนาปาฏิหาริย์ 1 อนุสาสนียปาฏิหาริย์ 1...” แล้วแสดงถึงแนวทางปฏิบัติ ในทางพระพุทธศาสนาเพื่อให้เกิดปาฏิหาริย์ทั้ง 3 อย่างนี้ ทำให้เกวัญกุลชื่นชมยินดีมาก

11. แก่ความคิดเห็นผิดของผู้เรียนด้วยการถาม - ตอบ

มีหลายพระสูตรที่ผู้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์มีความเห็นผิด พระพุทธรองค์ต้องแก้ไขความเห็นผิดนั้น เสียก่อน จนเกิดความเข้าใจที่ถูกต้อง มีศรัทธา แล้วจึงแสดงธรรม วิธีแก้ความเข้าใจผิด - ความเห็นผิดที่ พระพุทธรองค์ใช้มากวิธีหนึ่งคือการถาม - ตอบ จนผู้เรียนเข้าใจถึงเหตุผลที่ถูกต้องได้เอง

ตัวอย่างใน **โลหิจจสูตร** (เล่มที่ 9 ที่มณิกาย สีลขันธวรรค) **โลหิจจพราหมณ์** ผู้ปกครองหมู่บ้าน สาละติกา มีความคิดเห็นว่า “สมณหรือพราหมณ์ในโลกนี้ ควรบรรลุคุณธรรม ครั้นบรรลุแล้ว ไม่ควรบอกผู้อื่น เพราะผู้อื่นจักทำอะไรแก่ผู้อื่นได้...”

พระพุทธองค์ทรงแก้ความเห็นผิดของโลหิจจพราหมณ์ ด้วยการยกอุปมาเป็นการถาม - ตอบ ดังนี้

พระพุทธเจ้า “ดูก่อนโลหิจจะ เธอสำคัญความซอ้นเป็นไฉน ท่านปกครองบ้านสาละติกานี้มิใช่หรือ”

โลหิจจะ “ใช่ พระโคตมผู้เจริญ”

พระพุทธเจ้า “ดูก่อนโลหิจจะ เราขอถามท่าน ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า โลหิจจพราหมณ์ ปกครอง บ้านสาละติกาอยู่ โลหิจจพราหมณ์ควรใช้สอยผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น ในบ้านสาละติกาที่นั่นแต่ผู้เดียว ไม่ควรให้ผู้อื่น ใช้สอย ดังนี้ ผู้ที่กล่าวอย่างนี้แน่ จะชื่อว่าทำความเดือดร้อนแก่ชนที่อาศัยท่านเลี้ยงชีพอยู่ใช่หรือไม่”

โลหิจจะ “ใช่ พระโคตมผู้เจริญ”

พระพุทธเจ้า “เมื่อทำความเดือดร้อนให้ จะชื่อว่าหวังประโยชน์เหล่านั้นหรือไม่”

โลหิจจะ “ชื่อว่าไม่หวังประโยชน์ พระโคตมผู้เจริญ”

พระพุทธเจ้า “ผู้ที่ไม่หวังประโยชน์ต่อผู้อื่น จะชื่อว่าเข้าไปตั้งจิตเมตตาไว้ในชนเหล่านั้นหรือว่าชื่อว่าตั้งจิตเป็นศัตรู”

โลหิจจะ “ชื่อว่าตั้งจิตเป็นศัตรู พระโคตมผู้เจริญ”

พระพุทธเจ้า “เมื่อตั้งจิตเป็นศัตรู จะชื่อว่า เป็นมิจฉาทิฎฐิ หรือเป็นสัมมาทิฎฐิ”

โลหิจจะ “ชื่อว่า เป็นมิจฉาทิฎฐิ พระโคตมผู้เจริญ”

พระพุทธเจ้า “ดูก่อนโลหิจจะ ผู้เป็นมิจฉาทิฎฐิ เรากล่าวว่ามีคติเป็น 2 คือ นรก หรือกำเนิด ตีรัจฉาน อย่างใดอย่างหนึ่ง”

เมื่อถึงจุดนี้โลหิจจพราหมณ์เริ่มยอมรับว่าตนเองคิดผิด พระพุทธรองค์ตรัสยกตัวอย่างเหตุการณ์ในอดีตถึง 2 - 3 ตัวอย่าง จนโลหิจจะเห็นด้วย เกิดความศรัทธา แล้วพระองค์จึงแสดงธรรมตามแนวทางพระพุทธศาสนาต่อไป

12. ใช้อุปมาอุปไมยนำไปสู่ความเข้าใจที่ถูกต้อง

ตัวอย่างใน**เตวิชสูตร** (เล่มที่ 9 ที่มณิกาย ลิลขันธวรรค) พราหมณ์ 2 คน คือ **วาเสฏฐมาณพ** กับ **ภารทวาชมาณพ** ถกเถียงกันว่าแนวทางใดถูกต้อง ฝ่ายแรกบอกว่า “ทางที่ท่าน**โปกขรสาติพราหมณ์**บอกไว้นี้ เท่านั้นเป็นทางตรง เป็นเส้นทางเดิน เป็นทางนำออก นำผู้ดำเนินไปตามทางนั้นให้เป็น**สหายแห่งพรหมได้**” ส่วนฝ่ายหลังบอกว่าทางที่ท่าน**ตารุกขพราหมณ์**บอกต่างหากเป็นทางถูกต้อง ทั้งสองคนจึงได้ไปกราบทูลขอฟังความเห็นจากพระพุทธเจ้า

พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการตอบ โดยขอให้ยืนยันว่า อาจารย์ที่อ้างชื่อมาเคยไปพบพรหมด้วยตนเองไหม อาจารย์ของอาจารย์ หรือสืบไปถึงเจ็ดชั่วอาจารย์เคยมีใครยืนยันว่าได้ไปพบพรหมด้วยตนเองไหม พราหมณ์ทั้ง 2 ตอบว่าไม่เคยมีใครพบ แต่**สอนวิธีไปสู่พรหม**

พระองค์ทรงยกอุปมาอุปไมยขึ้นเปรียบเทียบหลายข้อ คือ พราหมณ์ทั้งหลายเห็นพระอาทิตย์ พระจันทร์ เหมือนกับทุกคนเห็น แล้วพากันอ่อนน้อม ชื่นชม ประนมมือ นอบน้อม เดินเวียนรอบ บอกว่ามันเป็นทางไปอยู่ร่วมกับพระอาทิตย์พระจันทร์ ทั้งคนสอนและคนถูกสอนจะไปถึงพระอาทิตย์พระจันทร์ได้จริงไหม ขนาดพระอาทิตย์พระจันทร์ที่มองเห็นได้ยังไม่ถึงแล้วพระพรหมไม่เคยเห็นจะไปถึงได้อย่างไร

เหมือนชายรักหญิงสาวชาวชนบท แต่ไม่รู้ว่าจะทำอะไร อยู่ที่ไหน รูปร่างอย่างไร มีผิวพรรณลักษณะอย่างไร แล้วจะหาพบได้อย่างไร มิเป็นการเลื่อนลอยไปหรือ

เหมือนคนพยายามสร้างบันไดขึ้นปราสาท แต่ไม่รู้ว่าจะปราสาทอยู่ที่ใด แต่บอกว่าบันไดนั้นเป็นทางขึ้นปราสาท

ฯลฯ

พระพุทธองค์ยกอุปมาอุปไมยอีกหลายข้อ จนพราหมณ์ทั้งสองเห็นด้วย พระองค์จึงเริ่มแสดงธรรม โดยการถามให้ตอบเกี่ยวกับคุณสมบัติของพรหม และแนวทางปฏิบัติเพื่อให้เกิดคุณสมบัตินั้นแก่ตน

13. ใช้สถานการณ์ปัจจุบันสอนเนื้อหาธรรม

มีหลายพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงนำเนื้อหาธรรมะที่เกี่ยวกับเหตุการณ์ในขณะนั้นมาสอนสาวกและประชาชนโดยตรงทันทีที่มีเหตุการณ์นั้นเกิดขึ้น

ตัวอย่างใน**มหาปริณีพพานสูตร** (เล่มที่ 10 ที่มณิกาย มหาวรรค) เมื่อ**วัสสการพราหมณ์** เข้าเฝ้าเพื่อทูลถามความเห็นเกี่ยวกับการยกทัพไปปราบแคว้นวัชชี พระพุทธองค์ไม่ทรงตอบคำถาม แต่แสดงธรรมในเรื่อง**ปริหานิยธรรม 7 ประการ** คือ หลักแห่งสามัคคีธรรม โดยวัสสการพราหมณ์เชื่อว่าไม่สามารถเข้าตีแคว้นวัชชีได้สำเร็จ ตราบได้ที่ชาววัชชียังเคร่งครัดในหลักอปริหานิยธรรมอยู่ เมื่อวัสสการพราหมณ์กลับไปแล้วได้เรียกประชุมสงฆ์ และทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับ**ปริหานิยธรรม 7 ประการ** หมวดต่าง ๆ โปรดเหล่าภิกษุสาวก ณ ที่นั้น

14. ใช้คำถามย้อนกลับจากคำถามของผู้เรียน

ในหลายพระสูตรเมื่อมีผู้มาทูลถามปัญหา แสดงปราชญ์หรือแสดงความเห็นต่อพระองค์ พระองค์ทรงตรัสถามกลับคืน ช่วยให้ผู้เรียนได้พิจารณาปัญหาด้วยความรอบคอบระมัดระวังยิ่งขึ้น

ตัวอย่างในมหาปริณีพพานสูตร (เล่มที่ 10 ที่มณิกาย มหาวรรค) พระสารีบุตร ได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้อื่น ซึ่งจะรู้เกินไปกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าในทางสัมโพธิญาณ มิได้มีอีกแล้ว จักไม่มี และไม่มีอยู่ในบัดนี้”

พระพุทธเจ้าตรัสถามกลับคืนว่า “พระสารีบุตรเคยกำหนดดูด้วยใจแล้วหรือไม่ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ในอดีตนั้นท่านเป็นอย่างไร ท่านมีศีลอย่างไร มีธรรมอย่างไร มีวิหิตธรรมอย่างไร พระสารีบุตรตอบว่าไม่เคย พระพุทธองค์ทรงถามถึงการกำหนดรู้ถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต รวมทั้งในปัจจุบันด้วยหรือไม่ พระสารีบุตรก็ตอบว่าไม่เคยเช่นกัน เพราะท่านไม่มีญาณเพื่อกำหนดรู้ใจของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน รู้เพียงแนวธรรมปฏิบัติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ว่าได้ละนิวรณ์ 5 ทำปัญญาให้รู้แจ้ง มีพระทัยตั้งมั่นในสติปัฏฐาน 4 เจริญโพชฌงค์ 7 ตามความเป็นจริง และตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วทุกพระองค์

15. ในบางครั้งจำเป็นต้องใช้อธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์

ถึงแม้ว่าพระพุทธเจ้าห้ามพระภิกษุแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ก็ตาม แต่ในบางครั้งก็จำเป็นต้องแสดง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อ “ปราบพยศ” แก่นักบวชต่างลัทธิหรือเพื่อประโยชน์ในการสอนด้วยเหมือนกัน

ในปาฏิกสูตร (เล่มที่ 11 ที่มณิกาย ปาฏิกวรรค) พระพุทธเจ้าพำนักอยู่ที่ภูฏาคารศาลาในป่ามหาวัน เมืองเวสาลี มีอเจลชื่อ **ปาฏิกบุตร** ซึ่งเป็นที่เลื่อมใสของประชาชนในเมืองเวสาลีเป็นอย่างมาก เขาได้ท้าทายให้พระพุทธเจ้ามาประลองฤทธิ์กันโดยกล่าวว่า “พระสมณโคดมทรงกระทำใด ๆ เราก็จักกระทำให้มากกว่านั้น เพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณ” อเจลผู้นี้เที่ยวประกาศท้าทายพระพุทธเจ้าไปทั่วเมือง ได้มีการนัดเวลาและสถานที่ประลองฤทธิ์กัน ประชาชนชาวเมืองเวสาลีมารวมกัน เมื่อถึงเวลา ปาฏิกบุตรกลับไม่ปรากฏตัวตามที่ได้ท้าทายไว้ พระพุทธองค์ตรัสเหตุการณ์นั้นว่า “เราจึงชี้แจง ชักชวนให้ที่ประชุมนั้น อาจหาญริ้นเร้งด้วยธรรมิกถา ทำให้พ้นจากเครื่องผูกใหญ่ (พ้นจากกิเลส) ช่วยจุดดึงคนประมาณ 84,000 ขึ้นจากหลุมใหญ่ (โอฆะ 4 คือ กามโอฆะ ภวโอฆะ ภูมิโอฆะ และอวิชชาโอฆะ) จึงเข้าเตโชกสิณ เทาะขึ้นสู่เวหาสูงประมาณ 7 ชั่วลำตาล เนมิตไฟให้ลุกโพล่ง มีควันทลบ สูงประมาณ 7 ชั่วลำตาล แล้วจึงกลับมาปรากฏที่ภูฏาคารศาลา ป่ามหาวันตามเดิม”

16. ชี้ให้เห็นว่าสิ่งที่ทำอยู่นั้นไม่ใช่แนวทางที่ถูก

ในบางพระสูตรแสดงให้เห็นว่าสิ่งที่ผู้เรียนปฏิบัติอยู่นั้นไม่ใช่แนวทางที่ถูกต้อง พระพุทธเจ้าทรงบอกว่าสิ่งนั้นไม่ใช่ ไม่ถูก ทำให้ผู้เรียนได้สติ และขอทราบแนวทางที่ถูกต้องต่อไป เป็นการแสดงความพร้อมที่จะเรียนรู้ตามแนวทางของพระพุทธศาสนา

ตัวอย่างในสังคัลลสูตร (เล่มที่ 11 ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค) พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ พระองค์เสด็จออกบิณฑบาตแต่เช้า พบสังคัลลคฤหบดีบุตร “มีผ้าชุ่ม มีผมเปียก ประคองอัญชลีบน้อมทศทั้งหลาย คือ ทิศเบื้องหน้า ทิศเบื้องขวา ทิศเบื้องหลัง ทิศเบื้องซ้าย ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบนอยู่” พระพุทธองค์ทรงเข้าไปถามว่าเขาทำเช่นนั้นเพื่ออะไร ได้รับคำตอบว่าเมื่อใกล้จะตาย พ่อได้สั่งไว้ว่า “เจ้าพึงนอบน้อมทศทั้งหลาย” ด้วยเหตุที่เขาสักการะเคารพ นับถือ บูชา คำของพ่อ จึงลุกขึ้นแต่เช้า มากราบไว้ทิศต่าง ๆ ตามคำสั่งของพ่อ

พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนคฤหบดีบุตร ในวินัยของพระอริยเจ้าเขาไม่นอบน้อมทศ 6 กันอย่างนี้” สังคัลล ขอรทราวิธีปฏิบัติที่ถูกต้อง พระพุทธองค์จึงทรงแสดงธรรมเรื่องทศหก ณ ที่นั้น โดยตรัสว่า “ดูก่อนคฤหบดีบุตร ถ้าอย่างนั้นท่านจงฟัง จงตั้งใจให้ดี เราจักกล่าว”

ในโปตลียสูตร (เล่มที่ 13 มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ คหปติวรรค) พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในอังคุตตรปราสาท ในนิคมของชาวอังคุตตรประเซียว่าอาปณะ ได้มีนักบวชผู้ประพฤติดันตามแนวทางของเดียรฉัยปริพาชก ชื่อโปตลียะ เข้าเฝ้า พระพุทธเจ้ากล่าวทักทายว่า “ดูก่อนคฤหบดี อาสนะมีอยู่ ถ้าท่านประสงค์เชิญนั่งเถิด” โปตลียะรู้สึกโกรธเคืองที่ถูกเรียกว่า คฤหบดี (ผู้ครองเรือน) ทั้งที่ตนเองเป็นนักบวช จึงต่อว่าพระพุทธองค์ แล้วพระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “ดูก่อนคฤหบดี ก็อาการของท่าน เพศของท่าน เครื่องหมายของท่าน เหล่านั้นเมื่อคฤหบดีทั้งสิ้น” โปตลียะตอบว่า “จริงเช่นนั้น ท่านพระโคตม ก็แต่ว่างานทั้งปวงข้าพเจ้าห้ามเสียแล้ว (สละแล้ว) ไหวหารทั้งปวง ข้าพเจ้าก็ตัดขาดแล้ว”

พระพุทธองค์ตรัสถามถึง การตัดขาดจากไวหารทั้งปวง ว่าทำอย่างไร แล้วตรัสบอกว่าการทำอย่างนั้นไม่ใช่แนวทางในวินัยของพระอริยะ โปตลียะจึงทูลขอคำอธิบายโดยละเอียด พระองค์ทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับเครื่องตัดไวหาร 8 ประการ ได้แก่ อุกุศลกรรมบท 8 และ อุปมาตาม 7 ข้อ วิชชา 3 ทำให้โปตลียะขอแสดงตนเป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

17. ใช้อุปมาอุปไมยเพื่อให้จุกคิด

ในอังคุลิมาลสูตร (เล่มที่ 13 มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ราชวรรค) พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน พระนครสาวัตถี ได้เสด็จไปโปรดองคุลิมาล ขณะที่ยังคุลิมาลวิ่งไล่พระพุทธองค์จนสุดกำลังแต่วิ่งไม่ทัน เขาจึงหยุดยืนและกล่าวว่า “จงหยุดก่อนสมณะ จงหยุดก่อน” พระพุทธองค์ตรัสว่า “เราหยุดแล้วองคุลิมาล ท่านเล่าจึงหยุดเถิด” องคุลิมาลนึกในใจว่า “สมณศากยบุตรเหล่านั้นมักเป็นคนพูดจริง มีปัญญาจริง แต่สมณรูปนี้เดินไปอยู่แท้ ๆ กลับพูดว่า เราหยุดแล้วองคุลิมาล ท่านเล่าจึงหยุดเถิด ถ้ากระไรเราพึงถามสมณรูปนี้สักหน่อย” จึงถามพระพุทธองค์ด้วยคาถาว่า “ดูก่อนสมณะ ท่านกำลังเดินไปแท้ ๆ ยัง

กล่าวว่าเราหยุดแล้ว และท่านยังไม่หยุด ดูก่อนสมณะ ข้าพเจ้าขอถามเนื้อความนี้กะท่าน ท่านหยุดแล้วเป็นอย่างไร ข้าพเจ้ายังไม่หยุดแล้วเป็นอย่างไร”

พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนองคฺลิมาล เราวางอาชญาในสรรพสัตว์ได้แล้ว จึงชื่อว่าหยุดแล้วในกาลทุกเมื่อ ส่วนท่านไม่สำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้นท่านจึงชื่อว่ายังไม่หยุดแล้ว” จากนั้นองคฺลิมาลจึงขอธรรมจากพระพุทธองค์ และขอบวชเป็นพระภิกษุ

การลงมือสอนเนื้อหาที่เหมาะสมกับผู้เรียน

ในการสอนเนื้อหาธรรมะและแนวทางปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนา จากการศึกษาพระสูตรจำนวน 186 พระสูตรในทีฆนิกายและมัชฌิมนิกาย สามารถสรุปลักษณะการสอนของพระพุทธองค์ และพระอัครสาวกได้ดังต่อไปนี้

1. การเรียกชื่อผู้เรียนเมื่อเริ่มต้นเนื้อหาใหม่หรือเริ่มแนวความคิดใหม่

ในพระสูตรทุกพระสูตร ถ้าพระพุทธองค์ตรัสกับใคร สอนใคร หรือตั้งคำถามกับใคร พระองค์จะตรัสเรียกชื่อผู้ที่พระองค์ตรัสด้วย ไม่ว่าจะเป็นการเริ่มต้น เมื่อเปลี่ยนหัวข้อ เปลี่ยนเรื่อง หรือตอนสรุป เป็นการดึงดูดความสนใจจากผู้เรียน และเป็นการแสดงความสนใจหรือให้ความสำคัญกับผู้เรียน

ดังนั้น ในทุกพระสูตรจะพบว่าพระองค์ท่านเรียกชื่อ ชื่อนะ หรือตำแหน่งของผู้เรียนตลอดเวลา เช่น

“**อานนท์** เธอจงจำธรรมบรรยายบทนี้ว่า อรรถชาละก็ได้...”

“**ดูก่อนพราหมณ์** บุคคลผู้ประกอบด้วยองค์เท่าไร พวกพราหมณ์จึงบัญญัติว่าเป็นพราหมณ์...”

“**ดูก่อนพราหมณ์** ถ้าเช่นนั้นท่านจงฟัง จงตั้งใจให้ดี เราจักกล่าว”

“**ดูก่อนผู้มีอายุ** ถ้าเช่นนั้นท่านทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว”

“**ดูก่อนกัสสป** มรรคามีอยู่ ปฏิปทาก็มีอยู่...”

“**ดูก่อนปฏฐปะทะ** เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน...”

พระสาวกของพระพุทธองค์ก็ใช้วิธีการเช่นเดียวกัน เช่น พระอานนท์กล่าวสอนสุมาณพด้วยการขึ้นต้นว่า “**ดูก่อนมานพ** พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสรรเสริญขันธ 3 ...”

2. การสอนเรียงไปตามลำดับเนื้อหา

ตัวอย่างพระสูตรในทีฆนิกาย สิลขันธวรรคทั้ง 13 พระสูตร เนื้อหาธรรมทุกพระสูตรว่าด้วยศีลหรือข้อปฏิบัติสำหรับพระภิกษุสงฆ์ในธรรมวินัย กับเรื่องแนวทางการปฏิบัติในพระพุทธศาสนาตั้งแต่เริ่มต้นออกบวชไปจนถึงการบำเพ็ญภาวนาจนสามารถยกระดับจิตเข้าถึงพระนิพพาน ทั้ง 13 สูตรกล่าวเรียงลำดับเนื้อหาเหมือนกัน คือ

เกี่ยวกับศีล ได้แก่ ข้อละเว้นที่พระภิกษุไม่พึงกระทำ แบ่งเป็น 3 ระดับ คือ **จุลศีล** เป็น ศีลระดับต้น แม้คนทั่วไปก็ควรละเว้น มี 26 ข้อ เช่น เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากการประพฤติ

ผิดทางกาม เว้นจากการกล่าวเท็จ เป็นต้น **มัชฌิมศีล** เป็นศีลระดับกลาง เป็นสิ่งที่พระสงฆ์ไม่ทำ เช่น เว้นจากการทำลายพืชทุกชนิด เว้นการสะสมอาหาร เว้นการดูการละเล่นต่าง ๆ เป็นต้น **มหาศีล** ศีลชั้นละเอียดขึ้นไป ได้แก่ เว้นการเลี้ยงชีพด้วยเครื่องงานวิชา พระสงฆ์ไม่ควรปฏิบัติ มี 7 ข้อ เช่น การเป็นหมอดู การทำนายทายทักต่าง ๆ การบวงสรวงเส้นไหม การทำเสน่ห์เวทย์มนต์คาถา การให้ฤกษ์ยาม การเป็นหมอยา เป็นหมอน้ำมนต์ เป็นต้น พระองค์สอนไปตามลำดับจากขั้นต้นไปสู่ขั้นสูง

สำหรับแนวทางปฏิบัติเพื่อให้บรรลุมรรคผล พระองค์ทรงแสดงไปตามลำดับจากขั้นต้นถึงขั้นสูงสุดเช่นกัน ได้แก่ การปฏิบัติกายใจให้ถึงพร้อมด้วยศีล ทั้ง 3 ระดับ **มีอินทรีย์สังวร** คือ สำรวมระวังการรับรู้ทางหู ตา จมูก ลิ้น กาย และใจ **มัสติสัมปชัญญะ** คือ การทำความรู้สึกตัวพร้อมในทุกอิริยาบถ **ถือสันโดษ** ทั้งการอยู่และการบริโภค **ละจากนิวรณ 5** ซึ่งเป็นเครื่องจุดรั้งต่อการบำเพ็ญเพียรทางใจ บำเพ็ญภาวนาจนสามารถยกจิตเข้าสู่ **ฌานที่ 4** บำเพ็ญวิปัสสนาจนได้ **ญาณ 8** จนถึง **อัสวักขยญาณ** สามารถทำจิตให้ปลอดจากกิเลสทั้งปวงจนถึงพระนิพพาน พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดโดยสิ้นเชิง พระพุทธองค์ทรงแนะวิธีแต่ละขั้นตอนให้สาวกทราบโดยละเอียด แล้วให้ปลีกไปฝึกฝนบำเพ็ญภาวนาด้วยตนเอง

ทั้ง 13 พระสูตรในทิมณิกาย สิลขันธวรรค ได้แสดงถึงการเรียงลำดับเนื้อหาจากขั้นต้นไปขั้นสูงอย่างชัดเจน และละเอียดละออ ง่ายต่อการเข้าใจ และสะดวกต่อการนำไปปฏิบัติ

ตัวอย่างใน **สามัญญผลสูตร** (เล่มที่ 9 ทิมณิกาย สิลขันธวรรค) เป็นตัวอย่างที่แสดงถึงการสอนที่บอกลำดับขั้นตอนการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุมรรคผลตามแนวทางพระพุทธศาสนาที่ชัดเจนอีกพระสูตรหนึ่ง ซึ่งพระพุทธเจ้าเทศน์โปรด **พระเจ้าชาตคัตตุ** แสดงถึงข้อปฏิบัติของพระสงฆ์ที่บวชในพระธรรมวินัย แล้วตั้งใจปฏิบัติเพื่อยกระดับจิตของตนให้สูงขึ้นโดยลำดับ จนถึงขั้นอรหัตผล พ้นการเวียนว่ายตายเกิด ซึ่งสรุปเนื้อหาและหัวข้อธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงตามลำดับ ดังนี้

1. ปฏิบัติกายใจให้ถึงพร้อมด้วย **ศีล** มีจุลศีล มัชฌิมศีล มหาศีล
2. **อินทรีย์สังวร** คือ สำรวมระวังการรับรู้ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ
3. **สติสัมปชัญญะ** คือ การทำความรู้สึกตัวพร้อมในทุกอิริยาบถ
4. **ถือสันโดษ** ทั้งการอยู่และการบริโภค
5. **ละจากนิวรณทั้ง 5** ซึ่งเป็นเครื่องจุดรั้งต่อการบำเพ็ญเพียรทางใจ
6. บำเพ็ญภาวนาจนสามารถยกจิตเข้าสู่ภาวะความสงบ ถึงระดับ **ฌาน** ทั้ง 4
7. บำเพ็ญจิตให้เกิดปัญญาได้ **ญาณ** ทั้ง 8 จนถึง **อัสวักขยญาณ** สามารถทำจิตให้ปลอดจากกิเลสทั้งปวง จนเข้าสู่พระนิพพาน พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดโดยสิ้นเชิง

ใน **ชาลียสูตร** (เล่มที่ 9 ทิมณิกาย สิลขันธวรรค) เมื่อปริพาชก 2 รูป ชื่อ **มถฺทียะ** กับ **ชาลียะ** ได้ทูลถามคำถามต่อพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับเรื่อง **ชีพ** และ **สรีระ** แล้วพระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนผู้มีอายุ ถ้าเช่นนั้นท่านทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว” แล้วพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมไปตามลำดับเนื้อหาเริ่มจากการตรัสถึงพุทธคุณ ว่าการเป็นพระพุทธเจ้ามีคุณสมบัติที่ต่ออะไรบ้าง ผู้ที่จะมีคุณสมบัติเหล่านั้นได้

เริ่มจากการได้ฟังธรรมแล้วเกิดศรัทธา เห็นตระหนักรู้ว่าเพศฆราวาสย่อมลำบากที่จะประพฤติเช่นนั้นได้ การถือเพศบรรพชิตเป็นหนทางที่ทำได้สะดวกกว่า เมื่อบวชแล้วต้อง “สำรวมระวังในปาติโมกข์อยู่ ถึงพร้อมด้วยมารยาทและโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในศีลสิกขาบททั้งหลาย ประกอบด้วยกายกรรม วจีกรรม ที่เป็นกุศล มีอาชีวะบริสุทธิ์ ถึงพร้อมด้วยศีล คຸ້ມครองทวารในอินทริยทั้งหลาย ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ เป็นผู้สันโดษ...” ลำดับต่อนั้นทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับจุลศีล - มัชฌิมศีล - มหาศีล การบำเพ็ญสมาธิภาวนาจนได้รูปฌาน 4 ได้วิชชา 8 จนบรรลุอรหัตผล ซึ่งแสดงรายละเอียดของเนื้อหาธรรมไปตามลำดับจากขั้นต้นไปถึงขั้นสูงสุดชวนติดตาม

ในสุกสสูตร (เล่มที่ 9 ที่มณิกาย สิลขันธวรรค) หลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วพระอานนท์ได้แสดงธรรมโปรดสุกมาณพ โดทยะบุตร โดยสุกมาณพถามพระอานนท์ว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านพระโคตม ได้ตรัสสรรเสริญคุณแห่งธรรมเหล่าไหน และทรงยังประชุมชนนี้ให้สมาทานตั้งมั่นดำรงอยู่ในธรรมเหล่าไหน” พระอานนท์ตอบว่า “ดูก่อนมาณพ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสรรเสริญชั้น 3 และทรงยังประชุมชนนี้ให้สมาทานตั้งมั่นดำรงอยู่ในชั้น 3 นี้ ชั้น 3 เป็นโณน คือ ศีลชั้น สภาวชั้น และปัญญาชั้น อันเป็นอริยะ...”

สุกมาณพขอทราบรายละเอียดและแนวทางปฏิบัติเพื่อให้บรรลุชั้น 3 ดังกล่าว พระอานนท์ได้แสดงถึงศีล 3 ระดับ คือ จุลศีล มัชฌิมศีล มหาศีล ในสิลขันธ แล้วสรุปว่า “ดูก่อนมาณพ สิลขันธอันเป็นอริยะนี้แล ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสรรเสริญและทรงยังประชุมชนนี้ให้สมาทานตั้งมั่น ดำรงอยู่ อนึ่ง ในพระธรรมวินัยนี้ ยังมีกรณีที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไปอยู่อีก” พระอานนท์ได้แสดงธรรมเรื่อง สมาธิขันธจนได้ฌาน 4 ต่อไปแสดงปัญญาขันธจนได้ญาณ 8 หรือวิชชา 8

3. ยกหลักฐานมาเปรียบเทียบและชี้แจงอย่างชัดเจน

ในพรหมชาลสูตร (เล่มที่ 9 ที่มณิกาย สิลขันธวรรค) พระพุทธทรงองค์ยกความเชื่อ (ทิฏฐิ) ของลัทธิต่าง ๆ ที่มีในสมัยนั้นมีแตกต่างถึง 62 แนวความคิด เรียกว่า ทิฏฐิ 62 ทรงอธิบายชัดเจนว่าแต่ละแนวความคิดยึดถืออะไรเป็นสำคัญ ลัทธิต่าง ๆ นั้นไม่ได้ทำให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ไม่เหมือนกับแนวทางในพระพุทธศาสนามีคำสอนที่ครอบคลุมทั้ง 62 ทิฏฐิ นั้น และเมื่อปฏิบัติตามแนวทางพระพุทธศาสนาแล้วก็จะนำไปสู่ความหลุดพ้นอย่างแท้จริง

เพื่อพระพุทธองค์แสดงธรรมจบ พระอานนท์กราบทูลว่า “น้าอัศจรรย์พระเจ้าข้า น่าแปลกใจ พระเจ้าข้า พระธรรมบรรยายนี้ชื่ออะไร พระเจ้าข้า” พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “อานนท์ เธอจงจำธรรมบรรยายบทนี้ว่า **อรรถชาละ** ก็ได้ว่า **ธรรมชาละ** ก็ได้ ว่า **พรหมชาละ** ก็ได้ ว่า **พิชัยสงคราม** ก็ได้ ซึ่งหมายความว่าธรรมบรรยายนี้เสมือนดาบที่ครอบคลุมคำสอนทั้ง 62 ลัทธิที่มีในสมัยนั้น

4. จูงใจให้อยากรู้เนื้อหาที่ลึกซึ้งยิ่ง ๆ ขึ้นไป

ลักษณะเด่นของพุทธวิธีในการสอนที่ลุ่มลึกอีกประการหนึ่งได้แก่สามารถจูงใจให้ผู้เรียนอยากเรียนรู้ในสิ่งที่ลึกซึ้งยิ่ง ๆ ขึ้นไปเรื่อย ๆ

ตัวอย่างในสามัญญผลสูตร (เล่มที่ 9 ที่มณิกาย สิลขันธวรรค) **พระเจ้าอชาตศัตรู** ได้กราบเรียนถามถึงผลจากการบวชเป็นสมณะ เมื่อพระพุทธองค์ตรัสอธิบายถึงผลแต่ละอย่าง แล้วพระเจ้าอชาตศัตรูก็กราบเรียนถามถึงผลที่สูงขึ้นไปเรื่อย ๆ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงจำแนกผลออกถึง 14 ชั้นตามลำดับ กล่าวสรุปรวมเป็น 3 หมวด คือ

1. พ้นจากฐานะเดิม คือ พ้นจากความเป็นทาสกรรมกร พ้นจากความเป็นชานา ได้รับการปฏิบัติที่ดีจากทุกคน แม้จากพระมหากษัตริย์

2. เมื่อปฏิบัติตามพระธรรมวินัย อบรมจิตจนเป็นสมาธิ เป็นเหตุให้บรรลุ **อานาที่** 1- 2 - 3 - 4

3. บำเพ็ญเพียรภาวนาจนได้ **วิชา 8** คือ วิปัสสนาญาณ มโนมยิทธิ (ฤทธิ์ทางใจ) อิทธิวิธี (แสดงฤทธิ์) ทิพย์โสต (หูทิพย์) เจโตปริยญาณ (กำหนดรู้ใจผู้อื่น) บุพเพนิวาสานุสติญาณ (ระลึกชาติได้) ทิพพจักขุญาณ (ตาทิพย์) และอาสวักขยญาณ (ทำอาสวะให้สิ้นไป)

ตลอดพระธรรมเทศนาในพระสูตรนี้ ได้ชวนให้ผู้เรียนติดตามถามข้อปฏิบัติที่สูงขึ้นไปเรื่อย ๆ

ใน **อัมพพฐสูตร** (เล่มที่ 9 ที่มณิกาย สิลขันธวรรค) หลังจากที่แก้ไขความเย่อหยิ่งถือตัว และแก้ความรู้สึกเคยดั้นที่เรื่องวรรณแล้ว พระพุทธเจ้าทรงยกคาถาที่ **สันทกุมารพรม** เคยขับร้องว่า “กษัตริย์นับว่าประเสริฐที่สุดในหมู่มนุษย์ถือโคตรเป็นใหญ่ ส่วนท่านผู้ถึงพร้อมด้วย **วิชาและจรณะ** เป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่เทวดาและมนุษย์” ซึ่งพระพุทธองค์ก็ทรงเห็นด้วยกับสุภาษิตนี้ ทำให้ **อัมพพฐ** สนใจใคร่รู้ เพราะไม่เคยได้ยินมาจากสำนักไหนเลย ได้ทูลถามว่า “ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญก็ **จรณะ** นั้นเป็นไหน **วิชา** นั้นเป็นไหน”

พระพุทธองค์ทรงย้ำว่า “ในวิชาสมบัติ และจรณสมบัติอันเป็นคุณยอดเยี่ยมนั้นจะไม่อ้างถึงชาติสกุล การจะทำให้แจ้งซึ่งวิชาและจรณสมบัติ จะต้องละเรื่องชาติเรื่องสกุลเป็นการกระทำเฉพาะตัวบุคคล”

อัมพพฐยังอยากรู้ ได้ทูลถามเป็นครั้งที่สอง พระพุทธองค์จึงทรงอธิบายถึงคุณสมบัติของพระอรหันต์ ซึ่งคุณสมบัติเหล่านั้นมีครบถ้วนในพระองค์เอง (**วิชาและจรณะ**) หมายถึงว่า รู้อะไร และดำเนินอย่างไร

โดยสรุป พระองค์ตรัสว่า การถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะต้องดำเนินไปตามลำดับคือ ถึงพร้อมด้วยศีล คือ จุลศีล มัชฌิมศีล มหาศีล - มือนิทรียสังวร - ละนิวรรณ์ 5 - บำเพ็ญสมาธิจนได้รูปฌาน 4 - บำเพ็ญวิปัสสนาจนได้วิชา 8 คือ วิปัสสนาญาณ มโนมยิทธิญาณ อิทธิวิธีญาณ ทิพพโสตาตญาณ เจโตปริยญาณ บุพเพนิวาสานุสติญาณ จุตูปปาตญาณ และ อาสวักขยญาณ ผู้ที่ปฏิบัติได้ตามลำดับที่กล่าวมาเรียกว่า “ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาบ้าง ผู้ถึงพร้อมด้วยจรณะบ้าง ผู้ถึงพร้อมด้วยทั้งวิชาและจรณะบ้าง อันวิชาสมบัติ และจรณสมบัติอย่างอื่นซึ่งจะดีกว่าหรือสำคัญกว่านี้ไม่มีเลย”

ใน **โสณทัณฑสูตร** (เล่มที่ 9 ที่มณิกาย สิลขันธวรรค) หลังจากที่พระองค์ทรงถามให้ **พราหมณ์โสณทัณฑะ** ตอบถึงคุณสมบัติของการเป็นพราหมณ์ โดยตัดคุณสมบัติที่จำเป็นน้อยออกไปทีละอย่างจนเหลือเพียง

2 อย่าง ที่ไม่สามารถตัดออกไปได้อีกแล้วเรียกว่า **องค์ 2** เป็นคุณสมบัติสำคัญที่สุดของพราหมณ์ ขาดข้อใดข้อหนึ่งไม่ได้ คือ คีล และปัญญา โดยโสณทัณฑะตอบว่า “ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้อนี้ไม่ได้ เพราะว่า **ปัญญา** ต้องมี**คีล** ช่วยชำระให้บริสุทธิ์ และคีลก็ต้องมีปัญญาช่วยชำระให้บริสุทธิ์ มีคีลในบุคคลใด ปัญญาก็มีในบุคคลนั้น มีปัญญาในบุคคลใด คีลก็มีในบุคคลนั้น ปัญญาเป็นของบุคคลผู้มีคีล คีลก็เป็นของบุคคลผู้มีปัญญา และปราชญ์ย่อมกล่าวถึงคีลกับปัญญาว่า เป็นยอดในโลก เหมือนบุคคลล้างมือด้วยมือหรือล้างเท้าด้วยเท้าฉะนั้น”

พระพุทธเจ้ากล่าวสนับสนุนคำอธิบายของโสณทัณฑะว่าถูกต้อง แล้วตรัสถามต่อไปว่า “ดูก่อนพราหมณ์ คีลนั้นเป็นไฉน ปัญญานั้นเป็นไฉน” โสณทัณฑะทูลว่า พวกตนยังเข้าใจเรื่องนี้ไม่แจ่มแจ้ง ขอฟังคำอธิบายจากพระพุทธองค์ พระพุทธองค์จึงแสดงธรรมอธิบายเรื่องคีลและปัญญา ซึ่งจูงใจให้โสณทัณฑะขอทราบแนวทางปฏิบัติที่สูงขึ้นไปอีกเป็นลำดับ ๆ

ในมหาลิสสูตร (เล่มที่ 9 ที่มณิกาย สิลขันธวรรค) จะเห็นว่าพระพุทธองค์ตรัสหัวข้อธรรมที่สูงขึ้น ๆ ตามลำดับ ขณะเดียวกันผู้เรียนคือ **เจ้าโกฎัททลิจฉวี** (เจ้ามหาลิ) ก็ตรัสถามลำดับธรรมที่สูงขึ้นไปเรื่อย ๆ

เมื่อพระพุทธองค์ทรงตอบคำถามเกี่ยวกับเห็นนิमितทางรูป และทางเสียงตามที่**มหาลิส**สนใจแล้ว พระพุทธองค์สรุปท้ายว่า “...ดูก่อนมหาลิ ธรรมเหล่านี้ที่ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์ในเรา เพื่อเหตุจะทำให้แจ้งที่ดีกว่าและสำคัญกว่ายังมีอยู่”

จูงใจให้มหาลิสถามต่อว่า “...ที่ดีกว่าและสำคัญกว่านั้นเป็นไฉน”

พระพุทธองค์เทศน์โปรดเรื่อง**อริยผล 4** สรุปเนื้อหา คือ (1) ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็น**โสดาบัน** “มีความเป็นผู้ไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้แน่นอนที่ตรัสรู้ในภายหน้าเพราะสัจโยชน์ 3 หมดสิ้นไป...” (2) สูงขึ้นไปเป็น **สกทาคามี** มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เพราะสัจโยชน์ 3 หมดสิ้นไป และเพราะ รากะ โทสะ โมหะ เบาบางไป (3) ภิกษุไปเกิดในภพสูง บริณิพพานในภพนั้น ไม่ต้องเวียนกลับมาจากโลกนั้น เพราะสัจโยชน์เบื้องต้น 5 ประการหมดสิ้นไป (4) ภิกษุทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง บรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะเพราะสิ้นอาสวะอยู่ในปัจจุบัน

มหาลิสอยากรู้ต่ออีก ทูลถามว่า “มรรคมียู่หรือ ปฏิปทาเพื่อทำให้แจ้งธรรมเหล่านั้นมีอยู่หรือ” พระพุทธองค์ตรัสตอบว่ามี มหาลิสถามต่อ “ก็มรรคเป็นไฉน ปฏิปทาเพื่อทำให้แจ้งธรรมเหล่านั้นเป็นไฉน”

พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรม “มรรคมองค์ 8 อันประเสริฐนี้แล คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ เจรจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีพชอบ ความเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจชอบ ดูก่อนมหาลิสนี้แลคือมรรค นี้แลคือปฏิบัติ เพื่อทำให้แจ้งธรรมเหล่านั้น” ฯลฯ

ในอุทุมพรกสูตร (เล่มที่ 11 ที่มณิกาย ปาฏิกวรรค) หลังจาก**นิโครธปริพาชก** และสาวกสนใจใคร่ฟังคำสอนจากพระพุทธเจ้าแล้ว พวกเขาได้ถามเกี่ยวกับ “การรังเกียจบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์มีอย่างไรหนอแลที่ไม่มีบริบูรณ์มีอย่างไร”

พระพุทธองค์ถามความเห็นของเหล่าปรีชาชนเกี่ยวกับการบำเพ็ญตบะเพื่อหนีบาปตามที่นักบวชลัทธิต่าง ๆ นิยมกัน ได้แก่ การทรมานกายด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น ไม้ฟุ้งหมัด เลือดฝาด กินอาหารบูดเน่า อดอาหาร ไม่อาบน้ำ หรือขยันทาบน้ำ ฯลฯ ว่านิโครธและสาวกเห็นว่าเป็นอย่างไร “ดูก่อนนิโครธ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นอย่างไร ถ้าเมื่อเป็นเช่นนี้การรังเกียจบาปด้วยตบะ ถือว่าเป็นการรังเกียจที่บริบูรณ์หรือไม่บริบูรณ์” นิโครธทูลว่า “...ถือว่าเป็นการรังเกียจบาปที่บริบูรณ์แน่แท้ มิใช่ไม่บริบูรณ์” แต่พระพุทธองค์แย้งว่า แม้การบำเพ็ญตบะตามที่กล่าวมาจะทำให้เคร่งครัดและสมบูรณ์เพียงใดก็ตาม “เรากล่าวว่ายังมีธรรมเครื่องเศร้าหมองอยู่เป็นอันมาก”

พระพุทธองค์ยกตัวอย่างถึง ตบะที่แฝงไว้ด้วยกิเลสถึง 16 อย่างด้วยกัน เช่น การยึดมั่นในตบะก็ยังเป็นอุปกิเลส การยกตนข่มผู้อื่นด้วยตบะ การมัวเมาหลงลืมถึงความประมาทด้วยตบะ การใช้ตบะยังลบล้างการและความสรรเสริญให้เกิดขึ้น ฯลฯ แล้วตรัสถามว่า “การรังเกียจบาปด้วยตบะเหล่านี้ เป็นอุปกิเลสหรือไม่เป็นอุปกิเลส” นิโครธตอบว่า ตบะที่ว่ามานี้ “ถือว่ามีอุปกิเลสเหล่านี้ติดมาครบทุกอย่าง” พระองค์จึงได้แสดงถึง “ฐานะบริสุทธิของผู้บำเพ็ญตบะ” ซึ่งตรงข้ามกับทั้ง 16 ข้อที่ยกมา นิโครธเห็นว่าการบำเพ็ญตบะดังกล่าว “เป็นกิริยาที่ถึงยอดถึงแก่นแล้ว” แต่พระพุทธองค์ตรัสว่ายังไม่ถึงยอดถึงแก่น **ถึงแค่เพียงสะกิดเท่านั้น** นิโครธทูลขอให้พระพุทธองค์แสดงธรรมเกี่ยวกับการรังเกียจบาปด้วยตบะที่ถึงยอดถึงแก่นต่อไป

พระพุทธองค์ตรัสถึงธรรมชื่อว่าด้วย **สังวร 4 ประการ** และ **การละนิวรณ์ 5** และการ **เจริญพรหมวิหาร 4** แล้วตรัสว่า “เป็นการกระทำที่ถึงแค่เพียงเปลือก เท่านั้น” ทำให้นิโครธและสาวกใคร่รู้ธรรมที่ลึกซึ้งต่อไป จนถึงยอดถึงแก่นคือการบรรลุถึงพระนิพพาน

5. การยกอุปมาอุปไมยมาเป็นคำถามให้ผู้เรียนตอบจนสามารถสรุปความเข้าใจได้ด้วยตนเอง

ในพระสูตรต่าง ๆ มีการยกอุปมาอุปไมยมาอธิบายให้ผู้เรียนเข้าใจในเนื้อหาธรรมต่าง ๆ และในบางพระสูตรพระพุทธองค์ทรงยกอุปมาอุปไมยมาเป็นตัวอย่างให้ผู้เรียนตอบไปเรื่อย ๆ จนสามารถสรุปความเข้าใจได้อย่างเป็นขั้นตอนที่ชัดเจน

ตัวอย่างใน **สามัญญผลสูตร** (เล่มที่ 9 ทิฆนิกาย สีลขันธวรรค) พระพุทธเจ้าทรงยกอุปมาตั้งแต่ขั้นต้นสุดให้ **พระเจ้าอชาตศัตรู** ทรงตอบ แล้วยกตัวอย่างที่สูงขึ้นไปเรื่อย ๆ เสร็จแล้วพระเจ้าอชาตศัตรูได้ข้อสรุปด้วยตนเอง และพระพุทธองค์สรุปท้ายเป็นการย้ำอีกครั้งหนึ่ง

ใน **ธรรมทายาทสูตร** (เล่มที่ 12 มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ มูลปริยายวรรค) หลังจากที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมโปรดภิกษุสาวกเรื่องการเป็น **ธรรมทายาท** กับ **อามิสทายาท** มีความหมายและเนื้อหาสาระอย่างไรแล้ว พระองค์ทรงยกอุปมาอุปไมยถึงภิกษุ 2 องค์ เดินทางไกลมาเฝ้าพระพุทธองค์ เป็นเวลาที่ พระองค์ทรงทำตักสิลเสร็จ ยังมีอาหารเหลืออยู่ ภิกษุทั้ง 2 องค์ยังไม่ได้ฉันอาหารในวันนั้น พระพุทธองค์ตรัสว่ามีอาหารเหลืออยู่ ถ้าใครจะบริโภคก็บริโภคได้ ถ้าไม่มีใครบริโภคก็จำเป็นต้องทิ้ง

ภิกษุรูปที่ 1 คิดถึงคำที่พระพุทธองค์ตรัสสอนว่า “พวกเธอจงเป็นธรรมทายาทของเราเถิด อย่าเป็นอามิสทายาทเลย ก็ภิกษุรูปนี้เป็นอามิสอย่างใดอย่างหนึ่ง อย่างกระนั้นเลย เราไม่พึงบริโภคภิกษุรูปนี้ พึงยังคืนและวันให้ล่วงไปอย่างนี้ด้วยความหิวและความถอยกำลังนี้แหละ” เธอจึงไม่บริโภคอาหารนั้น ยอมทนหิวและอ่อนเพลียอย่างนั้นไปตลอดวันคืนนั้น

ส่วนภิกษุรูปที่ 2 มีความคิดว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าสวยเสร็จจ่อมหนาสำราญเป็นอันดีเพียงพอแก่ประโยชน์แล้ว แต่ภิกษุรูปของพระผู้มีพระภาคเจ้ายังมีเหลืออยู่ อันจำต้องทิ้ง ถ้าเราทั้งหลายจักไม่บริโภค...อย่างกระนั้นเลย เราพึงบริโภคภิกษุรูปนี้บรรเทาความหิวและความถอยกำลัง พึงยังคืนและวันให้ล่วงไปอย่างนี้...” แล้วเธอจึงบริโภคอาหารนั้นเพื่อบรรเทาความหิวและความอ่อนเพลียในวันและคืนนั้น

พระพุทธองค์ทรงสรุปเรื่องนี้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้ แม้จะบริโภคภิกษุรูปนี้บรรเทาความหิวและความถอยหลัง พึงยังคืนและวันให้ล่วงไปอย่างนี้ ถึงอย่างนั้นภิกษุก่อนนั้นยังนำบูชาและสรรเสริญกว่า ข้อนั้นเพราะเหตุอะไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อความมักน้อย สันโดษ ขัดเกลา เลี้ยงง่าย ปราศจากความเพียร แก่ภิกษุนี้สิ้นกาลนาน เพราะเหตุนี้แล พวกเธอจงเป็นธรรมทายาทของเราเถิด อย่าเป็นอามิสทายาทของเราเลย เรามีความเอ็นดูในพวกเธอ ทำอย่างไรหนอ พวกสาวกของเรา พึงเป็นธรรมทายาทไม่พึงเป็นอามิสทายาท”

6. ในบางกรณีทรงใช้อิทธิฤทธิ์ประกอบ

พระพุทธเจ้าไม่ทรงสนับสนุนให้พระภิกษุแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ แต่ในบางครั้งก็มีความจำเป็นเพื่อการสั่งสอนก็จะต้องใช้บ้างเหมือนกัน ตัวอย่างการใช้อิทธิฤทธิ์ เช่น

ในอัมพปฐมสูตร (เล่มที่ 9 ทีฆนิกาย สิลขันธวรรค) **อัมพปฐมาภพ** ได้รับคำสั่งจากอาจารย์ให้ไปตรวจสอบมหาปุริสลักษณะ 32 ประการในพระพุทธเจ้า เขาสามารถตรวจสอบได้เพียง 30 ประการ ยังขาด 2 ประการ คือ **พระคฤหะช่อนเร้นอยู่ในฝัก** กับ **พระชีวหาใหญ่** พระพุทธองค์ทรงทราบความประสงค์นี้ “จึงทรงบันดาลอิทธิทธิสังขาร ให้อัมพปฐมาภพได้เห็นพระคฤหะช่อนเร้นอยู่ในฝักและทรงแลพระชีวหาสอดเข้าช่องพระกรรณทั้ง 2 กลับไปมา สอดเข้าช่องพระนาสิกทั้ง 2 กลับไปมา แผ่เปิดจนมิดมณฑลพระนลาฏ” ทั้ง 2 ประการนี้ อัมพปฐมได้รู้เห็นเพียงคนเดียว จึงเลิกเคลือบแคลงสงสัยในพระพุทธองค์ จึงทูลลาไปเล่าเรื่องทั้งหมดให้พระอาจารย์**โปกขรสาติ** ฟังทุกประการ

แม้เมื่อ**โปกขรสาติ** มาตรวจสอบมหาปุริสลักษณะ 32 ประการของพระพุทธเจ้าด้วยตัวเอง พระพุทธองค์ทรงแสดงฤทธิ์ให้โปกขรสาติได้เห็นเช่นกัน

ในมหาปริณิพพานสูตร (เล่มที่ 10 ทีฆนิกาย มหาวรรค) ในตอนที่ไม่ได้ระบุชัดว่าเป็นอิทธิฤทธิ์หรือทรงคาดการณ์ถึงปรากฏการณ์ที่เป็นไปตามธรรมชาติ แต่เห็นเป็นเรื่องมหัศจรรย์ยิ่ง ได้แก่ เมื่อพระพุทธเจ้าใกล้จะปรินิพพาน ระหว่างทางเสด็จสู่เมืองกุสินารา พระองค์เสด็จประทับพักอยู่ใต้ต้นไม้ รับสั่งให้พระอานนท์นำน้ำดื่มมาถวายพระองค์ แต่พระอานนท์กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อคืนนี้เกวียนประมาณ 500 เล่ม ข้ามไปแล้ว น้ำนั้นน้อย ถูกล้อเกวียนบดแล้ว ขุ่นมัวไหลไปอยู่ แม่น้ำกุณฑลที่น้อยอยู่ไม่ไกล มีน้ำใสจืด

เย็น ขาว มีท่าราบเรียบ นารี نرمย์ พระผู้มีพระภาคเจ้าจักรทรงดื่มน้ำในแม่น้ำนี้ และจักรทรงสงวนพระองค์” พระพุทธรองค์ตรัสอย่างเดิมถึงสามครั้ง พระอานนท์จึงถือบาตรไปตักน้ำยังแม่น้ำนั้น รู้สึกอัศจรรย์มาก ทั้ง ๆ ที่เกี่ยว 500 เล่มเพิ่งข้ามน้ำผ่านไป พระอานนท์กลับเห็นน้ำในแม่น้ำนั้นยังใสสะอาด ไม่ขุ่นมัวตามที่ น่าจะเป็น จึงตักน้ำไปถวาย แล้วพระพุทธรองค์ทรงเสวยน้ำนั้น

7. ใช้วิธีถาม - ตอบเพื่อนำไปสู่การสรุปเนื้อหาความรู้

ในพระสูตรต่าง ๆ มีการใช้การถาม - ตอบ เป็นวิธีสอนเพื่อนำไปสู่ความเข้าใจในเนื้อหาธรรมเป็นจำนวนมาก มีทั้งการยกอุปมาอุปไมยมาถาม และการตั้งคำถามให้แสดงความคิดเห็นอย่างตรงไปตรงมา ในข้อนี้หมายถึงการตั้งคำถามให้ตอบ เรียกว่าปุจฉา - วิสัชนา

ตัวอย่างใน **โสณทัณฑสูตร** (เล่มที่ 9 ที่มณิกาย สิลขันธวรรค) เป็นการถาม - ตอบเกี่ยวกับคุณสมบัติของพราหมณ์ พระพุทธรองค์ทรงถาม ให้ **โสณทัณฑะ** เป็นผู้ตอบ ดังนี้

พระพุทธรเจ้าทรงเริ่มด้วยคำถามว่า “ดูก่อนพราหมณ์ บุคคลผู้ประกอบด้วยองค์เท่าไร พวกพราหมณ์จึงบัญญัติว่าเป็นพราหมณ์ และเมื่อเขากล่าวว่าเราเป็นพราหมณ์ก็พึงกล่าวได้โดยชอบ ทั้งไม่เป็นมุสาวาทด้วย”

พราหมณ์โสณทัณฑะตอบว่า คุณสมบัติของผู้เป็นพราหมณ์ประกอบด้วยองค์ 5 ประการ คือ (1) มีชาติกำเนิดดีไม่เป็นที่ตำหนิ (2) เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำนัต รู้จบไตรเพท รู้ศิลปวิชาต่าง ๆ (3) มีรูปงาม น่าดูน่าเลื่อมใส (4) เป็นผู้มั่งคิล และ (5) เป็นบัณฑิต คือ มีปัญญาเป็นเลิศในหมู่คณะ

พระพุทธรองค์ตรัสถามว่า ถ้าคุณสมบัติทั้ง 5 นั้น ขาดไปสักข้อจะยังถือเป็นพราหมณ์หรือไม่ ได้รับคำตอบว่า ถ้าขาดข้อ (3) คือ เรื่องรูปกายไป 1 ข้อ เหลือเพียง 4 ข้อ ก็ยังถือว่ามิคุณสมบัติของพราหมณ์อยู่ครบถ้วน

พระพุทธรองค์ตรัสถามต่อไปว่าใน 4 ข้อ นั้น จะขาดไปข้อใดข้อหนึ่งได้ไหม พราหมณ์ตอบว่า ถ้าขาดข้อ (2) คือ จดจำนัตคาถาไม่ได้ เหลือ 3 ข้อ ก็ยังถือเป็นพราหมณ์

พระพุทธรองค์ตรัสถามต่อไปอีกว่า ถ้าหากขาดไปอีก 1 เหลือเพียง 2 จะเป็นอย่างไรพราหมณ์ตอบว่าถ้าขาดข้อที่ (1) เรื่องชาติกำเนิดดี ยังเหลือ 2 ข้อ คือ **เป็นผู้มั่งคิล** และ**เป็นบัณฑิต** ก็ยังมีคุณสมบัติแห่งการเป็นพราหมณ์อย่างสมบูรณ์

พราหมณ์โสณทัณฑะถูกหักท้วงจากพราหมณ์ทั้ง 500 ที่อยู่ ณ ที่นั้นว่า “ท่านโสณทัณฑะอย่าได้กล่าวอย่างนั้นเลย ท่านโสณทัณฑะกล่าวลบหลู่วรรณะ กล่าวลบหลู่มนต์ กล่าวลบหลู่ชาติ กล่าวคล้อยตามวาทะของพระสมณโคดมฝ่ายเดียวเท่านั้น” พราหมณ์โสณทัณฑะได้อธิบายพร้อมทั้งยกตัวอย่างจนพราหมณ์ทั้ง 500 คน ล้นความสงสัยและยอมจำนนด้วยเหตุผล และเห็นด้วยว่า **องค์ 2** เป็นคุณสมบัติที่สำคัญของพราหมณ์คือ **คิล** และ **ปัญญา**

ใน **ปายาสีราชัญญสูตร** (เล่มที่ 10 ที่มณิกาย มหาวรรค) ท่าน **พระกุมารกัสสปะ** เทียวจาริกไปในโกศลชนบท พร้อมด้วยภิกษุประมาณ 500 รูป ไปถึงนครเสตัพพะ เจ้าผู้ครองนครชื่อ **ปายาสี** ได้มากราบ

ทูลถามปัญหาพร้อมทั้งประชาชนชาวเมืองเสตัพพะ เจ้าปายะลีมีความเชื่อว่า “โลกหน้าไม่มี เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นไม่มี ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี” พระกุมารกัสสะปะไม่ทรงตอบคำถามเกี่ยวกับความเห็นนี้โดยตรง แต่ใช้วิธีถามความเห็นและเหตุผลของเจ้าปายะลีว่าทำไมจึงเชื่ออย่างนั้น แล้วพระกุมารกัสสะปะได้ยกอุปมาอุปมัยเปรียบเทียบให้เห็นที่ละเรื่อง ๆ ไป จนกระทั่งเจ้าปายะลีหาข้อสรุปได้เอง

ครั้งแรกพระกุมารกัสสะปะ ยกอุปมาด้วยพระจันทร์พระอาทิตย์ ถามว่า “พระจันทร์และพระอาทิตย์ นี้อยู่ในโลกนี้หรือโลกหน้า เป็นเทวดาหรือมนุษย์” เจ้าปายะลี ตอบว่า “อยู่ในโลกหน้า มีในโลกนี้ เป็นเทวดาไม่ใช่มนุษย์” พระกุมารกัสสะปะสรุปในประเด็นนี้ว่า “ดูก่อนบพิตร โดยปริยายของบพิตรนี้แล ต้องเป็นอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ โลกหน้ามีอยู่ เหล่าสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้นมีอยู่ ผลวิบากของกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมีอยู่”

8. รู้จังหวะว่าเมื่อไรควรสอนอะไร

การศึกษาพระสูตรทั้ง 186 พระสูตร จะพบว่า โอกาสและจังหวะในการสอนเป็นเรื่องที่สำคัญมาก การให้เนื้อหาธรรมแต่ละครั้งจะมีความเหมาะสมกับโอกาส เหมาะกับบรรยากาศ เหมาะกับสภาพความพร้อมและระดับสติปัญญาของผู้เรียน การสอนของพระพุทธองค์จึงประสบผลสำเร็จ

ตัวอย่างใน**กุกกัณฐสูตร** (เล่มที่ 9 ที่มณิกาย สิลขันธวรรค) หลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงยกตัวอย่างเพื่ออธิบายเกี่ยวกับการบำเพ็ญตบะเพื่อละบาปที่ถูกวิธแล้ว พราหมณ์กุกกัณฐะมีศรัทธาพร้อมที่จะรับฟังแล้ว “ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสอนุบุพพิคาแก่พราหมณ์กุกกัณฐะ คือ ทรงประกาศทานกถา สีกถา สักคกถา โทษของกามที่ต่ำช้าเศร้าหมอง และอันสงส์ในการออกจากกาม เมื่อทรงทราบว่พราหมณ์กุกกัณฐะ **มีจิตควร** (บรรลุธรรม) **มีจิตอ่อน มีจิตปราศจากนิวรณ์ ร่าเริงผ่องใส จึงทรงประกาศพระธรรมเทศนา** ที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงยกขึ้นแสดงด้วยพระองค์เอง คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค โปรดพราหมณ์กุกกัณฐะ เปรียบเหมือนผ้าที่สะอาดปราศจากสีดำ ควรรับน้ำย้อมได้เป็นอย่างดีฉันใด พราหมณ์กุกกัณฐะก็ฉันนั้น **ได้ดวงตาเห็นธรรม** อันปราศจากธุลี ปราศจากมลทินว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา ณ ที่นั้นนั่นเอง” (บรรลुโสตาปัตติผล)

ใน**มหาสิสุต** (เล่มที่ 9 ที่มณิกาย สิลขันธวรรค) เมื่อพระพุทธองค์ทรงชี้แจงให้**เจ้ามหาสิ** เกิดความศรัทธา และสนใจแนวทางปฏิบัติในพระพุทธศาสนาแล้ว พระพุทธองค์ก็ทรงแสดงธรรมทันที โดยตรัสว่า “ถ้าเช่นนั้น ท่านทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักบอก” แล้วดำเนินเนื้อหาธรรมที่เหมาะสมกับผู้ฟัง

9. ใช้อุปมาอุปไมยในการอธิบายเนื้อหา

การใช้อุปมาอุปไมยในการอธิบายเนื้อหาธรรมเป็นวิธีที่ปรากฏบ่อยในพระสูตรต่าง ๆ ในบางครั้งการตอบโดยตรงอาจจะเข้าใจลำบาก จึงต้องมีการยกกรณีต่าง ๆ มาเปรียบเทียบให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจดีขึ้น

ตัวอย่างใน**เกวัญสูตร** (เล่มที่ 9 ที่มณิกาย สิลขันธวรรค) พระพุทธเจ้ายกอุปมาเปรียบเทียบกับนักบวชที่มุ่งแสวงหาคำตอบปัญหาที่ตนสนใจไปยังสำนักต่าง ๆ โดยยก “อุปมาด้วยนกคูฟุ้ง” ยกเรื่องพวกพ่อค้าเดินทะเลยอมนำนกตีสรรพ์ (นกคูฟุ้ง) ลงเรือไปด้วย เมื่อมองไม่เห็นฝั่งและไม่ว่าฝั่งอยู่ทางไหนเขาจะปล่อย

นกให้บินไปตามทิศต่าง ๆ ถ้านกมองเห็นฝั่งอยู่รอบ ๆ มันจะบินเลยไป ถ้านกไม่เห็นฝั่งมันก็จะบินกลับมายังเรือ... “ดูก่อนภิกษุเธอก็ฉันนั้นแล เทียวแสวงหาจนถึงพรหมโลก ก็ไม่ได้รับพยากรณ์ปัญหาในที่สุดก็ต้องกลับมายังสำนักเราอยู่ดีนั่นแหละ...”

ในมหาปริณิพพานสูตร (เล่มที่ 10 ที่ฉกนิทาย มหาวรรค) พระพุทธเจ้าทรงพักจำพรรษาอยู่ ณ **เวฬุคาม** เมืองเวสาลี ในพรรษานั้น พระองค์ “ทรงประชวรอย่างหนักเกิดเวทนาอย่างร้ายแรงถึงใกล้จะปรินิพพาน” แต่ทรงใช้ความเพียรและความอดทนขับไล่อาพาธนั้น แม้จะอาพาธหนักก็ทรงอยู่ในอาการที่สงบ พระอานนท์รู้สึกเป็นทุกข์กับอาการประชวรของพระพุทธองค์ เมื่อเห็นความกังวลของพระอานนท์ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “ดูก่อนอานนท์ บัดนี้ เราแก่เฒ่าเป็นผู้ใหญ่ล่วงกาลผ่านวัยมาโดยลำดับแล้ว วัยของเราเป็นมาถึง 80 ปีแล้ว เกวียนเก้ายังจะขับไปได้เพราะการซ่อมแซมด้วยไม้ไผ่ แม้ฉันทิใด กายของคฤคาคต ฉันทันนั้นเหมือนกัน ยังเป็นไปได้อีกคล้ายกับเกวียนเก้ายี่ซ่อมแซมด้วยไม้ไผ่”

ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 12 มัชฌิมนิทาย มูลปณณาสก์ มีพระสูตรที่สอนเนื้อหาธรรมะโดยใช้อุปมาอุปไมยหลายพระสูตร เช่น **กกกอุปมาสูตร** ใน **โอปัสมวรรค** ยกเรื่องแม่เรือนชื่อเวเททิกามาเป็นอุปมาอุปไมย และยกอุปมาเปรียบเทียบ 3 เรื่อง คือ เปรียบเทียบบุรุษเฒ่าเมื่อน้ำคงคา เปรียบเหมือนกระสอบหนังแมว และโอวาทแสดงการเปรียบเทียบด้วยเลื่อย ใน **โณลคัพพมสูตร** ยกข้ออุปมาด้วยยอสรพิษ ใน **วัณมิกสูตร** ว่าด้วยปริศนาจอมปลวก ใน **นิวาปสูตร** ยกอุปมาพราณปลุกทัญญาหล่อเนื้อ ใน **ปาสราสิสูตร** ยกอุปมากองบ่วงดักสัตว์ ใน **จุฬหัตถิปโทปมสูตร** ยกอุปมาด้วยรอยเท้าช้างใน **มหาสาโรปมสูตร** ยกอุปมาพรมจรรย์กับแก่นไม้ใน **จุฬสาโวปมสูตร** ยกอุปมานักบวชกับผู้แสวงหาแก่นไม้ นอกจากนี้ยังมีพระสูตรอื่น ๆ อีกหลายพระสูตรที่ยกอุปมาอุปไมยมาใช้ในการสอนเนื้อหาธรรมะ

ในจุฬาราลูวาสูตร (เล่มที่ 13 มัชฌิมนิทาย มัชฌิมปณณาสก์ ภิกขุวรรค) พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน เขตพระนครราชคฤห์ ในเย็นวันหนึ่งได้เสด็จไปโปรด **พระราหุล** ซึ่งพำนักที่อัมพลัญญิกุปราสาท พระราหุลได้ถวายน้ำล้างพระบาท พระพุทธองค์เหลือน้ำไว้ในภาชนะหนึ่ง ตรัสกับพระราหุลว่า “เธอเห็นน้ำที่เหลือในภาชนะไหม...ราหุล บุคคลผู้ไม่มีความละเอียดในการกล่าวมุสาทั้งรู้ อยู่ สมณธรรมที่อยู่บ่อยก็เหมือนกันฉันทัน” พระพุทธองค์ทรงเทน้ำที่เหลือทิ้ง ตรัสอุปมาว่า “บุคคลผู้ไม่มีความละเอียดในการกล่าวมุสาทั้งรู้ อยู่ ก็มีสมณธรรมทิ้งเสียแล้วเหมือนกันฉันทัน” พระองค์ทรงคว่ำภาชนะน้ำแล้วทรงอุปมาว่า “บุคคลผู้ไม่มีความละเอียดในการกล่าวมุสาทั้งรู้ อยู่ ก็มีสมณธรรมคว่ำเสียแล้วเหมือนกันฉันทัน” ทรงหงายภาชนะน้ำนั้นขึ้น ทรงอุปมาว่า “บุคคลผู้ไม่มีความละเอียดในการกล่าวมุสาทั้งรู้ อยู่ ก็มีสมณธรรมว่างเปล่าเหมือนกันฉันทัน”

พระพุทธองค์แสดงธรรมโปรดพระราหุล มีการยกอุปมาอุปไมยประกอบหลายสิ่ง ในตอนท้าย พระองค์ตรัสถามว่า “แคว้นมีประโยชน์อะไร” พระราหุลตอบว่า “สำหรับสองดู” พระพุทธองค์ตรัสอุปมาว่า “ฉันทันเหมือนกันแล ราหุล บุคคลควรพิจารณาเสียก่อน แล้วจึงทำ จึงพูด จึงคิด”

10. มีการปรับคำถามให้ใหม่ถ้าผู้เรียนใช้คำถามที่ไม่เหมาะสม

ตัวอย่างในเกวัญสูตร (เล่มที่ 9 ที่มณิกาย สีสันธรรม) ภิกษุได้ทูลถามคำถามพระพุทธองค์ว่า “มหาภูตรูปทั้ง 4 คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ เหล่านี้ย่อมดับไม่มีเหลือในที่ไหนหนอ” พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “ปัญหาข้อนี้เธอมีความถามอย่างนั้น แต่ความถามอย่างนี้ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ **ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในที่ไหน** อุปายรูปที่ยาวและสั้น ละเอียดและหยาบ ทั้งงามและไม่งามย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในที่ไหน **นามและรูปย่อมดับไม่มีเหลือในที่ไหน** ดังนี้” ลำดับต่อจากนั้นพระพุทธองค์จึงทรงพยากรณ์ (ตอบ) คำถามนั้น จนกระทั่งผู้ถาม “มีใจชื่นชมยมิติภาสิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า”

ในอุทุมพริกสูตร (เล่มที่ 11 ที่มณิกาย ปาฏิการวรรค) **นิโครธปริพาชก** กล่าวคำจ้วงจาบต่อพระพุทธเจ้า และท้าทายให้พระพุทธเจ้ามาประลองปัญหาธรรมะกัน นิโครธได้ถามปัญหาว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า สำหรับทรงแนะนำพระสาวกนั้นชื่ออะไร ธรรมชื่ออะไรสำหรับรู้แจ้งชัดอาทิพรหมจรรย์ อันเป็นที่อาศัยอยู่แห่งพระสาวกที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแนะนำแล้วถึงความยินดี”

พระพุทธองค์ไม่ทรงตอบคำถามนี้ เพราะเห็นว่าไม่ใช่คำถามที่เขาสนใจจะรู้จริงควรจะถามเรื่องที่ลัทธิของเขาสอนจึงน่าสนใจและเป็นประโยชน์มากกว่า จึงตรัสว่า “นิโครธ ท่านจงถามปัญหาในการรังเกียจบาปอย่างยิ่งในลัทธิอาจารย์ของท่านเถิดว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ การรังเกียจบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์มีอย่างไรหนอแล ที่ไม่บริบูรณ์มีอย่างไร”

นิโครธรู้และสนใจเรื่องเหล่านี้อยู่แล้ว จึงทูลขอให้พระองค์ทรงชี้แจงว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์แล มีวาทะรังเกียจบาปด้วยตบะ มีการรังเกียจบาปด้วยตบะเป็นแก่นสาร คือ ตัดแน่นการรังเกียจบาปด้วยตบะ การรังเกียจบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์มีอย่างไรหนอแล ที่ไม่บริบูรณ์มีอย่างไร”

พระพุทธองค์ทรงอธิบายเรื่องการบำเพ็ญตบะเพื่อหนีบาปตามความเชื่อของนักบวชในสมัยนั้นว่าไม่ถูกต้องอย่างไร แล้วโยงไปสู่แนวทางการปฏิบัติธรรมเพื่อหลีกเลี่ยงบาปตามแนวพระพุทธศาสนา

11. ยกทั้งสิ่งที่ดีและสิ่งไม่ดีมาเปรียบเทียบให้เห็น

ในโลหิจจสูตร (เล่มที่ 9 ที่มณิกาย สีสันธรรม) หลังจากสอน**โลหิจจพราหมณ์** ให้ละความเห็นผิดแล้ว พระพุทธเจ้าทรงยกกรณีเรื่อง “**ศาสดาที่ควรหักท้วง 3 จำพวก**” คือ (1) ศาสดาบางคนออกบวชเป็นบรรพชิต ยังไม่บรรลुธรรม แต่กลับแสดงธรรมบอกว่าเพื่อ “ประโยชน์ของท่านทั้งหลาย เพื่อความสุขของท่านทั้งหลาย” ...สาวกไม่ตั้งใจฟังคำสอนนั้น หลีกหนีไปอยู่กับศาสดาองค์อื่น การสอนนั้นจึงเหมือน “บุรุษที่ติดตามเข้าหาสตรีที่กำลังถอยหลังหนี” (2) ศาสดาที่ออกบวช เขายังไม่ได้บรรลु กลับแสดงธรรมสั่งสอนว่าเพื่อประโยชน์ของศิษย์ เพื่อความสุขของศิษย์ สาวกยอมตั้งใจฟัง ไม่หลีกหนีไป ศาสดาเช่นนั้นเหมือน “บุคคลละเลยนาของตน แล้วสำคัญเห็นนาของผู้อื่นว่าเป็นของตนควรบำรุง” และ (3) ศาสดาที่บรรลุแล้วแสดงธรรมสอนสาวก แต่สาวกไม่ยอมฟัง ไม่ตั้งใจฟัง ไม่ทำตาม เหมือน “บุคคลตัดเครื่องจองจำเก่าได้แล้ว กลับสร้างเครื่องจองจำขึ้นใหม่” ศาสดาทั้ง 3 จำพวกนี้ควรได้รับการหักท้วง

โลหิจจพราหมณ์ได้ทูลถามถึง “**ศาสดาที่ไม่ควรทักท้วง**” ว่าเป็นอย่างไร พระพุทธองค์ทรงยกลักษณะของพระองค์ตามที่ปรากฏใน**พระพุทธคุณ** พระองค์ได้ตรัสรู้แล้วสอนหมู่สัตว์ให้รู้ตาม ทำให้มีผู้ศรัทธาออกบวช แล้วทรงแสดงถึงแนวทางปฏิบัติหลังออกบวชแล้ว

ใน**มหาปริณิพพานสูตร** (เล่มที่ 10 ที่มณิกาย มหาวรรค) พระพุทธเจ้าเสด็จไปประทับที่**ปาฏลิกาม** ได้มีประชาชนชาวปาฏลิกามพากันเข้าเฝ้า พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโปรดในเรื่อง “**ศีลวัตรของคนทุกศีล 5 ประการ**” คือ (1) เข้าถึงความเสื่อมแห่งโภคะอย่างใหญ่อันมีความประมาทเป็นเหตุ (2) เกียรติศัพท์อันชั่วของคนทุกศีลย่อมกระฉ่อนไป (3) จะเข้าไปสู่บริษัทใด ๆ ย่อมครั่นคร้าม เก้อเขิน (4) ย่อมหลงกระทำกาล และ (5) เบื้องหน้าแต่ตายเพราะแตกกายย่อมเข้าถึงอบาย ต่อจากนั้นทรงแสดงธรรมใน**สิ่งตรงข้าม** คือ “**อานิสสแห่งศีลสมบัติของคนมีศีล 5 ประการ**” คือ (1) ย่อมได้รับกองโภคะใหญ่อันมีความไม่ประมาทเป็นเหตุ (2) เกียรติศัพท์อันงามของคนมีศีล ถึงพร้อมด้วยศีลย่อมขจรไป (3) จะเข้าสู่บริษัทใด ๆ ย่อมมองอาจไม่เก้อเขิน (4) ย่อมไม่หลงทำกาล และ (5) เบื้องหน้าแต่ตายเพราะแตกกาย ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

ใน**ลักกปัญหสูตร** (เล่มที่ 10 ที่มณิกาย มหาวรรค) **ท้าวสักกะจอมเทพ** ได้ทูลถามปัญหาพระพุทธเจ้าว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญทุกขะ ก็ภิกษุปฏิบัติอย่างไรจึงจะชื่อว่าปฏิบัติแล้วเพื่อความสำรวมในปาฏิโมกข์” พระพุทธองค์ทรงอธิบายโดยแยกกายสมาจารเป็น 2 คือ ที่ควรเสพและไม่ควรเสพ แยกวจีสมาจาร เป็น 2 คือ ที่ควรเสพและไม่ควรเสพ ที่ว่าควรเสพคือ เมื่อเสพแล้ว “อกุศลธรรมเสื่อม และกุศลธรรมเจริญขึ้น” ส่วนที่ไม่ควรเสพนั่น เมื่อเสพแล้ว “อกุศลธรรมเจริญขึ้น และกุศลธรรมเสื่อม”

ท้าวสักกะจอมเทพได้ทูลถามเรื่อง **อินทรีย์สังวร**ว่า “ก็ภิกษุปฏิบัติอย่างไรจึงจะชื่อว่าปฏิบัติแล้วเพื่อความสำรวมอินทรีย์” พระพุทธองค์ทรงอธิบายเกี่ยวกับหลักเกณฑ์พิจารณาว่าอะไรควรเสพและไม่ควรเสพในอินทรีย์ทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ท้าวสักกะจอมเทพได้ทูลถามปัญหาและสนทนากับพระพุทธเจ้าหลายเรื่อง จนหมดความสงสัยและชื่นชมศรัทธาพระพุทธองค์อย่างสูง พร้อมทั้งเหล่าเทพเทวดาที่มาประชุมก็ได้เข้าใจธรรมและชื่นชมศรัทธาพระพุทธองค์เป็นอย่างมาก

12. แสดงให้เห็นทั้งทางเจริญและทางเสื่อมควบคู่กัน

ใน**อัมพัฏฐสูตร** (เล่มที่ 9 ที่มณิกาย คีลขันธวรรค) หลังจากพระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมให้**อัมพัฏฐมาณพ** ได้ทราบถึงแนวทางปฏิบัติเพื่อให้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะแล้ว หลังจากนั้นพระองค์ก็โปรดแสดงถึง “**ทางเสื่อมวิชาและจรณะ**” 4 ประการ โดยสรุปได้แก่ ผู้ที่ยังไม่ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ พยายามบำเพ็ญเพียรให้เป็นฤาษีแต่ยังห่วงเรื่องการกินการอยู่ ก็ไม่สามารถบรรลุถึงธรรมขั้นสูงสุดได้

13. เริ่มต้นสอนโดยให้หัวข้อย่อ ๆ ก่อนแล้วอธิบายเนื้อหาละเอียดแล้วสรุปหัวข้อเป็นการปิดท้าย

ในแทบทุกพระสูตร พระพุทธเจ้าทรงสอนธรรมโดยยกหัวข้อธรรมก่อน แล้วทรงแสดงเนื้อหาโดยพิศดาร เมื่อจบเนื้อหาแล้วทรงสรุปหัวข้อเป็นการย้ำอีกครั้งหนึ่ง

ตัวอย่างในมหาปริณิพพานสูตร (เล่มที่ 10 ทีฆนิกาย มหาวรรค) ที่เมืองเวสาลี พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่พำนักอยู่ที่อัมพปาลีวัน พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโปรดภิกษุทั้งหลายด้วยเรื่อง **สติปัฏฐาน 4** ในตอนที่กล่าวถึงเรื่อง **สติ** และ **สัมปชัญญะ** พระองค์ตรัสสอนดังนี้ “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอยู่ นี่เป็นอนุศาสน์ของเราสำหรับเธอ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างไรก็ตามภิกษุจึงจะชื่อว่า **เป็นผู้มีสติ** ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมพิจารณาเห็นภายในกายอยู่ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ เป็นผู้ไม่เพียร มีสติสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกอย่างนี้แล **ภิกษุจึงจะชื่อว่าเป็นผู้มีสติ**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างไรก็ตามภิกษุจึงจะชื่อว่า **เป็นผู้ประกอบด้วยสัมปชัญญะ** ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้กระทำความรู้ตัวในการก้าว ในการถอย ในการแล ในการเหลียว ในการคู้เข้า ในการเหยียดออก ในการทรงส่งมาภิ บาตร และจีวร ในการฉน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม ในการถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ย่อมทำความรู้สึกตัวในการเดิน การยืน การนั่ง การหลับ การตื่น การพูด การนิ่ง อย่างนี้แล ภิกษุจึงชื่อว่า **เป็นผู้ประกอบด้วยสัมปชัญญะ**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย “**ภิกษุควรเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอยู่ นี่เป็นอนุศาสน์ของเราสำหรับเธอ**”

ในมหาสติปัฏฐานสูตร (เล่มที่ 10 ทีฆนิกาย มหาวรรค) พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในกุรุชนบท ในหมู่บ้าน กัมมมาสทัมมะ ทรงแสดงธรรมเรื่องมหาสติปัฏฐานแก่ภิกษุสาวก ดังนี้ “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงความโศกและปริเทวะ เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุธรรมที่ถูกต้อง เพื่อให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน **หนทางนี้คือสติปัฏฐาน 4 ประการ 4 ประการเป็นไฉน...**” ลำดับต่อจากนั้นพระองค์ทรงให้รายละเอียดในธรรมะข้อนี้ทั้งภาคความรู้และแนวทางปฏิบัติ พระองค์ทรงสรุปหัวข้อธรรมในตอนท้าย รวมทั้งบอกอานิสงส์แห่งการเจริญสติปัฏฐาน 4 ดังนี้ “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ผู้ใดผู้หนึ่งพึงเจริญสติปัฏฐาน 4 นี้ อย่างนี้ ตลอด 7 ปี เขาพึงหวังผล 2 ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ พระอรหัตผลในปัจจุบัน 1 หรือเมื่อยังมีอุปาทิเหลืออยู่เป็นพระอนาคามี1...”

14. การเล่าเรื่องราวเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีตเพื่อให้เข้าใจปัจจุบัน

เนื่องจากพระพุทธเจ้าทรงมีบุพเพนิวาสานุสติญาณ จึงสามารถระลึกเหตุการณ์ในอดีตได้อย่างแจ่มชัด คุณสมบัติเช่นนี้พระสาวกก็สามารถทำได้เป็นอย่างดี ในหลายพระสูตร พระพุทธองค์สอนโดยยกเหตุการณ์และเรื่องราวในอดีตมาเล่าให้สาวกหรือผู้เข้าเฝ้าฟัง ทำให้สามารถเข้าใจธรรมะได้ดียิ่งขึ้น

ตัวอย่างในมหาปทานสูตร (เล่มที่ 10 ทีฆนิกาย มหาวรรค) เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงเล่าเรื่องเกี่ยวกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอดีต ย้อนหลังไปถึง 91 กัป นับตั้งแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าชื่อวิปัสสี พระสิสี พระเวสสภู จนมาถึงยุคปัจจุบัน คือ ภัททกัป มีพระกุกสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน คือ พระโคตมะ เป็นองค์ที่ 4

ในมหาสุทฺธสนสูตร (เล่มที่ 10 ทีฆนิกาย มหาวรรค) ในพระสูตรนี้ พระอานนท์ ได้เล่าถึงเหตุการณ์เมื่อพระพุทธองค์ใกล้จะเสด็จปรินิพพาน พระอานนท์ได้ทูลขอให้พระองค์ไปปรินิพพานที่เมืองอื่นที่ใหญ่

กว่าเมืองกุสินาราซึ่งเป็นเมืองเล็ก แต่พระพุทธองค์ทรงตั้งพระทัยจะเสด็จปรินิพพานที่เมืองกุสินารา เพราะเคยเป็นเมืองใหญ่ในอดีต มีพระมหาสุทิสสณะเป็นกษัตริย์ ในสมัยนั้นเมืองกุสินารามีชื่อว่า **เมืองกุสาวดี** และพระมหาสุทิสสณะในสมัยนั้นก็คือพระพุทธเจ้าได้กลับชาติมาเกิดอีกครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงเล่าเรื่องราวของพระมหาสุทิสสณะและเรื่องของเมืองกุสาวดีโดยละเอียด

อีก 2 พระสูตรในมหาเวรรคก็แสดงเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตเช่นเดียวกันคือ **มหาโควินทสูตร** เมื่อพระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็น **มหาโควินทพราหมณ์** กับ **มหาสมัยสูตร** เป็นเรื่องราวที่มีการประชุมของเหล่าเทวดาทั้งหลาย ณ ที่นั้นพระองค์ทรงประกาศนามเทวดาทั้งหลายให้ภิกษุได้ทราบ และตรัสว่าเหตุการณ์ที่เหล่าเทวดามาประชุมกันเพื่อค้นหาพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์เช่นนี้ ในอดีตก็เคยมีมาแล้วและในอนาคตก็จะมีขึ้นเช่นกัน นอกจากนี้พระพุทธองค์ทรงประกาศนามเหล่าภิกษุทั้งหลาย ท้าวจุลโลกบาล บ่าวของท้าวจุลโลกบาล เหล่านาค เอร่าวันเทพบุตร ปักษีทวิชาติผู้เป็นทิพย์ พวกอสูรอาศัยสมุทรรอยู่ และเหล่าเทวดาต่าง ๆ

ใน **จักกวัตติสูตร** และ **อัคคัณฐสูตร** (เล่มที่ 11 ที่มณิกาย ปาฏิการวรรค) ก็ทรงเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นในอดีตหลายกับเกี่ยวกับกำเนิดโลก กำเนิดมนุษย์ ให้เหล่าสาวกเข้าใจความเป็นมาของโลก มนุษย์ และสรรพสัตว์ทั้งหลาย วิวัฒนาการของความเจริญและความเสื่อมของสังคมมนุษย์

15. ไม่ตอบคำถามโดยตรง แต่ไปพูดถึงสิ่งอื่น และทำให้ผู้เรียนเข้าใจเนื้อหาได้

ตัวอย่างที่เด่นชัด ได้แก่ เรื่องใน **มหาปรินิพพานสูตร** (เล่มที่ 10 ที่มณิกาย มหาเวรรค) เมื่อพระพุทธเจ้าประทับบนเขาคิชฌกูฏ ในเขตพระนครราชคฤห์ พระเจ้าแผ่นดินมคธ คือ **พระเจ้าอชาตศัตรู** ประารถนาจะยกทัพไปปราบแคว้น **วัชชี** จึงส่งให้ **วัสสการพราหมณ์** ไปกราบทูลถามความเห็นพระพุทธเจ้า ในขณะทีวัสสการพราหมณ์ทูลถามความเห็น พระอานนท์อยู่ถวายงานอุปัฏฐาก ณ ที่นั้น พระพุทธองค์ไม่ได้ตอบคำถามของวัสสการพราหมณ์โดยตรง แต่ตรัสถามพระอานนท์ถึงการปฏิบัติของประชาชนแคว้นวัชชีว่า ยังคงปฏิบัติตาม **หลักอปริหานิยธรรมทั้ง 7 ประการ** ตามที่พระพุทธองค์เคยสั่งสอนไว้หรือไม่ พระอานนท์กราบทูลว่าชาววัชชียังคงประพฤติปฏิบัติครบทั้ง 7 ประการอย่างเคร่งครัด ลำดับนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเรื่อง **อปริหานิยธรรม 7** คือ **ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม** เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว ถือเป็นหลักในการปกครองบ้านเมืองให้มีความร่มเย็นโดยใช้หลักสามัคคีธรรม เมื่อฟังธรรมจบ วสสการพราหมณ์ ก็เข้าใจว่า เมื่อชาววัชชียังปฏิบัติดีมั่นตามหลักอปริหานิยธรรมอยู่ ไม่มีใครสามารถเอาชนะด้วยการรบได้ นอกจากจะคิดหากลอุบายให้แตกความสามัคคีกัน

ใน **มหาปรินิพพานสูตร** เช่นเดียวกัน ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จปรินิพพานเพียงชั่วเวลานิดเดียว มีปริพาชกชื่อ **สุภทัหะ** ได้ขอเข้าเฝ้าเพื่อทูลถามข้อสงสัยในธรรมบางประการ แต่พระอานนท์ไม่อนุญาตให้เข้าเฝ้า พระพุทธองค์ได้ยินเสียงเจรจากัน จึงอนุญาตให้เข้าเฝ้า สุภทัหะได้ถามคำถามเกี่ยวกับผลการปฏิบัติของเจ้าลัทธิต่าง ๆ ที่มีชื่อเสียงหลายคน แต่พระพุทธองค์ทรงห้ามไว้ ทรงตรัสว่า “อย่าเลย สุภทัหะ ข้อที่ถามนั้นงดเสียเถิด ดูก่อนสุภทัหะ เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน ท่านจงตั้งใจฟังธรรมนั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว...” แล้วทรงชี้แจงหลักอริยมรรคประกอบด้วยองค์ 8 ในธรรมวินัยให้ฟัง และบอกว่าถ้าภิกษุ

ปฏิบัติตามธรรมวินัยแล้วโลกไม่พึงว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย สุกุทัพลาบปลื้มยินดีมาก ขอบรรพชา สุกุทัพล้างเป็นภิกษุองค์สุดท้ายที่บวชต่อหน้าพระพักตร์ หลังจากบวชแล้วไม่นาน ได้ปลีกตัวไปบำเพ็ญเพียร อยู่ผู้เดียว และได้ตรัสรู้เป็นพระอรหันต์ในเวลาต่อมา

16. ใช้การพยากรณ์เหตุการณ์ในอนาคต

ในหลายพระสูตรพระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ถึงเหตุการณ์ในอนาคตให้รู้วาทังไปภายหลังบุคคลหรือสถานที่ หรือเหตุการณ์นั้น ๆ จะเป็นอย่างไร

ตัวอย่างในมหาปริณิพพานสูตร (เล่มที่ 10 ทีฆนิกาย มหาวรรค) พระองค์ประทับอยู่ในแคว้นมคธ สมัยนั้น **สุนิระ** และ **วัสสการะ** อำมาตย์ผู้ใหญ่ของมคธรัฐ อยู่ในระหว่างสร้างเมืองในปาฏลีคามเพื่อป้องกันการรุกรานของพวกเจ้าวัชชี พระพุทธองค์เสด็จลุกขึ้นในเวลาเช้ามีด ตรัสเรียกพระอานนท์มาถามว่า ใครจะสร้างเมืองในปาฏลีคาม ได้รับคำตอบว่า สุนิระ และวัสสการะ แล้วพระพุทธองค์ทรงพยากรณ์ว่า “ที่นี้จักเป็นที่อยู่อันประเสริฐ เป็นทางค้าขาย เป็นนครอันเลิศ ชื่อว่า ปาฏลีบุตร เป็นที่แก้ห่อภณทะ นครปาฏลีบุตรจักมีอันตราย 3 ประการ คือ ไฟ น้ำ หรือการยุให้แตกพวก”

ในกุกกุติกสูตร (เล่มที่ 13 มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ คหปติวรรค) พระพุทธองค์ประทับอยู่ในโกถียชนบท ได้มีนักบวชต่างลัทธิ 2 คนเข้าเฝ้า คือ **ปณณโกสิยบุตร** ผู้ประพตัตถิวดังโค กับ **เสนียะอเจละ** ผู้ประพตัตถิวดังสุนัช ได้ทูลถามว่า การที่เขาถือวัตรอย่างนั้น ตายแล้วพวกเขาจะไปไหน พระพุทธองค์ตอบว่า ก็ไปตามแนวทางที่ตนประพตติ คือ เป็นโคกับเป็นสุนัช และถ้าทำบาป คิดบาปด้วยก็จะต้องลงอาบัย ทั้ง 2 คนรู้สึกเสียใจและร้องไห้ แล้วทูลขอฟังธรรมะจากพระพุทธองค์ พระองค์ทรงแสดงธรรมเรื่อง **กรรมดำรงมชาว 4** ทำให้ทั้ง 2 คนเกิดศรัทธาเลื่อมใสเลิกประพตัตถิวดังกล่าว คนแรกขอเป็นอุบาสกถึงไตรสรณาคมณ์ตลอดชีวิต คนหลังขอบวชในสำนักพระพุทธเจ้า ตั้งใจบำเพ็ญเพียรในแนวทางอริยะ ในที่สุด “ท่านเสนียะได้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่งในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย”

17. สอนโดยกล่าวเป็นคาถาคำประพันธ์

ในพระสูตรต่าง ๆ จะทราบคำสอนที่พูดเป็นคาถาหรือคำประพันธ์อยู่บ่อย เป็นคาถาซึ่งเป็นพุทธวจนะโดยตรง คำประพันธ์ของพระสาวก ตลอดจนคำประพันธ์ของเทวดาและของพระพรหม คำประพันธ์เหล่านี้ถือว่าเป็นคำสอนที่ใช้ถ้อยคำไพเราะและมีเนื้อหาหลุ่มลึกกินใจ

ในมหาปริณิพพานสูตร (เล่มที่ 10 ทีฆนิกาย มหาวรรค) อำมาตย์ผู้ใหญ่ในมคธรัฐชื่อ **สุนิระ** และ **วัสสการะ** ได้อาราธนาพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งภิกษุสาวกไปรับภัตตาหารยังสถานที่ของตน หลังจากเสร็จภัตกิจแล้ว พระพุทธองค์ทรงอนุโมทนาด้วยพระคาถาว่า

“บัณฑิตยชาติสำเร็จการอยู่ในประเทศใด ย่อมเชื่อเชิญท่านผู้มีศีล ผู้สำรวมแล้ว
ประพตติพรหมจรรย์ ให้บริโศกในประเทศนั้น ได้อุทิศทักษิณาทานให้แก่เทวดาที่มีอยู่
ณ ที่นั้น เทวดาเหล่านั้นได้รับบูชาแล้ว ย่อมบูชาตอบเขา ได้รับความนับถือแล้วย่อม

นับถือตอบเขา แต่นั่นย่อมอนุเคราะห์เขา เหมือนมารดาอนุเคราะห์บุตรซึ่งเกิดแต่อก
ฉะนั้น บุรุษอันเทวดาอนุเคราะห์แล้วย่อมเห็นความเจริญทุกเมื่อ”

พระคาถาประพันธ์นี้เป็นการสอน**สุนิระ** และ**วัสสการะ**โดยตรง

ในมหาปรินิพพานสูตร เดียวกันนี้เอง เมื่อพระพุทธเจ้าทรงปลงอายุสังขารที่ป่าวาลเจดีย์ เมื่อ
เวลาสี่ ได้ตรัสเป็นคาถาประพันธ์สอนภิกษุสาวก ว่า

“วัยของเราแก่หง่อมแล้ว ชีวิตของเราเป็นของน้อย เราจักละพวกเธอไป เรากระทำที่
พึงแก่ตนแล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเป็นผู้ไม่ประมาท มีสติ มีศีล อันดีเกิด
จเป็นผู้มีความดำรงมั่นดีแล้ว ตามรักษาจิตของตนเถิด ผู้ใดจักเป็นผู้ไม่ประมาทอยู่
ในธรรมวินัยนี้ ผู้นั้นจักละชาติสังสาร แล้วกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้”

ในมหาปรินิพพานสูตร เช่นเดียวกัน ในทันทีที่พระพุทธเจ้าทรงเสด็จดับขันธปรินิพพาน ได้เกิด
แผ่นดินไหวใหญ่ เกิดความขนพองสยองเกล้าน่าสะพรึงกลัว ทั้งกลองทิพย์ก็บันลือขึ้น ท้าวสหัมบดีพรหมได้
ตรัสคาถาความว่า : -

“สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง จักต้องทอดทิ้งร่างกายไว้ในโลก แต่พระศาสดา ผู้เป็นศาสดา
เช่นนั้น หาบุคคลจะเปรียบมิได้ในโลก เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงมีพระกำลัง
ยังเสด็จปรินิพพาน”

ท้าวสักกะจอมเทพ ได้ตรัสพระคาถาว่า : -

“สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา บังเกิดขึ้นแล้ว
ย่อมดับไป ความเข้าไปสงบสังขารเหล่านี้เป็นสุข”

ท่านพระอนิรุทธะได้กล่าวคาถาความว่า : -

“ลมอัสสาสะปัสสาสะของพระมุนีผู้มีพระทัยตั้งมั่น คงที่ ไม่หวั่นไหว ทรงปรารภสันติ
ทรงทำกาลละ มิได้มีแล้ว พระองค์มีพระทัยไม่หวั่นไหว ทรงอดกลั้นเวทนาได้แล้ว ความ
พ้นแห่งจิตได้มีแล้ว เหมือนดวงประทีปดับไป ฉะนั้น”

18. สอนในลักษณะของพุทธอุทาน

มีหลายพระสูตรที่พระพุทธเจ้าประสพสถานที่หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ พระองค์ทรงเปล่งพระวาจา
อุทาน เชิงอุปมาอุปไมย พยากรณ์ หรือเป็นคาถาภาษิต สอนเหล่าสาวกและพุทธศาสนิกชนทั่วไป

ตัวอย่าง**ในมหาปรินิพพานสูตร** (เล่มที่ 10 ที่มณิกาย มหาวรรค) เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จจากกิจที่
บ้านของอำมาตย์**สุนิระ** และ **วัสสการะ** แล้ว ได้ทรงนำพระภิกษุสาวกเดินทางไปยังฝั่งแม่น้ำคงคา แล้วข้าม
ไปยังฝั่งตรงข้ามในเวลาชั่วพริบตา ต่างจากประชาชนทั่วไป ต้องเที่ยวหาเรือ แพ ผูกท่อนต่าง ๆ ณ สถานที่นี้
พระพุทธองค์ทรงเปล่งพระอุทานเป็นเชิงอุปมาอุปไมยว่า

“เหล่าชนที่จะข้ามสระ คือ ตัดถอนอันเว้าแหว่ง ต้องสร้างสะพาน คือ (อริยมรรค) พ้นเปือกตม ก็และ
ขณะที่ชนกำลังผูกท่อนอยู่หมู่ชนผู้มีปัญญาข้ามได้แล้ว”

19. สอนให้ฟังตนเองและฟังธรรม

แนวทางในพระพุทธศาสนาจะเป็นการปฏิบัติด้วยตนเอง จึงประสบผลอย่างแท้จริง ในหลายพระสูตรเน้นให้สาวกฟังตนเองและฟังธรรม ไม่ใช่ฟังบุคคลอื่นหรือฟังสิ่งอื่นนอกเหนือตน

ในมหาปริณิพพานสูตร (เล่มที่ 10 ทีฆนิกาย มหาวรรค) เมื่อพระอานนท์แสดงความกังวลด้วยพระพุทธเจ้าใกล้จะถึงปรินิพพาน พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมแก่พระอานนท์เรื่องฟังตน ฟังธรรม ดังนี้ “ดูก่อนอานนท์ ผู้ใดผู้หนึ่ง ในบัดนี้ก็ดี โดยที่เราล่วงไปแล้วก็ดี จักเป็นผู้มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง มีใช้มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือ มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง มีใช้มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ ภิกษุของเราที่เป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษาจักปรากฏอยู่ในความเป็นยอดเยี่ยม”

20. สอนโดยกล่าวเป็นนัยให้ผู้เรียนรู้เอง

ในการสอนของพระพุทธเจ้าในพระสูตรต่าง ๆ มีหลายพระสูตรพระองค์ตรัสเป็นนัยให้ผู้เรียนนำไปคิดเอง หรือใคร่ครวญไตร่ตรองต่อด้วยตนเอง

ตัวอย่างที่เด่นชัดมีในมหาปริณิพพานสูตร (เล่มที่ 10 ทีฆนิกาย มหาวรรค) ในตอนที่พระองค์ทรงปลงอายุสังขาร เมื่อพระองค์ประทับอยู่ที่ป่าวาลเจตีย์ ได้ทรงรับสั่งเป็นนัยกับพระอานนท์ว่า “ดูก่อนอานนท์ เมืองเวสาลีน้ำร้อนรมย์ อุเทนเจตีย์ โคตมเจตีย์ สัตตัมพเจตีย์ พหุคคเจตีย์ สารันทเจตีย์ ปาวาลเจตีย์ ต่างน้ำร้อนรมย์ อิทธิบาททั้ง 4 อันผู้ใดผู้หนึ่งเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว กระทำให้เป็นดุจยาน กระทำให้เป็นดุจพื้น ให้ตั้งมั่นแล้ว สังสมแล้ว ปราภคแล้ว **ผู้นั้นเมื่อจำนงอยู่ พึงดำรงอยู่ได้ตลอดกับ หรือเกินกว่ากับ** ดูก่อนอานนท์ อิทธิบาททั้ง 4 ภาคตเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว กระทำให้เป็นดุจยาน กระทำให้เป็นดุจพื้น ให้ตั้งมั่นแล้ว สังสมแล้ว ปราภคแล้ว **ตถาคตนั้น เมื่อจำนงอยู่ จะพึงดำรงอยู่ได้ตลอดกับ หรือเกินกว่ากับ**”

พระพุทธองค์ตรัสเช่นนี้ถึง 3 ครั้ง พระอานนท์ก็มีอาจุฐัน เพราะถูกमारเข้าดลใจ “จึงมิได้ทูลวิงวอนพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงดำรงอยู่ตลอดกับ ขอพระสุคตจงทรงดำรงอยู่ตลอดกับเพื่อประโยชน์ของชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขของชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขของมนุษย์และเทวดาทั้งหลาย ดังนี้”

21. สอนหลักเกณฑ์ในการวินิจฉัยสิ่งต่าง ๆ

ในสภาพความเป็นจริงในสังคม เราจะพบทั้งสิ่งที่เป็นจริงและไม่จริง บางสิ่งที่เป็นเรื่องถูก – ไม่ถูก บุญกับบาป ดีกับชั่ว หรือสิ่งที่ขัดแย้งต่าง ๆ เราจึงต้องมีหลักเกณฑ์ในการจำแนกแยกแยะ การตัดสินใจ การวินิจฉัยในเรื่องต่าง ๆ นั้น มีหลายพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงสอนหลักเกณฑ์ในการวินิจฉัยสิ่งต่าง ๆ

ในมหาปริณิพพานสูตร (เล่มที่ 10 ทีฆนิกาย มหาวรรค) หลังจากพระพุทธเจ้าทรงปลงอายุสังขารแล้ว ไปผ่านักที่อนันทเจตีย์ ในโกคนคร พระองค์ทรงแสดงธรรมเรื่อง มหาปเทส 4 โปรดพระภิกษุสาวก โดยให้หลักในการพิจารณาวินิจฉัยสิ่งที่ได้ยินได้ฟังมาใน 4 กรณี คือ (1) เรื่องที่มีผู้เล่าว่า “ข้อนี้ข้าพเจ้าได้ฟังมา ได้รับมา เฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าเป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นคำสอนของพระศาสดา”

(2) ถ้ามีผู้กล่าวอย่างนี้ว่า “สงฆ์พร้อมทั้งพระเถระ พร้อมทั้งปฎิโมกษ์ อยู่ในอาวาสไหน ข้าพเจ้าได้ฟังมา ได้รับมาเฉพาะหน้าสงฆ์นั้นว่านี้เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นคำสั่งสอนของพระศาสดา” (3) ถ้ามีผู้กล่าวอ้างว่า “ภิกษุผู้เป็นเถระมากรูปอยู่ในอาวาสไหน เป็นพหูสูต มีอาคมอันมาถึงแล้ว เป็นผู้ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา ข้าพเจ้าได้ฟังมา รับเฉพาะหน้าพระเถระเหล่านั้นว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นคำสั่งสอนของพระศาสดา” และ (4) มีผู้บอกว่า “ภิกษุผู้เป็นเถระอยู่ในอาวาสไหน เป็นพหูสูต มีอาคมอันมาถึงแล้ว เป็นผู้ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา ข้าพเจ้าได้ฟังมา ได้รับมาเฉพาะหน้าพระเถระเหล่านั้นว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นคำสั่งสอนของพระศาสดา”

พระพุทธองค์ทรงแสดงวิธีวินิจฉัยทั้ง 4 กรณี ดังนี้ “พวกเธอไม่ฟังขึ้นชมไม่ฟังคัดค้านคำกล่าวของภิกษุนั้น ครั้นแล้ว ฟังเรียนบทและพยัญชนะเหล่านั้นให้ดี แล้วสอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย ถ้าเมื่อสอบสวนในพระสูตรเทียบเคียงในพระวินัย ลงในพระสูตรไม่ได้ ลงในพระวินัยไม่ได้ ฟังถึงความตกลงในข้อนี้ว่า นี่มีใช้คำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าแน่นอน และพระเถระนั้นจำมาผิดแล้ว ดังนั้น พวกเธอพึงทิ้งคำกล่าวนั้นเสีย ถ้าเมื่อสอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัยลงในพระสูตรได้ เทียบเคียงในพระวินัยได้ ฟังถึงความตกลงในข้อนี้ว่า นี่เป็นคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าแน่นอน และพระเถระนั้นจำมาถูกต้องแล้ว”

ในพหูเวณียสูตร (เล่มที่ 13 มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ คหปติวรรค) พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ เขตวนาราม พระนครสาวัตถี ช่างไม้ชื่อ**ปัญจกังคะ** ได้สนทนาศรรคมกับ**พระอุทายี** ได้มีความคิดเห็นขัดแย้งกัน โดยนายช่างไม้ถามพระอุทายีว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเวทนาไว้เท่าไร” พระอุทายีตอบว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเวทนาไว้ 3 คือ สุขเวทนา 1 ทุกขเวทนา 1 อทุกขมสุขเวทนา 1 ดูก่อนคฤหบดี พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเวทนาไว้ 3 ประการนี้แล” นายช่างไม้แย้งว่า “ข้าแต่พระอุทายีพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ได้ตรัสเวทนาไว้ 3 ประการ แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเวทนาไว้ 2 ประการ คือ สุขเวทนา 1 ทุกขเวทนา 1 เพราะอทุกขมสุขเวทนา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ใน**สุขอันสงบ อันประณีตแล้ว**” ทั้งสองฝ่ายไม่สามารถตกลงกันได้ พระอานนท์นำความขึ้นทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสว่าปัญหาอย่างเดียวกันเราสามารถพิจารณาได้หลายแง่ “...ดูก่อนอานนท์ แม้วทนา 2 เราก็ได้กล่าวไว้โดยปริยายหนึ่ง ถึงเวทนา 3 เวทนา 4 เวทนา 5 เวทนา 6 เวทนา 18 เวทนา 36 เวทนา 108 เราก็ได้กล่าวไว้โดยปริยายหนึ่ง... ธรรมที่เราแสดงแล้วโดยปริยายอย่างนี้ ผู้ใดไม่รู้ตาม ไม่สำคัญตาม และไม่ยินดีตามด้วยดี ซึ่งคำกล่าวที่พูดดีของกันและกัน...ผู้นั้นจะได้ผลอันนั้นคือ จักบาดหมางกัน ทะเลาะวิวาทกัน...ผู้ใดรู้ตาม สำคัญตามและยินดีตามด้วยดี ซึ่งคำกล่าวดีพูดดีของกันและกัน ในธรรมที่แสดงโดยปริยายอย่างนี้แล้ว ผู้นั้นจะได้ผลอันนี้คือ จักพร้อมเพรียง สัมครสมาน ไม่วิวาทกัน เป็นเหมือนน้ำนมผสมกับน้ำ แลดูกันด้วยสายตาเป็นที่รักอยู่”

22. เป็นห่วงเป็นใยและปกป้องผู้เรียนให้พ้นจากการถูกตำหนิติเตียนในข้อที่ไม่เป็นจริง

ในอัมพัฏฐสูตร (เล่มที่ 9 ที่มณิกาย สีสันธวรรค) พระพุทธเจ้าทรงปกป้อง **อัมพัฏฐมาณพ** ให้พ้นจากการถูกตำหนิติเตียนจากหมู่พวก ในการที่ตนเองได้แสดงกิริยาจ้วงจาบพระพุทธองค์ มาภายหลังได้เกิดสำนึกในความผิด ช่วยไม่ให้อัมพัฏฐมาณพต้องอับอายขายหน้าไปอีก

ในมหาปริณิพพานสูตร (เล่มที่ 10 ที่มณิกาย มหาวรรค) เมื่อพระองค์เสด็จรับภัตตาหารที่บ้าน **นายจุนทกัมมารบุตร** นายจุนทะได้นำอาหารชื่อ **สุกรมัททวะ** ถวาย หลังจากการเสวยแล้วพระองค์ทรงอาเจียรเป็นพระโลหิต และทรงประชวรอย่างหนัก เพื่อไม่ให้ใคร ๆ กล่าวตำหนินายจุนทะในเรื่องนี้ ก่อนเสด็จปริณิพพาน พระพุทธองค์ทรงเรียกพระอานนท์เข้าเฝ้าแล้วรับสั่งว่า บางทีใคร ๆ อาจตำหนินายจุนทะ ว่าเป็นผู้ถวายอาหารบิณฑบาต ซึ่งเป็นเหตุให้พระพุทธองค์เสด็จปริณิพพาน จึงให้พระอานนท์ได้ชี้แจงเรื่องนี้ให้นายจุนทะคลายใจว่า “ดูก่อน นายจุนทะ เป็นลาภของท่าน ท่านได้ดีแล้ว ที่พระตถาคตเสวยบิณฑบาตของท่านเป็นครั้งสุดท้าย เสด็จปริณิพพานแล้ว เรื่องนี้เราได้ฟังมา ได้รับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า บิณฑบาตสองคราวนี้มีผลเสมอ ๆ กัน มีวิบากเสมอ ๆ กัน มีผลใหญ่กว่า มีอานิสงส์ใหญ่กว่าบิณฑบาตอื่น ๆ ยิ่งนัก บิณฑบาตสองคราวเป็นไฉน คือ **ตถาคตเสวยบิณฑบาตใดแล้วตรัสรู้้อนุตตรสัมมนาสมโพธิญาณอย่างหนึ่ง ตถาคตเสวยบิณฑบาตใดแล้วเสด็จปริณิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุอย่างหนึ่ง** บิณฑบาตสองคราวนี้ มีผลเสมอ ๆ กัน มีวิบากเสมอ ๆ กัน มีผลใหญ่กว่า มีอานิสงส์ใหญ่กว่าบิณฑบาตอื่น ๆ ยิ่งนัก กรรมที่นายจุนทกัมมารบุตรก่อสร้างแล้ว เป็นไปเพื่ออายุ...เป็นไปเพื่อวรรณะ...เป็นไปเพื่อความสุข...เป็นไปเพื่อยศ... เป็นไปเพื่อสวรรค์... เป็นไปเพื่อความยิ่งใหญ่ ดูก่อนอานนท์ เธอพึงช่วยบรรเทาความร้อนใจของนายจุนทกัมมารบุตรเสียด้วยประการฉะนี้”

23. ให้ความสำคัญกับภาคปฏิบัติ

ในพระสูตรต่าง ๆ พระองค์ทรงเน้นย้ำให้ภิกษุสาวกปลีกตัวออกไปบำเพ็ญเพียร ทำภาคปฏิบัติด้วยตนเอง หลังจากได้ฟังคำสอนในภาคทฤษฎีแล้ว แม้พระองค์เองก็ทรงเข้าที่บำเพ็ญเพียรทุกวันในตอนกลางวัน หลังจากทำภารกิจในตอนเช้าเสร็จเรียบร้อยแล้ว เพราะการศึกษาเฉพาะภาคทฤษฎีย่อมไม่เพียงพอต่อการรู้ธรรม จำเป็นต้องปฏิบัติด้วยตนเองจนบังเกิดผลขึ้นกับตัว จึงจะถือว่ามีการศึกษาที่สมบูรณ์ กล่าวคือ **มีความรู้ มีการฝึกภาคปฏิบัติ และบังเกิดผลขึ้นจริงกับตัวเอง** เรียกว่า ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ

ในมหาปริณิพพานสูตร (เล่มที่ 10 ที่มณิกาย มหาวรรค) ที่เมืองกุสินารา เมื่อพระองค์เสด็จบรรทมเป็นครั้งสุดท้ายเพื่อเสด็จดับขันธปริณิพพาน ในระหว่างนั้นไม้สาละทั้งคู่ได้ออกดอกสะพรั่งนอกฤดูการร่วงหล่นไปรยปรายลงยังพระสรีระพระพุทธองค์เพื่อบูชา รวมทั้งดอกไม้ทิพย์ก็ร่วงหล่นลงมาเป็นการบูชา พระพุทธองค์ตรัสกับพระอานนท์ว่า สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นไปเพื่อพุทธบูชา แต่**การบูชาที่เป็นยอดนั้นเป็นการปฏิบัติบูชา** “ผู้ใดแล จะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกาก็ตาม เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรมอยู่ ผู้นั้นย่อมชื่อว่าสักการะ เคารพนับถือ บูชาตถาคตด้วยการบูชาอย่างยอด

เพราะเหตุนี้แหละอานนท์ พวกเธอพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรมอยู่ ดังนี้”

24. เตือนสติและให้กำลังใจแก่ผู้เรียน

มีหลายพระสูตรที่พระพุทธเจ้าให้สติและให้กำลังใจแก่ผู้เรียน ที่เด่นชัดพระสูตรหนึ่ง ได้แก่ มหาปริณิพพานสูตร (เล่มที่ 10 ที่มณิกาย มหาวรรค) เมื่อพระพุทธเจ้าจะเข้าสู่ปรินิพพานในคืนนั้น พระอานนท์กลั่นความเศร้าโศกไม่ไหวจึงกลับไปยืนร้องไห้อยู่ว่า “เราเป็นเสขบุคคลมีกิจที่จะต้องทำอยู่ แต่พระศาสดาของเราซึ่งเป็นผู้อนุเคราะห์เรา ก็จักปรินิพพานเสีย” พระพุทธองค์ทรงรับสั่งให้หาพระอานนท์ไปเข้าเฝ้า แล้วตรัสเตือนสติและให้กำลังใจว่า “อย่าเลยอานนท์ ความพลัดพราก ความเป็นอย่างอื่นจากของรักของชอบใจทั้งสิ้นต้องมี เพราะฉะนั้นจะพึงได้ในของรักของชอบใจนี้แต่ที่ไหน สิ่งใดเกิดแล้ว มีแล้ว บังคับปรุงแต่งแล้ว มีความทำลายเป็นธรรมดา การปรารถนาว่า ของสิ่งนั้นอย่าทำลายไปเลย ดั่งนี้มีฐานะที่จะมีได้ ดูก่อนอานนท์ เธอได้ปฏิบัติภาวนาตัดด้วยกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม อันประกอบด้วยเมตตา ซึ่งเป็นประโยชน์เกื้อกูล เป็นความสุข ไม่มีสอง หาประมาณมิได้มาช้านาน เธอได้กระทำบุญไว้แล้วอานนท์ จงประกอบความเพียรเถิด เธอจักเป็นผู้ไม่มีอาสวะโดยฉับพลัน”

ในมหาปริณิพพานสูตร เช่นเดียวกัน ในช่วงเวลาสุดท้ายก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระองค์ได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาประชุม เปิดโอกาสให้ซักถามข้อสงสัยต่าง ๆ ในธรรม แต่ไม่มีผู้ใดมีข้อสงสัย พระพุทธองค์ตรัสว่าที่ไม่มีข้อเคลือบแคลงสงสัย เพราะ “บรรดาภิกษุ 500 รูปนี้ ภิกษุที่ต่ำที่สุดก็เป็นพระโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง มีอันจะตรัสรู้ในภายหลัง” ต่อจากนั้นทรงรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายเป็นปัจฉิมโอวาท ความว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอว่า **สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พวกเธอจงยังความไม่ประมาท ให้ถึงพร้อมด้วยเถิด** นั้นเป็นพระปัจฉิมวาจาของพระศาสดา”

25. ยอมรับความคิดเห็นและรับความรู้จากผู้เรียน

ถึงแม้ว่าพระพุทธเจ้าจะเป็นสัพพัญญู คือมีความรอบรู้ในทุกสิ่งอย่างแท้จริงก็ตาม ในบางครั้งพระองค์ก็ทรงยอมรับการสอนและรับฟังความคิดเห็นจากผู้เรียนด้วยเหมือนกัน

ตัวอย่างในอฏฏกานาฎยสูตร (เล่มที่ 11 ที่มณิกาย ปาฏิกวรรค) พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ เขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ ท้าวมหาราชทั้ง 4 ได้เข้าเฝ้ากราบทูลว่า เนื่องจากมียักษ์ชั้นสูง ชั้นกลาง และชั้นต่ำบางพวก ที่มีได้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าก็มี ทั้งนี้เพราะพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมที่งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ จากการลักทรัพย์ จากการประพฤติผิดทางกาม จากการกล่าวเท็จ และจากการดื่มน้ำเมาอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท แต่บรรดายักษ์เหล่านั้นไม่ชอบใจคำสอนนี้ จึงพยายามหาโอกาสทำร้ายบรรดาสาวกของพระพุทธองค์อยู่เนือง ๆ จึงกราบทูลว่า “ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงเรียนการรักษาคำสั่งว่า **อฏฏกานาฎยะ** เพื่อให้ยักษ์พวกนั้นเลื่อมใส ค้ำครองรักษา ไม่เบียดเบียน เพื่ออยู่เป็นสุข ของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลายเถิดพระเจ้าข้า”

พระพุทธเจ้าทรงรับการสอนโดยคุณิภาพ พอรุ่งเช้าพระพุทธองค์ทรงสอนพระคาถานั้นแก่เหล่า ภิกษุสาวกทุกประการ แล้วรับสั่งในตอนท้ายว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเล่าเรียนศึกษา จงทรง ใฝ่ซึ่งการรักษาคือว่าอภิญญา การรักษาคือว่าอภิญญาเป็นประโยชน์ ย่อมเป็นไปเพื่อคุ้มครอง รักษา เพื่อไม่เบียดเบียน เพื่อเป็นสุขแห่งภิกษุ อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย ดังนี้”

26. ในบางครั้งการสอนไม่เป็นผลก็ต้องปล่อยไป

จากการศึกษาพระสูตรทั้ง 186 พระสูตร ไม่พบว่าพระพุทธองค์ใช้วิธีบังคับหรือคาดคั้นให้คนเชื่อ หรือให้ปฏิบัติตาม จะปล่อยให้ผู้เรียนเป็นผู้ตัดสินใจเอง มีบางพระสูตรที่การสอนไม่ประสบผลสำเร็จทั้ง ๆ ที่ ผู้เรียนยอมรับในเหตุผล ยอมรับในหลักฐาน แต่ไม่ยอมเปลี่ยนแปลงความเชื่อเดิม พระพุทธองค์จำเป็นต้องปล่อยบุคคลกลุ่มนั้นไป

ในอุทุมพริกสูตร (เล่มที่ 11 ที่มณิกาย ปาฏิภวรรค) พระพุทธองค์เสด็จไปโปรดพวกนิโครธ ปริพาชก ที่ปริพาชการามของพระนางอุทุมพริกา ตามที่ถูกท้าทายยอมรับคำสอนของพระองค์ ในเรื่องการ บำเพ็ญตบะเพื่อหลีกบาปทุกประเด้น จนเหล่าปริพาชกต่างแซ่ซ้องยินดี และกล่าวว่า “พวกเราภิกษุอาจารย์ยังไม่เห็นในคัมภีร์หรือเจลกเป็นต้นนี้ พวกเรากับอาจารย์ยังไม่เห็นในบาลี มีบาลีหรือเจลกเป็นต้นนี้ พวกเรายังไม่รู้ ชัดการบรรลุนิเวศที่ยิ่งไปกว่านี้” ฝ่ายนิโครธผู้เป็นหัวหน้าก็ยอมรับว่าที่ตนท้าทายพระพุทธองค์นั้นเป็นการกล่าวด้วยความโง่เขลา และขอภัยต่อพระพุทธองค์

พระพุทธองค์ได้ประทานโอวาทแก่นิโครธปริพาชก และเหล่าสาวก และย้ำว่าที่กล่าวมาทั้งหมดไม่ต้องการแย่งสาวกจากใคร แต่ขอให้ทุกคนนำไปพิจารณาและ “ทำให้แจ้ง” ซึ่งความบริบูรณ์แห่งมรรคปัญญา และความไพบูลย์แห่งผลปัญญา ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง”

เหล่าปริพาชกได้แต่ “พากันนั่งอึ้ง เก้อเขิน คอตก ก้มหน้า ชบเซา หมดปฏิกาน เหมือนถูก ฆาตกรไล่ใจ” พระพุทธองค์ทรงดำริว่า “พวกโมฆบุรุษเหล่านี้ แม้ทั้งหมดถูกฆาตกรไล่ใจแล้ว ในพวกเขาไม่มีใครแม้สักคนหนึ่งที่จะคิดอย่างนี้ว่า เอาเถิด พวกเราจะประพาศพิพรมจรรย์ในพระสมณโคตม เพื่อความรู้ทั่ว ถึงบ้าง เจ็ดวันจักทำอะไรได้” แล้วพระองค์ “ทรงบันลือสีหนาทในปริพาชการามของพระนางอุทุมพริกา แล้ว เพาะขึ้นสู่เวทาสน์ ปรากฏอยู่บนภูเขาชิลมกุฏ ส่วนสัณฐานคฤหบดีเข้าไปสู่กรุงราชคฤห์ ในขณะนั้นเอง”

นอกจากทั้ง 26 ประเด็นที่ได้นำเสนอมา ยังมีประเด็นอื่น ๆ อีกมาก มีข้อสังเกตว่าในแต่ละพระ สูตร จะแสดงถึงตัวอย่างการสอนหลายรูปแบบ อาจกล่าวได้ว่า “มีครบบริบูรณ์ทุกรสชาติ” จึงขึ้นอยู่กับว่าเรา จะหยิบยกแง่มุมใดขึ้นมาพิจารณา หรือนำมาใช้ประโยชน์ ก็จะสามารถนำมาใช้ได้ทุกแง่มุม

บทที่ 7

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ มุ่งศึกษาพุทธวิธีในการสอน ด้วยการสืบค้นจากพระไตรปิฎก ได้ตั้งความมุ่งหมายเฉพาะของการศึกษาค้นคว้านี้

1. เพื่อสืบค้นวิธีการสอนที่พระพุทธองค์ทรงใช้สอนหลักธรรมแก่บุคคล หรือ คณะบุคคลต่าง ๆ ที่ปรากฏเป็นหลักฐานในพระไตรปิฎก พระสุตตันตปิฎก
2. เพื่อจำแนกประเภทพุทธวิธีการสอน โดยเทียบเคียงกับระเบียบวิธีสอนทั่วไป ด้วยการจัดระบบและเจแนบในเชิงปริมาณ พร้อมทั้งวิเคราะห์ในเชิงบรรยาย
3. เพื่อศึกษารูปแบบ ลักษณะ ข้อพึงปฏิบัติ ข้อสังเกต หรือข้อเสนอแนะต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับพุทธวิธีในการสอนแต่ละวิธี

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้านี้ได้ทำการสืบค้นจากเอกสารปฐมภูมิ คือพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา ในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช 2530 มี 45 เล่ม แบ่งเป็น 3 ปิฎก คือ เล่ม 1 - 8 เป็นพระวินยปิฎก เล่ม 9 - 33 เป็นพระสุตตรหรือพระสุตตันตปิฎก และเล่ม 34 - 45 เป็นพระอภิธรรมปิฎก

การศึกษาค้นคว้านี้จะจำกัดขอบเขตเฉพาะพระสุตตันตปิฎก จากเล่ม 9 - 33 รวม 25 เล่ม แบ่งเป็น 5 นิกาย คือ (1) ทิมนิกาย เล่ม 9 - 11 ว่าด้วยพระสุตตร หรือพระธรรมเทศนาขนาดยาว มี 34 พระสุตตร (2) มัชฌิมนิกาย เล่ม 12 - 14 ว่าด้วยพระสุตตร หรือพระธรรมเทศนาขนาดกลาง มี 152 พระสุตตร (3) สังยุตตนิกาย เล่ม 15 - 19 รวมหมวดธรรมที่เป็นหมวดหมู่ เรียกว่า สังยุต มี 56 สังยุต รวมจำนวนพระสุตตร 7,762 พระสุตตร (4) อังคุตตรนิกาย เล่ม 20 - 24 รวมพระธรรมเทศนาเป็นข้อ ๆ โดยจัดแบ่งเป็นหมวดหมู่ตามประเภทธรรมเรียกว่า นิบาต มี 11 นิบาต รวม จำนวนพระสุตตร 9,557 พระสุตตร และ (5) ขุททกนิกาย เล่ม 25 - 33 เป็นการรวบรวมพระสุตตรเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ ที่ไม่สามารถจัดเข้าใน 4 นิกายแรกได้ แบ่งเป็น 15 คัมภีร์ รวมทั้ง 5 นิกาย มีจำนวนพระสุตตร หรือหัวข้อเรื่องที่อยู่ในขอบเขตของการศึกษา จำนวน 17,520 พระสุตตร ถือว่า 1 พระสุตตร เท่ากับ 1 กรณีศึกษา (Case) ก็จะมีทั้งสิ้น 17,520 กรณีศึกษา

จากการสำรวจในขั้นต้น (Pilot Study) พบว่า ถ้าทำการศึกษาค้นคว้าทุกสุตตรทั้ง 5 นิกาย จะเป็นงานที่มหาศาลมาก ไม่สามารถทำการวิเคราะห์ได้ทั่วถึงในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ จึงได้จำกัดเนื้อหาอยู่ใน 2 นิกาย คือ ทิมนิกาย

นิกาย และมัชฌิมนิกาย ซึ่งเป็นพระสูตรที่มีขนาดยาวมาก และขนาดยาวปานกลาง รวมอยู่ในพระไตรปิฎก 6 เล่ม คือ เล่ม 9 – 14 มีจำนวนพระสูตรที่ต้องศึกษาและนำมาวิเคราะห์ทั้งสิ้น รวม 186 พระสูตรหรือ 186 กรณี

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

รูปแบบของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ได้แก่ **การวิเคราะห์เอกสาร (Documentary analysis)** มีขั้นตอนการดำเนินการดังนี้

1. **ทำการศึกษาขั้นต้น (Pilot study)** เป็นการสำรวจเนื้อหาสาระ และโครงสร้างของพระไตรปิฎก ในส่วนของพระสูตรตันตปิฎก ทั้ง 25 เล่ม (เล่ม 9 – 33) เพื่อทำความเข้าใจและสร้างความเข้าใจขั้นต้น ได้ตัดสินใจจำกัดขอบเขตของการศึกษาเฉพาะพระสูตรที่อยู่ในทีมนิกายและมัชฌิมนิกาย เล่ม 9 – 14 รวม 6 เล่ม จำนวน 186 สูตร หรือ 186 กรณีศึกษา

2. **อ่านเนื้อหาสาระและทำสรุปย่อ** ทำการศึกษาโดยการอ่านแต่ละพระสูตรโดยละเอียดแล้วทำสรุปย่อลงใน **แบบสรุปเนื้อหาในพระสูตร** เป็นการบันทึกข้อมูล 4 ส่วน คือ ลำดับที่และชื่อพระสูตร แหล่งอ้างอิง เรื่องย่อ และหมายเหตุ ใช้ข้อมูลจากแบบสรุปเนื้อหาเพื่อการวิเคราะห์ในขั้นตอนต่อไป

3. **วิเคราะห์องค์ประกอบการเรียนรู้การสอน** นำข้อมูลจากข้อ 2 มาทำการวิเคราะห์องค์ประกอบของการเรียนการสอนลงใน **แบบบันทึกข้อมูล** โดยมีองค์ประกอบดังนี้ คือ ลำดับที่และชื่อพระสูตร สถานที่ ผู้ให้การสอน ผู้รับการสอน สถานการณ์ เนื้อหาที่สอน วิธีสอน ผลการสอน และหมายเหตุ ทำการบันทึกทุกพระสูตร รวมทั้งสิ้น 186 สูตร

4. **ทำการวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงปริมาณ** นำข้อมูลจากแบบบันทึกข้อมูล ในข้อ 3 มาทำการแจกแจงความถี่ และคำนวณค่าร้อยละ เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงปริมาณ

5. **ทำการวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงบรรยาย** วิเคราะห์พุทธวิธีในการสอน โดยการยกเอาประเด็นที่สำคัญมานำเสนอ ด้วยการยกตัวอย่างในพระสูตรต่าง ๆ มาเป็นหลักฐานประกอบในแต่ละประเด็น เพื่อนำไปสู่การสรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูลโดยรวม

การนำเสนอผลการศึกษาค้นคว้า

ผลการศึกษาค้นคว้า ได้นำเสนอเป็น 3 ส่วน ดังนี้

1. สรุปเรื่องย่อในแต่ละพระสูตร เพื่อให้เห็นสถานการณ์การเรียนรู้การสอนที่มีความหลากหลาย แยกเสนอเป็น 2 บท คือ บทที่ 3 สรุปเรื่องย่อในทีมนิกาย และบทที่ 4 สรุปเรื่องย่อในมัชฌิมนิกาย

2. ผลการวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงปริมาณ ได้แก่ ชื่อและจำนวนพระสูตร สถานที่ที่ทำการสอนหรือการแสดงธรรม ผู้ให้การสอนหรือผู้แสดงธรรม ผู้รับการสอน สถานการณ์เริ่มต้นของการเรียนการสอน เทคนิควิธีการสอน และผลการสอน นำเสนอในบทที่ 5

3. ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงบรรยาย นำเสนอในบทที่ 6 ได้แก่ ขั้นตอนของพุทธวิธีการสอน การรู้จักผู้เรียนเป็นการล่วงหน้าก่อนการสอน การปรับภาวะผู้เรียนให้พร้อมที่จะรับการสอน และการลงมือสอนเนื้อหาที่เหมาะสมกับผู้เรียน

ผลการศึกษาค้นคว้า

ผลการศึกษาค้นคว้าสรุปได้ดังนี้

1. การวิเคราะห์ในเชิงปริมาณ

1.1 จำนวนพระสูตรที่นำมาวิเคราะห์ รวมทั้งสิ้น 186 พระสูตร อยู่ในพระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ 9 – 14 รวม 6 เล่ม แยกเป็น *ทีฆนิกาย* คือพระสูตรขนาดยาวจำนวน 34 สูตร และ *มัชฌิมนิกาย* คือพระสูตรที่มีความยาวขนาดปานกลาง จำนวน 152 สูตร

1.2 สถานที่ที่ทำการสอนหรือแสดงธรรม มีมากที่สุดจำนวน 82 พระสูตร หรือร้อยละ 44.08 เกิดขึ้นที่พระวิหารเชตวันในพระนครสาวัตถี รองลงมา จำนวน 33 พระสูตร หรือร้อยละ 17.74 เกิดขึ้นที่กรุงราชคฤห์ จำนวน 10 พระสูตร หรือร้อยละ 5.37 เกิดขึ้นที่เมืองเวสาลี จำนวน 9 พระสูตรหรือร้อยละ 4.84 เกิดขึ้นในแคว้นสักกะ นอกนั้นเกิดขึ้นในสถานที่อื่น

1.3 ผู้ให้การสอนหรือผู้แสดงธรรม ส่วนใหญ่ จำนวน 146 พระสูตรหรือร้อยละ 78.49 เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมด้วยพระองค์เอง รองลงมาจำนวน 32 พระสูตรหรือร้อยละ 17.20 เป็นพระสูตรที่พระอัครสาวกเป็นผู้แสดงธรรมด้วยการอนุญาตหรือแสดงตามแนวทางของพระพุทธเจ้า และจำนวน 8 พระสูตรหรือร้อยละ 4.30 เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าแสดงหัวข้อธรรมและพระอัครสาวกแสดงรายละเอียด

1.4 ผู้เรียนหรือผู้รับการสอน ส่วนใหญ่ จำนวน 105 พระสูตร หรือร้อยละ 56.45 ผู้รับการสอนเป็นพระภิกษุสาวก จำนวน 20 พระสูตร หรือร้อยละ 10.75 เป็นนักบวชในศาสนาพราหมณ์ จำนวน 13 พระสูตรหรือร้อยละ 6.99 เป็นกษัตริย์และบุคคลในวรรณะกษัตริย์ นอกนั้นเป็นพระสูตรที่สอนนักบวชนอกศาสนาอื่น ๆ ได้แก่ สอนปริพาชก 11 พระสูตร สอนนิครนถ์ 4 พระสูตร สอนอเจลก 3 พระสูตร อีก 5 พระสูตร สอนภพภูมิอื่น ๆ ได้แก่ พระอินทร์ เทวดา เทพบุตร มาร เป็นต้น

1.5 สถานการณ์เริ่มต้นของการเรียนการสอน จำแนกเป็น 14 สถานการณ์ ที่มีมากที่สุด ได้แก่ ผู้ศรัทธาเข้าเฝ้าเพื่อทูลถามปัญหาหรือแสดงความคิดเห็น มี 96 พระสูตร หรือร้อยละ 51.61 รองลงมา ได้แก่ พระพุทธองค์ตรัสเรียกประชุมภิกษุสงฆ์สาวกแล้วแสดงธรรมโปรดโดยตรง มีจำนวน 57 พระสูตรหรือร้อยละ 30.64 สถานการณ์นอกจากนั้น ได้แก่ พระพุทธองค์แสดงธรรมโปรดบรรดาสาวกที่อยู่ ณ สถานที่นั้นโดยตรง ด้วยการเริ่มต้นว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเราจักแสดงแสดงธรรม”, ผู้ที่ศรัทธาอาราธนาให้พระพุทธองค์ตรัสใช้ให้สาวกแสดงธรรม, พระพุทธเจ้าปรกษธรรม, ทรงตรัสเป็นพุทธพจน์หรือพุทธภาษิต, เสด็จไปโปรดบุคคลโดยตรง

1.6 เทคนิควิธีการสอน ส่วนใหญ่จะใช้เทคนิควิธีหลายอย่างปนกันในแต่ละพระสูตรซึ่งแล้วแต่ความเหมาะสม ที่มีมากที่สุด ได้แก่ การแสดงธรรมตามลำดับโดยยกเนื้อหาจากง่ายไปยาก มีตัวอย่างประกอบ ยกอุปมาอุปไมย ให้เหตุผล และแยกแยะให้เห็นความแตกต่างอย่างชัดเจน ซึ่งมีจำนวน 74 พระสูตร หรือร้อยละ 39.78 รองลงมาได้แก่ การถาม-ตอบ แบบปุจฉาวิสัชนา ยกตัวอย่างบุคคลและอื่น ๆ ประกอบ มีอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบเพื่อแก้ปัญหาข้อสงสัย และแสดงเนื้อหาธรรมไปโดยลำดับ มี 52 พระสูตร คิดเป็นร้อยละ 27.69 ใช้วิธีสอบถามความคิดเห็น ความรู้เดิมของผู้เรียน การเรียบเรียงคำถามให้ใหม่ ปรับความรู้เดิมให้เข้ากับความรู้ใหม่ แล้วจึงอธิบายไขข้อสงสัยและให้เนื้อหาธรรมตามลำดับ มี 13 พระสูตร คิดเป็นร้อยละ 6.99 ใช้วิธีสอนเป็น คาถา ภาษิต พุทธพจน์ พยากรณ์เหตุการณ์ พุทธอุทาน จำนวน 12 พระสูตร คิดเป็นร้อยละ 6.65 การนำพุทธโอวาทมาอธิบายขยายความโดยพิสดาร จำนวน 12 พระสูตร คิดเป็นร้อยละ 6.65 และเทคนิควิธีอื่น ๆ ได้แก่ การเล่าประวัติหรือเหตุการณ์ในอดีต การไม่ตอบคำถามแต่ให้คำอธิบายอื่นที่มีประโยชน์มากกว่า การยกเหตุผลและตัวอย่างอื่น ๆ มาประกอบ การเปรียบเทียบข้อดีและข้อเสียให้เห็นชัดเจน และการชักใช้ไล่เลียงสอบสวนเปรียบเทียบจนได้คำตอบ

1.7 ผลการสอบ ในการประเมินผลการเรียนการสอนไม่ได้ระบุกิจกรรมที่ชัดเจน แต่จะทวนจากคำพูด หรือการแสดงความรู้สึกจากผู้เรียนเอง ในลักษณะของผู้เรียนมีการประเมินผลด้วยตนเอง ส่วนใหญ่จำนวน 114 พระสูตร หรือร้อยละ 61.29 แสดงถึงผู้เรียนมีความเข้าใจแจ่มแจ้ง มีใจชื่นชมยินดีในพระธรรมของพระพุทธเจ้า และขอถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอดชีวิต รองลงมาจำนวน 28 พระสูตร หรือร้อยละ 15.05 ผู้เรียนจะเปล่งวาจาออกมาว่า “พระภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งยิ่งนัก เปรียบเหมือนบุคคลที่ทนายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางกับคนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืด...” แล้วขอถึงพระองค์เป็นที่พึ่งที่ระลึกตลอดชีวิต จำนวน 14 พระสูตร ไม่ได้แสดงผลของการเรียนการสอน 8 พระสูตรที่ผู้เรียนมีจิตเลื่อมใสขออุปสมบทในสำนักของพระพุทธเจ้า มี 1 พระสูตรที่แสดงถึงภิกษุสาวกจำนวน 60 รูป ได้มีจิตหลุดพ้นจากอาสวะเมื่อจบพระธรรมเทศนา นอกจากนั้นแสดงให้เห็นว่าผู้รับฟังการสอนได้บรรลุธรรมในระดับหนึ่งแล้วบำเพ็ญภาวนาด้วยตนเองตามคำสอนจนบรรลุพระอรหัตตผลในที่สุด

2. การวิเคราะห์ในเชิงบรรยาย

2.1 ขั้นตอนของพุทธวิธีในการสอน จากการศึกษา 186 พระสูตรในทมิณิกาย และมัชฌิมนิกาย สามารถสรุปขั้นตอนของพุทธวิธีในการสอนออกเป็น 3 ขั้นตอน คือ ก่อนการสอน ระหว่างสอน และหลังการสอน ซึ่งแยกเป็น 5 กิจกรรมหลัก ดังนี้

ก่อนการสอน

- 1) การรู้จักผู้เรียนเป็นการล่วงหน้าก่อนการสอน

ระหว่างสอน

- 2) การปรับภาวะผู้เรียนให้พร้อมที่จะรับการสอน
- 3) การลงมือสอนเนื้อหาที่เหมาะสมกับผู้เรียน

4) การประเมินผลการสอน เป็นการประเมินด้วยผู้เรียนเอง

หลังการสอน

5) กิจกรรมภาคปฏิบัติของผู้เรียน โดยผู้เรียนนำหลักธรรมคำสอนไปฝึกบำเพ็ญเพียรด้วยตนเองจนสามารถบรรลุธรรมขั้นต่าง ๆ จนถึงขั้นสูงสุด คือ บรรลุอรหัตผล

2.2 การรู้จักผู้เรียนเป็นการล่วงหน้าก่อนการสอน ในพระสูตรต่าง ๆ ได้แสดงถึงการรู้ข้อมูลเกี่ยวกับผู้เรียนก่อนการเรียนการสอน สรุปได้ดังนี้

- 1) การรู้ล่วงหน้าถึงสิ่งที่กำลังอยู่ในความสนใจของผู้เรียน
- 2) การรู้ล่วงหน้าถึงความต้องการหรือความประสงค์ของผู้เรียน
- 3) การรู้ล่วงหน้าถึงปัญหาความวิตกกังวลของผู้เรียน
- 4) การรู้ล่วงหน้าถึงความคิดความเชื่อของผู้เรียน
- 5) การรู้ล่วงหน้าว่าจะสอนใครเรื่องอะไร

2.3 การปรับภาวะของผู้เรียนให้พร้อมที่จะรับการสอน ในพระสูตรส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญในเรื่องนี้ เป็นการเตรียมผู้เรียนให้มีความพร้อมที่จะรับฟังเนื้อหาธรรมที่พระพุทธองค์จะแสดงโปรด สรุปวิธีการหลัก ๆ ได้ดังนี้

- 1) ในกรณีที่ผู้เรียนมีความพร้อมที่จะเรียนอยู่แล้วก็ลงมือสอนได้เลย
- 2) เริ่มต้นจากปัญหา ข้อคำถามที่กำลังอยู่ในความสนใจของผู้เรียน
- 3) การแก้สงสัยที่เยอหยิ่ง ถือดี และลบหลู่ดูถูกผู้สอน ของผู้เรียนให้ยอมจำนน
- 4) ช่วยขจัดความกังวลใจ และสร้างความมั่นใจให้แก่ผู้เรียนก่อนเริ่มการสอนเนื้อหา
- 5) การยกเหตุการณ์ในอดีตมาเทียบเคียงกับสิ่งที่ผู้เรียนสนใจแล้วโยงไปสู่บทเรียน
- 6) ใช้วิธีจูงใจให้อยากรู้อะไรที่อยู่ในระดับสูงยิ่งขึ้นต่อไป
- 7) ไม่ตอบคำถามที่ไม่ได้ประโยชน์แต่จะแสดงสิ่งที่ถูกต้องแทน
- 8) ชี้แจงคำถามที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง
- 9) ใช้วิธีการชักใช้ไล่เลียงสอบสวนโดยการนำมาเปรียบเทียบกัน
- 10) ไม่ทำตามคำขอของผู้เรียนแต่แสดงสิ่งที่เป็นประโยชน์กว่าแทน
- 11) แก่ความคิดเห็นผิดของผู้เรียนด้วยการถาม - ตอบ
- 12) ใช้อุปมาอุปไมยนำไปสู่ความเข้าใจที่ถูกต้อง
- 13) ใช้สถานการณ์ปัจจุบันสอนเนื้อหาธรรม
- 14) ใช้คำถามย้อนกลับจากคำถามของผู้เรียน
- 15) ในบางครั้งจำเป็นต้องใช้อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์
- 16) ชี้ให้เห็นว่าสิ่งที่ทำอยู่ไม่ใช่แนวทางที่ถูก
- 17) ใช้อุปมาอุปไมยเพื่อให้ฉุกคิด

2.4 การลงมือสอนเนื้อหาที่เหมาะสมกับผู้เรียน หลักจากการปรับภาวะของผู้เรียนให้เกิดศรัทธา คือมีความพร้อมที่จะรับฟังคำสอนแล้ว พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการสอนเนื้อหาธรรม ดังนี้

- 1) การเรียกชื่อผู้เรียนเมื่อเริ่มต้นเนื้อหาหรือเริ่มแนวความคิดใหม่
- 2) การสอนเรียงไปตามลำดับเนื้อหา
- 3) ยกหลักฐานมาเปรียบเทียบและชี้แจงอย่างชัดเจน
- 4) จูงใจให้อยากรู้เนื้อหาที่ลึกซึ้งยิ่ง ๆ ขึ้นไป
- 5) การยกอุปมาอุปไมยมาเป็นคำถามให้ผู้เรียนตอบจนสามารถสรุปความเข้าใจได้ด้วยตนเอง
- 6) ในบางกรณีทรงใช้อิทธิฤทธิ์ประกอบ
- 7) ใช้วิธีถาม-ตอบ เพื่อนำไปสู่การสรุปเนื้อหาความรู้
- 8) รู้จังหวะว่าเมื่อไรควรสอนอะไร
- 9) ใช้อุปมาอุปไมยในการอธิบายเนื้อหา
- 10) มีการปรับคำถามให้ใหม่ ถ้าผู้เรียนใช้คำถามที่ไม่เหมาะสม
- 11) ยกทั้งสิ่งที่ดีและสิ่งไม่ดีมาเปรียบเทียบให้เห็น
- 12) แสดงให้เห็นทั้งทางเจริญและทางเสื่อมควบคู่กัน
- 13) เริ่มต้นสอนโดยให้หัวข้อย่อ ๆ ก่อน แล้วอธิบายเนื้อหาละเอียด แล้วสรุปหัวข้อเป็นการปิดท้าย
- 14) การเล่าเรื่องราวเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีตเพื่อให้เข้าใจปัจจุบัน
- 15) ไม่ตอบคำถามโดยตรง แต่ไปพูดถึงสิ่งอื่น และทำให้ผู้เรียนเข้าใจเนื้อหาได้
- 16) ใช้การพยากรณ์เหตุการณ์ในอนาคต
- 17) สอนโดยกล่าวเป็นคาถาคำประพันธ์
- 18) สอนในลักษณะของพุทธอุทาน
- 19) สอนให้พึ่งตนเองและพึ่งธรรม คือให้มีความมั่นใจและยึดหลักเกณฑ์ที่ถูกต้อง
- 20) สอนโดยกล่าวเป็นนัยให้ผู้เรียนรู้เอง
- 21) สอนหลักเกณฑ์ในการวินิจฉัยสิ่งต่าง ๆ
- 22) เป็นห่วงเป็นใยและปกป้องผู้เรียนให้พ้นจากการถูกตำหนิตัดเยียนในข้อที่ไม่เป็นจริง
- 23) ให้ความสำคัญกับภาคปฏิบัติ
- 24) เตือนสติและให้กำลังใจแก่ผู้เรียน
- 25) ยอมรับความคิดเห็นและรับความรู้จากผู้เรียน
- 26) ในบางครั้งการสอนไม่เป็นผลก็ต้องปล่อยไป

อภิปรายผล

จากศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับพุทธวิธีการสอน ด้วยการสืบค้นจากพระไตรปิฎกในครั้งนี้มีประเด็นสำคัญที่ควรหยิบยกมาอภิปราย ดังนี้

1. การให้ความสำคัญกับผู้เรียน

จากการศึกษาพระสูตรต่าง ๆ จำนวน 186 พระสูตร ในทีฆนิกาย และมัชฌิมนิกาย สามารถสรุปได้ว่า สิ่งสำคัญประการแรกที่ต้องคำนึงถึงในเรื่องการสอนก็คือ **ผู้เรียน** เพราะผู้เรียนย่อมมีความแตกต่างกันเป็นธรรมดา การสอนจึงต้องปรับให้เหมาะสมกับผู้เรียนเพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์สูงสุด ความแตกต่างของผู้เรียนนี้อาจจำแนกออกได้เป็นสองลักษณะด้วยกันคือ ลักษณะพื้นฐานทางพฤติกรรมประการหนึ่ง และความแตกต่างทางวุฒิปัญญาอีกประการหนึ่ง ผู้สอนจะต้องสังเกตให้ทราบว่าผู้เรียนคนใดมีลักษณะเป็นอย่างไร ทั้งนี้เพื่อจะได้ใช้วิธีสอนให้เหมาะสมแก่ลักษณะพื้นฐานของเขา ซึ่งมีความแตกต่างกันไปตามเอกัตภาพ

ลักษณะสำคัญที่ผู้สอนพึงเข้าใจเกี่ยวกับผู้เรียนก็คือความแตกต่างทางวุฒิปัญญา ผู้เรียนที่มีระดับวุฒิปัญญาแตกต่างกันก็ย่อมมีความสามารถในการรับรู้และการเรียนรู้ที่แตกต่างกันด้วย ผู้สอนจึงพึงจัดเนื้อหาวิชาให้เหมาะสมแก่ระดับวุฒิปัญญาความสามารถของผู้เรียน พุทธศาสนาได้แบ่งผู้เรียนออกเป็นสี่ประเภทตามระดับวุฒิทางปัญญา(พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนาเล่ม 21. 2530 : 184 – 186) ดังนี้คือ

- 1) **อุคฆฏัตถุญญ** คือ ผู้เรียนที่สามารถรับรู้และเรียนรู้ได้เพียงเมื่อยกหัวข้อขึ้นแสดง
- 2) **วิปจิตถุญญ** คือ ผู้เรียนที่สามารถรับรู้และเรียนรู้ได้เมื่ออธิบายความแห่งหัวข้อนั้นแล้ว
- 3) **เนยยะ** คือ ผู้เรียนที่พอแนะนำสั่งสอนได้
- 4) **ปทปรมะ** คือ ผู้เรียนที่ลำบากในการแนะนำสั่งสอน

ผู้เรียนทั้งสี่ประเภทนี้อาจเปรียบเทียบได้กับบัวสี่เหล่า คือ ประเภทที่หนึ่งได้แก่บัวพื้หน้า ประเภทที่สองได้แก่บัวปริมน้ำ ประเภทที่สามได้แก่บัวอยู่ในน้ำ ประเภทที่สี่คือบัวติดอยู่ในโคลนตม ถ้าไม่ได้รับการเอาใจใส่ดูแลก็อาจกลายเป็นผักขำหรือของเสียได้

2. ลักษณะของการสอนที่ดี

เมื่อเข้าใจธรรมชาติของผู้เรียนดังกล่าวแล้ว จึงเริ่มทำการสอนด้วยความตั้งใจตามหลักเกณฑ์ที่ว่า ธรรมเทศกธรรม 5 หรือ ธรรมของผู้แสดงธรรม ดังต่อไปนี้คือ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 22. 2530 : 211)

1) **อนุปพพิกถัง** สอนให้มีขั้นตอนถูกลำดับ คือแสดงหลักหรือเนื้อหาตามลำดับความสำคัญยากง่าย ต่อเนื่องสัมพันธ์กันไปโดยลำดับ

2) **ปริยายทสสาวี** จับจุดสำคัญมาขยายให้เข้าใจเหตุผล คือยกเหตุผลมาแสดงให้เห็นชัดเจนนในแต่ละแง่แต่ละประเด็น อธิบายยกย่องไปต่าง ๆ ให้มองเห็นกระจ่างตามแนวเหตุผล

3) **อนุพยัตถ์ ปฏิกิจ** ตั้งจิตเมตตา สอนด้วยความปรารถนาดี คือสอนด้วยจิตเมตตา มุ่งจะให้ เป็นประโยชน์แก่ผู้รับคำสอนมากที่สุด

4) **นอามิสันตโร** ไม่มีจิตเพ่งเล็งมุ่งเห็นแก่อาภิส คือสอนโดยมิได้มุ่งหวังลาภยศ สินจ้าง หรือผลประโยชน์ตอบแทน หากแต่สอนให้โดยคิดเป็นวิद्याทาน

5) **อิตตานุญจ ปริญญ อนุปัททจ** วางจิตตรงไม่กระทบต่อตนและผู้อื่น คือสอนตามหลักเนื้อหา มุ่งแสดงอรรถ ไม่ยกตน ไม่เสียดสีข่มผู้อื่น

นอกจากนี้ยังต้องสอนโดยมีลีลาการสอนที่สำคัญสี่ประการอีกด้วย ซึ่งได้แก่

- 1) **สันทสสนา** ชี้ให้ชัด คือจะสอนอะไรชี้แจงอธิบายจนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้งดังจูงมือไปดูให้เห็นกับตา
- 2) **สมภาพนา** ชวนให้ปฏิบัติ คือแสดงผลให้สมจริง จนผู้ฟังยอมรับอยากลงมือทำหรือนำไปปฏิบัติ
- 3) **สมุตเตชนา** เร้าให้กล้า คือปลุกใจให้คึกคัก เกิดความกระตือรือร้น จะทำอะไรก็ให้มีกำลังใจที่จะทำ ไม่กลัวเหน็ดเหนื่อย หรือยากลำบาก

4) **สัมปัทธนา** ปลุกให้วางใจ คือทำบรรยากาศให้สนุกสนานขึ้นแจ่มใส เบิกบานใจ ให้ผู้ฟังเชื่อมั่นในความหวังมองเห็นผลดีและทางสำเร็จ

3. เกี่ยวกับพุทธวิธีในการสอน

เพื่อให้การสอนสอดคล้องเหมาะสมกับเนื้อหาและบรรยากาศของการเรียนการสอน พุทธศาสนามีวิธีการสำหรับการสอนแก่ประการด้วยกันเรียกว่า นวังกสตัตตุคาสน์ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 22. 2530 : 100 - 101) ซึ่งได้แก่

- 1) **สูตระ** สอนให้เข้าใจด้วยการฟัง
- 2) **เคยยะ** สอนร้อยแก้วก่อนแล้วแทรกบทร้อยกรองภายหลัง
- 3) **เวยยาकरणะ** สอนเป็นร้อยแก้วล้วนหรือบรรยายล้วน
- 4) **คาถา** สอนเป็นร้อยกรองล้วน
- 5) **อุทาน** สอนด้วยการเปล่งวาจาเป็นคติ
- 6) **อิติวุตตะกะ** สอนโดยอ้างอิงคำพูดที่เคยกล่าวมาแล้ว
- 7) **ชาดก** สอนโดยเล่านิทานประกอบหลักธรรม
- 8) **อัပ္พภูตธรรม** สอนเรื่องที่น่าแปลก น่าอัศจรรย์
- 9) **เวทลละ** สอนเรื่องที่ใช้ปัญญาขั้นสูงในการขบคิด และสอนโดยการถามตอบ

4. คุณลักษณะที่ดีของผู้เป็นครูหรือผู้สอน

เมื่อได้ดำเนินการสอนตามหลักธรรมดังกล่าวข้างต้นแล้ว *ครูก็พึงตรวจสอบตัวเองด้วยว่า* การสอนของตนนั้นต้องกับลักษณะที่พระพุทธเจ้าทรงสอนหรือไม่ ลักษณะที่พระพุทธเจ้าทรงสอน แบ่งออกเป็นสามประการคือ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 13. 2530 : 271)

- 1) อภิญญาธัมมเทศนา สอนด้วยความรู้จริง รู้จริงทำได้ จึงสอน
- 2) สนิทานธัมมเทศนา สอนอย่างมีเหตุผล ให้เขาพิจารณาเข้าใจแจ่มแจ้งด้วยปัญญาของเขาเอง
- 3) สัปภาฎฐาริธัมมเทศนา สอนให้ได้ผลจริง สำเร็จความมุ่งหมายของเรื่องที่สอน เช่น ให้เข้าใจได้จริง เห็นความจริง และนำไปปฏิบัติได้ผลจริง เป็นต้น

นอกจากนี้ในการสอนแต่ละครั้งครูควรตั้งใจให้ความรู้แก่ผู้เรียนตามสมควรแก่อัธยาศัย ไม่ควรให้เกิดอคติหรือความลำเอียงใด ๆ แก่ผู้เรียนด้วยเหตุผลต่าง ๆ ครูควรปราศจากความลำเอียง ดังต่อไปนี้คือ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 21. 2530 : 23)

- 1) จันหาคติ ลำเอียงเพราะรักใคร่
- 2) โทสาคติ ลำเอียงเพราะไม่ชอบ
- 3) โมหาคติ ลำเอียงเพราะความเขลา
- 4) ภัยาคติ ลำเอียงเพราะความกลัว

หลักธรรมเกี่ยวกับการสอนที่ได้กล่าวมาข้างต้น จะประสบผลสำเร็จเพียงใดหรือไม่ก็ขึ้นอยู่กับปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ *การมีคุณลักษณะที่ดีของผู้สอน* โดยหลักของพุทธศาสนาแล้วกล่าวถึงผู้สอนที่ดีไว้ว่า “ผู้สอนควรปฏิบัติตนให้ดีเสียก่อนแล้วค่อยสอนผู้อื่น ถ้าพร่ำสอนผู้อื่นฉันใด ก็ควรกระทำตนฉันนั้น” (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 25. 2530 : 52) นั่นคือ ผู้สอนจะต้องเป็นแบบอย่างที่ดีของผู้เรียนนั่นเอง และเพื่อที่จะทำตนให้เป็นแบบอย่างที่ดีของผู้เรียน ผู้สอนก็ควรประพฤติปฏิบัติตนให้อยู่ในหลักธรรมของพระพุทธศาสนา แก่ประการด้วยกัน คือ

1) **กัลยาณมิตรธรรม 7** คือ คุณสมบัติของมิตรที่ดี ในที่นี้มุ่งถึงมิตรประเภทครู หรือพี่เลี้ยงเป็นสำคัญประกอบด้วยลักษณะต่าง ๆ ดังต่อไปนี้คือ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 23. 2530 : 45)

- (1) **ปิโย** น่ารัก ในฐานะเป็นที่สบายใจและสนิทสนม ชวนให้อยากเข้าไปปรึกษาได้ถาม
- (2) **ครุ** นำเคารพ ในฐานะประพฤติสมควรแก่ฐานะ ให้ความเคารพยำเกรง เป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย
- (3) **ภาวนีโย** นำยกย่องเอาอย่างในฐานะทรงคุณคือความรู้และภูมิปัญญาอันแท้จริง ทั้งเป็นผู้ฝึกอบรมและปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ
- (4) **วัตตะจาจะ** รู้จักพูด รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไรอย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือนนักเรียน

(5) **วณกขโม** อุดหนุนถ้อยคำ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาซักถามทุกอย่างอยู่เสมอ อุดหนุนให้อภัย ฟังได้ไม่เบื้อ

(6) **คัมภีร์ญจ** กลัง กัตตา กล่าวชี้แจงเรื่องต่าง ๆ ที่ลึกซึ้งได้

(7) **โน จัฏฐาเน นิโยชเย** ไม่แนะนำเรื่องเหลวไหล หรือชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย

2) **ปฏิสัมภิทา 4** คือ ความมีปัญญาแตกฉาน ซึ่งแยกออกได้เป็นสี่ประการคือ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 31. 2530 : 105 - 108)

(1) **อรรถปฏิสัมภิทา** ปัญญาแตกฉานในอรรถ ปรีชาแจ้งในความหมาย เมื่อเห็นเนื้อความโดยย่อก็สามารถแยกแยะอธิบายขยายความออกไปได้โดยพิสดาร เห็นเหตุอย่างหนึ่งก็สามารถแยกแยะกระจายเชื่อมโยงออกไปได้จนล่วงรู้ถึงผล

(2) **ธัมมปฏิสัมภิทา** ปัญญาแตกฉานในธรรม ปรีชาแจ้งในหลัก เห็นอรรถอธิบายพิสดารก็สามารถจับใจความมาตั้งเป็นกระฐู่หรือหัวข้อได้ เห็นผลอย่างหนึ่งก็สามารถสืบสาวกลับไปหาเหตุได้

(3) **นิรุตติปฏิสัมภิทา** ปัญญาแตกฉานในนิรุตติ ปรีชาแจ้งในภาษา รู้ศัพท์ ถ้อยคำบัญญัติและภาษาต่าง ๆ เข้าใจใช้คำพูดชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจและเห็นตามได้

(4) **ปฏิภาณปฏิสัมภิทา** ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ ปรีชาแจ้งในความคิดหันทนการณ มีไหวพริบ สามารถสร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่อย่างเหมาะสมกับกรณีและเหตุการณ์

3) **ธรรมที่ทำให้คนงาม** ได้แก่หลักธรรมที่ผู้สอนพึงปฏิบัติเพื่อก่อให้เกิดความนิยมศรัทธาแก่ผู้เรียน ประกอบด้วย (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 22. 2530 : 45)

(1) **ขันติ** คือความอดทนอดกลั้น

(2) **โสรัจจะ** คือความสงบเสงี่ยมสำรวมทั้งกาย วาจา และใจ

4) **ขรवासธรรม 4** คือหลักแห่งธรรมที่จะช่วยให้การอยู่ร่วมกันกับเพื่อนร่วมงานและลูกศิษย์เป็นไปโดยสงบเรียบร้อย (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 15. 2530 : 298) ซึ่งได้แก่

(1) **สัจจะ** คือความซื่อสัตย์ต่อกัน ผู้สอนควรเป็นผู้ที่มีความจริงใจต่อศิษย์ เพื่อนครูด้วยกัน และคนอื่น ๆ

(2) **ทมะ** คือความข่มใจ ซึ่งจะช่วยคุ้มครองให้ผู้สอนมีความสุข มีจิตใจที่แจ่มใสเบิกบาน

(3) **ขันติ** คือความอดทนอดกลั้นต่อการทำงานและคำพูดของบุคคลต่าง ๆ

(4) **จาคะ** คือการให้ปันสิ่งของต่าง ๆ ซึ่งจะทำให้เกิดความสุขใจทั้งแก่ผู้ให้และผู้รับ

5) **สังคหัตถุ 4** คือ ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์ยึดเหนี่ยวน้ำใจคน ได้แก่ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 21. 2530 : 42)

(1) **ทาน** การให้ทั้งสิ่งของและความรู้

(2) **ปิยวาจา** ผู้สอนควรเป็นผู้ที่เจรจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะนมนวล จะว่ากล่าวตักเตือนศิษย์ก็ไม่ควรมุทะลุตุตัน ไม่พูดจาบาดหมางใจ ประหยัดถ้อยคำ พูดจาได้เหมาะสมกับสถานการณ์

(3) **อรรถจริยา** ผู้สอนควรประพฤติปฏิบัติหรือกระทำสิ่งที่ เป็นประโยชน์แก่ศิษย์และบุคคลอื่น เช่น การให้คำแนะนำหรือมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน เป็นต้น

(4) **สมานัตตตา** ผู้สอนควรเป็นคนเสมอต้นเสมอปลาย วางตัวไว้ในฐานะอันเหมาะสม เป็นกันเองกับศิษย์และคนอื่น ๆ

6) **สัปปริสธรรม 7** คือ ธรรมของสัตบุรุษ ซึ่งจะสามารถทำให้ผู้สอนสามารถดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างปลอดภัย และอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข จำแนกออกได้ดังนี้คือ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่ม 23. 2530 : 103 - 134)

(1) **ธัมมัญญตา** ความเป็นผู้รู้จักเหตุ เช่นรู้ว่าสิ่งนี้เป็นเหตุแห่งสุข สิ่งนี้เป็นเหตุแห่งทุกข์

(2) **อรรถัญญตา** ความเป็นผู้รู้ผล เช่นรู้ว่าสุขเป็นผลแห่งเหตุอันนี้ ทุกข์เป็นผลแห่งเหตุนี้

(3) **อัตถัญญตา** ความเป็นผู้รู้จักตน รู้ว่าตนเองเป็นใคร มีหน้าที่และความรับผิดชอบ ตลอดจนความสามารถมากน้อยเพียงใด ทำอย่างไรจึงจะทำหน้าที่ได้ผลสมบูรณ์

(4) **มัตถัญญตา** ความเป็นผู้รู้จักประมาณ รู้จักประกอบกิจการต่าง ๆ ให้มีความเหมาะสมพอดี เพื่อให้ประสบผลสำเร็จด้วยดี

(5) **กาลัญญตา** ความเป็นผู้รู้จักกาล รู้ว่าเวลาใดเหมาะสมจะทำการใด จังหวะใดควรจัดกิจกรรมการสอนอย่างไร เป็นต้น

(6) **ปริสัญญตา** ความเป็นผู้รู้จักประชุมชน รู้จักลักษณะความเป็นไปของชุมชน เนื่องจากผู้สอนจะต้องเกี่ยวข้องกับบุคคลหลายฝ่าย จึงต้องรู้จักวางตนให้เหมาะสมกับลักษณะของชุมชนนั้น เพื่อจะสามารถทำงานร่วมกับบุคคลทุกฝ่ายได้ดี

(7) **ปุคคลปโรรัญญตา** ความเป็นผู้รู้จักบุคคล ผู้สอนจะต้องรู้จักตน รู้จักธรรมชาติของปัจเจกชน จึงจะสามารถมอบหมายงานได้ตามความสามารถ และจัดวางตัวบุคคลได้อย่างเหมาะสม เป็นต้น

7) **ธรรมเป็นโลกบาล** คือธรรมที่จะคุ้มครองโลก ให้มีความสุขสงบสุขเรียบร้อยในสังคมใหญ่ น้อย หรือ ระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่ม 25. 2530 : 315 - 316) ประกอบด้วย

(1) **หิริ** หมายถึงความละอายแก่ใจ ผู้สอนควรละอายที่จะทำความผิดทั้งหลายเพื่อให้เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ผู้เรียน และเป็นเครื่องสร้างศรัทธาที่ดีที่สุด

(2) **โอตตัปปะ** หมายถึงความเกรงกลัวต่อการกระทำชั่วและละเว้นเสียได้

8) **พรหมวิหาร 4** คือธรรมสำหรับผู้ปกครอง (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่ม 22. 2530 : 230) ประกอบด้วย

(1) **เมตตา** ความรักใคร่ปรารถนาจะให้ผู้อื่นเป็นสุข

(2) **กรุณา** ความสงสารคิดจะช่วยให้ผู้อื่นพ้นทุกข์

(3) **มูทิตา** ความพลอยยินดี เมื่อผู้อื่นได้ดี

(3) อุเบกขา ความวางเฉย ไม่ลำเอียงเลือกที่รักมักที่ชัง

9) ธรรมของผู้สอนที่พึงปฏิบัติต่อผู้เรียน คือ วัตรปฏิบัติต่าง ๆ ที่ผู้สอนพึงกระทำให้แก่ผู้เรียนทำประการ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 11. 2530 : 205) คือ

(1) แนะนำฝึกอบรมให้เป็นคนดี

(2) สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง

(3) สอนศิลปวิทยาให้โดยสิ้นเชิง

(4) ส่งเสริมยกย่องความดีงามความสามารถให้ปรากฏ

(5) สร้างเครื่องคุ้มภัยในสารทิศ คือ สอนให้ศิษย์ฝึกฝนปฏิบัติจนสามารถนำไปใช้ทำการงานได้จริง รวมทั้งพร้อมที่ให้การปรึกษาแนะนำในภายหลังอีกด้วย

คุณลักษณะทั้งหลายที่กล่าวมานี้ ในทางพุทธศาสนาถือเป็นหลักสำคัญยิ่งสำหรับผู้สอนที่พึงยึดถือและปฏิบัติตามอย่างจริงจัง ทั้งนี้เพื่อให้ตนเป็นที่ศรัทธาและเคารพรักของผู้เรียน อันจะส่งผลให้การเรียนการสอนเป็นไปโดยราบรื่นและประสบผลสำเร็จในที่สุด

5. เกี่ยวกับจิตวิทยาและกระบวนการรับรู้

กระบวนการรับรู้ในทางพระพุทธศาสนา เริ่มพิจารณาที่รูปขันธ์ หรือร่างกายของคนเรา มีอวัยวะสัมผัสอยู่หกชนิด ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ซึ่งรวมเรียกว่า **อายตนะ 6** (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 14. 2530 : 513 - 518) อายตนะภายใน 6 นี้ เมื่อสัมผัสกับรูปธรรม หรือนามธรรมอื่นใดเข้า ก็จะเป็นความรู้สึกขึ้นเรียกว่า **อารมณ์**

ถ้า ตา สัมผัสกับรูป ก็เรียกว่า **รูปารมณ์**

ถ้า หู สัมผัสกับเสียง ก็เรียกว่า **สัททารมณ์**

ถ้า จมูก สัมผัสกับกลิ่น ก็เรียกว่า **คันธารมณ์**

ถ้า ลิ้น สัมผัสกับรส ก็เรียกว่า **รสารมณ์**

ถ้า ใจ สัมผัสกับสภาวะธรรมชาติ ก็เรียกว่า **ธัมมารมณ์**

ดังนั้น พุทธศาสนาจึงจัดให้ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งสัมผัสได้ด้วยกาย และสภาวะธรรมชาติ เป็นของคู่กันกับอายตนะ 6 เรียกว่า **อายตนะภายนอก 6** หรือเรียกว่า **อารมณ์ 6** ก็ได้ และการที่อายตนะในการรับรู้อารมณ์ได้ดังที่พรรณนามาเรียกว่าเกิด **วิญญาณขันธ์** ขึ้น (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 11. 2530 : 293 - 294)

ถ้าการรับรู้เกิดขึ้นที่ ตา ก็เรียกว่า **จักขุวิญญาณ**

ถ้าการรับรู้เกิดขึ้นที่ หู ก็เรียกว่า **โสตวิญญาณ**

ถ้าการรับรู้เกิดขึ้นที่จมูก ก็เรียกว่า **ฆานวิญญาณ**

ถ้าการรับรู้เกิดขึ้นที่ ลิ้น ก็เรียกว่า **ชีวหาวิญญาณ**

ถ้าการรับรู้เกิดขึ้นที่ กาย ก็เรียกว่า **กายวิญญาน**

ถ้าการรับรู้เกิดขึ้นที่ใจ ก็เรียกว่า **มโนวิญญาน**

การรับรู้ในระดับวิญญานนี้มีลักษณะง่าย ๆ เช่น หูได้ยินเสียง ก็รู้เพียงแต่ว่าเป็นเสียงเท่านั้น ยังไม่สามารถจำแนกได้ว่าเป็นเสียงอะไร ต่อเมื่อรู้พื้นความรู้เก่า ๆ มาประกอบกันเข้าจึงรู้ชัดเจนว่าเป็นเสียงอะไร แล้วจดจำไว้ ลักษณะเช่นนี้เรียกว่าเกิด **สัญญาขันธ์** หรือเกิดความจำได้หมายรู้นั่นเอง ในหลักของพุทธศาสนา สัญญาขันธ์จะเกิดได้ทันทีต่อจากวิญญานขันธ์

ความจำได้หมายรู้นี้จะก่อให้เกิดปฏิกิริยาตอบสนองขึ้นเรียกว่า **เวทนาขันธ์** ถ้าตอบสนองไปในทางลบก็เรียกว่า **ทุกข์เวทนา** ถ้าตอบสนองไปในทางบวก เช่นพอใจ ชื่นชมยินดี ก็เรียกว่า สุขเวทนา ถ้าตอบสนองไปในทางเฉย ๆ ไม่บวกไม่ลบ ก็เรียกว่า **อุเบกขาเวทนา** หรือ **อุทุกขมสุขเวทนา** (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่ม 18. 2530 : 302 - 304) ตัวอย่างเช่น ถ้าสัญญาขันธ์จำได้ว่าเสียงที่ได้ยินนั้นเป็นเสียงเพลงที่ไพเราะ เวทนาขันธ์ที่เกิดขึ้นจะได้แก่ สุขเวทนา ดังนั้นเป็นต้น ต่อจากนั้นเวทนาขันธ์ที่เกิดขึ้นก็จะปรุงแต่งจิตให้เกิดเป็นความรู้ความเข้าใจต่อไป เรียกว่าเกิด **สังขารขันธ์**

สิ่งทั้งหลายที่ได้กล่าวมานี้ เป็นกระบวนการด้านนำเข้า เมื่อจิตได้พิจารณาไตร่ตรองแล้วก็จะตกลงตั้งเจตนาขึ้นเป็นมโนธรรมก่อน ต่อจากนั้นจึงจะสั่งการให้ร่างกายประกอบวจีกรรม หรือกายกรรมอันดีชั่ว หรือเป็นกลาง แล้วแต่กรณี เป็นกระบวนการด้านการแสดงออกต่อไป

หรือพอจะเทียบเคียงกับระเบียบวิธีสอนทั่วไป คือ การนำเอาจิตวิทยาและพฤติกรรมการเรียนรู้ มาประสานสัมพันธ์กับบทเรียน เพื่อให้ผู้เรียนได้รับรู้และความพอใจด้วย ในการดำเนินการสอนนั้น ครูจะต้องวินิจฉัยว่าการดำเนินการอย่างไรกับสถานการณ์ต่าง ๆ จึงจะเหมาะสม

6. องค์ประกอบแห่งการเรียนรู้

การเรียนรู้ที่สมบูรณ์ตามหลักธรรมของพุทธศาสนายังต้องประกอบด้วย องค์ประกอบแห่งการเรียนรู้ สามประการ ดังต่อไปนี้คือ

1) **ปริยัตติ** คือคำสั่งสอนอันจะต้องศึกษาเล่าเรียน เพื่อให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน การศึกษาเล่าเรียนนั้นจะต้องประกอบด้วยขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้คือ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่ม 22. 2530 : 151 - 152)

(1) **พหูสูตา** ฟังมาก คือได้สดับฟังมากและรับเอาข้อเท็จจริงจากแหล่งความรู้ต่าง ๆ หมายรวมถึงตลอดถึงการดูแลและการอ่านอีกด้วย

(2) **ธตา** จำได้ คือเมื่อได้ยินได้ฟังแล้วสามารถจับหลักสาระสำคัญไว้ได้แล้ว ทรงจำได้อย่างแม่นยำ

(3) **วชสา** ปริจิตา คล่องปาก คือ ท่องบ่นหรือพูดอยู่เสมอจนแคล่วคล่องชัดเจน

(4) **มนสาณุปกขิตา** พังขึ้นใจ คือใส่ใจนึกคิดพิจารณาจนเจนใจ นึกถึงครั้งใดก็ปรากฏให้เห็นชัดเจน

(5) **ทฤษฎีญา สุปฏิวิทธา** แห่งตลอดด้วยทฤษฎี คือมีความเข้าใจลึกซึ้งซึ่งมองเห็นประจักษ์แจ้งด้วยปัญญา ทั้งในส่วนเนื้อความและเหตุผล

สามขั้นแรกจัดเป็นการเรียนรู้ด้วย**สัญญา** (ความจำ) ส่วนสองขั้นหลังถือเป็นการเรียนรู้ด้วย**ทฤษฎี** (ความเห็น)

2) **ปฏิบัติ** คือการนำเอาสิ่งที่จดจำไว้ได้ และเข้าใจแจ่มแจ้งแล้วนั้นมาประยุกต์ปฏิบัติให้สอดคล้องเหมาะสมกับสถานการณ์และปัจจัยเกื้อหนุนต่าง ๆ ได้แก่หลัก**ไตรสิกขา** ซึ่งประกอบด้วย **ศีล สมาธิ ปัญญา** นั้นเอง (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 20. 2530 : 308) หลักไตรสิกขานี้เมื่อนำมาแยกแยะพิจารณาแล้วก็จะพบว่าประกอบด้วย**มรรคมงคลแปด** คือ มัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลาง ซึ่งจำแนกได้ดังนี้คือ

(1) **ศีล** ได้แก่ **สัมมาวาจา** (เจรจาชอบ ได้แก่ จีสุจจริต 4 คือ ไม่พูดปด ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดหยาบ และไม่พูดเพื่อเจ้อ) **สัมมากัมมันตะ** (กระทำชอบ ได้แก่ กายสุจจริต 3 คือ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกาม) **สัมมาอาชีวะ** (เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ เว้นมิฉฉาชีพ ประกอบสัมมาชีพ)

(2) **สมาธิ** ได้แก่ **สัมมาวายามะ** (พยายามชอบ ได้แก่ ไม่ให้ความชั่วเกิด พยายามละความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว พยายามทำความดีให้เกิด และพยายามรักษาความดีที่เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่) **สัมมาสติ** (ระลึกชอบ ได้แก่ ตั้งสติกำหนดเกี่ยวกับ กาย เวทนา จิต และ ธรรม คือ สติปัฏฐาน 4) **สัมมาสมาธิ** (ตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่ การทำให้สงบระงับจนมีอารมณ์แน่วแน่เป็นหนึ่งเดียว

(3) **ปัญญา** ได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ** (เห็นชอบ ได้แก่ ความรู้ในอริยสัจ 4 และเห็นไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) **สัมมาสังกัปปะ** (ดำริชอบ คิดออกจากกิเลส ไม่ปล่อยร้ายพยายามเบียดเบียน) มองในแง่ของปัญญา เมื่อปฏิบัติโดยมรรคแล้วมีผลทำให้เกิดเป็นปัญญาสามประการคือ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 11. 2530 : 249 - 250) คือ ประการแรกเรียกว่า**สุตมยปัญญา** ปัญญาเกิดจากการได้ยินได้ฟังแล้วจดจำไว้ได้ คือ ปัญญาที่เกิดจากการเรียนรู้โดยสัญญา ปัญญาในข้อนี้จัดเป็นโลกียปัญญา คือปัญญาในระดับที่เรียนรู้โลก เข้าใจโลก และสามารถทำการเปลี่ยนแปลงโลก เพื่อให้โลกกลายเป็นสิ่งที่น่าอภิรมย์และตนเองก็อยู่ในโลกอย่างเกษมสุขสำราญ ประการที่สองเรียกว่า**จินตามยปัญญา** ปัญญาที่เกิดจากการไตร่ตรอง คือปัญญาที่เกิดจากการเรียนรู้ โดยทฤษฎี (ความเห็น) ประการที่สามเรียกว่า**ภาวนามยปัญญา** ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติภาวนา เพื่อให้เกิดการหยั่งรู้ คือปัญญาที่เกิดจากการเรียนรู้โดยญาณ ด้วยการทำสมาธิจนจิตสงบและบริสุทธิ์ปราศจากตะกอนจิต (นิวรณ์ห้าประการ คือ ความยินดีพอใจในกาม ความขุ่นเคืองใจ ความง่วงงุน เชื่องซึม ความฟุ้งซ่านรำคาญ และความล่งเลสงสัย) เมื่อผู้ปฏิบัตินำดวงปัญญานันบริสุทธิ์เช่นนั้นไปพิจารณาสิ่งใด ย่อมเกิดความรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งนั้นอย่างทะลุปรุโปร่ง แจ่มแจ้งชัดเจนทุกแง่มุม ปัญญาในสองข้อหลังนี้จัดเป็น**โลกุตระปัญญา** คือปัญญาที่หลุดพ้นออกมาจากการผูกมัดมัดตรึงของโลก รู้แจ้งเห็นจริงในสภาวะธรรมทั้งหลายทั้งปวง

3) **ปฏิเวธ** คือผลอันจะพึงเข้าถึง หรือบรรลุด้วยการปฏิบัติ ทั้งนี้โดยหมายรวมถึงการนำความเข้าใจที่ได้รับนั้นไปใช้ให้เป็นประโยชน์ สำหรับการตั้งข้อคำสอนหรือทฤษฎีใหม่ ๆ ที่เหมาะสมแก่สถานการณ์อีกด้วย

สำหรับหลักปฏิบัติในการเรียนรู้ตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนานั้น อาจสรุปได้ว่า บุคคลคนธรรมดา **มอวิชชา** (ความไม่รู้) เป็นพื้นฐานของจิตใจ ความไม่รู้ทำให้เกิดการเห็นผิด (**มิจฉาสังกับปะ**) พุดผิด (**มิจฉาจา**) เกิดเป็นผลร้ายกว้างขวางออกไป

หลักปฏิบัติในการเรียนรู้โดยพุทธวิธีจึงเริ่มที่การเห็นชอบ (**สัมมาทิฐิ**) เป็นเบื้องต้น นั่นคือ ผู้เรียนจะต้องรู้จักองค์ประกอบที่เป็นปัจจัยแห่งสัมมาทิฐีสองประการคือ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่ม 12. 2530 : 503 - 506)

(1) **องค์ประกอบภายนอกที่ดี** ได้แก่ **กัลยาณมิตร** หมายถึง รู้จักหาผู้แนะนำสั่งสอน ที่ปรึกษา ตลอดจนสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดี ที่จะเกื้อกูลชักจูงหรือกระตุ้นให้เกิดปัญญาได้

(2) **องค์ประกอบภายในที่ดี** ได้แก่ **โยนิโสมนสิการ** หมายถึง การใช้ความคิดถูกวิธี รู้จักคิดเป็น คียมองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา สืบสาวหาสาเหตุ แยกแยะสิ่งนั้น ๆ ออกตามสภาวะและปัจจัย

และเพื่อที่จะปฏิบัติให้สอดคล้องกับองค์ประกอบทั้งสองข้างต้น ผู้เรียนจะต้องปฏิบัติตามหลัก ปัญญาพุทธิธรรม 4 ต่อไปนี้ด้วยคือ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่ม 21. 2530 : 145 - 146)

- (1) **สัปปริสสังสวะ** คบหาสัตบุรุษ เสวนาท่านผู้รู้ผู้ทรงคุณวุฒิ
- (2) **สัทธัมมัสสวนะ** ฟังสัทธรรม เอาใจใส่เล่าเรียนหาความรู้จริง
- (3) **โยนิโสมนสิการ** ทำในใจโดยแยบคาย คิดหาเหตุผลโดยถูกวิธี
- (4) **ธัมมานุวัตรปฏิบัติ** ปฏิบัติธรรมตามควร นำสิ่งที่เรียนไปปฏิบัติได้

7. คุณลักษณะของผู้เรียนที่ดี

โดยส่วนตัวของผู้เรียนเองก็ต้องปฏิบัติตามหลักธรรมที่สำคัญอีก ห้าประการ ดังต่อไปนี้คือ

1) **อิทธิบาท 4** คือ คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย ประกอบด้วย (พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่ม 13. 2530 : 251)

- (1) **ฉันทะ** ความพอใจ คือความต้องการที่จะทำ มีความใส่ใจอยู่เสมอ
- (2) **วิริยะ** ความเพียร คือขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระ ไม่ทอดทิ้ง
- (3) **จิตตะ** ความคิด คือตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำ และทำสิ่งนั้นด้วยความคิด ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่าน เลื่อนลอยไป

(4) **วิมังสา** ความไตร่ตรอง คือใช้ปัญญาใคร่ครวญในสิ่งที่ทำอยู่เสมอ

2) **พละ 5** คือ ธรรมอันเป็นกำลังสำคัญสำหรับการปฏิบัติกิจกรรมใด ๆ ประกอบด้วย (พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่ม 22. 2530 : 1 - 34)

- (1) **สัทธา** คือ มีความเชื่อ
- (2) **วิริยะ** คือ มีความเพียร

- (3) สติ คือ มีความระลึกได้
- (4) สมาธิ คือ มีความตั้งจิตมั่น
- (5) ปัญญา คือ มีความรู้ชัด

3) โพชฌงค์ 7 คือ ธรรมที่เป็นหลักปฏิบัติสำหรับการเรียนรู้ ประกอบด้วย (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่ม 11. 2530 : 310)

- (1) สติสัมโพชฌงค์ คือ ความระลึกได้
- (2) ธัมมวิจยะสัมโพชฌงค์ คือ การสอดส่องสืบค้นธรรม
- (3) วิริยะสัมโพชฌงค์ คือ ความเพียร
- (4) ปีติสัมโพชฌงค์ คือ ความอิ่มใจ
- (5) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ คือความสงบกาย สงบใจ
- (6) สมาริสัมโพชฌงค์ คือ ความมีใจตั้งมั่น
- (7) อุเบกขาสัมโพชฌงค์ คือ ความมีใจเป็นกลางเพราะเห็นตามความจริง

4) กาลามสูตร คือ หลักแห่งความเชื่อ สำหรับเป็นเครื่องนำปัญญาในการศึกษาหาความรู้ต่าง ๆ คือจะเชื่อในเรื่องความรู้ใด ๆ ก็ต่อเมื่อได้ศึกษาไตร่ตรองอย่างถี่ถ้วนแล้วเท่านั้น ไม่ด่วนเชื่อเพราะเหตุใดเหตุหนึ่งต่อไปนี้คือ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 20. 2530 : 245 - 261)

- (1) มา อนุสสเวน อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา
- (2) มา ปรมปราย อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบ ๆ กันมา
- (3) มา อิติกิริย อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ
- (4) มา ปิฎก สมปทาเนน อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างอิงตำราหรือคัมภีร์
- (5) มา ตัก ก เหตุ อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรก
- (6) มา นยเหตุ อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุมาน
- (7) มา อาการ ปริวิตก เกน อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล
- (8) มา ทิฎฐิ นิชฌมาน กชนตียา อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว
- (9) มา ภพ พรูปตาย อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นว่าน่าจะเป็นไปได้
- (10) มา สมโณ โน ครุติ อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือว่าเป็นครูของเรา

5) ธรรมของผู้เรียนที่พึงปฏิบัติต่อผู้สอน คือวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ที่ผู้เรียนพึงกระทำต่อผู้สอน ทำประการดังนี้คือ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 11. 2530 : 205)

- (1) ลูกขึ้นต้อนรับ แสดงความเคารพ
- (2) เข้าไปหาเพื่อบำรุงรับใช้
- (3) ฟังด้วยความตั้งใจ ฟังเป็น รู้จักฟังคำสอนให้เกิดปัญญา
- (4) ประณินบัติ ช่วยบริการ

(5) เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ เอาจริงเอาจังถือเป็นกิจสำคัญ

คุณลักษณะทั้งหลายที่กล่าวมานี้**ในทางพุทธศาสนาถือเป็นหลักสำคัญยิ่ง** สำหรับผู้เรียนที่พึงยึดถือ และปฏิบัติตามอย่างจริงจัง ทั้งนี้เพื่อให้ตนเป็นที่รักใคร่ชอบพของครูอาจารย์ รวมทั้งมีหลักยึดถือในการปฏิบัติ เกี่ยวกับการศึกษาเล่าเรียนอย่างถูกต้องอันจะส่งผลให้การเรียนเป็นไปโดยราบรื่นและประสบผลสำเร็จในที่สุด

8. พุทธวิธีสอนโดยเทียบเคียงกับระเบียบวิธีสอนทั่วไป

วิธีสอนของพระพุทธเจ้าตามที่มีปรากฏเป็นตัวอย่างอยู่ในพระสูตรต้นตปิฎกนั้น ในแต่ละพระสูตรไม่สามารถระบุเป็นวิธีสอนวิธีใดวิธีหนึ่งได้ เพราะในแต่ละพระสูตรพระพุทธองค์ได้ใช้หลายวิธีผสมผสานกันแต่พอที่จะเทียบเคียงกับระเบียบวิธีทั่วไปได้ คือ ส่วนใหญ่เป็นวิธีสอนที่พระพุทธองค์ทรงใช้กับผู้เรียนเป็นรายบุคคล และกลุ่มบุคคล ได้ทรงยึดหลักสำคัญสองประการเป็นแนวปฏิบัติ ประการแรก ทรงสอนโดยมีบุคคลเป็นที่ตั้ง ทรงยกคนขึ้นอ้างเป็นหลักฐานในการอธิบายเรียกว่า **บุคคลาธิฐานเทศนา** และประการที่สอง ทรงสอนโดยมีธรรมะเป็นที่ตั้ง ทรงยกธรรมะคือหลักหรือตัวสภาวะธรรมขึ้นตั้งเป็นหลักฐานในการอธิบายเรียกว่า **ธรรมาธิฐานเทศนา** ซึ่งเมื่อศึกษาให้ลึกซึ้งลงไปในเรื่องละเอียดแล้วก็จะพบว่า พอจะจำแนกเป็นวิธีสอนได้เจ็ดวิธี และ เทคนิคการสอนสิบวิธี โดยเทียบเคียงกับระเบียบวิธีสอนทั่วไป ดังต่อไปนี้คือ

1) วิธีสอนโดยการบรรยาย (Lecture Method) หรือทางพุทธศาสนาจะใช้คำว่าแสดงธรรมไปโดยลำดับ ทั้งนี้พระพุทธองค์ ทรงคำนึงถึงความแตกต่างในลักษณะพื้นฐานทางพฤติกรรมและ ความแตกต่างทางวุฒิปัญญาของผู้เรียน ดังตัวอย่าง ในสามัญญผลสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 9. 2530 : 45 - 78) ได้ทรงตรัสบรรยายผลของความเป็นสมณะ ซึ่งให้เห็นว่าการเข้ามาบวชถือพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนานั้นได้อานิสงส์ตั้งแต่วัตถุพื้นฐาน จนถึงระดับสูงสุดอย่างไร คือ (1) **พ้นจากสถานภาพเดิม** หรือเลื่อนสถานภาพทางสังคม เช่น พ้นจากทาส กรรมกรชานา เป็นพระภิกษุทรงศีล ได้รับการนับถือจากคนทั่วไปแม้กระทั่งพระมหากษัตริย์ (2) เมื่อสมบูรณ์ด้วยศีล สำรวมอินทรีย์ มีสติสัมปชัญญะ สันโดษ บำเพ็ญสมาธิ ก็จะได้**อาน**ระดับต่าง ๆ และ (3) ได้**วิชา** 3 อันมีการทำอัสวะให้สิ้นไปในที่สุด

ตัวอย่างอีกกรณีหนึ่ง ใน**พรหมมณสูตร** (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 19. 2530 : 5-7) พระอานนท์เข้าไปบิณฑบาต เห็นรถม้าขาว สวยงาม คนลือว่าเป็นรถที่ประเสริฐที่สุดในเมือง พระอานนท์กลับจากบิณฑบาต เข้าไปทูลถามพระพุทธเจ้าว่าในธรรมวินัยของพระองค์ มียานอะไรที่ประเสริฐที่สุด พระพุทธเจ้าตรัสบรรยายว่า มรรคมงคล 8 นี้แหละประเสริฐที่สุด จะเรียกว่าพรหมยานก็ได้ ธรรมยานก็ได้ รถพิชัยสงครามอันยอดเยี่ยมก็ได้ “รถคันนี้ มีศรัทธากับปัญญาเป็นเอก มีศรัทธาเป็นพวง มีhiriเป็นงอน มีใจเป็นเชือก มีสติเป็นสารถิ มีศีลเป็นเครื่องประดับ มีญาณเป็นเพล มีความเพียรเป็นล้อ มีอุเบกขาเป็นสมานเป็นดุม มีความไม่อยากเป็นประทุน มีความไม่พยายบาท ความไม่เบียดเบียนและวิเวกเป็นอาวุธ มีความอดทน เป็นเกราะ ย่อมเป็นไปเพื่อเกษมจากโยคะ อาศัยพรหมยาน (รถที่ประเสริฐ) นี้ นักปราชญ์ย่อมออกจากโลกได้ชัยชนะอย่างแน่แท้”

2) **วิธีสอนโดยการซักถามสนทนาโต้ตอบ** หรือ การถามให้ตอบให้จำนนด้วยหลักฐานและเหตุผล เพื่อให้ผู้เรียนที่ยังไม่เข้าใจได้เข้าใจ และเพื่อให้ผู้เรียนที่เข้าใจแล้วเข้าใจแจ่มแจ้งชัดเจนยิ่งขึ้น เช่นกรณีที่ทรงแสดงใน**อัมพัฏฐสูตร** ได้ตอบกับอัมพัฏฐมาณพ คิษย์ของโปกขรสาติพราหมณ์ เรื่องวรรณะพราหมณ์กับวรรณะกษัตริย์ใครสูงกว่ากัน ทรงชี้แจงว่า “ความรู้และความประพฤตินั้นสำคัญกว่าชาติสกุล” “ใครก็ตามยังถือชาติ ถือโคตร ถืออาวหะ วิวหะ คนเหล่านั้นจะห่างไกลจากวิชา (ความรู้) และจรรยา (ความประพฤติ) อย่างยอดเยี่ยม แต่เมื่อละการยึดติดสิ่งเหล่านั้นได้ จึงจะทำให้แจ้งซึ่งความรู้และความประพฤติอันยอดเยี่ยม” (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 9. 2530 : 80 - 177)

ตัวอย่างวิธีสอนโดยการซักถามสนทนาโต้ตอบ อีกกรณีหนึ่งคือ**โสณทัณฑสูตร** พระพุทธองค์ทรงได้ตอบกับโสณทัณฑพราหมณ์ ด้วยเรื่อง**สมบัติ 5 อย่างของพราหมณ์** ทรงให้พราหมณ์พิจารณาอย่างรอบคอบ แล้วให้ตัดข้อที่มีความสำคัญน้อยออกไปทีละข้อ ๆ ผลที่สุดเหลือแต่ **ศีลกับปัญญา** แล้วทรงชี้ว่า ศีลกับปัญญานี้แหละเป็นคุณสมบัติที่แท้จริงของพราหมณ์ ชาติ ชั้น วรรณะ ไม่ใช่ตัวกำหนด (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 9. 2530 : 118 - 143)

3) **วิธีสอนโดยการสาธิต (Demonstration Method)** คือทรงแสดงให้เห็นให้ผู้เรียนดูเป็นตัวอย่างก่อนเพื่อให้สังเกตจดจำและทำตาม เช่นกรณีที่ทรงสอนเรื่องความประพฤติที่เหมาะสมของภิกษุด้วยการกระทำพระองค์เองเป็นตัวอย่างที่ดี ดังที่ปรากฏเป็นพุทธภาษิตว่า **อิตตานะเมวะ ประฐานะ ประฏิรูปะ นิเวสเสย อิตตานิญเจะ ตะธา กะยิรา ยะถะยัมมะนุสาสะติ** (ผู้สอนควรปฏิบัติตนให้ดีเสียก่อนแล้วค่อยสอนผู้อื่น ถ้าพราหมณ์สอนผู้อื่นฉันใด ก็ควรทำตนฉันนั้น) (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 25. 2530 : 52)

ตัวอย่างอีกกรณีหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงสอนโดยสาธิตพระองค์เอง เป็นตัวอย่างทุกกรณี เช่นใน**อุฏฐานสูตร** สอนให้ขยัน ลุกขึ้นหมั่นศึกษาเพื่อสันติ มีให้มันนอนหลับ ประมาทปล่อยโอกาสให้ล่วงเลยไปเปล่า (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 25. 2530 : 326 - 327) นอกจากนี้มีข้อความอีกหลายพระสูตร ที่กล่าวถึงพุทธกิจประจำวันของพระศาสดา พระอรธกถาจารย์ท่านประพันธ์เป็นคาถาว่า

“**เช้า** เสด็จออกบิณฑบาต (โปรดสัตว์) **เย็น** ทรงแสดงธรรม **ค่ำ** ทรงประทานโอวาทแก่ภิกษุทั้งหลาย **เที่ยงคืน** ทรงแก้ปัญหาเทวดาทั้งหลาย **ใกล้รุ่ง** ทรงทอดพระเนตรดูสัตว์ที่ควรโปรดและไม่ควรโปรด พระมุนีผู้นี้ประเสริฐ ทรงยังกิจวัตรทั้ง 5 ประการให้หมดจดอย่างนี้”

จะเห็นว่าทรงมีเวลาพักผ่อนน้อยมาก ตลอดระยะเวลา 45 ปี ทรงอนุเคราะห์สัตว์โลกโดยมิได้ทรงคำนึงถึงความลำบากพระวรกาย ปฏิบัติพระองค์เป็นการสาธิตต่อพุทธบริษัท 4 โดยตลอด

4) **วิธีสอนแบบแก้ปัญห** หรือ วิธีสอนตามขั้นของอริยสัจ 4 คือวิธีสอนที่ทำให้ผู้เรียนสามารถทราบปัญหา ตั้งสมมติฐาน เก็บข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล และสรุปผลได้ ซึ่งอาจจะเรียกว่าเป็นวิธีสอนแบบวิทยาศาสตร์ด้วย เช่น ใน**ภารทวาชสูตร** (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 18. 2530 : 125 -128) พระเจ้าอุเทนตรัสถามพระปิณฑโกลการทวาชว่า อะไรเป็นเงื่อนไขให้พระหนุ่มแน่น เยาว์วัย ผิดดำเนิน ยังไม่หมดความรู้สึกละอายทางกามารมณ์ ประพฤติพรหมจรรย์บริสุทธิ์บริบูรณ์ตลอดชีวิต พระปิณฑโกลการทวาชตอบว่า

เพราะปฏิบัติตามพระโอวาทของพระศาสดาว่า ให้คิดว่าสตรีที่อยู่ในวัยบุรุษี่สาว น้องสาว เป็นพี่สาว น้องสาวของตน สตรีเป็นลูกสาวเป็นลูกสาวของตน

พระราชาทรงซักต่อไปว่า ธรรมชาติของคนมักโลเล บางครั้งอาจไม่คิดเช่นนั้นก็ได้ มีเงื่อนไขอีกหรือไม่ พระปิณฑโศภการทวาทะตอบว่า ให้พิจารณาร่างกายนี้ตั้งแต่ปลายเท้าจรดศีรษะ อันมีหนังหุ้มโดยรอบ ให้เห็นความไม่สะอาดต่างๆ อยู่ในร่างกายนี้ ไม่ว่าจะเป็นผม ขน เล็บ หน้ หรือส่วนอื่นๆ

พระราชาทรงว่า บางครั้งทั้งที่ทำไมใจว่าไม่งามแต่ยังเห็นว่ามันงาม จะมีเงื่อนไขอื่นอีกหรือไม่ พระเถระตอบว่าเวลาเห็นรูปด้วยตา อย่าถือเอาโดยนิमित (คืออย่างมองรวม) อย่าถือเอาโดยอนุพยัญชนะ (อย่ามองแยก) ให้สำรวจมโนหรีย พยายามมีให้อกุศลธรรมครอบงำ เวลาได้ยินเสียง สูดกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องสัมผัส คิดมโนภาพ ก็ให้ปฏิบัติเช่นเดียวกัน ภาษุหนุ่มแน่น เยาววัย ผมดำสนิท ที่ยังไม่หมดความรู้สึกทางกามารมณ์ ปฏิบัติได้แบบนี้ จะสามารถประพตืพรหมจรรย์ได้บริสุทธิ์บริบูรณ์ตลอดชีวิต

5) วิธีสอนแบบสืบสวนสอบสวนหาคำตอบเอง คือ วิธีสอนที่ทรงถามนำเพื่อช่วยให้ผู้เรียนสามารถแสวงหาคำตอบได้ด้วยตัวเอง ทั้งนี้โดยการกระทำสืบเนื่องไปตามขั้นตอนที่สำคัญคือ การเข้าใจปัญหา พิสูจน์หลักฐานและตัดสินใจสรุปข้อต่าง ๆ และนำผลสรุปที่ได้ไปใช้ เช่น กรณีทรงสอนนางกิสาคโคตมี (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 25. 2530 : 232 - 235) บังเกิดความเสียใจจนสติคลุ้มคลั่ง เพราะลูกคนเดียวของนางถึงแก่ชีวิตลง นางจึงอุ้มลูกไปยังบ้านต่าง ๆ เพื่อขอยววิเศษชุบชีวิตลูกของนาง แต่ไม่มีผู้ใดสามารถช่วยเหลือได้ จนวันหนึ่งนางได้มาถึงยังที่ประทับของพระพุทธเจ้า และได้ทูลขอยาชุบชีวิตลูก พระพุทธเจ้าตรัสว่า ยาชุบชีวิตนั้นมีแน่ นางบังเกิดความดีใจและทูลถามว่าตัวยานั้นเป็นอย่างไร พระพุทธเจ้าทรงตรัสตอบว่า ยาชุบชีวิตของลูกนางก็คือเมล็ดพันธุ์ผักกาดจากบ้านเรือนต่าง ๆ แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีบ้านเรือนใดเลยที่ไม่เคยมีคนตายมาก่อน ด้วยความดีใจนางจึงวิ่งไปขอเมล็ดพันธุ์ผักกาดจากบ้านเรือนต่าง ๆ แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีบ้านเรือนใดที่ไม่เคยมีคนตายมาก่อน เมื่อเป็นเช่นนั้นในที่สุดปัญญาก็เกิดขึ้นแก่งนางว่า ความตายเป็นของธรรมดา ทุกคนในโลกนี้ต้องตาย ไม่มีใครจะอยู่เหนือกฎเกณฑ์นี้ไปได้ นางจึงเกิดความรู้จริงนี้จากการได้สืบสวนสอบสวนหาคำตอบด้วยตัวเอง

6) วิธีสอนแบบอุปนัย คือ ทรงอธิบายจากของจริงหรือสิ่งที่มองเห็นได้ หรือให้ผู้เรียนทำการทดลอง แล้วตั้งกฎเกณฑ์ขึ้นภายหลัง เช่น กรณีทรงสอนภิกษุเรื่อง ลาในฝูงโค ดังนี้คือ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่ม 20. 2530 : 308 - 309) ดูภิกษุทั้งหลาย ลาติดตามไปเบื้องหลังฝูงโค มันร้องว่า แม่เราก็คือโคแต่สี่เสียงและรอยเท้าของมันหาเหมือนโคไม่ มันเป็นแต่เดินตามหลังฝูงโคร้องว่า แม่เราก็คือโค ๆ ดังนี้เท่านั้น แม่ฉันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ จันั้นเหมือนกันแล ติดตามไปเบื้องหลัง ภิกษุสงฆ์ร้องประกาศว่า แม่เราก็คือภิกษุ ๆ แต่ความพอใจในการสมทานอธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา หาเหมือนของพระภิกษุทั้งหลายไม่ เขาเป็นแต่ติดตามไปเบื้องหลังภิกษุสงฆ์ร้องประกาศว่า แม่เราก็คือภิกษุ ๆ ดังนี้เท่านั้น เพราะฉะนั้นแหละ ภิกษุทั้งหลายท่านทั้งหลายพึงศึกษาว่าเรายังมีความพอใจอย่างแรงกล้าในการสมทานอธิศีลสิกขา เรายังมีความพอใจอย่างแรงกล้าในการสมทานอธิปัญญาสิกขา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายพึงศึกษาเช่นนี้แล

7) **วิธีสอนแบบนิรนัย (Deductive Method)** คือวิธีสอนที่ทรงอธิบายกฎเกณฑ์ก่อนแล้วให้รายละเอียดแก่ผู้เรียนในภายหลัง เช่น กรณีทรงสอนพระอานนท์ เรื่องการจัดการกับพระสรีระของพระองค์ ภายหลังจากเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 10. 2530 : 154 - 155) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์จะพึงปฏิบัติในพระสรีระของพระตถาคตอย่างไร

“ดูก่อนอานนท์ พวกเธอจงอย่าชวนชวาย เพื่อบูชาสรีระตถาคตเลย จงสืบต่อความพยายามในประโยชน์ของตน ๆ เกิด จงเป็นผู้ไม่ประมาทในประโยชน์ของตน ๆ มีความเพียร มีตนอันส่งไปอยู่แล้วเกิด กษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิตก็ดี พรหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตก็ดี คฤหบดีผู้เป็นบัณฑิตก็ดี ผู้เลื่อมใสในตถาคตมีอยู่ทั้งหลายจักกระทำการบูชาสรีระพระตถาคต” **ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ** “ก็เขาทั้งหลาย จะพึงปฏิบัติในพระสรีระของพระตถาคตอย่างไร”

“ดูก่อนอานนท์ พึงปฏิบัติในสรีระตถาคต เหมือนที่เขาปฏิบัติในสรีระพระเจ้าจักรพรรดิ **ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ** ก็เขาปฏิบัติในสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิอย่างไร”

“ดูก่อนอานนท์ เขาห่อพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้าใหม่แล้วซับด้วยสำลี แล้วห่อด้วยผ้าใหม่ โดยอุบายนี้ ห่อพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้า 500 คู่ แล้วเชิญพระสรีระลงในรางเหล็กอันเต็มด้วยน้ำมัน ครอบด้วยรางเหล็กอันอื่นแล้วกระทำจิตกาธานด้วยไม้หอมล้วน ถวายพระเพลิงพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิ สร้างสถูปของพระเจ้าจักรพรรดิไว้ที่หนทางใหญ่สี่แพร่ง เขาปฏิบัติในพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิด้วยประการฉะนี้แล”

9. เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า

1) **การใช้ภาษาง่าย ๆ** พระองค์ทรงเลือกใช้ภาษาง่าย ๆ ซึ่งเป็นที่เข้าใจของผู้เรียนโดยทั่วไป เช่น สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนภิกษุทั้งหลาย ด้วยสังขจวิมังกสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 14. 2530 : 441) แสดงถึงพระองค์ทรงพิถีพิถันในการเลือกใช้ภาษา ทรงใช้ภาษาที่ประกอบด้วยประโยคง่าย ๆ สั้น ๆ ให้ความหมายชัดเจนทั้งสิ้น ดังนี้คือ

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงคบหาสารีบุตรและโมคคัลลานะเถิด ทั้งสองรูปนี้เป็นบัณฑิต ภิกษุผู้นุเคราะห์เพื่อนร่วมประพบัติพรหมจรรย์ สารีบุตรเปรียบเหมือนผู้ให้กำเนิด โมคคัลลานะเปรียบเหมือนผู้บำรุงเลี้ยงทารกที่เกิดแล้ว สารีบุตรย่อมแนะนำโสดาปัตติผล โมคคัลลานะ ย่อมแนะนำให้ผลขั้นสูงขึ้นไป สารีบุตรสามารถที่จะบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายซึ่งอริยสัจ 4 ได้โดยพิสดาร”

2) **การใช้วัสดุที่หาได้ง่ายในภูมิประเทศเป็นอุปกรณ์การสอน** เช่น เมื่อมีพระประสงค์ที่จะสอนพระพุทธสาวกว่า การมีความเห็นชอบคือหนทางที่จะนำไปสู่พระนิพพาน พระองค์ก็ทรงใช้ท่อนไม้ใหญ่ท่อนหนึ่งซึ่งลอยมาตามแม่น้ำคงคาเป็นอุปกรณ์ในการสอนดังนี้คือ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 18. 2530 : 245) สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา ทอดพระเนตรเห็นท่อนไม้ใหญ่ท่อน

หนึ่งลอยตามกระแสในแม่น้ำคงคา จึงตรัสกับพระพุทธสาวกทั้งหลายว่า ถ้าท่อนไม้ชิ้นนั้นไม่ลอยเข้าไปติดฝั่งข้างนี้หรือข้างโน้น ไม่จม ไม่เกยบก ไม่ถูกมนุษย์หรืออมนุษย์จับไว้ ไม่ถูกน้ำวน ๆ ไว้ และไม่ผู้พัวพันในเสียก่อน ท่อนไม้ชิ้นนั้นก็ไหลออกไปสู่มหาสมุทร ด้วยเหตุนี้ ถ้าภิกษุทั้งหลายไม่แวะเข้าฝั่งนี้หรือฝั่งโน้น ไม่จม ไม่เกยบก ไม่ถูกมนุษย์หรืออมนุษย์จับไว้ ไม่ถูกน้ำวน ๆ ไว้ ไม่ผู้พัวพันในเสียก่อน ภิกษุทั้งหลายก็จะได้นิพพานทุกองค์ เพราะถือว่าความเห็นชอบก็จะโน้มเอียงไปสู่พระนิพพานในที่สุตนั่นเอง เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสจบแล้ว พระภิกษุองค์หนึ่งก็ทูลถามว่า สิ่งทั้งหลายซึ่งพระองค์ทรงเปรียบเทียบนั้นคืออะไร พระองค์ก็ทรงสอนด้วยการเปรียบเทียบความหมายในลำดับต่อกันนั้น จนภิกษุผู้เรียนทั้งหลายเกิดความเข้าใจโดยทั่วกัน

3) การนำวัสดุใกล้ตัวมาเป็นสื่อการสอน ในหลาย ๆ ครั้งในการสอนของพระพุทธองค์ จะนำเอาสิ่งของใกล้ตัว มาเป็นสื่อการสอน เพื่อให้ผู้เรียนคิดตามและเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง โดยได้รับประสบการณ์ตรง และจดจำการเรียนการสอนครั้งนั้นได้อย่างแม่นยำ ตัวอย่างเช่น กรณีที่พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโปรดพระราหุล ดังนี้ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 13. 2530 : 118 - 119) พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน เขตพระนครราชคฤห์ ในเย็นวันหนึ่ง ได้เสด็จไปโปรดพระราหุลซึ่งพำนักที่ อัมพลวัฏฏิกปราสาท พระราหุลให้การต้อนรับแล้วถวายน้ำล้างพระบาท

พระพุทธองค์เหลือน้ำไว้ในภาชนะหนึ่งหนึ่ง ตรัสถามพระราหุลว่า “เธอเห็นน้ำที่เหลือในภาชนะนี้ไหม” พระราหุลทูลว่าเห็น แล้วพระพุทธองค์ทรงตรัสเชิงอุปมาว่า “ราหุล บุคคลผู้ไม่มีความละอายในการกล่าวมุสาทั้งรู้อยู่ สมณธรรมมีอยู่น้อยก็เหมือนกันฉะนั้น”

พระพุทธองค์ทรงเหนืงน้ำที่เหลือทิ้ง อุปมาว่า “บุคคลผู้ไม่มีความละอายในการกล่าวคำมุสาทั้งรู้อยู่ ก็มีสมณธรรมคว่ำเสียแล้วเหมือนกันฉะนั้น”

ทรงเหนืงภาชนะนั้น ทรงอุปมาว่า “ บุคคลผู้ไม่มีความละอายในการกล่าวมุสาทั้งรู้อยู่ ก็มีสมณธรรมว่างเปล่าเหมือนกันฉะนั้น”

4) การตีความหมาย บางครั้งในการสอนพระพุทธเจ้าทรงตีความหมายของเนื้อหาที่พระองค์สอน ให้สอดคล้องกับพื้นฐานของผู้ฟัง ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ฟังเกิดความคิดเปรียบเทียบตามไปด้วย และเข้าใจสิ่งที่พระองค์สอนได้โดยง่าย รวมทั้งจดจำไว้ได้เป็นเวลานาน ยกตัวอย่างเช่น กรณีที่พระพุทธองค์ทรงสอน กสิการทวาชพราหมณ์ ดังนี้ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 15. 2515 : 240) สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จประทับอยู่ ณ พราหมณคามชื่อ เอกนาลา ในทักขิณาคีรีชนบท แคว้นมคธ ทรงเสด็จไปรับนิณฑบาต ณ บ้านของกสิการทวาชพราหมณ์ เมื่อพระพุทธองค์เสด็จไปถึง กสิการทวาชพราหมณ์ได้กราบทูลว่า “ข้าแต่พระสมณะ ข้าพเจ้าไถและหว่าน ครันไถและหว่านแล้ว ย่อมบริโภคน้ำ ข้าแต่พระสมณะ แม้พระองค์ก็ไถและหว่าน ครันไถและหว่านแล้ว จงบริโภคเถิด” พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า “ดูก่อนพราหมณ์ แม้เราก็นไถและหว่าน ครันไถและหว่านแล้วก็บริโภค” กสิการทวาชพราหมณ์กราบทูลว่า “พระองค์บัญญัติว่าเป็นชวานา แต่ข้าพเจ้าไม่เห็นไถของพระองค์ พระองค์ผู้เป็นชวานา ข้าพเจ้าถามแล้ว ขอจงตรัสบอก ไฉนข้าพเจ้าจะรู้การทวนของพระองค์นั้นได้” พระพุทธเจ้าตรัสบอกว่า

...ศรัทธาเป็นพืช ความเพียรเป็นฝน ปัญหาของเราเป็นแอกและไถ หิริเป็นนอนไถ ใจเป็นเชือก สติของเราเป็นผลและประดัก เรามีกายคุ้มครองแล้ว มีวาจาคุ้มครองแล้ว เป็นผู้สำรวมแล้วในการบริโภคอาหาร เราทำการตายหญา(คือ วาจาสัปสัป) ด้วยคำสัตย์ โสรัจจะของเราเป็นเครื่องให้แล้วเสร็จงาน ความเพียรของเราเป็นเครื่องนำเราไปให้สมหวัง นำไปถึงความเกษมจากโยคะ ไปไม่ถอยหลังยังที่ซึ่งบุคคลไปแล้ว ไม่เศร้าโศก เราทำนองอย่างนี้ นานที่เรานั้นย่อมมีผลเป็นอมตะ บุคคลทำนองอย่างนี้แล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้... กสิการทวาชพรหมณ์ ได้ฟังแล้วจึงกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า “ภาสิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก พระองค์ทรงประกาศธรรมโดยเอนกปริยาย ดุจหงายภาชนะที่คว่ำ เปิดของที่ปิดไว้ บอกทางแก่คนหลงทาง ส่องประทีปในที่มืด แท้เทียว”

5) การให้คำจำกัดความ เพื่อให้ผู้ฟังการสนทนาสามารถเข้าใจได้เป็นอย่างดี ตามลำดับขั้นตอน พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีให้คำจำกัดความของสิ่งที่พระองค์สอนเป็นระยะ ๆ ไป ดังที่ทรงบรรยายให้ภิกษุทั้งหลาย ฟังครั้งหนึ่งว่า (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 22. 2530 : 100 - 101) ดูก่อนภิกษุ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมเรียนธรรมคือ สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุติวุตตะกะ ชาดก อัပ္ပุตตรัม เวทลละ เธอย่อมปล่อยใจให้วันคืนล่วงไป ละการหลีกออกเร้นอยู่ ไม่ประกอบความสงบใจภายใน เพราะการเรียนธรรมนั้นภิกษุนี้เรียกว่าเป็นผู้มากด้วยการเรียน ไม่ถือว่าเป็นผู้อยู่ในธรรม

สรุปได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงให้คำจำกัดความของภิกษุที่เรียนวงศ์ลัทธิศาสนาแต่อย่างเดียว โดยไม่ได้ประพจน์ปฏิบัติธรรมไปด้วยว่า ภิกษุที่นั้นสมควรเรียกว่า ผู้มากด้วยการเรียน ไม่ควรเรียกว่าผู้อยู่ในธรรม หลังจากทรงให้คำจำกัดความแก่ภิกษุพวกอื่น ๆ อีกคือ ทรงให้คำจำกัดความแก่ภิกษุที่แสดงธรรมได้อย่างดีแต่ไม่ประพจน์ธรรมว่า เป็นผู้มากด้วยการสาธยาย ทรงให้คำจำกัดความแก่ภิกษุที่ศึกษาคันถ์ธรรมอย่างจดจ่อแต่ไม่ประพจน์ธรรมว่า เป็นผู้มากด้วยการตรัสธรรม แล้วทรงสรุปในที่สุดว่า ภิกษุที่เมื่อเรียนวงศ์ลัทธิศาสนาแล้วสนใจประพจน์ปฏิบัติธรรมไปด้วยจึงจะเรียกว่าเป็นผู้ที่อยู่ในธรรมที่แท้จริง

6 การยกตัวอย่างอุปมาอุปไมย เพื่อที่จะให้การสนทนาเกิดอรรถรส มองเห็นเป็นมโนภาพ พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธียกตัวอย่างอุปมาอุปไมย ประกอบการสอนของพระองค์ การยกตัวอย่างอุปมาอุปไมย ประกอบนี้ อาจจำแนกได้เป็นสองประเภทคือ ยกตัวอย่างอุปมาอุปไมยโดยใช้เหตุการณ์หรือเรื่องราวที่เกิดขึ้นประเภทหนึ่ง และยกตัวอย่างอุปมาอุปไมยโดยใช้นิทานอีกประเภทหนึ่ง

(1) การยกตัวอย่างอุปมาอุปไมยโดยใช้เรื่องราวประกอบ พระพุทธเจ้าทรงสอนภิกษุทั้งหลายครั้งหนึ่งเกี่ยวกับวัฏสงสารที่ยาวนาน โดยทรงยกเรื่องราวขึ้นอุปมาอุปไมยว่า (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่ม 16. 2530 : 236) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เหมือนอย่างว่า บุรุษตัดท่อนหญ้า ไม้ กิ่งไม้ ไม้ไผ่ในชมพูทวีปนี้ แล้วจึงรวมกันไว้ ครั้นแล้วพึงกระทำให้เป็นมัด ๆ ละสี่นิ้ววางไว้ สมมุติว่าเป็นมารดาของเรา นี่เป็นมารดาของมารดาของเราโดยลำดับ มารดาของมารดาแห่งบุรุษนั้นไม่พึงสิ้นสุด ส่วนว่า หญ้า ไม้ กิ่งไม้ ไม้ไผ่ ในชมพูทวีปถึงการหมดสิ้นชอนนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่าสงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้...

(2) การยกตัวอย่างอุปมาอุปไมยโดยใช้นิทานประกอบ การยกตัวอย่างอุปมาอุปไมยโดยใช้นิทานประกอบนี้อาจแบ่งได้เป็นสองประเภทคือ

(2.1) **นิทานธรรมด** พระพุทธเจ้าทรงยกตัวอย่างนิทานธรรมดาเพื่อประกอบการเรียนการสอนภิกษุทั้งหลายครั้งหนึ่ง ณ เขตวันมหาวิหาร นครสาวัตถี เกี่ยวกับการณีที่มีสมณะ พรหมณ์ และปริพาชก ถกเถียงกันว่าลัทธิของพวกตนถูกต้องกว่าลัทธิของฝ่ายอื่น โดยทรงตรัสเป็นนิทานว่า (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 25. 2530 : 215 - 126) เรื่องเช่นนี้เคยเกิดมีมาแล้วในพระนครสาวัตถีนี้เอง คือสมัยหนึ่งพระราชอาชญาบดีหนึ่งทรงโปรดให้อำมาตย์นำคนตาบอดบรรดามีทั้งหลายในพระนครสาวัตถีไปลูบคลำช้าง โดยต่างก็ลูบคลำในที่ต่าง ๆ กันของช้าง เช่น ศรีษะ หู งา ขวาง ตัว เท้า หลัง โคนหาง ปลายหาง เป็นต้น หลังจากนั้นพระราชอาชญาบดีได้ตรัสถามพวกตาบอดทั้งหลายว่าช้างเป็นอย่างไร ตาบอดที่ลูบคลำศรีษะก็กราบพูลว่า เหมือนหม้อ ตาบอดที่ลูบคลำหู ก็กราบพูลว่า ช้างเหมือนกระดิ่ง ตาบอดที่ลูบคลำงา ก็กราบพูลว่า ช้างเหมือนตาล ตาบอดที่ลูบคลำขวาง ก็กราบพูลว่า ช้างเหมือนงอนไถ ตาบอดที่ลูบคลำตัว ก็กราบพูลว่า ช้างเหมือนฉางข้าว ตาบอดที่ลูบคลำเท้า ก็กราบพูลว่า ช้างเหมือนเสา ตาบอดที่ลูบคลำหลัง ก็กราบพูลว่า ช้างเหมือนครกตำข้าว ตาบอดที่ลูบคลำโคนหาง ก็บอกว่า ช้างเหมือนสาก ตาบอดที่ลูบคลำปลายหาง ก็กราบพูลว่า ช้างเหมือนไม้กวาด แล้วก็ต่างทุ่มเถียงกันเป็นการใหญ่ หายอมแก่กันไม่ พระพุทธเจ้าจึงตรัสสรุปนิทานเรื่องนี้ว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล พวกอัญญเดียรธีย์ ปริพาชก เป็นคนบอด ไม่มีจักขุ ย่อมไม่รู้จักประโยชน์ ไม่รู้จักความฉิบหายใช้ประโยชน์ ไม่รู้จักกรรม ไม่รู้จักสภาพมิใช่กรรม เมื่อไม่รู้จักประโยชน์ ไม่รู้จักความฉิบหายใช้ประโยชน์ ไม่รู้จักกรรม ไม่รู้จักสภาพมิใช่กรรม ก็บาดหมางกัน ทะเลาะกัน วิวาทกัน ทิ่มแทงกันและกันด้วยหอก คือปาก...เช่นนี้”

นอกจากนี้ ยังมีนิทานที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ประกอบการสอนอีก โดยทรงยกนิทานประกอบการสอนเกี่ยวกับการสังวรของพระภิกษุว่า (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 18. 2530 : 266 - 267) ครั้งหนึ่งมีพรานจับเอาสัตว์หกชนิดคือ งู จระเข้ นก สุนัขบ้าน สุนัขจิ้งจอก และลิง มาผูกไว้ด้วยกันโดยเชือกที่เหนียวแน่นแล้วทั้งไว้ ครั้นนั้นสัตว์ทั้งหลายก็กระเสือกกระสนไปยังที่อยู่ของตน งูจะเลื้อยไปยังจอมปลวก จะเข้จะคลานไปลงน้ำ นกจะบินขึ้นสู่อากาศ สุนัขจะเดินกลับบ้าน สุนัขจิ้งจอกจะวิ่งไปในป่าช้า และลิงก็จะกลับเข้าไปในป่า จึงเกิดการดิ้นกันขึ้น สัตว์ที่มีกำลังมากที่สุดก็สามารถดึงสัตว์ตัวอื่น ๆ ดึงตามตนไปได้ในที่สุด แล้วพระองค์จึงตรัสสรุปนิทานเรื่องนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งไม่ได้อบรม ไม่กระทำให้มากซึ่งกายคตาสติ ก็ฉะนั้นเหมือนกัน จักขุย่อมจืดจางไปในรูปอันพอใจ รูปอันไม่เป็นที่พอใจย่อมเป็นของปฏิกูล ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อสังวรย่อมมีอาการอย่างนี้แล

(2.2) **นิทานชาดก** พระพุทธเจ้าทรงใช้นิทานชาดก ประกอบการสอน ด้วยลักษณะเดียวกันกับที่ใช้นิทานธรรมดานั้นเอง มีที่แตกต่างกันออกไปก็คือ นิทานชาดก เป็นเรื่องของชาติในอดีตของ

พระพุทธเจ้า และพุทธสาวก แต่นิทานธรรมดาคือเป็นเรื่องราวที่ผูกขึ้นเองโดยพระพุทธเจ้า เพื่อใช้ประกอบการสั่งสอนเท่านั้น

7) **การใช้อารมณ์ขัน** พระพุทธเจ้าทรงเห็นประโยชน์ของการใช้อารมณ์ขันช่วยในการสอน เพราะเป็นอุบายให้ผู้ฟังสนใจศึกษาตามไปโดยดุษณี ครั้งหนึ่งเมื่อพระพุทธเจ้าทรงรับบาตรจากอุทัยพราหมณ์ เป็นวันที่สามแล้ว อุทัยพราหมณ์ก็ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า พระองค์คงจะติดในรสอาหารของตนเป็นแน่ จึงเสด็จมาบ่อย ๆ พระพุทธเจ้าตรัสตอบโดยใช้อารมณ์ขัน ด้วยการใช้คำว่า บ่อย ๆ หลายครั้งเป็นการสอนไปในขณะเดียวกันดังนี้คือ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 15. 2530 : 242) กลีย่อมหว่านพืชบ่อย ๆ ฝนย่อมตกบ่อย ๆ ชวานาย่อมไถนาบ่อย ๆ แวนแคว้นย่อมบริบูรณ์ด้วยธัญญาหารบ่อย ๆ ยาจกย่อมขอบ่อย ๆ ทานบดีให้บ่อย ๆ แล้วก็เข้าถึงสวรรค์บ่อย ๆ ผู้ต้องการน้ำนมย่อมมีนมบ่อย ๆ ลูกโคย่อมเข้าหาแม่โคบ่อย ๆ บุคคลย่อมลำบากและตื่นนอนบ่อย ๆ คนเขลาย่อมเข้าถึงกรรมบ่อย ๆ สัตว์ย่อมเกิดและตายบ่อย ๆ บุคคลทั้งหลายย่อมนำศพไปป่าช้าบ่อย ๆ ส่วนผู้มีปัญญาพึงจะเกิดบ่อย ๆ ก็เมื่อได้มรรคแล้วไม่เกิดอีก

8) **การพูดตักใจ** พระองค์ทรงใช้เทคนิคการสอนด้วยการพูดตักใจ เพื่อให้ผู้เรียนเกิดสติขึ้นเสียก่อน จะได้มีสมาธิและปัญญาได้ เช่น กรณีที่พระพุทธองค์ทรงพูดตักใจของคูลิมาล ดังนี้คือ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 13. 2530 : 410 - 411) เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จผ่านป่าที่องคูลิมาลอาศัยอยู่เพื่อตักทำร้ายคนเดินทางนั้น องคูลิมาลก็วิ่งตามเพื่อหมายจะทำร้ายพระองค์ แต่ไม่ว่าจะวิ่งจนเต็มกำลังปานใดก็ไม่สามารถจะตามทันพระพุทธองค์ได้ องคูลิมาลจึงตะโกนเรียกว่า จงหยุดก่อนสมณะ ๆ พระพุทธเจ้าได้ฟังแล้วก็ทรงหยุดดำเนินแล้วตรัสตอบโดยการพูดตักใจว่า “เราหยุดแล้วองคูลิมาล ท่านเล่าจงหยุดเถิด” องคูลิมาลเกิดสติขึ้นทูลถามไปว่า เพราะเหตุใดพระองค์จึงตรัสเช่นนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนว่า “ดูก่อนองคูลิมาล เราวางอาณานในสัตว์ได้แล้ว จึงชื่อว่าหยุดแล้วในกาลทุกเมื่อ ส่วนท่านไม่สำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้นท่านจึงยัง ‘ไม่หยุด’” องคูลิมาลได้ฟังเช่นนั้นแล้วก็ทิ้งดาบและอาวุธลง ถวายบังคมพระบาททั้งสองของพระพุทธเจ้าแล้วทูลขอบรรพชาอุปสมบท ณ ที่นั้นเอง

9) **การใช้วาทะจากถ้อยคำเตือน** บางครั้งในการสอนพระพุทธองค์ทรงเลือกใช้ วิธีใช้วาทะจากถ้อยคำเตือน เพื่อเป็นเงื่อนไขให้ผู้เรียนสำนึกตัว แล้วเปลี่ยนพฤติกรรมการเรียนรู้เสียใหม่ เช่น ทรงว่ากล่าวตักเตือนนโยโสภิกษุและภิกษุทั้ง 500 รูป ดังนี้คือ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่ม 25. 2530 : 146 - 149) สมัยหนึ่งภิกษุประมาณ 500 รูป มีพระยโสธะ เป็นประมุข พวกเขากันเดินทางมาเพื่อขอเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ เขตวันมทวิหาร ภิกษุเหล่านั้นต่างทยอยกันมา ครั้นถึงแล้วก็เก็บบาตร จีวร จัดที่อาศัย และสนทนาปราศรัยกับภิกษุซึ่งจำพรรษาอยู่ก่อนในเขตวันมทวิหารเป็นที่อื้ออึงโกลาหล จนเสียงนั้นได้ยินไปถึงพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงให้พระอานนท์ไปตามภิกษุเหล่านั้นมาเข้าเฝ้า แล้วตรัสถามว่า เพราะเหตุใดจึงส่งเสียงอื้ออึงเหมือนชาวประมงแย่งปลากัน พระยโสธะกราบทูลสาเหตุให้ทรงทราบ เมื่อรับฟังเสร็จแล้ว พระพุทธองค์ก็ทรงทราบได้โดยพระปัญญาคิณ ว่าภิกษุเหล่านั้นคงจะไม่สามารถสั่งสอนได้ในสภาวะเช่นนี้ จึงทรงใช้วิธีว่า

กล่าวตักเตือนไปว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงไป เราประณามเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายไม่ควรอยู่ในสำนักของเรา” ภิกษุเหล่านั้นจึงจำต้องพากันทูลลาแล้วเดินทางต่อไปจนถึงแม่น้ำวัดคุมุทานที แคว้นวัชชีชนบท เข้าจำพรรษาอยู่ ณ ที่นั้น เมื่อมีที่จำพรรษาเรียบร้อยแล้ว พระยโสจะจึงอบรมภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นว่า พระพุทธองค์ทรงกล่าววาจาประณาม ก็เพื่อหวังให้เราทั้งหลายดำเนินตามพุทธวัตร ณ บัดนี้เกิด ภิกษุทั้งหลายพากันรับคำ และในพรรษานั้นเอง ภิกษุเหล่านั้นก็สามารถทำให้แจ้งได้ซึ่งวิชาสามโดยทั่วกัน

10) การตอบปัญหา บางครั้งพระพุทธเจ้าก็ให้โอกาสแก่ผู้เรียน ได้ซักถามปัญหา ที่ตนเองสงสัยไม่เข้าใจ เพื่อที่พระพุทธองค์จะได้อธิบายให้เป็นที่เข้าใจต่อไป ในการตอบปัญหานี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงแบ่งปัญหาออกเป็นประเภทต่าง ๆ สี่ประเภทด้วยกันคือ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 21. 2530 : 60)

(10.1) ปัญหาที่พึงตอบโดยตรง คือปัญหาที่พระองค์เห็นว่าจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ถาม เช่น ทรงตอบพระอานนท์ในเรื่องที่พระอานนท์ถามเกี่ยวกับมาตุคามดังนี้ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 10. 2530 : 154)

พระอานนท์ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์จะพึงปฏิบัติในมาตุคามอย่างไร

พระพุทธเจ้า การไม่เห็น อานนท์

พระอานนท์ ข้าแต่พระผู้มีพระภาค เมื่อการเห็นมีอยู่ จะพึงปฏิบัติอย่างไร

พระพุทธเจ้า การไม่เจรจา อานนท์

พระอานนท์ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อต้องเจรจา จะพึงปฏิบัติอย่างไร

พระพุทธเจ้า พึงตั้งสติไว้ อานนท์

(10.2) ปัญหาที่พึงจำแนกก่อนแล้วจึงตอบ ได้แก่ปัญหาที่ผู้ถาม ถามโดยอาการจะวางเป็นอุบายให้ผู้ตอบพลาตพลั้ง หรือเป็นปัญหาที่ประสงค์จะลองภูมิผู้ตอบ ปัญหาเช่นนี้หากตอบโดยตรงในทันทีจะเป็นผลร้ายได้ จึงทรงกำหนดให้จำแนกเสียก่อนแล้วให้ตอบเป็นกลาง ๆ อันเป็นการแสดงให้ผู้ถามทราบว่าผู้ตอบรู้เท่าทัน แต่ก็มิเผลอตบปากพอที่จะตอบคำถามนี้แก่ผู้ถาม เช่น ปัญหาที่ทรงตอบแก่ภยราชกุมาร ดังนี้คือ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 13. 2530 : 84 - 90) สมัยหนึ่งพระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ ณ เวฬุวันวิหาร กรุงราชคฤห์ ได้รับนิมนต์จากภยราชกุมารให้เข้าไปเสวยภัตตาหารในพระราชวัง เมื่อเสวยเสร็จแล้วภยราชกุมารซึ่งได้รับการเลี่ยมสอนมาจากนิครนถ์นาฏบุตร ก็ทูลถามปัญหาว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระตถาคต จะพึงตรัสวาจาอันไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พึงพอใจของคนอื่นบ้างหรือหนอ” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ดูก่อนราชกุมาร ในปัญหาข้อนี้จะวิไลสนาโดยส่วนเดียวมิได้” ภยราชกุมารได้ฟังคำตอบอันแยบคายของพระพุทธองค์แล้วก็เกิดศรัทธาจึงได้ทูลความจริงให้พระองค์ทราบ ว่า ปัญหาที่ถามนี้นิครนถ์นาฏบุตร ได้เลี่ยมสอนให้มาถาม โดยมีอุบายว่าเมื่อถามปัญหานี้แล้วหากพระพุทธองค์ทรงตอบว่า เคย ก็ให้ภยราชกุมารย้อนว่า ถ้าเช่นนั้นพระองค์ก็ไม่แปลกจากคนธรรมดาที่โง่ แต่ถ้าพระพุทธองค์ทรงตอบว่า ไม่เคย ก็จะได้รู้กัลว่า ก็ที่พระองค์ตรัสพยากรณ์ว่าเทวทัตจักเกิดในอบาย จักเกิดในนรก ถึงสิ้นกับปีหนึ่งนั้นอย่างไร คือคำ

พูดของพระพุทธองค์ที่ทำให้โกรธและเสียใจ โดยเหตุนี้พระพุทธเจ้าก็กระอักกระอ่วนกลืนไม่เข้าคายไม่ออก และอภัยราชกุมารก็จะมีชื่อเสียงว่าสามารถเอาชนะพระพุทธเจ้าได้ หลังจากอภัยราชกุมารกราบทูลเสร็จแล้ว พระพุทธเจ้าก็ทรงตรัสสอนถึงหลักการพูดและเงื่อนไขต่าง ๆ อย่างละเอียดต่อไป

(10.3) ปัญหาที่พึงย้อนถามก่อนแล้วจึงตอบ ได้แก่ปัญหาซึ่งถามโดยผู้ที่มีความเข้าใจในเรื่องที่ถาม คลาดเคลื่อนอยู่แล้ว เพื่อที่จะทำให้ผู้ถามได้รับประโยชน์อย่างเต็มที่ พระพุทธเจ้าจึงใช้วิธีย้อนถามเสียก่อนด้วยอุปมาอุปไมย เป็นการทบทวนให้ผู้ถามเข้าใจเรื่องนั้นอย่างถูกต้อง ชัดเจนด้วยตัวของตัวเอง เช่น กรณีที่คณกโมคคัลลานพราหมณ์ ทูลถามว่า เหตุใดพุทธสาวกทุกท่านมิได้นิพพานทั้งหมด ดังนี้คือ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 14. 2530 : 73 - 80) ครั้งหนึ่งมีพราหมณ์ชื่อ คณกโมคคัลลانه ได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่าในเมื่อพระนิพพานก็มีอยู่ ทางปฏิบัติให้ถึงพระนิพพานก็มีอยู่ และพระพุทธเจ้าผู้สอนก็ดำรงอยู่ แต่เพราะเหตุใดพุทธสาวกจึงไม่ถึงพระนิพพานทุกองค์ พระพุทธเจ้าตรัสตอบโดยการย้อนถามว่า “ดูก่อนพราหมณ์ ท่านชำนานูทางไปเมืองราชคฤห์มิใช่หรือ” คณกโมคคัลลานพราหมณ์ทูลรับคำ พระพุทธเจ้าย้อนถามต่อไปอีกว่า ถ้าเช่นนั้นหากมีคนสองคนมาถามทางไปเมืองราชคฤห์จากท่านและท่านได้บอกหนทางไปอย่างชัดเจนแล้ว คน ๆ หนึ่งจำทางผิดไปเมืองราชคฤห์ไม่ถูก ส่วนอีกคนหนึ่งจำทางไปเมืองราชคฤห์ถูก โดยเหตุนี้จะเห็นได้ว่า เมืองราชคฤห์ก็มีอยู่ และท่านผู้บอกทางก็มีอยู่ เหตุใดคนทั้งสองจึงไปเมืองราชคฤห์ได้เพียงคนเดียว พราหมณ์ทูลตอบว่า “ในเรื่องนี้ข้าพเจ้าจะอย่างไรได้ ข้าพเจ้าเป็นแต่เพียงผู้บอกทาง” พระพุทธเจ้าจึงตรัสบอกแก่พราหมณ์อีกว่า “ดูก่อนพราหมณ์ ฉันทันเหมือนกันแล ในเมื่อนิพพานก็ดำรงอยู่ ทางไปนิพพานก็ดำรงอยู่ เราผู้ชักชวนก็ดำรงอยู่ แต่สาวกของเรา อันเราโอวาทสั่งสอนอยู่อย่างนี้ บางพวกเพียงส่วนน้อย ยินดีนิพพานอันมีความสำเร็จส่วน ส่วน บางพวกไม่ยินดี ดูก่อนพราหมณ์ เราจะอย่างไรได้ ตถาคตเป็นแต่ผู้บอกหนทางให้”

(10.4) ปัญหาที่ไม่พึงตอบ คือปัญหาที่ไม่ได้เกิดประโยชน์อันใดแก่ผู้ถามเลย เป็นปัญหาที่มุ่งจะถกเถียงवादภูมิปัญญาซึ่งกันและกันมากกว่า ไม่ใช่ปัญหาที่นำไปสู่ความเข้าใจที่แท้จริง เหมือนอย่างชายถูกลูกศรอาบยาพิษนอนเจ็บอยู่ก็ควรจะถอนลูกศรในทันทีแล้วเย็บยารักษาแผลให้หายเสียก่อน ไม่ใช่ฆราวาสถามว่า ลูกศรนั้นใครยิงมา ทำด้วยอะไร ขนาดยาวกว้างแคไหนก่อน ดังนี้ เป็นต้น (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 13. 2530 : 138 - 139) “ดูก่อนมาลุงกยบุตร เธอทั้งหลายจงทรงจำปัญหาที่เราไม่พยากรณ์ โดยความเป็นปัญหาที่เราไม่พยากรณ์เกิด ดูก่อนมาลุงกยบุตร อะไรเล่าที่เราไม่พยากรณ์ ดูก่อนมาลุงกยบุตร ทิฏฐิว่า โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชีพอันนั้นสรีระก็อันนั้น ชีพอย่างหนึ่งสรีระอย่างหนึ่ง สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไปมีอยู่ก็มี ไม่มีอยู่ก็มี สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายไปมีอยู่ก็หามิได้ไม่มีอยู่ก็หามิได้ ดังนี้เราจะไม่พยากรณ์ ดูก่อนมาลุงกยบุตร ก็เพราะเหตุใดข้อนั้นเราจึงไม่พยากรณ์ เพราะข้อนั้นไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้อย่าง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน เหตุนี้เราจึงไม่พยากรณ์”

(11) การใช้ไหวพริบในการโต้ตอบ ในการถามปัญหาของผู้เรียน บางครั้งเมื่อผู้ถาม ๆ โดยทิฏฐิ พระพุทธเจ้าในฐานะผู้ตอบก็ต้องใช้ไหวพริบเข้าช่วย เพื่อจูงให้ผู้ถามเกิดความเข้าใจที่ถูกต้องพร้อม ๆ

กัน เกิดความศรัทธาเลื่อมใสไปด้วย ซึ่งจะทำให้ผู้ถามเกิดการเรียนรู้ที่ถูกต้องสืบไป อาทิเช่นทรงใช้ไหวพริบ ปฏิภาณได้ตอบกับพระเจ้าปเสนทิโกศล ดังนี้คือ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา เล่ม 15. 2530 : 118 - 121) สมัยหนึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศลได้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ เขตวันมทาวีหาร หลังจากที่ได้สนทนาธรรมกันขณะหนึ่ง แล้วพระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า บรรดาคนอาจารย์เจ้าลัทธิผู้มีชื่อเสียงทั้งหลาย คือ ปุณณะกัสสป มักขลิโคศล นิครนถ์นาฏบุตร สัตถะชัยเวลัฏฐบุตร ปุทธะกัจจายณะ อชิตเกสกะมพล เป็นต้น เมื่อถูกพระองค์ถามก็ไม่ปฎิภาณว่าตนได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เพราะเหตุใดพระพุทธเจ้าซึ่งบวชไม่นานและยังมีอายุน้อยจึงกล่าปฎิภาณว่าตนได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระพุทธเจ้าตรัสตอบด้วยไหวพริบปฏิภาณว่า “ดูก่อนมหาบพิตร มีของอยู่สองอย่างที่ไมควรรูหมิ่น ของสองอย่างนั้นคือ กษัตริย์ไม่ควรดูหมิ่นว่ายังทรงพระเยาว์ งูไม่ควรดูหมิ่นว่าตัวเล็ก ไฟไม่ควรดูหมิ่นว่าเล็กน้อย และภิกษุไม่ควรดูหมิ่นว่ายังหนุ่ม” เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสจบลง พระเจ้าปเสนทิโกศลก็บังเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าอย่างจริงจัง และปรารถนาตัวเป็นอุบาสกตลอดชีวิต

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเพื่อการปฏิบัติ

1. สถาบันการศึกษา โดยเฉพาะสถาบันอุดมศึกษาที่ทำหน้าที่ผลิตครูทั้งในและนอกระบบโรงเรียน ควรให้ความสนใจในการนำเนื้อหา หลักการ และกลวิธีในการสอน ที่ปรากฏในทางพระพุทธศาสนา มาใช้ในกระบวนการเรียนการสอนให้จริงจังขึ้น เพราะพุทธวิธีการสอนมีความนุ่มนวล ละเอียดย่ออัน สุขุม ลุ่มลึก และมีความหลากหลายมีความเหมาะสมและสอดคล้องกับความเป็นไทย มากกว่าที่จะเน้นการนำหลักการและเทคนิควิธีการจากตะวันตกมาใช้อย่างเดียว ควรหยิบยกสิ่งที่ดีในพระพุทธศาสนามาใช้ให้เกิดความประสมประสานกันให้มากขึ้น และควรถือเป็นนโยบายหลักของสถาบันการศึกษา

2. พุทธวิธีการสอนมีความเป็นศิลปะ มีความกลมกลืนกับชีวิต โดยพิจารณาการศึกษาและการดำรงชีวิตในลักษณะองค์รวม ไม่ได้แยกพิจารณาเป็นส่วน ๆ เหมือนกับวิทยาศาสตร์แขนงต่าง ๆ ในปัจจุบัน ดังนั้น การจะนำตัวอย่างคำสอนและพุทธวิธีการสอนมาใช้ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำการศึกษาพระไตรปิฎกอย่างละเอียดรอบคอบ เพื่อจะได้มีความเข้าใจถึงจังหวะ ลีลา และการใช้เทคนิควิธีต่าง ๆ ให้มีความผสมกลมกลืนกัน นักวิชาการศึกษาและครูผู้สอนจำเป็นต้องศึกษาพระไตรปิฎกจึงจะมีความเข้าใจถึงพุทธวิธีการสอนอย่างแท้จริง สถาบันการศึกษาจึงควรส่งเสริมให้นักศึกษาครูทั้งระดับปริญญาตรี และระดับบัณฑิตศึกษา รวมทั้งผู้ที่เป็นครู - อาจารย์อยู่แล้ว ได้ใส่ใจศึกษาพระไตรปิฎกอย่างแท้จริง และมีการศึกษาอย่างกว้างขวาง

3. กิจกรรมการเรียนการสอนในพระพุทธศาสนา มีลักษณะเป็นการศึกษานอกโรงเรียน เพราะผู้เรียนมีความหลากหลาย ไม่จำกัดทั้งเพศ อายุ อาชีพ ระดับสติปัญญา ไม่จำกัดเรื่องเวลาและสถานที่ ผู้ที่ทำงานด้านการศึกษาผู้ใหญ่และการศึกษานอกระบบโรงเรียน ควรได้ทำการศึกษาพระไตรปิฎกอย่างจริงจัง ภาควิชาการศึกษาผู้ใหญ่ ควรให้ความสำคัญในเรื่องนี้ให้มาก เพราะจะทำให้รู้ เข้าใจ และได้แนวทางปฏิบัติที่

เหมาะสม สอดคล้องกับลักษณะความเป็นไทยมากยิ่งขึ้น แทนที่จะจดจำลอกเลียนแบบจากนักวิชาการตะวันตกเพียงอย่างเดียว

4. ภาควิชาการศึกษาผู้ใหญ่และการศึกษานอกระบบโรงเรียน ในสถาบันอุดมศึกษา ควรสนับสนุนกิจกรรมการศึกษา การอภิปราย การสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับเทคนิคการสอนในพระพุทธศาสนา ให้มากยิ่งขึ้น ไม่เช่นนั้นจะเป็นการปล่อยปละละเลย ทั้งสิ่งดีที่ประเทศไทยของเรามี โดยหันไปนิยมวิชาการตะวันตกที่หลายสิ่งหลายอย่างไม่สามารถนำมาผสมกลมกลืนกับความเป็นไทยได้สนิท ก่อให้เกิดลักษณะแปลกแยกและก่อปัญหาทั้งด้านเศรษฐกิจ และสังคม

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

จากการศึกษาเรื่องพุทธวิธีในการสอนด้วยการสืบค้นจากพระไตรปิฎกในครั้งนี้ พบว่า พระไตรปิฎกเป็นแหล่งความรู้ที่มีคุณค่ายิ่ง สมควรที่สถาบันอุดมศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถาบันผลิตครูและนักวิชาการด้านการศึกษาควรได้ทำการศึกษา วิจัย และคิดค้นให้มากยิ่งขึ้น นอกจากทำการศึกษาโดยรวมแล้วยังสามารถหยิบยกประเด็นต่าง ๆ มาทำการศึกษาตามความสนใจของผู้ศึกษาแต่ละคนได้ ตัวอย่างประเด็นที่ควรวิจัย เช่น

1. วิธีการตั้งคำถามเพื่อให้เกิดการเรียนรู้การสอนที่มีประสิทธิภาพ
2. การใช้อุปมาอุปไมยในการเรียนการสอน
3. ควรประยุกต์หัวข้อธรรมะมาใช้ในการเรียนการสอน
4. วิธีการจูงใจผู้เรียนที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

5. งานวิจัยครั้งนี้ทำการศึกษาเพียงพระสูตรที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎกที่ฉนิกาย และมัชฌิมนิกาย ซึ่งมีเนื้อหาในพระไตรปิฎกเพียง 6 เล่มจากทั้งหมด 45 เล่ม ควรจะขยายของข่ายของงานวิจัยไปให้ครอบคลุมทั้ง 45 เล่มต่อไป

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กอนแซ เอตเวิร์ด. พุทธศาสนา : สารและพัฒนากา. แปลโดย นิธิ เอียวศรีวงศ์ พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นางทองดี เอียวศรีวงศ์. (วันที่ 17 มิถุนายน 2514) สุภา, 2514.
- กิตติมา ปรีดีติลก. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษา. เล่ม 1 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2520.
- การฝึกหัดครู, กรม. รายงานการประชุมปฏิบัติการผลิตสื่อตามโครงการผลิตสื่อของศูนย์นวัตกรรมและ เทคโนโลยีทางการศึกษา. กรุงเทพมหานคร : กรมการฝึกหัดครู กระทรวงศึกษาธิการ, 2526.
- คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. "พระพุทธศาสนาและโลก,"ในพระพุทธศาสนาสยามรัฐ 2520. เมืองไทยกับคึกฤทธิ์ กรุงเทพมหานคร : ก้าวหน้า, 2510.
- จิตรกร ตั้งเกษมสุข. พุทธปรัชญา กับ ปรัชญาการศึกษาของไทย. เคล็ดไทย, 2525.
- จรรยา คุณมี. การสอนวิชาสังคมศึกษา. กาลสินธุ์ : โรงพิมพ์ประสานการพิมพ์, 2520.
- จำนงค์ ทองประเสริฐ. ศาสนาปรัชญาประยุกต์. กรุงเทพมหานคร : แพรววิทยา, 2517.
- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะครุศาสตร์. คู่มือการฝึกประสบการณ์วิชาชีพ 4 ปี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532.
- _____ .ประสบการณ์วิชาชีพ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.
- _____ .รายงานผลการวิจัย เรื่องการฝึกกลุ่มสัมพันธ์และการรับรู้สำหรับครูจากสถาบันฝึกหัดครูระดับประถมศึกษา. แผนกวิชาประถมศึกษา. คณะครุศาสตร์. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522. อัดสำเนา.
- ชัยพร วิชชาวุธ. มูลสารจิตวิทยา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- ชัยยงค์ พรหมวงศ์. รวมสื่อการสอน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.
- ชัยยงค์ พรหมวงศ์ และคนอื่น ๆ. เทคโนโลยีและสื่อสารการศึกษา. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2523.
- ชัยยงค์ พรหมวงศ์ และนิคม ทาแดง. เอกสารการสอนชุดวิชาพฤติกรรมกรรมการประถมศึกษา. เล่มที่ 1 หน่วยที่ 1-5. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2528.
- ชัยวัฒน์ อัดพัฒนา. หลักพุทธศาสนา. มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2524.
- ทิตนา เขมมณี. คู่มือการจัดกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์สำหรับผู้นิสิต. กรุงเทพมหานคร : บุรพาติลป์การพิมพ์, 2522.
- _____ . "การสอนเพื่อเสริมสร้างอัตมโนทัศน์ตามแนวมนุษยนิยม : นวัตกรรมทางการศึกษาระดับประถมศึกษา,"วารสารครุศาสตร์. (หน้า 12-19 ตุลาคม - ธันวาคม 2526) 2526.
- _____ . "การใช้บทบาทสมมุติในการเรียนการสอน," วารสารครุศาสตร์. ปีที่ 5 ฉบับที่ 34 (กรกฎาคม - สิงหาคม) 2519.
- ทิตนา เขมมณี และคณะ. กลุ่มสัมพันธ์ : ทฤษฎีและแนวปฏิบัติ. เล่ม 1, กรุงเทพมหานคร : บุรพาติลป์การพิมพ์, 2522.
- ธีรยุทธ์ เสนิงค์ ณ อยู่ยา. เอกสารการสอนชุดวิชาพฤติกรรมกรรมการสอนประถมศึกษา. เล่มที่ 2, หน่วยที่ 6 - 10. กรุงเทพมหานคร : สารมวชน, 2528.

- ธีระพร อุวรรณโณ. **จิตวิทยาสังคม**. ภาควิชาจิตวิทยา. คณะครุศาสตร์. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529. อัดสำเนา.
- นิโลบล นิ่มกิ่งรัตน์ และดร. ทาญตระกูล. **การประเมินพฤติกรรมการสอนทั่วไปของอาจารย์ในคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่**. เชียงใหม่ : คณะศึกษาศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2526. อัดสำเนา.
- บุญชม ศรีสะอาด. **รูปแบบของผลการเรียนในโรงเรียน**. ปรินซ์นิพนธ์การศึกษาดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2524.
- บุญชม ศรีสะอาด และคนอื่น ๆ. **การวัดผลและการประเมินผลทางการศึกษา**. กาฬสินธุ์ : โรงพิมพ์ประสานการพิมพ์, 2521.
- บุญธรรม กิจปรีดาบริสุทธิ์. **รายงานการวิจัยการสำรวจความคิดเห็นของอาจารย์และผู้บริหารในมหาวิทยาลัยมหิดลเกี่ยวกับการประเมินประสิทธิภาพการสอนของอาจารย์**. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาศึกษาศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, 2526.
- ปทีป เมธาคูณวุฒิ. **รายงานผลการวิจัยเรื่อง การศึกษาความต้องการและความสามารถของครูที่จะจบจากคณะครุศาสตร์หรือคณะศึกษาศาสตร์ในมหาวิทยาลัยส่วนกลางสังกัดทบวงมหาวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525. อัดสำเนา.
- ปทีป เมธาคูณวุฒิ. "ผู้บริหารกับการประเมินการสอน," **วารสารครุศาสตร์**. (หน้า 105-114, 10 มกราคม- มิถุนายน) 2524.
- ประคอง กรณสูต และ คนอื่น ๆ. **รายงานผลการวิจัยเรื่อง การสร้างแบบประเมินผลสมรรถภาพการสอน**. กรุงเทพมหานคร : คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523. อัดสำเนา.
- ประเวศ วะสี. **สาธิตสุขกับพุทธธรรม**. มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2524.
- ประสาร ทองภักดี. **ระบบการศึกษาของพระพุทธเจ้า**. โรงพิมพ์ดำรงการพิมพ์, 2520.
- ปราณี เถลิงพล และคณะ. **หลักสูตรมัธยมศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดวิคเตอร์เพาเวอร์พลอยท์, 2524.
- ปรีชา เควสสุวรรณ. **หลักการสอนและการฝึกประสบการณ์วิชาชีพภาคปฏิบัติ**. เอกสารประกอบการสอน ภาควิชาพื้นฐานการศึกษา คณะครุศาสตร์ วิทยาลัยครูกำแพงเพชร, 2524. อัดสำเนา.
- แปลก สนธิรักษ์ และสวัสดิ์ สวัสดิ์พินิจจันทร์. **ศัพท์ศาสนา**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2530.
- ผกา สัตยธรรม. **เทคนิคการสอนอย่างมีประสิทธิภาพ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เรือนแก้ว, 2524.
- พงษ์ศักดิ์ สอนสังข์. **การสร้างชุดการสอนสำหรับห้องเรียนแบบศูนย์การเรียนรู้วิชาการศึกษา4 หลักการสอน 1 ระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพการศึกษา**. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518. อัดสำเนา.
- พรณี ช. เจนจิต. **จิตวิทยาการเรียนการสอน**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, 2528.
- พลอย เจริญสุข. **การเปรียบเทียบการสอนแบบใช้ชุดการสอนกับการสอนปกติ เรื่องปัญหาสังคมและการแก้ไข**. **ปัญหาสังคมระดับ ป.ศ.สูง วิทยาลัยครูอุดรดิตถ์**. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ 2524. อัดสำเนา.

- พวงแก้ว ปุณยณนก (บรรณานิการ). "การประเมินประสิทธิภาพการสอน," ในคู่มืออาจารย์ด้านการเรียนการสอนสำหรับการประชุมปฏิบัติการภาคการจัดการเรียนการสอนสำหรับอาจารย์ใหม่, หน้า 233- 244. กรุงเทพมหานคร : หน่วยพัฒนาคณาจารย์ฝ่ายวิชาการจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525. อัดสำเนา.
- _____. คำบรรยายประกอบการสอนวิชาการพัฒนาและการใช้ระบบการสอนเรื่องระบบการเรียนรู้. กรุงเทพฯ : คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529. อัดสำเนา.
- พวงแก้ว ปุณยณนก และ นพรัตน์ ทิสยากร. รายงานการวิจัยการประเมินประสิทธิภาพการสอนของอาจารย์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน่วยพัฒนาคณาจารย์ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526. อัดสำเนา.
- พระศาสนโศภน (เจริญ สุวฑฺฒโน). สวดมนต์แปล. มหามกุฏราชวิทยาลัยฯ, 2506.
- พระราชวรมนี (ประยูรย์ ปยุตโต). ปรัชญาการศึกษาไทย. กรุงเทพมหานคร : เคล็ดไทย, 2518.
- _____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2520.
- _____. พุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร : บริษัทโอเอสพรีนติ้งเฮ้าส์จำกัด, 2525.
- พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, 2528.
- _____. ปรัชญาการศึกษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2528.
- _____. ธรรมกับการศึกษาไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.
- _____. หลักการศึกษาในพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.
- _____. เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า. กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2532 .
- _____. การศึกษาที่เป็นสากล บนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย. กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2532.
- _____. พุทธศาสตร์กับการแนะแนว. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์อ่ำไผ่, 2534.
- พระมหานรงค์ จิตตโสภณ. "อริยสัจ 4" ใน พระพุทธเจ้าสอนอะไร. มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัยฯ, 2521.
- พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตฺตยาโณ). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ ห้างหุ้นส่วนจำกัดคิวดพร, 2529.
- พระพุทธโฆษาจารย์ (ฟื้น ชุตินธโร). ธัมมปัทฏฐกา ภาคที่ 2. กรุงเทพมหานคร : ชวนการพิมพ์, 2533.
- พระสมเด็จพระวันรัต (ทวีชัย โสภโก). สังคีตยวงศ์. พิมพ์ครั้งที่ 2 แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลอักษรมณ) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระพุฒาจารย์ (วน จิตฺตยาโณมหาเถร) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส (วันที่ 3 กรกฎาคม 2521) โรงพิมพ์การศาสนา, 2521.
- พัชนี วรกวิน. จิตวิทยาสังคม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด, 2522.
- พันทิพา อุทัยสุข และ สิริวรรณ ศรีทพล. " การสอนโดยยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง," เอกสารการสอนชุด วิชาวิทยาการสอน. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2522.

- พุทธทาสภิกขุ (เงื่อม อินทปัญโญ). "ชีวิตต้องเทียมด้วยควายสองตัว", **การศึกษาคืออะไร**. กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, 2517.
- _____. "การศึกษาของโลกปัจจุบัน", **การศึกษาคืออะไร**. กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, 2517.
- _____. "ชีวิตนักศึกษาตามหลักพุทธศาสตร์", **การศึกษาคืออะไร**. กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, 2517.
- _____. **ธรรมบรรยายต่อทางสุนัข**. กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, 2517.
- _____. **เยาวชนกับศีลธรรม**. กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, 2517.
- _____. **ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย**. เล่ม 2 สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, 2519.
- ไพฑูริย์ สินลารัตน์, (บรรณธิการ). "การพัฒนาการเรียนการสอน", ใน **คู่มือการจัดการประชุมปฏิบัติการด้านการเรียนการสอน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.
- _____. **หลักและวิธีการสอนระดับอุดมศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2524.
- แย้ม ประพัฒน์ทอง. **วิชาครูในพระพุทธศาสนา** พิมพ์เป็นธรรมบรรณาการโดยเสด็จพระราชกุศลในงาน
กฐินพระราชทาน ณ วัดราชผาติการาม (วันที่ 15 ตุลาคม 2514) กองทัพบก, 2514.
- รัตนา นฤภัทร. **การเปรียบเทียบผลของการสอนทักษะการทวนซ้ำด้วยวิธีการบรรยายการให้ตัวแทนและ
บทบาทสมมติแก่นักศึกษาจิตวิทยา**. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.
- รัตนภรณ์ มหาศรานนท์ และวิมล เศวตกนิษฐ์. "เทคนิคและวิธีสอนแบบต่างๆ," **หลักการสอนแบบ
เตรียมประสบการณ์ภาคปฏิบัติ**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2527.
- โรจน์ สุวรรณสุทธิ และคนอื่น ๆ. "สมาธิช่วยในการศึกษาเพียงใด," ใน **มโนธรรม**. ขอนแก่น : สโมสร
นักศึกษามหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2517.
- ล่อ การุณยะวนิช. **พุทธศาสนาและการอยู่รอดของชาติไทย**. พิษณุโลก : โรงพิมพ์ตระกูลไทย, 2519.
- ลัดดา สุขปรีดี. **เทคโนโลยีการเรียนการสอน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เนต, 2522.
- วชิรญาณวโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. **พุทธประวัติ** เล่ม 1 พิมพ์ครั้งที่ 44 มหาภูมิบาลวิทยาลัยฯ, 2519.
- วันหนึ่ย์ ชูศิลป์. **ระเบียบวิธีการวิจัย**. พิษณุโลก : โรงพิมพ์สองแควการพิมพ์, 2524.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. **ศาสนาสากล**. เล่ม 2 พิมพ์ครั้งที่ 3 สำนักงานลูก ส. ธรรมภักดี, 2510.
- วิชัย วงษ์ใหญ่. **การพัฒนาหลักสูตรและการสอน-มิติใหม่**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2526.
- วิสิฐ ทองแสง. **หลักการสอนประถมศึกษา**. นครสวรรค์ : แสงทองการพิมพ์, 2515.
- วีระ อำพันสุข. **พุทธธรรม กับ การบริหารงานบุคคล**. โรงพิมพ์คุรุสภา, 2520.
- วคิน อินทสระ. "พุทธวิธีในการสอน" ศักยศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ ภาคเรียนที่ 2 ระบบการเรียนการสอน.
กรุงเทพมหานคร : กราฟฟิคอาร์ต, 2526.
- ศาสนา, กรม. **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวงเล่ม 1- 45**. พิมพ์ในปีฉลองรัชดาภิเษกพระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวรัชกาลที่ 9 พุทธศักราช 2514. โรงพิมพ์การศาสนา, 2514.

- ศาสนา, กรม. **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนาในพระบรมราชูปถัมภ์เล่ม 1 - 45**. พิมพ์เนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ทรงเจริญพระชนมพรรษา 5 รอบพระนักษัตร ในปีพุทธศักราช 2530. โรงพิมพ์การศาสนา, 2530.
- ศรีนครินทรวิโรฒ, มหาวิทยาลัย บัณฑิตวิทยาลัย. **คู่มือการเขียนรายงานภาคินิพนธ์และปริญญานิพนธ์**. พิมพ์ครั้งที่ 4 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523.
- สัด อุทรานันท์. **การจัดการเรียนการสอนอย่างเป็นระบบ**. พิมพ์ครั้งที่ 5 กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาบริหารการศึกษาคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.
- สนั่น ไชยานุกุล. **ปรัชญาอินเดีย**. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยฯ, 2519.
- สนั่น มีชนหมก. **ระเบียบวิธีแห่งวิทยาการสอน**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทเคเคโพรโมชันแอนด์เอ็ดเวอส์โพซิจัฟ, 2538.
- สมทรง ปุญญฤทธิ์. **คู่มือครูสอนศีลธรรม**. ธรรมบูชา, 2521.
- _____. **หลักการสอนศีลธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วัฒนาพานิช, 2521.
- สมหวัง พิชยานุวัฒน์. **การประเมินผลโครงการประชุม : หลักการและการประยุกต์ใช้**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2524.
- สมบุญ จ้างจิต และคนอื่น ๆ. "พุทธศาสนากับการศึกษาในประเทศไทย," ในรวมรายงานปฐมนิเทศทางการศึกษา. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2513.
- สังคม วรณิสสร. **แนวทางดับทุกข์**. โรงพิมพ์แสงทองการพิมพ์, 2518.
- สาโรช บัวศรี. "ข้อคิดเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษาไทย" ใน **วิชาครูในพระพุทธศาสนา** หน้า 11 พิมพ์เป็นธรรมเนียมบรรณาการโดยเสด็จพระราชกุศลในงานกฐินพระราชทาน ณ วัดราชผาติการาม วันที่ 15 ตุลาคม 2514. กองทัพบก, 2514.
- _____. "พุทธศาสนากับการศึกษาแผนใหม่," **พุทธศาสนากับการศึกษา**. หน้า 18-36 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายณรงค์ วิริยินทะ. ณ เมรุวัดประยูรวงศาวาส วันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2513,
- _____. "วิธีสอนตามขั้นที่ 4 ของอริยสัจสี่," **การสอนศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์ ภาคเรียนที่ 2 : ระบบการเรียน** กรุงเทพมหานคร : กราฟฟิคอาร์ต, 2526.
- สุชีพ ปุญญาณาภ. **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา**. โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506.
- _____. **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน**. พิมพ์ครั้งที่ 2 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยฯ, 2524.
- สุชาติ ศิริสุขไพบูรณ์. **เทคนิคและวิธีสอนวิชาชีพ**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระนครเหนือ, 2527.
- สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. **พุทธศาสน์**. สงขลา : โรงพิมพ์มงคลการพิมพ์, 2518.
- สุนน อมรวินวัฒน์. **โครงการประสิทธิภาพการเรียนการสอนของครูประถมศึกษา**. คณะครุศาสตร์. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529. อัดสำเนา.

สุนน อมรวิวัฒน์ และ สมพงษ์ จิตระดับ. **สาระและกิจกรรมการสอนวิชาหลักสูตรและการสอนระดับ**

ประถมศึกษา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531.

สุมิตร คุณากร. **หลักสูตรและการสอน.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนการพิมพ์, 2520.

สุภาภรณ์ จันทนวิชัย. **วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ.** พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. **พระธรรมเจดีย์พระผู้ใหญ่ที่ไม่กะล่อน.** มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2522.

_____. **ปรัชญาการศึกษา.** กรุงเทพมหานคร : เคล็ดไทย, 2516.

สุวรรณ เพชรนิล. **วัฒนธรรมและศาสนา.** กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2520.

สุวิมล ว่องวานิช. "การประเมินอาจารย์ที่คณะศึกษาศาสตร์มหาวิทยาลัยไอโฮโฮสเตท," **วารสารวิธีวิทยา**

หน้า 36 - 50 การวิจัย, 3 (กันยายน-ธันวาคม 2531)

แสง จันทรงาม. "ญาณวิทยาในพุทธปรัชญา," **วารสารธรรมศาสตร์** 1 : มีนาคม 2524.

_____. **วิธีสอนตามแนวพุทธศาสตร์.** ม.ป.ท. 2525. ถ่ายเอกสาร.

_____. **วิธีสอนของพระพุทธเจ้า.** กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัยจัดพิมพ์, 2540.

ลำลี ทองจิ้ว. **กลวิธีการเผยแพร่วัฒนธรรมทางการศึกษาสำหรับผู้บริหารและครูก้าวหน้า.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2526.

หาญชัย สวงนให้ และ วิจิตร กาญจนรัตน์. **หลักการสอนและการเตรียมประสบการณ์ภาคปฏิบัติ.**

เอกสารประกอบการสอน วิทยาลัยครูพิบูลสงคราม, 2524. อัดสำเนา.

อุทุมพร ทองอุไทย. "การประเมินผลการสอนของอาจารย์ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย" หน้า 84-16.

พิมพ์ครั้งที่ 2. ฝ่ายวิชาการจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518. อัดสำเนา.

_____. **การประเมินอาจารย์ : วิจัยและเครื่องมือ.** กรุงเทพมหานคร : สยามมิตรการพิมพ์, 2523.

อุทุมพร (ทองอุไทย) จามรมาน. **การวัดและประเมินการเรียนการสอนระดับอุดมศึกษา.** กรุงเทพมหานคร :

โครงการตำราวิทยาศาสตร์อุตสาหกรรม, 2530.

อรุณวรรณ เกตุอร่าม. **หลักการสอนและการเตรียมประสบการณ์ภาคปฏิบัติ.** เอกสารประกอบการสอน

ภาควิชาหลักสูตรและการสอน คณะครุศาสตร์ วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา, 2526. อัดสำเนา.

เอกวิทย์ ณ ถลาง. "พื้นฐานทางปรัชญาของการมัธยมศึกษาไทย," **วารสารการศึกษา** 2 : (เมษายน) 2513.

โอภาส เสวิกุล. **พระบารมีปกเกล้า.** พิมพ์แจกเนื่องในพระราชพิธีรัชดาภิเษก วันที่ 9 มิถุนายน 2514

ธนาคารกรุงเทพจำกัด, 2514.

Berelson, D. **Content Analysis in Communicative Research.** New York : The Free Press, 1952.

Butr-Indr , Siddhi. **The Social Philosophy of Buddhism.** Bangkok : Mahamakut Buddhist University, 1979.

- Chalmers, R. (ed.) **Majjhimanikaya Vol. 1**. London : The Pali Text Society, 1960.
- Chandramgam , Saeng. "Some Principles of Education in Buddhism," in **Education in Thailand : Some Thai Perspectives**. P. 9-22 Washington D.C., U.S. Department of Health, Education and Welfare, 1973.
- Fention , Edwin. "Inquiry Techniques in The New Social Studies," **High school Journal** Vol. 15 No. 10 : October, 1971.
- Leidecker, Kurt F. **The Education of the Buddhist Monk**. Bangkok : Maha Chulalongkorn Rajavidyalaya, 1957.
- Lofland, J. **Analyze Social Setting**. CA : Wadsworth, 1974.
- Min, U Kyaw. **Buddhist Abhidhamma Meditation and Concentration**. Singapore : Times Books International, 1980.
- Nikamanon , Patom . **The Implications of Buddhist Thoughts and Practices for Adult Education : Focus on Thailand**. University of Manchester, England. 1977.
- Pokaeo , Soree. **Comprehension of the Buddhist Two Planes of Knowledge as a Conceptual Scheme for the Practice of Counseling**. Doctor's Thesis. Northern Illinois University, 1978.
- Prangpatanporn Sakda. **A Buddhist Philosophy of Education : With Implications for Education in Thailand**. Doctor's Thesis. Boston College, 1978.
- Taba , Hilda. **Curriculum Development : Theory and Practice**. New York : Harcourt, Co, 1962.
- Tapingkae , Amnuay. "The Buddhist Theories of the Learner and of the Teacher," in **Education in Thailand, Some Thai Perspectives**. P. 14 - 18 Washington D.C., : U.S. Department of Health Education and Welfare, 1973.
- Tyler, Ralph W. "How can learning Experiences be Selected Which are Likely to be Useful in learner's Objective," **Contemporary Thought on Public School Curriculum**. Edited by Edmund C. Chort and D. Marconnit. Iowa : Brown Company Publisher, 1968.
- Wardenburg, Jacques. **Classical Approaches - to the Study of Religion**. Herderstraat, University of Utrecht Netherlands, 1973.

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ	พระชายสร ชื่อสกุล สมบุญมาก ฉายา สมบุญโณ
เกิดวันที่	4 เดือน เมษายน พุทธศักราช 2506
สถานที่เกิด	45 หมู่ 9 ตำบลบางโหลง อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	วัดบางโหลงใน ตำบลบางโหลง อำเภอบางพลี สมุทรปราการ
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2520	ประถมปีที่ 7 จากโรงเรียนวัดบางโหลงนอก (ประสิทธิ์บำรุง)
พ.ศ. 2523	ม.ศ. 3 จากโรงเรียนพุลเจริญวิทยาคม
พ.ศ. 2525	ม.ศ. 5 จากโรงเรียนสันติราษฎร์วิทยาลัย
พ.ศ. 2528	อุปสมบท ณ พัทธสีมาวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม
พ.ศ. 2528	นักธรรมชั้นตรี สำนักเรียนจังหวัดปทุมธานี
พ.ศ. 2529	นักธรรมชั้นโท สำนักเรียนจังหวัดปทุมธานี
พ.ศ. 2530	นักธรรมชั้นเอก สำนักเรียนจังหวัดยโสธร
พ.ศ. 2539	ค.บ. (การศึกษานอกระบบ) สถาบันราชภัฏเชียงใหม่
พ.ศ. 2543	กศ.ม. (การศึกษาผู้ใหญ่) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ตำแหน่งงานปัจจุบัน	พระธรรมจาริก,พระวินยการิการ ประจำจังหวัดเชียงใหม่

พุทธวิธีในการสอน : สืบค้นจากพระไตรปิฎก สุตตันตปิฎก

บทคัดย่อ

ของ

พระชยสร สมบุญมาก (สมบุญโณ)

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกการศึกษาผู้ใหญ่

มกราคม 2543

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มุ่งสืบค้นพุทธรูปวิธีการสอนที่ปรากฏในพระไตรปิฎก สุตตันตปิฎก กำหนดขอบเขตงานวิจัยที่ ทัศนิกาย กับ มัชฌิมนิคาย ซึ่งประกอบด้วยพระสูตรขนาดยาว และขนาดยาวปานกลาง จำนวน 186 พระสูตร โดยถือว่าใน 1 พระสูตรเป็น 1 กรณีศึกษา (case)

ระเบียบวิธีวิจัย ได้แก่การวิเคราะห์เอกสาร (Documentary analysis) มี 5 ขั้นตอน คือ (1) การสำรวจขั้นต้นเพื่อศึกษาโครงสร้างด้านเนื้อหาของพระสูตรตันตปิฎกทั้งหมด (2) อ่านเนื้อหาโดยละเอียดและทำบันทึกเรื่องย่อแต่ละพระสูตร (3) วิเคราะห์องค์ประกอบของการเรียนการสอน ได้แก่ สถานที่ ผู้สอน ผู้รับการสอน สถานการณ์เริ่มต้น วิธีสอน ผลการสอน และข้อสังเกตอื่น ๆ (4) วิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ ด้วยการแจกแจงความถี่และคำนวณค่าร้อยละ และ (5) วิเคราะห์ข้อมูลเชิงบรรยาย เพื่อสรุปพุทธรูปวิธีการสอน และยกตัวอย่างประกอบ

ผลการศึกษานำเสนอเป็น 3 ส่วน คือ (1) สรุปเนื้อหาย่อในแต่ละพระสูตร (2) ผลการวิเคราะห์เชิงปริมาณ และ (3) ผลการวิเคราะห์เชิงบรรยาย

ผลการวิเคราะห์เชิงปริมาณ จากการศึกษา 186 พระสูตร เมื่อจำแนกตามสถานที่ พบว่า จำนวน 82 พระสูตร (44.08%) เกิดขึ้นที่พระวิหารเชตวัน ในพระนครสาวัตถี นอกนั้นกระจายไปตามสถานที่ต่าง ๆ **ด้านผู้สอน** ส่วนใหญ่ จำนวน 146 พระสูตร (78.49%) พระพุทธเจ้าตรัสสอนพร้อมแสดงธรรมด้วยพระองค์เอง รองลงมา จำนวน 32 พระสูตร (17.20%) พระอัครสาวกเป็นผู้แสดงธรรม และจำนวน 8 พระสูตร (4.30%) พระพุทธเจ้าแสดงหัวข้อหลักแล้วพระสาวกแสดงในรายละเอียด **ด้านผู้รับการสอน** ส่วนใหญ่ จำนวน 105 พระสูตร (56.45%) เป็นพระภิกษุสาวก นอกนั้นเป็นนักบวชนอกศาสนา และบุคคลในวรรณะต่าง ๆ **ด้านสถานการณ์เริ่มต้น** ส่วนใหญ่จำนวน 96 พระสูตร (51.61%) เกิดจากผู้เลื่อมใสทูลถามปัญหาธรรม นอกนั้นเป็นการสอนสาวกตามปกติ การลงอุปัฏฐากจากนักบวชนอกศาสนาและการเสด็จโปรดบุคคลหรือกลุ่มคนยังสถานที่ต่าง ๆ **ด้านวิธีสอน** ใช้หลายวิธีประสมกันอย่างกลมกลืนอย่างได้จังหวะและเหมาะสมกับผู้เรียน วิธีที่ใช้ส่วนใหญ่ได้แก่ การบรรยายธรรม การยกย่องอุปมาอุปไมย ให้เหตุผล การถาม-ตอบ อ้างอิงเรื่องในอดีต ใช้คาถาประพันธ์ให้ตัวอย่างให้ผู้เรียนสรุปด้วยตนเอง **ด้านผลการสอน** แสดงในรูปของการประเพณีด้วยตัวผู้เรียนเอง แสดงออกด้วยการเปล่งวาจาหรือแสดงกิริยาที่บ่งบอกถึงความซาบซึ้งและเข้าใจแจ่มแจ้งรวมทั้งบรรลุคุณธรรมในระดับต่าง ๆ

ผลการวิจัยเชิงบรรยาย สรุปได้ดังนี้

1. **ขั้นตอนของกระบวนการสอน** สามารถแบ่งเป็น 3 ระยะ ประกอบด้วย 5 กิจกรรมหลัก คือ **ระยะก่อนสอน** ได้แก่ (1) การรู้จักผู้เรียนเป็นการล่วงหน้า **ระยะระหว่างสอน** ได้แก่ (2) การปรับภาวะเพื่อเตรียมพร้อมผู้เรียน (3) ลงมือสอนเนื้อหาที่เหมาะสมกับผู้เรียน (4) การประเมินผลโดยผู้เรียนเอง และ**ระยะ**

หลังการสอน ได้แก่ (5) กิจกรรมภาคปฏิบัติ โดยผู้เรียนนำหลักธรรมคำสอนไปฝึกปฏิบัติบำเพ็ญเพียรด้วยตนเองจนประจักษ์ผลดีต่อไป

2. การรู้จักผู้เรียนล่วงหน้า ในทุกพระสูตรแสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงรู้ข้อมูลของผู้เรียนล่วงหน้าเป็นอย่างดี ได้แก่ (1) รู้ความสนใจของผู้เรียน (2) รู้เจตนาหรือความประสงค์ (3) รู้ปัญหาหรือความวิตกกังวลของผู้เรียน (4) รู้อุปนิสัย ความเชื่อ ทศนคติ และเรื่องราวต่าง ๆ ของผู้เรียน และ (5) รู้ว่าเนื้อหาอะไรที่เหมาะสมกับผู้เรียน

3. การปรับภาวะเพื่อเตรียมพร้อมผู้เรียน สรุปได้ดังนี้ คือ (1) ลงมือสอนทันทีถ้าผู้เรียนพร้อมรับ (2) เริ่มจากปัญหาที่ผู้เรียนสนใจ (3) แก่นียลเดิมและปลูกศรัทธา (4) สร้างความมั่นใจ (5) ยกเรื่องในอดีตมาเทียบเคียง (6) เ้าใจให้อยากเรียน (7) ไม่ตอบคำถามที่ไร้ประโยชน์แต่ให้เนื้อหาอื่นแทน (8) ปรับคำถามให้ใหม่ (9) ใช้การเปรียบเทียบ (10) ไม่ทำตามคำขอถ้าไม่ได้ประโยชน์ (11) ถามให้ตอบจนจำนน (12) ใช้อุปมาอุปไมย (13) เียบเคียงกับสถานการณ์ปัจจุบัน (14) ใช้คำถามย้อนกลับ (15) ใช้อิทธิฤทธิ์ประกอบในบางครั้ง (16) ชี้ให้เห็นว่าที่ทำอยู่นั้นไม่ถูก (17) ใช้อุปมาอุปไมยเพื่อให้ลูกคิด

4. การสอนเนื้อหาที่เหมาะสมกับผู้เรียน สรุปได้ดังนี้ คือ (1) เรียกชื่อผู้เรียนเพื่อดึงความสนใจ (2) สอนไปตามลำดับเนื้อหา (3) ยกหลักฐานมาแสดงให้เห็นชัด (4) เ้าใจให้อยากรู้เนื้อหาที่ลึกซึ้งขึ้นไป (5) ใช้ตัวอย่างจนผู้เรียนสรุปได้เอง (6) บางกรณีต้องใช้อิทธิฤทธิ์ประกอบ (7) ใช้การถาม - ตอบ นำไปสู่การสรุปเนื้อหา (8) เลือกจังหวะที่เหมาะสม (9) ใช้อุปมาอุปไมยในการอธิบาย (10) ปรับคำถามใหม่ให้เหมาะสม (11) ชี้ให้เห็นทั้งข้อดีและข้อเสีย (12) แสดงทั้งทางเจริญและทางเสื่อม (13) ให้หัวข้อหลักก่อนให้รายละเอียดและสรุปหัวข้อหลักอีกที (14) ยกเรื่องในอดีตประกอบการอธิบาย (15) ไม่ตอบคำถามโดยตรง แต่ไปพูดเรื่องอื่นที่ทำให้ผู้เรียนเข้าใจดีกว่า (16) ใช้การพยากรณ์เหตุการณ์ในอนาคต (17) ใช้คาถาหรือคำประพันธ์ (18) ใช้พุทธอุทาน (19) สอนให้ฟังตนเองอย่างมีหลักการ (20) กล่าวเป็นนัยให้ผู้เรียนรู้เอง (21) สอนหลักในการวินิจฉัย (22) แสดงการห่วงใยและป้องกันผู้เรียนไม่ให้ถูกติเตียนในสิ่งที่ไม่จริง (23) เน้นการปฏิบัติด้วยตนเอง (24) ให้สติและให้กำลังใจ (25) รับฟังความคิดเห็นผู้เรียน และ (26) เมื่อการสอนไม่เป็นผลก็ต้องปล่อยไป

**BUDDHIST METHODS OF TEACHING : A SURVEY
OF THE BUDDHIST TRIPITAKA, SUTTANTAPIṬAKA**

AN ABSTRACT

BY

PHRA CHAYASARA SOMBOONMAK (SAMAPOONYO)

Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the

Master of Education Degree in Adult Education

at Srinakharinwirot University

January 2000

ABSTRACT

This research was to survey *Buddhist Methods of Teaching* appeared in the *Pāli Canon of Buddhist Tripitaka*, focused on *Suttantapitaka* (the Basket of Sermons), and on two divisions, *Dīghanikāya* (collection of Long Discourses), and *Majjhimanikāya* (collection of Middle-length Discourses). A number of 186 *Suttas* (a discourse or dialogue) were included taken as study cases in this research.

The research methodology was a documentary analysis, divided into 5 steps : (1) a *pilot survey* to go to all 6 volumes to familiarize the content structure; (2) reading and doing a shortnote all the *Suttas*; (3) analyzing each *Sutta* into the teaching-learning components as teaching place, teacher, learner, learning situation, teaching methods and evaluation; (4) quantitatively analysis by frequency distribution and percentage; and (5) narratively or qualitatively analysis of the teaching methods and other components.

The presentation of the results was done into 3 parts : (1) the contents in brief of all 186 *Suttas*, (2) a quantitative analysis and (3) a qualitative analysis.

Quantitative analysis. From study of 186 *Suttas*, 82 (44.08 %) took place at the Jetavan Vihāra in the City of Sāvattihī, the rest were in other places. *For the teacher*, most cases, 105 *Suttas* (78.49 %) Lord Buddha preached directly by himself, 32 *Suttas* (17.20%) made by the Senior Disciples, and the rest, 8 *Suttas* (4.31%) Lord Buddha started main concepts and Senior Disciples gave the details. *For the learner*, most cases, 105 *Suttas* (56.45 %) were disciple monks, other groups were monks from other beliefs and laymen from different castes. *For learning situations*, 96 *Suttas* (51.61 %) the followers asked questions directly to Lord Buddha, other cases were the preaching directly to the monks, answering questions to disciples of other beliefs, and discriminating Dhamma to different individuals. *For teaching methods*, multi methods were used harmonously in each *Sutta*. *Teaching results*, mostly were learner's self-evaluation by saying or expressing of understanding the lesson clearly or reaching certain spiritual value.

Qualitative analysis could be concluded as follows :-

1. *Whole process of Teaching.* The whole process of Buddhist methods of teaching could be divided into 3 stages with 5 main activities. *Pre-teaching Stage* was (1) knowing beforehand information of the learner. *Teaching Stage* included (2) preparing readiness of the learner, (3) giving appropriated contents, and (4) self-evaluation by the learner. *Post-teaching Stage* was (5) self-practicing by the learner.

2. *Knowing beforehand information of the learner.* These were knowing the learner's interest, expectations, anxieties, background, and suitable contents.

3. *Preparing the learner's readiness.* These were (1) giving lesson right away when the learner was ready to learn, (2) starting with the learner's question, (3) correcting improper conducts of the learner, (4) reducing learner's anxieties, (5) telling stories in the past, (6) arousing of learning motivation, (7) giving contents other than answering the learner's question, (8) re-arranging the learner's question, (9) making a comparison, (10) omitting nonsense questions, (11) asking same questions, (12) using synonymous stories, (13) starting with current conditions, (14) giving feedback questions, (15) using some super-natural powers if necessary, (16) pointing out the misconception of the learner, and (17) arousing thinking with synonymous stories.

4. *Teaching suitable content to the learner.* These included (1) mentioning learner's name for good attention, (2) arranging contents in good orders, (3) showing clearcut evidence, (4) arousing to know more, (5) using synonymous stories, (6) demonstrating a super-natural power if necessary, (7) using dialogue, (8) right timing, (9) presenting contents by using synonymous, (10) re-questioning, (11) pointing strengths and weaknesses, (12) telling the contrast, (13) starting with main concepts and followed with details, (14) telling past stories, (15) paying no attention to nonsense questions, (16) predicting future events, (17) using poetry, (18) exclamationing, (19) emphasizing a self-reliance, (20) personifying stories, (21) giving principles for judgement, (22) caring of the learner, (23) motivating self-practice, (24) good advising and supporting, (25) accepting and (26) leaving as they were in some cases.